

Fig. 1. Aftryk af Roskilde Domkapitels ældste Segl af Hvalrostand (o. 1150 eller for), visende Kirkens Patron, Pave Lucius, med Bog og Martyrdommens Palme, staaende i en Bygning, maaske en skematisk Gengivelse af Svend Normands-Katedralens Vestfront. Vedskrift: Luci(us) Papa, Omskrift: Sigil(lum) S(ancte) Trinitatis dom(us). 1:1 (S. 1670).

ESTRIDS STENKIRKE OG SVEND NORMANDS KATEDRAL

TRÆKIRKEN OG DE TO FRA ADSTENSBYGN INGER *

Om Harald Blaatand, der selv, som et af sine tre Storværker[1], roser sig af at have gjort Danerne kristne, beretter Adam af Bremen næsten tre Menneskealdre senere, at hans Lig af Hæren blev ført til Roskilde, Danernes Kongesæde og Sjællands største By[2], og begravet i den Kirke, han som den første havde opbygget til den hellige Trefoldigheds Ære[3]. Harald døde (o. 985), mens han stredes om Magten med sin Søn og Efterfølger Svend, hvem Adam afmaler som et Uhyre, men som af en ældre Kilde, der har staaet den engelske Gren af Knytlingernes Kongehus nær, kaldes næsten den lykkeligste af alle sin Tids Konger, ved Guds Naade saa folkeyndet, at Hæren fordrev Harald og kaarede ham[4]. Ifølge Encomium Emmæ døde Svend (1014) paa kristelig Vis i England[5]

*** Noter til Træ- og Fraadstenskirkerne S. 1300 ff.**

efter at have hærget og betvunget Landet og opnaaet dets Kongekrone; noget senere førtes hans Lig af en engelsk Frue til »Danernes Havne« og gravlagdes af hans Sønner i den Trefoldighedskirke, han selv havde opført, i det Gravsted, han selv havde indrettet[6]. Skønt der meget vel omkring 1040 (Nedskrivningstiden) kan have staaet liere end een Trinitatiskirke i Danmark[7], er det alligevel naturligst at henføre Encomiastens Meddelelse til Roskilde. Sikkert er det i hvert Fald, at Svend blev begravet i sit Pljemland. Thietmar af Merseburg, som døde 1018, omtaler nemlig, at hans Lig sejledes hjem af en engelsk »matrona«, og stedtes til Hvile af hans Afkom. Og mens Rydaarbogen intet ved at melde om Haralds Gravsted, fortæller den om Svend, at han efter Døden blev bragt til Roskilde og begravet der[8]. Den paafaldende Parallelitet i Beretningerne om de to Kongers Kirkebyggeri og Gravfærd vækker Mistanke om, at Adam, maaske bevidst vildledt af danske Hjemmelsmænd, til Jelling-Kongen Harald henfører, hvad rettelig bør gælde Svend. Grunden til denne Forplumring har vel snarest været af kirkepolitisk Art. Ud fra de givne Kilder er det ikke muligt at fastslaa, om den *Roskildekirke af Træ,* i hvilken Ulf Jarl dræbtes 1026, var rejst af Harald eller af Svend.

Som kirkeligt Centrum nævnes Roskilde ikke før noget ind i 1000-Tallet. Efter Biskop Gotebald, hvis Virksomhed dog snarest faldt i Skaane[9], og som kun skal omtales, fordi Missionsvirksomheden Øst for Sundet noget senere blev ledet fra Roskilde[10], optræder Gerbrand[11], der indviedes i Canterbury tidligst 1020 og 1022 skrev sig til »parochia Roscylde«. Kort efter indledtes en Periode af ubrudt Fremgang for Roskildekirken, i Knaphed registreret af dens egen Historieskriver, den ukendte Mand, sikkert en Kannik ved Domkirken, der omkring 1140 forfattede den egenartede »Roskildekrønike«[12], for Afsnittet indtil ca. 1070 byggende paa, men samtidig supplerende Adam, for Tiden derefter næsten alene ud fra sin Institutions Viden. Ligesom Adam en Skribent, hvis Synspunkter mærkbart bestemmes af Stiftets og Domkapitlets Interesser, hvilket ligger klart for Dagen i Personskildringerne. De Skudsmaal, Anonymen giver Svend Estridsen og hans Sønner samt Karaktertegningerne af de sjællandske Bisper, synes i hvert Fald stærkt afhængige af, om den paagældende har skaffet hans Kirke Fremgang eller ej. Hvad Kronologien angaar, er han paalidelig, og ham alene skyldes det, at vi dog har nogle bygningshistoriske Meddelelser om den nuværende Domkirkes Forgængere.

Det første, paa Roskildetraditionen helt beroende Hovedpunkt i Domkirkens Historie, er hans Beretning om, hvad der knyttede sig til Ulf Jarls Drab: »— Efter ikke ret lang Tids Forløb lod han (o: Knud den Store) Ulf dræbe i Kirken i Roskilde (o: 1026) . . . Hans Hustru Estrid (Knuds Søster) gav ham en hæderfuld Begravelse; og hun opførte i Stedet for *Trækirken* en Kirke af Sten, som hun berigede paa mange Maader«[13]. Denne for vor Arkitekturhistorie

meget vigtige Oplysning sættes almindeligvis i Forbindelse med et Referat af senere Bygningsforetagender, som Anonymen giver adskilligt længere fremme i sin Krønike, men efter dens Plads i den jævnt fremadskridende Beretning, i hvilken Kronologien er vel overholdt, er det næppe tilladeligt at rive Oplysningen om Estrids Stenkirke ud af den Sammenhæng, i hvilken den omtales, og kombinere den med de mindst 40 Aar senere ansatte Byggeforetagender, der tilskrives Svend Nordmand. Stedet maa opfattes paa den Maade, at det er Anonymens Mening, at *Estrids Stenkirke uar den anden Kirke paa Pladsen* og blev rejst kort efter Ulfs Død. Og selv om Anonymen her omtaler Forhold, som ligger Generationer før hans Tid, synes han alligevel at have Ret. Visse Fund af Fraadstensmurværk i den nuværende Domkirkes Midtskib lader sig bedst forklare som Rester af *en mindre, eenskibet Kirke,* der maa være ældre end Svend Normands treskibede Katedral, i hvis Mure den i nogen, lad være kun ringe, Udstrækning kan være indgaaet. *Den tredie Kirke, Domkirken,* har, som Udgravningerne viste, ligeledes været af *Fraadsten,* som Ælnoth[14] udtrykker det: »insigni lapideo tabulatu«, af udmærket Sten-Tavleværk. Ælnoth[15] og Anonymen anfører begge Svend Normand, der blev Biskop i Roskilde noget før 1074 og døde paa Rhodos 1088, som Bygherre, men Anonymen tager i sin mere udførlige Beretning et i og for sig tillidvækkende Forbehold, som man maa prøve paa at forklare. Selv om Svend tydeligt nok er Roskildekrønikens Yndling, den eneste af dens Bisper, som roses uforbeholdent og i de højeste Toner, med Vendinger laant fra Adams Lovprisning af Bremermetropoliten Bescelin Alebrand[16], tør Krønikens Forfatter dog ikke lade sin beundrede Helt begynde aldeles paa bar Bund, idet han meddeler, at Svend »anlagde Kirken i Roskilde omtrent ligesom fra Grunden, og smykkede den med en herlig Krone, med Søjler af Marmor og alle Slags Prydelser«[17].

Til Forskel fra Ælnoth, der kom til Danmark faa Aar efter Svend Normands Død, og som omtaler Bisp Svends Kirke i Forbindelse med Svend Estridsens Begravelse i Roskilde (1074)[15], nævner Sakse en anden Bygherre ved Siden af Svend. Nogen virkelig Vægt kan Sakses Vidnesbyrd dog næppe have. Han har kendt og benyttet Roskildekrøniken, som han omskriver bredt og med forskellige Tilføjelser, der til Tider vel kan være rigtige[18], men som nok saa ofte virker sagnagtige eller er helt apokryffe[19]. Ifølge ham[20] drev Svend paa med Opførelsen af den Stenkirke, som hans Forgænger Vilhelm havde paabegyndt. Koret stod færdigt; for at kunne indvie Kirken manglede han blot at anbringe Lektoriet, men her laa Vilhelms Grav i Vejen, og han lod derfor Graven flytte bort fra dens Plads ved Siden af Svend Estridsens. Natten før Indvielsesdagen viste den meget vrede Bisp Vilhelm sig saa i Drømme for den vagthavende Sakristan og bød ham melde Svend, at han vilde hævne sig paa den Del af Kirken, denne havde opført, og virkelig styrtede Kirken i Grus

l'or et Slag af Vilhelms Krumstav. Med Sakses meget frie Behandling af sine Kilder in mente gør man sikkert vel i at holde sig til Roskildekrøniken, der kun nævner Vilhelm i Forbindelse med Estrids Godsgave, som var af Betydning for Domkapitlet, men ikke direkte for Kirkebygningen, og mene, at Sakses fyldigere Beretning kun er en fri Fortolkning af det Forbehold, Roskildekrøniken tager ved Omtalen af Svend som Domkirkens Grundlægger. Sakses Version maa være betinget af den mesterligt fortalte Legende, der naturligvis er lige saa uhistorisk, som de hos ham bevarede Folkesagn om Bisp Vilhelm og Kong Svend[19]. Det er ørkesløst at diskutere, om der kan være indtruffet noget teknisk Uheld ved Svend Normands Byggeforetagende. Af Sakses Fremstilling tør man ikke acceptere andet end det, han meddeler om Forhold, der kan skønnes faktisk at have bestaaet paa hans Tid, hvilket indskrænker sig til, at der i Domkirken stod et Lektorium, som man tilskrev Bisp Svend, og at Svend Estridsens Grav fandtes tæt derved, mens Bisp Vilhelms fandtes andet Steds i Kirken eller Koret (sml. Pillegrave 4. Bind).

Heraf fremgaar som det mest sandsynlige, at den tredie Kirkes Bygherre var Bisp Svend, og at man har Lov at tyde visse arkæologiske Iagttagelser derhen, at der i Midtskib og Vestparti kan have indgaaet Dele af Estrids Stenkirke. Som helt sikkert maa betragtes, at Svend fik gjort sin Domkirke færdig. Roskildekrøniken meddeler, at han indviede den til *Treenigheden* (Ælnoth: *S. Trinitatis og S.Lucius,* hvorom nedenf.) og tillægger[17], at han opførte et Stenkloster til Brødrene og forøgede Præbendernes Tal til 15. Af Klosterets Fraadstensmure er ikke lidt genfundet ved Udgravning; dets tre Fløje har ligget paa Nordsiden af Kirken og kan ikke være rejst, før Svend Normands Basilika var færdig. Da den sammenlagte Byggetid for Kirke og Kloster ikke kan have været ganske kort, er det nok muligt, at Sakse har Ret, naar han lader Knud den Hellige være halvt med Svend Normand om Opførelsen af Klosteret[21]; derimod er det knap saa afgjort, at samme Konge, som Sakse ogsaa vil vide, lod Kirken indvie[22]. Arkæologiske Grunde taler for, at Kirkens nordre Sideskib har været noget ældre end Klosteret (sml. S. 1295 f.), og de Indvielsesaarstal, man ser anført i ældre Litteratur (1081 eller 84), maa være fremkommet ved Skøn; intet af dem kan følges længere tilbage end til Slutningen af 1600'rne[23]. Ogsaa ad anden Vej kommer man snarest til den Overbevisning, at Svend Normands Kirke var en Del ældre end hans Stenkloster. Dette blev bygget til Kannikerne, men af de to meget store Godserhvervelser, der i første Omgang muliggjorde Kapitlets Stiftelse, i anden dets Udvidelse til at omfatte 15 Præbender, falder i hvert Fald den ene længe før Knud den Helliges Regering. Anonymen oplyser, at Estrid, mens Bisp Vilhelm endnu levede, gav 50 Bol (sikkert paa Sjælland) til Roskildekirken[24], og ifølge de nyeste Undersøgelser blev henved 50 Gaarde, der laa samlet i

Göinge Herred i Skaane, overdraget til Kirken af Margrethe, Harald Héns Dronning[25]. Margrethes Dodsaar kendes vel ikke, men Gaven kunde være Forudsætningen for Oprettelsen af de 7 yngste af de 15 Præbender og kunde derfor være givet før Svends Bortrejse og Død[26]. Kirken kan endog have faaet Margrethes Gave allerede inden 1080[27]. Det lyder ikke rimeligt, at Svend Normand skulde have omtrent fordoblet Kannikernes Tal, før de havde en tidssvarende Kirkebygning med et tilpas rummeligt Kor at virke i. Og selv om Knud den Hellige sandsynligvis overlod Bispestolen en meget stor Indtægtskilde, som den vel senere for en Periode mistede, saa tyder den enlige Gave, Sakse anfører som Dokumentation for Knuds Gavmildhed over for Roskildekirken, Svend Normands Lysekrone, som Sakse siger blev anskaffet for Kongens Rigdomme[28], snarest paa, at Byggearbejderne var afsluttede og Kirken taget i Brug. Odenselitteraturen anfører da heller ikke Knud den Hellige som Domkirkens Bygherre eller Indvier; passio sancti Kanuti regis et martiris, der er skrevet før 1101, nævner ham kun som Bygherre for Domkirken i Lund, som dens constructor, pater ac cultor, derimod ikke for Roskilde (og Dalby, Faderens Stiftelse), som han blot hædrede med værdifulde Ofre og Gaver. Alt overvejet er det mest sandsynligt, at Svend Normands Domkirke blev fuldført og indviet mod Slutningen af Harald Héns Regering, vel kort før 1080.

Tiden for Kirkens Indvielse er af Interesse, fordi den maa staa i Forbindelse med Erhvervelsen af Domkirkens fornemste Relikvie, Pave S. Lucii Hoved, en Akkvisition, til hvilken man tør tro, at der har været knyttet store Forhaabninger. Ovenfor er berørt, at Adam af Bremens Fortælling om Harald Blaatands Gravfærd til Roskilde, saa vidt man kan se, helt beror paa mundtlig, dansk Meddelelse, og at denne mærkeligt nok om Harald beretter, hvad ældre Kilder anfører om Svend Tveskæg. For Gejstligheden var Mindet om Harald, Kristendommens Indfører, naturligvis værdifuldere at bevare end Erindringen om Sønnen Svend, hvem man, i hvert Fald i Bremen, ikke havde noget at takke for, og paa Svend Estridsens Tid, da den unge, danske Kirke blev fastere organiseret, har man sikkert følt det betimelige i, at Folket fik sin første indfødte Helgen, om muligt helst af lige saa god Ekstraktion som den norske Olav. Det, Adam lod sig fortælle, har sikkert været inspireret af saadanne Overvejelser, thi i Adams Ytring om, at »hin vor Harald, uskyldig saaret og uddrevet for Kristi Sag, skal, haaber jeg, ikke komme til at savne Martyrdommens Palme«[29], kan ikke ligge andet eller mindre, end at der i Begyndelsen af 1070'erne har været Planer fremme om at faa Harald kanoniseret, og i Traad hermed falder ogsaa, at Adam fortæller, at han af Svend Estridsen kun fik en tung Bemærkning om Guds Straffedom til Svar, da han bragte Morfaderen Svend Tveskægs Navn paa Bane. Harald har utvivlsomt været et velegnet Helgenemne, paa Grund af Alderens Ærværdighed mere acceptabel

end noget senere Odense-Knud, hvis verdslige Meriter var i frisk Minde, da han blev kanoniseret, og som derfor havde vanskeligt ved at slaa an. Naar Haralds Helgenkaaring aldrig blev til noget, var Aarsagen snarest den, at man i Roskilde, da det kom til Stykket, ikke kunde fremskaffe hans Ben. Neden under det senkatolske Kalkmaleri, der i den nuværende Domkirkes Kor hædrer Kong Haralds Minde, har der, saa vidt vi kan se, aldrig været indfældet nogen Stenplade, markerende en Pillegrav af samme Art som dem, der i de tre andre Korpiller gemmer Støvet af Bisp Vilhelm, Svend Estridsen og en Margrethe, og mens de sidstes Ossuarier har vist sig at indeholde fuldstændige Skeletter, er der intet som helst fundet i Haralds Pille[30]. Man ved ikke med Sikkerhed, hvornaar Pillegravene er anlagt. De tilhørende Kalkmalerier er sene og først udført engang i 1500'rne (sml. S. 1609), men Bengemmerne er rimeligvis indrettet længe før, senest i Forbindelse med den omkring 1420 foretagne Ændring af Kannikekoret, men maaske allerede et Stykke ind i 1200'rne, da man tog Østpartiet af den nuværende Katedral i Brug (sml. S. 1356 ff.). Der er derfor ingen Grund til at antage, at Haralds Ben skulde være gaaet tabt senere i Middelalderen; alle Momenter sandsynliggør, at Kirken i Virkeligheden aldrig har besiddet dem[31].

Men hvis dette er Tilfældet, saa har man maattet opgive Planerne om Haralds Kanonisation og har haft Grund til at se sig om efter en Erstatning. Efter Adam af Bremens Antydninger at dømme kan dette tidligst være sket mod Slutningen af 1070'erne[32], og Savnet af en passende Helligdom, af en Relikvie af Format, maa i hvert Fald være blevet følt særlig stærkt ved den Tid, da Biskop Svend og hans Kapitel kunde tage den nye Domkirke i Brug. Man møder da ogsaa tidligt den Opfattelse, at Erhvervelsen af Paverelikvien, S. Lucii Hoveds Translation, enten faldt sammen med Kirkens Indvielse, eller i det mindste fandt Sted kort efter. Et Læsestykke, forfattet til Brug ved Helgenens Fester, forlægger Relikviens Hjemførsel til den Tid, da Trefoldighedskirken i Roskilde stod som den første og fornemste af Landets Bispekirker[33]. Af den vistnok noget korrumperede Tekst ses det vel ikke ganske klart, om denne Roskildekirkens fornemme Førstestilling skal forstaas absolut, eller som foraarsaget ved de forskellige Gaver og (Gods-)besiddelser, der var givet til den. Men i begge Tilfælde er det naturligst at tænke paa Situationen, som den var før 1104, før Ærkesædet i Lund var oprettet, mens Roskilde endnu var førende. Naar dertil lægges, at Ælnoth, der kom til Danmark engang mellem 1080 og 1101, kalder Svend Normands Kirke for den hellige og udelelige Trefoldigheds og Martyren S. Lucii Kirke, er det overvejende sandsynligt, at den ikke navngivne Biskop, der i Læsestykket sender to af sine Kanniker til Rom for at udbede sig en Værnehelgen, Aflad og Relikvier[34], er Svend Normand. Og denne kan næppe, som man har foreslaaet, have sendt S. Lucii Hoved

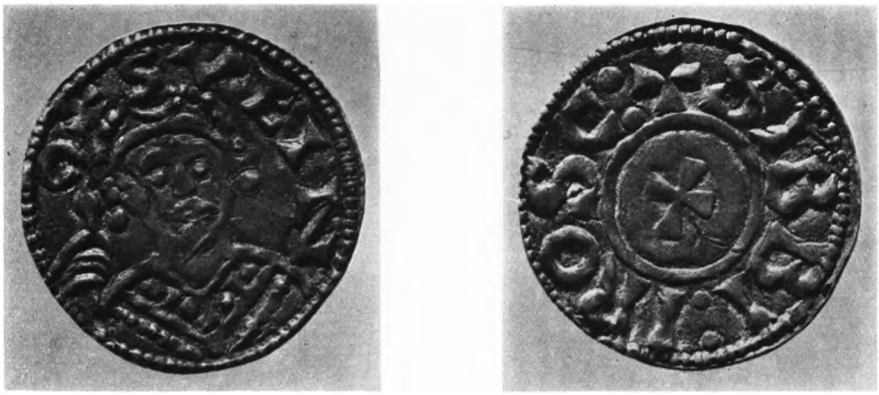

Fig. 2 a—b. Det eneste kendte Eksemplar af Svend Normands Mønt. 3:1. (S. 1274).

hjem fra sin Pilgrimsfærd til det hellige Land. Thi naar Roskildekrøniken i sin knappe Fremstilling lægger Vægt paa at nævne, at Svend Normand var ivrig for, at man skulde erkende Kong Knuds Hellighed, hvilket stærkt indicerer, at Svend har virket for at faa Kong Knud overført til den fædrene Gravkirke i Roskilde, vilde det være mærkeligt, om han samtidig skulde have anmodet Paven om en fremmed Værnehelgen. S. Lucii Hoved synes da at maatte være kommet til Roskilde enten i Knud den Helliges Regeringstid, i hvilket Tilfælde det er paafaldende, at Odense-Litteraturen ikke nævner noget derom, eller endnu tidligere, under Harald Hén.

Af Læsestykket ses, at S. Lucii Hoved blev erhvervet, fordi man ønskede at give Roskilde Stift en Skytspatron, men muligvis har Planerne oprindelig været mere vidtrækkende. Deres Karakter røbes maaske af Skriftet om Knud Hertug, eftersom dette bemærker, at Kirken i Roskilde var beriget med det dyrebare Legeme af *Fædrelandets* Værnehelgen[35], hvormed det maa mene S. Lucius. Men har det oprindelig været Hensigten at gøre S. Lucius til Landets Værnehelgen, saa slog Beregningerne definitivt fejl ved Kong Knuds Drab (1086) og Helgenkaaring. Og det er i saa Henseende meget betegnende, at Svend Normands Kirke i over et halvt Aarhundrede saa godt som aldrig benævnes efter S. Lucius, men ligesom sine Forgængere i Reglen omtales som Trefoldighedskirken, i Folkemunde vistnok: Drottens Kirke, i norrøn Litteratur en enkelt Gang: Kristkirken, alt Betegnelser for eet og samme[36]. Først ved Midten af 1100'rne begynder Pavehelgenens Navn at dukke hyppigere op, for derefter hurtigt at fortrænge Treenighedens. Fra omkring 1225 at regne er den ældre Benævnelsesmaade praktisk talt uddød[37], hvilket sikkert vil sige, at den nuværende Teglstenskatedral først og fremmest er blevet indviet til S. Lucius.

Under Svend Normand naaede Bispestolen og Kapitlet det foreløbige Højdepunkt af deres Udvikling. Kongehusets Gaver havde gjort Roskilde til

sin Tids, efter alt at dømme rigeste, østdanske Kirkecentrum. Under Knud den Hellige besad Kapitlet en meget betydelig Godsmængde, mere end de $52^{1}/_{2}$ Bol, der dannede Grundlaget for den yngre Stiftelse i Lund, og det ser ud, som om netop Kong Knud til Bispesædet har lagt en betydelig Indkomst i rede Penge. Ligesom de fleste af Landets andre Biskopper har ogsaa Roskildebispen i Middelalderen haft Andel i Stiftets Møntindtægter. For Roskildes Vedkommende lindes denne Ret første Gang skriftligt dokumenteret i Jordebogen fra 1370'erne[38], der opgiver, at Bispen havde Tredieparten af den sjællandske Møntindtægt, og af en Roskildepenning med Konge-Bisp Præg og Omskrifter, en Type, som følges af en ubrudt Række af Mønter med biskoppeligt Præg, kan man slutte, at Bispestolen fra og med Absalon har haft Andel i Roskildemønten[39]. Men det synes, som om denne under Absalon opnaaede Begunstigelse kun har været en genvunden, ældre Rettighed. En velkendt Mønt[40] (Fig. 2a-b), slaaet af Sibbi i Rosc(ilde), har paa Forsiden Brystbilledet af en Biskop, som er mærkeligt, fordi det har Vedskriften Svein. Da nu Møntmesternavne kun meget sjældent, og aldrig efter Svend Estridsens Tid[41], ses anbragt paa Adversen, og da Sibbi kun kendes fra Knud den Helliges Mønter, og Mønten efter Vægten, Størrelsen og Snittet at dømme stammer fra Tiden efter Harald Héns Pengereform, maa Forsidelegendens Svein snarest betegne Svend Normand[42]. Men er dette Tilfældet, maa Bispestolen paa hans Tid have haft Andel i Møntindtægterne og senere mistet den, man fristes til at mene under Erik Ejegod (sml. ndf.). — Hvor tidligt Roskildebispen har faaet den Fjerdepart af Byskatten, som han ifølge et Retsdokument af 24. Febr. 1377[43] besad fra »saa gammel Tid, at det modsatte ikke var hørt i Mands Minde«, ved vi ikke; østensunds fik Lundekirken Fjerdeparten af Byen Lund af Erik Ejegod[44].

Disse tidligt erhvervede Rigdomme blev anvendt godt og maalbevidst af Svend Normand, der vel for dem udstyrede sin nye Domkirke, en kort Stund Samtidens største og mest moderne danske Katedral, og paa Grundlag af Godset kunde udvide Domkapitlet, saa det blev det talstærkeste i Landet. Hans Stenkloster, det ældste kendte danske, viser os, at hans Klerke, hvis Navne muligvis er bevarede[45], under ham levede, som Kirken helst saa det, i regelbundent Fællesskab. Med god Ret kunde Roskildekrøniken prise ham som et Sidestykke til Bremer-Ærkebispen Bescelin Alebrand, den store Byggherre, som forbedrede sit Domkapitels løse Sæder og holdt det under Tugt i et nymodens Stenkloster[46]. Da Svend Normand førte Staven, var Bremen dog allerede faldet tilbage i den gamle Skure og Bescelins Kloster nedbrudt[47]. Noget Eksempel til Efterfølgelse kunde ikke hentes der; Baggrunden for Svend Normands Bestræbelser forstaas derimod let, naar man husker, at Forhandlingerne om et dansk Ærkesæde var aktuelle netop i Slutningen af hans

Velynder Svend Estridsens Regeringstid og under Harald Hén[48]. Med Støtte af disse, Kongemoderen Estrid og Dronning Margrethe har Svend søgt at kvalificere sin Kirke og sit Kapitel, saa at Roskilde, naar Tidens Fylde kom, fuldt ud kunde være Ærkesædet værdigt. Som Forholdene laa i hans Embedstid, maatte Forhaabningerne være helt berettigede. Nogen virkelig Konkurrent har han ikke haft. I Odense var Bispestolen vistnok ubesat[49], og i Lund, hvor Kapitlet først blev oprettet 1085 og længe kun omfattede en Provst og 10 (9?) Kanniker, havde man som Biskop den bandlyste Ricwal, en forløben og efterlyst Klerk fra Paderborn. Men efter Svends Død ændredes Situationen aldeles; paa Ricwal († 1089) fulgte den højættede Asser, muligvis en Brodersøn til Bodil, Erik Ejegods Dronning. Sikkert nok har Lund ene og alene kunnet takke Assers rent verdslige Position og indflydelsesrige Slægtsforbindelser for, at Ærkesædet, da det i 1104 endelig blev til Virkelighed, ikke opnaaedes af Roskilde. Den Forklaring, Sakse giver, nemlig at den pavelige Legat, der overbragte Palliet, syntes, at Lund laa saa godt for Rejser til Nabolandene[50], har næppe nogen Vægt. I en Tid, hvor Samfærdselen til Søs var langt den letteste[51], har det ikke spillet nogen Rolle, om det kirkelige Centrum laa i Roskilde eller i Lund. Lunde-Nekrologiet mindes da ogsaa Erik Ejegod som »en klog og dygtig Mand, der ved sin Energi. . . opnaaede Palliet for vor Kirke[52]. .«, men Roskilde-Anonymen er naturligvis utilfreds. Biskop Arnold, Svends Efterfølger og Assers samtidige, synes ham enfoldig og mere forsømmelig end en omsigtsfuld Præst burde være, og han siger, at Kong Erik fandt paa mange ubillige og uretfærdige Bestemmelser[53]. Hvad de sidste angaar, maa man i første Række tænke paa Oprettelsen af Ærkesædet i Lund, som Krøniken betegnende nok ikke fortæller noget om, men Bemærkningen om Eriks Ubillighed, som man allerede i 1200'rne undrede sig over[54], kan desuden have andre, for os ukendte Aarsager. Man kunde gætte paa, at Erik direkte har beklippet Roskildekirken, maaske har han inddraget Møntindtægten, kanhænde var han blandt de Konger, hvis Raadgivere ifølge Helges Mindesten (fra 1128) havde lagt et »den kongelige Rets Aag« paa Kannikerne i Roskilde[55]. Og det var Erik, der fik sin Broder Knud kanoniseret — en Fortjeneste, Anonymen heller ikke omtaler — og lod ham skrinlægge i Odense, tilskyndet af Byens nye Biskop, som havde været Kannik i Lund.

Efter Kulminationen under Svend Normand er der i lang Tid ingen rigtig Fremgang at notere for Roskildekirken. Erik Ejegod, Erik Emune og Erik Lam doterer Lund, Kong Niels beriger Odense, og bygningsmæssigt sker der i Roskilde ikke andet, end at Arnold rejser en Mur om Domkirken og fornyer dens Kalkmalerier[56]. Allerede den kort før 1095 grundlagte S. Knuds Kirke i Odense overgik i Størrelse langt sin ældre Søster, og medens alle de øvrige danske Stiftsbyer i Løbet af 1100'rne fik større og prægtigere Katedraler, nøjedes

man i Roskilde med Svend Normands Aar for Aar mere antikverede Domkirke. Saa vidt man kan skønne af Kilderne, hovedsagelig Sakse, forblev det stort set ved det gamle ogsaa under Absalon, der i alt Fald i sin første Tid som Biskop sjældent residerede i Byen. Sakse siger, at Absalon efter sin Tiltrædelse lod Bispegaarden ligge mestendels jævnet med Jorden[57], og efter Slutningen af 1160'erne, da Kongen overlod ham Havn med en stor Del af det omliggende Herred, lader Sakse ham ofte opholde sig der, paa den af ham grundlagte, vigtige Borg. Staden Havn, der hurtigt udviklede sig til et betydeligt Aktiv, var saaledes Absalons personlige Ejendom, og selv om han senere, omkring 1186, testamenterede Byen til Roskilde Stift, skete det dog paa det Vilkaar, at han skulde beholde den, saa længe han levede[58]. Vel faldt Generhvervelsen af Møntindtægterne omtrent ved samme Tid, som Borgen rejstes, og Rygen sluttedes 1169 til Sjællands Stift, men da Absalons storstilede Virksomhed som Kriger og Statsmand maa have tvunget ham til at anspænde baade sine egne og Bispestolens Hjælpekilder, er det ikke rimeligt, at han har kunnet eller villet afse noget videre til Byggeforetagender ved Domkirken. Med Freden og Fremgangen kom Forholdene til at ligge anderledes, og 1201 modtog Roskilde Bispestol sin rige Arv: Byen Havn, der bragte stigende Indtægter, samt det omliggende, betydelige Jordegods. Selv om ingen skriftlig Kilde omtaler Rejsningen af den nuværende Teg'lstenskatedral, røber opgivne Fundamenter og tilmurede Arkader en tidlig Reduktion af det oprindelig planlagte, og Skel i Murværket og sekundært indskudte, rigere udformede Partier vidner om, at Byggearbejderne er skredet saa langsomt frem, at man har været tvunget til at foretage betydelige Ændringer af det allerede opførte, for at det endelige Resultat ikke skulde blive for gammeldags. Disse Iagttagelser og visse af Østpartiets ældst virkende Detailler antyder som en Mulighed, at den nuværende Domkirkes Kor og Tværskib kan være grundlagt henimod Slutningen af Absalons Roskildetid, men fastslaar samtidig, at intet Bygningsafsnit er blevet fuldført og taget i Brug før et Stykke ind i 1200-Tallet. Og da Arbejdet har været tilrettelagt paa en saadan Maade, at store Partier af den nye Domkirke kunde rejses, uden at der blev nedbrudt noget af den gamle, har Svend Normands Katedral og Stenkloster utvivlsomt levet urørt videre Aarhundredet ud.

Mærkeligt nok nævnes ingen af Svend Normandskirkens *Altre,* men at der maa have været flere, fremgaar bl. a. af, at Svends Udsendinge til Paven, foruden en Skytspatron, ogsaa skulde hjembringe andre *Relikvier*[34].

BELIGGENHED OG DOMKIRKEPLADS

Domkirkepladsen ligger ved den yderste, nordre Rand af det Plateau, hvorpaa Roskildes middelalderlige Kvarterer har rejst sig, ikke langt fra Algade, som var Byens Torv, men dog fjernet fra det Leben, der her rørte sig (Fig. 3). Terrænet ved Torvegadens Vestende, dèr hvor S. Laurentii Kirke har staaet, ligger nu omkring 42 m over Fjorden, Domkirkepladsens Centrum mere end 2,5 m lavere, men i den tidlige Middelalder har denne Højdeforskel været langt mindre. En stor Grundudgravning har fornylig vist, at der ved S. Laurentius har aflejret sig henimod 2,4 m Kulturjord oven paa det Bakkeler, som man under Domkirken næsten alle Vegne støder paa i ca. 1 Meters Dybde. I 1000-Aarene har Niveauforskellen derfor næppe oversteget 1 m, og Domkirken har dengang domineret Byen i endnu højere Grad end nu om Stunder, hvor den hævder sig stærkt, trods den højere Bebyggelse. Dens Beliggenhed gør den synlig viden om i Herrederne, især dog fra Nord, hvor den kan ses mere end tre Mil ud paa Fjorden.

Alle Forhold viser, at der ikke har været nogen bymæssig Bebyggelse Nord og Vest for Domkirkeomraadet. Her er Faldet i Terrænet overmaade kraftigt, og her, længere nede paa Skrænterne, sprang flere af de Kilder, hvis rigelige og gode Vand engang var Byens Stolthed, men som nu enten er udtørrede eller kun Skygger af sig selv[1]. Nærmest, omtrent 110 m fra og lige ret ud for Domkirken mod Nord, ligger S. Hans Kilde, noget fjernere, henved 165 m fra Kirkens Vestfront, Maglekilde, den største, hvis Vand i sin Tid drev fem Møller[2], og som endnu i 1920'rne gav 1500 Kubikmeter Vand i Døgnet[3]. Vældenes Udspring ligger i omtrent samme Niveau, en 9,5—10 m under Domkirkens nuværende Gulvhøjde. Af Roskildes mange Kilder er Maglekilde den mest berømte. Det var den, der paa Reformationstiden kaldtes Rosenkilde og derfor, om nogen, har været den overmaade smukke Kilde, omkring hvilken Sagnets Kong Ro lod Huse lægge[4]. Sikkert er i hvert Fald, at der i den tidlige Middelalder har ligget en Kongsgaard et Steds mellem Maglekilde og Domkirkeomraadet[5], ikke ret langt nede paa Bakkehældet og forholdsvis tæt paa Kirken. Sydligt i Forhold til Kongsgaarden holdtes indtil 1585 Sømme Herredsting »ved en Stenhøj«[6], snarest en Megalitgrav, hvis Sten, hvoriblandt flere var ualmindelig store, lejlighedsvis er genfundet under Brolægningen af Bondetinget[7], den Færdselsaare, som fører frem til Domkirkepladsens sydvestre Hjørne. Naboskabet med Kongsgaarden viser, at Kirken oprindelig er rejst paa en Del af dens Grund, hørende til dens Bygningskompleks, et Forhold, der til en vis Grad røbes af Fraadstenskatedralens Plan (sml. ndf. S. 1288). Senere i Middelalderen lod Kronen Kongsgaarden forfalde; 1455 og 1460 skænkede Kongen de øde Tomter til Domkirken og Bispen[8]. — Et lignende

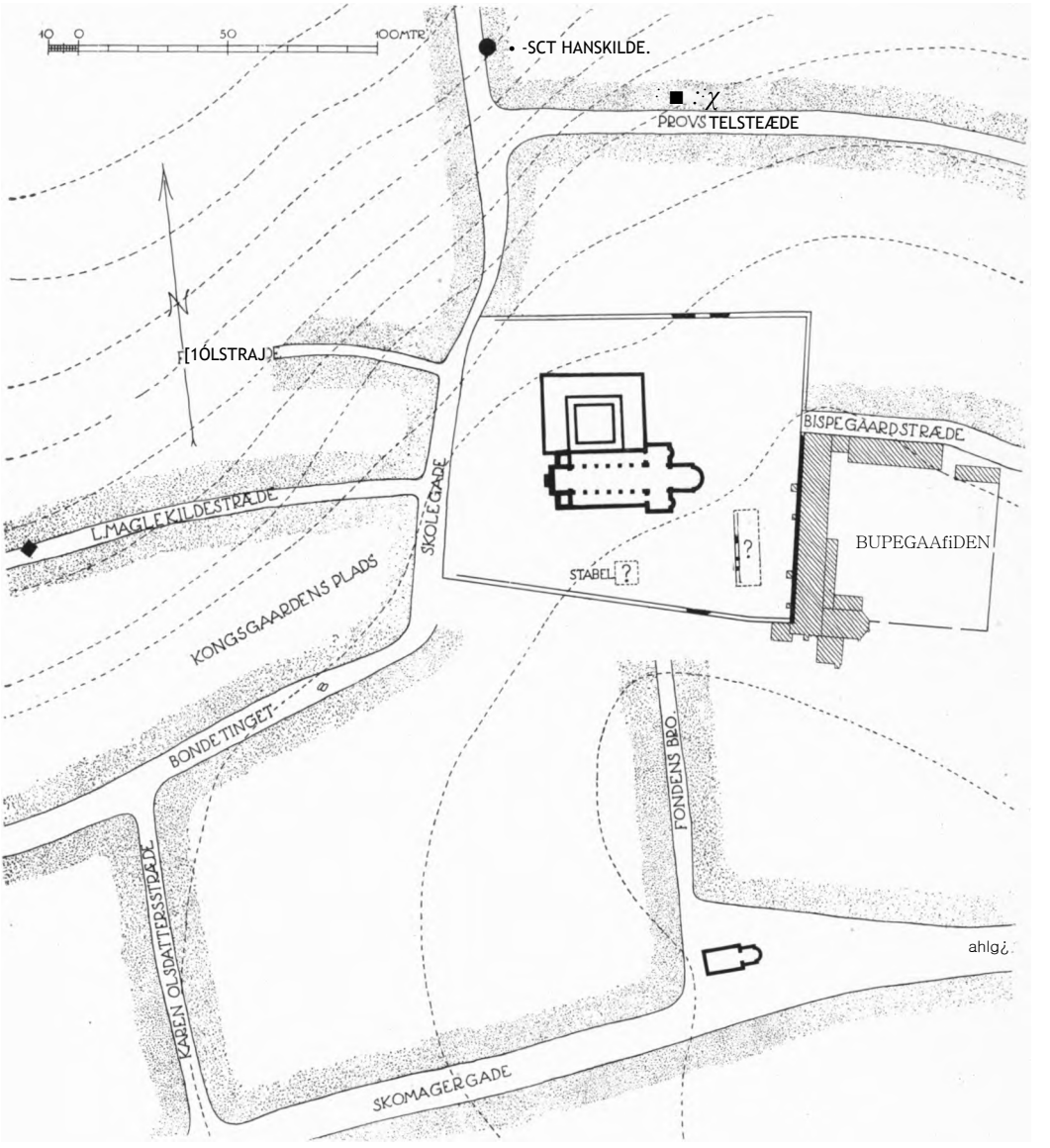

Fig. 3. Situationsplan, 1:2500, visende Gadenettet omkring Domkirkeomraadet. Mod Øst den middelalderlige Bispegaard (senere Roskildegaard), indtegnet efter Opmaalingsplan fra 1726 (skraveret). De kendte Strækninger af Biskop Arnolds Hegnsmur er angivet med sort (ved en Fejl er Sydmurens østligste 7—8 m ikke sværtede), ligesom Rekonstruktionsplanen af Domkirken og Klosteret. Syd-øst for Domkirken hypotetisk Fraadstensbygning, maaske hørende til en ældre Bisperesidens. Syd for Domkirken den 1282 brændte Klokkestabel, hvis Plads dog ikke kan angives nøjere. Af de punkterede Højdekurver ses det stærke Fald i Terrænet mod Nordvest.

Sammenspil mellem Kongsgaard og Domkirke, ogsaa her en kongelig Stiftelse, har der været i Lund, hvor Kirken ligeledes til Slut kom i Besiddelse af hele den gamle »curia regalis«, der laa Vest for Kirkegaarden[9].

Frontlinierne af Grundene omkring Domkirkepladsen falder mod Øst og Nord sammen med Grænserne for det oprindelige Domkirkeomraade. Mod Syd er den nuværende Bebyggelse trukket noget tilbage, mod Vest angiver Skolegade maaske det oprindelige Skel. Sikre Holdepunkter for de oprindelige Grænselinier giver dog kun de fra Tid til anden afdækkede Rester af den Mur, Biskop Arnold (1088—1124) rejste omkring Domkirken (Fig. 3). Muren var af Fraadsten, 125—30 cm tyk, med et retkantet Sokkelfremspring paa Indersiden, og paavistes første Gang i 1890 af Kornerup[10]. Et knap 2,5 m langt Stykke udgravedes dengang Nord for Domkirken, i Indkørslen til Domprovstens Bolig[11], og Kornerup mente her at kunne spore den videre paa lange Strækninger, hvilket bekræftedes ved noget mere dybtgaaende Udgravninger i 1900[12]. En i flere Skifters Højde bevaret, 9 m lang Murstrækning af samme Karakter, fandtes 1932 Syd for Kirken[13], tæt ved det nordøstlige Hjørne af Fondens Bro, Gaden, der fører til Torvet, og endelig viste den 1942 foretagne Udgravning af den middelalderlige Bispegaard, at de vestre Ydermure af Palæet, dens i 1733 rejste Efterfølger, overalt var opført oven paa de i forskellig Højde bevarede Rester af Arnolds Mur[14]. Paa Grundlag af disse Iagttagelser kan man fastslaa, at Arnoldsmuren ikke har været noget knebent Foretagende. Hvis Skolegade markerer den oprindelige Vestgrænse, har Muren, der overalt lader rigelig Plads fri omkring Svend Normands Kirke og Kloster, omsluttet et skævt firsidet Omraade, der maalte omtrent det samme paa begge Leder. Østmuren, den eneste, hvis Længde er sikkert angivet ved Fundene, har været ca. 103 m lang, Vestmuren betydelig kortere, de to andre noget længere, dog næppe over 110 m. Om Porte eller Indgange melder Fundene intet, men af Sakses levende Beretning om Absalons Flugt fra det blodige Gæstebud paa Kongsgaarden i 1157 synes at fremgaa, at der har været flere end een. Absalon tyede først til Domkirken og søgte at komme ind ad den søndre Dør af det »Atrium«, den Kirkegaard, som omgav S. Trinitatis, men blev hindret heri af Svends Folk[15]. Denne søndre Port maa sikkert søges ud for Fondens Bro. Sakses Ordvalg synes at forudsætte andre Indgange, der kan have været en saadan mod Øst, ud mod Bispegaarden, derimod næppe nogen mod Nord, hvor Terrænet faldt saa stærkt; en tredie Indgang kan der have været mod Vest, mod Kongsgaarden. Der meldes ikke om noget Forsøg fra Absalons Side paa at klatre over, men Murens Højde har sikkert svaret til dens store Tykkelse, og nogen almindelig Hegnsmur har den næppe heller været. Den maa snarest opfattes som en regulær Befæstningsmur, i saa Fald den ældste kendte her i Landet. Maaske har den, ligesom den gotiske Mur, der omgav

Domkirken i Slesvig[16], haft Smaataarne, og det er muligt, at der foran den har været en Grav, i hvert Fald mod Syd, hvor man i 1932 noterede som paafaldende, at Grundleret skraanede stejlt udad og nedad et Stykke fra Murens Yderside. — Det kan være, at Arnolds Fæstningsmur er afbildet paa Domkapitlets gamle, berømte Bensignet (Fig. 1), men sikkert er dette langtfra. Den paa Seglbilledet antydede, krenelerede Murkrone symboliserer maaske blot Byen Roskilde.

Hvorlænge Biskop Arnolds Fraadstensmur gjorde Tjeneste, vides ikke, men allerede i Middelalderen er Murringen flere Steder blevet sprængt af Bygninger. Det meste af Fraadstensmurens Østflugt indgik engang i anden Halvdel af 1100'rne som Ydermur i den hovedsagelig af Kridtkvadre og Tegl opførte Bispegaards Vestfløj og har sandsynligvis staaet bevaret her indtil 1733. Derimod er den nordre Strækning af Arnoldsmurens Østflugt blevet nedbrudt senest omkring 1450, da man lidt Nord for Bispegaarden byggede det solret liggende, gotiske Stenhus, der er bevaret i det nuværende Stiftsbibliotek[17]. Huset staar tværs henover Fraadstensmurens Plads, har altsaa fortrængt denne, og det samme maa have været Tilfældet med en anden, middelalderlig Bygning, som har ligget vinkelret paa den første lidt længere mod Nord. Rester af dette Hus's munkestensmurede Vestfaçade og Nordgavl blev udgravet 1895 af Kornerup[18]. Dets Bredde blev ikke fastslaaet, men den maa dog have været saa stor, at man ikke har kunnet lade Dele af Fraadstensmuren indgaa i Østfaçaden. Ved samme Lejlighed undersøgtes de sidste Levn af et tredie gotisk Stenhus, der rimeligvis oprindelig har været en Kannikeresidens, men som fra Christian 4.s Tid benyttedes som Gymnasium, og senere, indtil Nedbrydningen 1811, anvendtes som Konventhus for den sjællandske Gejstlighed (sml. S. 1443). Det har ligget ved Domkirkepladsens Nordside, tæt ved dens nordøstlige Hjørne; mindst 30 Munkestensskifter af dets omkring 15,6 m lange Sydfaçade staar nu som Hegnsmur oven paa Stumperne af Arnoldsmuren.

Den største af de middelalderlige Bygninger, der kransede Domkirkepladsen, var den 1845 nedbrudte gamle Katedralskole, en 28 m lang, 8,6 m bred eenlænget Munkestensbygning, som laa med Langsiden ud til Skolegade, forskudt mod Nord, saa at dens Sydgavl undgik at dække for Domkirkens Vestportal[19]. Hvorledes Skolen har ligget i Forhold til Arnoldsmuren vides ikke, men af det ældste nøjagtige Roskildekort (Ehlers' 1790) ser man, at dens Façade sprang noget frem for vestre Ringmur, og at denne, eller rettere Skellet for Domkirkeomraadet, Nord for Skolen slog et Knæk østover. 1790 laa der her en lang, smal Bygning, som maa have afløst det ret anselige, men ubetegnede Hus, man paa Resens Roskildeplan (1. Bind S. 26) ser springe lidt frem for Hegnsmuren, og til hvilket Nordøsthj ørnet af Kirkepladsen ved

et særligt Hegn er udskilt som Gaardsrum. Bygningen er sandsynligvis den Hørergaard, som 1635 omtales i Domkirkens Regnskab. Nævnte Aar noteres som bekostet paa Skolen og Hørergaarden, at Snedkeren har flyet Trappen og Spiret paa den sidste, at Mester Wiit har faaet 12 Dr. og 3 Mk. for den lange Gaard om Hørergaarden at ophugge, og at Murmesteren har opmuret tre Læs Kampesten mellem Gaardshegnets Stolper. Bygningen, om hvis Materiale og Alder intet sikkert vides, har huset Katedralskolens Lærere.

Endnu da Resens Illustrationsmateriale blev udført, var Bebyggelsen omkring Domkirken spredt og det meste af dens Omraade hegnet af Mure, hvori adskillige større og mindre Indgange. Rester af Arnoldsmuren kan overalt helt eller delvis have udgjort disse ikke særlig anselige Hegn, der hverken i 1600'rne eller siden nævnes i Kirkeregnskaberne, og Kilder fra denne og senere Tid omtaler kun lejlighedsvis de vigtigste Indgange og deres Riste. 11. Aug. 1486 nævnes Skoleristen ved Domkirkens nordvestre Hjørne i Forbindelse med Fastsættelsen af Grænserne for Bispens Fjerdedel af Byen[20], og følgende Porte og Riste omtales i Kirkeregnskaberne, 1635: Domkirkens nordre Port, 1636: Kirkeristen ved »Fundisbroe«, 1656: Ristene ved Kantorgaarden og Bondetinget. De Hegn og Mure, der nu staar i Skellene mellem de omliggende Grunde og Domkirkepladsen, er alle, bortset fra den omtalte Rest af Konventhuset, nyere, eller helt moderne, gotiserende; ældst, maaske fra 1700'rne, er en gulkalket, teglhængt, paa Indersiden med Støttepiller forsynet Hegnsmur østligst paa Strækningen mellem Palæet og Fondens Bro.

Muligvis har der allerede i 1000-Tallet staaet andre Bygninger end Katedralen og Klosteret inde paa det befæstede Domkirkeomraade. 1892 fandt man i omkring 2,5 Meters Afstand fra den nuværende Domkirkes Kapitelhus, parallelt med dets Østmur, et Kampestensfundament, som syntes at have baaret Fraadstensmurværk. Hvis der virkelig har ligget et tidligmiddelalderligt Stenhus her, maa det snarest have hørt til en Bispebolig ældre end den meget gamle, i hvert Fald senromanske, der 1942 blev udgravet i Palægaarden. Det er urimeligt at tænke sig Arnoldsmuren rejst alene af Hensyn til Kirkens og Klosterets Sikkerhed; men Forholdene er naturligt nok hurtigt blevet for trange for Bispehoffet. De Bygninger, der ellers kan have ligget inde paa selve Domkirkeomraadet, har snarest været høj- eller senmiddelalderlige Kannikeresidenser. Som en saadan maa det Teglstenshus opfattes, der har strakt sig Syd paa fra Kapitelhusets Sydvesthjørne, med hvilket det var sammenbygget, og som man af Regnskaberne for 1636 kan se dengang husede baade Kordegn og Klokker, men senere, indtil 1730'rne, da Bygningen sløjfedes af Frygt for Ildsvaade[21], kun omtales som Klokkergaarden (S. 1503). Den usømmelige Vinkælder (o: Vinudsalg), som 1624 fandtes inde paa Kirkegaarden, og som Christian 4. befalede flyttet, har maaske haft til Huse her.

Fra Kirkens Grundlæggelse og omtrent til vore Dage er Domkirkeomraadet blevet benyttet som Kirkegaard. Under Fraadstenskirkens Fundamenter er der fundet Skeletrester, og fra Tid til anden har man saavel inde i som uden for den nuværende Katedral afdækket murede Grave af middelalderlig Type, hvoraf nogle maa høre til Fraadstenskirken, andre være anlagt senere og stamme fra samme Periode som den nu staaende Kirkebygning. Især uden for dennes nordre Korsarmsgavl er der fundet saa mange, at der kan tales om en regulær Gravplads[22], og her har man 1892, foruden enkelte Kister af Fraadsten, ogsaa undersøgt nogle faa urgamle, af Egeplanker. En anden, ret talstærk Gruppe er fundet liggende op til de vestligste Nordkapeller, men af disse romanske Stengrave maa de fleste, i hvert Fald alle de ældste, være anlagt i Svend Normands Klostergaard. Vest for den nuværende Katedral har man derimod kun fundet een romansk Grav, ved dens Korrunding et Par Stykker og mod Syd slet ingen. Selv om langtfra alt er undersøgt, er de kendte Graves Fordeling dog saa paafaldende, at det ikke er troligt, at hele Domkirkeomraadet oprindelig har været benyttet som Gravplads, og da det ved en Undersøgelse af Skeletterne har vist sig, at saa godt som alle de gravlagte Personer var Mænd[23], har Gravomraadet ved Domkirken oprindelig maaske næsten udelukkende været forbeholdt Katedralens Gejstlighed. Hvorledes Forholdet har været senere i Middelalderen, ved man slet ikke, men end ikke efter Reformationen synes Domkirkegaarden at være blevet benyttet i særlig Grad. 1755 skriver Provst Meyer, at de fleste af Roskilde Bys Borgere bliver begravet paa Graabrødre Kirkegaard, »da saare faa vil ligge paa Domkirkens . . ., uagtet det ej koster mere«. — Nogle faa, sene Gravmonumenter er hegnet i Pladsens Sydøsthjørne (sml. Middelalderlige Grave og Kirkegaardsmonumenter, 4. Bind).

Den søndre Del af Domkirkepladsen er maaske ret tidligt i Middelalderen blevet benyttet til offentlige Retshandlinger. Sikkert vides dog kun, at Christiern 1. 1467 udstedte et Laasebrev »uti Lutz kirke uti then ny domstoll udhen then syndre kirkedør«. S. Lucii Kirkes Domstol nævnes desuden 1486, »vort Retterting i Roskilde i Domstolen« 1493[24].

†Klokkestabel paa Domkirkepladsen: Roskilde-Franciskaneren Petrus Olai har i sine Collectanea noteret, at Domkirkebranden 1282, der ifølge ham opstod i Køkkenet i Ærkedegnens Gaard, som maa have ligget Syd for Kirken, ogsaa lagde »domus campanarum, que tune stabat super capellam beate uirginis«[25], i Aske. Selv om Peder Olsen nedskrev sine Samlinger i 1500-Tallet, var han sikkert rigtigt underrettet. 1282 var intet af den nuværende Domkirkes Taarne fuldt udbygget (S. 1392 fl.), saa Klokkerne maa dengang have hængt andetsteds, rimeligt nok i en Bygning af Træ, et Klokkehus af den Slags, der endnu paa hans Tid var saare almindelige ved nordiske Kirker, hvad enten de havde Stentaarne eller ej. Super, d. v. s. oven paa, Vor Frue Kapel kan det dog ikke

have staaet, eftersom dette først blev funderet 1310, men da super ogsaa kan betyde »paa den anden Siden af«, »hinsides«, »ovenfor« eller slet og ret »ved«, maa Peder Olsen mene, at Klokkehuset indtil Branden havde sin Plads i Nærheden af det Sted, hvor Vor Frue Kapel senere blev opført, paa Sydsiden af Kirken, ikke langt fra Ærkedegnens Gaard. Dette Klokkehus behøver forøvrigt ingenlunde at have været midlertidigt, det er ikke udelukket, at det var jævngammelt med Svend Normands Domkirke. Som bevarede Klokkestabler viser, er 200 Aar ingen ualmindelig Alder for en saadan Konstruktion, og i romansk Tid kunde selv de største Katedraler have fritstaaende Klokketaarne af Træ. En saadan, sandsynligvis tømret »campanile« fandtes endnu omkring 1150 ved Christchurch i Canterbury, til Trods for at denne, foruden et stort Centraltaarn havde to Vesttaarne.

TRÆKIRKEN OG DE TO FRAADSTENSBYGNINGER

Mens der aldrig er fundet noget Spor af *Trækirken,* der vel har været en Stavbygning, har man ved Gravninger kunnet paavise saa betydelige Rester baade af *Estrids Stenkirke* og af *Svend Normands Katedral,* at i hvert Fald Grundplanen af den sidste kan rekonstrueres i store Træk.

I 1891, Aaret efter at Julius Lange havde paavist, at Teglstenskatedralen var blevet opført uden om den gamle Fraadstenskirke[1], der saaledes ikke var blevet ryddet bort ved Byggearbejdernes Begyndelse, foretog man en foreløbig Undersøgelse sydligt i Midtskibet, langs de søndre Arkadepiller[2]. Man paaviste ved denne Lejlighed en over 160 cm tyk Mur af meget store Fraadstenskvadre, der med sin søndre Flugt skar sig ind under de nuværende Arkadepiller, et Fund, som gav Stødet til, at man allerede samme og følgende Aar iværksatte en systematisk Udgravning Fag for Fag, efterhaanden udstrækkende sig til det meste af det tilgængelige Gulvareal og i hvert Fald omfattende alle de Steder, hvor man dengang ventede sig noget Udbytte. Resultaterne blev dog sparsommere, jo længere man naaede mod Øst, og Fraadstenskirkens Korparti maa være forekommet saa ødelagt, at man ret snart indstillede Arbejdet her. Undersøgelsen, der var den første i sin Art herhjemme, blev meget summarisk publiceret[3], og da der hverken er blevet ført nogen Gravejournal eller taget Fotografier af det fremdragne, har man ikke kunnet kontrollere, om alt det fundne dengang blev vurderet efter Fortjeneste. Først fornylig, efter at henved 80 hidtil ukendte, meget omhyggeligt udførte og detaillerede Maaleblade, der viser sig at være Grundlaget for den af Storck offentliggjorte, magre Skeletplan, atter er dukket op, er man blevet i Stand til at efterprøve Resultaterne fra 1892, og det viser sig da, at de fundne Murrester røber mere om de to Fraadstenskirker, end man dengang kunde have Øje for. Maalebladene,

nu i Nationalmuseet, er udført af Arkitekt Aage Langeland-Mathiesen, der paa Storcks Vegne ledede Udgravningerne[4].

Den gamle Undersøgelses Hovedresultat, nemlig at Hovedparten af de fremdragne Fraadstensmure stammede fra en treskibet Basilika, som maatte være Svend Normands Kirke, mens Resten, der laa Nord derfor, delvis uden for den nuværende Katedral, hørte til hans Stenkloster, staar vel ved Magt. Men da intet andet nævnes, har man i 1892 utvivlsomt ment, at alt det fundne Fraadstensmurværk stammede fra een og samme Byggeperiode, Svends, og dette kan ikke være rigtigt. Selv om den ovenfor omtalte, allerede af Kornerup sete Murstrækning sydligt i Domkirkens Midtskib, utvivlsomt har indgaaet som Strækmur under de søndre Arkadepiller i Svend Normands treskibede Kirke, kan den dog paa ingen Maade være anlagt af ham. Maalebladene røber, at Muren, hvor den kunde spores, alle Vegne viste sig at have været opført af tykke Fraadstenskvadre, og at den et enkelt Sted stod bevaret i hele 110 cm's Højde. Her, hvor Muren kunde iagttages i en sammenhængende Længde paa over 3 Meter, det vil sige i betydeligt over en eventuel Arkadepilles Bredde, bestod den af 3 til 4 Skifter Fraadstenskvadre i regelret Forbandt; kun eet Sted viser Maalebladet Fuge paa Fuge (Fig. 4), men dette skyldes, at Muren her har sat sig eller været udsat for et Tryk, hvorved en enkelt Kvader er knækket. Naar man sammenligner denne Mur med de Strækmure eller de Strækfundamenter, der kendes fra Samtidens treskibede Kirker, viser den sig at være paafaldende unormal. Dalby i Skaane, der er ældre, anlagt af Svend Estridsen, og Vor Frue i Roskilde, som er bygget af Svend Normand selv, nøjes begge med simple, af raa Kampesten lagte, gennemgaaende Fundamenter under Midtskibets Pillefødder[5], og Funderingsforholdene i Odense[6] og i Slangerup[7], hvis Midtskibe vel begge stammer fra omkring 1100, er ikke meget anderledes. Her findes der vel en Slags Strækmure oven paa de gennemgaaende Pillefundamenter, men de er dog saa svage — i Slangerup ca. 15 cm, i S. Knud ikke mere end 5 til 9 cm høje — at de ikke kan have haft nogen konstruktiv Betydning. Det drejer sig i de sidste to Tilfælde blot om Afretningsskifter, hvorpaa man bekvemmere har kunnet udmaale og afsætte Arkadepillerne. I Sammenligning hermed er den 110 cm høje Kvadermur i Roskilde saa unødvendig svær og bastant, at den ikke kan tydes som nogen almindelig Strækmur. Den maa derfor høre til et andet ældre Bygningsforetagende, der vel ifølge de Fingerpeg, den i Indledningen anførte Roskildekrønike giver, ikke kan være noget andet end *Estrids Stenkirke.* Da omtrent lige saa svære Murrester er fundet under den Flugt, hvor Svend Normands nordre Arkadepiller maa have staaet, kan man fastslaa, at *Estridskirken* har været en eenskibet Bygning, hvis indvendige Bredde svarede til Svend Normands Midtskib (ca. 7 Meter). Muligvis indgik dens Vestgavl i den treskibede Fraadstenskirkes

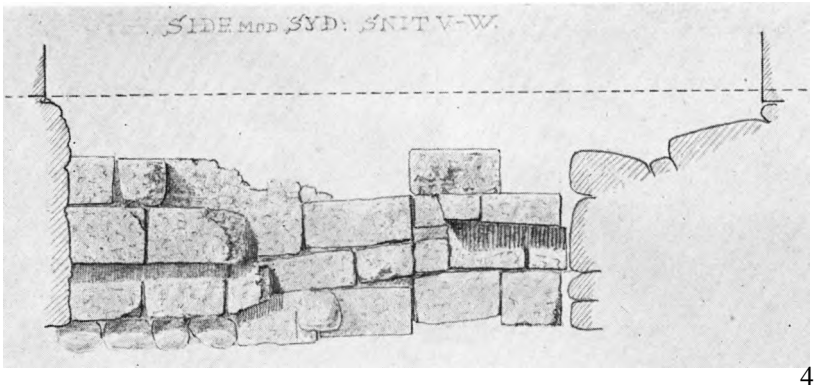

Fig. 4. Rest af Fraadstensmur fundet 1892 under den nuværende Domkirkes søndre Højkirkemur, i 3. Arkadefag fra Vest (sml. S. 1284 og Udfoldningsplan Fig. 14). Efter Maaleblad af Langeland-Mathiesen. 1:50.

Taarnparti, men noget sikkert herom kan ikke siges, eftersom de i 1891—92 fundne Murstrækninger var afbrudt forskellige Steder, og lige saa usikker er Estridskirkens Udstrækning og Afslutning mod Øst. Omtrent 21 Meter Øst for Fraadstensbasilikaens Vestgavl eller vestligste Taarnmur, har Resterne af den omtalte søndre »Strækmur« et Fremspring mod Nord, som muligvis markerer Sydøsthj ørnet af Estridskirkens Skib, der i saa Fald har været tre Gange saa langt som det var bredt. Øst for Fremspringet har saa Koret ligget, og hvis man tør gaa ud fra, at dettes udvendige Bredde har svaret til Skibets indvendige (7 m), og at det har været kvadratisk (7 x 7 m), det vil sige, hvis det har været proportioneret paa samme Maade som saa mange af vore tidligste, sjællandske Landsbykirker, saa maa hele Estridskirkens indvendige Længde have været godt 27 m, hvis Korets Gavl har været lige. Men har Kirken haft en Østapsis, hvilket vel er det mest sandsynlige, har dens indre Længde været tilsvarende større, man kan skønne omkring 29,5 Meter, hvilket svarer til 100 Romerfod. Estridskirkens østre Afslutning maa under alle Omstændigheder søges tæt Vest for eller lige under den brede Stentrappe, som fører op til det nuværende Kannikekor, et Fag Yest for Korsskæringen.

Mens Estrids Stenkirke kun har haft beskedne Maal, har *Svend Normands* været en ret anselig Bygning (sml. Udfoldningsplanen Fig. 14), bestaaende af Kor (rimeligvis med Apsis), Tværskib og basilikalt, treskibet Langhus, der mod Yest har været afsluttet med et rigt udformet Taarnparti, hvilket sidste har vist sig at være den bedst bevarede Del af Svend Normands Kirke. *Taarnanlægget* eller *Vestværket,* foreligger saa fyldigt oplyst, at man kan danne sig et detailleret Billede af dets Indretning; det har været tredelt, svarende til Fraadstenskatedralens tre Skibe. Midt paa Vestfronten har der været et For-

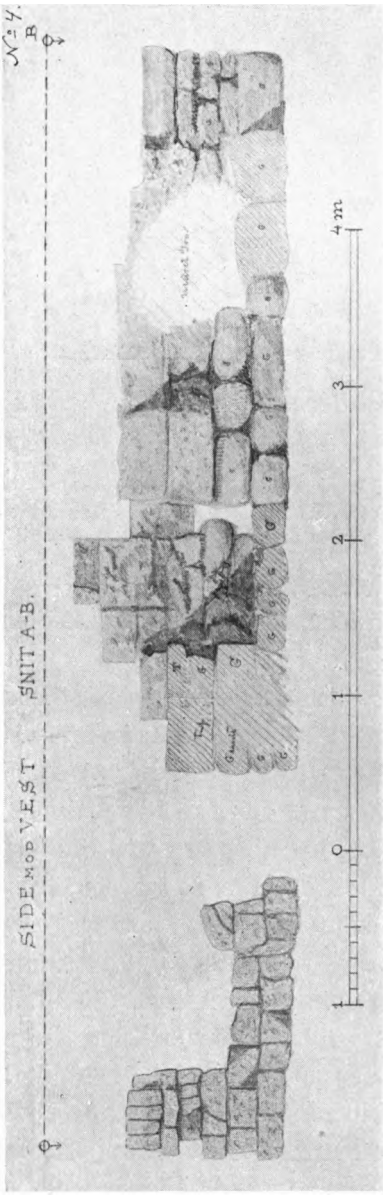

Fig. 5. Fra Gravningerne 1892. Snittet A—B, Fig. 6. Opstalt af Murværk, stammende fra Klosterets vestre Korsgang. Efter Maaleblad af Langeland-Mathiesen. 1:50.

læg, i Bredde svarende til Midtskibet og med meget svære, mindst 170 cm tykke Mure, og midt paa dette Forlæg fandtes der Fundamenter og lidt Fraadstensmurværk, stammende fra et retkantet Bygningsled, der mest minder om en Portal. De meget store Maal — Bredden var omkring 4,5 Meter, Fremspringet ca. 1,6 — viser dog, at denne i saa Fald maa have været af en højst ualmindelig Art, sandsynligvis udformet som en stor, tøndehvælvet Indgangsniche, i hvis Bund den egentlige Vestportal har siddet. En saadan Ordning kendes fra den meget gamle Klosterkirke i Venge i Jylland, en kongelig Stiftelse[8]. Her findes der en stor, tøndehvælvet Indgangsniche anbragt i et omkring 3 Meter bredt Fremspring midt paa Façaden af det svære Vesttaarn, hvis Overrum har været indrettet som Herskabstribune med smukt udformede Bueaabninger ind til Kirkerummet. Rimeligvis har der ogsaa i Svend Normands Katedral været indrettet et for Kongehuset reserveret Galleri i Midtskibets Vestende[9], der kan have baaret et lavt Taarn, hvilket den store Murtykkelse kunde tyde paa, men helt uomtvisteligt er det, at Midtskibets fremspringende Vestfaçade har været flankeret af et Par slanke Taarne, rejst som Afslutning paa Sideskibene. Fundamenterne af det søndre var vel omtrent fuldstændig ødelagt af senere Begravelser, men til Gengæld fandtes der i 1892 saa betydelige Rester af det nordre, at Taarnenes Maal kunde fastslaas med fuldkommen Sikkerhed. Nordre Flanketaarns Nordmur blev saaledes fremdraget i hele sin Længde (Fig. 6). Den var omkring 180 cm tyk, over et omhyggeligt lagt Kampestensfundament muret af Fraadstenskvadre, af hvilke to tilsammen ialt 70 cm høje Skifter var bevaret. Det anvendte Materiale var af imponerende Dimensioner; i Taarnets 5 Meter lange Nordfaçade bestod det underste Skifte af kun syv Kvadre, af hvilke Hjørnestenen mod Nordvest var den stør-

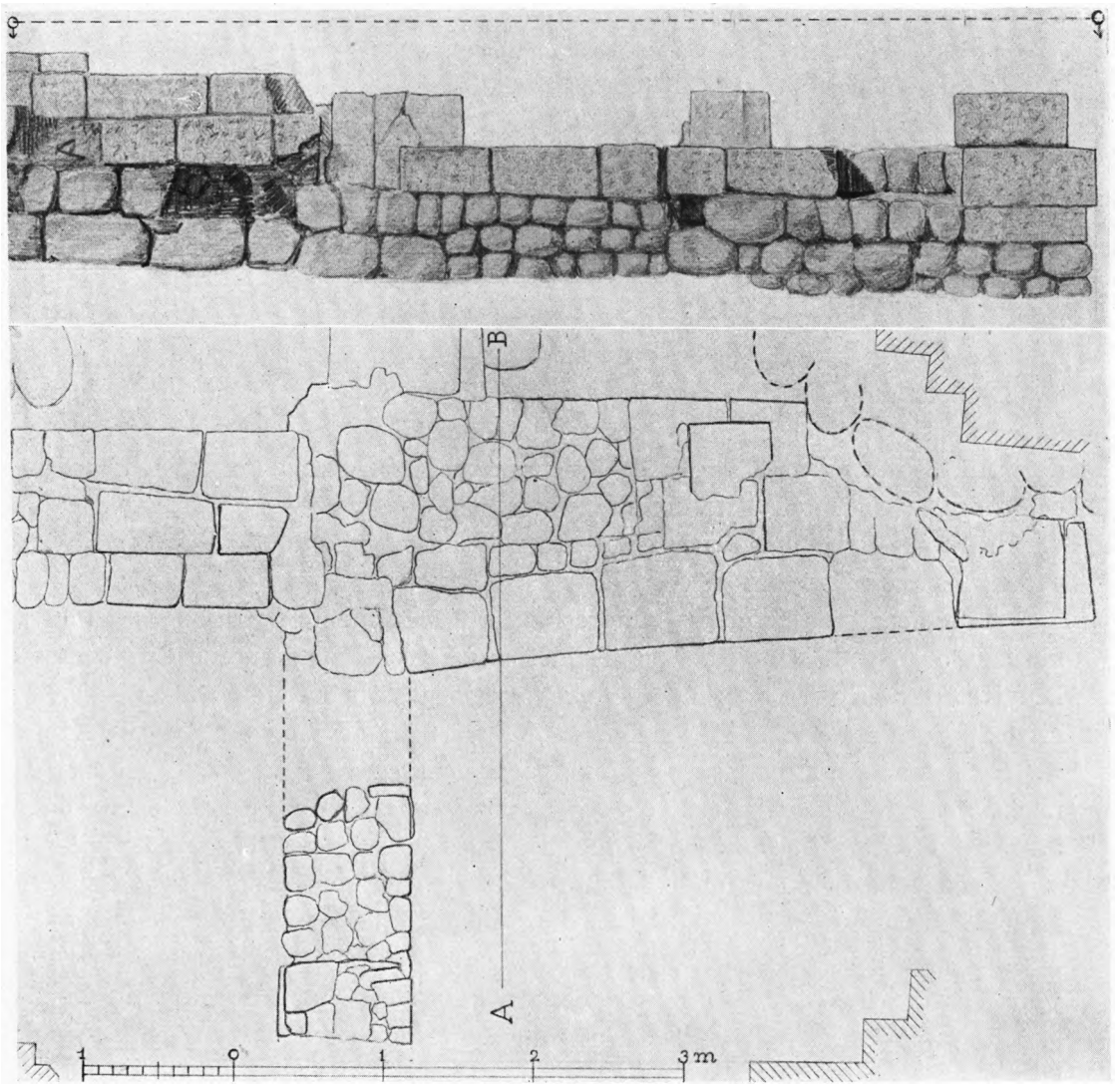

Fig. 6. Fra Gravningerne i 1892. Nordre Flankemur af Fraadstenskatedralens nordre Vesttaarn i Plan og Opstalt samt tilstødende Partier af nordre Sideskibsmur og Klosterets Korsgang (sml. Udfoldningsplan, Fig. 14). Syd opad. A—B henviser til Snittet Fig. 5. Efter Maaleblade af Langeland-Mathiesen. 1:50. S. 1286.

ste, den maalte 90 x 68 x 40 cm. Det kraftigt dimensionerede Kvadermateriale synes iøvrigt at have været karakteristisk for Svend Normands Kirke (sml. Brønden S. 1290). Taarnets Vestmur var ødelagt ved Funderingen af en af de nuværende Arkadepiller, men af Østmuren, der har været spinklere, kun 110—15 cm tyk, manglede kun lidet. I 1892 mente man af et vist Slid, der iagttoges paa dens øverste bevarede Kvaderskifte[10], at kunne slutte sig til et Dørsted noget Nord for Murens Midte. Det er nok muligt, at dette holder Stik, efter-

som de paagældende Sten laa betydelig lavere, end andre Rester af Taarnets Murværk, hvis Leje var saa højt, at de maa have været synlige i Teglstens-katedralens ældste Gulv. Nedslidningen kan derfor næppe være sekundær.

Som antydet kan man ikke med Sikkerhed afgøre, om Katedralens Vestfront skal rekonstrueres med to eller med tre Taarne. Men da Vestpartiets Plandisposition under alle Omstændigheder røber Paavirkning fra Tyskland[11], hvor Tretaarnsgruppen med Galleri-Etage var saare almindelig endnu i Slutningen af 1000-Tallet[12], og Kirken er opført med Kongens Støtte, forekommer den rigere Udformning, med et sværere Midttaarn mellem slanke Flanketaarne, nok saa sandsynlig. Men hvilken Mulighed man end vælger, saa maa man sikkert fastholde, at der i Kirkens Vestende har været indrettet en Kongestol. Naboskabet mellem Kongsgaard og Domkirke gør paa Forhaand en saadan sandsynlig, og at dens Eksistens er mere end en Mulighed, fremgaar af den noget reducerede Efterligning i Stormandskirken Tveje Merløse, hvis Taarne og Tribune maa være en til Landsbykirkeformat nedskaaret og tilpasset Kopi af Katedralens Vestparti[13].

Af Langhuset var betydelig mindre bevaret. Midtskibets Bredde har været bestemt af Estridskirken, af hvilken det underste af Langmurene er blevet benyttet som Fundament under Højkirken, men af dennes bærende Led er intet Spor fundet. Ifølge Roskildekrøniken skal Svend Normand have prydet sin Kirke med »marmoreis columnis«, et gaadefuldt Udtryk, som man har tænkt sig kunde betegne slebne Granitsøjler. Hans Domkirke skulde altsaa have været en Søjlebasilika[14]. Og man har foreslaaet, at de fire svære Granitsøjler underst i den nuværende Domkirkes Koromgang oprindelig kunde have staaet i Fraadstenskirken[15]. Men selv om disse Søjler er kluntet proportionerede og upræcist huggede, kan de dog ikke være ældre end deres Stilformer. Deres attiske Baser er ganske vist gammeldags stejle, men de har Hjørneknopper, mindende om Teglstensformer, og især Kapitælerne er typiske, gangbare i Slutningen af 1100'rne og senere. Langt snarere turde man til Svends Kirke henføre en stor, krumhugget Profilkvader af Kamp, der uden Angivelse af Proveniens opbevares i Domkirkens Stensamling, og som synes at have hørt til en omkring 123 cm tyk Rundpille (Fig. 11b, 12 d). Kvaderens Profilering er dog ualmindelig, og dateres kan den ikke. Men Problemet er i Virkeligheden ikke stort. 'Det afgørende maa være, at mens Tamdrup har Rundpiller, og Asmild har haft Støtteskifte, saa har alle de kendte, treskibede 1000-Tals Kirker paa Øerne og i Skaane haft retkantede Høj kirkepiller, og at Anvendelsen af huggen, oven i Købet sleben Granit er et ukendt Fænomen i Periodens østdanske Arkitektur. Endelig er deringen Grund til at henføre Svend Normands Marmorsøjler netop til Kirkebygningen. Roskildekrøniken nævner dem i samme Aandedrag, som Lysekronen og de andre Prydelser. Det er derfor

El. M. 1949

Fig. 7. Brønden i Koret efter endt Udgravning. Syd opad. (S. 1290).

mere berettiget at antage, at de har smykket et Inventarstykke af Sten, et Alter, eller maaske snarere det af Sakse omtalte Pulpitum, og saa kan man godt, med Beckett[16], anse det for muligt, at enkelte af dets Søjler kan have været af kostbare, importerede Stensorter, marmorhvide, eller marmorerede.

Af Langhusets søndre Sideskib er intet fundet, af det nordre blev der i 1892 fremdraget en knap 2,5 Meter lang Murstrækning i østlig Forlængelse af nordre Flanketaarns Nordmur, med hvilken den stod i Forbandt. Taarnet sprang omtrent 45 cm frem for Sideskibsmuren, der trods sin betydelig ringere Tykkelse (110—15 cm) var bygget af det samme, svære Kvadermateriale (Fig. 6). Nogen Sokkel bemærkedes ikke, sparsomme Rester af dens Fundament blev fundet 2 til 6,5 Meter længere mod Øst. Ud fra de givne Holdepunkter kan Fraadstensbasilikaens Bredde beregnes til omtrent 18,6 Meter, et Maal, som med ringe Afvigelse genfindes saavel i Vor Frue som i Svend Estridsens Kirke i Dalby.

Skibets Afslutning mod Øst er vel ikke angivet ved sikre Murflugter, men ud fra andre Iagttagelser kan man alligevel slutte sig til Betydningen af det meget forhuggede, af Maalebladene omhyggeligt registrerede Fraadstensmurværk, som indgaar i Vestsiden, men ikke spores paa Østsiden af Fundamenterne under Pille-Parret et Fag Vest for den nuværende Domkirkes Kors-

skæring. Hvor Fraadstensmurværket var bedst bevaret, syntes det afgjort at have Skifteretning paa tværs af Skibets Langmure, og da det ogsaa ved sin Udstrækning skilte sig ud fra disse, stammer det snarest fra Kirkens Triumfmur, og dette kan bekræftes paa anden Vis. Netop her findes der et tydeligt Skel i den nu staaende Domkirkes Langmure, i Grundplanen markeret ved det gammelkendte, ret iøjnefaldende Knæk, man ser, saavel i Sideskibenes, som i Høj kirkens Murflugter. Den Del af den nuværende Domkirke, der ligger Øst for Skellet — Kor, Tværskib og et Fag af Langhuset — er tydelig nok gjort færdig først, og har en kort Stund staaet løseligt sammenknyttet med Fraadstenskirkens Skib. Andre Skævheder, især de mod Vest divergerende Retninger af de nuværende Korsarmsgavle, røber, at Ydermurene af Teglstenskirkens Østparti samt de fleste af de hertil hørende Piller, heriblandt de fire i Koret, maa være rejst uden om Svend Normands Koranlæg, som man har ladet staa, saa længe som muligt. Maalafsætningen har været vanskelig; senere, da man fortsatte med Arbejdet hen over Resten af Fraadstenskirkens Tomt, maatte man derfor foretage ret betydelige Korrektioner. Trods de sparsomme Fund ligger Østgrænsen for Fraadstenskirkens Langhus derfor alligevel fast. Inclusive en eventuel Vesttribune har Midtskibet været godt 30 Meter langt, lidt over 100 Romerfod.

Saa vidt kan Grundplanen af Svend Normands Katedral rekonstrueres ud fra de sikre Holdepunkter, de i 1892 konstaterede Murrester giver. Murværk, stammende fra dens Korparti, er ikke fundet, hverken dengang eller hidtil i Løbet af en i 1949 paabegyndt, supplerende Gravning. Denne er vel endnu ikke afsluttet, men har dog allerede ydet et mærkeligt Fund, ved hvis Hjælp man ret nøje kan slutte, hvor langt Fraadstenskirkens Kor har strakt sig mod Øst. Ved Gravninger under Gulvet i Rigsadmiral Ove Geddes Gravkælder (se 4. Bind), der ligger nordøstligt i Korsskæringen, er der fundet en dyb Kirkebrønd, som maa høre til Svend Normands Katedral (Fig. 7).

Brøndens Plads er omkring 4 m Sydøst for den nordøstre Korspille, tæt ind under Dronning Margrethes Sarkofag, hvis svære, fem Skifter høje Kampestensfundament rager ud over Brøndskakten. Bunden er 9,6 m under Kirkens nuværende Gulvniveau, der atter ligger ca. 63 cm under Kannikekorets[17]. Brønden, hvis Grundplan er uregelmæssig rund, og som omtrent midtvejs nede maaler 130 cm i Tværsnit, har øverst en uregelmæssig, tragtformet Udvidelse, som næppe er oprindelig (Fig. 8). Paa dens Bund rejser der sig en lille Afsats, hvorpaa Brøndgraveren har kunnet staa tørskoet ved Afslutningen af sit Arbejde. Omtrent i den halve Dybde, ca. 5,2 m under Kirkegulvet, laa der et 5—10 cm tykt Lag af Mos, hvoraf kun en ringe Del kunde være faldet ned fra Brøndens Rand; alle Iagttagelser tydede paa, at Laget var dannet paa Stedet, oven paa Fylden i det en Tid halvt tilkastede Brøndgab. Henved 50 cm under

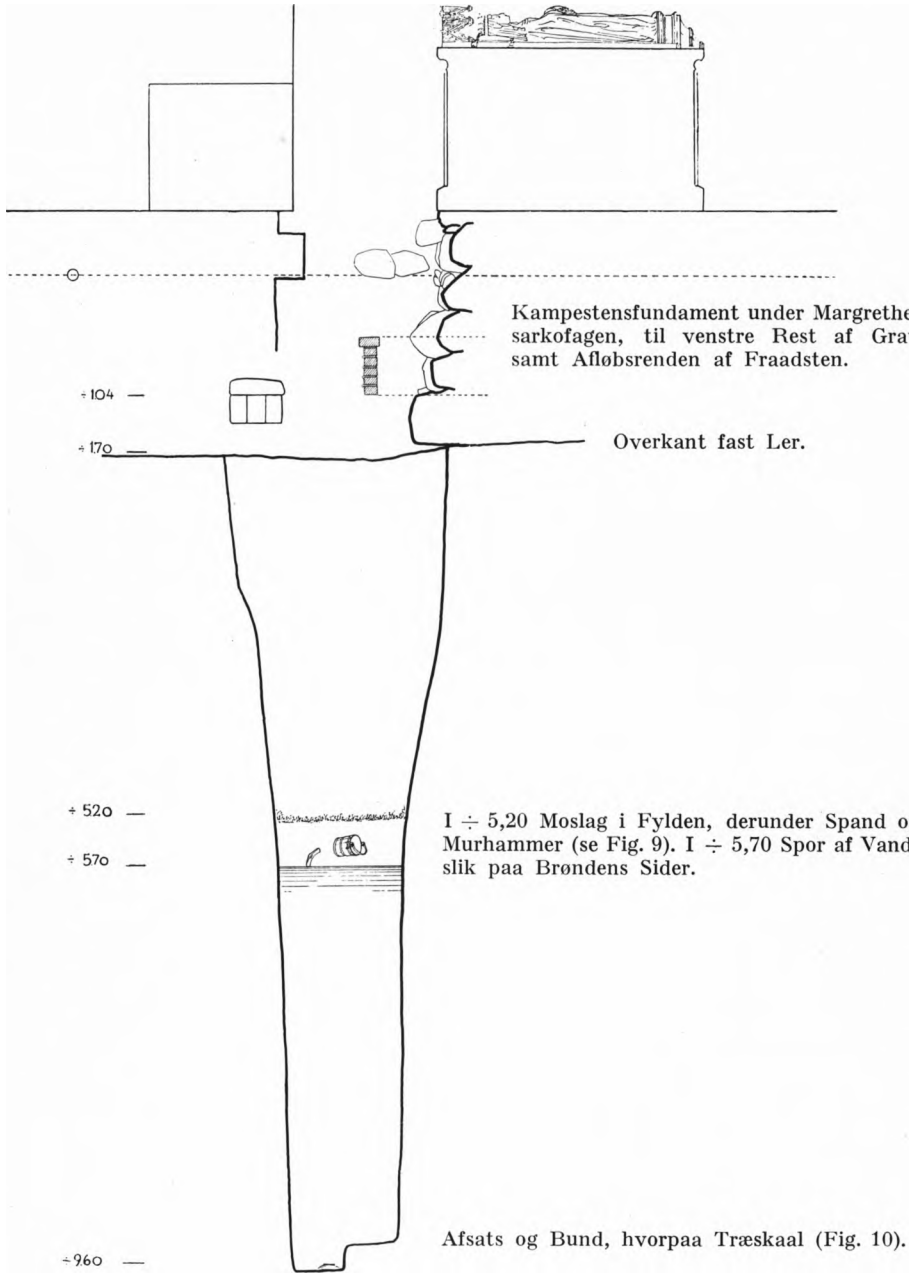
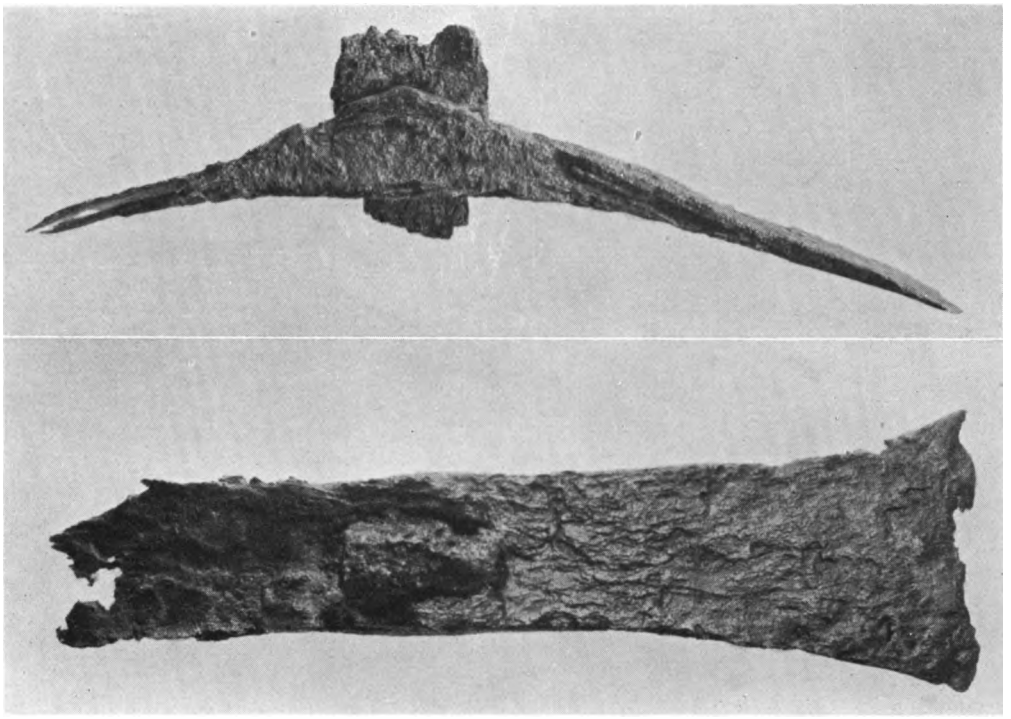

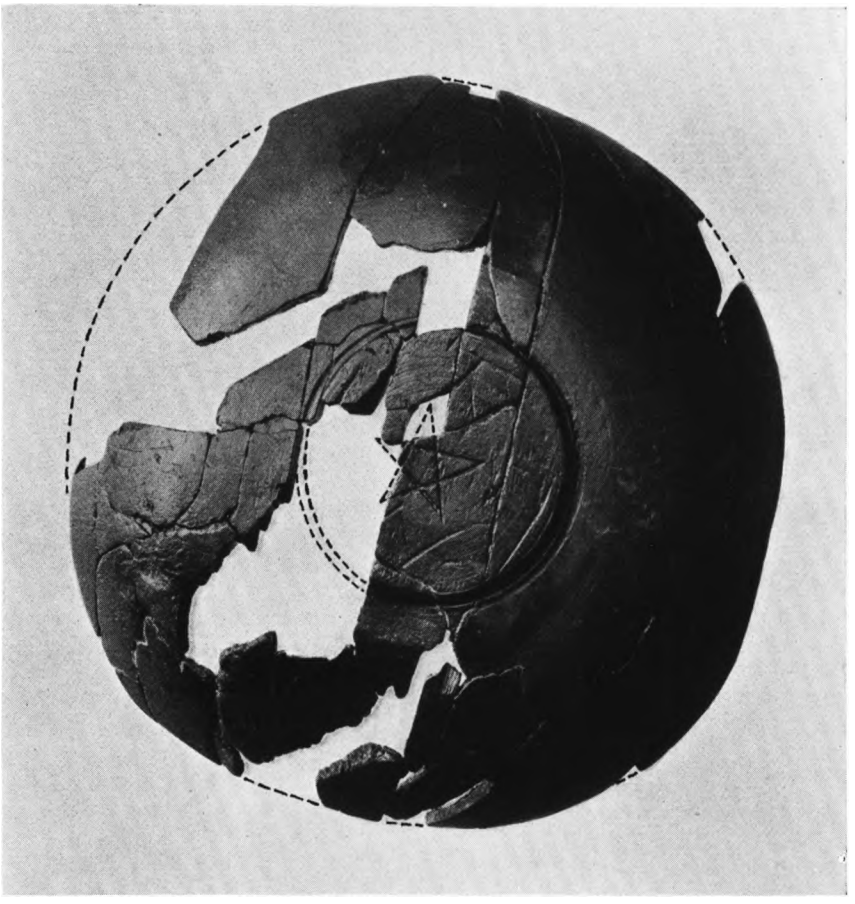
Fig. 8. Brønden i Koret, Snit set mod Nord. 1:75. Øverst det nuværende Alterbord og Margrethesarkofagen. Den punkterede O-Linie angiver Midtskibets nuværende Gulvhøjde. (S. 1290).

L. L. 1900

Fig. 9. Murhammer af Jern, fundet i Brønden. Øverst set fra Siden, nederst forfra. Noget over halv Størrelse (S. 1292).

Moslaget, som endnu spores som en Rand paa Brøndvæggene, der maa have staaet aldeles uden Afstivning af det ganske vist næsten stenhaarde Ler, saas en tydelig Ring af Vandslik, som markerede den oprindelige Middelvandstand. Nu, derimod, er Brønden vel fugtig, men Vand sætter den ikke mere, hvilket næppe skyldes de udmærkede, moderne Dræn omkring Kirken. Nutidens Aa-Reguleringer og især Hovedstadens Vandboringer har sikkert sænket Grundvandspejlet mere end de godt 4 Meter, som tørlægger Brønden. Fylden bestod næsten udelukkende af kasseret Byggemateriale, dels Fraadsten fra den gamle Katedral, heriblandt adskillige meget store Kvadre, dels Kalkgrus, Munkestensbrokker og knækkede Formsten fra den nuværende Domkirke. Fyldblandingen var saa godt som homogen helt ned til Moslaget, men under dette tydeligt lagdelt. Over hvert Lag var der aflej ret Slam, hvori der fandtes Blade, Stumper af Grene og Huggespaaner samt Stykker af Bastreb. Lige under Moslaget, klemt ned paa en kæmpestor, adskilligt over meterlang Fraadstenskvader, laa der en Træspand (25—30 cm i Tvm., 28,5 cm høj), med Jernhank og lavet af otte Egestaver, sammenholdt af tre Jernbaand; en Murhammer, mest mindende om en dobbeltægget Skarøkse, vel det ældste kendte danske Murerredskab, fandtes i Spandens umiddelbare Nærhed

L. L. 1950

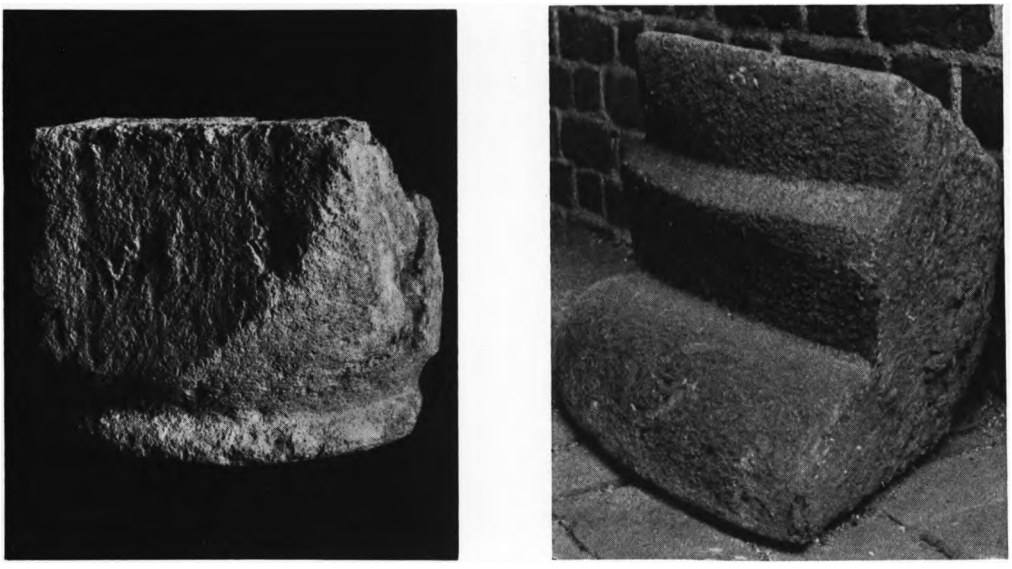
Fig. 10. Drejet Træskaal, fundet paa Bunden af Brønden. Undersiden. Knap 1:2 (S. 1293).

(Fig. 9). Begge Genstande maa, efter Brøndfyldens Karakter at dømme, stamme fra Tiden omkring 1200 eller lidt senere; ældre, sikkert fra Slutningen af 1000-Tallet, er en drejet Træskaal, paa Undersiden smykket med et indskaaret Pentagram. Den stod helt nede paa Bunden og var dækket af et alentykt, fedt, næsten stenfrit Dyndlag (Fig. 10).

Fyldmaterialet viser, at Brønden en Overgang har været benyttet som Arbejdsbrønd, mens Østpartiet af den nuværende Domkirke stod under Opførelse, Moslaget, at den en Periode har staaet under aaben Himmel, halvt tilkastet og tør. Det sidste Tidsrum maa falde sammen med det Byggestadium, ved hvilket Fraadstenskirkens Kor vel var nedbrudt, men det nye Østparti endnu ikke færdigt. Men Brønden er ikke anlagt til Brug for Byggearbejdet, den maa være mindst lige saa gammel som Svend Normands Kirke. Ved Udgravningen af Gravpladsen ud for nordre Korsarmsgavl fandt man i 1892 en Afløbsrende, sat af Fraadsten og dækket med Plader af samme Materiale;

den var anlagt med Fald mod Nord, bort fra Kirken[18]. Renden, som var overlejret og delvis ødelagt af murede, romanske Grave (Fig. 14), fulgtes her paa en Længde af godt 7 m, men samme Aar stødte man ogsaa paa den ved to mindre Gravninger inde i Domkirken, ved hvilke den lokaliseredes saavel lige inden for nordre Korsarmsgavl, der viste sig at have gennembrudt den, som lidt længere mod Syd, tæt op til Ydersiden af Kannikekorets nordre Skrankemur. Her var der hen over Renden anlagt en romansk Grav af Fraadsten, som atter var overlejret af Skrankemuren (sml. S. 1415) og saaledes synes at maatte være anlagt i Forbindelse med Fraadstenskirken, mens Stedet endnu var under aaben Himmel. Alt dette viser, at Afløbsrenden maa være samtidig med Svend Normands Domkirke, og da den har Retning mod Brønden, i hvis umiddelbare Nærhed den er konstateret, maa den være anlagt i Forbindelse med denne for at bortlede Overfloden under unormalt høj Vandstand. Men en saadan Sikkerhedsforanstaltning kan kun have været nødvendig, hvis Brønden befandt sig inde i Kirken. Den maa derfor høre til Svend Normands Korbygning. Herom vidner ogsaa to 50—68 cm lange, men kun ca. 20 cm høje og godt 30 cm brede, tildannede Fraadsten, som blev fundet dybest i Brønden og derfor maa være blandt de første, der ved Nedbrydningen af Fraadstenskirken faldt derned. Stenene (Fig. 12, b-c), som er raa paa den ene smalle Langside, velhugne og glatpudsede paa den anden, har paa den ligeledes plane Overside en 7 til 8 cm dyb, godt 10-11 cm bred Not, og forklares bedst som Understykker til en firkantet Brøndindfatning af Sten, hvis Brystningsplader har været rejst i Noterne.

Brønden er dermed bestemt som en Kirkebrønd til rituelt Brug, af samme Art som dem, der kendes fra Krypterne i Lund, Odense og Viborg, hvor der heller ikke har manglet stensatte Afløbsrender. Den har haft sin Plads i Svend Normands Kor, og dette maa derfor have strakt sig i hvert Fald saa langt mod Øst, at der har været Plads til Brønden i Korrummets nordøstre Hjørne. Men heraf fremgaar, at Afstanden fra Østsiden af Fraadstenskatedralens Triumfbue til Indersiden af Korgavlen maa have været henved 20 Meter eller mere, og da Koret højst kan have været 7 Meter bredt, nemlig samme Breddemaal som Fraadstenskirkens Midtskib, skulde man saa nogenlunde kunne angive Korets Størrelse. Et Kirkekor af saadanne Proportioner, næsten tre Gange saa langt som det er bredt, er dog helt abnormt. Til saa monstrøse Maal kendes ingen Parallel. Svend Normands andre Kirker, Vor Frue og Fraadstenskirken i Ringsted, har haft omtrent kvadratiske Korrum, Dalby i Skaane, Erik Ejegods Kirke i Slangerup og S. Knud i Odense ligeledes. Selv uden Støtte af bevarede Murrester tør man da af de givne Maal slutte, at Svend Normands Katedral har haft Tværskib, og regner man med, at dette, som det normalt er Tilfældet, har haft samme Bredde som Kirkens Midtskib, faar man

E. M. 1950 E. M. 1950

Fig. 11 a—b. a. Tærningkapitæl eller -base af Fraadsten (S. 1298); b. Profileret Sokkelsten fra Rundpille af Granit. (S. 1288). Sml. Fig. 12 f og d.

et Kor af de sædvanlige Proportioner. At Svend Normands Kirke har haft Korsarme, falder godt i Traad med de fornylig paaviste Tværskibe ved de kun lidet yngre Katedraler i Lund og Odense[19]. Den sidste har desuden haft baade Korapsis og Tværskibsapsider, og da nu, alene med Undtagelse af Dalby, alle fuldt oplyste danske Hovedkirke-Grundplaner fra 1000-Tallet har vist sig at være apsidale, er det overvejende sandsynligt, at ogsaa Svend Normands Katedral har haft Korrunding. Noget haandgribeligt Bevis for denne kan dog næppe føres. De kluntet udførte, skraakantede Sokkelkvadre af Kamp, der er anvendt som Strækmursindfatning under de nederste Granitsøjler i Teglstenskatedralens Koromgang, kan ikke stamme fra Fraadstenskirkens Hovedapsis (sml. S. 1319). Selv om de virker paafaldende ved deres alt for stærke Krumning, der for saa vidt vilde passe ret godt til den ældre Domkirkes beskednere Maal, kan man dog om nogle af dem, de fire helt gennemgaaende Monolitter under Granitsøjlerne, der er lige saa mislykkede som de mindre Sokkelkvadre, med Sikkerhed sige, at de maa være huggede til deres nuværende Anvendelse. (Om andet Kvadermateriale se S. 1318 f.).

Den givne Rekonstruktion af Fraadstenskatedralens Plan forliges meget godt med det Billede, man kan give af Svend Normands *Stenkloster*. Af dette blev der i 1892 fundet tilstrækkeligt til, at man ved Hjælp af Langeland-Mathiesens Maaleblade saa nogenlunde kan fastslaa dets Udstrækning (Fig. 14). Klosterbygningerne, der har sluttet sig til Nordsiden af Katedralen, har som denne været af Fraadsten. Teknikken var dog en anden; mens Resterne

af Kirkens Murværk næsten udelukkende var af ualmindelig store Kvadre — de største, der maa stamme fra Korpartiet, er forøvrigt fundet i Brønden — var det Stenmateriale, som saas anvendt i Klosteret, af beskedne Dimensioner, hvilket tydeligt fremgaar af Fig. 5, hvor det større Murparti til højre stammer fra Domkirkens Taarnanlæg, det mindre til venstre fra Klosteret. Formuringen er ogsaa forskellig, i Katedralen med jævne Skifter af fuldkantede Sten, i Klosteret mere husholderisk; her saas flere Steder Skifter af tynde Flager, skraatstillede, mindende om opus spicatum, eller rejste helt paa Højkant. Disse Afvigelser vidner sikkert om en Tidsforskel, og det er i denne Sammenhæng værd at bemærke, at de Rester af Arnoldsmuren paa Domkirkeomraadets Østside, som i stort Omfang frilagdes 1940—41 i Forbindelse med Udgravningen af Bispegaarden, gennemgaaende var af smaat Materiale, muret paa samme Maade som Levningerne af Klosteret. Det synes derfor ikke troligt, at dette kan være paabegyndt umiddelbart efter, at Fraadstenskatedralen stod færdig.

Svend Normands Stenkloster maa have bestaaet af tre Fløje, og af disse tre er der fundet Rester af de to. Vestfløjens østre Langmur, der kunde følges paa en længere xStrækning, har udgaaet fra Nordøsthjørnet af Katedralens nordre Flanketaarn; et kort Stykke nærmest Taarnet var dog afbrudt. Der blev ikke anstillet Gravninger i S. Birgitte Kapel — en Gravkælder var her i Vejen — men Muren viste sig at fortsætte uden for Kapellets Gavl, hvor den kunde følges omkring 6 m længere mod Nord. Af Vestfløjens Vestmur blev intet fundet, men af et karakteristisk Gulvlag derimod saa meget, at man kan skønne, at Fløjens indre Bredde maa have været mindst 7 m. Sammenstødet mellem Vestfløjens Østmur og Nordfløjen var ikke bevaret, men Hjørnets Plads kan dog beregnes nogenlunde sikkert. En henved 6,5 m lang Murskal, hovedsagelig Fundament, hvorpaa enkelte Fraadstenskvadre i Flugt, med Retning Øst—Vest og liggende 25 m fra Fraadstenskatedralens nordre Sideskib, maa tydes som Ydersiden af Nordfløjens Nordmur. Af Murrestens Placering fremgaar, at Nordfløjen højst kan have været 7 Meter bred, dens Indermur mod Gaarden lader sig nemlig ikke forskyde længere mod Syd, end de bevarede Levninger af Vestfløjens Indermur tillader.

Af Klosterets Østfløj var slet intet bevaret; dens Plads bestemmes af Klostergaarden. Denne har været omgivet af en dækket Gang, Korsgangen, af hvis Sydmur adskilligt blev fundet inde i Domkirkens nordre Sideskib. Muren, som har været temmelig spinkel, kun 70—80 cm tyk, afgrænsede en godt 1,8 m bred Passage langs Fraadstenskatedralens nordre Sideskib. Korsgangen har saaledes været temmelig smal, svarende til Klostergaardens beskedne Udstrækning (12 Meter i Kvadrat). Maalebladene røber, at meget forhuggede, men fuldt kendelige Rester af Klostergaardens Sydøsthjørne indgik i det

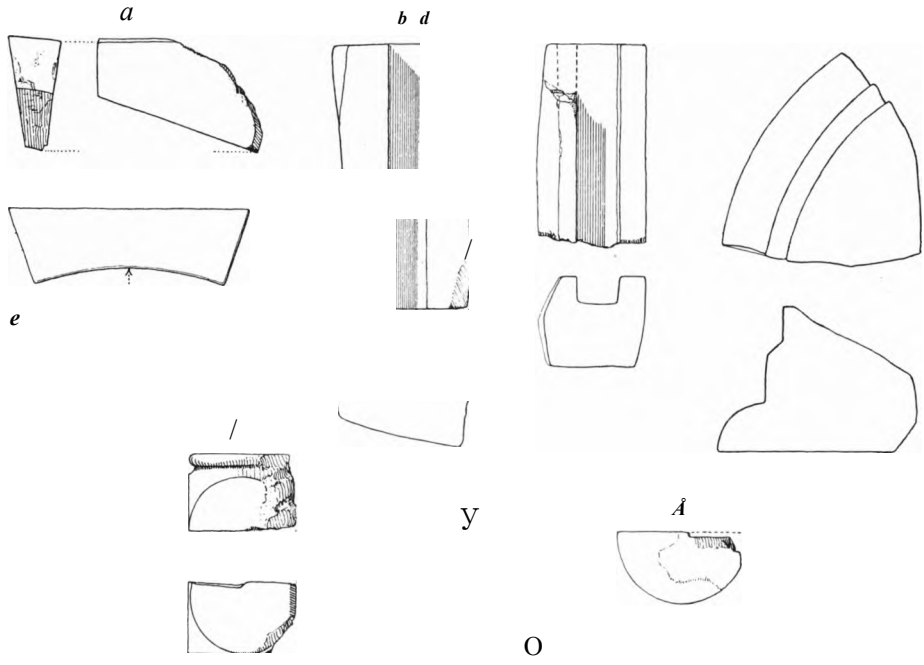

Fig. 12. Bygningsenkeltheder i Domkirkens Stenmuseum. 1:20. *a*: Stiksten fra smiget Vinduesbue (S. 1298), *b*—c: Understykker fra Brøndindfatning (S. 1294), *d*: Profileret Sokkelsten fra Rundpille (S. 1288), *e*: Slutsten fra Arkadebue (S. 1299), /: Tærningkapitæl eller -base (S. 1298), *g*—*h*: Sten fra Rundled, Tykkelse henholdsvis 13 og 9½cm (S. 1299). Profilstenen *d* er af Granit, de øvrige af Fraadsten. Tegnet af C. G. S., *e* efter Lofflers Indberetning i Nationalmuseet 1892.

østligste af de to fremdragne Fragmenter af søndre Korsgangsmur. Ved Hjælp af den givne Korsgangsbredde kan man fastlægge, ikke alene det tilsvarende Sydvesthjørne, men ogsaa Indermuren af Klosterets Østfløj, og da denne sikkert maa have omtrent samme Bredde som de andre Fløje, kan man skønne, at dens Ydermur maa have ligget lidt Vest for og parallelt med Østmuren af Christian 4.s Kapel, hvilket vil sige, at den har sluttet sig til Nordvesthjørnet af Fraadstenskatedralens nordre Korsarm. Sovesalen kan have været i Østfløjens øvre Stokværk, den næppe undværlige »Nattrappe« ned i Kirken har maaske været anlagt inde i Korsarmens Nordvesthjørne.

Bortset fra to parallele Murstrækninger, der laa saa skævt for vestre Korsgang, at de ikke kan høre til denne, men maa stamme fra en indvendig Gennemgang eller Korridor, fandtes ingen Spor af Klosterets Tværskillemure.

Rekonstruktionen viser, at Svend Normands Kloster har ligget noget vestligere i Forhold til Kirken, end det almindeligvis var Skik. Har Kirken Korsarme, er Regelen ellers den, at Klosterets Østfløj anlægges i Forlængelse af Tværskibet. Det er vanskeligt at forklare, hvorfor der i dette Tilfælde er valgt

en anden, ualmindelig, men dog fuldt brugbar Løsning; det er da heldigt, at andre Iagttagelser bekræfter, at Østfløjens Placering virkelig har været unormal. De ældste Grave i Feltet ud for det nuværende Tværskib — de tre af Fraadsten og dem af Egeplanker — ligger langt mod Vest, i Vinklen mellem Gavlen og Christian 4.s Kapel, og da nu hverken disse Grave eller Afløbsrenden fra Brønden var ødelagt af de senere Begravelser, vilde man utvivlsomt ogsaa have fundet Rester af Fraadstensmure, hvis Klosteret havde strakt sig saa langt mod Øst. Man kan derfor være sikker paa, at hele dette Areal har været Kirkegaard allerede paa Svend Normands Tid.

De ældste Dele af den nuværende Katedral er opført uden om Fraadstenskirkens Østparti. Hele det nye Kor er rejst saa langt Øst for det gamle, at dette har kunnet lades urørt, og det nye Tværskib anlagdes i første Omgang med et saa vældigt Fremspring mod Nord og Syd, at ikke alene dets Ydermure, men ogsaa de fleste af dets Piller kunde bygges uden Indgreb i Fraadstenskirken. Først ved Anlæggelsen af søndre Korsarms vestre Sideskib maatte man gøre Indhug i den ældre Kirke, og nedbryde dens søndre Korsarm. Herom vidner endnu Rester af de to Piller, der staar indkapslet i Domkirkens nuværende søndre Tværskibsgavl (A og B, Fig. 14). Af det oprindelige, aldrig fuldførte, store Tværskib har altsaa hele den søndre Arm været anlagt i sin fulde Udstrækning, med den tilsvarende nordre Arm er man derimod ikke naaet nær saa langt. Dens Østmur og Østpiller er vel blevet rejst, men Nordgavlens Fundament er aldrig blevet lagt i sin fulde Udstrækning. Maalebladet viser, at Gavlfundamentet mod Vest endte i en uregelmæssig Runding omtrent 1,5 m Øst for Christian 4.s Kapel, og dette Stop betyder, at Korsarmens vestre Sideskib aldrig er blevet taget i Arbejde. Hermed stemmer, at der ikke findes Murværk stammende fra ældre Sideskibspiller indkapslet i den nuværende Korsarms vestre Del, som tydeligt nok er bygget i een Støbning (C-D, Fig. 14). Grunden til, at man aldrig naaede saa langt med den nordre Korsarm, som med den søndre, kan kun være den, at her laa Svend Normands Kloster i Vejen. Før man kunde rejse Korsarmens vestre Sideskib, maatte hele Østsiden af Klosterets Østfløj nedbrydes. Men naar man har kunnet fundere helt frem til det Sted, hvor Christian 4.s Kapel nu ligger, maa Klosterets Østfløj have ligget saa langt mod Vest som ovenfor begrundet (sml. S. 1337).

Fra Fraadstenskatedralen eller -klosteret stammer nogle faa Bygningsfragmenter, der opbevares i Domkirkens Stensamling (Fig. 12). En lang, i Tværsnittet kileformet, paa Undersiden hulet Fraadstensflage er sikkert en Stiksten fra et smiget Vinduesstik (Fig. 12 a), og et ret mishandlet Tærningkapitæl eller -base (Fig. 11 a og 12 f), »fundet i Kalkfylden under Gulvet paa søndre Galleri«, stammer vistnok fra en omkring 24 cm tyk Halv- eller Trekvartsøjle, som har staaet i en Hjørnefals. Interessantere er to krumhugne Fraadstens-

kvadre, hvoraf den mindre, hvis Tværmaal har været omkring 34 cm, maaske stammer fra en almindelig Halvsøjle, mens den større (Tvm. oprindelig ca. 48 cm) vel snarere har hørt til en udvendig Hjørnestav af samme Slags som dem, der endnu ses paa S. Jørgensbjerg, og som ogsaa maa have været repræsenteret ved Svend Normands Kirke i Ringsted (Fig. 12 h, g). — En foroven lige afsluttet †Stiksten (Fig. 12 e), passende til en Buediameter paa ca. 1,50 m, funden som Dæksten over en romansk Grav Nord for Domkirken, har antagelig hørt til en af Buerne i Stenklosterets Korsgang. Endelig er en 60 cm lang, skraakantet Fraadsten fundet som Dække over en romansk Teglstensgrav ud for nordre Korsarmsgavl.

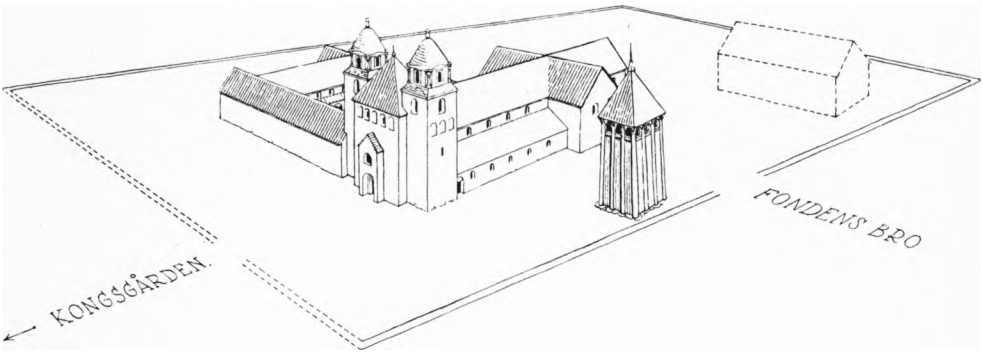

Fig. 13. Rekonstruktionsforsøg af Svend Normands Fraadstenskatedral og -kloster, ved C. G. S. — Klokkehuset mod Syd (S. 1282). — Den punkterede Bygning i Sydøst (S. 1281). — Taarnpartiets Forudsætninger (S. 1288).

KILDER OG HEVISNINGER TIL TRÆ- OG FRAADSTENSKIRKERNE

En samlet Litteraturoversigt findes i Slutningen af 3. Bind.

Historisk Indledning (S. 1267—76). [1] Jellingstenen 2. Jacobsen-Moltke: Danmarks Runeindskrifter. 1941—42, Sp. 79 (Læsning). — Yilh. laCour: Kong Haralds tre Storværker, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1934. S. 55 fl. La Cour daterer Stenen til 960'erne, Lis Jacobsen sætter den senere, til lige efter 983 (Scandia IV. 1931. S. 324—69; Tilskueren. Jan. 1936. S. 2). [2] Adam af Bremen, 4. Bog, Kap. 5 (Bernh. Schmeidlers Udg. 1917. S. 233): »Civitas eius maxima Boscald, sedes regia Danorum«. [3] Adam, 2. Bog, Kap. 28 (Schmeidler, S. 87): »Corpus eius in patriam reportatum ab exercitu apud Boscald ciuitatem sepultum est in ecclesia, quam ipse primus construxit in honore sancte trinitatis«. [4] Gesta Cnutonis Begis, sive Encomium Emmæ Beginæ, 1. Bog, Kap. 1, (Scriptores minores II, 390). [5] Smst. 1. Bog, Kap. 5—6 (Script, min. II, 394 f.). [6] Smst. 2. Bog, Kap. 3 (Script, min. II, 398): ». . . ad portus Danorum pervenit . . . Illi (Svends Sønner) . . . corpus ... in monasterio, in honore sancte trinitatis ab eodem rege constructo, in sepulchro quod sibi parauerat, recondunt«. [7] Som eneste anden Mulighed kunde man maaske anføre Trefoldighedskirken i Aarhus, de andre kan næppe være saa gamle. Om gamle Trinitatiskirker, se Ellen Jørgensen: Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidlige Udv. 1908. S. 197, Note 1, Afsnittet paa Side 198. [8] Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon, 7. Bog, Kap. 37 og 39 (Mon. Germ. Hist., ny Serie, B. Holtzmann.
1935. S. 444 og 446): »Adelrad . . . corpus inimicum exterminare conatus, et ut hoc non fieret, quædam matrona . . . servatum pignus a terra elevans, etsi indigena, tamen ad patrias navigio direxerat arctos. . . . Huius proles . . . dilecti genitoris corpus delatum . . . tumulant«. — Bydaarbogen: Annales Danici. 1920. S. 69. [9] Om Gotebald, se Lauritz Weibull: Den skånska kyrkans älsta historia, i Hist. tidskr. f. Skåneland V, 111—14. [10] Smst. S. 114. [11] J. O. Arhnung: Boskilde Domkapitels Historie. 1937.
I, 3. [12] Chronicon Boskildense, Tekstudgave: Script, min. I, 14—53, dansk Oversættelse: Jørgen Olrik: Den ældste Danmarkskrønike (Roskildekrøniken), 1898. [13] Script, min. I, 21: ». . . non post multum temporis fecit Vlf interflci in ecclesia Roskildensi, . . . Quem uxor sua Estrith honoriflce sepeliuit, ecclesiamque lapideam in loco lignee construxit, quam multis modis ditauit. [14] Gesta Swenomagni regis ... et passio gloriosissimi Canuti . . . Tekstudgave: Vitæ Sanctorum Danorum (1908—12), dansk Oversættelse af Hans Olrik: Danske Helgeners Levned, 1893—94. [15] Vitæ Sanct. Dan. S. 89: ». . . inferunt (Svend Estridsens Lig) ibique (i Roskilde) in ecclesia sancte et indiuidue Trinitatis et sancti Lucii martyris, insigni lapideo tabulatu a Suegnone eiusdem tune sedis pontiflce constructa, . . . recondunt. [16] Se Johannes Steenstrups Anmeldelse af H. Olrik: Danske Helg. Levn., i Hist. Tidsskr. VI, 4. R. S. 690, Note 1, hvor begge Tekststeder er citeret. [17] Script, min. I, 23. »Ipse Roskildensem ecclesiam fere veluti a fundamento fundauit, quam egregia corona et marmoreis columpnis omnibusque ornamentis decorauit. Ipse claustrum lapideum fratribus construxit et, ut XV prebende essent, de mensa sua fratribus et ecclesie, quam in honore sancte Trinitatis consecrauit, addidit«. [18] Saaledes Sakses Tillæg, at Svend Normand ogsaa havde bygget en Vor Frue Kirke i Roskilde, se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1937. S. 191 f. [19] Kr. Erslev: Svend Estridsen og Biskop Vilhelm, Sagnstudier, i Hist. Tidsskr. 6. B. III, 602—26. [20] J. Olrik & H. Ræder: Saxonis Gesta Danorum I. 1931. 11. Bog, Kap. 12 Stk. 1 fl. Dansk Oversættelse: Jørgen Olrik: Sakses Danesaga, III—IV. 1925. S. 12—43. [21] Olrik & Ræder, Saxo, 12. Bog, Kap. 1, Stk. 5 (S. 331): »Idem (Svend Normand), perfecta Trinitatis æde, in exædificando eius ambitu Kanutum religiosi operis socium habuit«. Ambitus o: Klosterets Omgang, Klosteret, se Arhnung S. 7 f. [22] Olrik & Bæder, Saxo,
II. Bog, Kap. 12, Stk. 7. [23] J. O. Arhnung: Hvornaar knyttedes S. Lucius til Roskilde Domkirke? i Festskrift til Erik Arup. 1946. S. 44 fl. [24] Scriptores minores I, 23: »Cuius temporibus mater regis Svenonis Estrith ecclesie Roskildensi L mansos filio con-

senciente contulit. . .«. [25] C. A. Christensen: Supplement til Liber Daticus Roskildensis, i Kirkehist. Saml. 6. R. VI. 1950. S. 366, Note 1. Ifølge Noten maa en omdebatteret Anniversarienotits (S. R. D. III, 265; Alfred Otto: Lib. Dat. Roskildensis. 1933. S. 37—38) være affattet engang i 15. Aarh.; kun dens Kærne: »regina Margareta, qve contulit fratribus bona qve habuit in Gythingæhæræth«, kan være original og maa henføres til »Harald Heins hustru, der maa være død efter bisp Svend Normands . . . udvidelse af præbendernes antal ved Roskilde kapitel til femten«. [26] Arhnung (S. 87) har identificeret Kapitlets Gods i Göinge Hrd. (ialt henved 50 gaarde, som Kapitlet ejede indtil 1633) og vist, at de femten ældste Præbender faldt i to Grupper, en ældre paa 8, en yngre paa 7 (op. cit. S. 93 fl.). Paa Grund af Godsets fjerne Beliggenhed, kan Indtægterne vanskeligt have været Naturalier, man ser da ogsaa, at der i 1614 ydedes Penge, nemlig omtrent 82 Daler aarligt. De »skaanske Penge«, der ifølge et Brev af 29. Febr. 1320 (Bep. I, Nr. 1285) aarlig fordeltes mellem de 15 ældste Præbender, var derfor sikkert Indtægterne af Margrethegaven. — Af den ældste Præbendeliste i Lunde-Nekrologiet (Lauritz Weibull: Lunds domkyrkas nekrologium. 1923. S. 7 f.) ser man, at der sædvanligvis gik fra 4 til
6 Bol paa et Præbende. Selv om Svend Normands 7 nystiftede Præbender for en Del kan have været mindre fede Indgangspræbender, har Svend, der ifølge Anonymen gav fra sit eget Bord, saa at der kunde blive ialt 15 (sml. ovenf. Note 17), normalt maattet lægge 30—40 Bol til Estrids 50, for at Indtægterne af Jordegodset kunde blive tilstrækkelige. Men har han samtidig kunnet fordele de skaanske Penge, saa har han kunnet nøjes med mindre uden at forringe de ældre Præbender. Det er derfor meget sandsynligt, at Margrethegaven faldt saa tidligt, at den var den direkte Anledning til de nye Præbenders Tilkomst. Der er her regnet med det absolutte Minimum, som de to Dronningegaver repræsenterer, men det skulde være mærkeligt, om Kapitlet paa Svends Tid ikke havde faaet eller i Forvejen ejede andet Gods end det, vi kan spore i Kilderne. Den nedenfor i Note 45 omtalte Brødreliste indledes med et Vers: »Nomine signatos, munere conciliatos. Fratribus exiguis, jungito, Christe, tuis. Regem Haroldum, Reginamque Margaretam«, hvoraf man ser, at ogsaa Harald Hén mindedes som Donator. [27] Der er intet, der tvinger til at antage, at Margrethe *testamenterede* de skaanske Godser til Roskildekirken; hun kan meget vel have givet dem i levende Live, med sin Gemals Minde. Anniversariet har »contulit«. [28] Olrik & Ræder, Saxo, 11. Bog, Kap. 12, Stk. 7 (S. 322): . . . coronam . . . appendit, existimans *regias opes* potius sacrorum splendori quam huinanæ avaritiæ servire oportere«. [29] Adam, 2. Bog, Kap. 28 (Schmeidler, S. 88): »At ille noster Haroldus, . . . innocens vulneratus et pro Christo expulsus, martyrii palma, ut spero, non carebit«. Saaledes Arhnung: Bosk. Domkap. I, 2. De Kraftgerninger, Adam anfører i samme Kapitel, skete dog vist i Bremen, ved Ærkebiskop Adaldags Grav, og ikke ved Haralds. Allerede Helmold (Helmolds Slavekrønike, 1. Bog, Kap. 15) har misforstaaet Adam og maa derfor undre sig over, at Harald havde givet Sakserne Love. [30] Om Stifterbillederne og Pillegravene, se S. 000 og 4. Bind. [31] Sten Anjou (Kungshögarna i Jellinge, i Fornvännen. 1934. S. 1—22) mener, at Gorm og Thyra er blevet begravet i den søndre af de to Høje i Jelling, Harald Blaatand i den nordres store, af Træ byggede Gravkammer. Medens den første Teori i 1941 viste sig forkert (E. Dyggve: Jellinge Kongehøje, i Fra Nat. Mus. Arbejdsmark. 1943. S. 19 f.), kan man næppe for Tiden helt afvise den anden, som Anjou bl. a. begrunder med, at der i Gravkammeret er fundet Genstande af kristeligt Præg: en Patén, en Gravkalk og et guldbelagt Hængekors. Patenen er tvivlsom, og det mærkelige, lille Fodbæger behøver ikke at være en Kalk, men Hængekorset kan ikke bortforklares. — Der er ikke fundet menneskelige Skeletdele i Kammeret, som bar tydelige Spor af et tidligt Indbrud. [32] Adams Ytringer om Haralds Hellighed menes nedskrevet mellem 1072 og 74 (Schmeidler, S. LXV). [33] Breviarium Boschildense: S. B. D. III, 615 f. (Teksten er et Optryk af den eneste bevarede: Brev. Bosch., nuper cum diligentia revisum atqve castigatum . . . Parisiis 1517) Lectio I: »Legitur, qvod *Ecclesia Roschildensis,* qve in honorem *Sancte Trinitatis* fundata, inter

Cathedrales Regni prima est, & sublimior, dum donis et possessionibus variis esset adaucta, populus ejus provincie, volens, ad propiciandum facilius Deum omnipotentem, aliqvem sibi ex Sanctorum numero impetrare *Patronum*: . . .« (Fremhævelserne er Langebæks). [34] ». . . pro *Patrono singulari in sua provincia* ac pro indulgentiis et reliqviis Sanctorum ab eodem Apostolico impetrandis . . .«. [35] Vitæ Sanct. Dan. S. 201: ». . . patroni patrie precioso dotata pignore, . . .«. Se dog Gertz' Note til Stedet, og Johannes Steenstrup (Anmeldelse af Hans Olriks: Danske Helgeners Levned, i Hist. Tidsskr. 6. R. IV, 684, Note 1). [36] Ellen Jørgensen, det anf. Sted i Note 7. [37] Arhnung, i Festskr. til Arup. S. 64. [38] S. R. D. VII, 68. [39] Georg Galster: Møntfundet fra Vraabjerg, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1935. S. 272 f. [40] I Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. (Hauberg, Tvl. X, 44. Vejledning, 1950. S. 16. Fig. 117). Ifølge mundtlig Meddelelse af G. Galster er Mønten unik. [41] P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. 1900. S. 105. [42] Kr. Erslev: Roskildes ældste Mønter,
i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875. S. 127, Note 1: »Den ældste danske Bispemønt stammer fra Svend Norbagge i Boskilde (†1088) og staar som en Undtagelse; først efter Midten af det 12. Aarh. findes Bispernes Navne oftere paa Mønter«. —Hauberg henførte Mønten til Svend Estridsen (op. cit S. 52 f.); i Boskilde Mønter (AarbKbh. 1929. S. 414) har G. Galster vist, at dette var ugrundet. — Billedet paa Mønten forestiller iøvrigt ikke en *hellig* biskop; af Tonsurens Anbringelse ser man, at Perlelinien om Hovedet angiver Haaret. — [43] Bepertorium I, Nr. 3144. Se ogsaa S. B. D. VII, 68: »Item qvarta pars civitatis . . . cum omni integritate juris regii est episcopi ex antiqvo«. [44] Weibull: Necr. Lund. S. 12. [45] En dansk Navneliste, tilskrevet paa »Hælen« af et nu forsvundet, gammelslavisk Haandskrift, som har været i Stephanius' Besiddelse og omtales i Noterne til hans Saxoudgave af 1644, maa, som vist af Otto (S. 166—68), henføres til Roskilde Domkapitel. Otto daterer Listen til omkring 1100, vel fordi han mener, at der i den er indført to Margrether, Harald Héns og Kong Niels' Hustruer, men Listen synes ældre. Efter det ovenfor i Note 26 citerede Vers om Harald Hén og hans Hustru Margrethe følger en Række Navne, ordnet efter Rang, begyndende med »Knuto Rex, Athala Regina, Eiric, Margareta Regina et soror nostra, Sveno episcopus, Ricardus præpositus«. Hvem Knud og Edel er, kan ikke være tvivlsomt, og at dømme efter de paa hendes følgende Navne maa Margareta regina et soror nostra snarest være den i Indledningsverset omtalte. Eiric kan i de Omgivelser næppe være nogen anden end Erik Ejegod, og da Edel ikke har kunnet omtales som regina før ca. 1082, og Eiric ikke er betitlet rex, maa man antage, at Listen, i hvert Fald til og med Biskop Svend, der kun kan være Svend Normand, er nedskrevet mellem 1082 og 1095. Efter Provst Bicardus følger saa 15 Mandsnavne, begyndende med en Sveino decanus — den sidste, hvis Titel er angivet. Stephanius slutter med »etc.«, hvilket ikke tvinger til at antage, at Listen har været længere. Der kan have fulgt andet efter. — Denne Navneliste behøver ikke at være en officielt ført Fortegnelse til Brug i Kapitlet, nedskrevet som den var bag i en tilfældig Bog, men den kan have været en Afskrift af en saadan, taget af en gejstlig med Tilknytning til Domkapitlet. Man kan antage, at Listens sidste Del, fra og med Bicardus præpositus, foruden fortjente Boskildeklerke omfatter dels gejstlige fra andre Institutioner, der har staaet i Broderskabsforbindelse med Boskildekapitlet, dels verdslige Benefactorer, blandt hvilke sidste der i saa Fald tilfældigvis ikke har befundet sig nogen Kvinde. At Titler mangler ved de sidste 14 Personer skulde da have sin Aarsag
i, at Stephanius ikke har anset det for Møjen værd at meddele dem. Een af disse 14 maa dog have staaet anført med Navnet alene, nemlig den sjette-sidste, Saxo, i hvem Stephanius til sin Glæde mente at genfinde Grammaticus. Denne Saxo er vel i Virkeligheden den eneste af Listens Personer, der ved denne Lejlighed har interesseret Stephanius, som alene paa Grund af sin — fejlagtige — Identifikation har aftrykt Fortegnelsen i sin Saxoudgave. Havde der været anført mere ved Saxo end det blotte Navn, vilde Stephanius have meddelt det, og der er da mindre Grund til at tro, at

Listen ikke er citeret in extenso. — Det vilde føre for vidt her at komme ind paa alle de Problemer, Fortegnelsen rejser, men helt udelukket er det maaske ikke, at Listen skal opfattes paa anden Maade. Maaske giver den os Stillingen ved Domkirkens Klerkesamfund, som den formede sig omkring Slutningen af Knuds Regering: Kong Knud, Dronning Edel, hans Broder Erik og Enkedronning Margrethe indskrevet i aandeligt Søskendeskab med Biskop Svend Normand og hans Stab, som foruden en Provst omfattede en Dekan og mindst 14 Medkanniker, nok til at besætte Svend Normands 15 Præbender. Paa den anden Side heller ikke for mange, hvis man tør antage, at Præposituren har været et selvstændigt og aparte aflagt Embede. [46] Adam, 2. Bog, Kap. 68 (Schmeidler S. 130—31). [47] Adam, 2. Bog, Kap. 81 og 3. Bog, Kap. 3 (Schmeidler S. 139 og 145 f.). [48] Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder I. 1936. S. 45—55. [49] Den næste kendte Odensebisp efter Eilbert (†1072) er Hubald, som havde været Kannik i Lund, hvor et Kapitel ikke kan paa vises før 1085. [50] Olrik og Ræder, Saxo, 12. Bog, 6. Kap., Stk. 6. (S. 337). [51] Curt Weibull: Om det svenska och det danska rikets uppkomst, i Historisk tidskr. f. Skåneland VII, 315 fl., hvor Forf., baseret paa Adams Opgivelser, udreder Samfærdselsforholdene mellem Danmark og Göta- og Svealand omkr. 1070. [52] Necr. Lund. S. 12: »... rex danorum Ericus vir prudens et strenuus, qui sua industria ... pallium impetravit nostre ecclesie ...«. [53] Script, min. I, 25: ». . . et multas iniquas et iniustas leges adinuenit«. — »Lex« betyder ikke altid Landslov. De Privilegier, hvormed Knud den Hellige betænkte Lund, omtaler Sakse som leges. (Olrik og Ræder, Saxo, 11. Bog, Kap. 13, Stk. 2: »Et ut legibus suis æternitatem conciliaret, . . .«). [54] Script, min. I, Note til S. 25, Linie 15. I Kielerhaandskriftet (13. Aarh.) har 1. Haand udraderet af det citerede og ændret, saa der kom til at staa »bonas et iustas«. [55] Om Helges Mindesten, se 4. Bind. [56] Script, min. I, 25: ». . . murum tamen lapideum circa monasterium Roskildense construxit, picturam eciam eiusdem monasterij renouauit«. [57] Olrik og Ræder, Saxo, 14. Bog, Kap. 21, Stk. 3, S. 413: »Itaque pontificalibus tectis maiore ex parte solo æquatis, . . .«. [58] Arhnung, S. 19. — H. U. Bamsing: Kbhvns Hist. og Top. i Middelalderen I. 1940. S. 94 fl. — Kbhvns. Dipl. I, Nr. 1—5 og 40.

Beliggenhed og Domkirkeplads (S. 1277—83). [1] Meyers Beskrivelse over Roskilde [1755|. 1793. S. 39 fl. (»Hvad Kilder der findes . . .«). — Arthur Fang: Roskilde I. 1945. S. 24 fl. [2] Wolf: Encomion S. 475: »Af denne Maglekilde har 5 Møller . . . nok at male . . . hvilke aldrig . . . fattes Vand«. [3] Salmonsens Leksikon, 2. Udg. XX, 413. [4] Lejrekrøniken. Scriptores minores I, 46: ». . . Ro . . . ciuitatem [Høgekøbing] amouere iussit ... et circa fontem pulcherrimum domos disponere«. [5] Henry Petersen: Hvor laa Kongsgaarden i Roskilde?, i Historisk Tidsskrift 6. R. II. 1889—90. S. 344. [6] Smst. S. 343 f. [7] Arthur Fang S. 12. [8] Henry Petersen: Op. cit. S. 336 fl. [9] Liber daticus Lundensis vetustior, ed. Weeke S. 271: Domkirken besidder »Fundum antique curie regalis ex occidentali parte cymeterii . . .« [indført i Gavebogen før August 1387]. [10] J. Kornerup: Nogle Bemærkninger vedr. Boskilde Domkirkes Bygningshistorie, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891. S. 88. [11] Usigneret Tegning i Nationalmuseet, gengivet hos Arhnung S. 8 Fig. 1. [12] Tegning af Langeland-Mathiesen (NM). [13] Tegning i Nationalmuseet af Peter Linde. [14] Udgravninger ved V. Hermansen og Elna Møller (Tegninger i Nationalmuseet). [15] Saxo, ed. Olrik og Ræder, 14. Bog, Kap. 18, Stk. 8 (S. 406): »At ille ad australem atrii portam, quo Trinitatis ædes ambitur, progressus, infesto satellitum occursu præpeditur«. [16] Bichard Haupt: Biu- und Kunstdenkmäler I (Schleswig). 1924. S. 255, 742 og Fig. 1010. — Mure og Taarne (»Wichhäuser«) var af Munkesten og fra 1400'rne. Haupt mener, at Muren ogsaa har sikret Slesvigbispens Residens. [17] Om denne Bygning, se Clemmensen og Løffler: Sjællands Stiftslandsbykirker. 1880. S. 13 og PI. 33. — For Steen Friis' Antagelse (Ny Kirkehist. Saml. II, 2 S. 595), at Bygningen har været det gamle bispelige Refektorium, savnes vistnok Bevis. Hvis Betegnelsen Re-

fektorium beror paa Tradition, maa man snarere tænke paa et Kalentehus. Om Kalentegildet i Roskilde, se Arhnung S. 215. [18] Plantegning af J. Kornerup i Nationalmuseet. [19] Arhnung S. 14, Fang S. 98 f. Afbildet hos Fang S. 99. Af en Tegning signeret Brock i Nationalmuseet, muligvis et Restaureringsforslag, synes at fremgaa, at Bygningen ikke kan være ældre end fra 1400'rne. Det er derfor næppe sandsynligt, at den nogensinde har tjent som Erstatning for Fraadstensklostret, snarest har den fra første Færd huset Domskolen. [20] Repertorium II Nr. 5922, trykt i Danske Magazin 5. R. III, 358. [21] Steen Friis (Ny Kirkehist. Saml. II, 2, S. 594, Note 1) mener, at Klokkergaarden først 1772 veg for Frederik 5.s Kapel, men af Provst Meyers Beskrivelse fra 1755 (S. 31) fremgaar, at Huset allerede var nedbrudt inden dette Aar. [22] J. B. Løffler: En Kirkegaard fra den ældre Middelalder, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1897. S. 225—46. [23] Smst. S. 239. [24] Diplomatarium Christierni I., ed. C. F. Wegener, S. 185, Beportorium II, Nr. 6076, 7404. [25] Ellen Jørgensen: Annales Danici, S. 209.

Trækirken og Fraadstensbygningerne (S. 1283—99). [1] Lange: Bemærkn. om Boskilde Domkirkes Alder og Stil, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890. S. 114—15. [2] J. Kornerup: Nogle Bemærkninger vedrørende Boskilde Domkirkes Bygningshistorie, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891. S. 90. [3] Storck: Udgravningerne S. 3—4, Plan af samme PI. XXI. [4] Ifølge mundtlige Meddelelser fra forskellig Side foregik Udgravningerne i forceret Tempo. Et Felt, gerne omfattende et Hvælvingsfag, blev taget i Arbejde om Mandagen og skulde senest paafølgende Lørdag være undersøgt og atter tildækket. Det er da al Ære værd, at den kun 23-aarige Langeland-Mathiesen kunde præstere det, Maalebladene viser. Ogsaa Arbejdsfordelingen var kuriøs. Storck, som 18 Aar senere opfordrede Kornerup til at skrive om Besultaterne, skal i 1892 have søgt at hindre ham i personlig at følge Gravningerne, og Nationalmuseets Medvirkning var ligeledes uønsket. Museet blev tilkaldt, naar man stødte paa urørte, murede Grave, men denne Aftale synes ikke overholdt i alle Tilfælde. [5] Vor Frues Arkadefundamenter: Aarb. f. nord. Oldkynd. 1937. Fig. 10—11, Dalbys: Sten Anjou: Heliga korsets kyrka i Dalby. 1930. Fig. 9. [6] Upublicerede Udgravninger 1946—47 ved C. G. Schultz. [7] Vilhelm Lorenzen: De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie. 1941. Strækmur under Arkadepillerne: S. 194, Fig. 108. [8] Francis Beckett: Venge Klosterkirke, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918. S. 35, Fig. 2. Samme: Danmarks Kunst I. 1924. S. 61 f. og Fig. 63. [9] Tanken er Francis Becketts, se Danmarks Kunst I, 44 og 196. [10] Langeland-Mathiesens Notebog i Afskrift ved Arhnung. [11] Francis Beckett: Danmarks Kunst I, 43 f. [12] Edgar Lehmann: Der frühe deutsche Kirchenbau 2. Udg. 1949. Om Vestpartier (Westwerke) S. 75 ff.; i 1000-Tallet: S. 82 f.; om 2-taarnede Façader: S. 85 f. [13] C. G. Schultz: Bidrag til de danske Tvillingtaarnes Udviklingshistorie, i AarbKbh. 1935. Om Galleriet, se S. 134 f. og 137. [14] J. B. Løffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger. 1883. S. 26. [15] Smidt: S. 38—41, Fig. 21. [16] Beckett, Danmarks Kunst I, S. 43. [17] Bunden af Brønden ligger omtrent i samme Kote som Maglekildes og S. Hans Kildes Udspring. [18] Løffler, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1897. S. 243. [19] Otto Bydbeck: Knut den heliges Laurentiuskyrka, i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund Årsberättelse. 1941—42. S. 169—238. Bekonstruktionsplan S. 256, Fig. 49. — S. Knud i Odense: Upubliceret Gravning 1946—47 ved C. G. Schultz.

E. M. 1944

Fig. 15. Domkirken, set fra Laurentii Kirketaarn.

TEGLSTEN SKIRKEN

INDLEDNING*

Til den nuværende Kirkes Forgængere, Trækirken og de to Fraadstenskirker, er der som nævnt knyttet enkelte historiske Meddelelser, der, omend ikke helt overensstemmende, beretter, hvem der har grundlagt de tre Kirker, og dermed ogsaa de omtrentlige Tidspunkter for deres Paabegyndelse; med Hensyn til Teglstenskirken staar vi derimod paa bar Bund, idet dens Grundlæggelse ikke nævnes i nogen samtidig eller senere Kilde, ligesom hverken noget Bygherre- eller Arkitektnavn er knyttet til Kirken. Herpaa kan kun delvis raades Bod; men gennem en grundig arkæologisk Undersøgelse af Kirkens Murværk kan man placere de enkelte Bygningsafsnit i kronologisk Orden, og ud fra en Sammenligning mellem de arkitektoniske Enkeltheder, dels inden for de enkelte Bygningsafsnit, dels i Forhold til andre Kirker, saavel her som i Udlandet, hvis Opførelsestid kendes fra paalidelige Efterretninger, er det muligt at danne sig et ret sikkert Billede af Kirkens Bygningshistorie.

*** Noter til Teglstenskirken S. 1434 ff.**

Allerede foran (S. 1276) er det nævnt, at arkæologiske og arkitekturhistoriske Forhold synes at godtgøre, at intet Afsnit af Teglstenskirken er blevet fuldendt og taget i Brug før et Stykke ind i 1200'rne. Alt tyder paa, at der først er kommet Fart i Byggearbejdet paa Teglstenskirken o. 1200, nærmere betegnet under Peder Sunesøns Episkopat (1191—1214). Imidlertid er der adskilligt, der taler for, at Absalon snart efter sin Tiltrædelse som Bisp i Roskilde 1158 har omgaaedes med Planer om en Udvidelse eller Ombygning af Svend Normands Kirke, der vel paa det Tidspunkt har været lille og gammeldags. De mange Granitkvadre, hvorimellem krumhugne Apsissten samt de fire svære Granitsøjler, som har fundet Anvendelse i den nuværende Kirke, kan vanskeligt forklares paa anden Maade, end at Absalon oprindelig har tænkt at benytte Granit som Byggemateriale (sml. S. 1318). Hvis dette har været Tilfældet, er Tanken imidlertid blevet opgivet, og i Stedet har den byggeivrige Biskop — maaske ud fra sine Erfaringer ved Teglstensanlægget i Sorø — fattet Planen om en storslaaet Domkirke af Tegl som Centrum for sit Bispedømme, en værdig Konkurrent til Sandstenskirken i Lund. Arbejdet er imidlertid skredet saa langsomt frem, at kun Apsisomgangens nedre Del kan henføres til Absalons Roskildetid, og da der endelig hen mod Aarhundredskiftet kom Fart i Arbejdet, var Anlæggets Plan delvis forældet af de nye Stilstrømninger, der med stor Hast bredte sig fra Frankrig ud over Europa, og Østpartiet blev derfor ændret i Overensstemmelse med Gotikkens Krav.

Den »Trefoldigheds og S. Lucii« Kirke, til hvis Kapitel Biskop Niels Stigsen ved sin Tiltrædelse 1225 afgav Løfte om, at den paa hans og hans Eftermænds Bekostning skulde forsynes med »Ornamenter, Klokker, Bøger og andre nødvendige Ting[1],« kan da meget vel være identisk med den nuværende Teglstenskirke, hvis Østparti efter hele sin Arkitektur at dømme, maa have været fuldført omkring denne Tid. Hvad den øvrige Del af Kirken angaar, maa den som Helhed, bortset fra Nordtaarnet, have staaet færdig til Brug, før Bygningen ramtes af Branden 1282.

For ældre Forskere af Domkirkens Bygningshistorie har en Brand, der er nævnt i flere senmiddelalderlige Kilder, og som skulde have fundet Sted 1234, spillet en Rolle, idet de enten ligefrem har sat den i Forbindelse med den sidste Fraadstenskirkes Undergang eller antaget, at den var den egentlige Aarsag til Ændringen af Østpartiet (Korsarmenes Tilbagedragning). Denne Brand har imidlertid aldrig fundet Sted, og Efterretningen om den skyldes en Misforstaaelse af et Tekststed i Rydaarbogen, der blot meddeler, at Lund og Roskilde blev ødelagt ved Ildebrand. Misforstaaelsen forekommer først i den danske Oversættelse af Rydaarbogen[1a], idet Oversætteren som sin Fortolkning af Stedet skriver, at »Lundæ kirkæ o Roskilde kirkæ brænda«, og herfra er Fejlen overtaget af senere Annalister.

Fig. 16. Domkirken, set fra Yest; til højre Maglekilde Vandkur-Anstalt, Efter Maleri af J. P. Ølsted 1848 (Roskilde Museum).

Som det bl. a. ses af Biskop Niels' Brev til Kapitlet 1225, var Kirken ligesom dens Forgænger, viet til *den hellige Trefoldighed* og Pavehelgenen *Lucius,* og skønt den sidste allerede fra o. 1225 synes at fortrænge Benævnelsen Trinitatis, kan der dog ikke være Tvivl om, at begge Navne er overført fra Fraadstensforgængeren (sml. S. 1270); men, som det saa ofte gaar, naar en Kirke eller et Alter er viet til flere, fortrænger den mest populære Helgen de øvrige. At S. Lucius i alt Fald i Senmiddelalderen har været Genstand for en ganske intensiv Dyrkelse i Roskilde Domkirke, fremgaar til Overmaal af de talrige Afbildninger, som Kirken rummede af denne Helgen, hvad enten det var paa Glas, Mur eller Metal, eller det drejede sig om Træfigurer eller Altertavler. Hertil kommer, at Teglstenskirkens fornemste Relikvie var Pave Lucii Hjerneskal, der var overført fra Svend Normands Kirke (S. 1638), og at S. Lucius var afbildet paa Domkirkens ældste Segl (sml. Fig. 1).

Det første middelalderlige Dokument, der giver nogen Oplysning om Teglstenskirken, er et Afladsbrev af 24. Juni 1283, udstedt i Rom af ti fremmede Bisper i Anledning af Domkirkens Brand 27. August 1282. Heri siges, at S. Lucii Kirke ved en hændelig Ulykke er fuldstændig brændt med overmaade mange

Ornamenter og Ting, saa at dens egne Midler ikke er tilstrækkelige til dens Fornyelse; af den Grund tilsiger Bisperne, saafremt Roskildebispen samtykker deri, Aflad for alle, der bidrager til Genopbygningen eller besøger Kirken paa visse Dage, hvoriblandt nævnes den Dag, Kirkens Indvielsesfest holdes[2]. Af hjemlig Kilde fremgaar, at ogsaa flere Kannikeresidenser og Klokkehuset (S. 1282) blev Luernes Bytte (sml. S. 1410).

Kirken brændte ifølge Liber daticus atter 14. Maj 1443 med sine Klokker og Taarne tilligemed alle Kannikernes Residenser (undtagen tre) og alle de evige Vikarers Boliger, samt Størstedelen af Roskilde By. Peder Olsen indførte hundrede Aar senere i sit Manuskript, at Kirken 1443 var brændt tilligemed Taarne, Klokker, Vinduer og andre udvendige Prydelser. I et Referat, han dernæst giver af den ovennævnte Notits i Liber daticus, tilføjer han Ordet »udvendigt« (exterius) til Oplysningen om Kirkens Brand[3]. Et af Fugtighed stærkt ødelagt Afladsbrev paa Pergament, udstedt paa Latin 28. Juni 1443 af en Række danske Bisper samt Oslobispen, giver et med Branden samtidigt Vidnesbyrd. Ifølge dette Brev var Kirkens Blytag og Tagene paa Taarnene, der stødte op til Kirken, og alle dennes Trækonstruktioner (Tagværker) totalt brændt, og tilmed var visse af [Hvælvingerne] paa Nippet til at styrte sammen, idet nogle (af dem) var aldeles skørnede af den voldsomme Ild, andre ødelagte af mangfoldige Revner. Afladsbrevet melder intet om Skader i Kirkens Indre, og naar saavel Korstolene som Dronning Margrethes Sarkofag m. m. har overlevet Branden, tyder det paa, at Peder Olsens Tilføjelse af Ordet »udvendigt« er rigtig[4].

Kirken genindviedes 1464 af Biskop Oluf Mortensen[5], der bortset fra Istandsættelsesarbejderne paa selve Kirken, synes at have udfoldet en betydelig Byggevirksomhed, idet ikke blot S. Birgitte Kapel, men sikkert ogsaa alle Kirkens Vaabenhuse skal tilskrives ham. Allerede i romansk Tid fik Kirken sine første Tilbygninger, og Opførelsen af Kapeller og andre til Kirken direkte knyttede Bygninger samt Boliger o. a. til Gejstlighedens Brug fortsattes lige til Reformationen (sml. S. 1327). — Bortset fra de nævnte Brande 1282 og 1443 skal Kirken have være hjemsøgt af Ild baade 1508 og 1524, men Skadens Omfang er i begge Tilfælde helt ukendt[6].

Til middelalderlige Byggearbejder paa selve Domkirken kender man iøvrigt kun lidt. Bygningsfondets (fabrica) samlede Indtægt og Udgift er kendt for et enkelt Aar, 1461. Indtægten var da 409 Mark Sølv, 3 Grot, 2 Sterling, men Udgiften præcis 500 Mark Sølv[7]. Kun et enkelt større Arbejde fra Middelalderens Slutning er nogenlunde belyst, nemlig Tækningen af Høj kirkens Tage med Kobber (sml. S. 1433).

I Højkorets Piller er der Gravrum, hvor Levningerne af Roskildekirkens Stiftere og første Velgørere, (Harald Blaatand), Dronning Estrid, Kong Svend

Fig. 17. Domkirken, set fra Nordost. Efter Maleri af Heinrich Hansen 1849.

Estridsøn og Biskop Vilhelm ifølge Traditionen opbevares; Pladsen for Pillegravene angives ved senmiddelalderlige Billeder af de paagældende Personer. I den Pille, der bærer Harald Blaatands Maleri, er der imidlertid ikke fundet noget Gravrum, og det er da ogsaa et Spørgsmaal, om Kong Harald er begravet i Roskilde (sml. S. 1268, 1271 f. og Pillegrave 4. Bind).

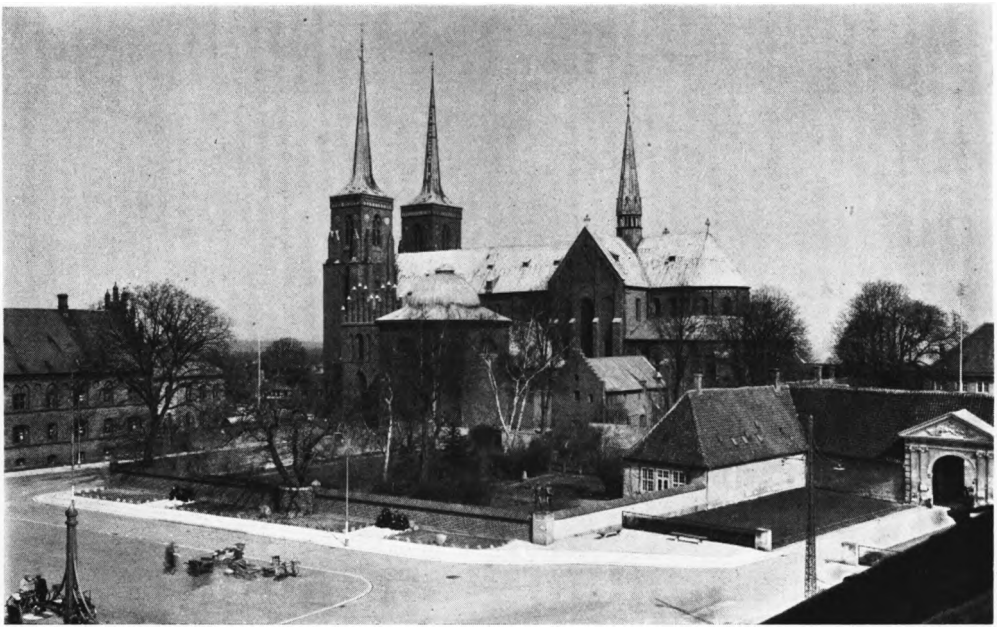
Fra Knud Lavards Begravelse i Ringsted 1131 (Helgenkaaring 1169) og til den svenske Dronning Margrethe, Erik Menveds Søsters 1341, var Ringsted S. Bendt Kongehusets Begravelsessted; men da Christiern 1. opførte Helligtrekongers Kapel (1459—64), som han selv, hans Dronning og deres Sønner

valgte til Lejersted for sig og deres Efterkommere (sml. S. 1469), blev Roskilde Domkirke *Kongehusets officielle Gravkirke,* og de fire store, kongelige Gravkapeller samt Christian 5.s Inddragelse af Højkoret til Gravkapel har i høj Grad præget Bygningen baade ind- og udvendig. Af alle de Konger, der fulgte efter Christiern 1., er kun tre blevet begravet andetsteds[8].

Maaske havde allerede Valdemar 4. Atterdag tænkt sig at lade Roskilde Domkirke afløse Ringsted S. Bendt som kongelig Begravelsessted, eftersom han lod sin Søn Christoffer begrave i Domkirkens Højkor. Kong Valdemars Lig blev ført til Klosterkirken i Sorø af Dronning Margrethe, og her blev hun ogsaa selv begravet; men Roskildebispen lod hende meget mod Sorømunkenes Vilje føre til Domkirken. Tanken om at gøre Roskilde Domkirke til Kongehusets Mausoleum kunde i hvert Fald ikke være Christiern 1. fjern. Dronning Margrethes pragtfulde Sarkofag indtog en fremtrædende Plads i Kannikekoret ikke langt fra Broderens Grav, og Christiern l.s Forgænger, Christoffer 3. af Bayern (død 1448), havde selv ønsket at blive begravet i Domkirken og af den Grund skænket Kirken en stor Pengesum og sin bedste Kaabe af gylden Samet (Fløjl), for at hans Begængelse kunde blive holdt med Messer og Vigilier hver Uge (sml. 4. Bind).

Af navngivne *†Side- og Kapelaltre* i Teglstenskirken kendes omkring 70, men Stiftelsesaar og Beliggenhed lader sig langtfra paavise i alle Tilfælde. Der kan ikke være Tvivl om, at Stiftelsen af Sidealtre har taget sin Begyndelse, saa snart Østpartiet med Højalteret var indviet, ligesom ogsaa en Overflytning af Fraadstenskirkens ukendte Sidealtre (sml. S. 1276) maa have fundet Sted. Indvielsen af Østpartiet maa dog ligge adskillige Aar forud for den ældste af de bevarede Efterretninger om Kirkens Sidealtre. Denne findes i Kirkens Liber daticus under 11. April 1264, hvor det siges, at den paa denne Dag afdøde Kannik Niels Juresen havde stiftet og doteret et Alter mellem S. Andreas' og S. Thomas' Alter (Nr. 2, 14, 45). Disse Altre, hvis Placering er ukendt, har formodentlig staaet i Østpartiet, thi Resten af Kirken kan næppe være kommet i Brug ret længe før Kirkens Brand 1282. Det ældst kendte Alter, der med Sandsynlighed kan stedfæstes, er Vor Frue Alter (Nr. 49), som er nævnt i Forbindelse med Ingeborg af Kalundborgs Død 14. Febr. 1267, og som efter alt at dømme maa have haft sin Plads mod nordre Korskrankemur. De yngst kendte, daterede Altre i selve Kirken skriver sig fra 1490'erne (sml. Nr. 44 og 51).

Reformationen bragte ikke blot de forskellige Former af den katolske Gudstjeneste, fremfor alt Messelæsningen ved de mange Altre, til Ophør, den gjorde ogsaa et kraftigt Indgreb i Kirkens indre Udstyr. Navnlig gik det ud over Kirkens Bestand af Klenodier, dels dem, Kirken som saadan (fabrica) selv var Ejer af, dels dem, der var knyttet til de mange Side- og Kapelaltre.

V. H.1942

Fig. 18. Domkirken, set fra Sydøst.

S. 1664 fortælles om de idelige Indgreb i Domkirkens Beholdning af ædle Metaller, hvorledes Kapitlet 1534 sendte Grev Christoffer af Oldenborg en Del Kalke og Sølvsager, og beklagede, at det ikke kunde sende mere, dels fordi det allerede havde maattet afgive meget til Christiern 2. og Frederik 1., og dels fordi de private Altres Patroner havde tilegnet sig deres Altres Messereder; og Frederik 2. for frem mod Kirken med Trusler om at strække hver Kapitular en Fod længere, hvis han ikke fik, hvad han forlangte. Da Frederik 3. i Aaret 1665 beordrede Kapitlet, »at lade Os elskelige Carel van Mandern bese, hvis Antikviteter, som i Lucii Kirke udi Kapellerne eller paa andre Steder ere forvarede, og hvis han deriblandt til Vores Tjeneste nytteligt eragter at lade ham bekomme og følgagtig være«[9], var der næppe længere Tale om ædle Metaller, men om Sager af historisk og kunsthistorisk Interesse. Muligvis er den hellige Lucii Hjerneskal, der nu er i Nationalmuseet, ved denne Lejlighed kommet til Kunstkammeret. — Paa samme Maade blev Domkirkens rige Skat af Paramenter Gang paa Gang decimeret, og atter og atter hører vi om, hvorledes Kirken maatte sende et Antal af sine skønneste Messehageler og Korkaaber, Messesærke og Alterklæder til Kongen til Fordeling i andre Kirker. Ogsaa den Rigdom af Helgenbilleder, som Kirken maa have haft, er vel forsvundet ved Reformationens Indførelse, hvor mange ved vi ikke; men kendt er den frugtesløse Kamp, Kannikerne førte for at faa Lov at beholde et stort Træbillede af Kirkens Værnehelgen (sml. S. 1663).

Indtil ca. 30 Aar efter Reformationen synes de tomme Sidealtre i Kirkens Langskib at have staaet urørt, men derefter gik (ifølge en Regnskabsnotits) en Murer i Gang med at bryde dem ned. Derimod forblev Korene, der er omtalt S. 1414, lige indtil 1689 saa temmelig urørt med deres Altre og øvrige Inventar, naturligvis bortset fra Kalke og andet Guld- og Sølvtøj (sml. S. 1664). Hele Koromgangen, der i den katolske Tid synes at have været afspærret for Lægfolk, har muligvis ligesom Korene staaet urørt, indtil den 1660 skal være blevet indrettet til Sakristi.

Ved Reformationen formindskedes endvidere i nogen Grad Bestanden af gejstlige Stiftelser, knyttet til Domkirken, nemlig Antallet af Vikardømmer. Allerede før den officielle Overgang til Lutherdommen meldte Efterkommere af de Privatpersoner, der havde stiftet Altre og Kapeller i Kirken, sig med Krav om Tilbagelevering af Altergods og Kostbarheder. Kong Christian 3. imødekom ved Reformationen denne Udvikling, idet Recessen af 30. Oktober 1536 fastslog, at naar de Personer, som havde Vikarier i Forlening, døde, maatte Adelen »komme til det Gods igen, som de ved nøjagtige Breve og Segl bevise kunde, at de ere ret Arvinge til«[10]. Jordebogen 1568 nævner da ogsaa nogle Vikarier, der var gaaet fra Kirken og tilbage til adelige Slægter, og Bircherod opregner en Række Vikarier, »som af Adelen blev nedlagt, siden Kongl. Mayts. Reces er udgangen«[11].

Det var dog kun en mindre Del af de til Altrene knyttede Vikardømmer, der paa den Maade blev nedlagt af Adelen, Flertallet af dem bestod vedblivende med det til Grund for dem liggende Godsforraad. Det samme gjaldt Kannikedømmerne med deres Præbender. Der var fremdeles Kanniker i Roskilde, der residerede og havde Pligter af forskellig Art, f. Eks. Deltagelse i Gudstjenester. Men Kannike- og Vikardømmer tildeltes i stedse stigende Grad kongelige Embedsmænd, f. Eks. de i Kancelliet ansatte, til Forbedring af deres Løn. Saa længe disse tjente Kongen, var de fritaget for Pligten til at residere ved Domkirken og deltage i Gudstjenesterne. Naar de ikke længere var i Kongens Tjeneste, havde de Pligt til at tage Ophold ved deres Kannikedømme og udføre deres Kannikepligter[12]. Disse Forhold bestod i det store og hele til Kapitlets Forsvinden i Aarene o. 1670 som Følge af, at den enevældige Konge henlagde Kannike- og Vikardømmernes Gods til Underhold for Ryttere; 1729 døde Sognepræst, Magister Paullin som den sidste Kannik i Roskilde.

Selv om Domkirkens Godsbestand (fabrica) ikke synes at være blevet formindsket synderligt ved Reformationen og derfor stadig kom Kirken til gode, og selv om Administrationen af Godset og den dermed sammenhørende Vedligeholdelse af Kirken fik Lov at fortsætte i de gamle Baner under Kapitlets Ansvar (sml. S. 1426), saa synes det dog, som om Vedligeholdelsespligten alligevel forflygtigedes og forsømtes efter den nye Læres Indførelse.

Da Frederik 2. 1585 havde beordret Kapitlet til at lade Taarnene forsyne med Spir, meddelte dette Kongen, at Kirken var meget brøstfældig, og at der kun var ringe Forraad til at afhjælpe disse Mangler end sige til at bekoste Spirene, hvorefter Kongen bevilgede de for Spirarbejdet bestemte Penge anvendt til Kirkens Istandsættelse (sml. S. 1426). Af denne Grund blev Spirbyggeriet først til Alvor ved Christian 4.s Mellemkomst; Arbejdet kom i Gang ved kongelig Ordre af 21. Dec. 1633 (S. 1424), og paa samme Tid lod Kongen en ny Vestportal forfærdige (S. 1420). Ganske vist synes Kirkens Vedligeholdelsestilstand ikke at have været stort bedre end 50 Aar tidligere, men ogsaa dette blev der raadet Bod paa, og Kongen bestemte 1634, at der fra nu af skulde holdes et aarligt Syn over Kirken ved nogle Kapitularer og i Nærværelse af Kongens Bygmestre (S. 1426). I Slutningen af 1660'erne var Kirkens Brøstfældighed overhaandtagende, utvivlsomt en indirekte Følge af Svenskekrigene, der havde tæret voldsomt paa Domkirkens Indkomster (S. 1427), og en Kommission til Afhjælpning af Skaderne blev nedsat ifølge kongelig Befaling af 11. November 1669. Et direkte Resultat af Kommissionens Virksomhed var, at de smaa, karakteristiske Gavle paa Kirkens nordre Side forsvandt (S. 1374).

Først da Steen Friis blev Kirkeværge, og da han 1857 fik Frederik 7. interesseret i Domkirken, kom der Gang i den gennemgribende Restaurering, der gav Kirken en Del af dens tabte Skønhed tilbage, og for hvilken der er gjort Rede S. 1428.

TEGLSTENSKIRKENS ØST- OG VESTAFSNIT

Oversigt over Forsknings- og Bygningshistorien (S. 1314). Oversigt over Bygningsafsnit og Tilbygninger (S. 1321). — *Bygningsbeskrivelse* (S. 1330). *Østafsnittet.* 1. Periode: Apsisomgangens nedre Del samt Paabegyndelsen af de fremspringende Korsarme (S. 1333). 2. Periode: Korsarmenes Videreførelse (S. 1337). Højkorets fire Piller og Kortaarnene (S. 1344). Apsidens nedre Søjler og Koromgangens Hvælv (S. 1345). Apsisgalleriets Ydermur (S. 1346). Ændringer i Apsisgalleriet (S. 1346). Fuldendelse af Apsis og Højkor (S. 1352). Korsarmenes Tilbagedragning (S. 1354). 3. Periode: Den resterende Del af Østafsnittet til Skellet mellem 1. og 2. Langskibsfag (S. 1356). De nye Korsarmsgavle (S. 1356). Taarne(?) over Sideskibenes østligste Fag S. (1358). Lukkemure i Korsarmsarkaderne (S. 1362). — *Vestafsnittet.* Oversigt (S. 1363). Taarnfrontens Forskydning og Fortandinger i Langskibet (S. 1366). Sideskibenes Vinduer og Døre (S. 1369). Højkirkens Vinduer (S. 1374). Sideskibenes Spidsgavle (S. 1374). Midtskibets Gavl (S. 1375). Indvendige Sokler (S. 1376). Kragbaand i Sideskibe og Gallerier (S. 1379). Kragbaand i Højkirken (S. 1381). —• *Huælvingssystemet* (S. 1384). Hvælvslagningen (S. 1386). Byggeperiodisk Oversigt over Hvælvene S. (1390). — *Taarnene* (S. 1392). Taarnenes Trapper (S. 1396). Taarnenes Murværk og de tre nedre Etager (S. 1402). Vinduer, Blændinger og Døre i Taarnenes tre nedre Etager (S. 1403). Taarnenes 4.—5. Etage (S. 1404). Taarnenes Afdækning (S. 1406). *Vestgalleriet og andre Arbejder i Vestfaget o. 1400* (S. 1407). *Margrethes pir et* (S. 1410). — *Kirkens Brande* (S. 1410). — *De tre Kor* (S. 1414). —• *Efterreformatoriske Arbejder.* Vestportalens Ombygning og andre Arbejder paa Midtskibets Gavl (S. 1420) og Taarnspir (S. 1424). Forfald og Bestaureringer (S. 1425). — Gulve (S. 1431), Tagværker og Tage (S. 1432). Kilder og Henvisninger (S. 1434).

*Forsknings- og Bygningshistorien**. Med Paabegyndelsen af en gennemgribende Restaurering af Kirken i 1850'erne under Kirkeværgen, Steen Friis' Ledelse, vaktes Interessen for Kirkens Alder. Steen Friis, der havde en værdifuld Medarbejder i Murmester J. F. Schledermann, var i Besiddelse af en overmaade skarp Iagttagelsesevne, men kun ringe bygningshistorisk Viden. Steen Friis sluttede sig da ogsaa til sin Samtids almindelige Opfattelse, at Teglstenskirken var identisk med den af Svend Normand fuldendte Stenkirke, og det blev Mænd som N. L. Høyen, J. Kornerup, J. B. Løffler og Julius Lange, der ydede de værdifuldeste Bidrag i Diskussionen om Kirkens Alder. I denne lange Diskussion nærmede man sig mere og mere til det Resultat, som C. M. Smidt efter nye, grundige Undersøgelser kommer til i sin 1949 udkomne Bog om Roskilde Domkirke.

Kunsthistorikeren N. L. Høyen brød med Tidens gængse Opfattelse af Kirkens Alder, idet han paaviste, at Teglsten tidligst kunde være anvendt i Danmark omtrent fra Midten af 1100'rne; han ansaa Teglstenskirken for at være fra Begyndelsen eller første Halvdel af 1200'rne, og mente at kunne spore direkte Indflydelse fra det nordøstlige Frankrig. J. Kornerup, der havde fulgt Domkirkens Restaurering paa nært Hold, fremsatte i sin Monografi om Kirken 1877 den Mening, at Teglstenskirken var paabegyndt o. 1200, snarere efter Aarhundredskiftet end før, men tidligst lige i Slutningen af 1100'rne, saaledes at Absalon maaske havde forberedt Nybygningen og oplevet Grundstenens Nedlæggelse. J. B. Løffler behandlede Spørgsmaalet paa samme Tid og kom til omtrent samme Resultat: at Kirken »maa være paabegyndt omtrent ved Aaret 1200, og vel snarere lige i Slutningen af det 12te — efter 1193 — end i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede?«[1]. Problemet om Kirkens Forbilleder — og dermed ogsaa dens Alder — tog Julius Lange op til Undersøgelse. Efter Studier af Kirkerne i Nordfrankrig og de tidligere franske Provinser i Belgien antog Lange, at Forbilledet for Roskildes Østparti, nærmere betegnet Apsiden, maatte søges i Apsiden paa den nordre Korsarm af Domkirken i Tournai, og til Støtte for sin Antagelse fremdrog han en Række Breve til Absalon og især hans Efterfølger Peder Sunesøn fra en fransk gejstlig, Stephan, der 1192—1203 var Biskop i Tournai.

Paa samme Tid fremsatte Lange den Hypotese, at Teglstenskirken var opført omkring den gamle Fraadstenskirke, og at man derfor skulde søge dennes Fundamenter under den nuværende Kirke, en Tanke, som Kirkens Murmester C. L. Schledermann alt længe havde beskæftiget sig med, uden at det dog havde været muligt for ham at opnaa Tilladelse til en Undersøgelse. Efter at Lange havde fremsat sin Hypotese offentligt, kom der en Udgravning i ■Gang 1891—92 under H. B. Storcks Ledelse (se herom S. 1338), og ikke blot fandt

*** Noter S. 1434, Planer, Snit og Façader bagest i dette Bind.**

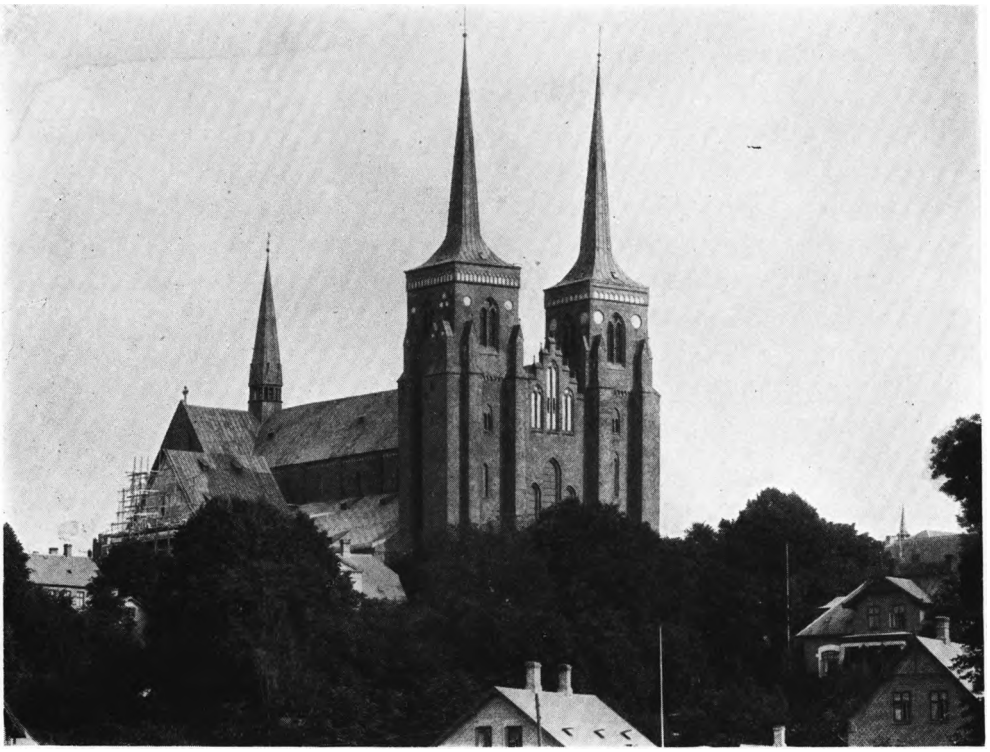

Fig. 19. Domkirken, set fra Nordvest; for Opførelsen af Christian 9.s Kapel 1917.

man Rester af den ældre Kirke, men ogsaa Beviser for, at Teglstenskirken var blevet grundlagt og paabegyndt med fremspringende Korsarme; Udgravningens Resultater er imidlertid vanskeligt tilgængelige paa Grund af manglende Beskrivelser. — Et nyt Moment indførtes i Forskningen af den franske Bygningshistoriker og Middelalderarkæolog Camille Enlart, der i en kort Artikel paaviste, at der var et nært Slægtskab mellem Roskilde og den snart efter Revolutionen nedrevne Kirke i Arras, ja, han gik saa vidt, at han betragtede Roskilde Domkirke som en Kopi af Arras. Vilhelm Lorenzen gjorde i Festskrift til Johs. Steenstrup 1915 opmærksom paa Enlarts Afhandling og sluttede sig helt til den Opfattelse, at Arras er det nærmeste Forbillede for Roskildes Østparti. Denne Antagelse gaar Smidt med Rette imod ud fra den Kendsgerning, at Roskildeapsiden i sit oprindelige Anlæg er fuldstændig romansk, et Forhold som Enlart var uvidende om, og han slutter sig helt til Langes Teori om Tournai som Forbillede, men mener, at Impulsen til Spidsgavlene kan være kommet fra Arras, mens Vinduestregruppen maa søges i Chapelle de S. Vincent, Tournai. Med Hensyn til Spørgsmaalet om Teglstenskirkens Alder kom Smidt til det Resultat, at Biskop Absalon havde paabegyndt Byggearbejdet »i 1170'erne og snarest i Tiaarets 1. Halvdel«.

I bygningshistorisk Henseende deler Teglstenskirken sig i to Hovedafsnit, et østre og et vestre, og paa almindelig middelalderlig Vis har man paabegyndt Arbejdet fra Øst og anlagt Bygningen saaledes uden om Fraadstenskirken, at denne, eller i alt Fald dens Skib, har kunnet benyttes, indtil det nye Østafsnit i Hovedsagen stod færdigt til Brug. Først efter Fraadstenskirkens fuldstændige Nedrivning har det været muligt at fortsætte Arbejdet vestover, men det synes dog sikkert, at den nedre Del af Sideskibsmurene blev rejst langs Fraadstensskibet, noget før Østafsnittet stod endelig færdigt.

Grænsen mellem de to Hovedafsnit, som findes mellem 1. og 2. Fag fra Øst i Langskibet, træder tydeligt frem ved lodrette Fortandinger i Høj kirkens Mure, samt i Detailformer og Plan. Netop paa dette Sted er der et Knæk paa Teglstenskirkens Midtakse (sml. Fig. 14 og 63); Vestafsnittets Akse er parallel med Aksen i Fraadstenskirkens Skib, og man kan tænke sig, at Skævheden i Planen skyldes Vanskeligheder under Afsætning af Apsisomgang og Højkor, foraarsaget af den helt eller delvise Tilstedeværelse af Fraadstenskirkens Østparti med dens Korsarme; de samme Vanskeligheder kan være Aarsag til, at der er større Afstand mellem de fremspringende Korsarmes vestre Hjørnepiller end mellem de østre; men det er dog ogsaa muligt, at Skævheden maa ses som en Genspejling af en tilsvarende Skævhed i Fraadstenskirkens Plan.

Inden for hvert Afsnit træffes Fortandinger og andre Skellinier, som sammenholdt med de arkitektoniske Detailformer gør det muligt inden for hvert Hovedafsnit at opstille en Række Perioder, der i mange Tilfælde kun synes at have været afbrudt af kortvarige Arbejdsstandsninger, som kan skyldes Vejrliget, Mangel paa Materiale, vekslende Paavirkninger eller skiftende Bygmestre. Inden for Østafsnittet hersker dog delvis Uklarhed med Hensyn til de enkelte Perioders Omfang, og dette skyldes først og fremmest Ændringer i Byggeprogrammet under selve Opførelsen. I Løbet af de godt 100 Aar, hvor Kirken, bortset fra Nordtaarnets store øvre Del, synes at have staaet under Opførelse, har man nemlig gentagne Gange ændret den oprindelige Byggeplan. Dette er Grunden til, at Østafsnittet ved sin Fuldendelse henimod 1200'rnes Midte eller maaske.allerede o. 1225 kom til at fremtræde i en ganske anden Skikkelse end oprindelig tænkt. Skønt stærkt præget af det romanske Anslag kom Østafsnittet ved disse Ændringer langt mere i Overensstemmelse med den nye Stil, Gotikken, som i Løbet af 1100'rnes 2. Halvdel var kommet til fuld Udvikling i Nordfrankrig.

Den oprindelige og rent romanske Plan (sml. Fig. 21), hvorefter Kirken blev anlagt, omfattede *Apsis under selvstændigt Tag,* der sluttede sig til en Gavl over Højkorets to østre Piller, *Kor og Apsisomgang i to Etager, fremspringende, treskibede Korsarme paa to Fag, Kortaarne* over Koromgangens kvadratiske Fag i Hjørnerne mellem Højkoret og Korsarmenes Midtskib, samt et

L. L.1950

Fig. 20. Midtskibet, set mod Øst.

tredelt Langskib med Sideskibe i to Etager og muligvis et Vestfag med to Taarne som det nuværende. Østafsnittet, der omfatter 1. Fag af Langskibet, som naturligt hørte sammen med de treskibede Korsarme, blev aldrig fuldendt efter denne Plan. Nye Impulser fik Bygherren til at skride til de omfattende Ændringer, hvorved Østpartiets Plan og Opbygning forandredes totalt.

Den første Ændring bestod i, at Apsisgalleriet i Overensstemmelse med Tidens Krav gjordes luftigere og lysere; dette skete dels ved, at Fagenes ene Vindue erstattedes med tre af tilsvarende Størrelse, dels ved at slankere Søjler end oprindelig tænkt indsattes mod Apsiden; desuden blev hvert Vinduesfag kronet af en lille Spidsgavl. — Den anden Ændring, der var af langt mere revolutionerende Karakter, omfattede Opgivelsen af Kortaarnene og de fremspringende Korsarme, saaledes at nye Korsarmsgavle opførtes i Flugt med Koromgangen og Sideskibenes Mure; muligvis blev Apsiden ved denne Lejlighed inddraget under Højkorets Tag.

Sideløbende med i alt Fald den anden Ændring maa der være blevet arbejdet paa Langhusets Sideskibsmure, og her gennemførtes fra Begyndelsen Tregrupper og Spidsgavle. — Under Arbejdet maa man en eller flere Gange have ændret Bestemmelse med Hensyn til Høj kirkens Overdækning. Langskibet blev overhvælvet efter det gotiske eller gennemgaaende System (hvor eet rektangulært Sideskibsfag svarer til eet rektangulært Midtskibsfag). I Sideskibenes Vægpiller findes imidlertid Reminiscenser fra det romanske eller kvadratiske System (hvor to kvadratiske Sideskibsfag svarer til eet kvadratisk Midtskibsfag), men det er dog tvivlsomt, om dette System for Alvor har været paatænkt; ved Paabegyndelsen af Kirken har man snarest planlagt den med hvælvede Sideskibe og fladdækt Høj kirke.

Mens Forudsætningerne for Kirkens Murteknik og arkitektoniske Detailformer maa søges i den ældste, danske Teglstensarkitektur og derigennem i de lombardiske Kirker, maa Forudsætningerne for Plan og Opbygning søges i de nordfranske Katedraler, og der er som allerede nævnt en slaaende Overensstemmelse mellem Roskildes oprindelige Apsisudformning og den nordre Apside paa Katedralen i Tournai (nu Belgien), men om Kortaarnenes Placering skyldes Bygherrens eller hans Arkitekts Kendskab til S. Germain des Près i Paris (Smidt), eller den har andre Forbilleder, kan næppe afgøres.

Teglstenskirken i Roskilde er sikkert, som vist af Smidt, paabegyndt af Biskop Absalon faa Aar efter Kirken ved det af ham 1162 stiftede Cistercienserkloster i Sorø, nærmere betegnet i 1170'erne. Man kan imidlertid ikke se bort fra den Mulighed, at Absalon straks efter sin Udnævnelse til Bisp i Roskilde 1158 planlagde en Udvidelse eller fuldstændig Ombygning af Fraadstenskirken med Granitkvadre som Byggemateriale. Dette Materiale er ganske vist saa godt som ukendt paa Sjælland, men det er dog ikke nogen fjern Tanke, at

Absalon, som tilhørte den stærkt byggende Hvideslægt — hvem bl. a. den delvis kvadersatte Bjernede Kirke skyldes — og som paa sine Rejser maa have set mange Kvaderstenskirker, kan have planlagt en ***Granitkvader kirke.*** Herpaa tyder i alt Fald en forholdsvis betydelig Del af det Granitmateriale, der er anvendt i Teglstenskirken; det gælder Apsisomgangens nedre Søjler med tilhørende Strækmur, der ud- og indvendig kantes af krumhugne Kvadre med Hulkel, hugget til en mindre Runding end den^ hvori de nu er anbragt, samt de mange veltilhugne Kvadre med Skraakant eller Hulkel, der mellem hinanden og uden større Tilpasning er anvendt i Soklerne under flere af Østpartiets Væg- og Arkadepiller; grellest træder dette Forhold frem ved den nordvestre Korpille (sml. Smidt S. 101, Note 1).

Smidt antager med Lange, at Granitmaterialet hidrører fra Fraadstenskirken, men det kan ikke være rigtigt. Efter at der er skabt Klarhed over de to Kirkers indbyrdes Beliggenhed, maa det betragtes som sikkert, at i alt Fald Fraadstenskirkens Skib har staaet urørt, indtil Teglstenskirkens Østparti paa det nærmeste var færdigt til Brug. Hvis Søjlerne først havde staaet i Fraadstenskirken — hvad dog alene Stilformerne forhindrer — maatte deres Plads søges i Skibet under Midtskibsmurene, og følgelig kunde de ikke være frigjort allerede paa det Tidspunkt, hvor Teglstensapsiden rejstes. Med Hensyn til Kvadrene er Forholdet det, at man ved Storcks Udgravning af Fraadstenskirken ikke fandt een eneste Granitkvader i den dog relativt anselige Mængde Fraadstensmurværk, som blottedes. For de krumhugne Kvadres Vedkommende er der ogsaa en anden Grund til at forkaste den Antagelse, at de skulde stamme fra Fraadstenskirken, thi denne maatte saa have haft to (eller tre) forholdsvis store Apsider, idet ogsaa Gallerisøjlernes Strækmur kantes af Kvadre, der heller ikke passer til den nuværende Runding (sml. S. 1348).

Teglstenskirken er med Hensyn til Detailformer i sin ældste Del, Apsisomgangens nederste Parti, nær beslægtet med Arkadepillerne i Sorø Klosterkirkes nordre Sideskib. Faa Aar efter Arbejdets Paabegyndelse gik man imidlertid over til andre, men her i Landet jævngamle Detailformer, hvilket kan skyldes Indflydelse andetsteds fra, og Smidt har her henledt Opmærksomheden paa Esrom Kloster, der blev grundlagt o. 1150 og ment, at Indflydelsen herfra har Forbindelse med Absalons Udnævnelse til Ærkebisp i Lund 1178 (Smidt S. 68 f.). Der foreligger dog ogsaa den mere sandsynlige Mulighed, at der er skiftet Bygmester, og endelig kan Forholdet bero paa den Vaklen i Valget af Detailformer, som er almindelig for Teglstensarkitekturens ældste Byggeforetagender her i Landet. Maaske mistede Absalon i nogen Grad Interessen for Roskildebyggeriet efter 1178, maaske har ogsaa Økonomien været daarlig. Enten nu Byggeriet har ligget helt stille en Tid, eller det er gaaet meget langsomt fremad, saa synes Tidspunktet for Overgangen til andre Detail-

former (sml. S. 1341) dog at ligge forud for Peder Sunesøns Bispetid (1191—1214). Alt tyder nemlig paa, at man maa tilskrive ham i alt Fald den første Ændring inden for Domkirkens Østafsnit, den Ændring, hvorigennem Gotikken kom til at sætte sit Præg paa Domkirken. Under sine Studieaar ved S. Genoveva (Geneviève) Klosteret[2] i Paris, hvor ogsaa Absalon havde studeret, knyttede han et nært Venskab med Abbed Stephan, der fra 1192 til sin Død 1203 sad som Biskop i Tournai, hvor han ved Domkirken, i Aarene 1195—98, opførte et Kapel, Chapelle de S. Vincent, som hviler paa en Bue tværs over Gaden og den Dag i Dag forbinder Bispegaarden med Domkirken (sml. Absalonsbuen S. 1439). Julius Lange regnede med, at Forbilledet for Apsisgalleriets gotisk paavirkede Vinduesgrupper og Hvælv maatte søges i S. Vincents Kapel; Smidt sluttede sig hertil (S. 35, 83), men søgte Spidsgavlenes Forbillede i den nedrevne Arras Domkirke. Imidlertid er der gjort et Fund, som bringer Arras mere i Forgrunden. Det drejer sig om en Model af Byen Arras udført af den franske Hær 1718, hvorpaa der findes en meget detailleret Gengivelse af Domkirken[3]. Heraf fremgaar det tydeligt, at hvert Fag i Apsisgalleriets Ydermur har haft en Tregruppe indfattet i et Blændingsparti og kronet af en Spidsgavl. Dette Østparti er opført mellem 1160 og 1182 og kan derfor meget vel have paavirket saavel S. Vincent som Roskildes ændrede Østparti, selv om den Mulighed ikke kan udelukkes, at Arras og Roskilde har et fælles, ukendt Forbillede.

Hvorvidt Ideen til Korsarmenes Tilbagedragning og Opgivelsen af Kortaarnene ogsaa skyldes Peder Sunesøn, kan ikke afgøres, men den kan næppe være opstaaet meget senere end o. 1214, eftersom det store Arbejde med Østpartiet og dets Ændringer i det væsentlige maa være blevet fuldført endnu i anden Fjerdedel af 1200'rne. — Borger Vilhelms († 1233) Grav i nordre Korsarm (sml. middelalderlige Grave Nr. 80) giver ikke noget Bevis paa, at dette Bygningsafsnit var færdigt 1233, idet man i Middelalderen fandt det ganske naturligt at begrave sine Døde i Bygninger, der endnu var under Opførelse[3a]. Den første skriftlige terminus ante quem bliver derfor det i 1267 omtalte af Fru Ingeborg af Kalundborg doterede Vor Frue Alter, der næppe kan have haft sin Plads andetsteds end Nord for Kannikekoret (sml. †Sidealtre Nr. 49).

I Vestafsnittet, der som nævnt maa være paabegyndt inden Østpartiets Fuldendelse, holder de romanske Traditioner sig helt til Taarnpartiet, ja nedre Del af begge Taarne er rent romansk, men i Sideskibenes Galleri-Etage ser man, hvorledes Gotikken næsten fra Fag til Fag slaar stærkere igennem, og i det vestligste Fag af Gallerierne samt i Højkirkens to vestligste Fag, optræder spidsbuede Vinduer for første Gang.

1282 hærgedes Kirken af en Brand (S. 1410), hvis Omfang vi ikke kender nøjere, men alt tyder paa, at Byggearbejdet inden dette Aar var naaet

saa langt frem, at man kun manglede at overhvælve Midtskibets to vestligste Fag samt at fuldføre nordre Taarn. Mens det østligste af de to manglende Hvælv synes opført hurtigt efter Branden, er det vestligste sikkert mindst 100 Aar yngre; dette Fag var tilsyneladende fra første Færd bestemt til en Forhal med Tribune, som f. Eks. i Lunds Domkirke, men Indretningen var næppe fuldført inden Branden og er rimeligvis derefter opgivet. Af Nordtaarnet var kun de nederste tre til fire Meter rejst før 1282, og det resterende Arbejde er sikkert blevet gennemført i Løbet af 1300'rne og i alt Fald inden en ny Brand 1443 fortærede Kirkens og Taarnenes Tage m. m. (S. 1412). Maaske var Taarnet paa det nærmeste færdigt, da Biskop Peder Jensen Lodehat 1405—06 indrettede et Kapel i dets nederste Etage. Umiddelbart forud for disse Aar maa det nuværende Vestgalleri være blevet opført, og samtidig eller lidt senere blev Vestgavlens Tregruppe erstattet med et enkelt stort Vindue, Gavlen ændret og det vestligste Fag i Langskibet overhvælvet. I Taarnene har Branden 1443 ikke efterladt sig Spor[4], og det er derfor muligt, at Meddelelsen om Taarntagenes Brand skal forstaas saaledes, at de to Taarne allerede før 1443 havde faaet de Spir, som de i Kraft af hele deres øvre Afslutning er bestemt til at bære. Ved Kirkens Genindvielse 1464 (S. 1308), efter Branden, fandtes der adskillige Vaabenhuse og Kapeller, men det er sandsynligt, at Taarnene paa det Tidspunkt kun havde faaet en midlertidig Afdækning, eftersom vi ved, at de endnu omkring 1600 var forsynet med simple Kamgavle og Sadeltag (sml. Fig. 99), der først 1635 afløstes af Christian 4.s slanke Spir, og hermed maa den egentlige Kirke betragtes som fuldendt.

Bygningsa†snit og Tilbygninger. Oversigt. Den egentlige Kirke bestaar nu af følgende Dele, der — med en enkelt Undtagelse — alle hører til det romanske, endnu i Overgangstiden ændrede og næsten fuldførte Anlæg: ***Kor og Apsis under fælles Tag, begge med Omgang i to Etager, eenskibet Tværskib, hvis Gavle flugter med Sideskibsmurene, treskibet Langhus paa seks Fag med Sideskibe i to Etager, overhvælvet efter det gennemgaaende System, og i Vest et smalt Fag med to Taarne,*** af hvilke det nordre først blev fuldendt o. 1400 (sml. Fig. 23).

Hertil er i Løbet af Middelalderen og nyere Tid føjet adskillige ***Tilbygninger,*** hvoraf tre (fire?) er forsvundne:

1) ***Absalonsbuen,*** o. 1210—20, Øst for Apsiden. (S. 1439).

2) Formodet ***Kapel,*** ud for søndre Sideskibs 3. Fag fra Øst (S. 1496).

3) ***Kapitelhuset,*** der omfatter a) en Rest af søndre Korsarms østre Sideskib, b) en Forhal i een Etage, opført i 1200'rnes 1. Halvdel, c) en Forlængelse fra 1200'rnes 2. Halvdel (det hele forhøjet med een Etage o. 1400) og d) en Udvidelse mod Vest, sikkert opført inden 1300, og overhvælvet og forhøjet efter 1443. (S. 1442 og Fig. 22—26). Mod dets Østside et ***†Sakristanhus.*** (S. 1455).

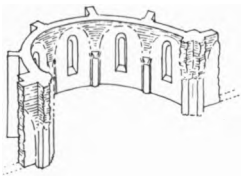

Fig. 21 a. Apsisomgangens Mur med Fortandinger for Hvælv.

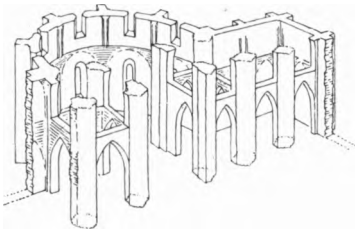
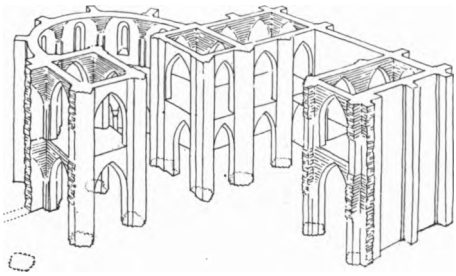

Fig. 21 b. Den Del af Østpartiet, der kunde opføres uden Indgreb i Fraadstensanlægget.

O

Fig. 21 c. Østafsnittet før Byggeplanen ændredes; muligvis har søndre Korsarm dog ikke staaet i fulde to Etager.

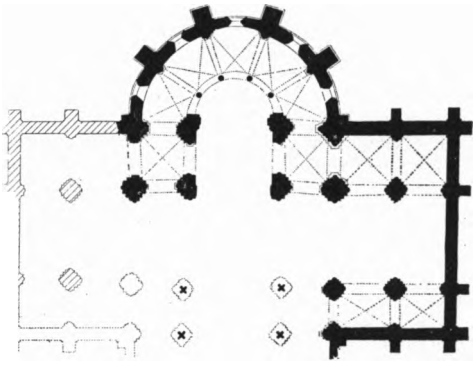

Fig. 21 d. Østafsnittets oprindelige Plan. Murværk sort, Fundamenter skraverede. Punkterede Dele af nordre Korsarm formentlig aldrig paabegyndt; de fire krydsmærkede Piller svarer til de nuværende.

De skematiske Perspektiver og Planerne i 1:1000, der er afbildet S. 1322—1327, viser i grove Træk Teglstenskirkens Bygningshistorie. Perspektiverne er tegnet af Arkitekterne Mogens Klixbüll og Povl W. Skadhauge, Planerne af El. M.

Arbejdet paa Teglstenskirkens Østparti paabegyndtes antagelig i Begyndelsen af 1170'erne, efter en rent romansk Plan med fremspringende, treskibede Korsarme og Kortaarne over de kvadratiske Fag Syd og Nord for Højkoret (Fig. 21 d); men Østafsnittet blev aldrig fuldendt efter denne Plan. — Grundlaget for Rekonstruktionen er Fundamenter (sml. Fig. 14 og S. 1338 f.), Fortandinger, Pilleled, Arkaderester m. m. (sml. S. 1340 f.).

Fundamenterne for Østafsnittet blev udlagt saaledes i Forhold til Fraadstenskirken, at denne kunde blive i Brug, indtil omtrent Halvdelen af Østafsnittet var rejst i temmelig stor Højde (Fig. 14 og 21 b). Det videre Arbejde paa søndre Korsarm (Fig. 21 c) medførte Nedrivning af Fraadstenskirkens tilsvarende Korsarm; men dette kunde ske uden større Gene for Kirketjenesten. Arbejdet paa nordre Korsarm gik kun langsomt frem, maaske naaede man kun at udlægge en Del af Fundamenterne. Den nye Korsarms Vestmur skulde rejses, hvor Fraadstensklostrets Østfløj laa (Fig. 14), men da denne Bygning indeholdt Sakristiet og ydermere var bygget sammen med Fraadstenskirkens nordre Korsarm, der ogsaa skulde nedrives, har man af Hensyn til Fraadstenskirkens Brug udsat dette Arbejde længst muligt.

Murerarbejdet paabegyndtes med Koromgangens søndre Hjørnepille, og derfra gik man videre mod Nord med Omgangen og mod Syd med Korsarmens Østmur (Fig. 21 a og S. 1333). Muligvis indtraadte der en kortere Pause i Byggeriet, inden Rejsningen af Højkorets fire Piller og de korresponderende Arkadepiller, der skulde bære Kortaarnene (Fig. 21 b og S. 1337). Fig. 21 c viser Apsisomgang (Apsidens nedre Søjler anes) og søndre Korsarm i to fulde Etager, men det er ikke sikkert, at Korsarmen var naaet op i mere end een Etage, før Byggeplanen ændredes. Arkader og Hvælvfortandinger viser dog, at Tværskibet var planlagt i to Etager.

I Tiden hen mod 1200 skete første Ændring, Gotikken begyndte at vise sig. I Apsisomgangens 1. Etage blev Enkeltvinduet i hvert af de fem Fag erstattet med en Gruppe paa tre Vinduer, hvorover der rejstes en lille Spidsgavl (Fig. 22 a); udvendig tredeltes hvert Fag med Halvsøjler, der indhuggedes i Murværket helt fra Sokkelen (Fig. 23 b); indvendig paabegyndtes ogsaa en Tredeling af Fagene med indhuggede Halvsøjler, men den gennemførtes kun i det nordligste Fag. Mod Ap-

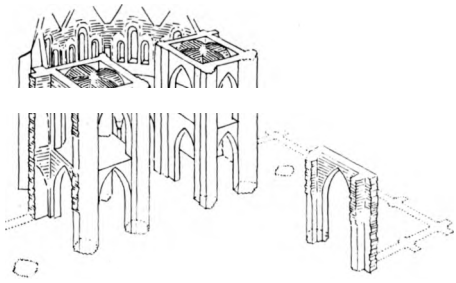

Fig. 22 a. Første Ændring: Enkeltvinduerne i Apsisomgangens øvre Etage erstattedes med Tregrupper, kronet af en Spidsgavl; mod Apsiden indsattes slanke Søjler (sml. 22 b).

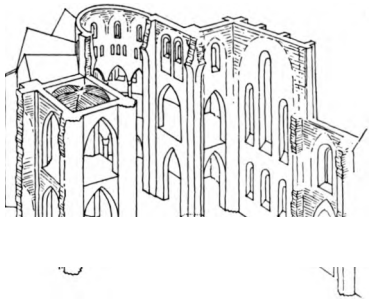

Fig. 22 b. Anden Ændring: Kortaarne og de fremspringende Korsarme opgives (sml. 22 a), Fuldendelse af Apsis, Højkor og Omgang. Nye Tværskibsgavle i Flugt med Sideskibenes Mure.

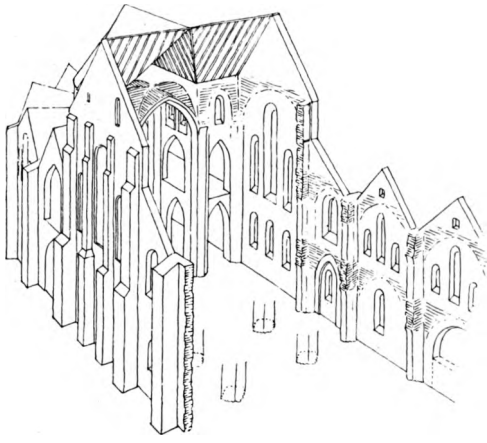

Fig. 22 c. I Begyndelsen af 1200'rnes 2. Fjerdedel stod Østafsnittet færdigt til og med første Fag af Langskibet (for Anskuelighedens Skyld er de fire vestligste Arkadepiller, de tilhorende Højkirkemure og en Del af Hvælvene udeladt).

siden rejstes slanke, dristigt udformede Granitsøjler i Overgangsstil (S. 1346).

Dette første lille, gotiske Indslag fulgtes snart af et nyt og langt mere betydningsfuldt; senest 10—15 Aar ind i 1200'rne opgav man Kortaarnene samt de fremspringende Korsarme og paabegyndte Opførelsen af nye Tværskibsgavle i Flugt med Sideskibenes Mure. Fig. 22 a viser stort set det Murværk, der blev bevaret, og paa Fig. 22 b ses, hvorledes dette indgaar i det nye Projekt; de to Figurer dækker i nogen Grad hinanden, eftersom Arbejdet paa Apsis, Højkor (S. 1352) og den nye Sydgavl sikkert har staaet paa samtidig med Nedrivningen af den fremspringende Korsarm. Resten af Fraadstenskirkens östparti samt en Del af Klostrets Østfløj maatte herefter vige for nordre Tværskibsgavl og de fire sidste Arkadepiller (S. 1356). — I de aabne Arkader, som skulde have fort til de fremspringende Korsarmes Sideskibe og Gallerier, opførtes Lukkemure (S. 1362); foran den østre i Syd rejstes dog en lille Forhal, hvori der indgik en Stump af den opgivne Korsarms Østmur, og hvis Sydmur havde to Arkader (S. 1444).

Over Sideskibets 1. Fag er der paa Fig. 22 b ikke vist nogen Gavl, da forskelligt tyder paa, at man — efter at have opgivet Kortaarnene — har haft til Hensigt at rejse et Par Taarne over Sideskibenes 1. Fag fra Øst, en Plan som dog hurtigt blev forladt (S. 1358).

Fig. 22 c viser Byggearbejdet i Begyndelsen af 1200'rnes 2. Fjerdedel, da Østpartiet maa have været saa vidt fremme, at det kunde tages i Brug.

Efter at Østpartiet var fuldendt, var Vejen fri for Nedrivning af Fraadstenskirkens Skib, men endnu mens dette stod, havde man dog paabegyndt Arbejdet med Teglstenskirkens søndre Sideskib. Sideskibsmurene fik forneden eet, foroven tre Vinduer, kronet af en Spidsgavl med en lille Glug; forneden i Sydsidens 2. Fag blev der muligvis straks indsat en rundbuet Arkade til et Kapel (sml. Fig. 22 c og S. 1496); Vestafsnittet fik tre Døre, een i Midtskibets Vestmur og een i hvert Sideskibs vestligste Fag. Arbejdet gik hurtigt fremad (Fig. 23 a), indtil 1282, da det standsedes af en Brand. Paa dette Tidspunkt var det egentlige Kirkerum fuldendt; kun Midtskibets to vestligste Fag stod uden Hvælv. Af nordre Taarn var der tilsyneladende kun rejst et Par Meter, og Arbejdet paa dette blev vistnok først bragt til Ende kort efter 1400, nogenlunde samtidig med Indbygning af Hvælv i Sydtaarn og Midtskibets vestligste Fag samt Opførelsen af et Vestgalleri mellem Taarnene. — Før 1282 var den lille Forhal paa Korets Sydside blevet forlænget to Gange, og den sidste Forlængelse indeholdt sikkert et Sakristi til Afløsning af det, der maa have ligget i Fraadstensklostrets Ostfløj. O. 1275 blev Kannikekoret afskærmet med høje Mure og et Lektorium (Fig. 23 a), men alt tyder paa, at der har været en ældre Korindretning (S. 1415). I Begyndelsen af 1200'rne rejstes den saakaldte Absalonsbue mellem Omgangen og den Øst for liggende Bispegaard (Fig. 23 a).

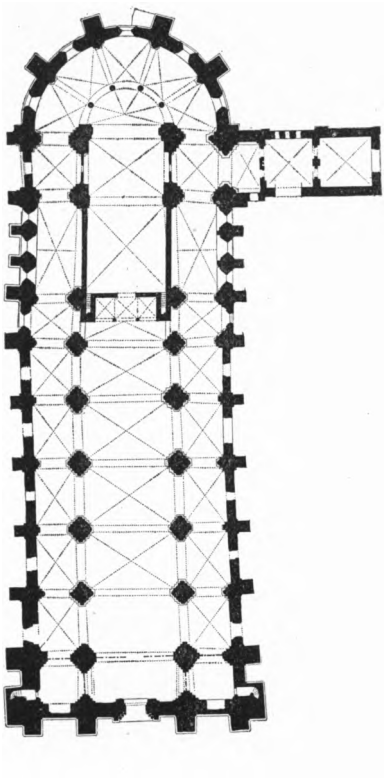

Fig. 23 a. Før Branden 1282. Bortset fra nordre Taarn og de to vestligste Midtskibshvælv var Byggearbejdet fuldendt; efter Branden blev der formentlig indsat midlertidige Lukkemure i Arkaderne mellem Midtskibet og det ufuldendte nordre Taarn. Vestfaget synes at have staaet med en ejendommelig Afdækning, bestaaende af to smaa Tage (S. 1366). Syd for Apsisomgangens midterste Vindue ses Absalonsbuens Vestvange.

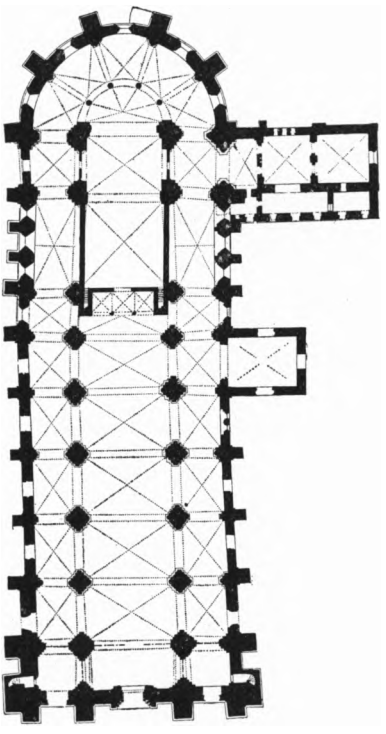

Fig. 23 b. Efter 1310, da Vor Frue Kapel stiftedes ud for søndre Sideskibs 2. Fag (Detailler ukendte). Det næstvestligste Hvælv i Midtskibet var antagelig opført (S. 1389), og til Kapitelhusets Vestside var der føjet en lav Halvtagsbygning med flere Døraabninger; denne Bygning, som senest efter Branden 1443 blev forkortet og overhvælvet, maa have tjent som Vindfang for og Forbindelsesgang mellem Kapitelhusets enkelte Bum (S. 1447).

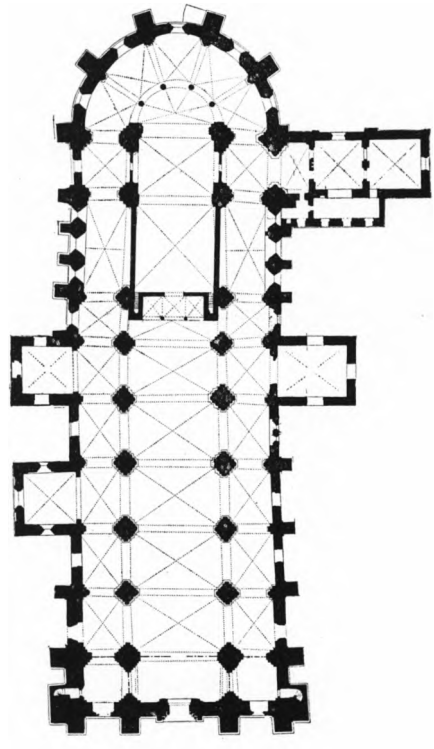
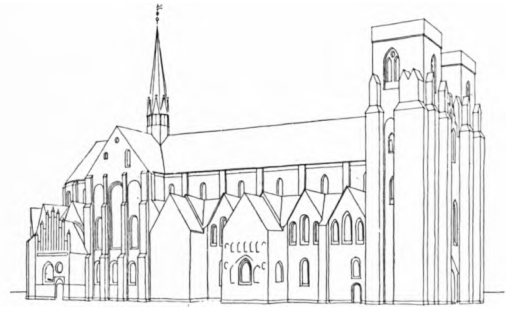

Fig. 24 a. O. 1400. S. Laurentii Kapel ud for nordre Sideskibs 2. Fag (Plan og Opbygning ukendt) og S. Andreas' Kapel ud for 4. Fag (Taggavl ukendt) nævnes første Gang henholdsvis 1384 og 1396. Nordtaarnet var antagelig rejst, begge Taarne sikkert forsynet med Tage eller Spir, og Kirkens Vestfag fuldendt med Hvælv og Vestgalleri (sml. Fig. 26 b). Fra 1405—o. 1423 stiftedes fire Kapeller i Taarnrummene og under Vestgalleriet, fra Nord til Syd: S. Sigfrids, S. Catharina Rotas, de 10.000 Ridderes og Bethlehem (sml. Fig. 24 c).

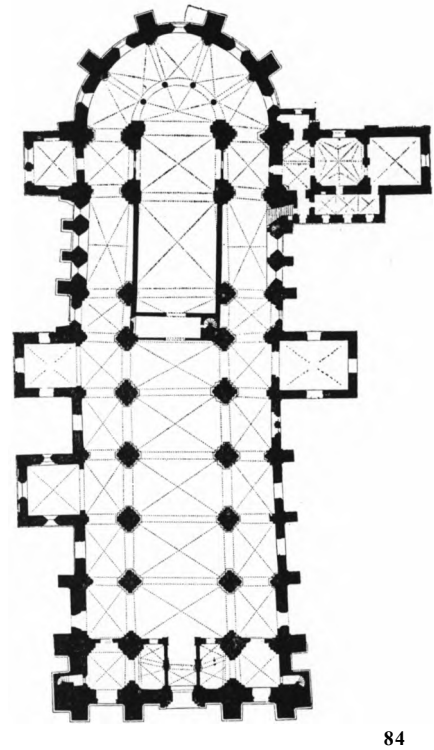
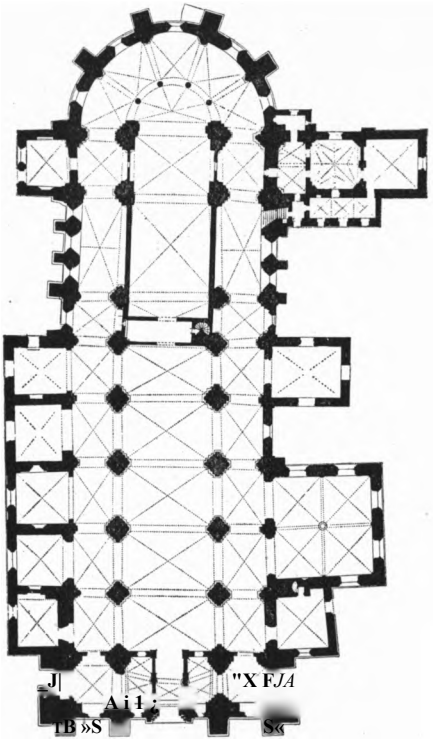
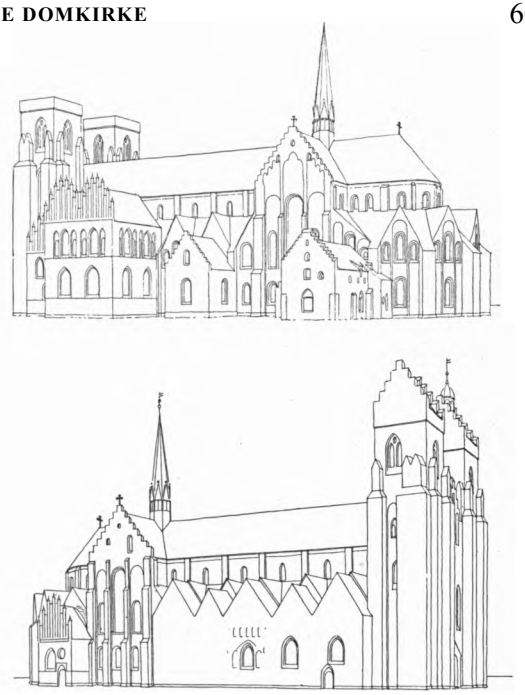

Fig. 24 b. Kort efter Branden 1443, hvor bl. a. Taarnenes Tage brændte (S. 1413). Tagrytteren er ifølge Traditionen rejst af Erik af Pommern. 1420 udvidedes Kannikekoret, og et nyt Lektorium rejstes. Faa Aar efter Branden opførtes Oluf Mortensens Vaabenhus paa Korets Nordside. O. 1400 var det egentlige Kapitelhus blevet forhøjet og efter Branden forhøjedes dets Sidebygning, ligesom der ogsaa skete forskellige Ændringer i Bygningens Indre; det saakaldte Sakristanhus paa dets Østside opfortes muligvis paa samme Tid.

^ a‘ ^en mo<^ **1500. Christiern 1. stiftede 1459 et Helligtrekongers Kapel ud for søndre Sideskibs 4—5 Fag, og i Tilslutning hertil opførtes sydvestre Vaabenhus i to Etager (Taggavl ukendt). Før 1470 stiftedes S. Christoffers Kapel paa Kirkens Nordside (Plan og Opbygning ukendt) mellem S. Laurentius og S. Andreas. Vest for sidstnævnte Kapel stiftedes, før 1485, S. Birgitte Kapel, og sammen med dette opførtes nordvestre Vaabenhus (Taggavle ukendt). Omtrent paa denne Tid maa Taarnene have faaet de simple Afdækninger med Saddeltage og Trappegavle, kendt fra en gammel Tegning (S. 1413); Spiret paa søndre Taarn maa tilhøre Renaissancen.**

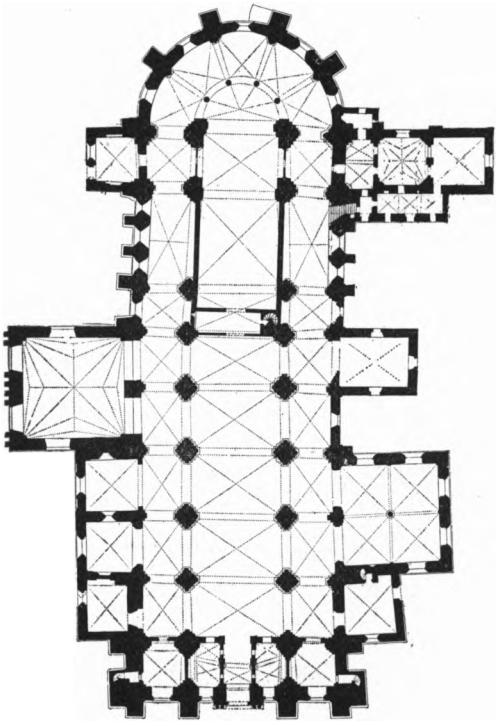

Fig. 25 b. Efter Opførelsen af Christian 4.s Kapel (1614—42). De to middelalderlige Kapeller, viet til S. Laurentius og S. Christoffer, maatte vige for det nye Gravkapel, men Arkaderne, som forbandt disse med nordre Sideskib er bevaret. 1634—35 blev den gamle Søjleportal i Vest erstattet med en ny (ikke vist paa Perspektivet), og Aaret efter blev Taarnenes Sadeltage og Trappegavle erstattet med de slanke, kobbertækte Spir (S. 1424).

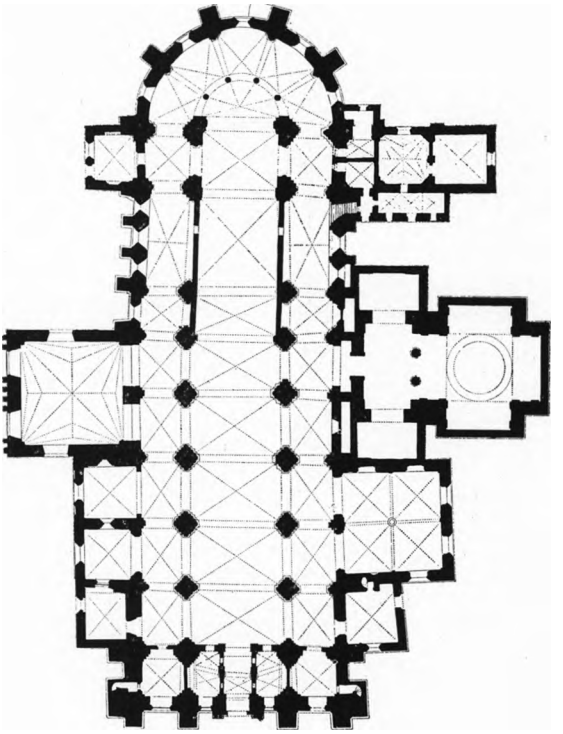

Fig. 26 a. Efter 1777, da Frederik 5.s Kapel var rejst; Vor Frue Kapel blev nedrevet 1774.
Ca. 100 Aar før var de smaa Gavle og Tage over Sideskibe og Omgang, ligesom ogsaa Tage og Taggavle paa Nordsidens middelalderlige Kapeller og de to vestre Vaabenhuse blevet nedrevet og erstattet med et fælles Halvtag. I Løbet af 1600'rne omdannedes flere Kapeller til aabne Begravelser; 1689—94 ændredes den middelalderlige Korindretning fuldstændig, Lektoriet fjernedes, den nuværende Altertavle opstilledes i Kannikekoret, hvis Stole og Skrankemure blev bevarede, og det gamle Højalter maatte vige Pladsen for et kongeligt Gravkapel, der indrettedes i Højkor og Apside. I Begyndelsen af 1700'rne indrettedes endvidere to aabne Begravelser i Kapitelhusets nordligste Bum og det tilstødende Sakristanhus her udenfor.

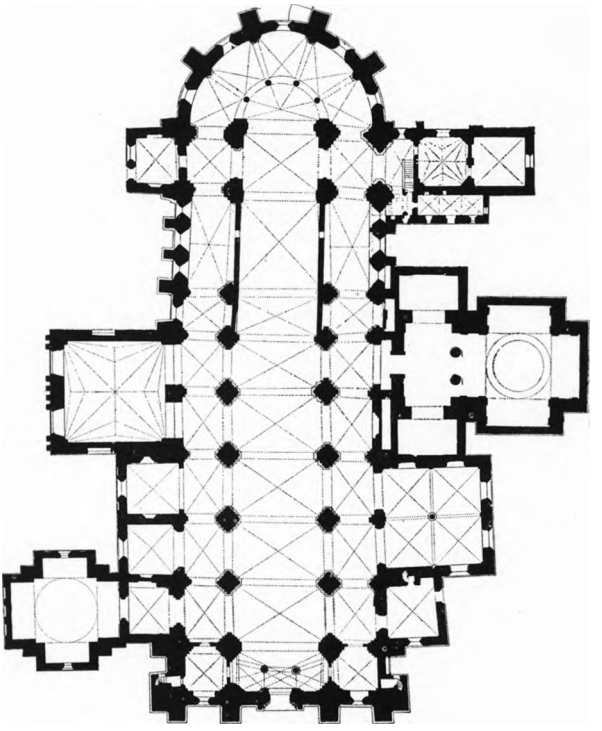

Fig. 26 b. Kirken 1950. En stor Bestaurering paabegyndtes 1858 (S. 1430); Sakristanhuset blev nedrevet og forskellige Ændringer gennemførtes i Kapitelhuset; 1868 nedreves de to Kapeller under Vestgalleriet, 1871—73 ommuredes største Delen af Vestgavlen, og Portalen fra 1634 erstattedes af en ny. 1903—06 blev Trappen fra søndre Koromgang til Galleriet erstattet med en Trappe i Kapitelhusets nordligste Bum, og 1917—24 rejstes Christian 9.s Kapel ud for Kirkens nordvestre Vaabenhus, og Kirkens Norddør erstattedes med en falset Arkade.

4) †V*or Frue Kapel,* stiftet 1310, ud for søndre Sideskibs 2. Fag fra Øst, nedrevet ved Opførelsen af Frederik 5.s Kapel (S. 1497 og Fig. 23 b).

5) *†S.Laurentii Kapel,* nævnt første Gang 1384, ud for nordre Sideskibs 2. Fag fra Øst, nedrevet ved Opførelsen af Christian 4.s Kapel (S. 1500 og Fig. 24 a).

6) ***S. Andreas Kapel,*** nævnt første Gang 1396, ud for nordre Sideskibs 4. Fag fra Øst (S. 1458 og Fig. 24 a).

7) ***Nordøstre Vaabenlius*** eller Oluf Mortensens Vaabenhus, sandsynligvis opført kort efter Branden 1443, paa Korets Nordside (S. 1461 og Fig. 24 b).

8) ***Helligtrekongers Kapel*** eller Christiern 1.s Kapel, stiftet 1459, ud for søndre Sideskibs 4.—5. Fag fra Øst (S. 1469 og Fig. 25 a).

9) ***Sydvestre Vaabenhus,*** opført delvis samtidig med og umiddelbart Vest for Helligtrekongers Kapel (S. 1483 og Fig. 25 a).

10) †‹S. ***Christoffers Kapel,*** stiftet af Catharina Nielsdatter, død 1470, Vest for S. Laurentii Kapel og nedrevet sammen med dette (S. 1502 og Fig. 25 a).

11) ***S. Birgitte Kapel,*** stiftet af Oluf Mortensen og opført kort efter Helligtrekongers Kapel, ud for nordre Sideskibs 5. Fag fra Øst (S. 1485 og Fig. 25 a).

12) ***Nordvestre Vaabenhus,*** opført samtidig med S. Birgitte Kapel, ud for nordre Sideskibs 6. Fag fra Øst (S. 1488 og Fig. 25 a).

13) ***Christian 4.s Kapel,*** opført 1614—40 (41), ud for nordre Sideskibs 2.—3. Fag fra Øst (S. 1505 og Fig. 25 b).

14) ***Frederik 5.s Kapel,*** paabegyndt 1772, ud for søndre Sideskibs 1.—3. Fag fra Øst (S. 1527 og Fig. 26 a).

15) ***Christian 9.s Kapel,*** opført 1917—24, Nord for nordvestre Vaabenhus (S. 1538 og Fig. 26 b).

I Kirkens Indre stiftedes i Middelalderen fire Kapeller:

1) ***S. Sigfrids Kapel,*** stiftet 1405, i nordre Taarn, indrettet til Gravkapel 1644 (S. 1491 og Fig. 24 a-b).

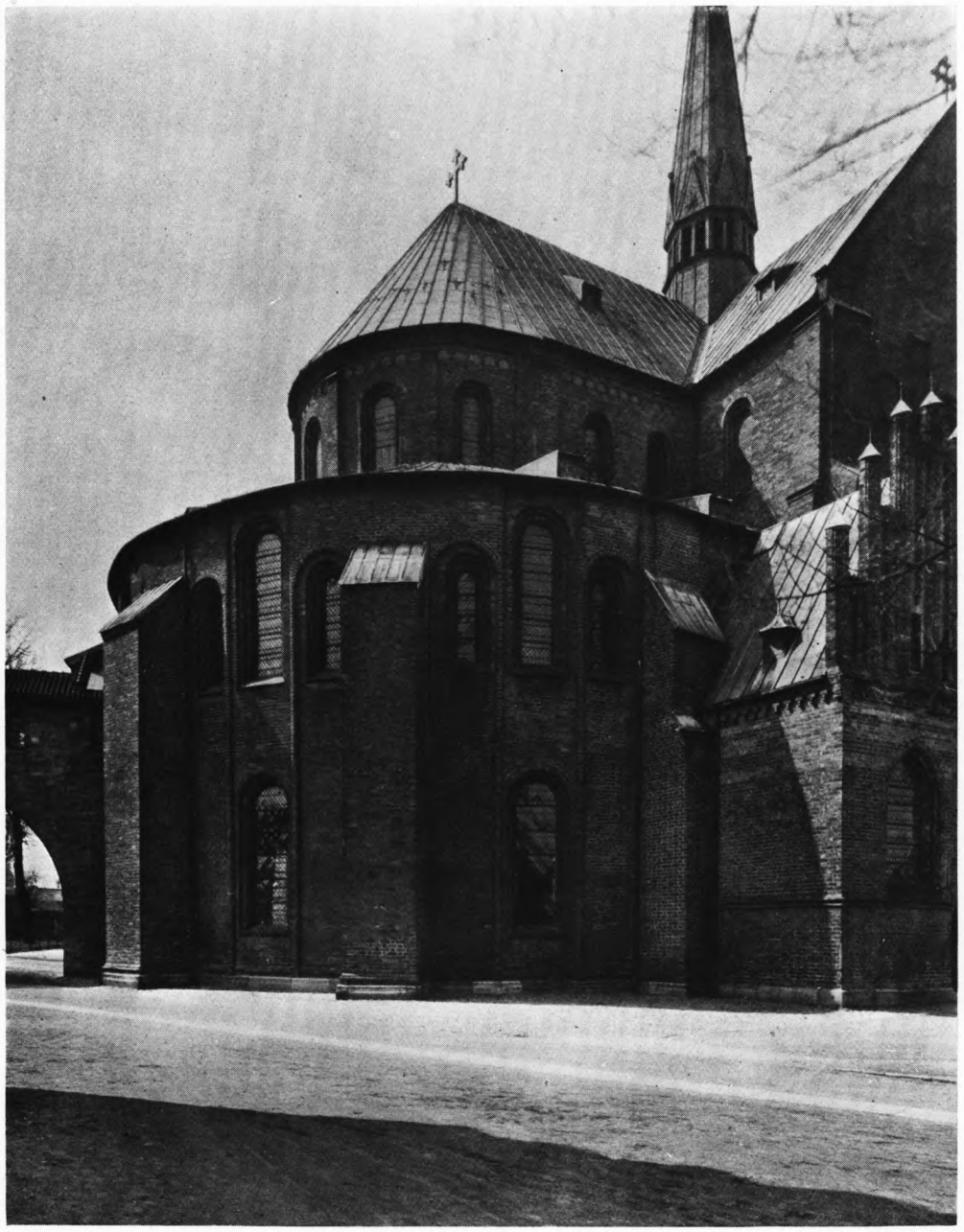
2) †S. ***Catharina Rotas Kapel,*** stiftet 1406, umiddelbart Syd for Nr. 1, nedrevet 1868 (S. 1494 og 24 a-b).

3) ***Bethlehems Kapel,*** stiftet 1411, i søndre Taarn, indrettet til Gravkapel 1649 (S. 1492 og Fig. 24 a-b).

4) †De ***10 000 Ridderes Kapel,*** nævnt 1423 som »nylig« stiftet, Nord for Nr. 3, nedrevet 1868 (S. 1495 og Fig. 24 a-b).

Tæt op til Kirken har der ligget adskillige Bygninger, der ikke har haft direkte Tilknytning til de kirkelige Handlinger, men hvoraf nogle har tjent som Boliger for gejstlige og Funktionærer; Kilder og Regnskaber omtaler, foruden Kannikeresidenser i Almindelighed, Ærkedegnens, Kordegnens og Klokkerens Boliger, der alle har ligget Syd for Kirken (S. 1502).

Angaaende et †Klokketaarn, som brændte 1282, se S. 1282.

V. H. 1942

Fig. 27. Domkirkens Østparti.

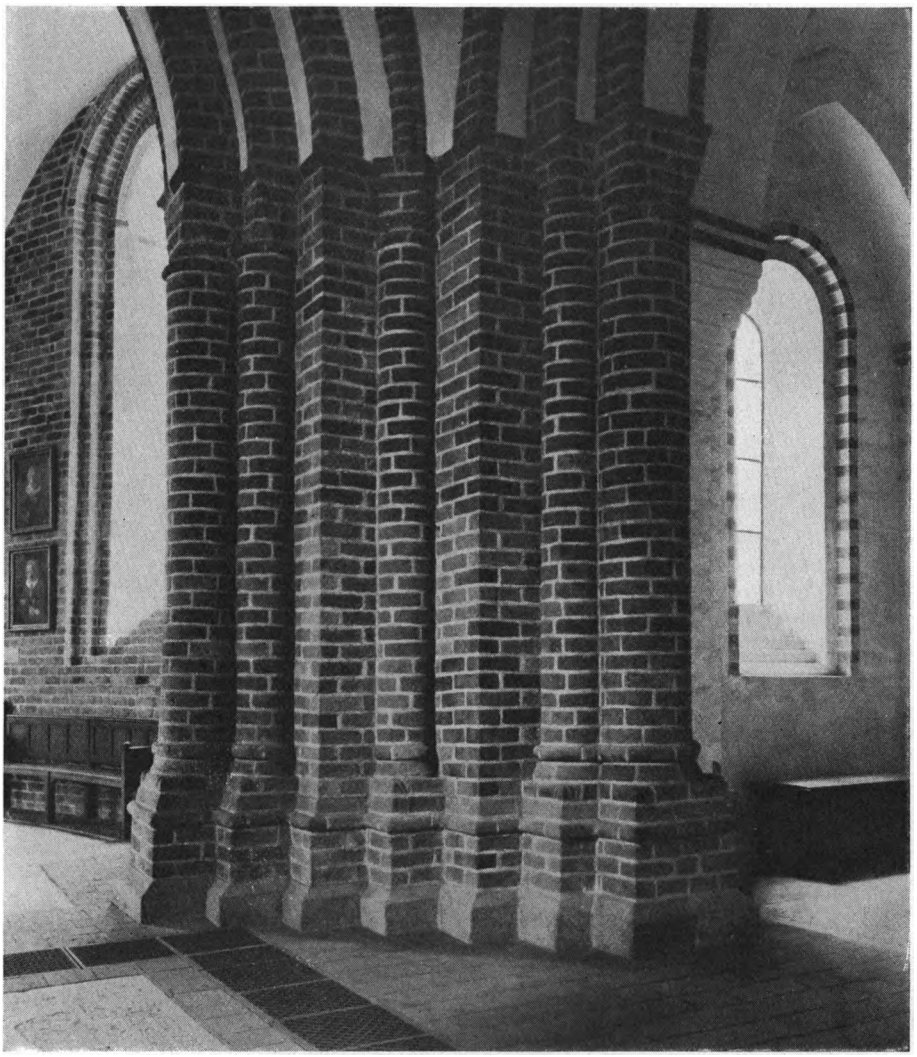

Fig. 28. Apsisomgangens søndre Hjørnepille, set fra Nordvest (S. 1333). Efter Smidt.

BYGNINGSBESKRIVELSE

Kirkens udvendige Længde er ca. 86 m og dens Bredde ca. 28 (Støttepillerne ikke medregnet); inden for vore Grænser overgaas den i Maal kun af Aarhus Domkirke. Kirkens mange Tilbygninger slører nu dens Ydre saaledes, at man kun vanskeligt faar Indtryk af, hvor stort Østpartiet egentlig er i Forhold til Vestafsnittet, og endnu stærkere har det virket med de fremspringende, treskibede Korsarme, der inddrog Langskibets østligste Fag, saaledes at Østpartiet næsten udgjorde Halvdelen af Kirkens fulde Længde — ser vi bort fra det smalle Taarnfag — nøjagtig den halve Længde.

Fig. 29. Apsisomgangens nordre Hjørnepille, set fra Vest (S. 1335). Efter Smidt.

Kirken er overvejende opført i ***fuld Munkestensmur,*** men i Midtskibets Mure, Vest for Fortandingen (Fig. 63), er der delvis anvendt Marksten i Murlivet, og i Vestfaçaden, omkring Portalen, er der konstateret en Del Fraadsten[5]. Muren har udvendig en to Skifter høj, under hele Kirken ensartet profileret Granitkvadersokkel og indvendig en hulkantet Sokkel af samme Materiale. Munkestenenes Størrelse varierer en Del, og det samme gælder Farven; i de ældste Partier træffes næsten kun røde Sten, hvorimod flammede og helt gule Sten ses ret hyppigt i de yngre og yngste Afsnit; i Høj kirkens Mure over Sideskibstagene Vest for Tværskibet er der talrige sorte Bindere. Man finder riflede

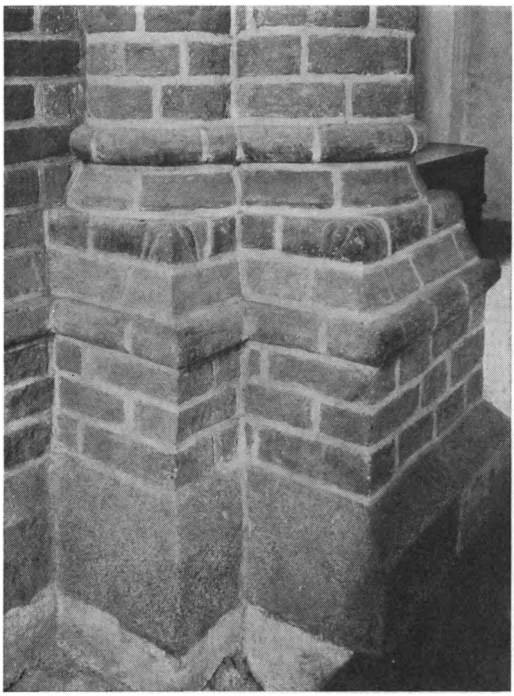

Fig. 30. Søndre Hjørnepille, Base med Hjørneblade under vestre Søjlebundt (S. 1335). Efter Smidt.

Sten ud- og indvendig i Karmsider, Hjørner, Pillepartier og delvis ogsaa i selve Murfladen lige fra Apsisomgang i Øst til Taarnenes Vindeltrapper i Vest, men dog ikke saa hyppigt i de yngste Partier[6]. Den oprindelige Karakter af Stenenes Overflade er mange Steder forflygtiget, dels ved Vejrets Paavirkning, dels ved Pudsafhugningen under Restaureringen, og det er som Regel vanskeligt at afgøre, om Riflingen er udført før eller efter Brændingen. Den overvejende Del synes dog udført efter den første Metode, hvilket ogsaa bekræftes af Steen Friis' Meddelelse om, at der bl. a. i Korgalleriets Hvælvingskapper[6] og »i de gamle Mure og Støttepiller forekommer overalt paa tvende Sider riflet Mursten«[7]; men f. Eks. i Midtskibets Mure, i det udkragede Skifte, der støtter Remmene for Sideskibstagene, ses Sten, der er rifïelhuggede efter Brændingen (Fig. 62 og 67). Forbandtet er Munkeskifte, to Løbere og een Binder, men i de yngre Partier træffes dog ogsaa een Løber, een Binder og jævnlig tre eller flere Løbere paa Række. Fugerne er romanske eller med romansk Karakter i alle de ældre Afsnit, glittede og glatte, tit svagt indtrykkede med Murskeen i den ene eller begge Sider, og ikke sjældent ryggede (Fig. 67, sml. Smidt Fig. 85)[8]. Først i Nordtaarnets store, øvre Del optræder den gotiske, midtridsede Fuge.

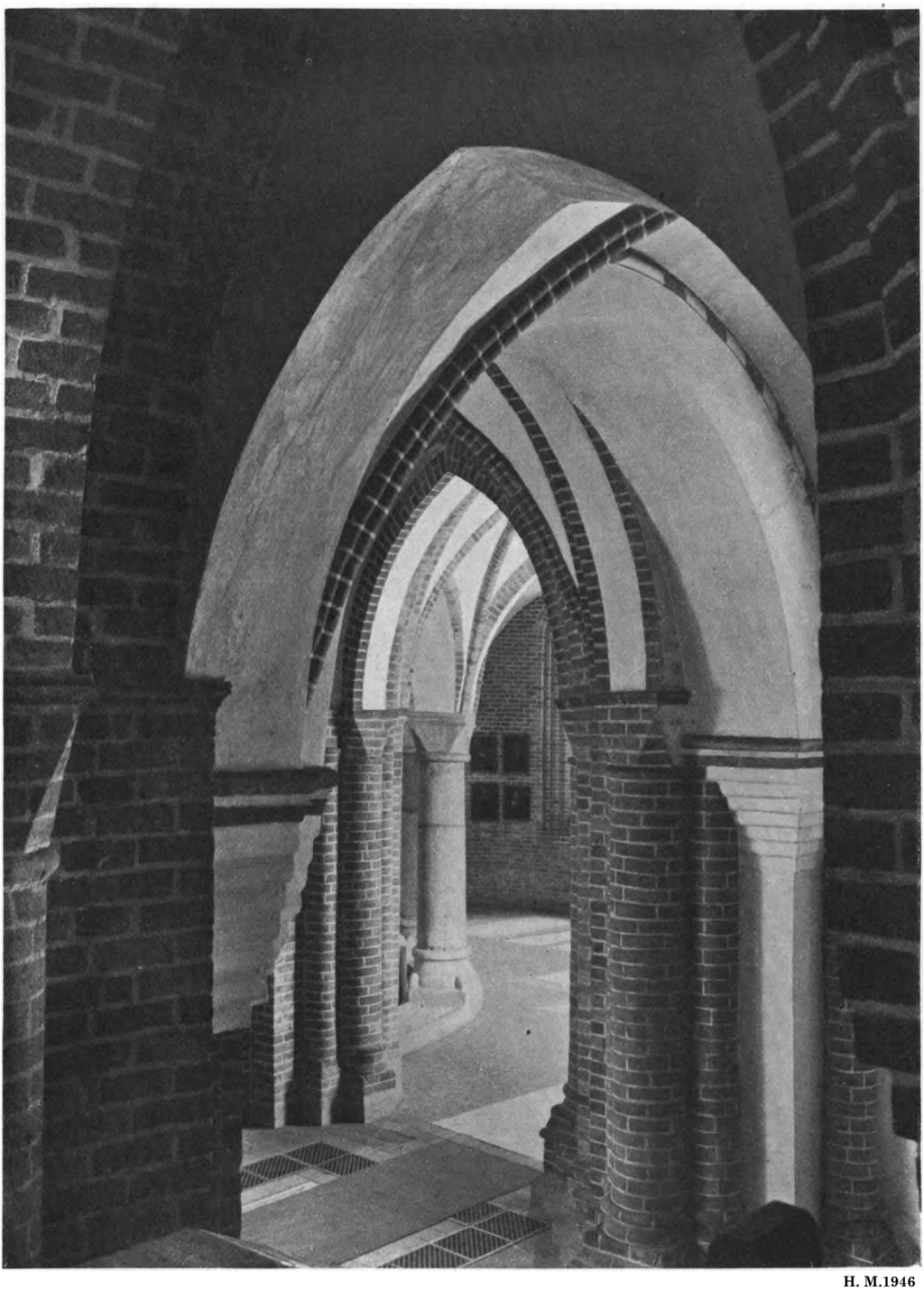
Indvendig har Murene vistnok først staaet blanke, saaledes som Østpartiet nu fremtræder. Dog har Hvælvkapperne samt Vindues- og Arkadebuers Underside været pudsede, de sidste indtil nogle faa Centimeter fra Kanterne. Endvidere er der i nordre Sideskib fundet Spor af, at hveranden Sten i Vinduesstikkene var afpudset med hvidt Kalk[9]; senere er det Indre blevet dækket af en graagul, finglittet Kalkpuds[10]. Paa forskellige Tidspunkter er der inde midt i Højkorets og Korsarmenes Mure fundet Rester af kvadratiske Egebjælker med en Sidelængde paa ca. i6 cm. Tømmeret synes at have været anbragt saaledes, at der kun kan være Tale om en Slags Armering, der har skullet øge Murens Styrke[11].

Fig. 31. Apsisomgangens 2. Vægpille fra Syd (S. 1335). Efter Smidt.

ØSTAFSNITTET

Første Periode (sandsynligvis 1170—80'erne). Apsisomgangens nedre Del samt Paabegyndelsen af de fremspringende Korsarme (sml. Fig. 21 a—d). Omgangens fire stærkt fremspringende Støttepiller er oprindelige, mens Halvsøjlerne, der tredeler hvert af de fem Fag, er en senere Tilføjelse (sml. S. 1347). Sokkelen, der løber hele Kirken rundt, bestaar nederst af to Granitskifter, den underste med Skraakant, den øverste med Hulkel under Rundstav; herover følger tre Munkestensskifter, forneden et glat Skifte, derefter Rundstav og øverst en Hulkel; indvendig er der en hulkantet Granitsokkel, men den er nu de fleste Steder dækket af Gulvet. Hvert af Omgangens fem Fag har et rundbuet, smiget Vindue med een eller flere ind- og udvendige False, det nordligste dog uden indvendig Fals[12]; langs Buernes Halvstensstik er der et Prydskifte af krumme Løbere. I Udformningen af disse Vinduer spores en mærkbar Forenkling fra Syd mod Nord, dog saaledes at Vinduet i Kirkens Midtakse med Hensyn til Antallet af False er det rigeste af dem alle, ligesom det i inderste Fals har en kraftig, omløbende Rundstav med smaa Baser. Svarende til Støttepillerne findes der indvendig paa Omgangens Mur falsede Vægpiller (Fig. 29 og 31), hvis Midtled dannes af en Halvsøjle, samt i Syd og Nord ved Overgangen til de fremspringende Korsarme store Hjørnepiller, af hvilke den søndre paa Grund af den bevarede Rest af søndre Korsarms østre Sideskib endnu fremtræder som Hjørnepille (Fig. 28). Denne Pille er ikke

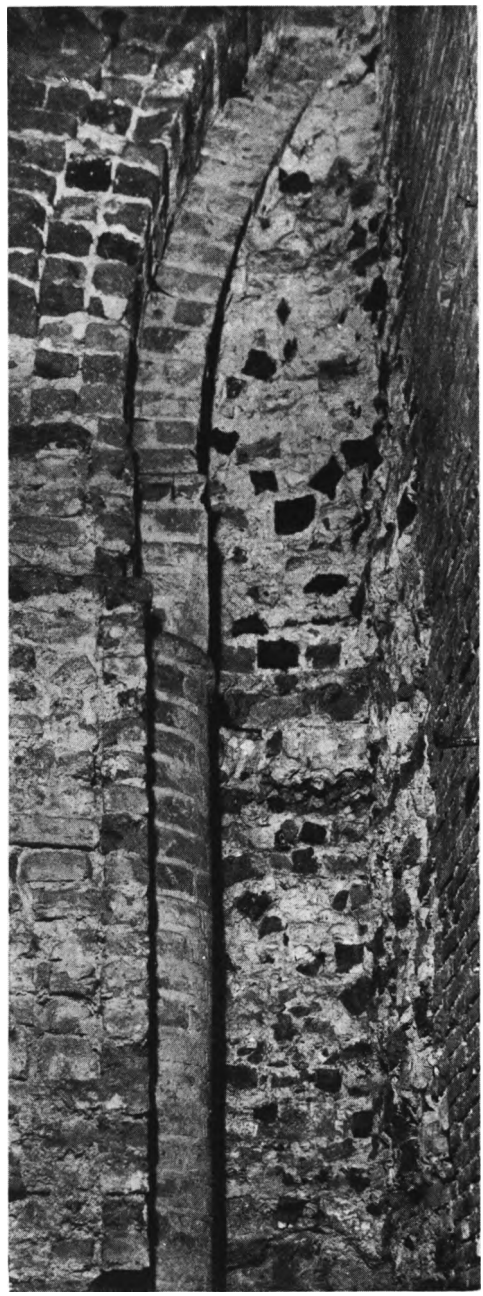
H. M.1946

Fig. 32. Apsisomgangen, set fra den bevarede Rest af den fremspringende søndre Korsarm. — Til venstre i Billedet ses lidt af den nordre Arkade mellem Korsarmens Midtskib og dens østre Sideskib.

blot den rigest udformede, men ogsaa den ældste, og nærbeslægtet med Arkadepillerne i Sorø Klosterkirkes nordre Sideskib (D.K. Sorø Amt S. 34 f.).

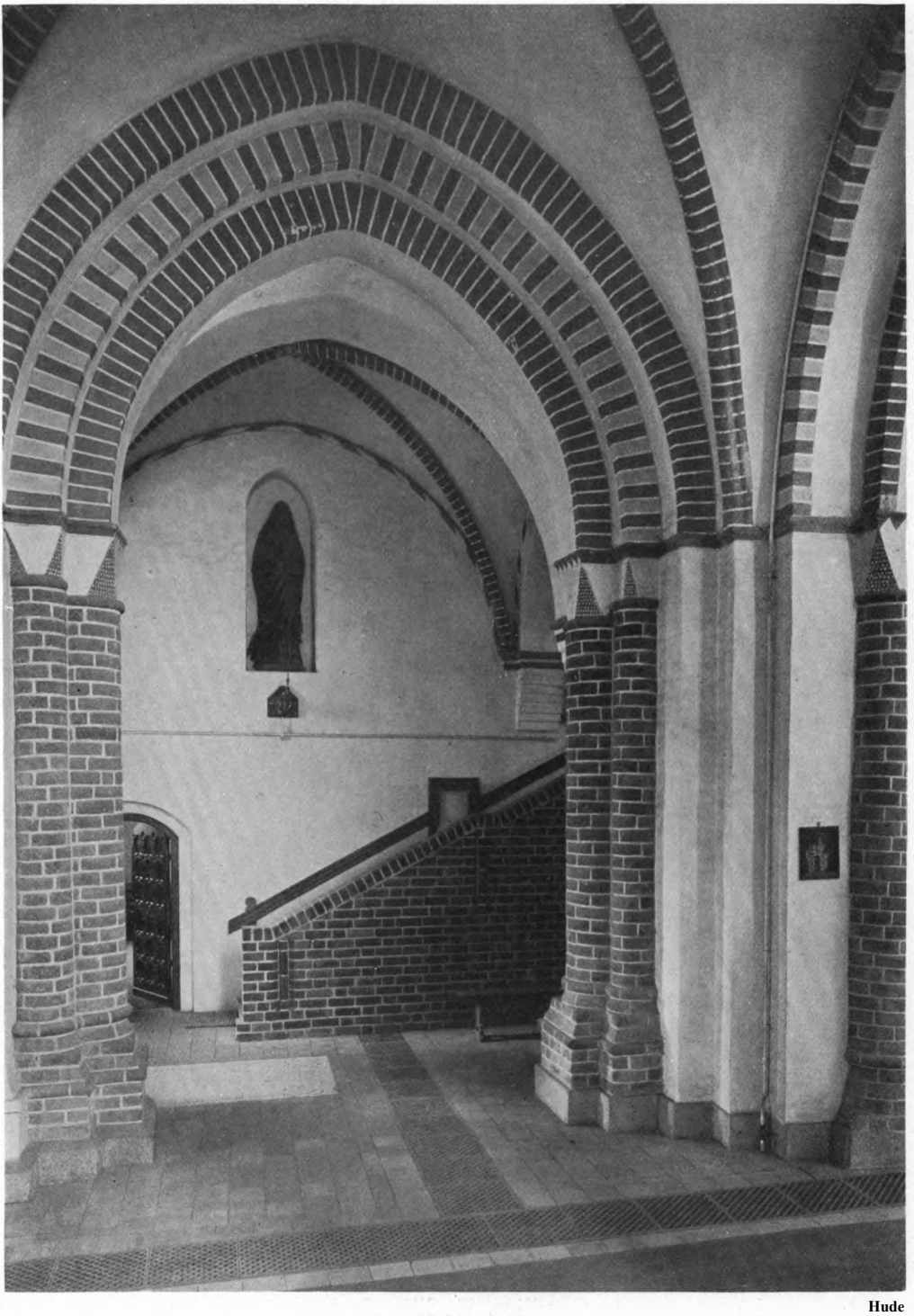
Dens Halv- og Trekvartsøjler har de samme Trapezkapitæler, som iøvrigt gaar igen i hele Roskilde Domkirke; kun Kapitælernes Abakus med Hulkel adskiller sig fra Sorøs mere sammensatte. Stærkest træder Slægtskabet frem i Baserne med de fine Hjørneblade; bortset fra visse Forenklinger som de smaa, fremspringende Rundstave paa den tre Skifter høje Plint og et afrundet Sokkelled under Plinten, svarer Roskildebasen (Fig. 30) Led for Led til Sorøbasen. Denne Basetype følges under Omgangens Vægpiller, men ligesom ved Vinduerne forenkles Formen fra Pille til Pille i Retning fra Syd mod Nord; snart mangler der et Led, eller et nyt er indskudt, saaledes som det to Skifter høje, med skraanende Sideflader under Omgangens Halvsøjler (Fig. 31)[13], og under 1. Vægpille fra Syd findes for Eksempel et afrundet Sokkelled af Munkesten over den skjulte Granitsokkel.

I Omgangens nordre Hjørnepille (Fig. 29), hvis Vestside dækkes af en yngre Lukkemur (Fig. 59), er de kraftige Halvsøjler erstattet med tre spinklere og lige stærkt fremspringende, af hvilke den midterste egentlig kun er en Lisén med afrundede Hjørner. Ser man imidlertid bort fra denne Ændring, svarer Pilleleddenes Antal og deres Vekslen mellem runde og retkantede Led helt til den søndre Hjørnepilles. Et lille Træk tyder paa, at der ikke kan være hengaaet lang Tid mellem de to Hjørnepillers Opførelse; mens nemlig

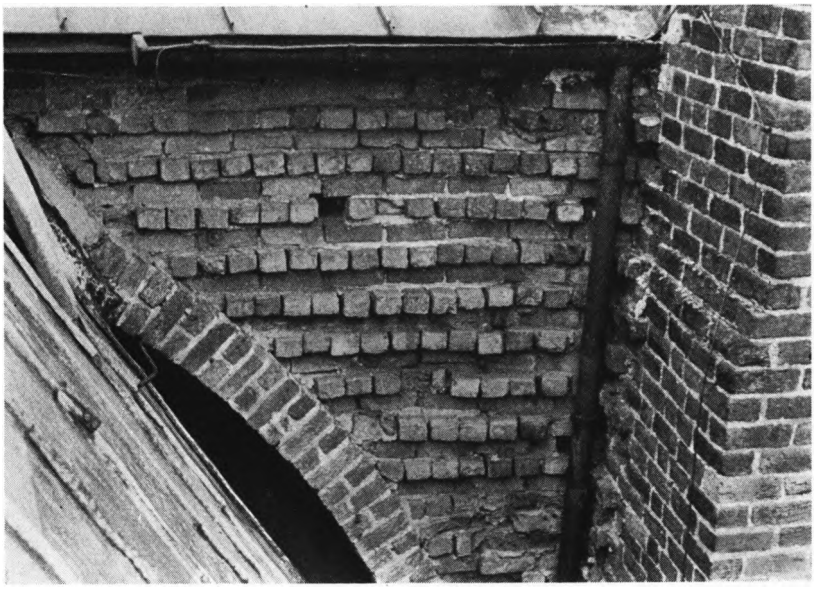
V. A. 1949

Fig. 33. Søndre fremspringende Korsarm. Detail af den nordre Arkade mellem Midtskib og vestre Sideskib (S. 1340).

Hude

Fig. 34. Arkade mellem Apsisomgangen og den fremspringende søndre Korsarms østre Sideskib.

E. M. 1946

Fig. 35. Fortanding for den fremspringende nordre Korsarms Sideskibshvælving, set over Tagfladen af Oluf Mortensens Vaabenhus (S. 1340). Efter Smidt.

Trapezkapitælerne gennem hele Kirken er retstillede (d. v. s. med Siderne parallele med og vinkelrette paa Muren), er de fire Kapitæler paa Hjørnepillernes ribbebærende Led diagonalstillede, et Træk som er opstaaet i Frankrig i Overgangstiden, og som fortsætter gennem hele Gotikken.

Alle Pilleled i søndre Hjørnepille og Vægpillerne afsluttes med et enkelt Kragbaand, en Hulkel, men paa nordre Hjørnepille er Kragbaandet dobbelt, idet der under Hulkelen er indskudt en Rundstav. I hver Vægpille har de to Led, som er Halvsøjlen nærmest, en kapitællignende Afslutning, der ved Hjælp af Kragbaandet er komponeret sammen med Halvsøjlens Trapezkapitæl. Halvsøjlerne paa Syd- og Vestsiden af nordre Hjørnepille har i Modsætning til Omgangens øvrige Halvsøjler ikke Trapezkapitæler, men et fælles retkantet, to Skifter højt Led under det dobbelte Kragbaand. For Overskuelighedens Skyld behandles Korsarme og Kortaarne samlet under anden Periode.

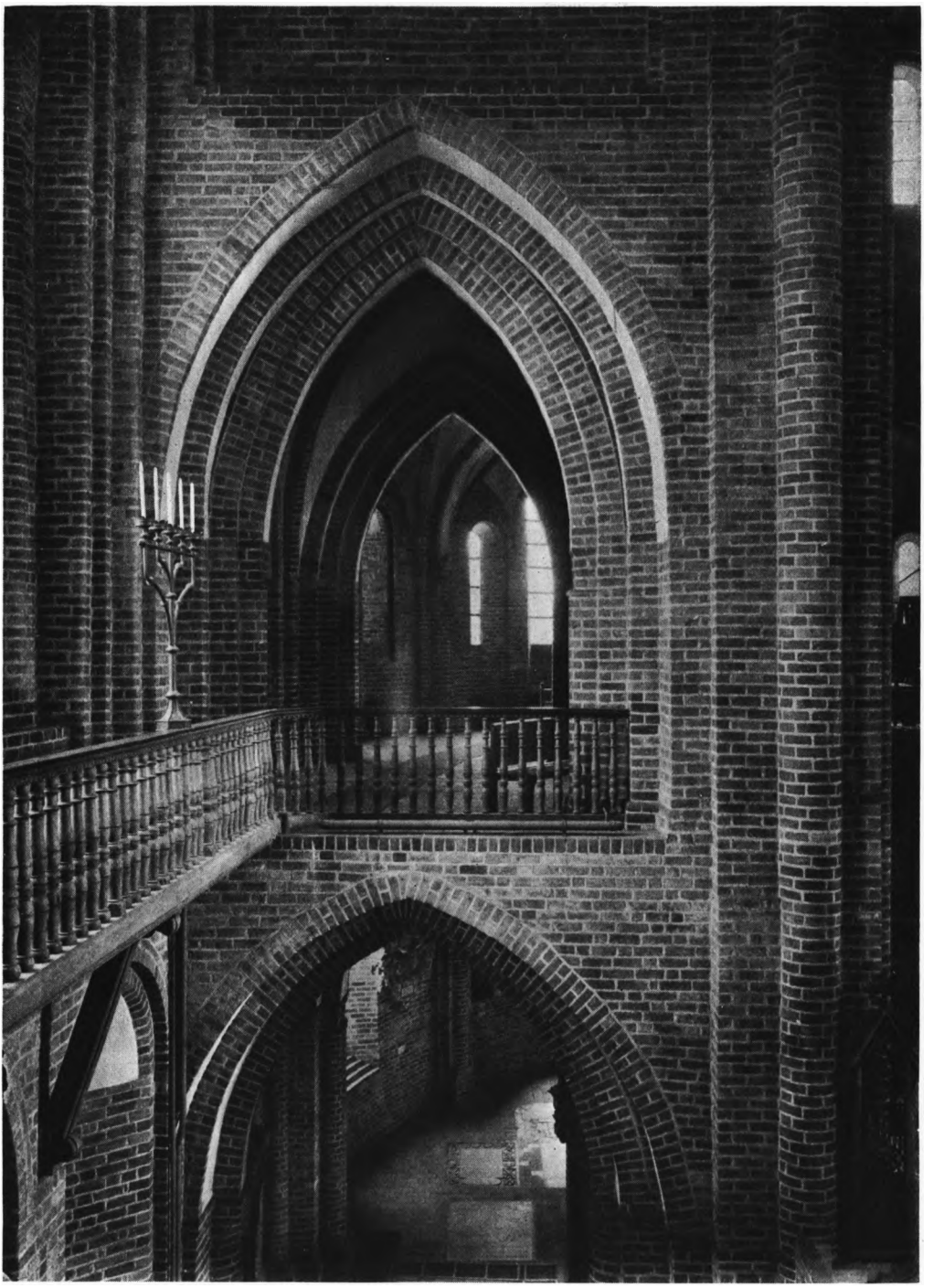
Anden Periode (o. 1200, sandsynligvis under Peder Sunesøns Episkopat 1191—1214). Korsarmenes Videreførelse, Højkorets fire Piller og Kortaarnene, Apsidens nedre Søjler og Hvælv, Apsisgalleriets Ydermur (sml. Fig. 21 b-d). Det er hverken muligt at afgøre, hvor langt man naaede med Korsarmene i 1. Periode, eller hvor langt man i det hele taget naaede med dem, inden de blev opgivet. Teglstenskirken er anlagt saaledes i Forhold til Fraadstenskirken, at ikke blot den Del, der ligger Øst for Tværskibets nord-sydgaaende Midtakse, har kunnet opføres uhindret Øst for Fraadstenskoret, men der har tilsyne-

Fig. 36. Søndre, fremspringende Korsarm. Arkade til vestre Sideskib (S. 1340).

ladende heller ikke været nogen større Hindring for Opførelsen af søndre Korsarms vestre Halvdel. Arbejdet med nordre Korsarms tilsvarende Del synes derimod at være blevet standset saa længe, at man end ikke naaede at udlægge Fundamentet for selve Vestmuren, inden Bestemmelsen om at trække Korsarmsgavlene tilbage blev truffet. I Syd kan man uden større Gene for Fraadstenskirkens Brug have fjernet dens Korsarm, men i Nord vilde Gennemførelsen af Arbejdet paa Teglstenskirkens Korsarm have medført store Ulemper, idet man da maatte have nedrevet ikke blot Fraadstenskirkens Korsarm, men ogsaa en Del af Klosteret og dermed Forbindelsen mellem Klosteret og Kirken (Fig. 14).

Ved Storcks Udgravning 1891—92 lykkedes det at skabe Klarhed over Korsarmenes Udstrækning. Udgravningsresultaterne er meget daarligt belyst, men af en Indberetning til Storck fra Aage Langeland-Mathiesen[14], der havde den daglige Ledelse af Arbejdet, fremgaar det dog med al ønskelig Tydelighed, at de Nord for Kirken afdækkede Fundamenter (indtegnede paa Tavle XXI i Storcks »Roskilde Domkirke«)[15] ikke kan være andet end Fundamentet af nordre Korsarm (Fig. 14); i Syd var Fundamentet saa godt som helt ødelagt af de mange Bygninger, der senere fik Plads her, men sammenligner man de afdækkede Fundamentrester med nordre Korsarms Fundamenter, er det tydeligt, at en Del stammer fra søndre Korsarm. J. Kornerup, der baade 1877 og 1891 havde Lejlighed til at iagttage Fundamenterne, tilskrev da ogsaa Museets respektive Direktører, at han ikke var i Tvivl om, at Fundamenterne hidrørte fra fremspringende Korsarme paa to Hvælvingsfag[16]. Sandsynligvis fra samme Kilde er en Efterretning om, at der ved Nedgravning 1905 i det østligste Rum af Kælderen under Frederik 5.s Kapel blev afdækket en Arkadepille hørende til søndre Korsarm[17]. Fundamenterne til nordre Korsarm er 4—5 m brede og bestaar af 1—3 Skifter Kampesten, der overalt ligger

H. M. 1941

Fig. 37. Apsidens nordre Omgang og Galleri, set fra nordre Korsarm.

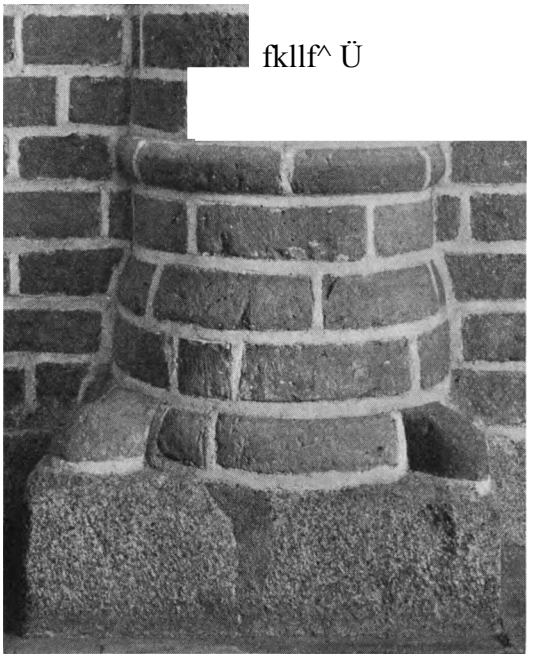

Fig. 38. Base med Hjørneknopper (S. 1341).

fra ca. 15—30 cm ned i den faste Ler; Stenene, der i Størrelse svarer til Apsidens Fundamentsten, er paa sædvanlig Maade lagt uden nogen Art af Bindemiddel. Paa Arkadepillernes Plads fandtes ingen Kampesten, men kvadratiske, knapt 25 cm dybe Nedgravninger i Leret. Disse Huller var fyldt med en Blanding af »Murstensbrokker, Grus og gammel Kalkmørtel«, og den samme Blanding fandtes i et temmeligt tykt Lag oven paa Fundamentstenene, men ikke andre Steder i Udgravningen, der strakte sig fra Christian 4.s Kapel til Domkirkens Apsis[14].

Udhugninger i Kirken foretaget i Forbindelse med Restaureringen under Steen Friis og Storcks Udgravning skabte yderligere Klarhed i Forhold vedrørende de fremspringende Korsarme. — Formen paa de af det fremspringende Tværskibs Arkadepiller, der nu indgaar i søndre og nordre Koromgangs Mur som Vægpiller, klarlagdes for de tre's Vedkommende (sml. Hovedplanen); ved den nordvestre fandtes ingen Pilleled inde i Muren, hvilket er et Indicium for, at nordre Korsarm aldrig er blevet ført helt rundt. Endvidere blev der afdækket en Rest af den nordre Arkade mellem søndre Korsarm og dennes vestre Sideskib (Fig. 33), og nogle Aar senere afdækkedes et Stykke af den tilsvarende Arkade til Korsarmens østre Sideskib (sml. Fig. 32 og Smidt Fig. 72). Tilstedeværelsen af disse Arkader viser, at ogsaa de to sidste Arkadepiller i søndre Korsarm har været opført. Om de fremspringende Korsarme minder endvidere den tredie Vægpille i Syd (Fig. 36), der staar i Hjørnet mellem søndre Korsarms vestre Sideskib og Kirkens søndre Sideskib, Arkaderne til begge Sideskibe i Syd (Fig. 34, 36) og til det østre (Fig. 59) og dettes Galleri i Nord samt Fortandingerne for sidstnævnte Sideskibs Gallerihvælv (Fig. 35). — Ved en Udhugning, der formentlig er foretaget i Forbindelse med Storcks Opmaaling, har man af dækket et ganske lille Stykke af den fremspringende, nordre Korsarms Østvæg i Galleri-Etagen. I Hjørnet mellem denne Væg og Omgangens Mur er der et kvartrundt Pilleled, som sikkert har skullet bære den sydøstre Ribbe i det sydligste Gallerihvælv i Korsarmens østre Sideskib.

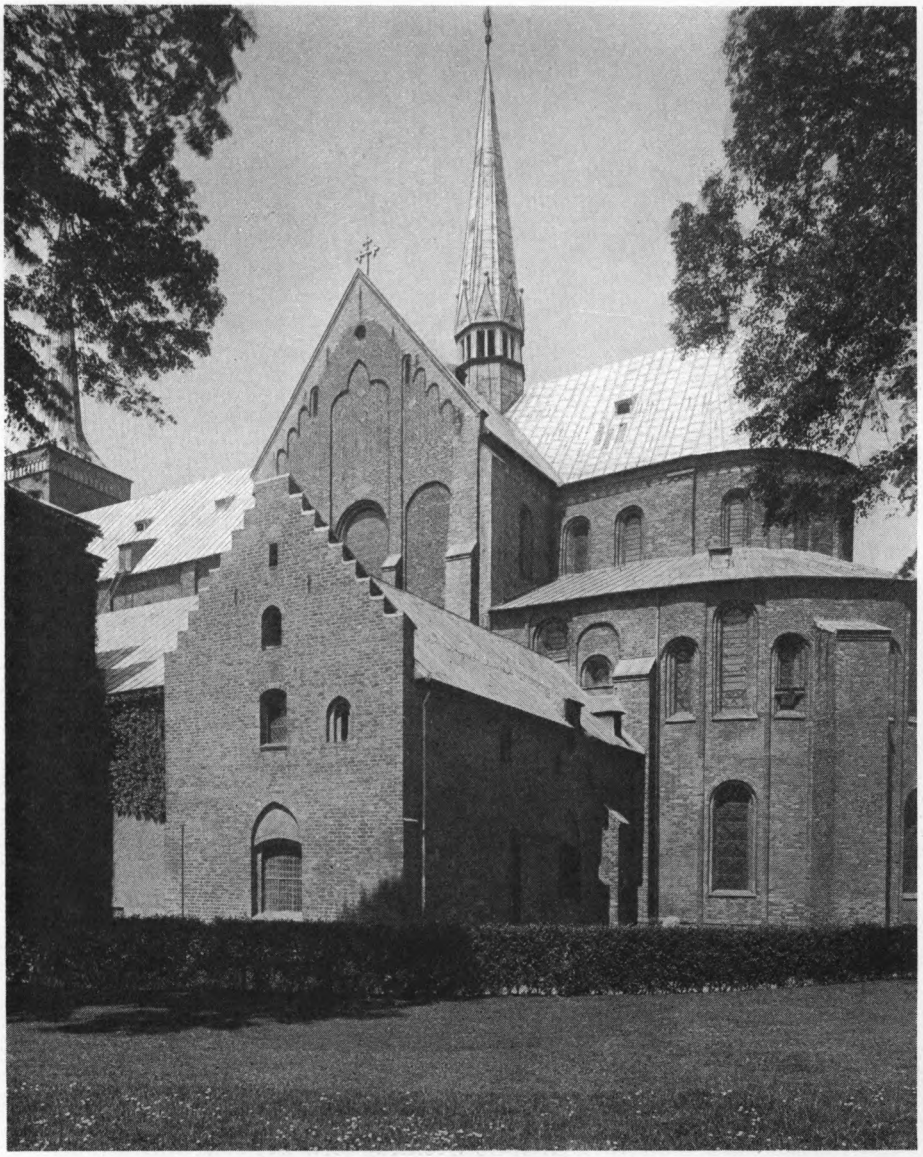

Fig. 39. Højkorets nordvestre Pille, set fra Nordøst (S. 1344). Efter Smidt.

Paa Grundlag af de kendte Spor kan man med Sikkerhed fastslaa, at det planlagte og paabegyndte Tværskib havde et Fremspring paa to Fag, Sideskibe i to Etager, der har aabnet sig mod Midtskibet med Arkader, svarende til dem, der nu forbinder Koromgangens kvadratiske Fag med de nuværende Korsarme (Fig. 37), og at i alt Fald søndre Korsarm var opført til mindst een Etages Højde, inden Planen blev ændret. — Ved Tværskibets Gavle maa man formode, at der har været Trapper fra Kirkens Gulv til Galleriet, og at der i Højde med Sideskibenes Galleri-Etage har været et Forbindelsesled, maaske et søjlebaaret Galleri, som det i Kirkens Vestende.

I et saadant skal man muligvis søge Pladsen for den Søjle, der nu bærer Hvælvene i Helligtrekongers Kapel (Fig. 136—139). Denne Søjles Skaft er sammensat af to Søjleskafter, der oprindelig har været ens, tilsmalnende opefter, med Skaftring foroven og maaske ogsaa forneden. Ved Søjlens Anbringelse i Helligtrekongers Kapel stillede man de to Skafter oven paa hinanden, saaledes at Søjlen blev tykkest paa Midten. Det ene Søjleskafts palmetprydede Base og Trapezkapitæl (med en svagt markeret Tungebort under Platten) genanvendtes. Denne Base hører hjemme i en lille Gruppe Stenhuggerarbejder, som alle synes udført i 1170—80'erne til Kirker, der er grundlagt af Medlemmer af Hvideslægten (ang. Diskussionen om denne Base og især dens Forhold til en lignende Base i Vordingborg Slotskirke, sml. Helligtrekongers Kapel S. 1474).

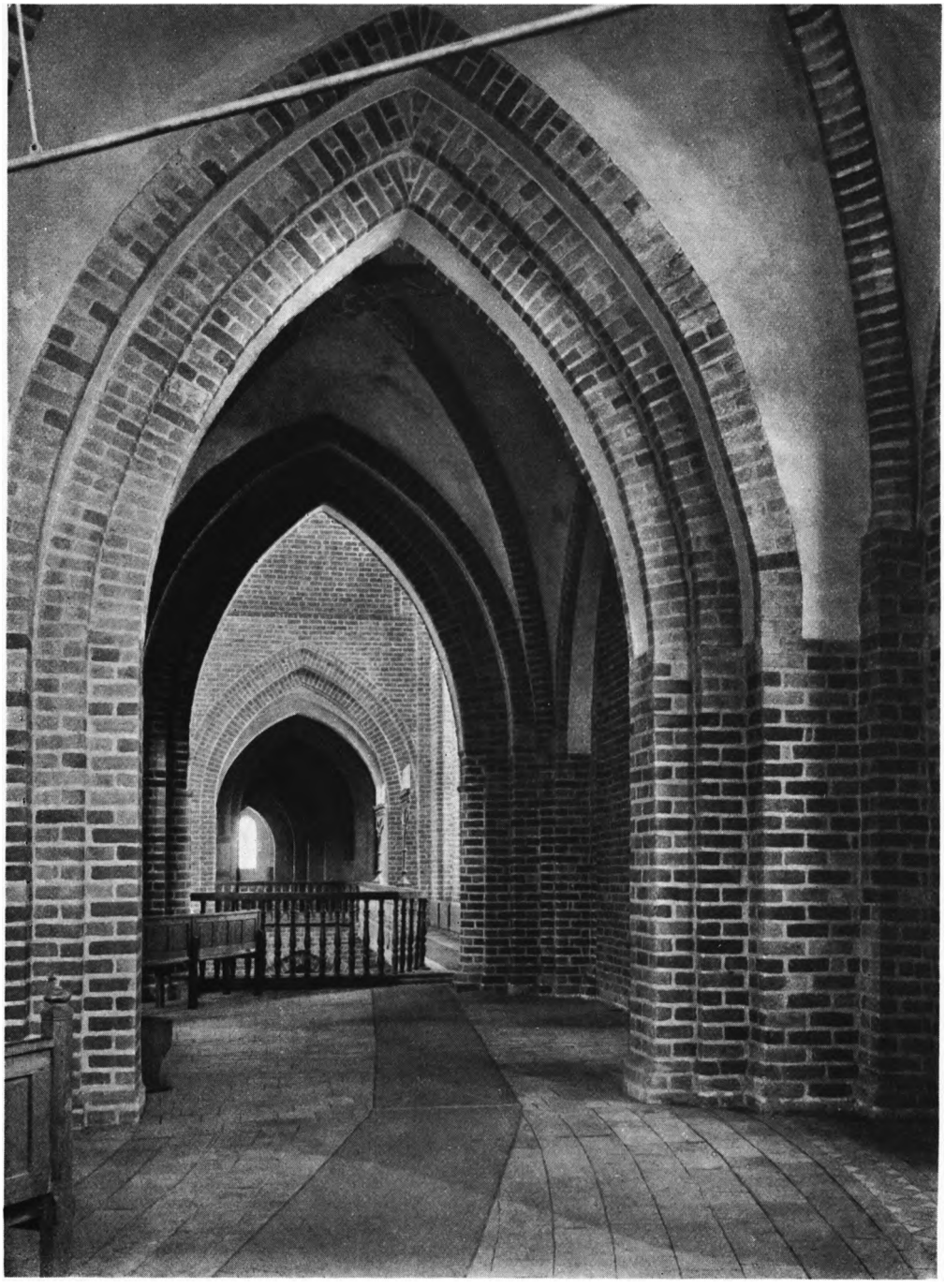
I de fra de fremspringende Korsarme bevarede Pillepartier, saavel de tre Arkadepiller som søndre Korsarms vestre Hjørnepille (der som nævnt alle fremtræder som Vægpiller), træffer vi andre Detailformer end i første Periode (Apsisomgangen og Korsarmenes østre Hjørnepiller); Tresøjlebundtet er afløst af en enkelt Halvsøjle, og Basen med Hjørneblade er blevet erstattet af en Base med Hjørneknopper; under Søjleskaftets Ring er der et glat Skifte, og

40. Domkirken og Kapitelhuset, set fra Sydøst. Vindues-Tregruppen over Kapitelhusets Tag sidder i Resterne af søndre Kortaarns Sydmur (S. 1344). Efter Smidt.

herunder følger Hulkel, glat Skifte, og lige over Granitsokkelen det afrundede Led med Hjørneknopper (Fig. 38).

Denne Basetype med Hjørneknopper træffes, med nedennævnte Undtagelser, under Halvsøjlerne i nedre Etages Vægpiller, saa langt mod Vest som til Skellet mellem Kirkens Øst- og Vestparti og i Højkorets fire Arkadepiller. Paa de vestre Vægpiller og Højkorets søndre Piller mangler det glatte Skifte enten under Halvsøjlernes nedre Ring eller over Skiftet med Hjørneknopper;

H. M.1941

Fig. 41. Det kvadratiske Fag Nord for Højkoret, hvorover Kortaarnet var projekteret, samt nordre Sideskibsgalleri, set fra Apsisgalleriet (S. 1345).

paa Højkorets nordre Piller mangler endvidere Ringen, og Basen er herved forenklet saa meget, at den kun bestaar af to Skifter, Hulkel over kvartrundt Led med Hjørneknopper (Fig. 39). Paa Baserne under sydvestre Hjørnepilles ribbebærende Led, der er kvartrundt ligesom paa de to østre Hjørnepiller, er der hverken Hjørneknopper eller Hjørneblade, men disse har, forskelligt fra alle andre Baser i nedre Etage, et Skifte med een eller to ret dybe, vandrette Riller, der svarer ret nøje til det »rillede« Skifte i to af Apsisgalleriets Vægpillebaser (sml. Fig. 36 og 44).

De to Piller, der staar umiddelbart Vest for det fremspringende Tværskibs østre Hjørnepiller, er paa Østsiden udformet under Hensyntagen til Hjørnepillernes Vestsider, altsaa med Tresøjlebundt og Baser med Hjørneblade[18], og det samme gælder henholdsvis Syd- og Nordside af den sydøstre og nordøstre Højkorpille, men det synes, som om 1. Periodes Formsten var ved at ebbe ud, da man naaede til disse to Piller, for selv om Tresøjlebundtet og Baseleddet med Hjørneblade er i Orden som paa den søndre Højkorpille, svarer Basen dog med Hensyn til Leddenes Antal og Form helt til 2. Periodes Base, saaledes som denne er udformet paa samme Arkadepilles Halvsøjle mod Vest. Naar man paa en enkelt Side af de Piller, der maa være en Del Aar yngre end Hjørnepillerne, har gjort sig den Ulejlighed at efterligne Tresøjlebundtet (og Skiftet med Hjørneblade), er det sikkert, fordi det var nødvendigt, hvis man paa en fornuftig Maade skulde løse Problemet med de fra Hjørnepillerne anlagte, brede, falsede Gjordbuer.

Mod Koret (Fig. 53) har de fire Piller, foruden den ribbebærende Halvsøjle, tre tætsammenstillede, paa en fælles 5—6 Skifter høj Plint; de ydre Halvsøjler har en Base bestaaende af halvrundt Led over Hulkel og et Skifte med Hjørneblade, mens den midterste kun har Skiftet med Hjørneblade; paa dette Skifte er der nogle Siksakornamenter svarende til dem, der findes paa Baserne under Apsisomgangens udvendige, i samme Periode indføjede Halvsøjler (sml. S. 1347). I tre af disse Piller er der en muret Grav, som rummer de jordiske Levninger af Roskildekirkens Grundlæggere og Velgørere (sml. Pillegrave 4. Bind).

Pillerne fra 2. Periode har dobbelt Kragbaand: Hulkel over halvrundt Led; en Undtagelse er dog de nuværende søndre Vægpiller og enkelte Led paa Højkorets to søndre Piller, der ligesom sydøstre Hjørnepille (1. Periode) kun har enkelt Kragbaand. Paa de to vestligste Vægpiller i Syd er Halvsøjlens Halsring ført rundt paa alle Pillens Led, og paa de tilsvarende i Nord findes overhovedet ingen Kragbaand, men disse Piller er sandsynligvis ogsaa først rejst i den følgende Periode.

Kortaarnene. Højkorets fire Piller og Ydermurene i Syd og Nord er, efter Murværk og Fortandinger at dømme, hurtigt blevet ført et Stykke op

i Galleri-Etagen. Dette hænger sandsynligvis sammen med, at der, som paavist af Smidt, over Omgangens kvadratiske Fag har været planlagt og paabegyndt Kortaarne (sml. Fig. 40-41), der har efterladt sig forskellige Spor. Dels er Højkorets fire Piller og de korresponderende Piller i Syd og Nord kraftigere end Kirkens øvrige, dels slutter Højkorets Arkader sig ikke direkte til Pillerne (Fig. 53), som Tilfældet er med Bygningens øvrige Arkader, og dels er Muren i dette Fag, baade i Galleri- og Tag-Etagen, sværere end Omgangens øvrige Mur, og endelig findes i sidstnævnte Etage Rester af Taarnenes 106—126 cm tykke Østmure, der hviler paa Gjordbuerne mellem de to kvadratiske Fag og de tilstødende Fag i Omgangen. Kortaarnene maa imidlertid være opgivet hurtigt, sikkert samtidig med Korsarmene og ikke senere end i 3. Periode; Smidt har antaget, at det søndre Kortaarn muligvis har været fuldendt, og at Højkorets Vinduer og Gesims som Følge deraf var senere indsatte, men dette er ikke Tilfældet; i saa Fald maatte man nemlig ved Taarnets Nedrivning ogsaa have nedrevet Højkorets Mur og ommuret den. I Resterne af Taarnets Sydmur blev der indsat en Vinduestregruppe (S. 1362).

Hude

Fig. 42. Apsidens ostligste Granitsøjler før 1908 (S. 1346).

Apsidens nedre Søjler og Koromgangens Hvælv. Først efter at Højkorets Piller og dets nedre Arkader var murede, rejste man Apsidens fire nedre Granitsøjler med tilhørende ufalsede Arkader, der i Syd og Nord slutter sig til de to østre Højkorpiller (Fig. 53 og Snittene). Om man oprindelig har tænkt sig en anden Løsning af Arkadernes Tilslutning til Højkorpillerne, eller man har lavet en Fejlberegning, kan ikke afgøres, men i alt Fald fik Østsiden af de to Piller en Paamuring, af omkring en halv Stens Tykkelse, som Vederlag for Apsidens sydligste og nordligste Arkade (sml. Hovedplanen).

De ca. 4 m høje Granitsøjler (Fig 42), der kan være udført 2 à 3 Aartier forud for Opstillingen (sml. S. 1319), har stejl attisk Base med store Hjørneknopper, som slutter sig til en lille, retkantet Plint over den af krumhugne Kvadre kantede Fodmur. Hvert Søjleskaft bestaar af to Tromler, en lang forneden og en kort foroven; Kapitælerne har Trapezform med Ring forneden og svagt fremspringende, profileret Abakus; paa den tredie Søjle fra Syd findes Ringen dog ikke paa Kapitælen, men paa Søjleskaftets øverste Tromle.

Apsisomgangen dækkes af fem firdelte Hvælv uden Skjoldbuer (sml. Fig. 29). De brede Gjordbuer og Ribberne, der er spinkle i Forhold til de ribbebærende Leds kraftige Udformning, hviler paa Omgangens Vægpiller og Apsidens Søjler; Ribberne har Trekløverprofil med bredt Midtled (Fig. 151 l_x), Hvælvene, som dækker det kvadratiske Fag Syd og Nord for Højkoret, svarer ganske til Omgangens. Alle syv Hvælvs Overside dækkes af Galleriets Gulv, saaledes at en nærmere Undersøgelse er udelukket.

Galleri-Etagen. Her har Højkorets Piller og de korresponderende Vægpiller i Syd og Nord kun et enkelt Sokkelskifte, Hulkel eller kvartrundt Led. Den nordvestre Højkorpille og den tilhørende Vægpille har paa henholdsvis Nord- og Sydsiden en Halvsøjle med Base paa to Skifter, den nordre med Hulkel over kvartrundt Led, den søndre omvendt. Halvsøjlerne har Trapezkapitæl med hulkantet Abakus, og Pillernes øvrige Led er uden Kragbaand.

Apsisgalleriets Ydermur, der tilsyneladende uden Fortanding slutter sig til Hjørnepillerne, har Vægpiller med tre sammenstillede Halvsøjler, af hvilke de slanke Ydersøjler er ribbebærende (Fig 48). Mens disse kun hviler paa en retkantet Plint med en lille, skarp Hjørneknop, har Midtsøjlen en regulær Hjørneknopsbase, som i Udformning og Antal af Led ganske svarer til Basen under søndre Omgangs 1. Vægpille (Fig. 38, en af den fremspringende Korsarms Arkadepiller). I det Skifte, som ligger under Søjleskaftets Ring paa 1. og 4. Vægpille fra Syd, er der henholdsvis to og een Rille (Fig 44), ret nøje svarende til Baserne under de to ribbebærende Led paa den fremspringende, søndre Korsarms vestre Hjørnepille (S. 1344) og — som Smidt har gjort opmærksom paa — fuldstændig til Baser i Vitskøl og Colbatz Klosterkirker, der er Datterklostre af det helt nedbrudte Esrom Kloster i Nordsjælland. Den midterste Halvsøjle har Trapezkapitæl uden Abakus, og de flankerende er helt uden Kapitæl, saaledes at de gaar ubrudte over i Ribberne (Fig. 48).

Hvert af Apsisgalleriets Fag fik fra første Færd kun eet Vindue, hvis lidt smallere, nedre Del med aftrappet Saal, smigede Karme og udvendig Fals ses under det midterste af den lidt yngre Tregruppes Vinduer (Fig. 43). Det er nok tvivlsomt, om man naaede saa højt op med Ydermuren, at det enkelte Vindue kunde afsluttes, inden man bestemte sig til radikalt at erstatte det med en ***Tregruppe kronet af en Spidsgavl,*** hvorved Gotikken kom

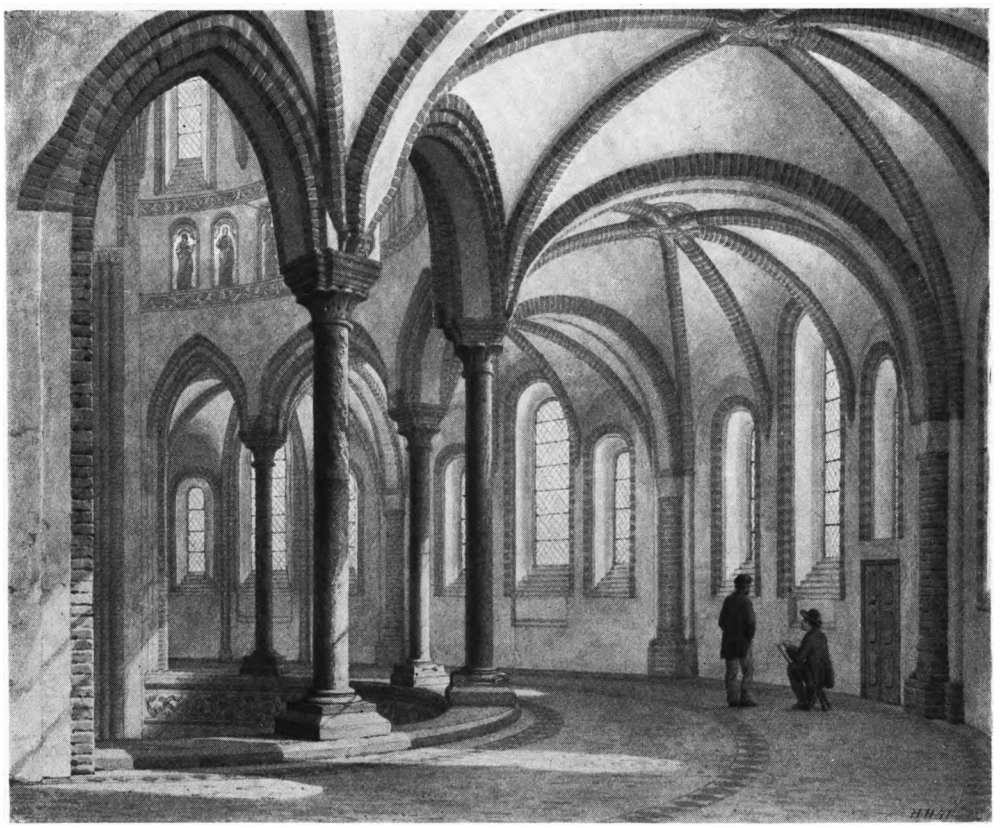
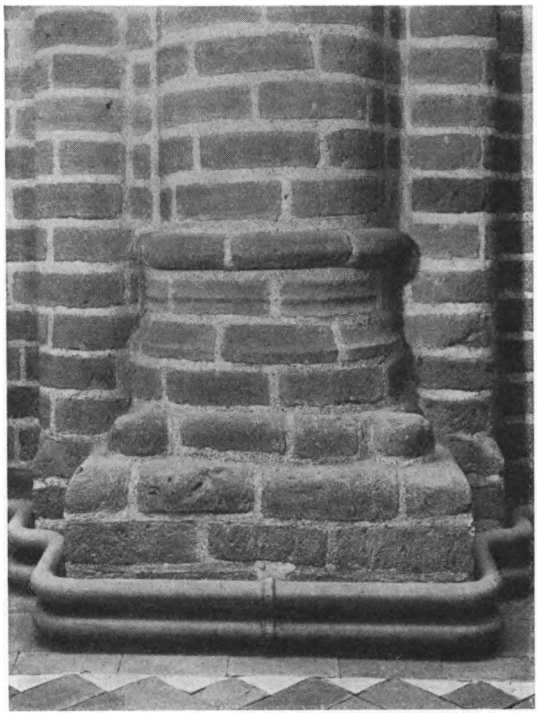

Fig. 43. Apsisgalleriet (S. 1346). Efter Akvarel af Heinrich Hansen 1871.

til at dominere den rent romanske Korslutning[19]. Zeuthens Tegning fra 1859 (Fig. 45) viser, at der før Restaureringen var et kraftigt Skel i Murværket, og dette stemmer med Forholdene, som de nu kan iagttages i den afbankede Indervæg; her ses tydeligt, at Muren var rejst i alt Fald til omkring Vægpillernes Kapitælhøjde, da Tregrupperne indsattes. Disse Vinduer fik Halvstensstik med et Prydskifte af krumme Løbere og, ligesom de paabegyndte Enkeltvinduer, smige Karme med baade ind- og udvendig Fals. Samtidig med Tregruppernes Indsætning gennemførtes en Tredeling i det Ydre (Fig. 27) og for det nordligste Fag af Galleri-Etagen ogsaa i det Indre (Fig. 43) af alle Apsisomgangens fem Fag, idet der helt nede fra Sokkelen indhuggedes Halvsøjler, hvis Baser med indridsede Trekanter (Fig. 46-47) svarer til Baserne paa de vestre Højkorpillers mod Koret vendte Halvsøjler (sml. S. 1344). Fra disse indfældede Halvsøjler og de smaa, retkantede Fremspring i Hjørnerne mellem Mur og Støttepiller, der sikkert fra Begyndelsen var anbragt for at skaffe Vederlag for en vandret Rundbuefrise, udgaar nu Sideblændingernes Stik; over Midtvinduet har der mellem Halvsøjlerne været en ligeledes rundbuet

N. E. 1948

Fig. 44. Apsisgalleriet. Base under 4. Vægpille fra Syd (S. 1346). Efter Smidt.

Blænding, der strakte sig et godt Stykke op i den Spidsgavl, som kronede hver Tregruppe. Af disse Spidsgavle var i alt Fald den østligste kantet af en stigende Rundbuefrise, hvoraf Rester endnu ses (sml. Opmaaling af Østfaçaden)[20].

Denne Forandring fra Enkeltvinduer til Tregrupper maatte naturligvis ogsaa i selve Apsiden medføre en Ændring fra det oprindeligt planlagte, der sikkert har svaret til de tunge, nedre Søjler og deres simple Arkader, til en langt lettere, gotisk præget Konstruktion (Fig. 43), og her rejstes da nogle meget høje og slanke Søjler, hvis Baser og Kapitæler er helt præget af Overgangstiden mellem romansk og gotisk Stil. Baserne (Fig. 51-52), der er hugget i eet med Plinten og for den enes Vedkommende ogsaa med den skraakantede Sokkel, har et meget sammentrykt, attisk Profil, der er komponeret sammen med Plinten ved en Art Hjørneblade. Søjlerne staar ligesom de nedre paa en Fod, der kantes af krumhugne Kvadre med Hulkant, alle hugne til en lidt mindre Krumning, og under hver Søjle er der en Kvader, der har hele Fodmurens Bredde. Mærkværdigvis er det nordligste af de fire Søjleskafter, som hver bestaar af to Tromler, lidt sværere end de øvrige og fint slebet og poleret, men paa den øverste Tromle mod Galleriet er Poleringen delvis borthugget[21]. Kapitælerne (Fig. 49-50) er bægerformede med et varierende Antal Blade, som fra Kapitælets Ring eller Pude strækker sig op mod den kraftige, profilerede Abakus, der er forkrøbbet i Hjørnerne for at skabe Vederlag for de stærkt falsede Buer. For paa Kapitælernes forholdsvis lille Flade at kunne faa Plads til Apsidens svære Mur, er der paa Abakus anbragt Granitkonsoller, som mod Koret er udformet som Englehoveder, mod Omgangen kun afrundede, men malede som Menneskehoveder. Til Trods herfor maatte man alligevel anlægge Arkadebuernes mange False ganske smaa i Vederlaget og derefter lade dem vokse til Halvstensdybde opefter, men disse Vanskeligheder giver sig dog tydeligt Udslag i Arkadernes store Uregelmæssighed. Ogsaa for denne Etages Vedkommende er det sikkert, at Apsisrundingen

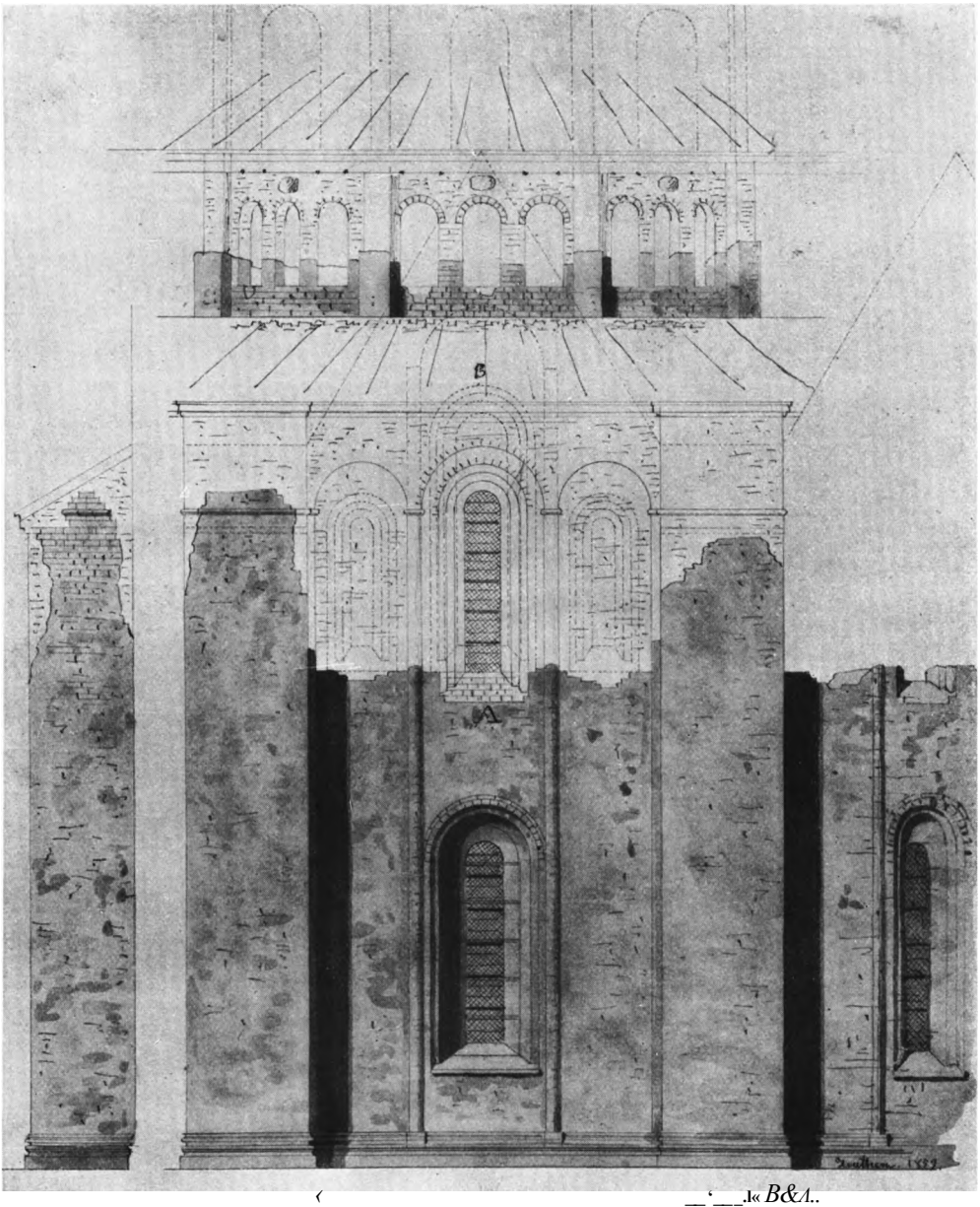
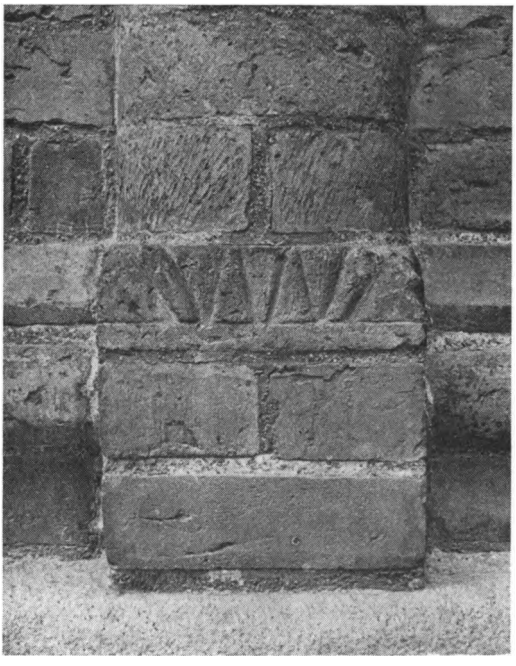

Fig. 45. Apsisomgangens Ydre. Opmaaling og Rekonstruktion 1859, af Chr. Zeuthen, i „Dekorationer" S. 48. Tegningen viser det Skel i Murværket, som kunde iagttages for Restaureringen. Over A ses det i Apsisgalleriet paabegyndte Enkeltvindue, hvis Saal er fundet under det midterste af den senere Tregruppes Vinduer (mrkt. B). Tredelingen med Halvsojler er her fejlagtigt opfattet som hørende sammen med Galleriets Enkeltvinduer. Paa en af Støttepillerne er et nu ukendt, vandret Baand vist som hørende til det ældste Murværk; er dette rigtigt, maa Støttepillerne efter Ændringen enten have haft en meget flad Afdækning, eller ogsaa maa de have været ført op mellem Spidsgavlene som Tinder eller Pinakler (sml. Arras Domkirke i den S. 1434, Note 3 anførte Afhandling).

E. M.1947

Fig. 46. Apsisomgangens Ydre. Base for 4. Halvsøjle fra Syd (S. 1347). Efter Smidt.

E.M. 1947

Fig. 47. Apsisomgangens Ydre. Base for 7. Halvsøjle fra Syd (S. 1347). Efter Smidt.

er niuret, efter at Højkorets Piller og Murene i Kortaarnfaget var rejst.

Over Apsidens øvre Arkader er der en Række rundbuede Blændinger, egentlig Aabninger, som er blændet med en ganske tynd Mur en halv Sten fra Korrundingens Inderside. Disse Blændinger, der allerede i romansk Tid var forsynet med Kalkmalerier (sml. S. 1570), er sandsynligvis ret og slet Aflastningsbuer, idet det synes rimeligt at gøre alt for at lette Murværkets Tryk paa de spinkle Søjler, men de kan muligvis ogsaa opfattes som en Efterligning af et Blindgalleri[22]. — Hvælvene, der dækker de fem Fag i Apsisgalleriet, er seksdelte, saaledes at de tre Kapper slutter sig til Ydermuren omkring Tregruppens Vinduer. Kun de femkantede Ribber er imidlertid gamle, idet alle Kapper blev ommuret 1859 under Restaureringen; men Steen Friis beretter om de gamle Hvælvingskapper, at de var murede af Bindere og lagt over Ribberne uden nogen Indfortanding i disse[23]. De fem Hvælvinger har sikkert svaret nøje til Hvælvene i Kortaarnfagene, der er muret saaledes, at Skifterne løber parallelt med Kappernes svagt stigende Ryglinier (nærmest som fire hinanden skærende Tøndehvælv); en fuldstændig tilsvarende Hvælvkonstruktion findes i to Hvælv i Sorø Klosterkirke (D. K. Sorø Amt S. 38). — Over de nye Kapper ses paa alle Mure Fortandinger for Lommeudmuringer til i Højde med Hvælve-

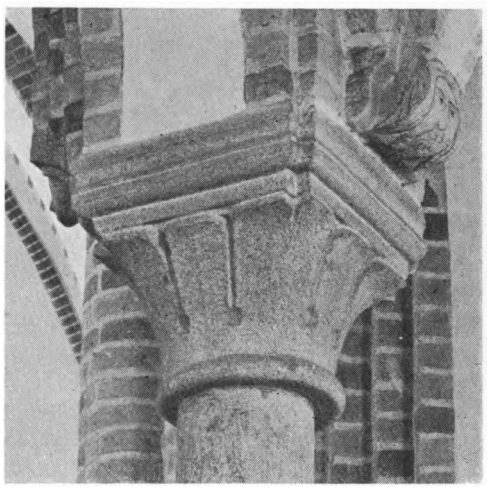

H.M. 1946

Fig. 48. Apsisgalleriets nordre Del. De oprindelige Enkeltvinduers aftrappede Saal ses under Tregruppernes Midtvinduer.

N. E. 1948

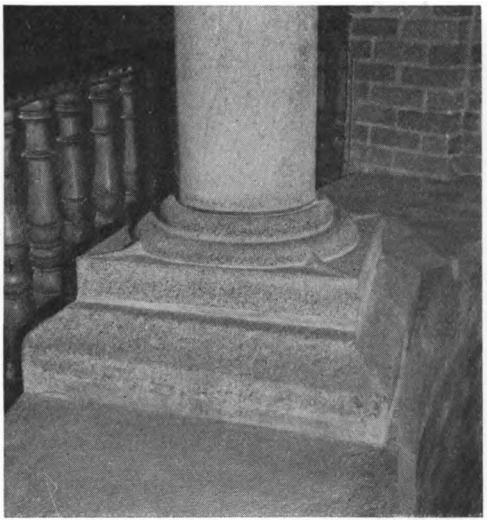

N. E. 1948

Fig. 49—50. Apsisgalleriets Granitsajler, 2. og 4. Kapitæl fra Syd (S. 1348). Efter Smidt.

nes Issepunkter[24]. Fortandingerne er blot aldrig blevet udmuret til fuld Højde, saaledes som Tilfældet for Eksempel er med Sideskibshvælvene i Sorø, der maa dateres til Slutningen af 1100'rne.

Fuldendelse af Apsis og Højkor. Muligvis har Arbejdet paa Apsisrundingen ligget stille en Tid, efter at de syv Gallerihvælv var opført og Kortaarnenes Østmure anlagt over de svære Gjordbuer, der adskiller Kortaarnfagene fra de nærmeste Fag i Apsisgalleriet. I alt Fald synes Kortaarnene aldrig at være blevet ført højere op (sml. S. 1345), og da Kortaarnene og de fremsprin-

El.M. 1948

El. M. 1948

Fig. 51—52. Apsisgalleriets Granitsøjler, 1. (fornyet) og 2. Base fra Syd (S. 1348). Efter Smidt.

E. M. 1949

Fig. 53. Højkoret, set fra nordre Sideskibsgalleri.

gende Korsarme blev opgivet, maa der være medgaaet nogen Tid til at nedbryde allerede opførte Partier. Selv om Arbejdet paa selve Apsisrundingen og de nye Korsarmsgavle kan have været i Gang under Korsarmenes Nedbrydning, tyder de stedvis manglende Fortandinger mellem Højkoret og Rundingen dog nærmest paa, at Arbejdet paa Apsiden har været indstillet en Tid; men det er givet, at denne og Højkoret er fuldendt en rum Tid før det forkortede Tværskib og Resten af Østpartiet.

Højkorets frie Mure har to rundbuede Vinduer med ud- og indvendig Fals, anbragt i hver sin rundbuede, indvendige Blænding, og hvert af Apsidens fem Fag, der i det Ydre adskilles af Lisener, har et tilsvarende Vindue, men ikke nogen Blænding. Begge Bygningsafsnit har en Rundbuefrise under Gesimsen, der bestaar af fire Skifter med Hulkel over kvartrundt Led nederst. Rundbuefrisen, som har pudset Bund, hviler paa smaa Konsoller, der forneden afsluttes med en Rundstav.

Apsidens syvdelte og Højkorets firdelte Hvælv har ligesom Apsisgalleriets Hvælv Vederlag i Murene og femsidede Ribber (Fig. 151 m); Apsidens Ribber støttes af smaa Granitkonsoller bestaaende af et bladprydet Kapitæl over et lille Hoved og Højkorets af en Kvartsøjle, der slutter sig til de sammenstillede Halvsøjler, som bærer Gjordbuerne. Disse Halvsøjler har Trapezkapitæler uden Abakus (Fig. 53, 60). Ribberne er ifølge Steen Friis uden Forbindelse med de Helstens Kapper, der er bindermurede paa samme Maade som de to Kortaarnhvælv, og Lommerne er her udmuret temmelig højt op. Over Gjordbuen, der skiller de to Hvælv, ses Rester af en svær Mur, der, hvis den ikke er opsat som Kontravægt, kan være en Rest af Højkorets Gavl, hvortil Apsidens Tag fra første Færd har sluttet sig. Apsiden er ca. 60 cm smallere end Koret[25], et Forhold som nu er vanskeligt at iagttage, fordi man, da Apsidens selvstændige Tag blev opgivet til Fordel for et Tag fælles med Koret, øvede Vold mod Gesimsens Murværk for at tilsløre Breddeforskellen og klare Tagets Runding fra Koret omkring den smallere Apside. Muligheden for, at man straks har opgivet denne Gavl, kan ikke afvises, men rimeligvis er det dog først sket, da Lage Urne lagde Kobbertag paa Kirken 1519—20 (sml. S. 1433).

Om Tidspunktet for ***Korsarmenes Tilbagedragning*** mener Smidt, at i alt Fald den søndre af de nye Gavle maa være opført kort før den lille Forhal, der byggedes som Lukke for Arkaden til søndre Korsarms østre Sideskib (sml. S. 1445), og denne lille Bygning henfører Smidt ud fra Sammenligning med Gavle af samme Type — samt Murværkets romanske Karakter — til »omkring eller snarere noget før Midten af 13de Aarhundrede«, hvilket altsaa vil sige, at den ny Sydgavl rykker op mod 1225. Et Indicium i samme Retning er det, at en hel Del af de mange romanske Hovedrumsgrave paa det relativt lille Areal, som ligger inden for den fremspringende, nordre Korsarms Omraade,

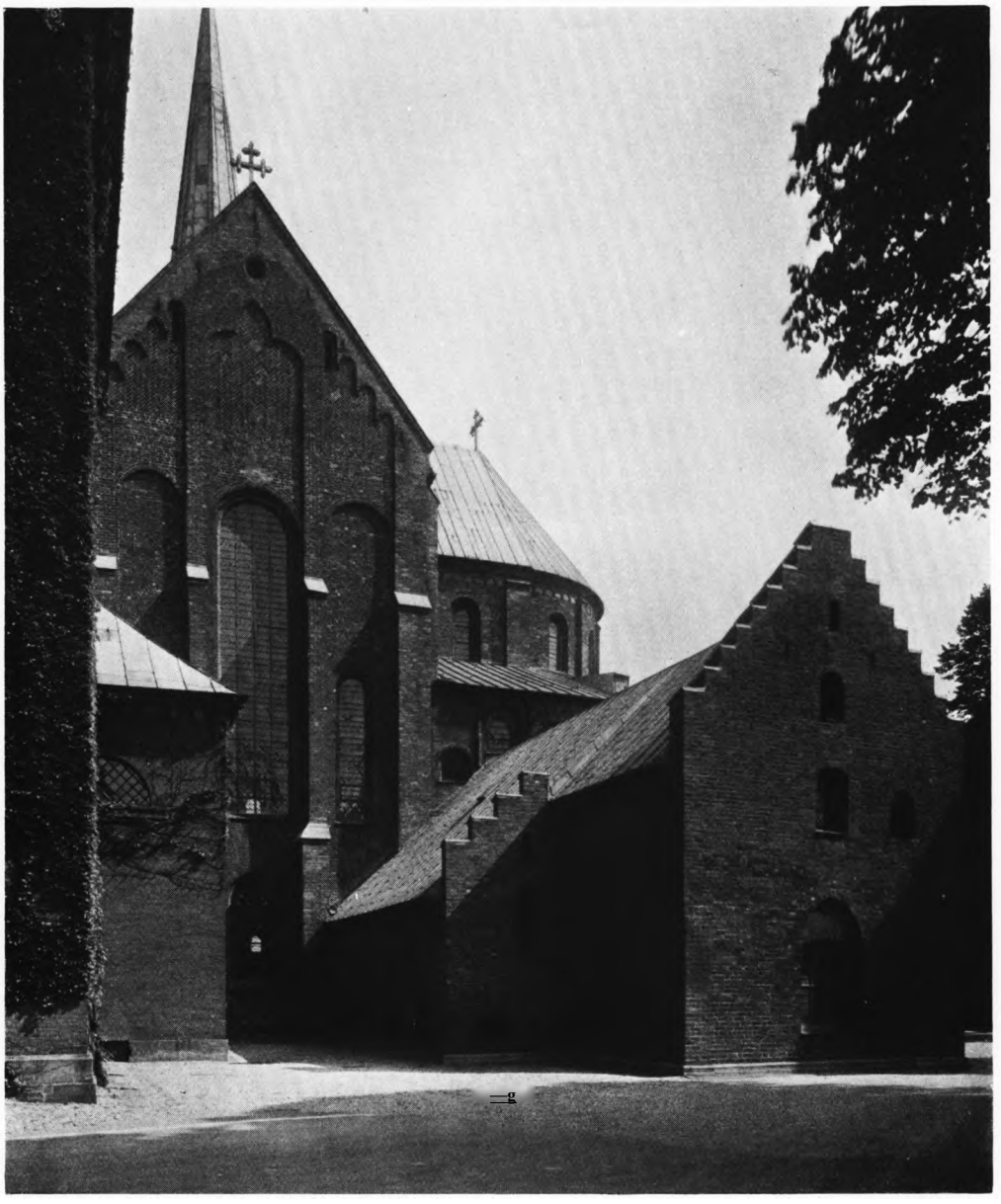

Fig. 54. Søndre Korsarmsgavl og Kapitelhuset.

først kan stamme fra Tiden efter Korsarmens Tilbagedragning (sml. Fig. 14). Selv om man tilsyneladende kun havde naaet at opføre den nedre Del af Tværskib og Kortaarne — og maaske endda ikke var naaet alt for langt med den nordre Korsarm — maa selve Arbejdet med Nedrivningen have staaet paa i nogen Tid, og man ledes til den Antagelse, at Ideen til Ændringen maa være undfanget nogle Aar forud for Tiden omkring 1225. — Bortset fra den store

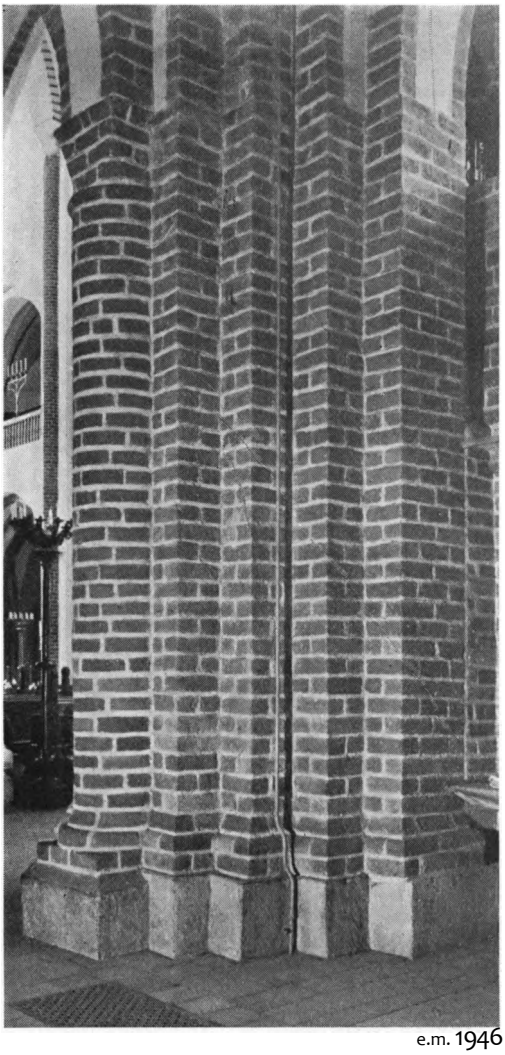
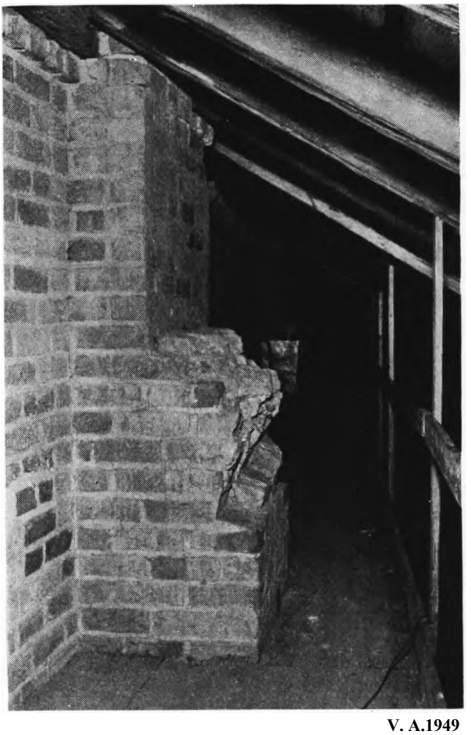

Fig. 55. Skibets østligste Arkadepille i Syd, set fra Sydøst (S. 1357). Efter Smidt.

Rolle, som Udsigten til en omfattende Besparelse i Arbejdskraft og Materiale kan have spillet ved Afgørelsen om Korsarmenes Tilbagedragning, har den vigtigste Grund til Ændringen sikkert været den, at man derved bragte Domkirken i Overensstemmelse med den nye Stil, Gotikken, som var blevet anslaaet med Apsisomgangens Tregrupper og Spidsgavle. At disse skyldes Peder Sunesøn, kan der næppe herske Tvivl om, og det er muligt, at det ogsaa er ham, der har været virksom med Hensyn til Korsarmenes Tilbagedragning— men selve Arbejdet med Opførelsen af de nye Korsarmsgavle kan dog først være fuldendt efter hans Tid.

Tredie Periode (indtil o. 1225) omfatter den resterende Del af Østafsnittet til Skellet mellem 1. og 2. Langskibsfag (herunder de nye Korsarmsgavle) samt i alt Fald den nedre Del af Langskibets Sideskibsmure Vest for Skellet, men disse sidste vil dog først blive omtalt under Vestafsnittet S. 1363 (sml. e.m. 1946 Fig. 22 b-c). Medens det forholdsvis begrænsede Arbejde med Højkor og Apsis tilendebragtes, maa der være blevet sat stærkt Pres paa for at faa hele Østafsnittet fuldendt i den ændrede Skikkelse. Grunden er den, at man først nu, hvor de to Par fritstaaende Piller Vest for Korsskæringen skulde rejses, er skredet til fuldstændig Nedrivning af Fraadstenskirkens Østparti, og dermed er Kravet om en hurtig Fuldendelse af det nye Østparti blevet aktuelt (sml. Brønden S. 1293). Paa det Tidspunkt, da man opgav de fremspringende Korsarme, var den nedre Etage af Muren mellem søndre Sideskib og Korsarmens vestre Sideskib opført, hvilket som nævnt fremgaar af den spidsbuede, falsede Arkade, som endnu ses i søndre Sideskibs 1. Fag fra Øst (Fig. 36); i denne Arkade blev der indføjet en Lukkemur med et stort, rundbuet Vindue (sml. S. 1362). Den tilsvarende

V. A.1949

Fig. 56. Formodet Rest af Taarn over nordre Sideskibs østligste Fag (S. 1358).

Mur i Nord har derimod næppe været rejst, eftersom man ikke ved Udhugningerne i Muren bag 3.—4. Vægpille har kunnet finde Spor, der tyder paa, at disse Piller — ligesom de to Øst for og de fire tilsvarende i Syd — er opført som henholdsvis Arkade- og Hjørnepille i den fremspringende Korsarm. Det er allerede nævnt, at Fraadstensklostret maa have ligget i Vejen for nordre Korsarms vestre Halvdel, og inden man nu kunde rejse den inddragne, nordre Korsarmsgavl og Muren i 1. Fag af Langskibets nordre Sideskib, maatte en Del af Klostret falde. — De to Vægpiller har begge Halvsøjler med Hjørneknopsbaser og Trapezkapitæler uden Abakus, men Basen under den østre er meget forenklet; i Muren mellem dem er der et rundbuet, smiget Vindue med ud- og indvendig Fals. — Galleri-Etagen af søndre Mur i samme Fag synes at være muret efter Nedbrydningen af den fremspringende Korsarm, men forud for Rejsningen af den nye Gavl; i denne Etage er der baade i Syd og Nord et stort, rundbuet, nu blændet Vindue, der i Udformningen minder en Del om Østpartiets midterste Tregruppevindue.

Soklerne for de fire yngste af Østafsnittets Arkadepiller ligger en Del højere end de østligere Pillesokler (sml. Fig. 39 og 55), og i disse fire Pillers Detailform føles Overgangstiden for Alvor, idet baade Hjørneblade og Hjørneknopper er forsvundne og med disse Halvsøjlens Fod-Ring; Basen har kun to Led: Hulkel over kvartrundt Led, oftest over en Plint (Fig. 55, 75). Foroven har Halvsøjlerne Halsring og Trapezkapitæl med Abakus, mens Pillernes øvrige Led som Regel mangler Kragbaand, og dette gælder ogsaa de to lige omtalte Vægpiller i Nord. De slanke Halvsøjler paa Østsiden af Korsskæringens to vestre Piller afsluttes under Gjordbuerne mellem Kors og Korsarme med et Trapezkapitæl uden Abakus, og de ribbebærende Led paa de samme Piller har enkelt Kragbaand. Den søndre Arkadepille, der staar mellem Langskibets 1. og 2. Fag, og den tilsvarende Vægpille har i Galleri-Etagen henholdsvis paa Syd- og Nordsiden en mærkværdig slank Halvsøjle uden Base og Kapitæl, men herfra og vestover staar Sideskibsgallerierne endnu

med et tykt Pudslag, saaledes at en Undersøgelse er umulig uden Afhugning. Kragbaandene paa de Led af Arkadepillerne, der bærer Gjordbuer og Ribber i Højkirken, vil blive omtalt S. 1381.

Arkaderne fra Sideskibe og Galleri til Tværskibet og Langskibets Midtskib er spidsbuede og forsynet med flere False end Arkaderne i Kirkens Vestafsnit[26]. De smigede Vinduer i Tværskibets Flankemure sidder indvendig i store, uregelmæssigt spidse, oftest falsede, skjoldbuelignende Blændinger, og Hvælvene har ingen Skjoldbuer (Fig. 57-58). Højkirkevinduerne i 1. Langskibsfag (Fig. 68) sidder i lignende Blændinger, men saavel disse Buer som Vinduesstikket dækkes delvis af Hvælvets Skjoldbuer. Med Undtagelse af nordre Korsarms Østmur, der kun er forsynet med en enkelt retkantet Gesims, har Tværskibets øvrige Flankemure og Høj kirkemurene i 1. Langskibsfag Rundbuefrise som Højkorets og en stærkt fornyet, fire Skifter høj, glat Gesims, hvis nederste Led som Regel er afrundet.

Oven paa Gallerihvælvenes Gjordbuer mellem 1. og 2. Sideskibsfag er der baade i Nord og Syd Rester af en henholdsvis 106 og 112 cm tyk Mur, som kunde tyde paa, at man efter Opgivelsen af Kortaarnene alligevel har ønsket at forsyne Østpartiet med et Par ***Taarne***[26]. Smidt har antaget, at disse Rester hidrørte fra midlertidige Gavlmure, men dette kan næppe være rigtigt (Smidt S. 62). I alt Fald synes det noget overflødigt at paabegynde saa svære, midlertidige Gavlmure paa et Tidspunkt, hvor de fremspringende Korsarme var opgivet, saaledes at Gavlene kun lukkede for eet eneste Sideskibsfag, naar der ikke samtidig var planlagt en tilsvarende Gavlmur som Lukke for det langt større Rum over Højkirken. Endvidere er det givet, at de to Mure ikke kan have fungeret som Gavlmure, idet de tilsyneladende uden nogen Arbejdsstandsning er opgivet et godt Stykke, den søndre 14 Skifter og den nordre 8 Skifter under det fremspringende Skifte, som bærer og altid har baaret Sideskibstagenes øvre Rem og herfra er ført op som Støttepiller eller stærkt fremspringende Lisener. Den nordre Mur har haft en ca. 125 cm høj, rundbuet, ufalset Aabning med et 3 cm overgribende Stik (Fig. 56), og i den søndre har der formentlig været en lignende, men eventuelle Spor er udvisket, fordi der i en senere Tid er paamuret en Blok som Støtte for Tagværkets Drager. Netop i den Højde, hvor søndre Murrest overgaar til Støttepille, er der sket en anden Ændring; i Hjørnet ved Højkirkemuren har man opgivet en Helstens Hjørnepilaster (Fig. 63) svarende til dem, der findes i alle udvendige Hjørner mellem Tværskibets og Langskibets Høj kirkemur. I Fagenes henholdsvis nordvestre og sydvestre Hjørne er Forholdene unddraget enhver Undersøgelse, idet Ydermurene her er omsat i Forbindelse med Nedtagningen af Sideskibenes Spidsgavle (sml. S. 1374, 1427). De omtalte Mure maa sikkert tydes som Rester af Vestmure fra paabegyndte Taarne

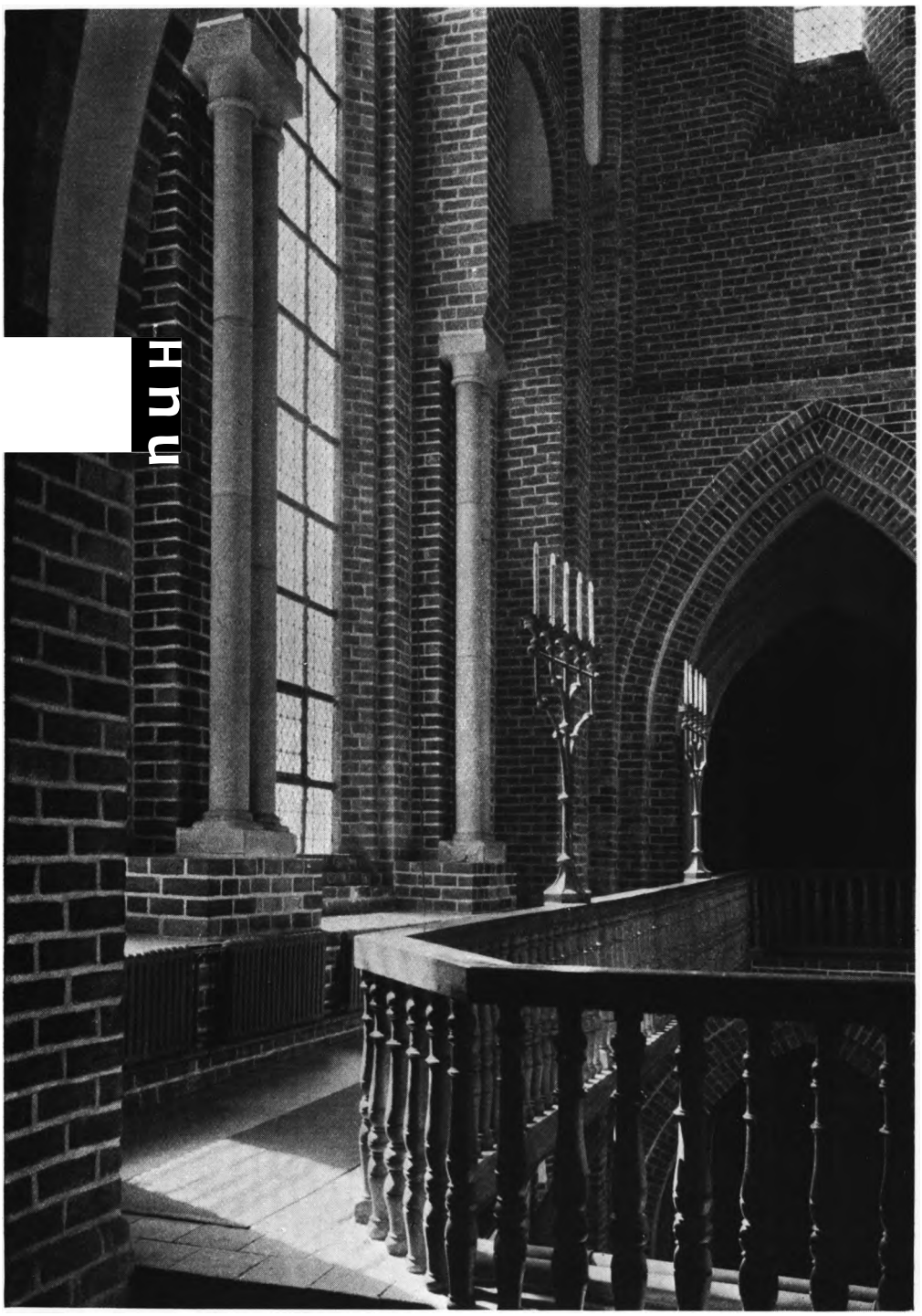
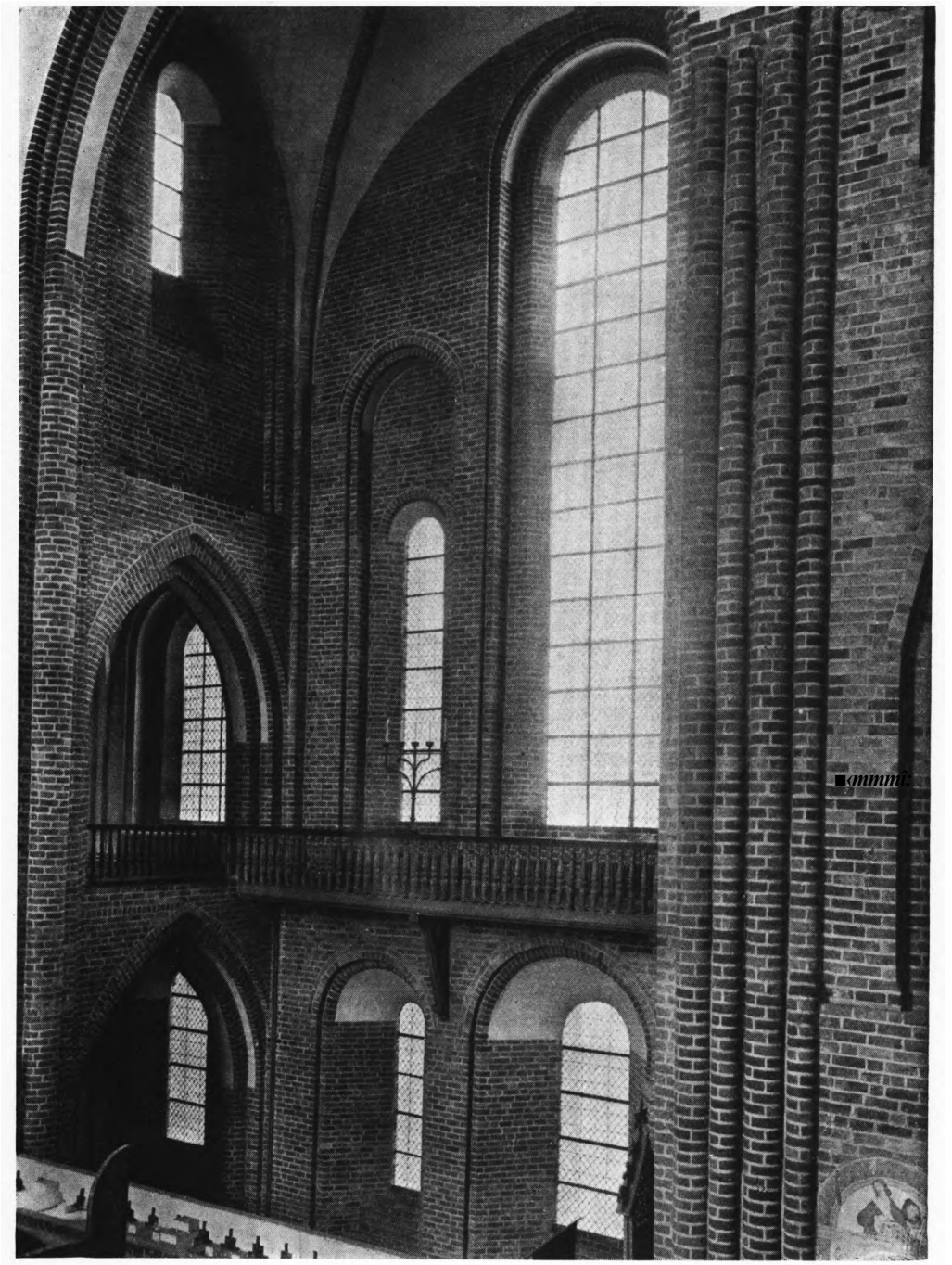

Fig. 57. Sondre Korsarm. Galleri-Etagen, set fra Ost. H. M. 1946

over Sideskibenes 1.Fag fra Øst, men de synes at være blevet opgivet endnu hurtigere end de Kortaarne, de skulde afløse.

De nye Korsarmsgavle, der blev opført i Flugt med Sideskibsmurene, er helt præget af Overgangstiden. De tredeles af meget høje Støttepiller med flere Afsæt, og mellem Pillerne er der forneden tre ens høje Vinduer, hvoraf det midterste er bredest, og foroven tre uens høje, med det bredeste og højeste i Midten. Ydervinduerne sidder i et Blændingsfelt, hvis rundbuede Afslutning er i Højde med Midtvinduet. Alle Vinduer er rundbuede og af romansk Tværsnit med smige Karme og en ud- og indvendig Fals. Den søndre Gavltredeling er ført helt op i Taggavlen med Blændingsfelter, der i Bredde svarer til Felterne mellem Støttepillerne (Fig. 54). De yderste Felter afsluttes med en stigende Rundbuefrise langs Gavllinien, og den øverste Rundbue i hver Side omslutter en lille, rundbuet Glug. Den midterste Blænding afsluttes derimod med en Trekløverbue med spids Midtbue, hvorover der er en lille, vistnok moderne Rundglug. Konsollerne, der støtter de stigende Rundbuer, har et Rundstavprofil i Underkanten, og i Sammenstødet mellem Trekløverbuens Midtbue og Fodbuer er der, som paa Forhallens Gavl (Fig. 122), anbragt en Profilsten med Rundstav paa Hjørnet. Bunden i de tre Blændingsfelter er udført med Anvendelse af Siksakmuring, et Træk, som er karakteristisk for vore Teglstenskirker fra Overgangstiden. — Den nordre Gavl har ingen Blændingsfelter i Gavltrekanten, men hele Fladen er udmuret i Siksak med Undtagelse af et lille Stykke over hver af de ydre Støttepiller. Ogsaa denne Gavl har to rundbuede Aabninger, hvoraf kun den lille, østre har smige Karme, samt en Rundglug. Forskellen i de to Taggavles Udformning behøver ikke nødvendigvis at tyde paa nogen større Aldersforskel, men kan være et Udslag af den Mangel paa Omhu, man ofte i Middelalderen udviste ved Behandling af Kirkernes Nordside, og i denne Forbindelse kan nævnes, at man ikke gjorde sig den Ulejlighed at udmure Fortandingerne for Hvælvet i den fremspringende, nordre Korsarms østre Sideskib (Fig. 35); først ved Opførelsen af Oluf Mortensens Vaabenhus flikkede man Murværket lidt Øst for Vaabenhusets Tagflade.

Paa Gavlenes indvendige Sider sidder de nedre Vinduer i Syd og de øvre i begge Gavle i hver sin rundbuede Blænding (Fig. 57-58). Foroven i Syd er de tre Blændinger komponeret sammen; i Stedet for Murpiller er der mellem dem anbragt to høje, slanke, koblede Søjler. Den vestre af disse Søjlebaser er rigest udformet og svarer nøje til en af Baserne i Apsisgalleriet, er kun mere amatørmæssigt tildannet, men der kan næppe være forløbet mange Aar mellem Tilvirkningen af dem. Kapitælerne er bægerformede og ganske enkle. Murpillerne mellem de tilsvarende Vinduer i Nord skal ifølge Steen Friis (1851—52, S. 25) have været dekoreret med malede Søjler. — Indtil 1858—59 fandtes der murede Bænke ved Korsarmsgavlene og langs Ydermuren i Korgalleriet[27].

H.M. 1946

Fig. 58. Nordre Korsarm, set fra søndre Galleri. Paa Murpillerne mellem Korsarmens øvre Vinduer var der ifølge Steen Friis malet Søjler (S. 1360), sml. søndre Korsarms Granitsøjler, Fig. 57,

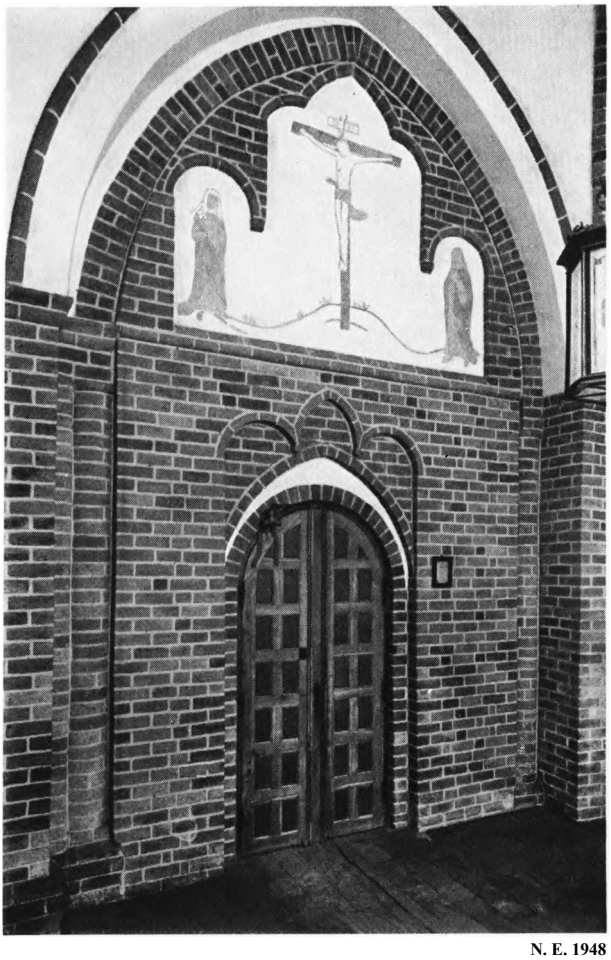
Lukkemure i Østpartiels aabne Arkader. Efter at Korsarmsgavlene var indtraget i Flugt med Sideskibene, stod der i Nord to Arkader over hinanden og i Syd een paa hver Side af den nye Gavl, som alle førte ud til det Fri, og disse lukkedes paa forskellig Vis. Foran den østre i Syd opførtes en lille Forhal (sml. S. 1443), og over den, i det opgivne Kortaarns Sydmur, hvor der maa have været en Aabning eller en Arkade, som kunde skabe Forbindelse fra Omgang til Korsarm, blev der indsat en Tregruppe (Fig. 40 og 54). Dennes Vinduer sidder ligesom Apsisgalleriets udvendig i rundbuede, af Halvsøjler adskilte Blændinger, hvis Højde stiger mod Vest. Gruppen kan derfor ikke som Apsisgalleriets have været kronet af en Spidsgavl, men maa have siddet under en Halvgavl, der har sluttet sig til Korsarmens Gavl. Paa samme Maade maa Muren have været afsluttet i Langskibets smalle, østligste Fag, hvor Halvgavlens Murværk endnu spores i Nord, hvorimod det tilsvarende Nordfag synes at have haft en Spidsgavl.

I den aabne Arkade, der fandtes Vest for den nye, søndre Korsarmsgavl, blev der rejst en Mur med et rundbuet Vindue, hvis udvendige Side ses paa Storcks Opmaaling (Tavle XIII, Snit A—B); paa den indvendige Side var Vinduet prydet med et Siksakornament, som ifølge Steen Friis var yngre end selve Vinduet og anbragt i Forbindelse med en Halvsten tyk Skalmur[28]; denne styrtede ned 1913 (Synsprotokol 1862 ff.), hvorefter Formstenene opsattes paa Murens Sydside, i Hulrummet ind mod Frederik 5.s Kapel. Dette Ornament, der hyppigt forekommer i normannisk og anglo-normannisk Arkitektur, kan næppe her i Landet være yngre end omkring 1200'rnes Midte, og naar det i Roskildevinduet optræder som en senere Tilføjelse, tyder det paa, at Arkadens Lukkemur med Vinduet i alt Fald maa være noget ældre end Tiden omkring 1250.

I den nedre Arkade Nord for Højkoret opførtes ligeledes en Lukkemur, hvis ejendommelige, udvendige Blændingsdekoration er i Slægt med Dekorationen paa søndre Korsarmsgavl og Gavlen paa den lille Forhal, der opførtes ud for den tilsvarende Arkade i Syd, men sikkert noget yngre, og der har maaske rent midlertidigt været anbragt et Bræddelukke i Arkaden. Lukkemuren (Fig. 59) er stærkt restaureret, men bortset fra, at den rundbuede Dør vistnok ikke har sin oprindelige Bredde, synes Istandsættelsen at være rigtig. Døren sidder udvendig i en Halvstensfals, hvis Afslutning dannes af et Kvartsten dybt, pudset Spejl under en tilsvarende dyb, tredelt Bue; den midterste af Buerne er spids, de yderste næsten halvcirkulære, og hvor Buerne skærer sammen, er anbragt en lille, trekvartcirkulær Skive, svarende til dem, der fandtes i den lille Forhals Forlængelse (S. 1447). Feltet over Arkadens Vederlagshøjde, der springer lidt frem foran Murens nedre Del (sml. S. 1375), optages helt af en Blænding med tredelt Afslutning, yderst halvcirkulære Buer og i

Midten en spids, trekløverformet Bue. Midt i Blændingen er der et spidsbuet, smiget Vindue, som blev blændet udvendig i Middelalderens senere Del (sml. Kalkmalerier S. 1598), formentlig ved Opførelsen af Oluf Mortensens Vaabenhus.

I den øvre Arkade Nord for Højkoret er der nu en senmiddelalderlig Lukkemur, der maa være samtidig med Oluf Mortensens Vaabenhus; fra dettes Tagrum ses imidlertid Fortandinger for en ældre Mur. Disse Fortandinger er blevet afsat paa det Tidspunkt, da man, efter at have opgivet den fremspringende Korsarm, murede Støttepiller mellem Apsisomgangen og Kortaarnfaget samt mellem det sidstnævnte Fag og den nye Korsarmsgavl.

N. E. 1948

Fig. 59. Indskudsmur i Arkaden til den forsvundne, nordre Korsarms østre Sideskib (S. 1340, 1362).

Med Fuldendelsen af de nye Korsarmsgavle, Lukkemurene i de aabne Arkader, samt Hvælvene i Tværskib og 1. Langskibsfag (der behandles sammen med Kirkens øvrige Hvælv S. 1384 f.), var det egentlige Byggearbejde paa Kirkens Østparti tilendebragt. Tilbage stod kun Arbejdet med Skrankemurene omkring Høj- og Kannikekoret (S. 1414), og Kirkens Østparti kunde tages i Brug. Herefter var Vejen fri for Nedrivningen af det gamle Fraadstensskib, og det allerede paabegyndte Arbejde med Kirkens Vestafsnit kunde fortsættes.

VESTAFSNITTET

Kirkens Vestafsnit omfatter Langskibets fem resterende Fag og det smalte Fag med Taarnene, huis to nederste Etager aabner sig til Sideskibe og Midtskib med store Arkader. Som nævnt under Østafsnittet er det givet, at Vestafsnittets

Sideskibsmure var paabegyndt, inden Arbejdet paa Østafsnittet blev afsluttet, og derefter synes Byggeriet at have gaaet nogenlunde støt de følgende 50—60 Aar indtil 1282, da Domkirkens ældst kendte Brand standsede det for en Tid. Før Branden kan der af nordre Taarn kun have været opført de nederste 3—4 Meter, mens det søndre sandsynligvis var færdigt med Undtagelse af Hvælvingerne, hvilket ogsaa gælder Høj kirkens to vestligste Fag, hvis Hvælv er fra henholdsvis o. 1300 og o. 1400.

Sideskibsmure og Arkadepiller inden for Vestafsnittet er ikke opført fagvis; begge Ydermures nedre Del er tilsyneladende rejst et godt Stykke Tid før Arkadepillerne[29], og det ser endvidere ud, som om søndre Mur er rejst før nordre, hvilket stemmer godt med den Antagelse, at ikke blot Fraadstenskirken, men ogsaa det tilknyttede Kloster har staaet længst muligt.

Hele Vestafsnittet har udvendig den samme profilerede Sokkel som Østafsnittet (om indvendige Sokler se S. 1376); Fagdelingen markeres for Sideskibenes Vedkommende af svære Støttepiller, hvoraf de fleste nu indgaar i Tilbygningernes Mure, og for Højkirkens Vedkommende af brede Lisener, som er ført helt op til Murkronen. — Alt tyder paa, at hvert Sideskibsfag forneden har haft eet Vindue og foroven tre, samlet gruppevis under en Spidsgavl ligesom i Apsisgalleriet, og i hvert Fag af Høj kirken er der eet Vindue. Alle Langskibets Vinduer svarer med deres smige Karmsider og een eller to ind- og udvendige False til Østafsnittets; de fleste har ogsaa rundbuede Halvstensstik kantet med et Løberskifte af sædvanligvis krumme Sten, kun Sideskibenes vestligste Tregruppe og Højkirkens to vestligste Vinduer i Syd og Nord har spidsbuede Stik. Nogle af Spidsgavlene har haft en lille Glug over Tregruppen og langs Taglinierne eet eller to udkragede Skifter.

Højkirkens Mure afsluttes med en Rundbuefrise, hvori der ses nogle mørktglaserede Sten, og en Gesims svarende til Tværskibets; kun i Nordsidens to vestligste Fag er Frisen lidt anderledes, med større Buer og simplere Konsoller, men Frisen er ligesom det øvrige Murværk i disse to Fag helt fornyet ved sidste Restaurering og maaske ændret. Sydsidens tre vestligste Fag har en ren gotisk Buefrise og Gesims, der maa stamme fra en Istandsættelse; Frisen svarer ret nøje til Nordtaarnets, blot er de enkelte Blændinger slankere, Stenenes Glasur mere grønlig, og umiddelbart over Buefrisen i 4.—5. Fag har Gesimsens nederste Skifte et Profil, der bestaar af Hulled mellem to Rundstave (Fig. 151 x). Midtskibets Vestgavl er fornyet, men den oprindelige var udformet med Portal og Tregruppe omtrent som nu.

Af Taarnene (se S. 1392), hvis gotiske Stilpræg i første Række skyldes de svære Støttepiller, er det søndre udført med romansk Murteknik, og kun i oprindelige Vinduer og i Taarnets Murkrone spores Overgangstidens Stilformer; det nordre derimod er med Undtagelse af nederste Etage rent gotisk,

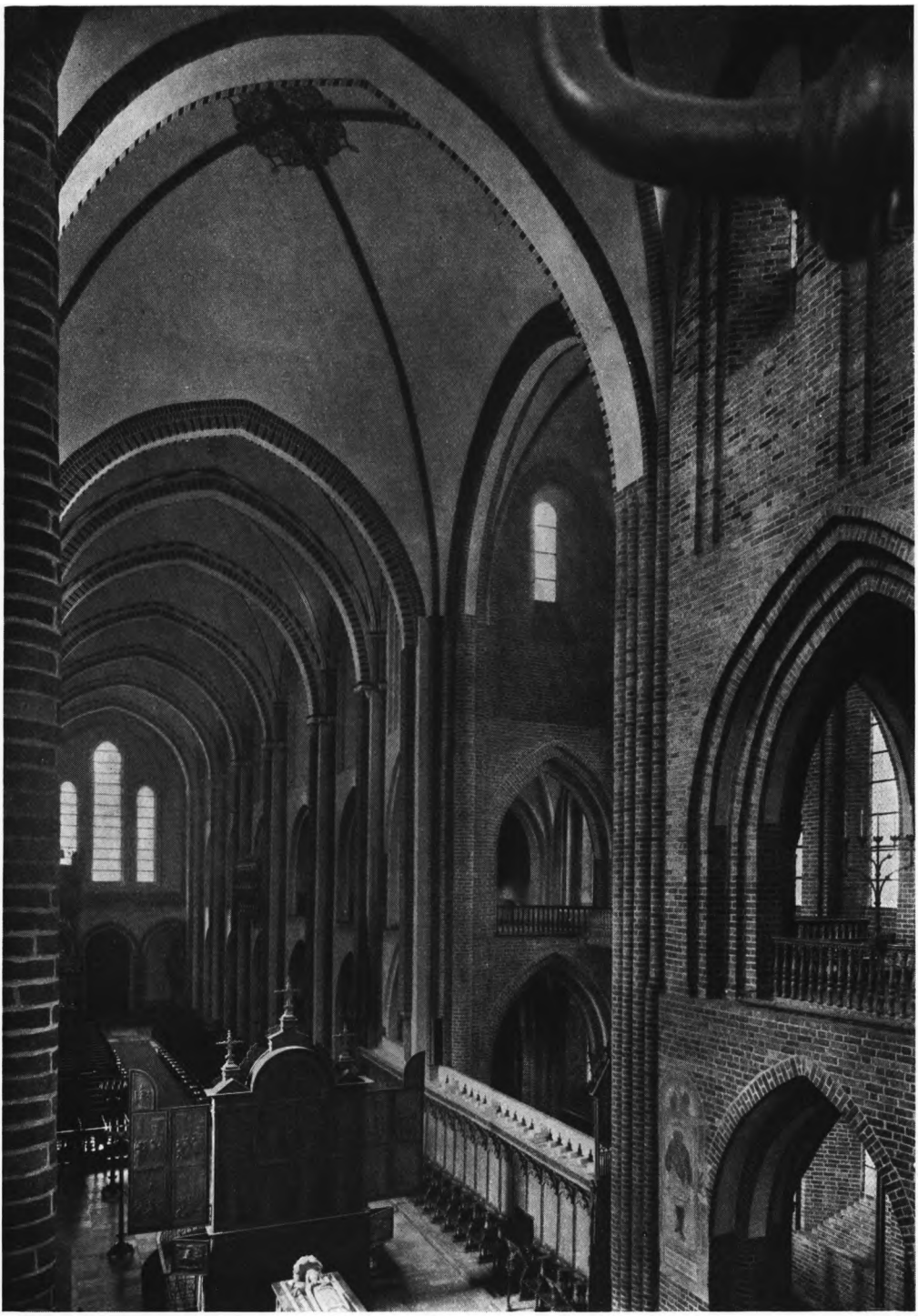

Fig. 60. Langskibet, set fra Apsisgalleriet. E. M. 1949

baade hvad angaar Murteknik og Stilformer i Aabninger og Murkrone. Begge Taarnes tre nedre Etager var fra Opførelsen bestemt til Overhvælvning, men kun de to nederste, der svarer til Sideskibenes to Etager, fik Hvælv, og dette skete først i Begyndelsen af 1400'rne, da der indrettedes Kapeller i Taarnenes underste Etage (sml. S. 1491 og S. 1492). Samtidig hermed eller kort forinden blev det nuværende Vestgalleri rejst (sml. S. 1407), men det er ikke Kirkens ældste. Forskellige Ting tyder paa, at man ikke oprindelig havde tænkt sig at lade Høj kirkefaget mellem Taarnene indgaa i det egentlige Kirkerum, men snarere at udforme det som en Forhal med Tribune i Lighed med Forholdene i Lunds Domkirke og mange tyske Kirker (sml. S. 1390 og Vestgalleriet S. 1407)[30]. Om en saadan Tribune var opført inden 1282 og ødelagt af Branden, kan ikke afgøres, men der kan ikke være Tvivl om, at det vestligste Fag var udskilt fra Resten af Midtskibet til omkring 1400. Endnu før søndre Taarn opførtes, var det afdækket med et midlertidigt Dobbelttag, hvis Tagrygge laa parallelt med Vestgavlen og havde Fald mod Nord. Taget, der har efterladt sig Spor paa Nordsiden af søndre Taarns Nordmur (Fig. 61), har næppe dækket Faget i længere Tid; det blev sikkert overhvælvet nogenlunde samtidig med Nordtaarnets Fuldførelse, og i hvert Fald ikke senere end ved Vestgalleriets Opførelse. Naar Højkirkens 7. og sidste Fag gennem nogen Tid har staaet med denne yderst mærkelige og interimistiske Afdækning, mens Resten af Skibet var dækket med et almindeligt Sadeltag, skyldes det ganske sikkert, at man har haft til Hensigt at give Faget en særlig Udformning, der som nævnt næppe kan være andet end en Tribune. Ydermere synes der ifølge Steen Friis at have været Spor af Buer paa Skibets to vestligste Arkadepiller, og over Gjordbuen mellem 6. og 7. Fag er der paabegyndt en svær Mur, som er samtidig med Hvælvingen i 6. Fag, og denne Mur maa have staaet som Lukke for Midtskibets Tagrum, indtil det vestligste Fag blev overhvælvet o. 1400. Endnu en Ting tyder paa, at der oprindelig var paatænkt en anden Udformning af Forbindelsen mellem søndre og nordre Sideskibsgalleri: Forneden i Vestgavlen paa hver Side af Portalen er der nemlig en bred, spidsbuet Blænding, som omslutter en smallere, og disse Blændinger er overskaaret af det nuværende Galleris Hvælv.

Taarnfrontens Forskydning og Fortandingerne i Langskibet. Sandsynligvis for i det Ydre at udjævne Virkningen af den ret store Skævhed i Planen, der er en Følge af, at Kirkens Længdeakse knækker paa Overgangen mellem Øst- og Vestafsnittet (sml. S. 1316), har man givet Kirkens to vestligste Fag en anselig Forskydning mod Nord. Paa Overgangen mellem 5. og 6. Fag i Nord, har man lige fra Grunden øget Sideskibsmurens Tykkelse med knap 60 cm paa Murens Yderside, og søndre Sideskibsmur har faaet en tilsvarende Forøgelse, men paa Murens Inderside og først over Sideskibets Gallerihvælv.

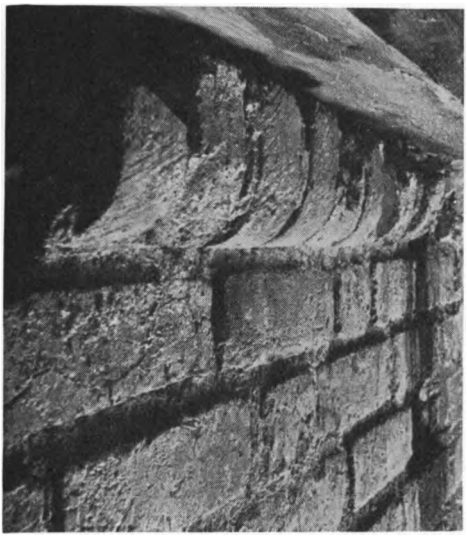
Y. A.1949

Fig. 61. Spor paa søndre Taarns Nordmur af midlertidigt Tag over Midtskibets vestligste Fag (S. 1366).

Denne Forskydning, der nu skjules helt af Tilbygninger og kun kan iagttages fra Tagrummene, maa oprindelig have været ret iøjnefaldende paa Nordsiden, selv om den sløredes noget af Støttepillen, der her er lidt kraftigere end mellem Sideskibenes øvrige Fag (sml. Fig. 23 a).

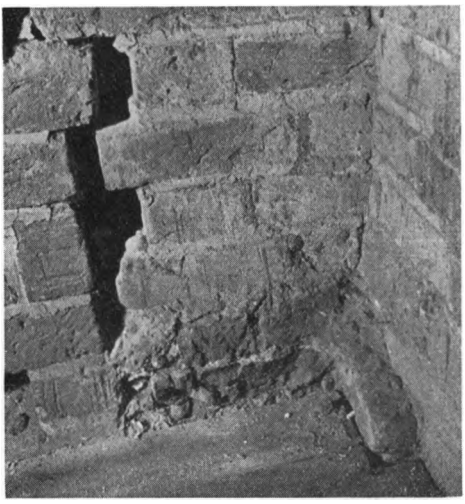
Sideskibsmurene unddrager sig i det store og hele en virkelig Undersøgelse, dels paa Grund af de mange Tilbygninger, der dækker Murenes udvendige Sider, dels paa Grund af de store Forandringer i Murværket, som Gennembrydningen af Arkader til disse Tilbygninger har medført forneden, og endelig fordi Mure og Piller i Sideskibsgallerierne dækkes af et glat, karakterløst Pudslag. Man maa dog sikkert regne med, at der i Sideskibsmurene findes adskillige Fortandinger ligesom i Højkirkens Mure. Fortandingerne her i Vestafsnittet repræsenterer imidlertid næppe, som flere Steder inden for Østafsnittet, lange Arbejdsstandsninger foranlediget af Ændringer i Byggeprogrammet, men kun korte, der kan skyldes midlertidig Mangel paa Byggemateriale eller Vejrligets Indflydelse; Fortandinger i Højkirkens Mure optræder i de fleste Tilfælde fagvis og viser saaledes kun, at Arbejdet er gaaet frem fra Øst mod Vest, og at man har rejst Høj kirkemurene fra Gallerihvælv til Murkrone saa nogenlunde fagvis. De smaa Forskelligheder, der findes fra Hvælv til Hvælv i Midtskib og Sideskibsgallerier, tyder paa, at man i Arbejdet med Hvælvslagningen har fulgt samme Princip.

Fortandingerne i Højkirkens Mure træder tydeligst frem under Sideskibstagene, hvor Murværket staar nogenlunde urørt, men kan ogsaa iagttages

V. A.1949

Fig. 62. Høj kirkemuren. Udkraget, riflet Rulskifte under søndre Sideskibstag (S. 1368).

V. A.1949

Fig. 63. Højkirkemuren. Den søndre Fortanding mellem Øst- og Vestafsnittet (S. 1316, 1358, 1368).

over Tagene. Den store Fortanding mellem Skibets 1. og 2. Fag (Fig. 63), hvor Skellet mellem Øst- og Vestafsnittet findes, er allerede nævnt S. 1316. I Højkirkens Sydmur er der desuden Fortandinger lidt Vest for 3. Fags Midte og i 4. Fags vestre Del, og i Nordmuren er der een mellem 4. og 5. Fag; endelig er det sandsynligt, at der har været en Standsning i begge Mure mellem 5. og 6. Fag. Netop paa Overgangen mellem disse to Fag er det, at man har forberedt Forskydningen af Kirkens to vestligste Fag mod Nord ved at øge Sideskibsmurenes Tykkelse som beskrevet foran; for at gøre Taarnfrontens Forskydning effektiv var det nødvendigt at lade Høj kirkens Mure følge Sideskibsmurene. Den søndre er derfor paa dette Sted drejet mod Nord, og den nordre har ligesom den tilsvarende Sideskibsmur faaet en kraftig Forøgelse paa Nordsiden, der dog at dømme efter det daarlige Forbandt med den Øst for staaende Støttepille muligvis først er tilføjet, efter at Muren var rejst i normal Tykkelse. Mens der mellem Højkirkens øvrige Fag er en ca. 115 cm bred, Helsten fremspringende Lisén, staar der her mellem 5. og 6. Fag baade i Nord og Syd under Sideskibstagene en ca. 1 m bred og 1 m fremspringende Støttepille, der ligesom ved nordre Sideskib tilslører Forskydningen noget.

I Høj kirkemurene, lige under Sideskibstagene, er der et udkraget Skifte, som bærer den Rem, hvorpaa Tagspærene hviler. Dette Skifte, der har haft samme Opgave, da Sideskibene havde Spidsgavle, er her i Vestafsnittet muret som et Rulskifte (Fig. 62), mens det i hele Østafsnittet er udført som et almindeligt Binderskifte. I Sydsidens 2.—5. og Nordsidens 2.—-4. Fag har Stenene afrundet, riflet Underkant, og de er tilhugget efter Brændingen; i

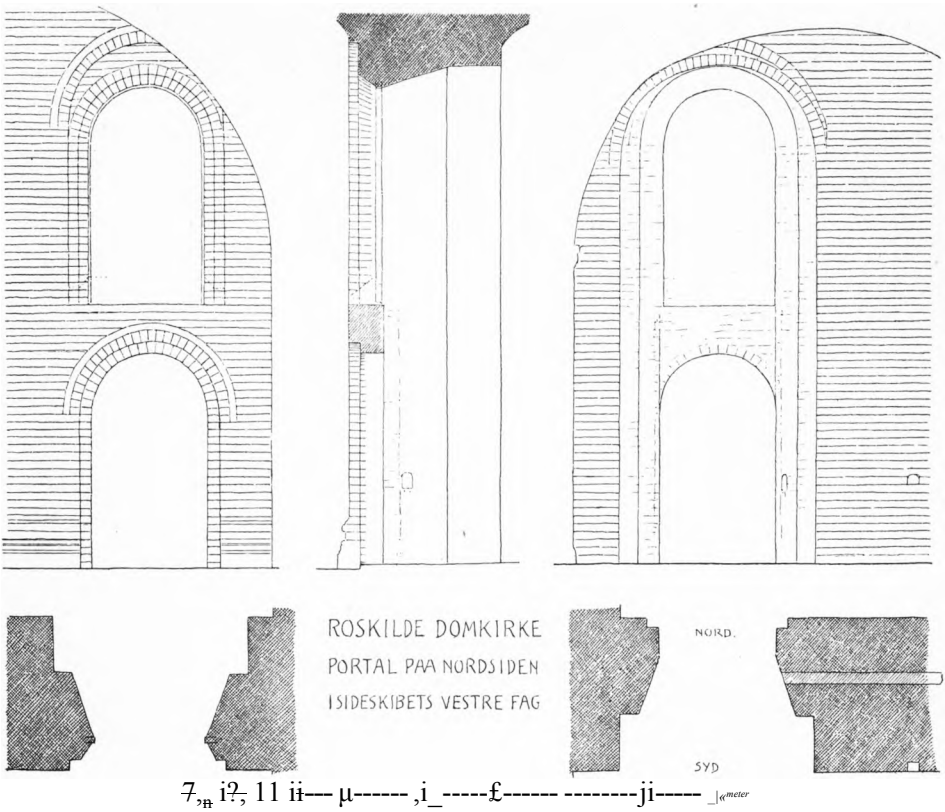
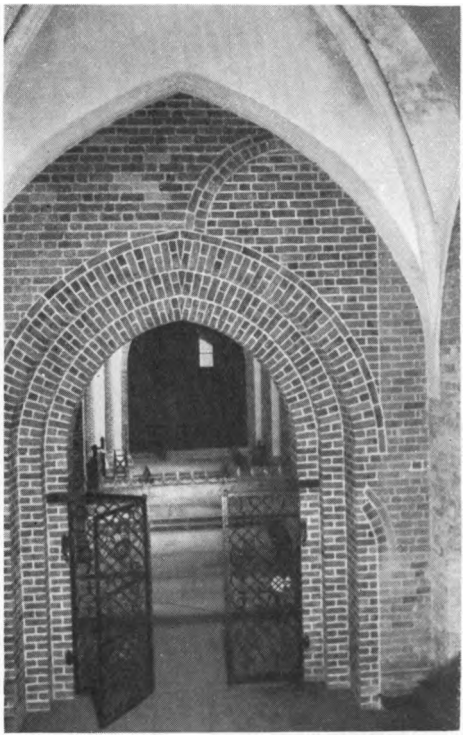

Fig. 64. Kirkens Norddør og vestligste Sideskibsvindue. Maalt af Andreas Clemmensen før Opførelsen af Christian 9.s Kapel. 1:100. (S. 1370).

6. Fag i Syd, der vistnok er ommuret paa et tidligt Tidspunkt, er Skiftet muret af almindelige Sten, og i 5.—6. Fag i Nord, hvor der under Rulskiftet er et almindeligt fremspringende Binderskifte, er det muret af afrundede Formsten, som er tildannet før Brændingen. Midt i det udkragede Skifte er der i flere af Skibets Fag, hvor disse ikke har været udsat for Restaurering, samt i hvert af Apsidens Fag en tilsyneladende ildpaavirket Granitkonsol; et enkelt Sted, i Nordsidens 5. Fag, er Konsollen ikke af Granit, men muret af Tegl med afrundede Hjørner og tre Skifter høj. Tilstedeværelsen af disse Konsoller, der har siddet lige under Tagryggene paa de til Spidsgavlene hørende Tage, betyder maaske, at de smaa Tage har haft en Rygaas.

Sideskibenes Vinduer og Døre. Under Beskrivelsen af Østafsnittet er det nævnt, at man efter Opgivelsen af de treskibede Korsarme indsatte et enkelt Vindue i hver Etage af Sideskibenes 1. Fag fra Øst (sml. S. 1357); de resterende fem Fag i Skibet fik imidlertid fra første Færd (maaske med en enkelt Undtagelse) hvert eet Vindue forneden og tre foroven, samlet gruppevis under en Spidsgavl (Fig. 23 a). I nedre Etage er kun eet af disse Vinduer bevaret; det

E.M. 1946

Fig. 65. Arkaden til nordvestre Vaabenhus samt Rester af Norddor og vindue, sml. Fig. 64.

findes i 6. Fag over Syddøren (Mandsdøren), som nu er den eneste bevarede Dør. Disse to Aabninger, der sidder lidt forskudt for hinanden, er mod Kirkerummet komponeret sammen, idet Dørens inderste Fals og dens smigede Karm er ført op omkring Vinduet, hvis indvendige, dybe Smig derfor er brudt af en Fals; udvendig har baade Døren og Vinduet en Fals. Af Norddøren og det tilhørende Vindue, der indtil Opførelsen af Christian 9.s Kapel fandtes intakt i det tilsvarende Fag af nordre Sideskib, er nu kun den udvendige vestre Karm samt lidt af Stikket for saavel Dør som Vindue synlige. Af Clemmensens Opmaaling (Fig. 64) og et Fotografi fremgaar det tydeligt, at Vinduet først var muret en Smule højere, og at man, sandsynligvis ved Hvælvslaeningen i Sideskibet, har muret et lavere siddende Stik for at faa Vinduet frit af Hvælvet. Begge Døre har været forsynet med en Skydebom som den, der er indmaalt paa Tegningen af Norddøren; ved den søndre Dør er Hullet i Vestkarmen ca. 250 cm og i Østkarmen godt 30 cm dybt. Rester af oprindelige Vinduesstik findes over Arkaderne i Nordsidens 2.-5. Fag (sml. Fig. 149, 156), men ikke i Sydsidens, der er gennembrudt af højere Arkader. Da disse Stik afdækkedes 1861—62, var hveranden Stiksten ubehandlet og hveranden hvidt afpudset[31]. I Sydsidens 3. Fag er det tvivlsomt, om der har været et Vindue svarende til de øvrige Sideskibsvinduer; vestligt i dette Fag er der nu en fladbuet Dør til Krypten under Frederik 5.s Kapel, og denne Dør har afløst en ældre, hvis »uformelige Spidsbue« blev nedtaget 1861[32]; Øst for Døren var der indtil omkring 1910 et Vindue ligesom Kirkens øvrige, men yngre end disse, og da dette Vindue blev fjernet, fandtes Rester af en 328 cm bred, 80 cm dyb, rundbuet Niche, hvis Saal nu ligger fire Skifter over Døren til Kapellets Kælder. De nederste Stiksten i Øst synes indhuggede i ældre Murværk (i Vest er Stenene fornyet), men allerede nogle Skifter oppe er Stikket samtidigt med det omgivende Murværk, hvilket dog ikke beviser, at Stikket er jævngammelt med Sideskibsmurene. Mange Aartier yngre kan Nichen dog ikke være, eftersom der i den findes Rester af et senere indsat endnu

L. L. 1950

Fig. 66. Nordre Sideskibsmur. 3. og 4. Vinduesgruppe fra Øst (S. 1372) samt Spor efter Spidsgavle, set fra Vest (S. 1374).

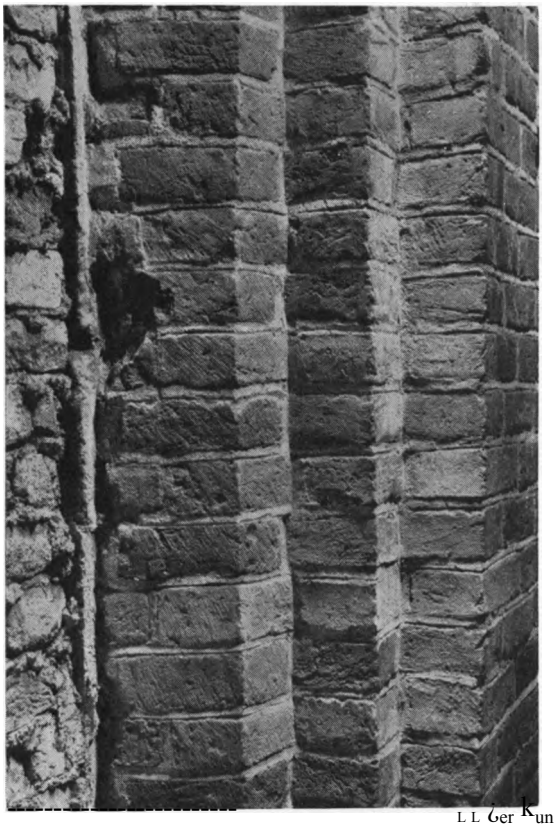

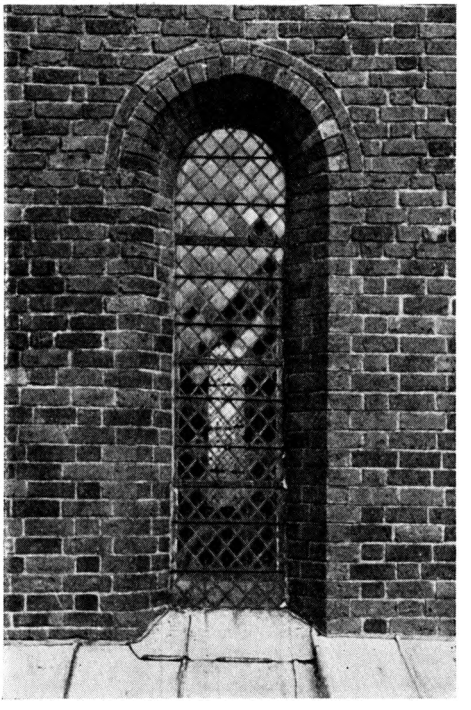
Fig. 67. Nordre Sideskibsmur, 4. Vinduesgruppe fra Øst. Riflede Sten i Vestkarmen (S. 1332).

romansk Dobbeltvindue med smige Karme og indvendig Fals prydet af Kalkmalerier fra o. 1300 (sml. Kalkmalerier S. 1589); da kun et Par Sten af det vestlige Vindues Stik er tilbage, lader det sig ikke afgøre, om Vinduerne har været rund- eller spidsbuede. Den sandsynligste Forklaring paa denne mærkelige Niche er, at vi her staar over for det øverste af en Arkade til en planlagt eller forsvunden, senromansk Tilbygning (se S. 1496), men da der ikke uden Udhugning kan skaffes Bevis for, at Vangerne har været ført helt til Gulvet, tør man ikke udelukke Muligheden for, at der kan være Tale om en oprindelig, men i saa Fald vanskelig forklarlig Niche.

I Sideskibenes Galleri-Etage er [illegible] enkelt Fag, det 2. i Syd, som ikke har en Vinduestregruppe. Fra Hulrummet mellem Frederik 5.s Kapel og Kirken ses imidlertid, at Sideskibsmurens øvre Del er ommuret, mens Vor Frue Kapel endnu stod (sml. S. 1497), og muligvis er Tregruppen her forsvunden ved den Lejlighed; en højtsiddende, 170 cm høj, 77 cm bred og 28 cm dyb, rundbuet Blænding med retvinklet Karmsnit, der iagttages fra Galleriet, er sikkert en blændet Døraabning til Tagrummet over Vor Frue Kapel. — Vinduerne i Galleriet er alle rundbuede med Undtagelse af den vestligste Tregruppe i Nord og Syd, som er spids (sml. Fig. 72). Tregrupperne i Sydsidens 3., 4. og 6. og Nordsidens 4.—6. Fag er blændet i Lysningen og synlige fra begge Sider (Fig. 66), mens Gruppen i 5. Fag i Syd kun ses paa Murens udvendige Side og de tilsvarende i 2.—3. i Nord kun paa den indvendige Side. Vinduerne i Sydsidens 3.—5. Fag er helt romanske med Dobbeltfals ind- og udvendig og et lille Rundhjørne mellem Falsene, ligesom mange af Østafsnittets Vinduer; omkring Vinduernes Halvstensstik findes ogsaa her et Prydskifte, der, hvor det ikke er fornyet, bestaar af krumme Løbere. I de tilsvarende Grupper i Nord har Sidevinduerne kun enkelt Fals paa den indvendige Side, og hvor Dobbeltfalsen findes, er der ikke noget Rundhjørne

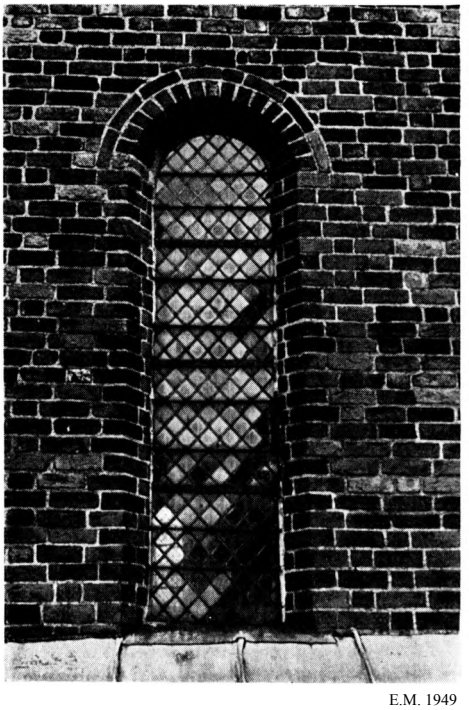

V. A. 1947

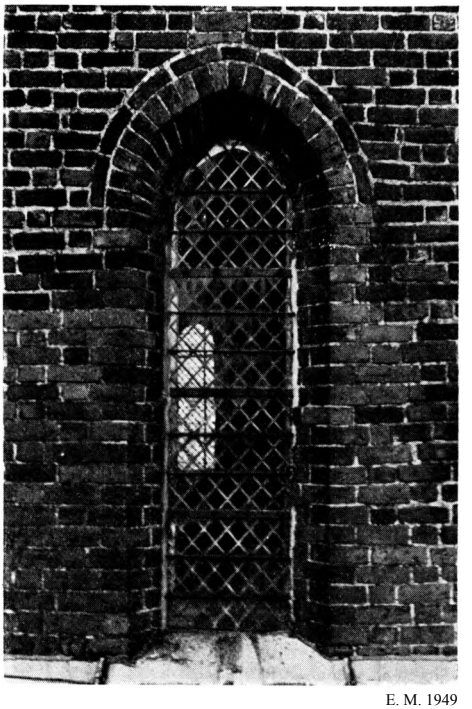

V. A. 1947

Fig. 68—69. Midtskibets Vinduer. Sydsidens 1. og 3. Fag fra Øst (S. 1358, 1374).

E.M. 1949

E. M. 1949

Fig. 70—71. Midtskibets Vinduer. Nordsidens 2. Fag og Sydsidens 5. Fag fra Øst (S. 1374).

mellem Falsene; Stikkenes Prydskifte er som i Syd muret af krumhugne Løbere. Af de resterende tre Vinduesgrupper, i Nordsidens 2. og 6. Fag samt 6. i Syd har de to sidste som nævnt spidse Buer, men alle tre Grupper har smige Karme med een enkelt, meget dyb Fals.

Højkirkens Vinduer. Den Del af Højkirken, som hører med til Vestafsnittet, har eet Vindue i hvert Fag, og i de to vestligste er Stikkene spidse (Fig. 71); men disse Vinduer har ligesom de øvrige smige Karme og et Prydskifte af krumme Løbere omkring Halvstensstikket, hvor dette ikke er ommuret (Fig. 69); kun et enkelt af Højkirkevinduerne i Vestafsnittet, Sydsidens 2. Vindue fra Øst, der synes at være det først opførte inden for Vestafsnittet (idet det 1. Vindue sidder Øst for det store Skel), har ligesom Vinduerne i Østafsnittet en retvinklet Fals udvendig, mellem de smige Karme og Murflugterne (sml. Fig. 68); i Nordsidens 2.—4. Fag er den udvendige Smig smal, det vil sige, at Glasset ligger ret yderligt i disse Vinduer (Fig. 70). I det Indre omsluttes hvert Vindue af en stor Blænding, der for 2.—4. Fags Vedkommende er falset; Blændingsafslutningerne skjules næsten helt af de gotiske Hvælvingers Skjoldbuer, men de synes at være spidsbuede.

Sideskibenes Spidsgavle er temmelig ødelagte, intetsteds er Gavlspidserne synlige, og i de fleste Tilfælde er de da ogsaa nedrevne, saaledes at Sideskibene har kunnet forsynes med Halvtage, der er forlænget ud over Sideskibsmure og de lavere Tilbygninger. Kun bag Helligtrekongers og Christian 4.s Kapeller, der begge er højere end Sideskibsmurene, staar Spidsgavlene urørte i ret stor Højde og synlige fra de respektive Kapellers øvre Etage eller Tagrum. Som allerede nævnt er der flere Steder mellem Gavltrekanternes bevarede nedre Dele udmuret med Munkesten i Krydsskifte, og vi ved, at Østafsnittet havde sine Gavle i Behold o. 1600 (sml. Fig. 99); naar Vestafsnittets Gavle var bevaret endnu, da Christian 4. opførte sit Kapel (1612—41(42)), er det muligt, at alle Kirkens Gavle først er blevet raseret mellem 1670, da Kongen approberede Forslaget om at fjerne de smaa Gavle og Tage paa Kirkens Nordside, og 1672, da Gavlen paa sydvestre Vaabenhus faldt (sml. S. 1484).

I Syd er begge Taglinier ved Gavlene over 3.—6. Fag og i Nord over 2.—6. Fag delvis bevaret (sml. Fig. 72), i Sydsidens 3. Fag er Taglinien endnu markeret af et enkelt fremspringende Binderskifte, og i 6. Fag er der Rester af et lignende Skifte, men over dette er der et Skifte med afrundet Underkant, og disse to Skifter støttes ved Gavlens Fodlinie af en lille, profileret Konsol. I Nordsidens 6. Fag skal Gavllinierne have været markeret paa samme Maade, indtil Gavlen blev helt skalmuret i Forbindelse med Opførelsen af Christian 9.s Kapel. Det er muligt, at alle Vestafsnittets Spidsgavle har haft lignende Afslutninger, som er blevet fjernet de fleste Steder forud for den Udmuring af Lommerne mellem Trekantgavlenes nedre Dele, der fulgte med

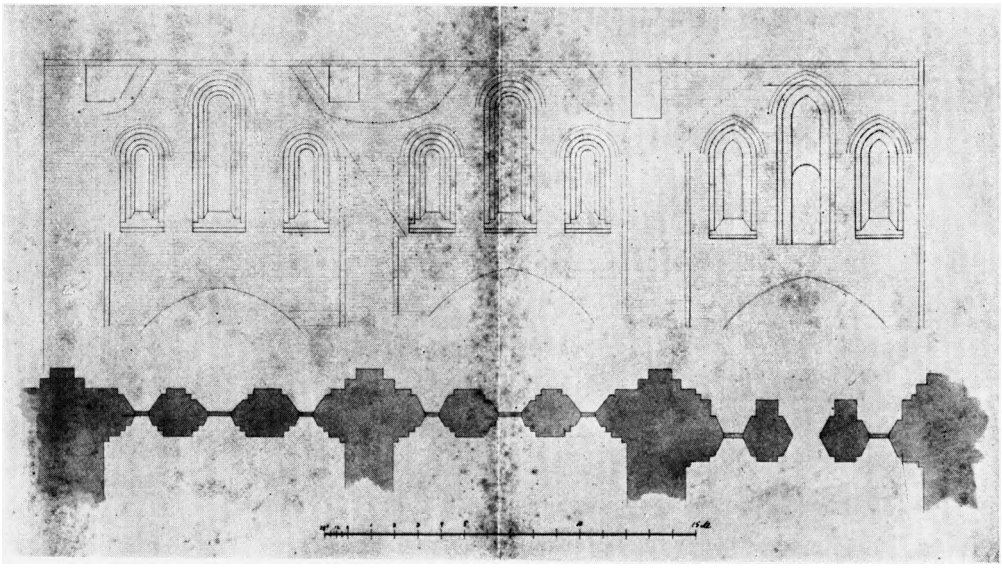

Fig. 72. Nordre Sideskibs tre vestlige Fag med Vinduer og Spor efter Sideskibsgavle og Kapeltage (S. 1372). Domkirkens Arkiv, Roskilde. Indbundne Tegninger Nr. 22.

Sideskibenes ændrede Tagform. Paa en Rekonstruktionstegning[33] af Ydermuren i det kvadratiske Fag Syd for Højkoret er der vist en tilsvarende Gavlafslutning, men om denne Rekonstruktion hviler paa Iagttagelser i dette Fag, eller blot er udført paa Grundlag af Forholdene i Vestafsnittet, vides ikke.

Mens der i Gavlen over Nordsidens 2. Fag er anvendt mange gule Sten, udmærker Gavlen over Nordsidens 3. og Sydsidens 5. Fag sig ved en rig Anvendelse af henholdsvis mørktglaserede og haardtbrændte Sten mellem de røde, et Træk, som er almindeligt for Overgangsarkitekturen; Gavlen i Syd (Fig. 145) har et andet sent Træk, som bestaar i, at selve Gavlspidsen, der her er bevaret, men delvis skjult af et af Hvælvene i Helligtrekongers Kapel, springer lidt frem for Gavltrekantens nedre Del; fire Skifter over Løberskiftet paa Tregruppens Midtvindue er der et Rundstavskifte, og umiddelbart herover ligger Fremspringet (sml. Lukkemuren S. 1362, hvor det samme Træk findes)[34]. Lidt under Gavltrekantens Midte i Sydsidens 4.—5. og Nordsidens 2.—3. Fag ses en rektangulær Glug, Helsten bred og fire Skifter høj; i Nordfagene, hvor ogsaa Gavlenes indvendige Side er tilgængelig over Sideskibshvælvene, sidder Gluggerne i en 57 cm bred, 88 cm dyb, fladbuet Blænding.

Midtskibets Gavl er næsten ganske fornyet, men dens Opbygning gengiver dog i Hovedtrækkene ældre Forhold (Fig. 73). Af den gamle, blytækkede Vestportal[35], der blev nedbrudt 1634, da Christian 4. forsynede Indgangen med en ny Sandstensportal (sml. S. 1420), afdækkedes en Del Rester i Forbindelse med Istandsættelsen af Kirkens Vestgavl 1871. Steen Friis skriver i den For-

bindelse[36], at man har »undersøgt Murværket og Grunden og fundet Sporene af den ældste Portals Indfatning udad til«, samt at det særlige Kirkesyn, efter at have betragtet de fremdragne Spor, vedtog, at der skulde rejses »en rundbuet Hovedportal med Indfatning efter Sporene i Grunden og med Søjler i Fremspringenes Hjørner« (sml. den nuværende Portal Fig. 84). Kornerup meddeler, at den gamle Portal var afsluttet med en Spidsgavl, hvis skraa Linier antydedes af et Løberskifte, samt at Portalen maaske var ændret paa Dronning Margrethes Tid[37]. Ved samme Lejlighed afdækkedes der Spor af den oprindelige Vinduestregruppe, og herom meddeler Friis: »Det viser sig ved Nedbrydningen af vestre Gavl, at alle dens tre Vinduer have ligget i et Tilbagespring i Murfladen aldeles som i søndre Korsfloj med Undtagelse af, at dette Tilbagespring viser sig i Gavlen med en hel Sten, medens det i Korsgavlen kun er af $^1/_2$ Stens Tykkelse. — Det fremgaar ligeledes, at Vinduerne have været rundbuede, idet Gesimsens første Stens Skraaning viser hen til Rundbue, men umulig kan forudsætte Spidsbuen«[36]. Det er dog nok tvivlsomt, om Steen Friis har Ret i denne Slutning, idet en enkelt Sten er et meget spinkelt Grundlag for Bedømmelse. Ydermere er ikke blot Sideskibsgalleriernes, men ogsaa Højkirkens vestligste Vinduer spidse, og da Vestfaçaden maa være opmuret sidst, er det mest sandsynligt, at den har haft spidsbuede Vinduer; Kornerup, der fulgte Arbejdet nøje, delte da heller ikke Steen Friis' Mening om Vinduernes Form, men skriver, at de har været spidse, og meddeler desuden, at Gavllinierne var glatte[37]. Om middelalderlige og eftermiddelalderlige Ændringer ved Gavlen se S. 1408, 1420.

Indvendige Sokler. Nordre Sideskibsmur har ligesom Østafsnittets Mure en hulkantet Granitsokkel indvendig, men den er ligesom et Par af Vægpillernes Sokler skjult af Gulvet[38]; i Syd ser man ligeledes kun Vægpillernes Sokkel, men det maa formodes, at selve Muren ogsaa her har hulkantet Sokkel. Sokkelen under Vægpillernes Halvsøjler og i nogle Tilfælde ogsaa under de glatte Midtled har et Hulkelprofil foroven, hvorimod de flankerende Led har en retkantet Sokkel; det 4. Vægpillepar fra Øst har dog retkantet Sokkel under Midtleddet, og paa den nordre har de flankerende Led Hulkel. 6. Vægpillepar, der baade i Syd og Nord har Sokkelen under Gulvniveauet, er særlig kraftige, fordi de udgør en Del af Taarnkonstruktionen; den søndre har en meget fremspringende Sokkel med Hulkel under Midtleddet og Retkant under de flankerende Led, og den nordre synes at have Retkantsokkel under alle Led[39].

Det er allerede nævnt S. 1357, at mens Soklerne under de fire Højkorpiller ligger en Del lavere end Ydermurenes indvendige Sokkel, har de to vestligste Pillepar i Østafsnittet Sokler, der er højere, og det samme gælder alle Vestafsnittets Piller med Undtagelse af det 6. Pillepar fra Øst, de svære Taarn-

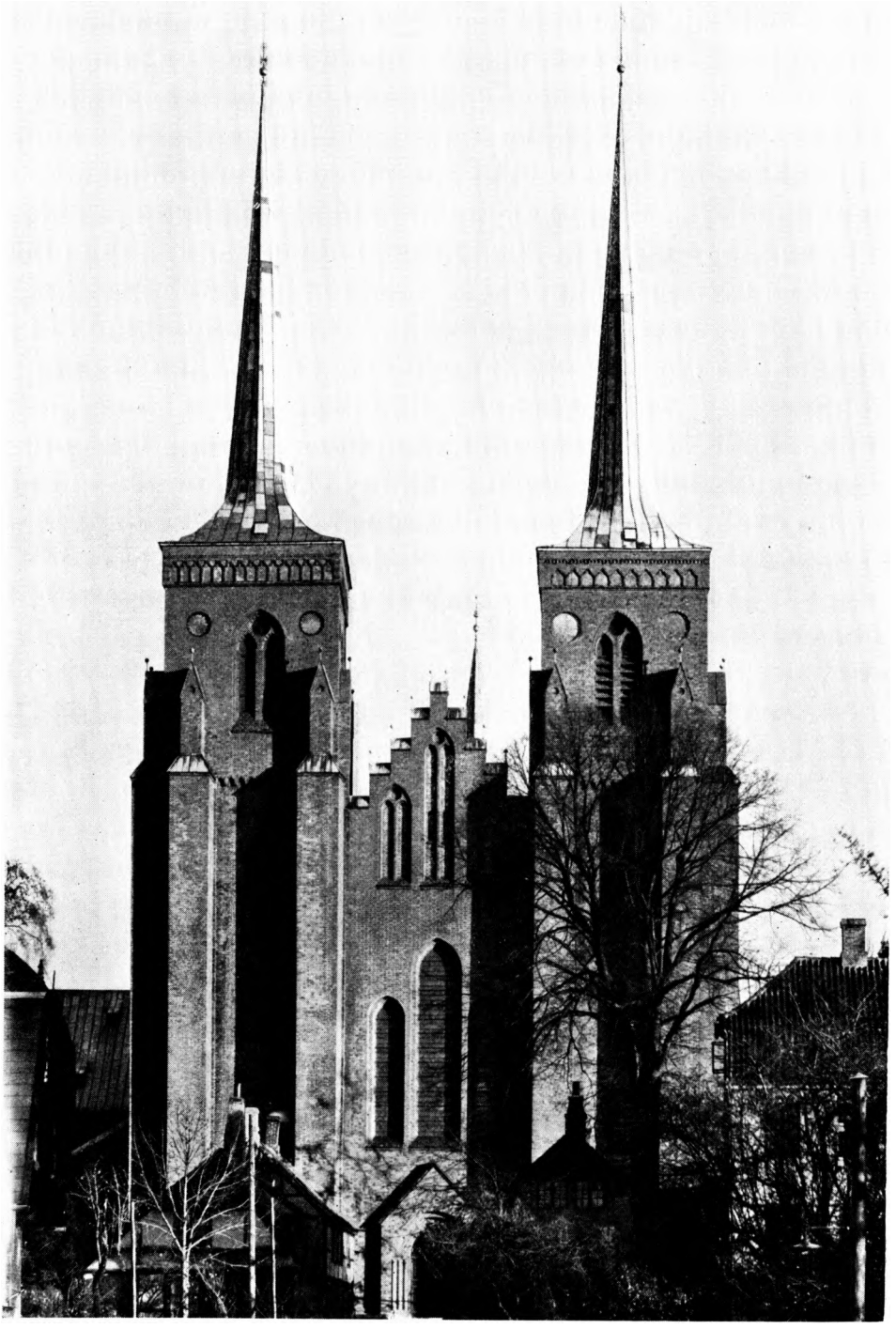
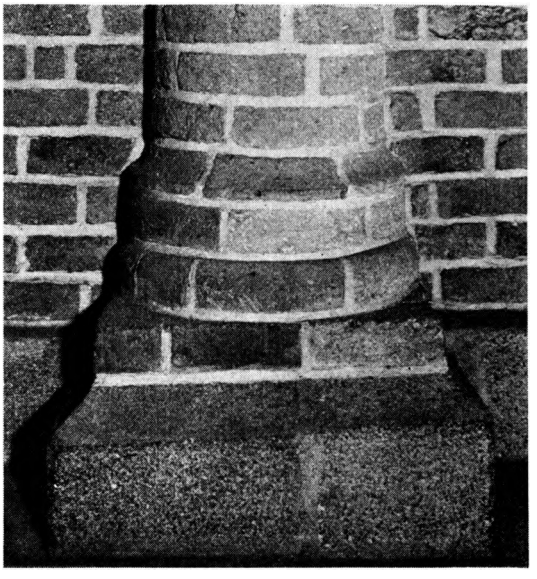

Fig. 73. Domkirkens Vestfront. E. M. 1947

E.M. 1947

Fig. 74. Søndre Sideskib. Base under Hovedvægpilles Midtled (S. 1379). Efter Smidt.

E. M. 1947

Fig. 75. Sydvestre Korspille. Base under Halvsojle (S. 1357). Efter Smidt.

piller, hvis Sokkeloverkant ligger ca. to Skifter under Gulvet (Fig. 76 a). Disse Spring i Sokkelhøjden kan forekomme mærkelige, men ser man paa Fig. 14, er det tydeligt, at Piller med højtliggende Sokkel alle hører hjemme inden for den gamle Fraadstenskirkes Mure, og Pillerne er helt eller delvis rejst paa gammelt Murværk. I Modsætning hertil ligger Ydermurene, de fire Højkorpiller og de to Taarnpiller uden for Fraadstenskirkens Omraade, og Fundamenterne har i det store og hele kunnet udlægges, inden den gamle Kirke blev nedrevet; at dens Tilstedeværelse har vanskeliggjort Arbejdet, er tydeligt, thi disse Murpartiers indvendige Sokler ligger ikke i samme Højde; ved Arkadepillerne spiller dette Forhold dog ikke nogen større Rolle, og for Sideskibsmurenes Vedkommende er Fejlen nu helt tilsløret af det regulerede Gulv. Inden for Vestafsnittet og regnet fra Øst mod Vest har 2. Pillepar og 3. Pille i Syd retkantet Sokkel under de retkantede Pilleled og hulkelprofileret under Halv- og Kvartsøjler; 3. Pille i Nord har retkantet Sokkel under alle Led, og 4.—5. Pillepar har en ensartet Sokkel med lille Skraakant. — Fælles for alle hidtil omtalte Sokler (ogsaa Østafsnittets) er, at Pillernes mange Led er anlagt i og med Sokkelskiftet. Under 6. Pillepar, Taarnpillerne, er Sokkelen imidlertid af en helt anden Karakter; ikke blot har den i Modsætning til Kirkens øvrige Sokler afrundet Overkant, men den er ottekantet i Plan og følger der-

Chr. Schledermann

Fig. 76 a. Sokkel under 6. Arkadepille (Taarnpille) i Nord (S. 1378).

for ikke Pillernes Leddeling, som da ogsaa først er anlagt i fire Skifters Højde (Fig. 76 a)[40]. Denne Sokkelform er rent gotisk, men der er ikke noget mærkeligt i at finde den her under Taarnpillerne, der ifølge hele Byggearbejdets Gang fra Øst mod Vest ikke behøver at være anlagt før ved 1200'rnes Midte[41].

Over Granitsokkelen har Vægpillerne inden for Vestafsnittet kun i eet enkelt Tilfælde — naar bortses fra Halvsøjler og kvartrunde, ribbebærende Led — en Teglstenssokkel; en saadan findes paa Nordvæggens 2. Pille, hvor den er to Skifter høj med glat Skifte under kvartrundt Led. Halvsøjlerne paa 3. og 5. Pille i Syd samt 5. i Nord har Base (Fig. 74) svarende til anden Periodes Baser (sml. Fig. 38), men uden Hjørneknopper, og samtidig har Halvsojlen mistet Ringen forneden; Sideleddene paa Nr. 5 i Syd har den samme Base, og dette gælder ogsaa Halvsojlen paa 3. Vægpille i Nord, der dog mangler det nederste, glatte Skifte. En mere forenklet Baseform, Hulkel over kvartrundt Led, forekommer som nævnt S. 1357 allerede under Østafsnittets fire vestlige Arkadepiller (de vestre Korsskæringspiller og Langskibets østligste Pillepar, Fig. 75), og herfra fortsætter den under alle Led i samtlige Arkadepiller i Langskibet lige indtil Taarnpillerne, der ikke har noget egentligt Sokkelskifte i Tegl; 4. Pillepar mangler dog Hulkelskiftet (Fig. 76b).

Kapitæler og Kragbaand i Sideskibe og Gallerier. Halvsøjlerne paa Sideskibenes 3. og 5. Vægpille samt de korresponderende paa Arkadepillerne har Trapezkapitæl med hulkantet Abakus; en Undtagelse er Kapitælet paa 5. Arkadepille i Nord, der ligesom det glatte Midtled paa Vægpillerne staar uden

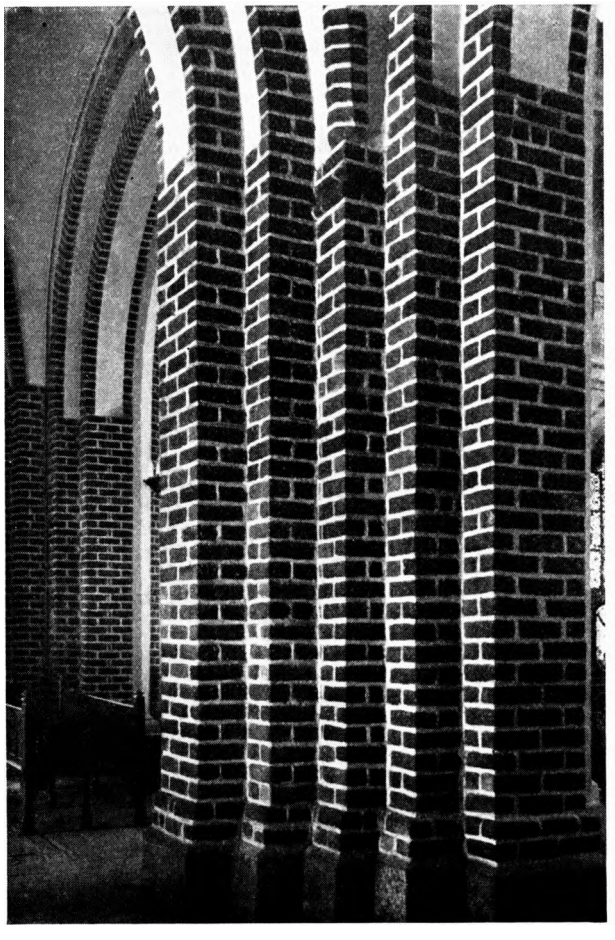
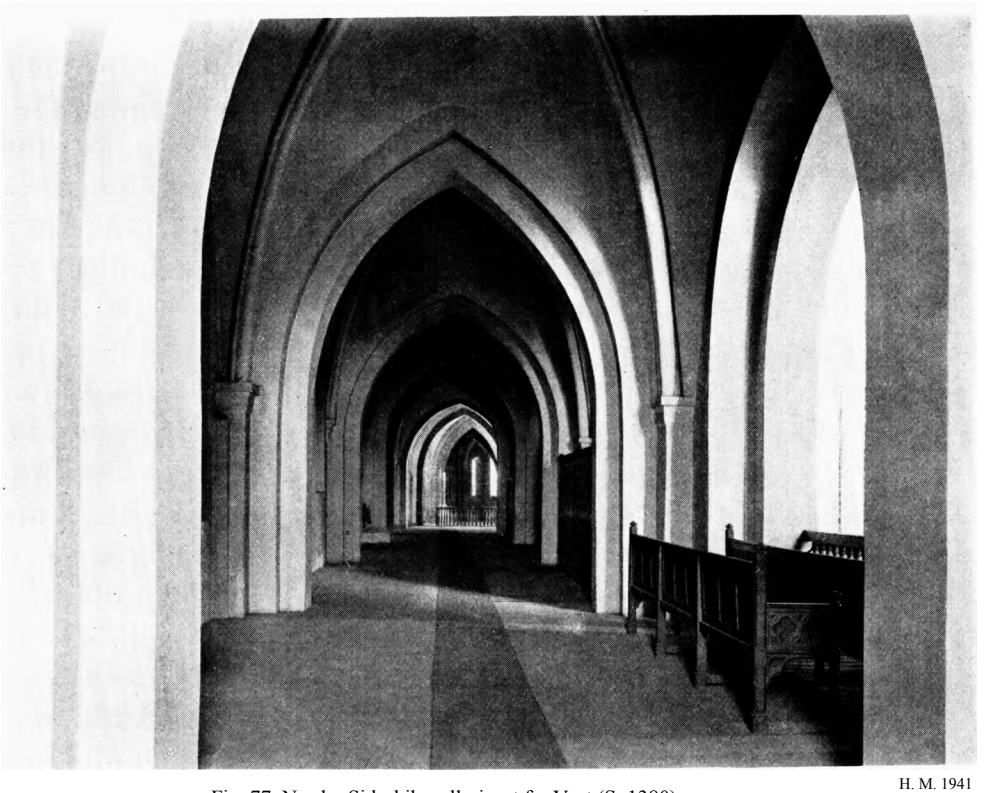

Fig. 76 b. Søndre Sideskibs 4. Arkadepille, regnet fra Øst. Set fra Sydøst (S. 1379) Efter Smidt.

Kragbaand. Pillernes ribbebærende Led har ingen Kragbaand i 2. Fag i Syd (hvilket ganske svarer til 1. Fag i Syd og Nord, omtalt S. 1357), men dobbelt Kragbaand, Hulkel over halvrundt Led, i 3.—4. Fag i Syd og 2.—4. i Nord (sml. Fig. 76 b) og et tre Skifter hojt i 5.—6. Fag; sidstnævnte Kragbaand har nederst et kvartrundt Skifte, derover et glat og øverst et svagt fremspringende. De ribbebærende Led paa 3. Vægpille i søndre Sideskib er runde og forsynet med et i Plan cirkulært Kapitæl, hvis to nederste Led svarer til Kragbaandet paa de retkantede Pilleled, mens det øverste er et almindeligt, glat Skifte. Alle øvrige Pilleled er uden Kragbaand.

I Langskibets Galleri-Etage (Fig. 77), hvor alle Pilleled med nedennævnte Undtagelser er retkantede, er saavel Sokler som Kragbaand yderst sjældne; allerede i den Del, som horer til Østafsnittet, har kun Pillerne Øst for Korsskæringen et Sokkelskifte, og Kragbaand findes overhovedet ikke. Inden for Vestafsnittet, hvor hele Galleri-Etagen er dækket af Puds, er der kun et lille, skraakantet eller kvartrundt Sokkelskifte under de tre midterste Led i 2. og 3. Arkade i Syd og et tilsvarende under en Hulkel paa den 3. Vægpille i Nord, hvis Midtled er en Halvsøjle. Kun ganske faa Pilleled har Kragbaand; det gælder de ribbebærende Led paa Sydsidens 2.—3. Arkadepille og paa den 4. Arkadepilles Østside, der har Hulkel over kvartrundt Led, samt de tilsvarende Led paa 4. Pilles Vestside og i 5.—6. Fag i Syd og Nord, hvor Kragbaandene er karnisformede. Disse sidste viser sig dog ved Pudsafbankning at være muret som Kragbaandene i Sideskibenes 5.—6. Fag, og det samme er sikkert Tilfældet med de helt tilsvarende Kragbaand, der er benyttet ved

H. M. 1941

Fig. 77. Nordre Sideskibsgalleri, set fra Vest (S. 1380).

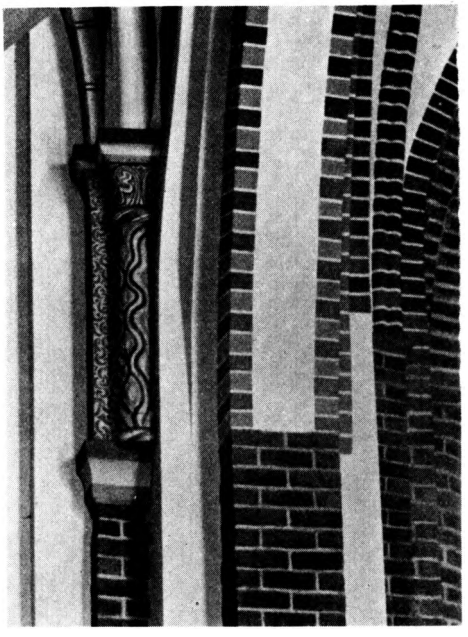
de skjoldbuebærende Led paa de vestre Korsskæringspiller samt paa Langskibets 1. Par Arkadepiller (sml. S. 1382).

Kragbaand i Højkirken. Side 1354 er det nævnt, at Apsidens Ribber støttes af smaa Granitkonsoller, og at Højkorets og Tværskibets hviler paa Væg- og Arkadepillernes opgaaende Led, der kun i enkelte Tilfælde har Kragbaand; disse Hvælvinger har ingen Skjoldbuer, men hviler paa Forlæg i Væggene. Da man rejste Højkirkemurene i 1. Langskibsfag, der hører med til Østafsnittet, samt i Resten af Langskibet, blev der ogsaa her muret Forlæg til Hvælvkapperne, men ved Hvælvslagningen, som kan ligge en Del Aar senere, blev Forlæggene ubenyttede, og mod Langmurene opførtes Skjoldbuer (sml. Fig. 78-83). Denne Ændring i Hvælvingernes Konstruktion medførte, at de opgaaende Led i Arkadepillerne fik en anden Anvendelse end planlagt; de kvartrunde Led, som skulde have baaret Ribberne, blev benyttet som Vederlag for Skjoldbuerne, og oven paa de retkantede Led, der flankerer det halvrunde Midtled, og som sikkert sammen med det skulde have baaret en falset Gjordbue, anbragtes Dværgsøjler som Støtte for Ribberne. De to Pillepar, der hører til Østafsnittet, er anderledes udformet end Resten af Langskibets Arkadepiller, og ved Overhvælvning af 1. Fag blev Dværgsøjlen anbragt i Falsen

mellem to Pilleled, hvor den støttes af en rund Skive. De skjoldbuebærende Led paa disse fire Arkadepiller har i Højde med Kapitælerne paa Højkorets Søjlebundter et karnisprofileret Kragbaand, som i Formen ganske svarer til Kragbaandene i Sideskibenes 5.—6. Gallerifag (sml. S. 1380), hvorimod de adskiller sig lidt fra dem, der er benyttet paa Resten af Langskibets Arkadepiller; godt halvanden Meter højere oppe, i Skjoldbuernes Vederlagshøjde, er der et hulkelprofileret Kragbaand. Flere af de Halv- og Kvartsøjler, der findes paa Langskibets 2.—5. Par Arkadepiller, har ifølge Restaureringstegningerne en ret flad Halsring[42] samt Trapezkapitæl med karnisformet Abakus; paa Midtsøjlernes Øst- og Vestside synes Abakus dog at være dannet af flere Skifter hulkantede Sten. Karnisprofilet er ført rundt paa Pillernes retkantede Led som Kragbaand. Det 6. Pillepar, Taarnpillerne, har kun Kvartsøjler paa Østsiden, og Midtleddet er retkantet; de to Halvsøjler paa Taarnpillerne har Trapezkapitæl, den søndre med Hulkant, den nordre med et enkelt retkantet Skifte som Abakus, og kun Midtleddet og den mod Skibet vendte Side af det skjoldbuebærende Led i 7. Fag har karnisformet Kragbaand, der er anbragt i Højde med Kvartsøjlernes Kapitæl og altsaa lidt lavere end Kragbaandene paa de østligere Piller. Dværgsøjlerne er cirka halvanden Meter høje, forsynet med Halsring, trapezagtigt Kapitæl med afrundede Hjørner og hulkantet Abakus, der er ført rundt som Vederlag for Skjoldbuerne; i 4.—6. Fag er Dværgsøjlerne lidt højere end i 1.—3. og 7. Fag, og dermed er Vederlagshøjden for Skjoldbuerne i disse Fag hævet lidt. I 7. Midtskibsfags Vesthjørner er der ingen Dværgsøjler, og de skjoldbuebærende Pilleled har kun Kragbaand i Vederlagshøjde.

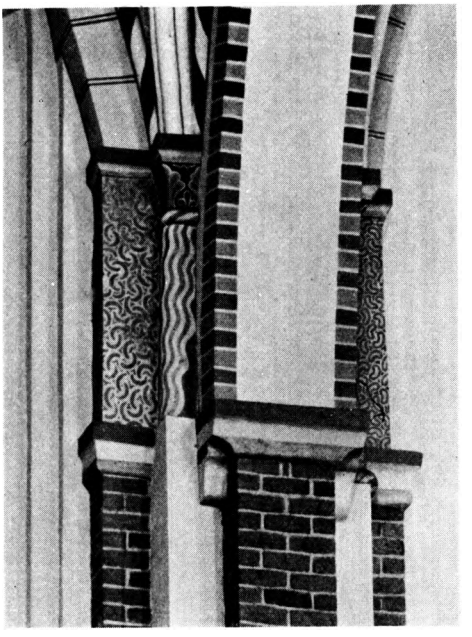
HVÆLVINGSSYSTEMET

Hvis man skal slutte ud fra de ældre Kirker i Sorø og Ringsted, er det sandsynligt, at man ved Planlægningen af Roskildes romansk prægede Østparti med de fremspringende Korsarme har tænkt sig Højkirken, maaske med Undtagelse af Apsis og Højkor, staaende med Træloft (hvilken Form dette nu end skulde have), mens Omgang, Sideskibe og Gallerier utvivlsomt har været bestemt for Hvælv. Saavel Korsarmene, der har haft et Fremspring paa to Fag, som det smalle, østligste Midtskibsfag, der horer til Østafsnittet, kan da ogsaa tyde paa en saadan Overdækning. Ideen til Overhvælvning af Højkirken kan være opstaaet i Forbindelse med Korsarmenes Tilbagedragning. — Paa den anden Side antyder den Vekslen mellem stærke og svage Vægpiller, som findes i Sideskibene (3. og 5. Pille er kraftigere udformet end 2. og 4., og deres Midtled udgøres af en Halvsøjle), at der ved Sideskibsmurenes Opførelse har været Planer fremme om at overhvælve Langskibet efter det

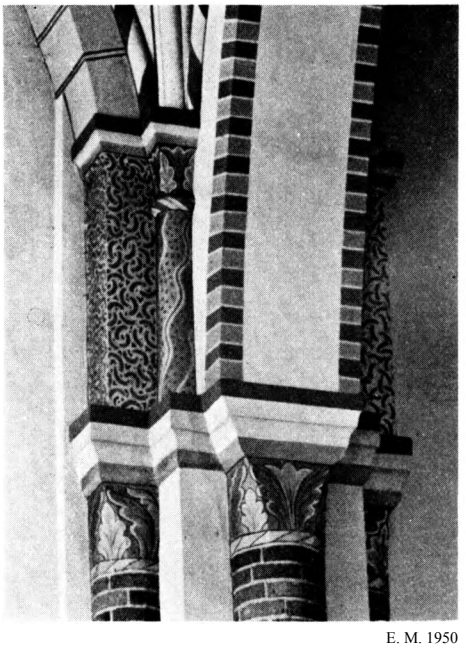
E. M. 1950

Fig. 78. Nordvestre Korsskæringspille (S. 1382, 138«).

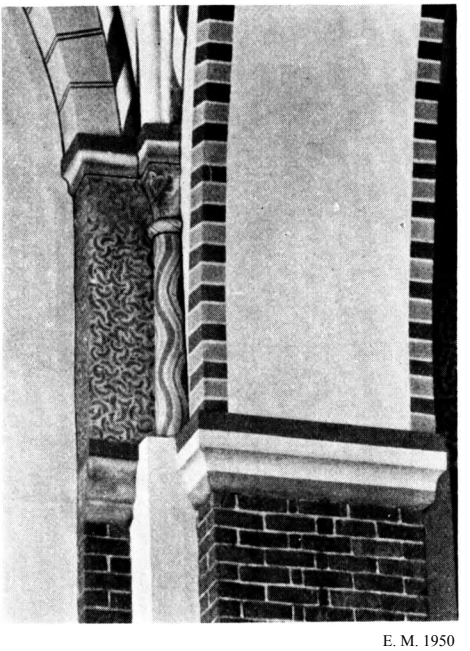
E.M. 1950

Fig. 79. 1. nordre Arkadepille fra Øst (S. 1382, 1386).

E. M. 1950

Fig. 80. 5. nordre Arkadepille fra Øst (S. 1382, 1386).

E. M. 1950

Fig. 81. 6. nordre Arkadepille (Taarnpille) (S. 1382, 1386).

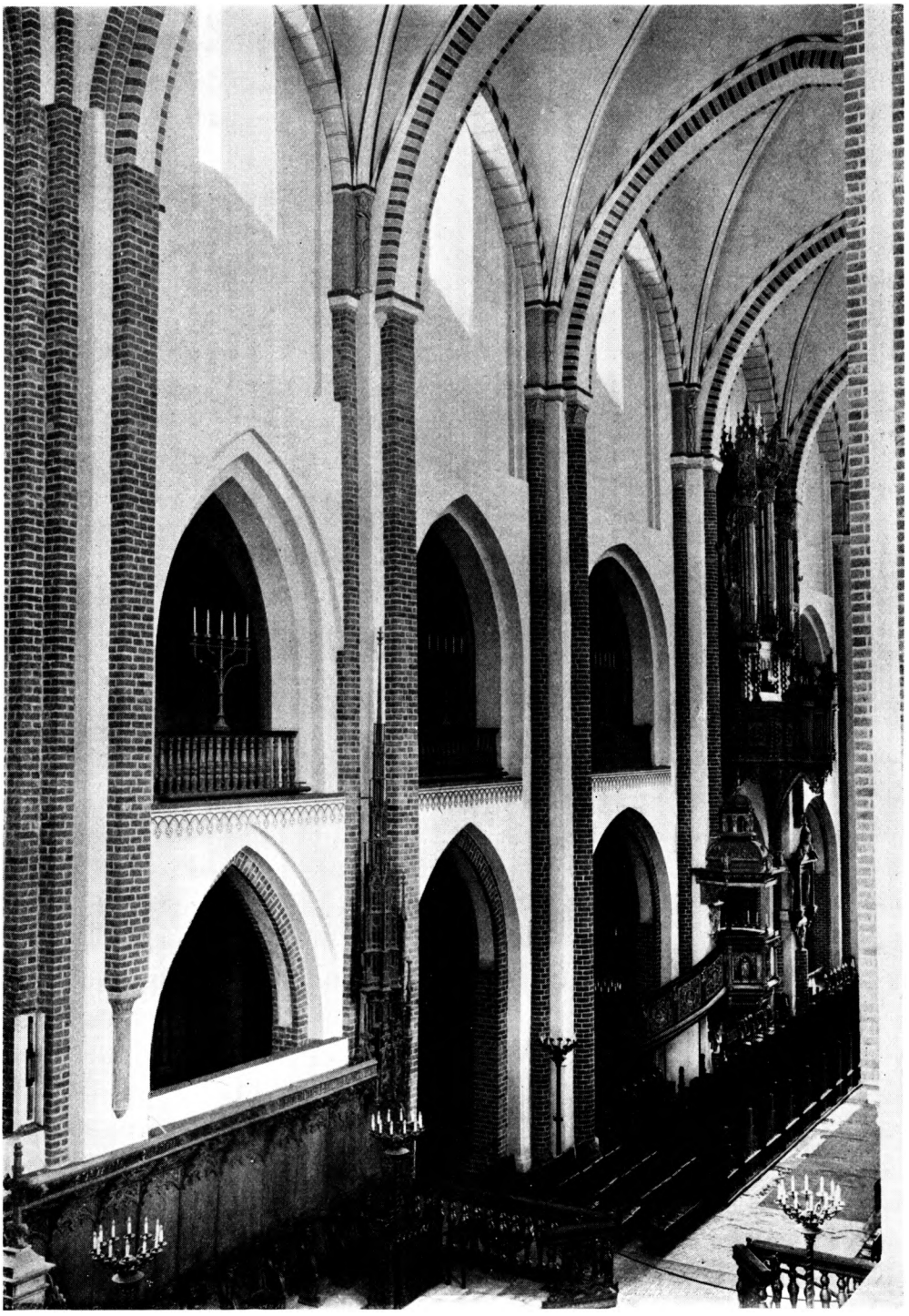
Fig. 78—81. Højkirken. Kapitæler, Kragbaand og Dværgsøjler.

bundne System, hvor to kvadratiske Sideskibsfag svarer til et kvadratisk Midtskibsfag. Mod en Overhvælvning efter dette System taler imidlertid det Forhold, at Sideskibsfagene er meget langstrakte, hvilket vilde have medført uforholdsmæssig store Midtskibshvælv. Langskibets Fagbredde er anslaaet med det smalle Fag nærmest Korsskæringen, og dettes Bredde er bestemt af de treskibede Korsarmes vestre Sideskib. Da man fortsatte Arbejdet med Sideskibsmurene vestover, øgede man imidlertid Fagbredden, kraftigt i 2. Fag og yderligere en Del i 3. Fag, der har samme Bredde som 4.—5. Fag, mens 6. Fag (Taarnfaget) omtrent svarer til Langskibets smalle, østligste Fag. Da Arkadepillerne er anbragt lidt mere uregelmæssigt end Vægpillerne, og Bredden af dem er lidt vekslende, svinger Arkademaalene en Del; til Trods herfor lykkedes det at bibeholde samme Højde paa Arkaderne i hele Langskibet, men kun ved at trykke de spidse Buer saa stærkt, at flere af dem er helt runde.

Hvis Kirken fra første Færd skulde have været anlagt efter det bundne System (sml. Smidt S. 104 f.), maatte det smalle, østligste Midtskibsfag være planlagt som et Halvfag, der efter 2. Midtskibsfags Rejsning skulde overhvælves sammen med dette. Men en saadan Ordning stemmer ikke med Vægpillernes Vekslen, eftersom de stærke Piller da burde staa ud for Midtskibets Gjordbuer. Medmindre det mod Sædvane har været Tanken at overhvælve det smalle, østligste Midtskibsfag selvstændigt og derefter gennemføre det bundne System i Resten af Langskibet, hvad der dog vilde stemme daarligt med den S. 1366 omtalte Ordning af Skibets 7. og vestligste Fag, maa man slutte, at Skibets smalle, østligste Fag (og dermed Højkirken) ikke fra første Færd var bestemt for Hvælv, men for et Træloft.

Hvordan det nu end forholder sig med Kirkens ældst planlagte Overdækning, saa er det givet, at det bundne System, hvortil der maaske er Tilløb i Vestafsnittets Vægpiller, var opgivet til Fordel for det gennemgaaende System, da man naaede til Anlægget af Arkadepillerne i Vestafsnittet, ja forøvrigt allerede ved Østafsnittets to vestligste Par, der er anlagt senere end Vestafsnittets Sideskibsmure, thi i alle disse Piller er der ingen Vekslen mellem stærke og svage. De er i Hovedsagen ens, kun mod Sideskibene udformedes Midtleddet i Symmetri med Vægpillernes Midtled, saaledes at det paa hveranden Pille er en Halvsøjle, paa hveranden en Pilaster (sml. tilsvarende Forhold i Østafsnittet S. 1344).

Alle Hvælv inden for Østafsnittet, hvoraf nogle allerede er omtalt, samt Sideskibenes forneden og i Galleriet, hviler paa Forlæg i Murene. Da man rejste Høj kirkens Mure med Blændinger omkring Vinduerne og Fortandinger for Hvælvene, var det Tanken at mure Hvælvkapperne langt mindre stejle, som f. Eks. i Højkoret eller Korsarmene og hvilende paa Forlæg, koncentriske med

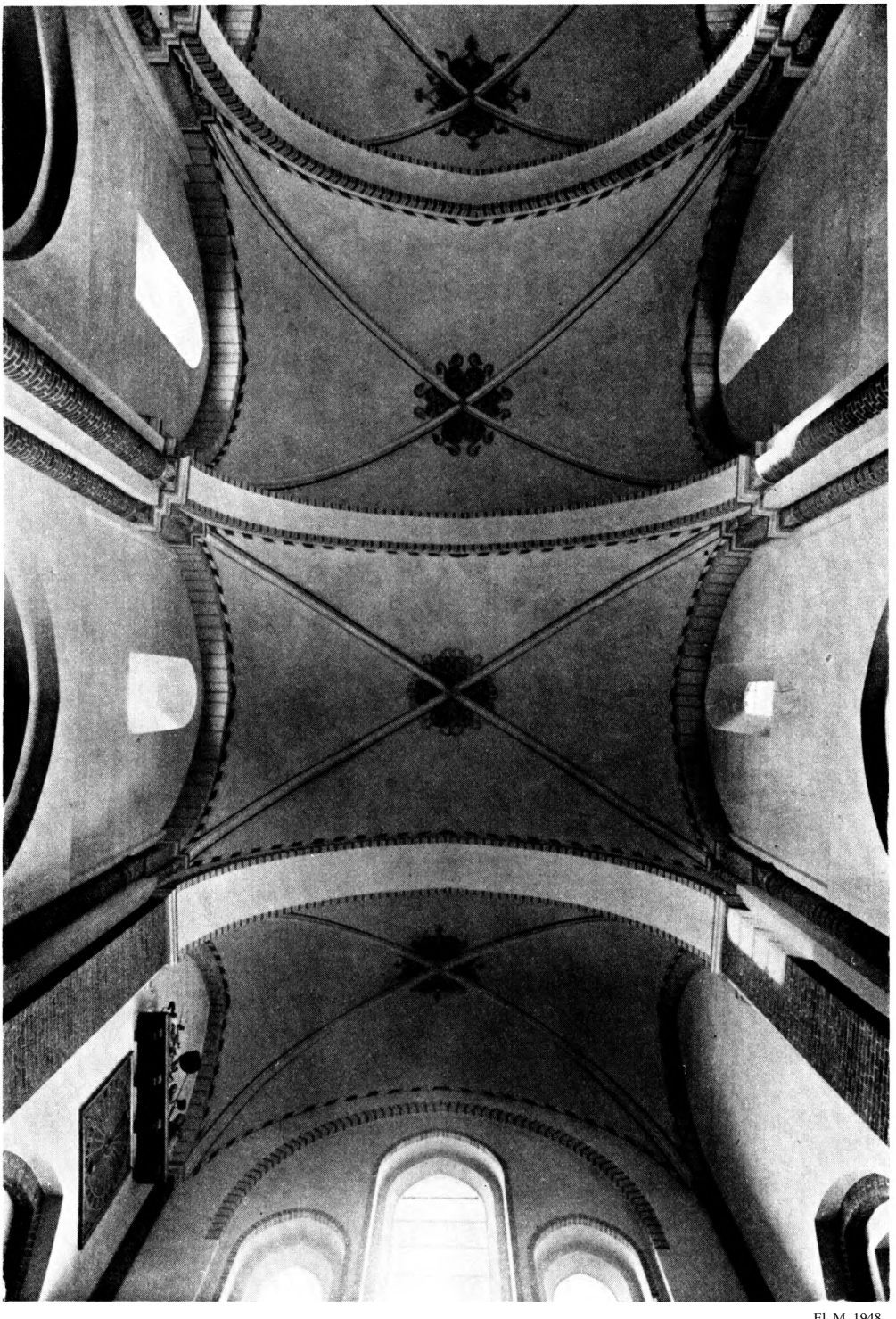
H. M. 1941

Fig. 82. Midtskibets søndre Væg, set fra nordre Korsarmsgalleri.

Blændingernes Stik saaledes som i Korsarmene. En saadan Udførelse af Hvælvene forklarer de foran omtalte Ejendommeligheder ved Arkadepillerne. Dværgsøjlerne, der støtter Ribberne, hviler som nævnt nu paa de retkantede Pilleled, som flankerer Arkadepillernes mod Midtskibet vendte Halvsøjler, medens de to følgende kvartrunde Pilleled danner Forlæg for Hvælvenes Skjoldbuer (sml. Fig. 80—81); tænker vi os imidlertid Hvælvkapperne hvilende paa Forlæg i Høj kirkemurene, vilde de kvartrunde Pilleled være blevet ribbebærende, og de retkantede nærmest Midtleddet vilde have dannet Forlæg for False i Gjordbuen, saaledes som det ses mellem Korsskæringen og 1. Langskibsfag, og som det er anslaaet i Vederlagshøjde for Gjordbuen mellem 1. og 2. Midtskibsfag (sml. Fig. 78—79). — I Langskibet har man saa nogenlunde gennemført de samme Højdeforhold som i Højkoret; Arkadepillernes Kragbaand sidder i Højde med Kapitælerne paa Højkorets Søjlebundter, og Vinduernes Vederlagshøjde er ens; men medens Højkorets Vægblændinger slutter tæt om Vinduerne, udfylder Midtskibets Blændinger hele Feltet mellem Arkadepillernes opgaaende Led, og Blændingsafslutningerne naar meget højere op end i Koret, hvilket atter medfører, at Hvælvenes Forlæg sidder højere oppe. Ved Overhvælvningen af Skibet gennemførte man samme Vederlagshøjde for Gjordbuerne som i Højkoret, og det blev derfor umuligt at benytte de højtsiddende, murede Forlæg; til Erstatning herfor rejstes der mod Højkirkens Mure svære Skjoldbuer, som paa en lidet harmonisk Maade overskærer Vægblændingerne og et enkelt Sted i 1. Midtskibsfag ogsaa dækker Vinduets Stik (se Langsnittet).

Selve *Hvælvslagningen* har staaet paa i mindst et Par Aarhundreder. Fra Under-Etagen i Øst til det sidste Fag i Høj kirken i Vest spores da ogsaa saavel med Hensyn til Teknik som Form en langsom Overgang fra rent romanske til sengotiske Hvælv. En Gennemgang af Hvælvenes Konstruktion og Materiale sammenholdt med de Oplysninger, der kan udledes af Kragbaands- og Ribbetyper, giver et udmærket Grundlag for Bestemmelsen af deres kronologiske Rækkefølge, hvis Rigtighed kontrolleres af de enkelte Bygningsafsnits Tidsfølge. — Alle Hvælv, som dækkes af Galleri-Etagens Gulv, hvilket vil sige Apsis- og Koromgangens samt Sideskibenes, unddrager sig imidlertid Undersøgelse, og det samme gælder Apsisgalleriets, der blev ommuret 1859, men her har man dog Steen Friis' udmærkede Beskrivelse at holde sig til[44].

Kirkens øvrige Hvælv dækkes af et tykt Cementlag, som er paaført for at hindre Fugtigheden i at trænge ned i Hvælvene, men Smidt har til Brug for sine Undersøgelser ladet et lille Felt paa hver Hvælving hugge fri; disse smaa Felter giver selvfølgelig ikke Grundlag for en fuldstændig Vurdering, men dog Vejledning. Alle den egentlige Kirkes Hvælv er Helsten tykke, enten muret helt af Bindere, eller af Løbere og Bindere. Gallerihvælvene Nord og Syd for Højkoret er af Bindere og muret saaledes, at Skifterne ligger parallelt med

El. M. 1948

Fig. 83. Midtskibets Hvælv. 4. -7. Fag fra Øst.

Kappernes Isselinier, der stiger svagt mod Slutstenen; Hvælvet kan nærmest sammenlignes med lire hinanden skærende Tøndehvælv, hvor Skifterne foroven ved Sammenskæringerne bøjer jævnt over i de tilstødende Kapper. De syv Kapper i Apsiden og de fire i Højkoret er muret paa samme Maade, og dette har aabenbart ogsaa været Tilfældet med Kapperne i de fem ommurede Hvælv i Apsisgalleriet; Ribberne i alle disse Hvælv er ifølge Steen Friis uden Forbandt med Kapperne[45]. Lommerne er temmelig højt udmurede, men dog ikke saa højt, at de i Murene afsatte Fortandinger er fuldt udnyttede; de anvendte Sten er røde. Gjordbuerne i Apsis og Højkor er muret af store Murstensfliser (ca. 31 x 26 cm) vekslende med almindelige Mursten[46]. De to Korsarmshvælv, der har seks Ribber, er ret flade foroven, ganske svagt indskaarne over nordre og søndre Ribbe og ret stærkt ned mod Hjørnerne. Kapperne er muret i Ringskifter, der maaske falder en Anelse mod Indskæringerne; Overfladen er ret ujævn, fordi een Stenlængde er mindre end to Stenbredder plus Fuge; Stenene er overvejende røde, men i den nordre Hvælving ses dog en Del rødgule og gule. Det er vanskeligt at afgøre, om Forbandtet er to Løbere - en Binder, eller een Løber - een Binder. I den søndre Hvælvings sydøstre Svikkel er der nogle kraftige Ujævnheder, som kunde tyde paa en Reparation; Ribberne er ikke i Forbandt med Kapperne (Smidt S. 150, Note 1). Ribberne i nordre Korsarmshvælving var ifølge Steen Friis »afpudsede og Pudsen farvet som den røde Sten med hvid Aftegning«[47], en Behandling som bl. a. kendes fra Kirkerne i Sorø og Ringsted.

Sideskibsgalleriernes østligste Hvælv minder om Korsarmenes, men er paa Grund af det overhvælvede Rums kvadratiske Form næsten kuplet foroven, med ret kraftige Indskæringer ned mod Hjørnerne, der dog tre Steder skjules af høje Lommeudmuringer. Forbandtet er Løber - Binder, og Skifterne, der forneden er muret i Ring, falder foroven ganske lidt mod Kappernes Ryglinier, hvor de støder sammen som Sildeben. Overfladen er noget ujævn ligesom ved Korsarmenes, og Hvælvene er formentlig muret samtidig med eller lidt før disse; Stenene er røde. Ribberne er ikke i Forbandt med Kapperne[46].

Hvælvene i 2.—4. Gallerifag svarer i Form meget til Hvælvene i 1. Fag, men er maaske en Anelse mere indskaarne. De er alle muret af Bindere;
2. Fag i Syd er af regelmæssige Ringskifter, de øvrige fem har Ringskifter forneden, men foroven falder Skifterne lidt mod Kappernes Ryglinie ligesom i 1. Fag; Ribberne er uden Forbandt med Kapperne[46]. Alle er muret af røde Sten, og Lommerne ind mod Høj kirkemurene er ret højt udmuret; de udvendige Lommer har ikke kunnet udmures paa Grund af Sideskibenes Spidsgavle.

Hvælvene i 5.—6. Gallerifag adskiller sig lidt fra de østligere; de minder mere om nogle af Hø j kirkens Hvælv og er rimeligvis muret nogenlunde samtidigt med de midterste af disse. Kapperne er af Bindere i Ringskifter, som falder

mod Indskæringerne, Stenenes Farve og Lommeudmuringerne svarer omtrent til de øvrige Gallerihvælv.

Den store Hvælving over Korsskæringen har regelmæssig Kuppelform, muret af Binder-Løber i vandrette Ringskifter af røde, rødgule og gule Sten, ret høje Lommeudmuringer mod de kraftige Mure, som hviler paa Gjordbuerne.

— Hvælvingerne i 1.—2. Midtskibsfag er omtrent ens, ret lave, nærmest kuplede foroven, men noget indskaarne nedefter; de er muret af Bindere i Ringskifter, der i hvert Fald i 2. Hvælving falder lidt mod Indskæringerne; 2. Hvælv, der er lidt mindre kuplet end 1., har en Art Overribbe, som delvis er muret af Vragsten, blandt andet ses en trekløverprofileret Ribbesten, maaske den, der er anvendt i Korsskæringen og 1. Midtskibsfag, hvor Ribben er lidt smallere end i Høj kirkens vestligere Fag. De to Hvælvingers Konstruktion svarer ret nøje til 2.—3. Gallerihvælv i Sideskibene, i Særdeleshed til de søndre. Af Lommerne er kun de to østligste højt udmurede; 2. Hvælving har en lille, rektangulær Slutsten.

Hvælvene over Midtskibets 3.—5. Fag er betydelig bredere og derfor ogsaa et godt Stykke højere end de to foregaaende; de er kuppelformede med smaa Indskæringer nedefter og som de foregaaende muret af Bindere i Ringskifter, der falder mod Indskæringerne, hvor der ses enkelte Løbere; dette Fald er flere Gange udlignet ved at indskyde ekstra Skifter over Indskæringerne; Stenene er overvejende gule og flammede i 3. og 5. og fortrinsvis røde i 4. Hvælving. Disse tre Hvælv har alle en større Kappetykkelse forneden; umiddelbart over de ikke særlig højt udmurede Lommer ses en ekstra Tykkelse paa halvanden Sten, og op paa flere af Kapperne strækker der sig en halv Stens ekstra Tykkelse; i 4. Hvælving findes den ekstra Tykkelse over Indskæringerne. Alle tre Hvælv har rektangulær Slutsten.

Midtskibets 6. Hvælving svarer i Højde og Form til de foregaaende tre, men Skiftegangen er ændret, saaledes at hvertandet Skifte er helt af Bindere og de mellemfaldende af Løbere, Bindere og enkelte Trekvarter; Skifterne falder stærkt, ikke mod Indskæringerne, men mod Kappernes Ryglinie. Med Hensyn til Forstærkning svarer dette Hvælv omtrent til de foregaaende, men dets to vestre Lommer er temmelig højt udmurede ligesom den 1. Midtskibshvælvings østre Lommer. Denne Hvælving, der synes at være af røde Sten, kan ikke være meget yngre end Midtskibets 1.—5. Hvælving, og man maa sikkert regne med, at den er rejst umiddelbart efter Branden 1282. —- Oven paa 6. Hvælvings vestre Gjordbue er der samtidig med Hvælvet paabegyndt en svær Mur, som vanskeligt lader sig forklare paa anden Maade, end at den har skullet lukke Tagrummet mod Faget mellem Taarnene. En saadan Anordning kan sikkert kun betyde, at man ikke oprindelig har tænkt at inddrage 7. Midtskibsfag i selve Kirkerummet, men derimod at udskille det som en

Forhal med Tribune (sml. S. 1366). Hvælvingen over dette smalle 7. Fag er lidt lavere end Hvælvingerne i 3.—6. Fag; den svarer i Højde til Midtskibets to østligste Hvælv og har da ogsaa samme Vederlagshøjde som disse. Saavel ved Form som Teknik skiller den sig dog i høj Grad ud fra alle Kirkens øvrige Hvælv; den synes overvejende muret af Bindere, men der ses adskillige Løbere og Trekvarter, og Stenene, som er røde og rødgule, er anvendt mellem hinanden uden Hensyn til Forbandtet. Skifterne falder stærkt saavel mod Ribberne som mod Kappernes Ryglinie. Med sine kraftige Indskæringer, stærkt puklede Kapper og manglende Lommeudmuring kan denne Hvælving næppe være ældre end o. 1400, men nok en Del yngre. O. 1400 skete der imidlertid forskelligt i Kirkens Vestende: nordre Taarn var nær sin Fuldendelse, Taarnkapellerne indrettedes, og Vestgalleriet opførtes; det forekommer derfor mest sandsynligt, at ikke blot Hvælvingen over 7. Midtskibsfag, der iøvrigt har samme Ribbeprofil som Hvælvingen i Bethlehems Kapel, men ogsaa Midtskibsgavlens Ommuring tilhører samme Tid. Ganske vist kan man ikke udelukke den Mulighed, at disse Arbejder kan stamme fra Tiden efter Branden 1443, men i Fald Hvælving og Gavl skulde være styrtet ned paa Grund af Branden, maatte man ogsaa vente, at Vestgalleriet og Kapellerne derunder var blevet ødelagt, men intet tyder herpaa.

Inddeles Hvælvene efter Ribbeprofiler, faar man en Gruppedeling, der falder temmelig nøje sammen med den Deling, som kan foretages paa Grundlag af Konstruktionen. Paa Grund af Hvælvenes store Højde er det svært at bedømme smaa Variationer i Ribbernes Form, men det er dog tydeligt, at den trekløverformede Ribbe i Korsskæring og 1. Midtskibsfag er lidt smallere end den tilsvarende Ribbe i 2.—6., og at Ribben i 7. Fag skiller sig ud fra de øvrige. I Steen Friis' Dagbog 1872 (S. 118) staar: »Den 10. Sept. melder Schledermann, at Ribberne i Hvælvingen over Kongeporten eller rettere i den vestligste Hvælving i Høj skibet afvige fra alle de øvrige i Langhuset, medens de ganske ligne Ribberne i Bethlehem«; da Schledermann har ommuret den vestligste Kappe i denne Hvælving, maa vi regne hans Udsagn for sikkert.

Byggeperiodisk Oversigt over Hvælvene.

I. Apsisomgang, det kvadratiske Fag Syd og Nord for Højkoret samt den bevarede Del af søndre Korsarms østre Sideskib: trekløverprofileret Ribbe med stort Midtled (Fig. 151 l_x). Kappernes Konstruktion ukendt.

II a. Apsisgalleriet, det kvadratiske Gallerifag Syd og Nord for Højkoret samt Apsiden og Højkoret: femsidet Ribbeprofil uden Forbandt med Kapperne (Fig. 151 m). I Fagene Nord og Syd for Højkoret samt i dette og Apsiden er Kapperne muret saaledes, at Skifterne ligger parallelt med Kapper-

nes Isselinier, og de fem ommurede Hvælv i Apsisgalleriet synes at have været af samme Konstruktion.

II b. Korsarmene og de fire østligste Fag af Sideskibene saavel forneden som i Galleriet: samme Ribbeprofil som II a, og ifølge Steen Friis ligger Ribberne ogsaa her frit under Hvælvene. Kapperne er derimod, i alt Fald for de tilgængelige Hvælvs Vedkommende (Korsarme og Galleri), af en anden Konstruktion; de er noget indskaarne og overvejende muret i Ringskifter. De tre vestligste Gallerifag er bindermurede ligesom Hvælvene i Gruppe III a—b, mens de øvrige inden for denne Gruppe er muret af Løbere og Bindere.

III a. Korsskæringen og 1.—2. Midtskibsfag: trekløverprofileret Ribbe med bredt Midtled, vistnok lidt anderledes end Gruppe I og III b (muligvis som Fig. 151 1_{2-3}). Hvælvene er muret i Ringskifter, Korsskæringens store, helt kuppelformede Hvælv med Løber-Binder, og de to smalle, kun lidt indskaarne Midtskibshvælv er bindermurede. I 1. og 2. Midtskibsfag, ligesom i Resten af Midtskibet, er der Rundstave langs Kappernes Fødselslinier.

III b. Sideskibenes to vestligste Fag forneden og i Galleriet, Midtskibets 3.—5. Fag: en lidt bredere Ribbe af Type som III a (muligvis som Fig. 151 1_4), kuppelformede Hvælv med smaa Indskæringer, muret i Ringskifter, der falder mod Indskæringerne.

III c. Midtskibets 6. Fag svarer med Hensyn til Form og Ribbeprofil til III b, men Kapperne er muret af skiftevis Binder- og Løberskifter, der falder mod Kappernes Ryglinie.

IV. Midtskibets 7.Fag: Ribbeprofil som i Bethlehems Kapel (Fig. 151 s), stærkt puklede Kapper muret af Bindere, Løbere og Trekvarter uden Hensyn til Skiftegang.

Denne Rækkefølge synes helt at stemme med Fremskridtet inden for Bygningens Mure, saaledes som det kan aflæses af Fortandinger og Detailformer. Hvælvene i Apsis- og Koromgang, Sideskibe og hele Galleri-Etagen er nogenlunde samtidige med Murene, og det samme gælder Apsidens og Højkorets Hvælv. Korsarmenes Hvælv har først kunnet mures efter det store Arbejde i Forbindelse med Opgivelsen af de treskibede Korsarme, og herefter kunde Korsskæringen overhvælves. Yngst er Hvælvene i Midtskibet, og disse er — som iøvrigt ogsaa Sideskibenes — muret fra Øst mod Vest.

Skal man søge at tidsfæste de enkelte Grupper, maa man komme til det Resultat, at Arbejdet med Hvælvene har strakt sig over et Par Aarhundreder. Hvælvene i nedre Kor- og Apsisomgang samt i den lille Rest af søndre, fremspringende Korsarm ligger sikkert nogle faa Aar før 1200, mens de tilsvarende i Galleri-Etagen samt Apsidens og Højkorets Hvælv tidligst kan falde o. 1200 og snarest lidt efter. Disse Hvælv svarer i Teknik til de to østligste Hvælv i Sorø Kirkes nordre Sideskib, der ganske vist er Grathvælv (D. K. Sorø Amt

S. 38). Hvælvene i de fire østligste Sideskibsfag saavel nede som oppe kan i alt Fald i Syd være paabegyndt endnu, mens Arbejdet med de inddragne Korsarmsgavle stod paa, men de maa i Hovedsagen være samtidige med Korsarmenes Hvælv, som næppe kan have staaet færdige før i Begyndelsen af 1200'rnes 2. Fjerdedel. Umiddelbart efter Korsarmene og Korsskæringen følger hurtigt 1.—5. Midtskibsfag samt Sideskibenes to vestlige Fag forneden og i Galleriet[48]. Midtskibets 6. Hvælving skiller sig i Teknik, men ikke i Form og Detailler, lidt ud fra de foregaaende og er maaske først blevet rejst umiddelbart efter Branden 1282, og endelig følger 7. Midtskibsfag, der ikke kan være ældre end omkring 1400. Højkirkens 2.—6. Hvælving hører i Tid sammen med Midtskibets Hvælv i Sorø, der er begyndt efter en Brand 1247 (D. K. Sorø Amt S. 46) og de forsvundne i Ringsted, der var opført 1241—68 (D. K. Sorø Amt S. 132).

VESTTAARNENE

*Kirkens *to Taarne,* der staar ved Vestenden af Sideskibene og flankerer Midtskibets 7. Fag, er den sidst opførte Del af den egentlige Kirke, det søndre sandsynligvis fra 1200'rnes 2. Halvdel og sikkert fuldendt inden Branden 1282, men senest omkring 1300; nederste Etage af det nordre Taarn er paabegyndt sammen med Sydtaarnet, hvorefter der er indtraadt en længere Standsning i Arbejdet, sandsynligvis indtil Sydtaarnet var fuldført. Der spores ikke højere oppe i nordre Taarn Ophold af længere Varighed, og da Overgangen mellem romansk og gotisk Murværk ligger saa lavt, at 1. Etage ikke kan have staaet klar til Indretning af et Kapel i 1406, maa Arbejdet paa Taarnet være blevet genoptaget i 1300'rne, senest under S. Sigfrids Kapels Stifter, Peder Jensen Lodehat, der blev Bisp 1395, men snarest paa et tidligere Tidspunkt. Byggearbejdet kan paa Grund af Murkronens Form sikkert tidligst være blevet tilendebragt omkring 1400 eller lidt efter, og senest inden Kirken for anden Gang blev ramt af Ildebrand i Aaret 1443.

Skønt Taarnene staar paa en romansk Sokkel ligesom Resten af Kirken, og der i hele søndre Taarn og i nedre Etage af Nordtaarnet findes mange romanske Træk, ikke mindst i Murteknikken, er Helhedsvirkningen af Taarnene gotisk, og de to store Taarnpiller, Skibets 6. Pillepar, har da ogsaa som nævnt
S. 1378 en rent gotisk Sokkel. Den gotiske Virkning skyldes i første Række de store, tvillingdelte Glamhuller og de kraftige Hjørnestøttepiller; disse har en enkelt Aftrapning lidt under Klokkestokværkets Gulv og er afsluttet i dette Stokværks halve Højde med et eller to stejle Sadeltage; mange af disse tagformede Afdækninger, hvis Forside brydes af en lille Cirkelblænding med pudset Bund, skriver sig fra Restaureringen i forrige Aarhundrede, men For-

* Noterne findes S. 1435 f.

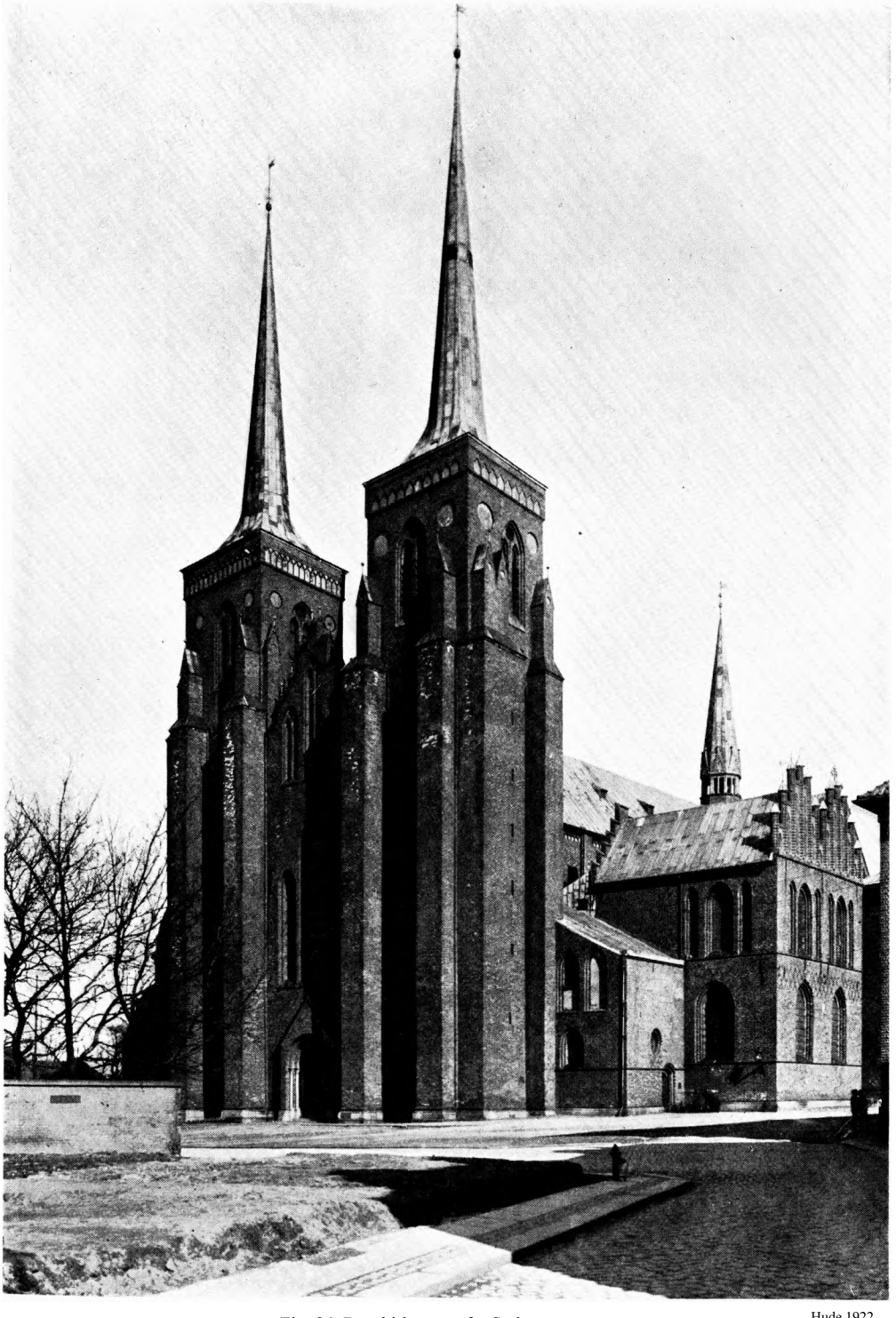
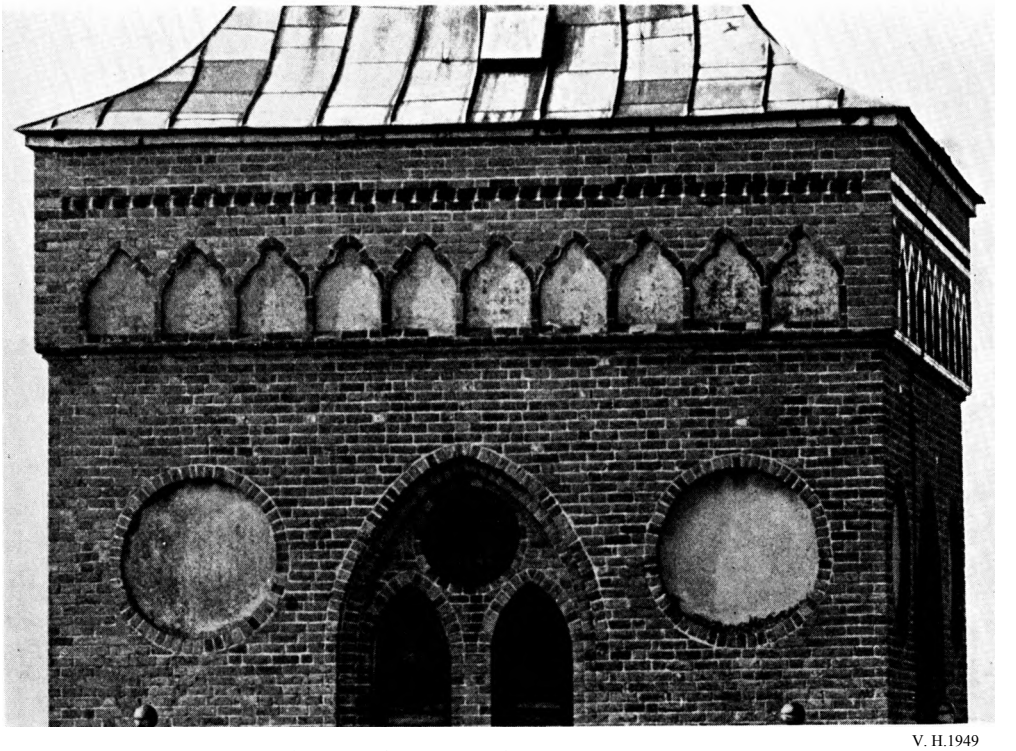

Fig. 84. Domkirken, set fra Sydvest. Hude 1922

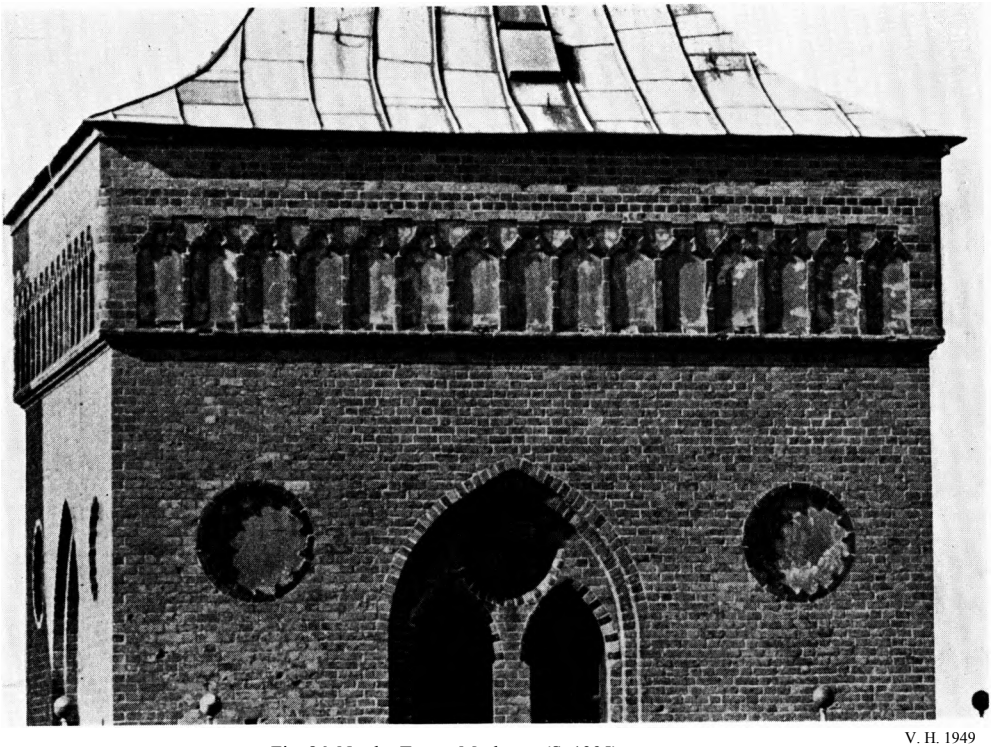

V. H.1949

Fig. 85. Søndre Taarns Murkrone (S. 1395),

men hviler paa Spor, som Steen Friis fandt under Arbejdet[1]. Paa Fotografiet Fig. 109, der er taget forud for Restaureringen, anes en Tandsnitgesims under Aftrapningen paa Sydtaarnets Støttepiller, og en saadan er ogsaa vist paa et Perspektiv[2], som er udført i 1830'rne, men denne Gesims, som ifølge Steen Friis var en senere Tilføjelse, er bortfaldet ved Restaureringen. De to sværeste Støttepiller, der staar paa sydvestre og nordvestre Hjørne af henholdsvis Sydtaarn og Nordtaarn, rummer hver en Spindeltrappe, hvortil der oprindelig kun var Adgang indvendig fra.

Domkirkens Taarne udmærker sig ved den Ejendommelighed, at Klokkestokværket i begge er kraget ud over de nedre Etager, det søndre paa Syd- og Vestsiden, det nordre paa Nord- og Vestsiden. Udkragningen mod Vest er kun paa en halv Sten, og den hviler paa en Frise af smaa Spidsbuer, som støttes af Konsoller med et Rundled i Underkanten; Frisens yderste Buer slutter sig i Hjørnerne ved Støttepillerne til et Halvstens Lisénled, som er ført op fra Sokkelen; forud for Restaureringen i forrige Aarhundrede var der ingen Buefrise under Nordtaarnets Udkragning (Fig. 109), og det fremgaar ikke af Steen Friis' ellers saa omhyggeligt førte Dagbøger, om der var Spor efter en saadan Frise. Af langt større arkitektonisk Betydning for Taar-

V. H. 1949

Fig. 86. Nordre Taarns Murkrone (S. 1395).

nenes Udseende er imidlertid de kraftige, men veltilslørede Udkragninger mod henholdsvis Syd og Nord, idet Virkningen af disse Udkragninger netop sætter ind paa det Sted, hvor de øvre Taarnpartier paa Grund af Støttepillernes kraftige Reduktion vilde komme til at virke meget spinkle. Udkragningerne, der er paa ca. 60 cm, faar man kun vanskeligt Øje paa, fordi de hviler paa to koncentriske Buer, spidse i Syd og runde i Nord, af hvilke den inderste, som kun har et Fremspring paa en halv Sten, har Vederlag i de smaa Lisener mellem Støttepillerne og selve Taarnfaçaden, mens den yderste, der springer halvanden Sten frem for den inderste, har Vederlag i Støttepillerne.

Aldersforskellen mellem de to Taarne, der er tydelig i det Indre, især i de øvre Etager, afspejles blot svagt i det Ydre. Vinduerne er i det store og hele ens, og det er egentlig først i de smukke Blændingsfriser, der pryder Taarnenes godt to Meter høje, svagt udkragede Murkroner, at Stilforskellen er iøjnefaldende (Fig. 85-86).

Murkronernes Udkragning er paa cirka en halv Sten og bestaar af to Led, kvartrundt Led over Hulkel; i Sydtaarnet er det underste Led uglaseret, det øverste glaseret; i det nordre Taarn er det lige omvendt. Der er stor Forskel paa det glaserede Stenmateriale, der er benyttet; i Nordtaarnet er der

kun sorte eller meget mørkebrunt glaserede Sten, men i Syd findes mange Nuancer i gult, brunt og grønt. I Udformningen af selve Buefriserne er de to Murkroner meget forskellige, og der kan ikke være Tvivl om, at de brede, lave, tredelte Buer paa Sydtaarnet er tidliggotiske, mens de slanke, ligeledes tredelte, men mere sammenknebne Buer paa det nordre Taarn maa tilhøre den senere Gotik. De enkelte Buer bæres i begge Friser af spinkle Kvartstens Lisener, der staar paa det øverste Led af selve Udkragningen, og imellem dem er der en skraa Saalbænk, der ligesom Lisener og Buer er af glaserede Sten. Blændingerne staar med pudset Bund, og dette gælder ogsaa de smaa Lommer mellem Buerne i Nordtaarnets Frise. Den otte Skifter høje Murflade over Sydtaarnets Frise brydes af et Savskifte, der er glaseret ligesom de to flankerende Skifter, og paa det nordre Taarn, hvor Fladen over Frisen er lidt lavere, findes et glaseret Baand paa to Skifters Højde. Indtil Overkanten af dette Baand har Nordtaarnets Murkrone afrundede Hjørner, som er bæltemuret med glaserede Sten. Øverst har Murkronerne kun et enkelt fremspringende Skifte beklædt med Bly.

Taarnenes Trapper. Adgangen til Taarnenes mange Stokværk sker ad de modsat drejede Spindeltrapper, som ligger i Sydtaarnets sydvestre og Nordtaarnets nordvestre Støttepille; Trappen i Syd har ikke blot større Diameter end den nordre, den er ogsaa mere magelig; Trinhøjden er ens, to Skifter, men den søndre har bredere Trin og er derfor mindre stejl (Fig. 88—89).

Det søndre Taarn har syv Etager, af hvilke 5. og 7. er meget lave; i Virkeligheden kan den øverste vanskeligt betegnes som en selvstændig Etage, idet den kun omfatter selve Murkronens Højde, og i det nordre Taarn er denne Del da heller ikke udskilt fra Klokkeetagen, hvorfra man ser lige op i Spiret. I Nordtaarnet var der planlagt en tilsvarende Etagedeling, som dog delvis maatte opgives, fordi det ikke paa nogen Maade var muligt at skabe direkte Adgang fra Trappen til alle de planlagte Etager. Dette skyldes, at den nordre Trappe af en eller anden Grund er anlagt med en Stigning, der ikke korresponderer med Etagehøjderne (sml. Fig. 87); den er langt stejlere end den søndre Trappe, og allerede ved 3. Etage maatte man, for overhovedet at skaffe Adgang, mure en stejl, nedadgaaende, kroget Trappe gennem Muren mellem selve Spindeltrappen og Taarnrummet. I Højde med 4. Etages planlagte Gulv var Fejlen endnu større, og for at skabe den ønskede Forbindelse maatte man her lave ikke blot en stejl, opadgaaende Trappe svarende til den nedadgaaende i 3. Etage, men ogsaa sænke Gulvet ca. een Meter. Den lave 5. Etage, der svarer til Sydtaarnets, maatte helt opgives og blev inddraget i den i Forvejen høje 4. Etage. Smidt anfører S. 139 ff., at Taarnets ændrede Etagedeling stammer fra Istandsættelsen efter Branden 1443. Der er imidlertid ingen synlige Spor, som tyder paa, at Taarnets Indre har været hærget af Brand, og Ændringen

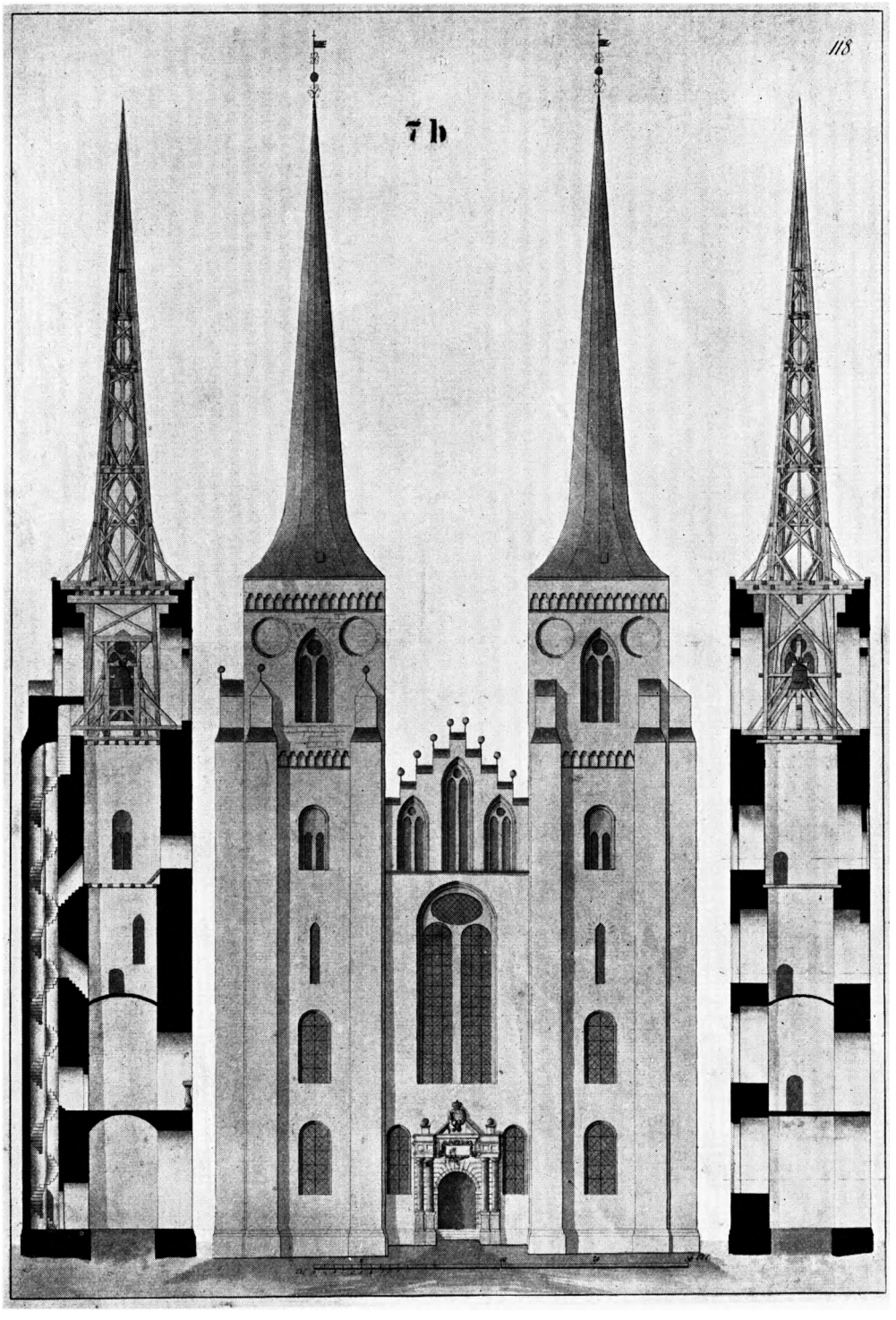

Fig. 87. Vestfronten og Snit i nordre Taarn. Opmaaling fra 1830'rne. I Domkirkens Arkiv, Roskilde.
M. H. t. Fejl i Façaden sml. Fig. 109.

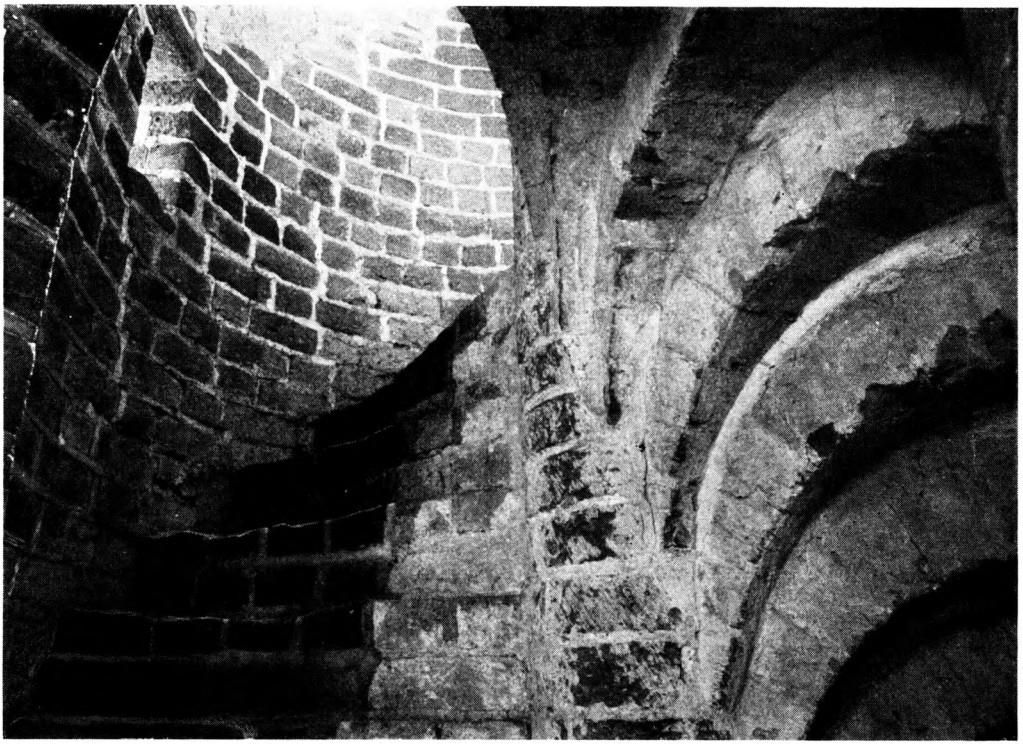

Fig. 88. Romansk Spindeltrappe i søndre Taarn (S. 1396). Efter Smidt. E.M. 1945

i Etageinddelingen skyldes utvivlsomt en Fejl ved Trappestigningens Beregning. I 4. Etage finder man saaledes Døren mellem Midtskibets Tagrum og Taarnrummet anbragt i Højde med den planlagte Etagedeling, mens Døren til Trappen svarer til den anvendte Deling. I denne Etage er Øst-, Vest- og Nordmuren med Trappe samtidige med Sydmuren; den førstnævnte Dør kunde ikke sænkes, med mindre man huggede den ind i Midtskibets forlængst rejste Mur, der udgør Taarnets Sydmur til og med den planlagte Højde paa 3. Etage. Naar man sænkede Gulvet i 4. Etage og opgav den lave 5. Etage, var det nødtvungent; men med den anvendte Stigning i Spindeltrappen kunde Adgangen fra denne ikke etableres i Højde med de planlagte Gulve.

Sydtrappen ender med sine 132 Trin et Par Meter under 5. Etages Gulv, til hvilken der er skabt Forbindelse ad et lige Trappelob anbragt i Livet af den søndre Taarnmur. 5. Etage ligger lige under selve Klokkestokværket og er forbundet med dette ved en Trætrappe. Fra Spindeltrappen er der Døre til alle Stokværk, men den oprindelige Indgang til Trappen fra det underste Taarnrum er tilmuret og i nyere Tid erstattet med en udvendig Dør i Øst. Dette gælder ogsaa Underdøren i nordre Trappe, der med sine ikke mindre end 144 Trin ender cirka halvanden Meter under selve Klokkestokværkets

Gulv, der ligesom 5. Etages Gulv i søndre Taarn naas ad et lige Trappeløb i Livet af Taarnets Nordmur.

Bortset fra den omtalte Forskel i Trappernes Diameter er Form og Teknik helt ens forneden, i søndre Trappe indtil nogle faa Skifter under Galleri-Etagens Gulv, i nordre indtil 16. Trins Overkant. Stenene er alle riffelhugne, Løberne med samme Krumning som Væggen, lagt i Munkeforbandt, og Fugerne udglattede med glittet Overflade; i Nord virker en Del af Stenene i den krumme Væg frostsprængte, og gamle Fuger ses kun ganske enkelte Steder under en moderne, men fint glittet Fuge. Da man 1858 restaurerede Murværket forneden i Taarnene, bemærkedes det, »at den Cylinder, hvori Spiraltrappen er anbragt, staar med en complet Afpudsning ganske sondret fra det ydre Murværk[3]«. Overalt i Taarnene er der ellers anvendt fuld Mur.

E. M. 1945

Fig. 89. Gotisk Spindeltrappe i nordre Taarn (S. 1396). Efter Smidt.

Begge Steder begynder Trappen med et lille, tøndehvælvet Rum, hvor de blændede Døre til Taarnenes underste Etage ses, og Loftet i Trapperne bestaar af rundbuede, tyndt overpudsede og udkragede Halvstensstik, der spænder fra den krumme Væg til den 32—34 cm tykke, runde Spindel, som ogsaa er muret af riflede Sten. Lidt under 3. Etage har man pludselig gjort Sydtrappen meget stejl ved at formindske Trinbredden, og dette medførte, at man — for at kunne passere dette Sted oprejst — maatte erstatte de udkragede Rundbuestik med en Tøndehvælving. I de ovenfor angivne Højder har der været en Standsning i begge Trapper og sikkert ogsaa i Taarnene, men medens denne Standsning har været kortvarig i Syd, maa den i Nord have varet i det mindste, indtil Sydtaarnet var færdigbygget, og saa kan der endda meget vel være gaaet endnu et halvthundrede Aar, inden Arbejdet blev genoptaget.

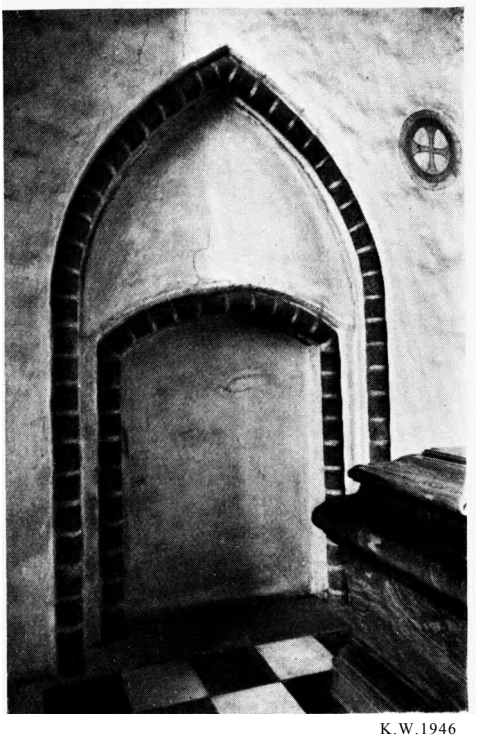
I begge Trapper ophører Brugen af riflede Sten i det store og hele med denne Arbejdsstandsning; en Undtagelse er Spindelen i Syd, der er riflet indtil et godt Stykke op i 3. Etage, og nogle enkelte spredte Sten i Nordspindelens øvre Del. Munkeforbandtet er opgivet, og Skakternes store, øvre Del er bindermurede, begge med spredte Løbere og den nordre med enkelte Løberskifter af krumhugne Sten. Aldersforskellen viser sig tydeligt dels ved Fugningen og dels ved Bueformerne. I Syd bevarer Fugerne den romanske Karakter helt til Vejrs og er som Regel let indtrykkede foroven og i Stødfugernes højre Side eller i begge Sider med Tendens til Rygfuge, men de har alle en glat, i visse Tilfælde glittet Overflade. I Nord derimod er Fugerne i den store, yngre Del alle raat udfyldte og forsynet med en skarp Rille i Midten eller lidt over. Loftet i søndre Trappe er muret af rundbuede, stærkt udkragede Halvstensstik helt op (Fig. 88), men i Nord er der kun otte tilsvarende runde Buer nederst, Resten er fladbuede og muret af Bindere paa Fladen (Fig. 89).

Fra Sydtrappens øverste Trin fører en lille, rundbuet Gang mod Nord ind i Taarnets Sydmur, hvor det 13 Trin høje, lige Trappeløb findes; Væggene er her ligesom i selve Taarnet muret i nogenlunde regelmæssigt Munkeforbandt med let indtrykkede, nærmest glittede Fuger, og det lille Rum, der fører til 5. Etage, er dækket med en Tøndehvælving. Mens Spindelen i Syd standser med Trappens øverste Trin, er den i Nord ført 16 Skifter over øverste Trin, og Trappens Fladbuestik fortsætter ubrudt gennem Aabningen ind i den lille Gang i nordre Murliv til det lige Trappeløbs flade Tøndehvælving, som er muret i Siksakmønster. Fra dette Trappeløb kommer man her i Nord lige ind i selve Klokkestokværket.

Hver Trappe faar Lys gennem 12 smaa Glugger, seks i Øst og seks henholdsvis i Syd og Nord, de søndre 6—9 Skifter høje, de nordre som Regel 8 Skifter. I Sydtrappen er de tre nederste, af hvilke een er tilmuret, ret brede, med smigede Karme muret af riflede Sten ligesom Skakten og afdækket med en lille, uregelmæssig Bue, som delvis er formet i Puds og næppe oprindelig; de øvrige i Syd, der er smalle og uden Smige, har alle vandret Afdækning af almindelige Sten; i Nordtrappen, hvor Gluggernes Karme er ret kraftigt smigede, og hvor Afdækningerne derfor bestaar af to eller tre Sten, er disse flere Steder hugget skraat af paa den korte Side, saaledes at de ikke støder sammen i en lodret Fuge, men griber ind over hinanden, og hvor der er tre Sten, hviler den midterste paa de to yderste (sml. Smidt S. 135, Fig. 93). Det lige Trappeløb i Nord belyses af en noget højere og bredere Glug, der er afdækket paa samme Maade, og i dens Karme ses to smaa Teglstrygermærker af Form som en otteoddet Stjerne[4].

I Sydtrappen er alle Døre rundbuede, og det samme gælder et Par af de

smaa Gange eller Trappeløb, der fører fra selve Spindeltrappen gennem Murene til Taarnets Etager, samt Døraabningerne, hvori disse Gange udmunder (se under de enkelte Taarnetager). Døren til underste Taarnrum er som nævnt tilmuret, men Staplerne ses. Galleri-Etagen ligger fire Trin over Spindeltrappens Dør, men den lille, fladbuede Gang med Trinene samt den falsede, rundbuede Dør mod Galleriet er helt fornyet; til 3. Etage er der en fladbuet Gang uden Trin og til 4. en rundbuet med fem Trin op.

K.W.1946

Fig. 90. Nordtaarnets underste Etage. Blændet Dør til Trappen (S. 1401).

Nordtrappens Døre, og de som Regel krumme Trappeløb gennem Muren til Taarnets Etager, er derimod alle fladbuede med Stik eller Lofter muret af Bindere paa Fladen. Døren til Underetagen, der mod Taarnrummet sidder i et spidsbuet Spejl, er tilmuret som den søndre (Fig. 90). Fra Trappen til Galleriet er der to Trin ned, til 3. Etage ni stejle Trin ned og til 4. otte ligesaa stejle Trin op.

Taarnenes Murværk og de tre nedre Etager. Sydtaarnet har syv og Nordtaarnet fem Etager, men det nordre var som omtalt S. 1396 planlagt med syv Etager. De to nedre Etager i begge Taarne staar med pudsede Vægge, der udelukker en nærmere Undersøgelse, og her kan kun de samtidige Trapper give en Vejledning om Murværkets Karakter. I alle øvrige Etager er Murværket blankt, og Fortandinger samt vandrette Delinger viser tydeligt Arbejdets Gang. Sydtaarnets Nordmur og Nordtaarnets Sydmur er til og med 3. Etage identisk med Midtskibets Mur, og derfor opført før Taarnenes øvrige Mure; de er begge i Munkeforbandt og udformet ens i de to Taarne. Hvor Murværket staar blankt, er Sten og Fuger helt som paa de tilsvarende Stykker af Spindeltrapperne, og der kan ikke være Tvivl om, at Taarne og Trapper er helt samtidige. Overalt hvor Murværket i Sydtaarnet staar blankt, er det udført i ret regelmæssigt Munkeforbandt, og dette gælder sikkert ogsaa Nordtaarnets tre nederste Meter. I den øverste Del af Sydtaarnets 5. Etage er Forbandtet dog polsk paa et kort Stykke, og det samme gælder Nordtaarnets store, øvre Del. Polsk Forbandt kendes fra flere Taarne i Københavns Amt,

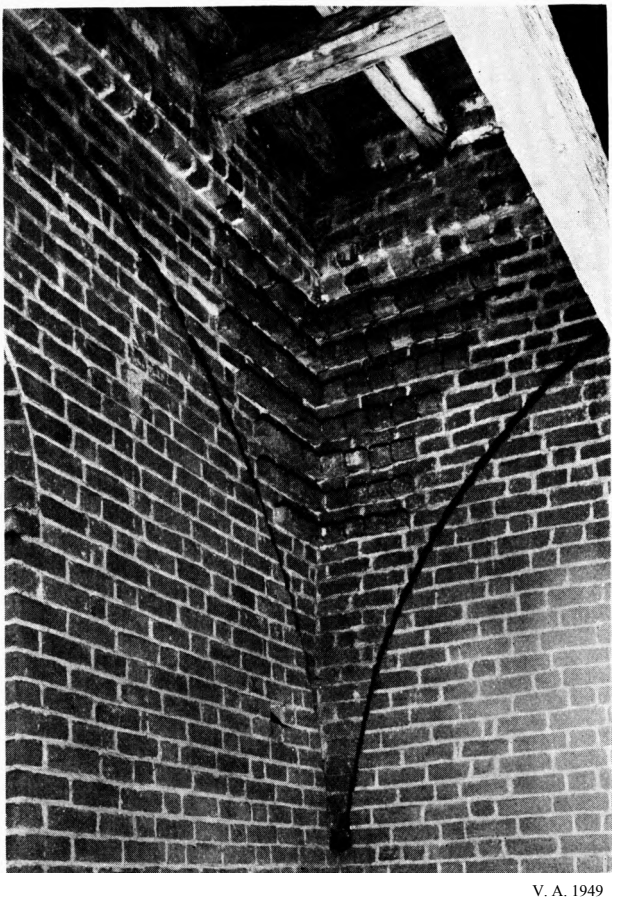
som maa henføres til 1300'rne (sml. f. Eks. D. K. Københavns Amt S. 173 og 777).

Ved Opførelsen af Midtskibets Mure blev der afsat staaende Fortandinger til Taarnenes Øst- og Vestmure, og der findes ogsaa andre Steder i Taarnmurene lodrette Fortandinger; men disse sidste angiver tilsyneladende kun Arbejdets stykkevise Gang og ikke Ophold af længere Varighed. Lidt anderledes er det med de vandrette Delinger, hvoraf der findes nogle Stykker i søndre Taarn, i Reglen markeret af Rulskifte, Binderskifte eller et Skifte muret af Løber-Binder. Her kan der være Tale om kortere eller længere Arbejdsstandsninger foraarsaget af Vejrliget, Materialemangel eller andet. Saadanne findes i 3. Etage ca. 33 Skifter over Gulvet, i 4. ca. 22 Skifter oppe samt tæt under Loftet i 5. Etage. Standsningen i 4. Etage har sandsynligvis varet nogle Aar, eftersom Fugerne forneden i Etagen er noget forvitrede, mens de foroven staar velbevarede og let ryggede. I 5. Etage er Fugerne snart indtrykkede i den ene Side, snart let ryggede, men fra og med Binderskiftet er der vistnok udelukkende benyttet Rygfuge indtil 7. Etage, hvor man atter finder Fugen, som kun er indtrykket i den ene Side. Mens Fugerne i øverste Etage er meget velbevarede, er de stærkt forvitrede i Etagen umiddelbart under, Klokkeetagen med de store Glamhuller; Forvitringen i Klokkestokværket skyldes ikke, at Etagen har staaet uafdækket i adskillige Aar (sml. Smidt S. 131), men at de store Glamhuller tidligere har staaet aabne. En nøje Gennemgang af Etagen viser klart, at Forvitringen er størst paa de Steder, hvor Murværket har været mest udsat for Slagregn og Sol, og i Nordtaarnets Klokkestokværk er Forholdet ganske tilsvarende.

Taarnenes to nedre Etager svarer til Sideskibenes to Etager og aabner sig mod disse og Midtskibet med store, falsede Arkader. Disse Taarnetager blev først overhvælvet i Begyndelsen af 1400'rne, da Peder Jensen Lodehat og Dronning Margrethe indrettede Kapeller i henholdsvis Nord- og Sydtaarn (sml. S. Sigfrids Kapel S. 1491 og Bethlehems Kapel S. 1492). Ingen af de fire Hvælv har Skjoldbuer, hvilket tyder paa, at de to nederste Etager ligesom den følgende 3. Etage fra Opførelsen var bestemt til Overhvælvning; Taarnenes høje 3. Etage blev blot aldrig overhvælvet, men fik ligesom de overliggende Etager et Træloft. I søndre Taarns 3. Etage staar de omhyggeligt murede, svagt spidsbuede Hvælvforlæg og Fortandingerne for Lommeudmuring urørte og totalt uforvitrede (Fig. 91), men i Nordtaarnet er de ved en Istandsættelse i ny Tid udmuret i Plan med Væggene.

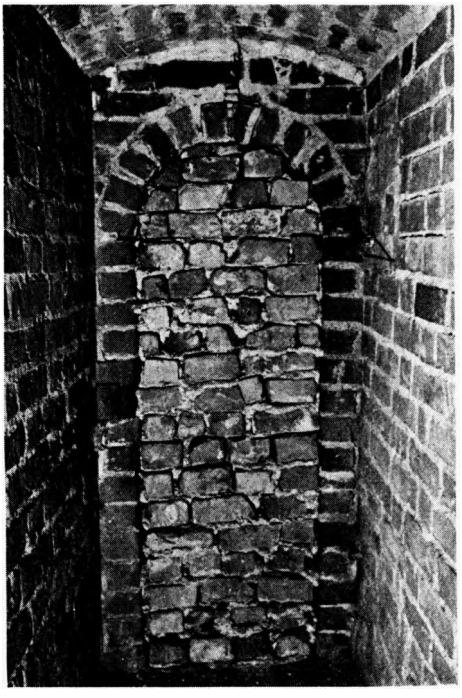
Vinduer, Blændinger og Døre i Taarnenes tre nedre Etager. De nye, ensartede Vinduer i Taarnenes to nedre Etager er omtalt i Forbindelse med Kapellerne S. 1491—1493, og det er nævnt, at Dørene fra underste Stokværk til de respektive Trapper er blændede (Fig. 90), samt at de rundbuede Døre i

andet Stokværk er fornyede. I 3. Etage er der nogen Forskel paa Blændinger og Aabningers Udformning. Sydtaarnets slanke, spidsbuede Øst-og Vestvindue, som udvendig sidder i et spidsbuet Spejl, hvis Halvstensstik kantes af et Løberskifte, har smigede Karme med Glasfals, og indvendig sidder de i en høj, forholdsvis smal, fladbuet Blænding. I Syd er der en noget bredere, spidsbuet Blænding, hvori Fortandinger for et Vindue, der formentligt har skullet have omtrent samme Form som de to andre, hvilket ogsaa den store, spidsbuede Blænding, der ses paa Murens udvendige Side, tyder paa. Forneden i Tilmuringen, som sandsynligvis ikke er meget yngre end Taarnet, er der en lille, fladbuet Vinduesaabning og lidt højere oppe en Halvsten dyb Blænding af samme Form; selve den store Blændings Saal er sænket otte Skifter, og Vestvinduets Saal er hævet et tilsvarende Stykke. Vestligt i Sydmuren fører en rundbuet Dør i dyb, fladbuet Fals til Trappen, og lidt mod Nord i Østvæggen er der en lignende til Sideskibets Tagrum. En bred, dyb, rundbuet Blænding højt i Nordmuren har et Modstykke i den tilsvarende Etage af Nordtaarnets Sydmur (egentlig Midtskibets Mur). De tre frie Mure i Nordtaarnet har hver en høj, spidsbuet Blænding, der, i Modsætning til Sydtaarnets, alle begynder ved Gulvet. Hver Blænding omslutter en Aabning, men kun den østre er utilmuret; Nord- og Vestaabningen viser sig fladbuede i det Indre og spidse i Façaden, men alle har ligegennemløbende Karme og en ringere Højde end Sydtaarnets tilsvarende smigede Vinduer. Forneden i Nordvinduets Tilmuring er der en lille, fladbuet Lysaabning. Døren i Øst til Sideskibets Tagrum er fladbuet, og dette gælder ogsaa den falsede og meget slanke Trappedør vestligt i Nordmuren.

V. A. 1949

Fig. 91. Søndre Taarns 3. Etage. Forlæg og Fortandinger til Hvælv (S. 1402).

V. A. 1949

Fig. 92. Sydtaarnet. Blændet Dør fra 4. Etage til Midtskibets Tagrum (S. 1404).

Taarnene 4.—5. Etage. Sydtaarnets 4. Etage har i Øst, Vest og Syd en rundbuet Blænding, hvis Saal ligger ca. 1 Meter over Gulvet, de to første med tvillingdelt, spidsbuet Vindue, som udvendig sidder under et spidsbuet Spejl, og den sidste med en blændet Aabning, der i det Ydre viser sig spidsbuet; men ogsaa denne har sikkert været tvillingdelt. Vestligt i henholdsvis Syd- og Nordmur lindes en rundbuet Dør i fladbuet Fals til Spindeltrappen og Midtskibets Tagrum; den sidste Dør (Fig. 92), der i Vestkarmen har to Stabler og i Østkarmen en Egeklods med Jernbøjle, er tilmuret med Munkesten, men den stærkt slidte Saal viser, at Døren har været i Brug meget længe, muligvis indtil Restaureringen i forrige Aarhundrede, inden den afløstes af en fladbuet Dør helt mod Øst i samme Mur. — Træloftet i denne Etaae hviler ligesom i den følgende, den lave 5. Etage, paa to Lag Bjælker; i sidstnævnte Etage er der tre svære Dragere i Syd—Nord, og under den midterste Bjælke i underste Lag er der to Stolper af genanvendt Tømmer med Spor efter en Blyinddækning. De øvrige Bjælker i Etagen støttes af nymurede Konsoller, og oven paa Bjælkelaget staar den tunge Klokkestol. Mod Øst i Sydmuren er der en slank, rundbuet Aabning til Spindeltrappens Fortsættelse, det lige Trappeløb i Murlivet, hvis Bredde netop i denne Højde forøges ca. 60 cm paa Grund af den tidligere omtalte Udkragning. Etagen, hvorfra der er Adgang til Klokkestokværket ad en Trætrappe, faar kun indirekte Lys fra en lille, fladbuet Glug i det lille Trapperums Sydmur.

Nordtaarnets høje 4. Etage svarer som nævnt til Sydtaarnets 4.—5. Etage plus en lille Del af 3. Etage. Nederst i Murene ses lidt af Fortandingerne for 3. Etages planlagte Hvælving, og umiddelbart derover, altsaa i Højde med det planlagte Gulv over Hvælvingen, ligger baade i Øst og Vest en vistnok genanvendt Bjælke eller Rem, der sikkert har tjent som Muranker. Midt i Øst- og Vestmuren samt østligt i Nordmuren er der store, dybe og høje Blændinger, den østre svagt spidsbuet, de to andre nærmest runde, som hver omslutter et Vindue, der ligesom i Sydtaarnet er tvillingdelt og spidst under et udvendigt, spidsbuet Spejl. — Vest for Nordvæggens Blænding fører en slank,

fladbuet Dør, hvis Fals har tilspidset Fladbue, ud til Spindeltrappen, og vestligt i Sydmuren findes en bred, falset og fladbuet Dør, som via en ligeledes fladbuet Gang, der ender i en lavere Aabning af samme Form, giver Adgang til Midtskibets Tagrum; sidstnævnte Dør har tidligere været højere og fladrundbuet, og Gangens søndre Del er næsten helt ommuret i nyere Tid sammen med større Partier af Muren mod Tagrummet, og der er maaske borthugget en Fals i Syd. Etagens tre Blændinger og Døren til Tagrummet har Saalen liggende i Højde med det projekterede Gulv og cirka een Meter højere end Saalen i Døren til Trappen, men da denne Saal, paa Grund af Trappens forkerte Stigning, ikke paa nogen Maade kunde hæves, maatte Etagens Gulv sænkes. — I en Højde af 52 Skifter over det planlagte Gulv er der i Øst- og Vestmuren en Rille for Remme til det Bjælkelag, som skulde have dannet Adskillelsen mellem 4. Etage og den planlagte 5., der er ca. tre Meter høj ligesom Sydtaarnets 5. Etage og som den forsynet med fornyede Konsoller til Støtte for det Bjælkelag, der bærer Klokkestolen.

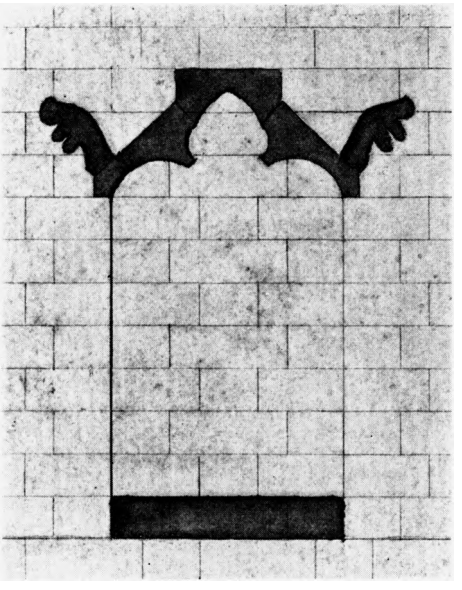

Fig. 93. Nordtaarnet. Blænding paa nordøstre Støttepille. »Dekorationer« S. 52 (S. 1405).

Klokkestokværket i begge Taarne har til hvert Verdenshjørne en dyb, spidsbuet Blænding, som omslutter et stort, spidsbuet, tvillingdelt Glamhul kronet af en Cirkelglug, men alt dette er fornyet i nordre Taarn ved sidste Restaurering. Disse Glamhuller, af hvilke flere paa Grund af de svære Støttepiller i Nord- og Sydvest er forrykket en Del i Forhold til de respektive Fagaders Midtlinie, har i Nordtaarnet Saalbænke af glaserede Sten. Alle Glamhuller flankeres i Højde med Stikkene af pudsede Cirkelblændinger, der er størst paa Sydtaarnet, og kantet af Halvstensstik, og paa det nordre Taarn, hvor der Vest for nordre Glamhul er ikke een, men tre sammenstillede Cirkelblændinger, kantes de af glaserede Sten af Form som den nederste Buesten i Murkronens Blændingsfrise. I det hele taget er der, bortset fra Murkronerne, anvendt langt flere glaserede Sten i Nordtaarnets øvre Del end i Sydtaarnets. Saaledes er hvertandet Skifte i Glamhullernes Buer og Cirkelglug, der alle har et afrundet Profil, muret af mørktglaserede Sten, i Støttepillerne er der flere Skifter med Glasur, og lige under Afsættet paa Nordsiden af den nordøstre Støttepille findes en lille Blænding, hvis Afdækning, en tredelt Bue

E. M. 1949
Fig. 94. Gotisk Gavlblomst i Domkirkens Museum (S. 1406).

svarende til Buerne i Murkronens Frise, tidligere flankeredes af Formsten som ensidige Akantusblade (Fig. 93). — Steen Friis skriver, at der »i Murværket af nordre Taarns Lydhuller og Blændinger fandtes Spor af en ældre Indfatning med bladformede Mursten, der ligesom Gavlblomsterne i det ældre Træsnit betegner Christendommens levendegørende Kraft. Mangel paa dertil fornødne Formsten tillod os ikke at restaurere disse oprindelige Ornamenter«[5]. Bag Betegnelsen »bladformede Mursten« kunde der maaske skjule sig almindelige trekløverprofilerede Sten af samme Type, som kendes fra flere af Kirkens gotiske Tilbygninger (sml. Smidt S. 141), men saadanne Sten vilde næppe have faaet Steen Friis til at tænke paa gotiske Gavlblomster. I Domkirkens Museum fmdes netop nogle gotiske Gavlblomster i Tegl, men desværre uden Fundangivelse (Fig. 94); disse Formsten er de eneste kendte, som kan svare til Steen Friis' Beskrivelse, og ydermere bærer de en mørk Glasur, som Nordtaarnets øvrige glaserede Sten, og passer meget godt sammen med de smaa Akantusblade paa nordøstre Støttepilles førnævnte Blænding.

Taarnenes Afdækning. De uforvitrede Fuger indvendig i Sydtaarnets 7. Etage (Murkronen) og den tilsvarende Del af Nordtaarnet tyder paa, at Taarnene temmelig hurtigt efter Fuldførelsen er blevet forsynet med midlertidigt Tag eller snarest med Spir, thi Murkronernes Udformning viser, at der maa have været planlagt Spir som Afslutning paa Taarnene. Paa en Tegning fra o. 1600 (Fig. 99), der findes i Museet i München, ses Taarnene med Trappegavle i Syd og Nord. Murkronerne er ikke vist, men det maa vel tilskrives Tegningens ringe Størrelse; i alt Fald kan der ikke være nogen Tvivl om, at Kronerne er ældre end de viste Gavle, som ganske svarer til de senmiddelalderlige Gavle paa Landsbykirkernes Taarne. Forholdet er snarest det, at Taarnene kort efter Fuldførelsen henholdsvis o. 1300 og o. 1400 er blevet forsynet med Spir, som er gaaet op i Luer ved Domkirkens anden Brand 1443, thi i et Afladsbrev udstedt kort efter Branden siges bl. a., at Taarnenes Tage brændte (sml. S. 1412).

Efter denne Brand har det vigtigste været at faa selve Kirkens Tag genrejst, og Vanskelighederne med at fremskaffe det fornødne Tømmer kan have været saa store, at man straks saa sig nødsaget til at give Taarnene en midler-

tidig Afdækning, der afløstes af de pauvre Sadeltage og Kamgavle, som Christian 4. udskiftede med de velkendte, slanke Spir (S. 1424). — Forneden i Murene i begge Taarnes Klokkestokværk ses talrige Blysøm, hvoraf største Delen hører til midlertidige Tage, der har skullet beskytte Taarnenes Indre mod Fugtighed, mens de nuværende Spir blev rejst; i søndre Taarn har Afdækningen haft Fald mod søndre Glamhul og i det nordre mod vestre; nogle af Sømmene kan muligvis stamme fra ældre, midlertidige Afdækninger.

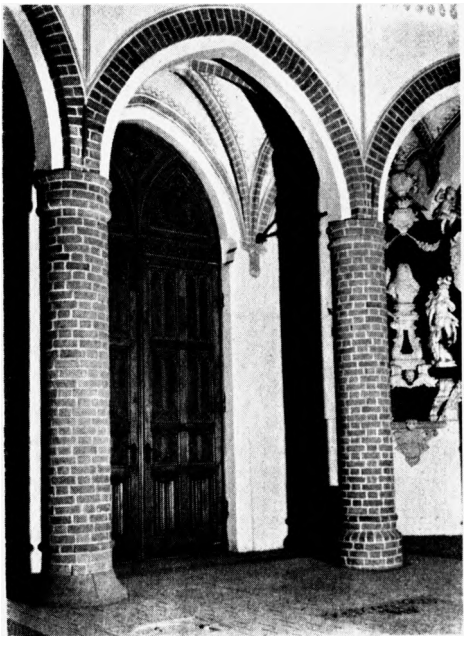
VESTGALLERIET OG ANDRE ARBEJDER I VESTFAGET OMKRING 1400.

*Forbindelsen mellem Kirkens nordre og søndre Galleri er via Taarnenes anden Etage formidlet ved et smalt Galleri op mod Midtskibets Vestgavl. Dette Galleri (Fig. 95), der bæres af to runde, murede Søjler og tre smaa Krydshvælv, kan næppe være ældre end o. 1400 og er omtrent samtidigt med Indrettelsen af S. Sigfrids og Bethlehems Kapeller (sml. S. 1491—93).

Det er S. 1366 omtalt, at forskellige Forhold i Højkirkens vestligste Fag — i Forbindelse med den sene Færdiggørelse af dette — tyder paa, at der fra første Færd var paatænkt en anden Løsning af Forbindelsen mellem Gallerierne — maaske en Forhal med Tribune i Lighed med den, der fandtes i Lund indtil 1234. Kornerup nævner i sin Monografi S. 33, at det ifølge et enkelt forefundet Spor er »meget sandsynligt, at der her [paa Vestgalleriets Plads] tidligere har været en anden lignende Forhal, hvis Søjler dog maa have staaet længere mod Øst under Hovedskibets sidste store Gjordbue«. Desværre siger Kornerup intet om Sporets Art, men her kommer Steen Friis til Hjælp; han meddeler, at »Spor af Buer, der tidligere har støttet sig til de tvende store Lisener, der mod Nord og Syd henholdsvis vende ind mod Midterskibet, fandtes, da Frontmuren ind til Hahns og Krabbes Kapeller afbrødes 1868«[1]. Der kan saaledes næppe være Tvivl om, at der har været Planer om et Vestgalleri forud for det nuværende; man kan imidlertid ikke afgøre, om det har været opført, men i bekræftende Fald maa Forbindelsen mellem dette og nordre Sideskibsgalleri — før Arbejdet paa Nordtaarnet blev genoptaget — have foregaaet ad en midlertidig Plankebro.

Det nuværende Galleri er trukket lidt mod Vest i Forhold til de to Taarnkapeller, og dets Forkant er »knækket«, saaledes at de to murede Søjler staar omtrent midt i Hvælvingsfaget, kun ca. tre Meter fra Kirkens Vestmur. Søjlerne, som bærer Galleriets tre spidsbuede, falsede Arkader, er forskelligt udformet; ganske vist har de begge runde, lidt uens tykke, murede Skafter

* Noterne findes S. 1436.

E. M. 1947

Fig. 95. Vestgalleriet (S. 1407).

med Ring forneden og foroven samt Baser og Kapitæler med cirkulært Tværsnit, men disse er forskellige, dels i Materiale, dels i Form. Den søndre har en Granitbase med meget stor Hulkel, og den nordre har en højere, cylindrisk muret Base, der foroven sluttes med et skraakantet Led. Af de murede Kapitæler er den søndre tre Skifter, den nordre to Skifter høj, naar der ses bort fra Halsringen; det øverste Skifte i begge har Hulkelprofil, i den søndre over to almindelige Skifter, i den nordre over et svagt smiget. De smallere Gjordbuer mellem de tre Krydshvælv, hvoraf nordre og søndre er meget uregelmæssige, har samme Profil som Ribberne, et Profil, som svarer omtrent til det, der er anvendt i søndre Taarn (sml. 151 q). Paa Vestvæggen over for de to Søjler støttes Ribber og Gjordbue af en skarpkantet, bægerformet Konsol, bemalet som et rødt Oksehoved[2]. De Ribber, som har Forlæg i Taarnmurene, hviler ikke paa Konsoller.

Kun faa Aar fik Galleriet Lov til at staa urørt og i den Skikkelse, som vi nu kender. Allerede 1406 indrettedes det første af de to Kapeller, der indtil 1868 havde Plads under og Øst for dets nordre og søndre Krydshvælv (sml. Catharina Rotas og de 10000 Ridderes Kapeller S. 1494 og S. 1495). Da disse Kapellers Østmure laa lidt Øst for Taarnarkadernes Midtled, blev Vestgalleriets Platform forlænget ud over dem, og Øst for Galleriets Midtfag, hvor der ikke opførtes nogen Hvælving, blev der lagt et Trægulv (sml. iøvrigt Fotografiet af de forsvundne Kapeller, 4. Bind)[3].

Formentlig i Forbindelse med nordre Taarns Fuldendelse, Taarnkapellernes Indretning, Vestgalleriets Opførelse og det vestligste Midtskibsfags Overhvælvning (sml. S. 1390), men senest efter Branden 1443, blev der i Midtskibets Gavl indsat et meget stort, spidsbuet og falset Vindue med Karme af sortglaserede Sten (sml. Fig. 109)[4], der afløste den S. 1376 nævnte Tregruppe. Ogsaa Taggavlen blev ændret, idet den fik tre spidsbuede, falsede og tvillingdelte Blændinger kronet af en Cirkelblænding og ni Kamtakker, fuldstændig som den genopførtes ved Ommuringen 1872 (sml. S. 1424).

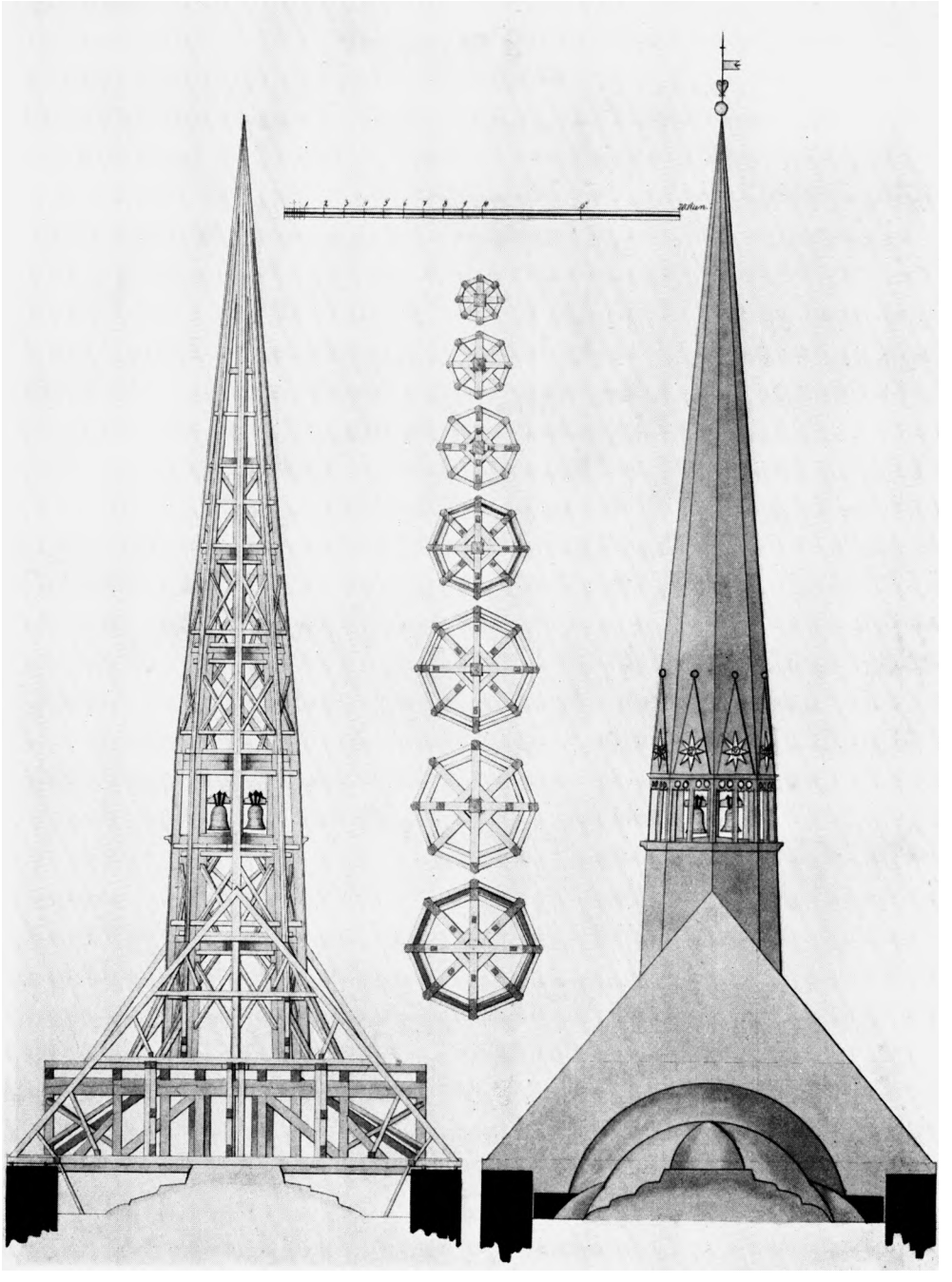

Fig. 96. Margrethespiret. Opmaaling fra 1830'rne.

MARGRETHESPIRET

*Margrethespiret eller Tidsspiret (Fig. 96-97) over Korsskæringen skal ifølge Traditionen være rejst af Erik af Pommern, og intet i Spirets Hovedformer taler mod denne Antagelse. Ganske vist stammer Spiret i sin nuværende Skikkelse fra 1656—57, men det synes at være en ret nøje Kopi af Forgængeren, som kendes fra en Tegning, der er udført omkring 1600 (Fig. 99), og om hvilken man ved, at det var tækket med Kobber og Bly[1]. Det slanke, ottekantede, kobbertækte Spir har en Lanterne (hvori to Klokker, S. 1749 f.), der krones af en Krans af Spidsgavle prydet med »Solplader« (Fig. 98) og Knapper. Om Fornyelsen 1656—57 meddeler Regnskaberne, at der 1656 fortingedes med Jens Andersen Tømmermand om Udførelsen af alt Tømmerarbejdet paa det lille Kirkespir[2], at det Aaret efter paany tækkedes med Kobber, og Bunden i det beklædtes med Bly, samt at Baltzer Frederiksen Kobbersmed »gjorde paa Spiret ... 8 Knapper og 8 Solplader«, som »Goldtslageren« i København forgyldte »for 38 Bøger halvslagen Guld«[3]. Spiret bærer nu en Vindfløj med Aarstallet 1838, i hvilket Aar der foretoges en mindre Reparation[4].

KIRKENS BRANDE

*De i det foregaaende flere Gange nævnte Brande (sml. S. 1307) havde efterladt adskillige Spor, som kunde iagttages i Kirkens Murværk ved den store Restaurering i forrige Aarhundrede. Raade Steen Friis og J. Kornerup har undersøgt og beskrevet de forskellige Spor, men er ikke enige om, i hvor vid Udstrækning Ilden har hærget inde i Kirkerummet. Den første mente, at den iagttagne Forvitring i nordre og søndre Galleri saavel paa Mure som Hvælv, paa Sideskibsmuren bag Helligtrekongers Kapel og paa nordre Højkirkemur nærmest Taarnet skyldes Branden 1443[1]. Kornerup var derimod af den Mening, at Beskadigelserne paa Gallerierne, der var stærkest for Hvælvingernes Vedkommende, især de nordre, skyldtes Sprængninger ved stærk Ophedning fra oven, »hvilket formentlig hidrørte fra Brandene 1282 og 1443«. Om Forvitringen paa udvendigt Murværk mente Kornerup, at det ret og slet skyldtes Tidens Tand[2]. De store Mængder af smeltet Bly, som under Restaureringen blev fundet overalt i Hvælvingslommerne og andre Steder, viser med stor Sikkerhed, at Kirkens Tage er brændt een eller flere Gange.

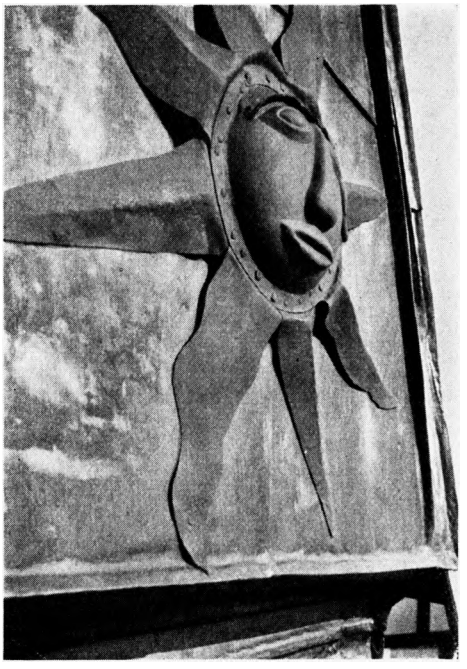
Efterretningen om Branden 1282 melder kun, at Kirken brændte, men intet om Brandens Omfang (sml. S. 1308); til denne Meddelelse føjer Peder Olsen en Oplysning om, at Kirken brændte udvendig med alle sine Ornamenter, og

* Noterne findes S. 1436.

V. A. 1949

Fig. 97. Margrethespiret, set fra nordre Taarn.

Hude 1911

Fig. 98. Margrethespiret. Detail med »Solplade« (S. 1410).

at Ilden opstod i Ærkedegnens Køkken, der synes at have ligget Syd for søndre Korsarm (sml. S. 1502), hvilket stemmer godt med, at det S. 1282 nævnte Klokketaarn, der stod nær Vor Frue Kapel, skal være brændt ved samme Lejlighed. Af bygningstekniske Grunde synes det sikkert, at Kirken inden 1282 var fuldendt med Undtagelse af den store, øvre Del af nordre Taarn og Midtskibets to vestligste Hvælv (sml. S. 1327). Branden 1282 har efter alt at dømme kun ramt Kirkens Tagværk, men ved dettes Nedstyrtning i brændende Tilstand kan baade Mure og Hvælvinger have taget en Del Skade. Efter denne Brand synes Midtskibets næstvestligste Fag at være blevet overhvælvet, ligesom Sydtaarnet maaske blev fuldendt og forsynet med et Spir, hvis dette ikke allerede var sket forud for 1282.

Midtskibets vestligste Fag kan ikke være blevet overhvælvet før o. 1400 (sml. S. 1390), og ved den Tid har Nordtaarnet sikkert ogsaa været fuldendt, i alt Fald maa dette have været Tilfældet, inden en ny Brand beskadigede Kirken 1443. Af et Afladsbrev[3] udstedt kort efter Branden (sml. S. 1308), fremgaar nemlig, at ikke blot Kirkens Blytag, men ogsaa Tagene paa Taarnene, der stødte op til Kirken, og alle dennes Trækonstruktioner, var totalt brændt. Hvorledes disse Taarntage har været udformet, vides ikke, men de har dog næppe været saa tarvelige som de senmiddelalderlige Sadeltage, der fandtes o. 1600, og som formentlig har afløst en midlertidig Afdækning opsat umiddelbart efter Branden (Fig. 99); snarere maa man vel regne med, at Taarnene har haft Spir før 1443. I Taarnenes Indre er der ingen Brandspor, og intet tyder paa, at Murkronerne med de smukke Buefriser er blevet kendelig beskadiget af Taarntagenes (eller Spirenes?) Brand. Paa de tre vestligste Fag af søndre Højkirkemur er der i Stedet for den vanlige Rundbuegesims en gotisk Gesims med Buefrise, som svarer ret nøje til Nordtaarnets Buefrise, blot er de enkelte Buer smallere og Stenene mere ensartede og af en lidt anden Farve. Hvorvidt dette Stykke Gesims samt Vestgavlens store, spidsbuede Vindue og Taggavlen med de tre tvillingdelte Blændinger er kommet til efter Branden eller godt en Menneskealder tidligere, da Nord-

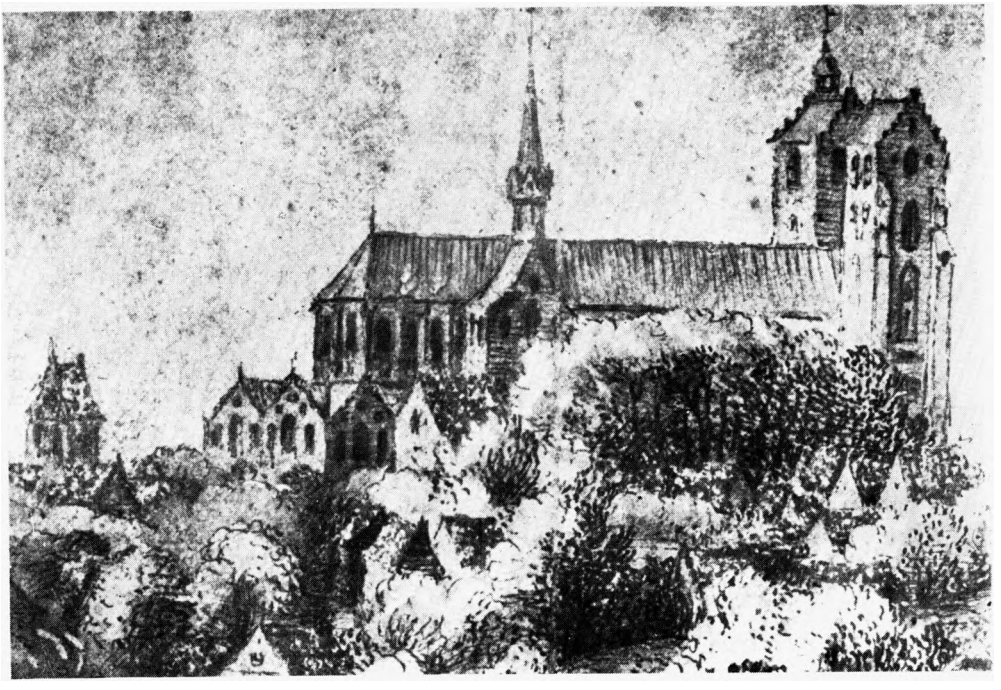

Fig. 99. Domkirken, set fra Nord. Efter Pennetegning fra o. 1600, i Münchens Nationalmuseum.

taarnet og Vestfaget fuldendtes, kan næppe afgøres sikkert. De Kamtakker, som fandtes paa Korsarmsgavlene indtil Restaureringen i forrige Aarhundrede, var rimeligvis senmiddelalderlige (sml. Fig. 113).

Det citerede Afladsbrev nævner ogsaa, at visse af Hvælvingerne var nær ved at styrte ned, idet nogle af dem var aldeles skørnede af den voldsomme Ild, andre ødelagt af mangfoldige Revner. Resen og Paludan (sml. S. 1308, Note 1) har en Oplysning om, at fem Hvælvinger faldt ned 1443, men hvorfra denne Meddelelse stammer, vides ikke. Der er imidlertid næppe nogen af den egentlige Kirkes Hvælvinger, som er ommuret efter 1443 (sml. S. 1391); Hvælvingen i søndre Korsarm synes stærkt repareret, og det samme gælder muligvis en Del af de øvrige Hvælvinger, som paa Grund af det tykke Cementlag ikke kan undersøges fuldstændigt, men det maa dog betragtes som sikkert, at ingen af Hvælvingerne i den store, østre Del af Højkirken kan være styrtet ned, eftersom baade Korstole og andet Inventar i Høj- og Kannikekor, der er ældre end Branden, endnu findes velbevaret. — Endelig maa man ikke se bort fra, at den ved Branden skete Skade ikke er blevet netop formindsket i Bispernes Afladsbrev.

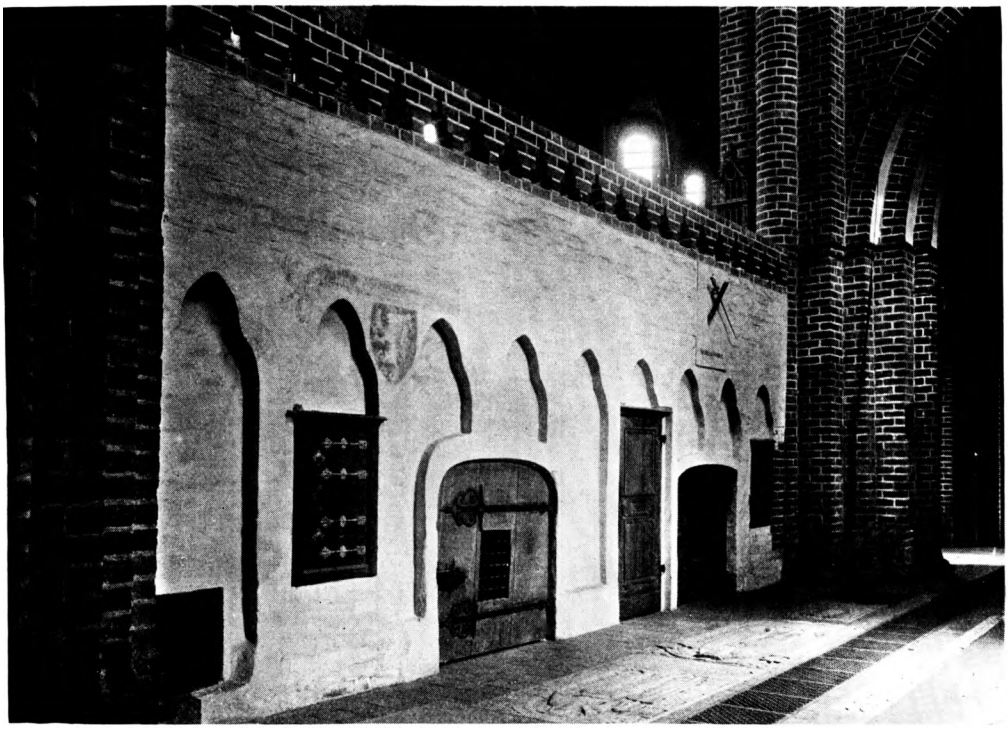
Efter Branden maa der være blevet arbejdet stærkt paa at faa Skaderne udbedret, men ved Siden heraf har der været andre store Arbejder i Gang, og ved Genindvielsen 1464 under Biskop Oluf Mortensen har sikkert saavel

det nordøstre Vaabenhus, der ifølge Traditionen bærer hans Navn, som Helligtrekongers Kapel og det tilstødende Vaabenhus staaet færdige. Om Taarnene allerede ved Genindvielsen var blevet forsynet med Spir, der kan være blevet ødelagt af senere Brande (sml. S. 1308), vides ikke; de Kamtakker og Sadeltage, der fandtes paa Taarnene omkring 1600, kan næppe stamme fra Tiden umiddelbart efter 1443 (sml. S. 1406). Paa Sydtaarnets Sadeltag fandtes o. 1600 et lille Renaissancespir eller en Tagrytter med Lanterne, Kuppeltag og Vindfløj (Fig. 99), og i Lanternen var der ophængt en lille Klokke[4].

DOMKIRKENS TRE KOR

*I Middelalderen udgjorde hele Arealet, der omfatter Apsiden, Højkoret, Korsskæringen og delvis ogsaa 1. Midtskibsfag, i liturgisk Henseende Koret, og dette var opdelt i Højkor, Kannikekor og det tredie Kor eller retroehorum, de Dele af Kirkerummet, som var forbeholdt Gejstligheden, og hvortil Menigheden kun i yderst sjældne Tilfælde havde Adgang. Disse tre Kor var paa forskellig Vis udskilt fra hinanden og fra det øvrige Kirkerum (sml. Gitre S. 1723). Der er ikke mellem Apsidens Granitsøjler og Højkorets Arkader fundet Spor efter Gitre eller Lukkemure svarende til de høje, velbevarede Skrankemure, der den Dag i Dag lukker Korsskæringen og første Midtskibsfag for Indsigt fra Syd og Nord. Gennem skriftlige Kilder ved man imidlertid, at der indtil Højkorets Indretning til kongelig Begravelse 1689—94, i Nord og Syd mellem Højkorets Arkadepiller var Gitre eller Mure, hvori Korets øvre (østre) Indgange, een i Syd og een i Nord, fandtes[1], og det er sandsynligt, at Koret efter almindelig katolsk Skik ogsaa har været lukket mod Øst med Gitter eller Mur mellem Apsidens Granitsøjler. Før Ændringen 1689 var Højkor og Kannikekor adskilt af et Jernsprinkelværk, der var anbragt umiddelbart Øst for de øvre Korindgange, og Kannikekoret fra det tredie Kor ved en Mur, der stod omtrent midt i første Midtskibsfag, og i Midten af hvilken den vestre eller nedre Korindgang fandtes; endelig var det tredie Kor, hvorover der var et Lektorium, lukket mod Vest med en Mur eller en Trævæg med en Midtdør mellem Midtskibets østligste Pillepar. Denne Opdeling af Koret (sml. Fig. 372) stammede dog fra en Ændring, der fuldførtes omkring 1420 (sml. Kannikestole S. 1672). Muligvis helt til den Tid, men i alt Fald til langt ind i 1300'rne, omfattede Kannikekoret kun selve Korsskæringsfaget og var lukket mod Vest ved en Mur mellem de vestre Korsskæringspiller; denne Mur dannede Østvæggen i et vistnok søjlebaaret Lektorium, der strakte sig et Stykke ind i første Midtskibsfag, og Arealet under det har formentlig, analogt med Forholdene andre Steder, baaret Navnet, det tredie Kor. Denne

* Noterne findes S. 1436.

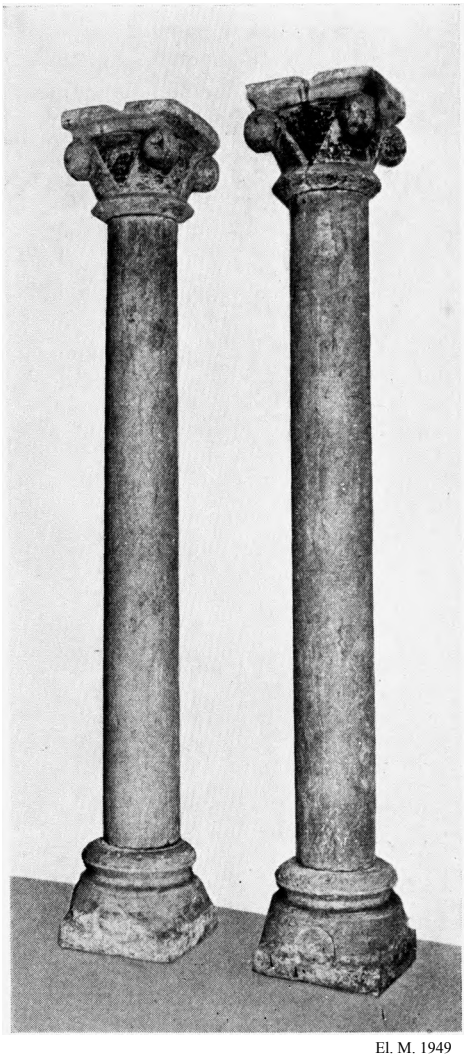
V. H. 1937

Fig. 100. Kannikekorets søndre Skrankemur (S. 1416).

Placering af de enkelte Kor, der stammer fra omkring 1275, er maaske ikke Kirkens ældste, thi forud for de Skrankemure, der hører til denne Korindretning, synes der at have været rejst eller i alt Fald paabegyndt andre Skrankemure i Korsskæringsfagets Syd- og Nordside.

†*Skrankemure, ældre end o. 1275.* Fra saadanne stammer ganske sikkert noget Murværk, som blev afdækket 1908 i Højde med Korsfløjenes nuværende Gulve, under den Del af de bevarede Korskrankemure, der staar mellem Korsskæringspillerne. Det ved Undersøgelsen synlige Murværk bestod ifølge Indberetningen af et Skifte Formsten, hvor hver Sten har tre tæt sammenstillede Rundstave med den bredeste i Midten (Fig. 102 a). Skiftet, hvis Forkant ligger ca. 30 cm inden for de nuværende Mures Ydersider, fandtes »i Syd kun under Døren, i Nord derimod flere Steder«[2]; men det maa formodes, at Skrankemurene, hvortil Formstenene hører, ikke udelukkende har haft Façade af disse Sten; snarere har de dannet en eller anden Fagdeling af Murene, sandsynligvis med Arkader.

Skrankemure og †Lektorium fra Korindretningen o. 1275. Til denne Korindretning horer den nedre Del af de bevarede Flankemure i Korsskæringsfaget. Disse ca. 60 cm tykke Mure, der brydes af en Række tæt sammenstil-

El. M. 1949

Fig. 101. Søjlepar i Domkirkemuseet, formentlig fra †Lektorium (S. 1416). Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950.

lede, 10 cm dybe Blændinger med spids trekløverformet Afslutning, har haft en ni Skifter høj, skraa Afdækning med Fald indefter mod Koret (sml. Fig. 100 og 102d, Plan Fig. 372 samt S. 1580). Blændingerne, hvis Saal ligger fire Skifter over Sideskibenes Gulv, er noget ødelagte af Nedgangene til de efterreformatoriske Begravelser under Korgulvet. Mod Vest var Kannikekoret lukket med en Mur af omtrent tilsvarende Tykkelse, der har hvilet paa et Fundament af store Kampesten, hvoraf et Par blev afdækket ved en Gravning 1949[3]. Denne Mur maa have dannet Østvæggen i et ***Lektorium,*** hvis indvendige, nordøstre Hjørne er fastlagt ved den nævnte Gravning, og hvis Plan sandsynligvis i store Træk har set ud som vist paa Tegningen Fig. 23. Meget taler nemlig for, at to senromanske eller unggotiske Søjler fra 1200'rnes 3. Fjerdedel, udført i gotlandsk Kalksten (Fig. 101)[4], nu i Domkirkens Museum og sidst anvendt i Krabbes Krypt i Kirkens Vestende (om denne, se 4. Bind), har baaret dette Lektoriums Vestmur, der i saa Fald har været udformet med tre Arkader. Til dets tre formodede Hvælv, hvorpaa Platformen til Brug for Messelæsning og Sangkor har hvilet, maa henføres en smal Ribbesten, fundet i Udgravningen ved Fundamentstenene og ukendt andre Steder i Kirken (Fig. 102 b); den bærer samme Farvespor, sort og grønt, som de to Søjlers Kapitæler og Baser. Til Hvælvet skal maaske ogsaa henføres seks smaa Kridtstenskonsoller (Fig. 103) af lidt forskellig Højde, og til de viste, men ukendte Trapper passer en Kridtstensoverligger (Fig. 102 c), der er unggotisk ligesom Konsollerne og opbevaret sammen med dem i Domkirkens Museum; denne Overligger samt et forsvundet Brudstykke af en tilsvarende er tredelt, med en lille, rund Skive indskudt, hvor Midtbue og Fodbuer skærer hinanden, og paa dens Sider er der Mur-Aftryk af henholdsvis en

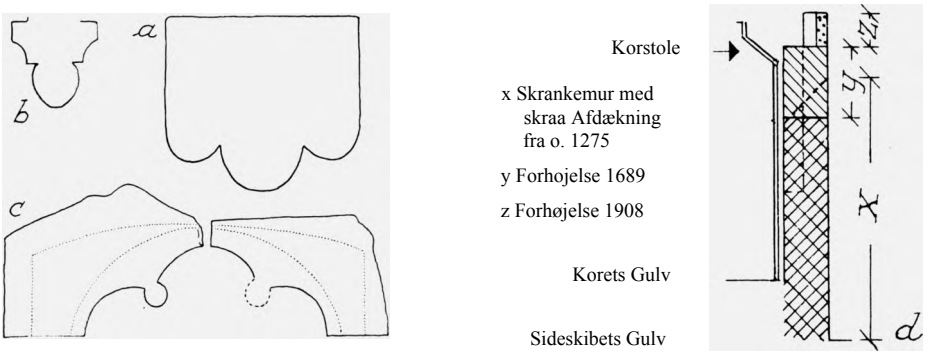

Fig. 102 a—d. a. Formsten fra †Skrankemur (S. 1415). b—c. Ribbeprofil og Overligger, formentlig fra †Lektorium (S. 1416). d. Snit i Skrankemur. Tegnet af El. M. a—b 1:10. c 1:20. d 1:100.

Rundbue og en Fladbue paa ca. 70 cm.s Bredde. De nævnte Fundamenter ligger dybt i Forhold til Kannikekorets vistnok uændrede Gulvniveau, hvilket tyder paa, at Gulvet under Lektoriet, hvor der sikkert har staaet Altre paa hver Side af Døren til Kannikekoret (sml. S. Annas Alter retro chorum S. 1623), har ligget i Højde med Skibets Gulv og nogle Trin under Kannikekorets, omtrent som nu.

Skrankemure og †Lektorium fra Korindretningen, der fuldendtes 1420. Efterhaanden som Kannikernes Antal voksede, blev Kannikekoret, hvor hver Kannik skulde have sin faste Stol, for lille, og i Roskilde ligesom i mange andre store Kirker rykkede man Korets vestre Skrankemur med Lektoriet vestover. Indskriften paa Korstolene fortæller, at en Ombygning af Koret afsluttedes 1420, og bortset fra smaa Ændringer bibeholdtes denne Indretning indtil 1689. De Byggearbejder, der gik forud for Stolenes Opstilling 1420, og hvorved Kannikekoret blev udvidet ca. tre Meter, bestod i, at dettes vestre Skrankemur samt det ovenfor beskrevne Lektorium blev afløst af en ny Mur og *et nyt Lektorium,* der fik Plads i 1. Midtskibsfags vestre Halvdel. Imidlertid var der, paa et Tidspunkt før det nye Lektorium rejstes, blevet opført Skrankemure i Nord- og Sydsiden af 1. Midtskibsfag, Mure af samme Højde og med samme skraa Afdækning som de ældre Mure i Korsskæringsfaget. Disse Mure gik blankt igennem (d.v. s. uden Fortandinger) bag Kannikekorets nye, vestre Skrankemur og maa saaledes forudsættes opført, inden denne blev planlagt paa det Sted, hvor den opførtes. Maaske ligger der en ukendt Korindretning mellem de to kendte fra o. 1275 og 1420, men det behøver dog ikke nødvendigvis at være Tilfældet. De forlængede Skrankemure i Nord og Syd kan meget vel være opført i Begyndelsen af 1400'rne efter en Plan, som kan være blevet ændret i Forbindelse med Dronning Margrethes Gravlæggelse i Kannikekoret, men der vil ikke være Mulighed for at løse dette Problem uden en fuldstændig

Undersøgelse af Murene bag Korstolene. I Syd skjules Muren i første Midtskibsfag af et stort Skab, men hvor den er fri, ses forneden et rundbuet Stik fra en smal Aabning, som kan have været en Dør til det tredie Kor, hvor syge og gamle Kanniker sikkert har kunnet overvære Messerne siddende, ganske svarende til Forholdet for Munke i Klosterkirker. Helt foroven i Nordmuren er der endvidere en lille, rektangulær Lysaabning, som sikkert har ført ind til nedennævnte Kammer.

Hvordan det nu end forholder sig med det nye Lektoriums Tilblivelse, saa angiver Korstolenes tidligere Udstrækning (sml. S. 1681 Felt 19) samt to Murrester oven paa Flankemurene i 1. Midtskibsfag (Smidt Fig. 105) det nøjagtige Sted for Lektoriets Østmur; Pladsen for dets Vestmur kan derimod kun angives omtrentligt til et Sted mellem Langskibets 1. Arkadepar. Den Del af søndre og nordre Skrankemur, der laa mellem Lektoriets Øst- og Vestmur, blev ført op i Højde med disse. Arealet under Lektoriet bar endnu i 1600'rnes 2. Halvdel Navnet, det tredie Kor[5]. Østmuren har været ca. 48 cm tyk, og ved dens Opførelse blev ikke blot den, men ogsaa de ældre Skrankemure i Kannikekoret samt Murene i det tredie Kor dækket af et ca. 1 cm tykt Pudslag. Midt i Muren fandtes Kannikekorets vestre Indgang, hvis Maksimalbredde bestemmes af Kannikestolene, og midt i Lektoriets vestre Mur var der ligeledes en Dør[6]. En Aarrække efter Lektoriets Opførelse blev der i dets Sydside muret en rund Trappe (sml. Fig. 372) til Platformen, hvor der i alt Fald i 1500'rne var Plads til Sangkor, og i den nordre Side afskilredes et Kammer med Panelværk, i hvilket der stod en Seng til de to Degne eller Disciple, der af Hensyn til Tyve overnattede i Kirken; den nævnte Lysaabning i nordre Skrankemur har sikkert ført ind til dette Kammer (sml. iøvrigt S. 1706)[5].

Det er allerede omtalt, at Kannikekorets nuværende Gulvhøjde sikkert skriver sig fra Middelalderen, men i Højkoret blev Gulvniveauet hævet ca. 20 cm ved Indrettelsen af den kongelige Begravelse, hvilket vil sige, at det middelalderlige Gulv i Højkoret har ligget ca. 25 cm (svarende til eet eller to Trin) over Kannikekorets Gulv. Ved en Restaurering 1908—09 (sml. nedenfor) fandtes der paa Apsidens nedre Granitsøjler Spor af et gotisk Mønster, malet med Zinnoberfarve (sml. Smidt S. 211).[7]

Senere Ændringer i Korets Indretning. Indtil ca. halvandet Hundrede Aar efter Reformationen synes der ikke at være sket nogle bygningsmæssige Ændringer i Koret, der da ogsaa havde staaet ubenyttet siden Reformationen (sml. S. 1699), men fra 1689—94 blev hele det katolske Kor omkalfatret. Enevoldskongen Christian 5. indrettede Kirkens allerhelligste Del, Højkoret, til Gravkapel[8]. I Forbindelse hermed blev Lektoriets Øst- og Vestmur, »Pulpituret tværs over Koret bag Alteret«, nedbrudt, Alteret rykket op til Dronning Margrethes Grav og Koret indrettet »efter Præsternes og Kirketjenernes

Bekvemmelighed og efter Bygmester Steenvinckels Anvisning«[9].

Hvor Lektoriets Vestmur stod, anbragtes en Skranke med Messingbalustre (sml. S. 1699), og Kannikestolene, der stod mod Lektoriets Østmur, blev drejet saaledes, at de kom til at staa i Forlængelse af Stolene i Nord og Syd, men derved blev det nødvendigt at bortskære to Stole i hver Side (sml. S. 1672). Skrankemurenes skraa Afdækning synes at være blevet fjernet ved samme Lejlighed, og derefter blev Murene Øst for det nedrevne Lektorium forhøjet med ni almindelige Murskifter.

E. M. 1949

Fig. 103. Kridtstenskonsol, formentlig fra samme †Lektorium som 102 b—c (S. 1416). Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950.

De øvre Korindgange med Trapper blev nedlagt, og til Erstatning for disse blev der nu (eller maaske snarest lidt senere) paa en brutal Maade brudt Døre i nordre og søndre Skrankemur og gennem Korstolene. Under Apsis og Højkor indrettedes en Gravkælder dækket med seks Grathvælv, baaret af to Piller, og med en Nedgang i Øst (sml. Kongebørnenes Krypt, 4. Bind)[10]. Under det øverste Trin i denne fandtes 1857 en Kobberplade med Christian 5.s kronede Navnetræk over Aarstallet 1690 og Navnene: Römer — Steenvinkel; paa Bagsiden stod øverst: Amtmand O. E. Krag og nederst: Amtskriver Peter Sørensen[11]. Gulvet i Højkoret blev ved denne Lejlighed hævet ca. 25 cm, og Højkoret adskiltes fra Kannikekoret med et Partisangitter, som ogsaa førtes rundt mellem Arkadepiller og Granitsøjler (sml. S. 1723).

Under Kannikekoret blev der i Løbet af 16—1700'rne indrettet syv Begravelseskældre dækket med eet eller to Grathvælv og med Nedgang fra Omgangen, kun to havde Nedgang fra Koret. I Syd, regnet fra Øst mod Vest: Harboes Krypt, Peder Wibes Krypt, Christoffer Urnes Krypt, Hans Jacobsen Korlps Krypt, og i Nord: Ove Geddes Krypt, Ove Schades Krypt, Falch Fursmans Krypt (sml. Afsnittet: Bevarede Krypter og Kapeller, 4. Bind).

Under den store Restaurering i forrige Aarhundrede fjernedes Partisangitret mellem Kannikekoret og Højkoret, 1908—09 faldt det tilsvarende Gitter mellem Apsidens Granitsøjler, hvis Baser og Søjlefod samtidig blev blottet for Murværk, idet der skrælledes en lille Meter af den udvendige Side af den Mur, som omgiver Krypten under Apsis og Højkor; ved samme Lejlighed flyttedes Nedgangen til Gravkælderen om paa Højkorets Nordside, og Kannikekorets Skrankemure i Nord og Syd fik en seks Skifter høj Murkrone med aftrappede Aabninger (Arkitekt Hans I. Holm). Aaret efter blev de tre Trin mellem Højkoret og Kannikekoret rykket lidt nærmere til Dronning Margrethes Sarkofag og Hertug Christoffers Kenotaph opstilledes umiddelbart Vest for de fire kongelige Gravmæler i Højkoret.

Under Arbejdet med de tre Trin afdækkedes et muret †*Skab* i den sydvestre Højkorpille; dette, der er ca. 120 cm højt, ca. 80 cm bredt og 60 cm dybt, sidder lige under Biskop Vilhelms Pillegrav, og ifølge Steen Friis stod Blyæsken med Biskoppens Ben oven paa Skabet[12]. Det var helt beklædt med ca. 25 cm brede og 2,5 cm tykke Egeplanker, og i dets halve Højde fandtes en Hylde, som var gratet ind i Skabets Sider, mens Loft og Bund kun var falset sammen med Siderne. Skabet, hvis forsvundne Bund laa i Niveau med Højkorets Gulv før Ordningen 1689—94, var tilmuret med smaa, gule Mursten, og det skal ifølge Smidt stamme fra Tiden efter Reformationen[13]. Det forekommer dog usandsynligt, at man mellem Reformationen og Ændringen 1689, da Koret stod ubenyttet (sml. S. 1699), skulde have indhugget et saadant Skab; der kan derimod næppe være Tvivl om, at Træværket er eftermiddelalderligt. 1600'ernes Korbeskrivelser kender ikke dette Skab.

I den nordvestre Højkorpille, under Kong Haralds Billede, fandtes ligeledes et †*Skab,* hvori Dronning Margrethes Kjortel og Forklæde opbevaredes[14].

* ANDRE EFTERREFORMATORISKE ARBEJDER

Vestportalens Ombygning og andre Arbejder paa Midtskibets Gavl. Christian 4. lod 1634—35 Stenhuggeren Geerdt Borckman udføre en ny Portal til Kirkens Vestindgang. Borckman leverede talrige dekorative Stenhuggerarbejder til Kongens Bygninger, men vist kun yderst sjældent efter egne Tegninger[1], og det er muligt, at den nye Vestportal skylder Hans Steenwinkel den Yngre sit Udseende, thi netop i disse Aar forestod han adskilligt Arbejde ved Kirken (sml. S. 1426). Portalen (Fig. 104) er udført af Sandsten og norsk Granit; Pillerne (Granitsøjlerne) var indskibet til Helsingør, hvorfra otte Bønder transporterede dem til Roskilde. Portalen blev vistnok først opstillet 1635, men allerede Aaret før modtog Stenhuggeren den sidste Rest af Betalingen, og der udleveredes samtidig ham og hans Folk Stillinger og en Bro af Fjælle til Brug ved Portalens Opsætning. Samme Aar modtog Hans Maler 45 Rdl. for at anstryge Portalen med Oliefarve og forgylde Kronen, Æblet og Bogstaverne. I August 1635, da Nedbrydningen af Taarnenes Kamgavle paabegyndtes, var Portalen opstillet, thi der blev lavet et Dække over den[2].

Portalen forfaldt temmelig hurtigt, og allerede 1743 var den saa medtagen, at Kirkens Bestyrelse var stemt for at fjerne største Delen af den for at mindske Omkostningerne ved Kirkens Istandsættelse. Hofbygmester Thurah, der i Danske Vitruvius S. 163 skriver, »blandt Kirkens udvortes Zirrater bemærker man især den prægtige Portal for Kirkens Hoved-Indgangs-Port . . . hvis fritstaaende Støtter hver er af et eneste Stykke«, var ikke sindet at give Be-

Noterne findes S. 1436.

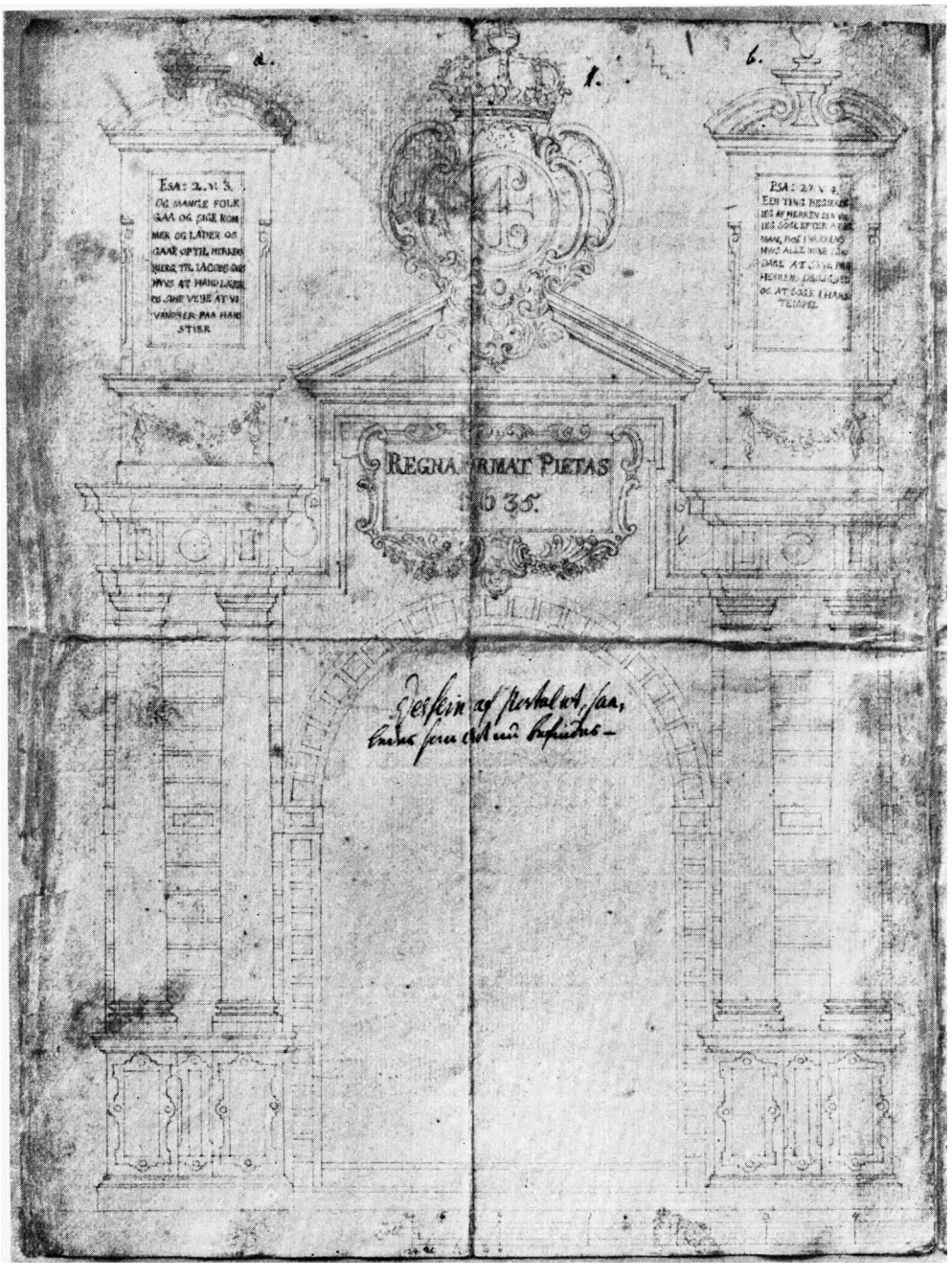

Fig. 104. *Vestportal fra 1635, nu paa Holmens Kirke i Kobenhavn. Opmaaling 1743 af Didrik Gercken (Kgl. Bibi.). 1:50. (S. 1420).

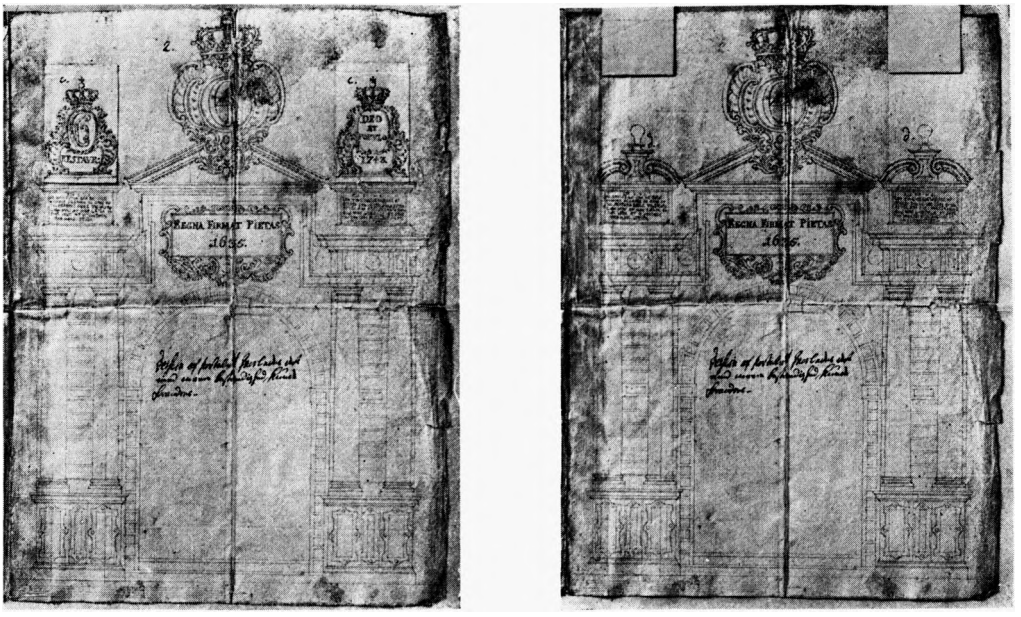

Fig. 105—106. Gerckens Forslag til Istandsættelse af Vestportalen (sml. Fig. 104). 106 approberedes 1744 og gennemførtes (Kgl. Bibl.) (S. 1422).

styrelsen Medhold. Han lod derfor 1743 Billedhuggeren Didrik Gercken udarbejde et Forslag til Portalens Istandsættelse, og samme Aar forelaa Overslag og Tegninger (Fig. 104-106). Kongen approberede 8. Februar 1744 det billigste af Forslagene, og 2. November 1746 modtog Gercken Betaling for Arbejdet[3].

Samtidig med Portalens Istandsættelse blev det store Vindue i Vestgavlen fra o. 1400 (sml. S. 1408) underdelt med en svær Pille og to slanke Rundbuer, hvorover der indsattes en oval Glug (Fig. 109). Thurah skriver 1744, at Vinduet nu »er opsat med gullanske Sten i Stedet for Jernstænger«, men alligevel blæser Ruderne ud i Storm, og derfor maa det opdeles i to ved at mure en Pille, 9 Kvarter bred og 6 tyk, og slaa to Buer over[4].

Da man ved den store Restaurering i forrige Aarhundrede naaede frem til Vestgavlen 1871, blev Christian 4.s Portal nedtaget og skænket til Holmens Kirke i København, hvor den nu findes. Mens Thurah havde berømmet Portalen og reddet den for Kirken, faldt den ikke i Steen Friis' Smag; 1851 skriver han, at den hører »blandt den gamle Kirkemurs allerværste Pletter; og det forekommer os, at man skylder den store Regents Minde at rette en saa iøjnefaldende Fejltagelse . . .«[5]. Allerede 1857 udarbejdede Arkitekt Sibbern et Forslag til en ny Kongeport, som Steen Friis fandt ubrugeligt[6]; derefter udførte Christian Hansen flere Forslag til hele Vestgavlens Ombygning, men disse blev alle kasseret til Fordel for et af Herholdt i Januar 1871 leveret Forslag[7].

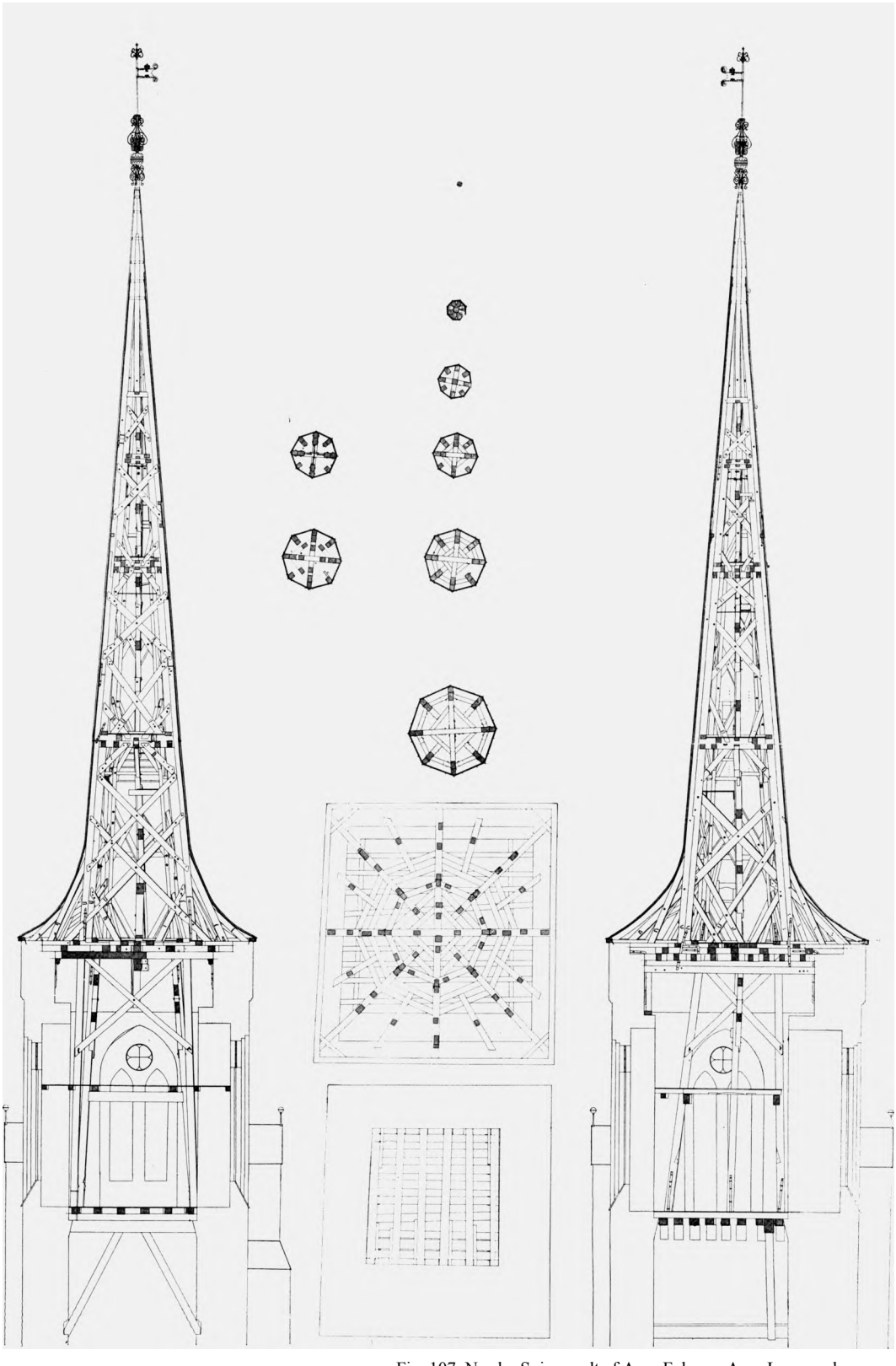

Fig. 107. Nordre Spir, maalt af Arne Fyhn og Arne Laugsand 1950. Tegnet af Fyhn. Ca. 1:250 (S. 1424).

Fra December samme Aar foreligger der imidlertid fra Herholdts Haand et ændret Forslag, som maa være udført paa Grundlag af de Spor, der ved Renaissanceportalens Fjernelse afdækkedes af Kirkens første Portal (sml. S. 1375). Dette Forslag blev approberet, hvorefter Billedhugger Bissen modellerede Baser og Kapitæler, og 1874 rejstes Portalen. Havde Steen Friis været utilfreds med Christian 4.s Portal, saa var han fortvivlet — og vel nok med Rette — over den nye Portal; 26. Juni 1873, da alle Granitstenene var ankommet fra Udevalla, skriver han i Dagbogen: »Det er alt forfejlet... Den gamle Sokkelsten taaler ikke en saa smaalig, raffineret, vammelsød og slikket Kunst ved Siden af sig. Det hele vil komme til at staa uden Sammenhæng med sin Omgivelse, som en ny Lap paa en gammel Klædning . . .«. Steen Friis fortsætter med Bebrejdelser mod Herholdt og meddeler derefter, at Sokkelprofilet ikke er rigtigt gengivet.

Sideløbende med Arbejdet paa Portalen blev den store, øvre Del af Gavlen nedbrudt helt til Vestgalleriets Højde, og forskellige Spor af den oprindelige Gavl afdækkedes (sml. S. 1376), hvorefter den approberede Tegning ændredes nogenlunde i Overensstemmelse med disse. Gavlens store, spidsbuede og falsede Vindue erstattedes med en Tregruppe, men selve Gavltrekanten genopførtes helt, som den var forud for Nedrivningen; i det Indre blev Tregruppen udformet med søjledelte Blændinger ligesom i søndre Korsarm (sml. Fig. 57 og S. 1359). Allerede 1868 var Hahns og Krabbes Kapeller, der flankerede Kongeporten, blevet nedlagt, og 1872 tilmuredes de rundbuede Vinduer, som havde ført ind til disse, mens Vestvinduerne i Taarnenes to nedre Etager blev forandrede (sml. S. 1491).

Spirene. Som nævnt S. 1406 stod Taarnene ved Middelalderens Slutning med enkle Trappegavle og Sadeltage (sml. Fig. 99), og det kan ikke med Sikkerhed afgøres, om de inden Branden 1443 var blevet forsynet med Spir, hvad der dog er sandsynligt. Allerede Frederik 2. forsøgte at give Taarnene en værdigere Afslutning end de simple Trappegavle og Sadeltage, der ikke var i Harmoni med Taarnenes Opbygning og Murkroner. Kongen udstedte 1585 en Ordre til Kapitlet om at lade Domkirkens Taarne forsyne med Spir, men da Kirken paa det Tidspunkt var meget brøstfældig, opnaaede Kapitlet Kongens Tilladelse til i Stedet at anvende Pengene (S. 1426) til en almindelig Istandsættelse[1]. Først 1635 ved Christian 4.s Mellemkomst fik Taarnene Spir (Fig. 107). Den 21. Dec. 1633 gav Kongen Rentemestrene Besked om at lade Overtømmermanden tage nøjagtige Maal paa »Videlsen« af Domkirkens Taarne[2], og 1634 betaltes Borgmester Hans Kruse i Visby for en Del gullandsk Tømmer, som efter kgl. Majestæts Befaling var bestilt til Domkirkens Spir; endvidere købtes en Del Tommer i Norge, og Sømmene leveredes af en

»suendsche Mand«. 28. Maj 1635 blev den første af de tre Skibsladninger gullandsk Tømmer slæbt i Land i Køge, og Domkapitlets Bønder i Sømme, Tune, Voldborg og Ramsø Herreder fragtede det til Roskilde. Paa Kongens Befaling blev Spirene fortinget i Kanslerens Nærværelse 4. Juli samme Aar, og en Uge senere kørte Bygmester Wiit fra København til Roskilde for at tage »egentlige Maal« af Taarnene[3]; først i August blev Arbejdet endelig paabegyndt med Nedkastning af Blyplader fra begge Taarnene, efter at Gødert Blytækker havde lagt Deller paa Kirkens Kobbertag, saaledes at det ikke skulde blive beskadiget ved Gavlenes Nedtagelse[4], og derefter kunde Rejsningen af de slanke, karakteristiske Spir endelig paabegyndes. Spirene blev næppe tækket inden Vinteren, og de S. 1407 omtalte midlertidige Tage forneden i Klokkeetagerne har hindret Regn og Sne i at trænge ned i Taarnene, mens Spirene stod under Arbejde. Spirene, der op til Fløjstangen maaler 28 m, er allernederst firkantede i Plan, med stærkt svajede Tagflader; i ringe Højde bliver Tværsnittet ottekantet, og herfra stiger Spirene op som meget slanke, ottesidede Pyramider, der ender i høje Vindfløje. Spirbeklædningen, der er fornyet i forrige Aarhundrede, er udført af 7—9 mm hamrede Kobberplader, hvis Bredder aftager opefter. Kobberpladerne, der ligger paa et Underlag af tynde, ru Fyrrebrædder, er samlede med Dobbeltfalse; af disse er de vandrette liggende, de lodrette staaende, hvorved Tagfladerne opdeles i Baner, der i høj Grad understreger Spirenes Slankhed.

Fig. 108. Nordre Vindfløj efter Istandsættelsen. Mogens Kochs Tegnestue 1950. 1:50. (S. 1425).

De to *Vindfløje,* der kroner Spirene, er næsten ens udformede, men den nordre (Fig. 108), der sidst nedtoges og istandsattes 1950, er sikkert ældst og samtidig med Spirene; den bærer nu Aarstallet 1824 samt Frederik 6.s kronede Navnetræk, mens den søndre Fløjs Aarstal 1885 har afløst 1823[5]. Stængerne er af Jern og smykket med Volutranker af spinkelt Rundjern; Fløjen og en stor Midtkugle med svungne Pærestavsbukler er af Kobber.

Forfald og Restaurering. Efter Reformationen bevarede de skiftende Konger stor Interesse for Kirken, der allerede med Opførelsen af Helligtrekongers Kapel (Christiern 1.s Kapel) afløste Ringsted S. Bendt som kongeligt Begravelsessted, men denne Interesse var ikke i Stand til at dæmme op for det Forfald, der efter Reformationen ramte saavel Domkirken som mange af Landets øvrige Kirker.

Et Kongebrev udstedt 28. Oktober 1538 paalagde Kapitlet, at det fremdeles skulde føre Tilsyn med Bygningen: » . . . paa det at fornævnte Roskilde Domkirke, som vore Forfædre, fremfarne Koninger udi Danmark, med stor Flid og Besindelse bygt og forbedret have, ej skal med nogen uskikkelig Bygning forstyrres og forvandles, ville vi, at ingen skal fordriste sig til nogen Forvandlinge . . . i nogen Maade, uden aleneste de, som Kapitlet dêr tilskikke og tilbetro«, saaledes som hidtil[1]. — Forskellige Reparationer paa Tage og Spir udførtes 1567, og samtidig blev Kamtakkerne og Korset paa den nordre Korsarmsgavl fornyet[2]. Da Frederik 2. 1585 gav Kapitlet Ordre til at lade Domkirken forsyne med to Spir, indberettede dette, at Kirken var meget brøstfældig paa Tag og i andre Maader, og at der kun var ringe Forraad til at afhjælpe disse Mangler end sige til at bekoste nye Spir; herefter gav Kongen sin Tilladelse til, at de Penge, som var bestemt for Indkøb af Tømmer og andet til Spirene, anvendtes til Istandsættelse af Kirken[3].

I Aarene 1625—26 maa Tagene have faaet en Istandsættelse, thi Skriveren paa Kobbermøllen skulde ifølge Kongens Ordre udlevere Kapitlet fire Skippund Pladekobber til Domkirkens Fornødenhed samt ombytte det 20 eller 30 Skippund nyt Pladekobber for gammelt og udlevere det mere Kobber, hvis det var nødvendigt, men alt kun mod højeste Betaling[4]. — I November 1634 tilskrives der Kapitlet, at da man »for Øyen ser«, der gaar Forfald paa Domkirken Tid efter anden, uden at det straks repareres, som det burde, hvilket for en Del menes at komme af, at det tilstedes saavel de sammesteds residerende Kanniker som de fraværende at blive Kirkeværger, saa bestemmer Kongen, at de Kapitularer, som residerer der, i Fællesskab skal oppebære den Indkomst, som er bestemt til Kirkens Vedligeholdelse, indtil den er saaledes istandsat med Tag, Vinduer og anden Fornødenhed, at Kongens Bygmestre finder det godt. Siden skal nogle af Kapitularerne hvert Aar i Bygmestrenes Nærværelse bese Kirken; og hvad der befindes brøstfældigt, skal repareres. Vinduernes Reparation skal straks fortinges »hos en god Mester og ikke hos nogen Kludrer«[5]. Allerede Aaret efter fortingede Kapitlet med Jørgen Timian, Murmester af København, som blev sendt af Bygmesteren Hans Steenwinkel (den Yngre), »at han skulde forfærdige Domkirkens Mur uden til rundt omkring saa højt, han kunde naa med Stiger. Item dønnike og kalke alle Hvælvingerne inden i Kirken trindt omkring over Omgangen, saa og fli, mure og kalke alle Vinduer uden og inden til og derfor have 150 Rigsdaler«; i Fortsættelse af dette Arbejde kalkede samme Mester Korskirken og Væggene ved den nordre og søndre Kirkedør, flyede Kirken og reparerede Flisegulvet paa Omgangen, mens Søren Tømmermand og Gødert Blytækker reparerede Kirkens Tage[6]. — I disse Aar blev endvidere Vestportalen fornyet (sml. S. 1420) og Taarnene forsynet med Spir (sml. S. 1424), saaledes at Kir-

ken hen mod Slutningen af 1630'rne maa have staaet i en meget god Stand.

— En Snes Aar senere blev der atter udført en Del Istandsættelsesarbejder, dels paa Kirken, dels paa Tilbygningerne; Margrethespiret (sml. S. 1410) og Korset paa den søndre Korsarmsgavl[7] fornyedes, Absalonsbuen (sml. S. 1441), Vor Frue Kapel (sml. S. 1499) og Glamhullerne i nordre Taarns Klokkestokværk istandsattes[7].

Under og efter Svenskekrigen kom Kirken i Gæld og Forfald, dels fordi Fjenden tog Domkirkens Indkomst i »to ganske Aar, hvor paa fulgte Misvekst det tredie Aar, da og saare lidt var saaet«, dels fordi der betaltes Salvegardie[8] for Domkirken og de kongelige Begravelser, »at de ej skulde berøves og forderves«[9]. I Henhold til kongelig Befaling af 11. November 1669[10] besigtigedes Kirken et Par Uger senere af en Kommission bestaaende af Joh. Christoph v. Cörbitz, Erik Krag og D. Scavenius, der sammen med Thomas Walgenstein[11] samt Murmester og Tømmermænd skulde specificere og taksere Brøstfældigheden. Af den indgivne Relation fremgaar det, at »temmelig Brøstfældighed er befunden paa Muren paa Taarnet og en Del Hvælvinger, men fornemmelig paa Taget fast overalt, hvilket mest er foraarsaget af de mange og unødvendige Gavle og Tage, hvor Vand og Sne samler sig, saa daglig Reparation behøves«; Resultatet af denne Besigtigelse blev et alvorligt Overgreb mod Kirkens Arkitektur, thi Kommissionen foreslog, at »alle samme smaa Tage og Gavle paa den nordre Side« skulde nedtages og et »jævnt« Tag udføres[12]. Med denne Indstilling var Dødsdommen beseglet ikke blot over de selvstændige Tage og Gavle paa S. Andreas' og S. Birgitte Kapeller samt nordvestre Vaabenhus (sml. S. 1459, 1485, 1488), men ogsaa over Sideskibets smaa Spidsgavle og de tilhørende Tage; disse Gavle stod som nævnt S. 1374 endnu, da Christian 4. opførte sit Kapel, og der kan ikke være Tvivl om, at de var bevaret, indtil Kommissionens Forslag bragtes til Udførelse 1670[13]. To Aar senere faldt ogsaa Gavlen paa sydvestre Vaabenhus, hvorefter det ligesom Kapeller og Vaabenhus i Nord blev inddraget under samme Halvtag som Sideskibet (sml. S. 1484)[14]. Søndre Sideskibs smaa Tage og Gavltoppene i de tre Fag, som nu dækkes af Frederik 5.s Kapel, samt Apsisomgangens Tage og Gavle (sml. S. 1374) er sikkert blevet nedtaget nogenlunde samtidigt med Nordsidens, thi mellem Gavlenes nedre, bevarede Dele findes Murværk i Krydsskifte[15], og Fugerne er meget ensartede; i 2. Fag af søndre Sideskib, ud for hvilket Vor Frue Kapel laa (sml. S. 1372), er Muren i Galleri-Etagen ommuret i Renaissanceforbandt, og Façaden, som er bevaret bag Frederik 5.s Kapel, bærer Spor af en Rødkalkning med hvid Afstregning i samme Forbandt.

Et større Afvandingsarbejde blev 1689 gennemført i og uden for Kirken, fordi Vandet trængte ind i Begravelserne og andre Steder, og samtidig blev Pladsen omkring Kirken brolagt med cirka 1000 Læs Kampesten, som Bor-

gerne og Bønderne i Omegnen samlede og transporterede til Kirken[16]. Samme Aar paabegyndtes det store Arbejde med Korenes Ombygning, hvorved Højkoret indrettedes til kongelig Begravelse, Skibets Alter flyttedes op i Kannikekoret, og det tredie Kor med Lektorium blev nedrevet; da denne Ombygning blev fuldendt 1694, var den katolske Korindretning, der synes at have staaet urørt fra før Reformationen, næsten helt lagt øde (sml. S. 1418). —Med Hensyn til selve Kirkens Vedligeholdelse synes der imidlertid at have været en Del tilbage at ønske, thi 1709 manglede der 23 hele Vinduestavl samt henved 1000 Ruder, saaledes at det var forbundet med store Ulemper at overvære Gudstjenesten[17]. Hen mod 1700'rnes Midte blev den under Christian 4. opsatte Sandstensportal udbedret, og i Midtskibets store Vestvindue blev der opmuret en Pille, fordi Ruderne paa Grund af Vinduets Størrelse ustandselig blæste ud (sml. S. 1422).

Efter at Domkirkens pekuniære Stilling i Begyndelsen af forrige Aarhundrede var bragt nogenlunde i Orden, lykkedes det Tid efter anden at afhjælpe de mest fremtrædende Mangler, ligesom man ogsaa søgte at forskønne det Indre ved at opmale de sengotiske Dekorationerne (sml. Kalkmalerier, S. 1606); under dette Arbejde blev man klar over, at der forskellige Steder i Kirken og dens Tilbygninger fandtes middelalderlige Dekorationer skjult under Hvidtekalken. Fart i Arbejdet kom der dog først efter at den interesserede og begavede Adjunkt ved Roskilde Latinskole, Steen Friis, blev Domkirkens Værge. Med en ukuelig Energi tog han fat paa den vanskelige Opgave og fik trods store, økonomiske Vanskeligheder en Del gennemført. Tanken om en gennemgribende Restaurering af Bygningen vandt dog først Fodfæste, efter at Steen Friis i Sommeren 1857 fik Lejlighed til at gøre Frederik 7. bekendt med de allerede opnaaede Resultater. Steen Friis' Forslag, der gik ud paa saa vidt muligt at gengive Bygningen dens oprindelige Former, hvor disse var forvanskede eller udslettede, samt at fremdrage og istandsætte den ældste, under senere Overmalinger skjulte Farvedekoration, fik Stiftsøvrighedens Approbation i April 1859; kort efter paabegyndtes Arbejdet, hvis daglige Ledelse Steen Friis forestod med stor Dygtighed. Paa det bygningshistoriske Omraade støttede Mænd som Høyen og Worsaae ham med deres Kundskaber og Indsigt, og de af Stiftsøvrigheden beskikkede Konsulenter, Konferentsraad Kock (med Assistance af Kammerraad Zeltner) og Etatsraad Christian Hansen, gav ham den tekniske og arkitektoniske Hjælp; at Samarbejdet med disse Konsulenter og i Særdeleshed med Domkirkeinspektionen ikke altid var det bedst mulige, giver Steen Friis' Dagbog talrige Eksempler paa, men alligevel lykkedes det som Regel Steen Friis at sætte sin Vilje igennem, og det gjorde han ofte med Rette, thi den Opgave, han havde paataget sig, blev især takket være ham i det store og hele godt og smukt løst. Var hans historiske Kund-

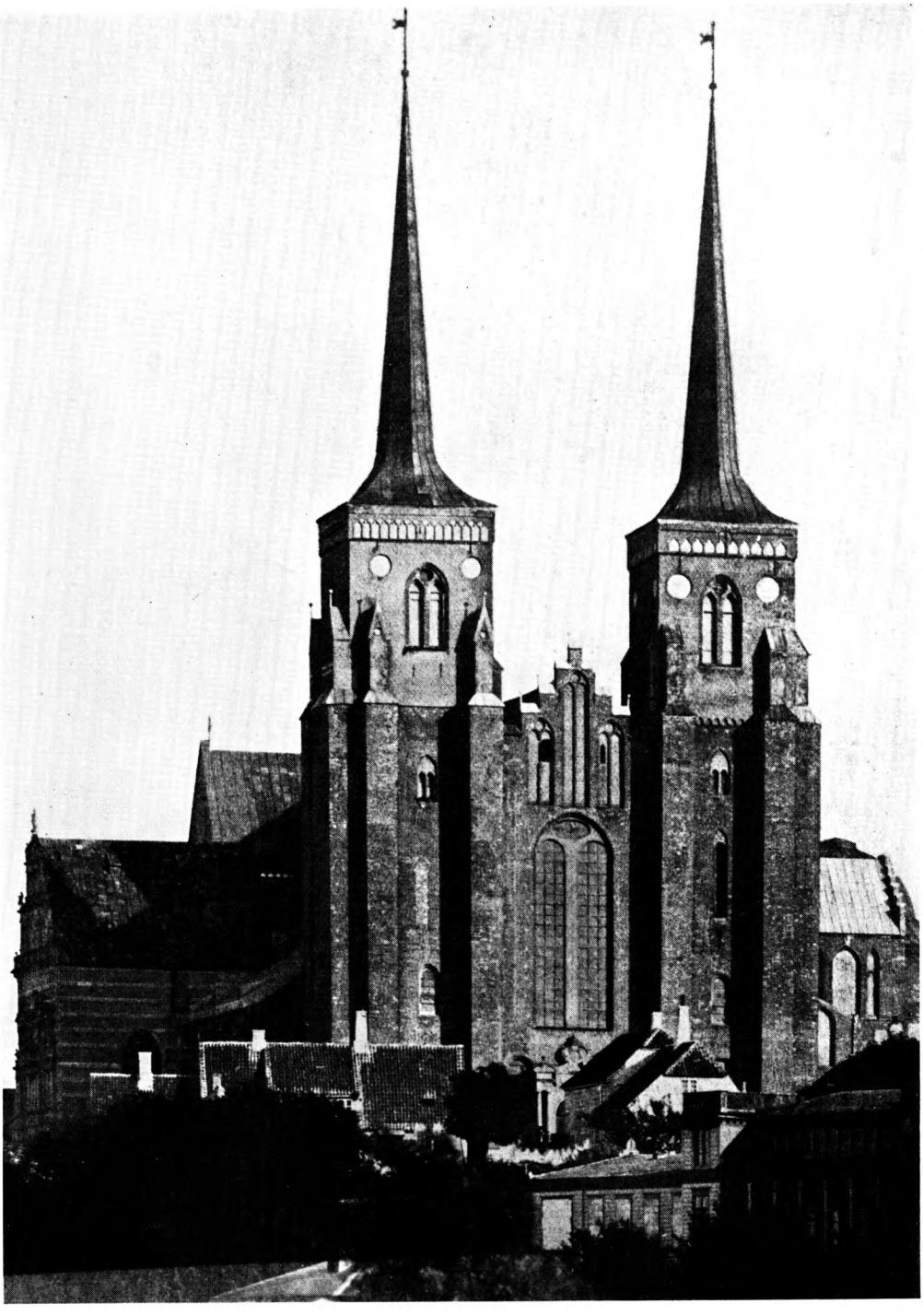
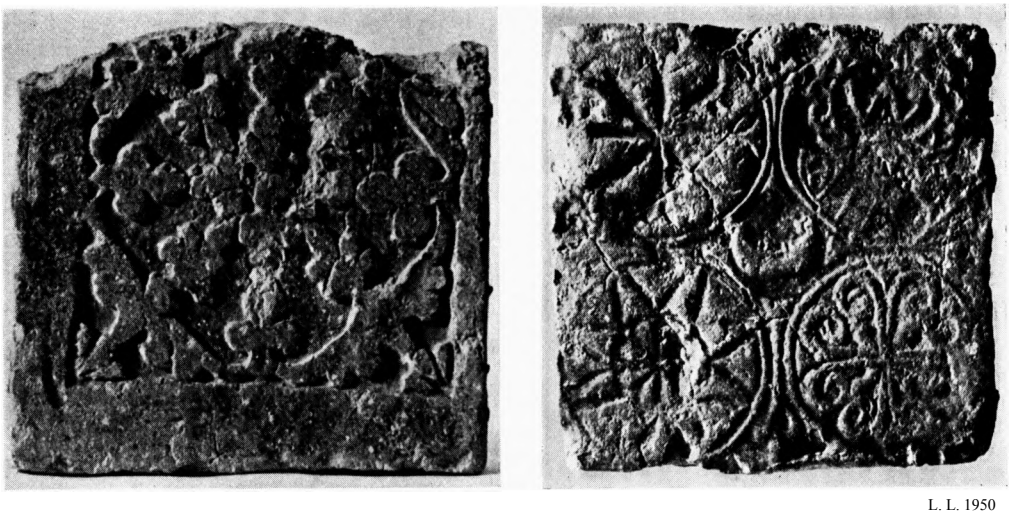

Fig. 109. Vestfronten for Restaureringen 1866 ff.

skaber begrænsede, saa var han til Gengæld i Besiddelse af en glimrende Iagttagelsesevne, enestaaende Interesse og utrolig Grundighed. Eftertidens Forskere af middelalderlig Arkitektur er ham stor Tak skyldig for hans utallige betydningsfulde Iagttagelser, som han omhyggeligt har gjort Rede for i sine to store Dagbøger og en sammenfattende Beskrivelse af hele Arbejdet (to indbundne Hefter), der sammen med de følgende Bøger opbevares i Roskilde Stiftsbibliotek. En Rigdom af Tilføjelser findes endvidere i hans private Eksemplar af hans egen Bog, Roskilde Domkirke 1851—52, og Værdien af hans Oplysninger forøges meget takket være det store Antal Skitser og Akvareller, som han lod udføre og samlede i en stor Bog »Dekorationer m. m. i Roskilde Domkirke«.

Under den Restaurering, som strakte sig over de Aar, Steen Friis var Kirkeværge, blev næsten alle Granitsokler omsatte, ophuggede og delvis fornyede, alle Revner i Murværket og andre Skader repareret, og forvitrede eller paa anden Vis beskadigede Sten udskiftet, saaledes at omtrent en Fjerdedel af Kirkens udvendige Murskal er fornyet. Rester af talrige Altre blev fjernet og borthugne Pillepartier og Formsten rekonstrueret efter afdækkede Spor. Takket være Murmesterdynastiet Schledermanns store Dygtighed og Interesse for Opgaven blev Murerarbejdet udført med saa stor Omhu, at det mange Steder er umuligt at skelne nyt Materiale fra gammelt, hvilket ganske vist er saare beklageligt set fra et arkæologisk Synspunkt.

De første større Arbejder efter Restaureringsforslagets Vedtagelse var Fuldendelsen af den allerede 1858 paabegyndte Istandsættelse af Koromgangen, ved hvilken Apsisgalleriets fem Hvælv fornyedes (S. 1350) samt Kapitelhusets Omdannelse fra Begravelseskapel og Materialrum til Sakristi (S. 1454) i Forbindelse med Sakristanhusets Nedrivning (S. 1455). Derefter fulgte endnu samme Aar Restaureringen af sydvestre Vaabenhus (S. 1484) og Omlægningen af Kobber- og Træbeklædningen paa nordre Spir; Arbejdet paa Højkor og Tværskib gennemførtes 1860—61, og ved samme Lejlighed fjernedes de senmiddelalderlige Kamtakker paa Korsarmsgavlene (Fig. 113); Sideskibene med Gallerier og Midtskibet var under Arbejde 1862—63, S. Andreas' og S. Birgitte Kapeller samt nordvestre Vaabenhus 1863 (S. 1460, 1487, 1490), Helligtrekongers Kapel 1866—67 (S. 1480), Gulve og Tage 1857—66 (S. 1431 f.), søndre Taarn 1866 og nordre 1869—70. Krabbes og Hahns Kapeller blev nedrevet 1868 (S. 1424), Midtskibets Vestgavl ombygget 1871—73 (S. 1422), og endelig i 1875—76 var Frederik 5.s Kapel under Arbejde (S. 1532), saaledes at der ved Steen Friis' Død 1875 kun manglede det Indre af dette Kapel samt det Ydre af Christian 4.s Kapel, i hvilken der gennem adskillige Aar var blevet Arbejdet paa Væg- og Loftsdekorationerne (S. 1508). Nogle Aar efter Aarhundredskiftet paabegyndtes en Afhugning inden for Østpartiet af

L. L. 1950

Fig. 110—111. Senromansk og gotisk Flise, den første i Domkirkemuseet, den sidste i Nationalmuseet. (S. 1432).

det altfor glatte Pudslag, der blev paaført under Steen Friis' Restaurering, og adskillige Tusinde Sten blev fornyet. Afhugningen blev ikke gennemført i Midtskib og Sideskibsgallerier, hvilket var i høj Grad ønskeligt, men det var ud fra et æstetisk Synspunkt ligesaa ønskeligt, om Afhugningen var blevet fulgt af en tynd Overhvidtning. Af større Arbejder omkring Aarhundredskiftet og senere skal nævnes Restaureringen af Christian 4.s Kapel (S. 1510), Absalonsbuens Restaurering (S. 1440), Fritlægningen af Apsidens nedre Søjler (S. 1419), Opførelsen af Christian 9.s Kapel (S. 1538) og endelig Domkirkepladsens Regulering, der paabegyndtes 1923 (Synsprotokol).

GULVE, TAGVÆRKER OG TAGE

Gulve. Kirkens oprindelige Gulv synes at have ligget 40—50 cm dybere end det nuværende. Ved Storcks Udgravning afdækkedes nemlig talrige Steder i nordre Sideskib et »gammelt Gulv«[1], som slutter sig til Sideskibsmurens skjulte Granitsokkel; Gulvlaget ligger imidlertid ikke højt nok til at dække Arkadepillernes Fundamenter helt, og enkelte Steder naar Toppen af romanske Grave og Overkanten af Fraadstenskirkens efterladte Murværk nogle faa Centimeter op over det, men heri er der intet usædvanligt; enten har Gulvlaget, der formentligt har bestaaet af Mørtel, været trukket op over Grave og Fundamentrester og derfor været yderst ujævnt, eller ogsaa har det, hvad der er sandsynligt, haft en Flisebelægning.

Omkring 1600 og senere var Gulvene i Kor og Sideskibe ligesom sikkert ogsaa i Hovedskibet belagt med Astrag[2]. Gulvet i Korgalleriet var i 1859

belagt med grøntglaserede Tagpander (sml. S. 1467), og under denne Belægning fandtes Rester af en ældre, der bestod af ca. 10 cm tykke, kvadratiske *Murfliser med en Sidelængde paa ca. 30 cm[3]. Alle Kirkens Gulve, der 1855 betegnes som opløste, blev omlagt mellem 1857 og 1866, og Gulvbelægningen bestaar nu af smaa, røde Teglstensfliser[4].

I Domkirkens Museum opbevares adskillige glaserede, i Reglen kvadratiske *Brændtlers-Fliser,* hvoraf nogle er glatte og andre ornamenterede. Der findes fem forskellige Typer ornamenterede Fliser, og af disse maa fire henføres til romansk eller senromansk Tid og een til gotisk. Disse Fliser, af hvilke tre Typer er almindelig kendt fra midtsjællandske Kirker, kan have indgaaet i en Gulvbelægning, men der er ogsaa den Mulighed, at de har været benyttet til Gravmarkeringer[5].

1) 15,5 x 15,5 cm, brun Glasur, hjerteformet Mønster af Planteslyng og Akantusblade, kun symmetrisk om een Akse (sml. D. K. Sorø Amt, S. 52, Fig. 27, 3. Rk. Nr. 2).

2) 14 x 14 cm, grønlig Glasur, seksbladet Midtroset omgivet af fire diagonaltstillede, spidse Treblade; i Roskilde kendt fra S. Hans Kirkes Tomt (1. Bind, S. 125, Fig. 3).

3) 16,5 x 17,? cm, lysebrun Glasur, i Midten en Blomst med fire trekløverformede Kronblade og i Hjørnerne stiliserede Planter, der i Flisens Akselinier mødes omkring et Trekløverblad (Fig. 110).

4) 16 x 16 cm, grøn og brun Glasur, en stor, tibladet Karvesnitroset i koncentriske Cirkler adskilt af et Siksakornament og med et A af romansk Type i hvert Hjørne. Denne Type kendes i adskillige Varianter, hvoraf nogle sikkert er gotiske (2. Bind, S. 947, Fig. 4).

5) 16,5 x 16,5 cm, grøntglaseret, 1300'rne; Fladen udfyldes af fire Cirkelfelter adskilt af en Plantestængel, som ender i et tredelt Blad, og midt paa Flisen er der et baadlignende Relief. De tre Cirkelfelter har forskelligt formede Rosetter, og i det fjerde er der over et udvisket Parti, som flankeres af to Skjolde, en Krone med Kors omgivet af en Krans af krydsende Rundbuer (Fig. 111).

Fliserne Nr. 3 og 5 kendes ikke fra andre Kirker, men af den sidstnævnte er der paa Bidstrupgaards Teglværksmark fundet et Brudstykke, som viser, at Typen er blevet fremstillet der, og dette gælder ogsaa Nr. 4.

Tagværker og Tage. Bortset fra Taarnspirene, hvis Træværk stammer fra 1634—35 (sml. S. 1424) og Margrethespirets fra 1656—57 (sml. S. 1410), er hele Kirkens Tagværk fornyet 1852, og der findes kun et Par enkelte Stykker genanvendt Egetømmer over Korsskæringen. Allerede 1864—66 lod Steen Friis Hovedparten af Tagværket omsætte, fordi Tagstolene i 1852 var blevet an-

bragt saaledes, at de øvede et stort Tryk paa Hvælvingerne[1]. Biskop Lage Urne forsynede Højkirken med Kobbertag, og saaledes staar den endnu, mens Sideskibe og Omgang har Blytag. Lage Urnes Tækning af Kirken henføres af Historikerne til 1518[2], men den synes dog først at være fuldført 1519—20. Forud herfor var, ifølge Svanning, gennem flere Aar alle Domkirkens Indtægter blevet samlet med dette Arbejde for Øje[3]. Til yderlig Støtte for dette Foretagende bestemte Lage Urne i Synodalakterne 6. Oktober 1517, at Stiftets Præster skulde opfordre Menigheden til, at den for at opnaa Aflad skulde strømme til Katedralkirken og give samme Kirkes Fabrica, »som skal bestride store Udgifter«, kærlig Hjælp, og til denne Bestemmelse fojede Biskoppen et nyt Afladsbrev til Fordel for dem, der rakte Kirken en hjælpende Haand. Desuagtet maatte nordre Parts Værge, da det blev til Alvor med Arbejdet, laane i det mindste 100 Mark af Kapitlet til Indkøb af Kobber. Det var sikkert samme Parts Værge, der i 1519 gav Hr. Hans Barnekow Rejsepenge til en længere Rejse og 506 Gylden, utvivlsomt til Indkob af Kobber, der blev vejet i Lybæk (Rgsk.). Der maa antagelig ved denne Lejlighed være blevet købt for meget Kobber, thi endnu i 1519 kunde nordre Part skille sig af med overflødigt Kobber for 253 Mark. Nordre Parts Regnskab for 1520 oplyser, at Hans Tækker, »som lagde 50 Skippund Kobber paa Kirken«, i Arbejdsløn fik 50 Gylden. Da hele Arbejdet var afsluttet, var en Masse Bly blevet overflødig; 1520 solgte nordre Parts Værge Bly for 3057 Mark, hvilket Beløb (Blypriserne kendes fra 1519-Regnskabet) svarer til en Blyvægt paa ca. 32000 kg, og søndre Parts Værge har formentlig kunnet afhænde en tilsvarende Mængde.

De store Mængder af smeltet Bly, som ved sidste Restaurering fandtes paa Murene og i Hvælvingslommerne, viser, at Kirken maa have staaet med Blytag i alt Fald før Branden 1443 og muligvis helt fra første Færd; Taarnenes Sadeltage (sml. S. 1414) synes at have været tækket med Bly allerede 1567[4]. I og ved Kirken er der fundet forskellige Tagsten, som kan stamme fra en ældre Tagbeklædning, men disse Sten kan dog ogsaa have dækket forsvundne eller bevarede Bygninger i Kirkens Nærhed. Korgalleriet var indtil 1859 lagt med grøntglaserede Tagpander, som ifølge Kornerup skal have ligget paa Oluf Mortensens Vaabenhus (sml. S. 1467), og i et Par romanske Grave ved nordre Korsarm (sml. 4. Bind, Grav Nr. 28 og 43) var Bunden lagt af »flade, i den smalle Ende med Nakke forsynede Tagsten«, der var grønt- og sortglaserede og maalte ca. 32 x 20 x 2 cm. Et Brudstykke af en *Apsistagsten i rødt Tegl, som opbevares i Museet uden Fundangivelse, kan stamme fra Kirken.

TEGLSTENSKIRKEN. KILDER OG HENVISNINGER

En samlet Litteraturoversigt findes i Slutningen af 3. Bind.

Historisk Indledning S. 1-305—1313.

[1] Rartholin Rind F, Afsnit VI, 113 f. [1a] M. Lorenzen: Gammeldanske Krøniker. Kbh. 1887—1913, S. 121. [2] Repertorium 24. Juni 1283, Nr. 484. [3] Otto S. 110, Arnamagn. Saml. 107, 8:o Rlad 88v. [4] Arnamagn. Dipl. Saml., Fasc. XXIV Nr. 17, Repertorium 28. Juni 1443, Nr. 7339: tecto suo plumbeo tectisque turrium ipsi contiguarum ac universis structuris suis ligneis totaliter conflagratis, corruentibus quoque quibusdam [testudinibus], aliis ardoris vehementia omnimode resolutis, aliis multiplici fractura destructis. At det manglende Navneord efter quibusdam har været testudinibus synes rent umiddelbart at frembyde sig, og det finder en indirekte Støtte deri, at saavel Resen (S. 8) som J. Paludan (S. 22) meddeler, at der ved Rranden 1443 skal være styrtet fem Hvælvinger sammen, selv om de næppe har Ret i, at Hvælvingerne er »styrtet« eller i det opgivne Antal. Det er en Selvfølge, at Skadens Omfang ikke er formindsket i Afladsbrevets Gengivelse, og det er sandsynligt, at de der omtalte revnede og ildskørnede Hvælvinger ikke har været saa medtagne, at en Ombygning var nødvendig. [5] Annales Danici S. 211. [6] Morten Pedersens hist. Kalenderantegnelser, i Ny Kirkehist. Saml. III, 493. Resen (S. 8) henlægger den sidste Rrand til 1523, og siger, at Kirken ganske vist er smukt genopbygget, men ikke med den tidligere Pragt og Storslaaethed ... [7] Regnskaber for Roskilde Domkirke og Kapitel 1458—1520, Anniversaria BI. 8v (RA). [8] Hans (død 1513), Christiern 2. (død 1559), er begge begravede i Odense, og Frederik 1. (død 1533) i Slesvig. Et Pavebrev af 2. (eller 10.) Marts 1519 (Acta Pontiflcum Danica, VI, Nr. 4687) bestemmer, at Kong Hans's Lig ifølge hans Testamente skal forblive i St. Catharina Franciskanerkloster i Odense, hvor ogsaa Dronning Christine ønsker sit Lejersted, selv om Roskilde Riskop og Kapitlet paaberaaber sig, at Kong Hans tidligere havde ønsket at blive begravet i deres Kirke, og i den Anledning forulemper Franciskanerne i Odense. [9] Sjæll. Tegn. 2. Maj 1665 (RA).
[10] Danske Kirkelove I, 5. [11] Suhms Saml. I, 3 S. 120. [12] Kane. Rrevbøger, Sjæll. Registre og Sjæll. Tegn. passim.

Teglstenskirkens Øst- og Vesta†snit samt Hvælvingssystemet S. 1313—1392.

[1] J. R. Løffler: Rergen Klosterkirke paa Rygen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1873. S. 354. [2] Genovevas Kloster og Kirke var Centrum i Paris' latinske Kvarter, der besøgtes af gejstlige fra hele den romersk-katolske Kristenhed og ikke mindst fra Norden. [3] J. Lestocquoy: L'ancienne cathedrale d'Arras, i Revue Belge d'archéologie et d'histoire de Fart, IX. 1939. S. 97 ff., sml. Vilh. Lorenzen: Gamle danske Domkirker. 1948. S. 156. [3a] C. M. Smidt: Øm Kloster. 1942. S. 33f. og C. G. Schultz: Æbelholt Kloster. 1945. S. 21. [4] Smidt er af den Opfattelse, at Nordtaarnets ændrede Etageinddeling skyldes Branden, hvad der dog ikke kan have sin Rigtighed. Den nordre Trappes kraftige Stigning har simpelthen tvunget Bygmesteren til at foretage Ændringen (se under Taarnene S. 1396). [5]Kornerup: Roskilde Domkirke S. 68. [6] Steen Friis' Dagbog 15. Aug. 1859 S. 148, April 1860 S. 182. [7] Ny Kirkehist. Saml. II, 113. [8] Steen Friis' Dagbog 5. Sept. 1860 S. 207. [9] Ny Kirkehist. Saml. II, 782. [10] Ny Kirkehist. Saml. II, 115, 767. [11] Ny Kirkehist. Saml. II, 592. Kornerup: Roskilde Domkirke S. 64 og Brev af 17. Juli 1916 fra Domkirkens daværende Værge Hiort-Lorenzen til NM. — Lignende Tømmer er fundet i Lunds Domkirke, se C. G. Brunius: Lunds Domkyrka. 1854. S. 38. [12] Denne Vinduesform med Halvstensfals ud- og indvendig skal være opstaaet her i Landet kort før 1170; se Mogens Clemmensen: Ringsted Kirke, S. 17, Spalte 1. [13] Sml. den øvre Afslutning paa Vægpillerne i Sorø Kirkes Sideskibe. D. K., Sorø Amt, S. 45 Fig. 22.
[14] Brev i NM og en Afskrift af Langeland-Mathiesens Lommebog i J. O. Arhnungs Eje.
[15] Langeland-Mathiesens Maaleblade i NM. [16] Breve dateret $^{27}/_{8}$ 1877 og $^{28}/_{8}$ 1891

(NM). Naar Kornerup alligevel i Teksten til Storcks Opmaaling skriver, at Korsarmene sikkert kun har haft et Fremspring paa eet Fag, og at en Del af Fundamenterne i Nord kan stamme fra Fraadstensklostret, skyldes det ganske sikkert, at han, paa Grund af Storcks Uvilje mod Indblanding, kun har haft ringe Lejlighed til at gøre sine Iagttagelser (sml. S. 1304, Note 4). [17] Usigneret Artikel i Berlingske Tidende $^5/_9$ 1905. [18] Smidt kan ikke have Ret i, at Forekomsten af Hjorneblade og Hjørneknopper paa samme Arkadepille er et Bevis for, at man midt under Opførelsen af denne Pille har brudt med tidligere Stilformer (sml. Smidt, S. 59 ff.). [19] Smidt har næppe Ret, naar han mener, at Apsisgalleriets Mur og selve Apsiden, for Indsætning af Tregrupperne, stod færdige med Enkeltvinduer, lavere Søjler og Hvælv (Smidt, S. 73 f.). [20] Angaaende det fremspringende Skifte og nogle smaa Granitkonsoller, hvorpaa Remmen for de til Spidsgavlene hørende Tage har hvilet (sml. Fig. 45), se Vestafsnittet S. 1369. [21] Se J. B. Løffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder. 1883. S. 278 f. [22] Julius Lange: Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890. S. 122, 137, 139 og Løffler: Udsigt. S. 275. [23] Steen Friis' Dagbog 18. Maj 1859 S. 115 f. [24] Disse Fortandinger hidrører fra de 1859 nedtagne Hvælv og ikke fra ældre, firdelte Hvælv (sml. Smidt, S. 74). [25] Til Sammenligning tjener, at Breddeforskellen mellem Kor og Apsis i Lunds Domkirke, hvor Apsiden har selvstændigt Tag, er lidt under 50 cm. [26] Murene i første Midtskibsfag fra Øst har mod Koret en Paamuring af en halv Stens Tykkelse (Steen Friis' Dagbog 19. Juni 1861, S. 232). Denne Paamuring er hidtil blevet forklaret ud fra rent æstetiske Grunde (sml. Smidt S. 104 f.), men skal maaske snarere ses i Sammenhæng med de ndf. nævnte Taarne (sml. Fig. 82). [27] Steen Friis' Dagbog 1858 S. 81 og 16. Nov. 1859 S. 161. [28] Steen Friis' Dagbog 15. Juni 1861 S. 231 f. [29] Smidt: S. 100 f. [30] Otto Rydbeck: Lunds domkyrkas byggnadshistoria. 1923. S. 143 ff. og E. Wrangel: Lunds domkyrkas konsthistoria. 1923. S. 176 ff. I Svend Normands Kirke har der maaske været en tilsvarende (sml. S. 1286). [31] Ny Kirkehist. Saml. II, 782. [32] Steen Friis' Dagbog 20. Aug. 1861 S. 244 f. [33] »Dekorationer« Bl. 53, Roskilde Stiftsbibliotek. [34] Sml. endvidere Benløse Kirkes Vestgavl (DK Sorø Amt S. 416), der er en Efterklang af Gavlen paa den lille Forhal ud for Domkirkens søndre Korsarm (S. 1445). [35] Domkirkens Rgsk. 1634—68 nævner, at der blev afbrudt $17^1/_2$ Lispund og 3 Skaalpund Bly af den gamle Kirkedør. [36] Steen Friis' Dagbog Febr. 1872 S. 116 f. [37] Kornerup: Roskilde Domkirke S. 68 f. [38] Langeland-Mathiesens Maaleblade Nr. 20, 23, 27, 29, 34. [39] To Fotografier (ved Chr. Schledermann) i NM. [40] Soklernes Form viser tydeligt, at Steen Friis ikke havde Ret i sin Formodning om, at de to Taarnpiller er blevet forstærket ved Paamuring, Steen Friis 1851—52, S. 6 og Dagbog 1869 S. 85, sml. ogsaa Smidt S. 103. [41] Tilsvarende Sokler findes under Arkadepillerne i S. Knuds Kirke i Odense, der maa være fuldendt o. 1300. [42] »Dekorationer« Blad 14 og 17—-20 (Roskilde Stiftsbibliotek). Halsring er vist paa alle Skibets Halvsøjler undtagen 3.—4. i Nord, men med det blotte Øje kan Halsringene næppe ses. [43] Steen Friis beretter (Dagbog 1859 S. 117), at Gjordbuernes Issepunkt hævede sig 5 Tommer, efter at Kapperne var fjernet. [44] Steen Friis' Dagbog 18. Maj 1859 S. 115 f. — I det næstnordligste af Gallerihvælvene var der en Lem til Tagrummet; Dagbogen Nov. 1859 S. 161. [45] Ny Kirkehist. Saml. II, 590 f. og Steen Friis' Dagbog 15. Sept. 1859 S. 150. [46] Steen Friis' Dagbog 30. Marts 1860 S. 182 og Juni 1861 S. 233. [47] Steen Friis' Dagbog 7. Marts 1861 S. 217. [48] Hvælvingerne i Sideskibenes to vestligste Fag har samme kalkmalede Rosetter som Midtskibets østligste Fag (sml. Steen Friis' Dagbog 3. April 1861).

Taarnene S. 1392—1407.

[1] Steen Friis' Dagbog 1866 S. 57. [2] Otte Tegninger af Roskilde Domkirke, udgivet af Kunstforeningen 1833. [3] Steen Friis' Dagbog 1858 S. 86 og 1866 S. 55 ff. [4] Smidt har fejlagtigt gengivet Mærket som et Hjul (Smidt S. 136, Fig. 94, 1). [5] Steen Friis:

Haandskrevet Beretning om Restaureringsarbejderne ved Domkirken, Nr. 2, S. 84; sml. Dagbogen 1869 S. 85 (begge findes i Roskilde Stiftsbibliotek).

Vestgalleriet og andre Arbejder i Vestfaget o. 1400. S. 1407 f.

[1] Steen Friis 1851—52, eget Eksemplar, S. 170 a. [2] Kornerup: Roskilde Domkirke S. 33. [3] Steen Friis 1851—52 S. 45. [4] Kornerup: Roskilde Domkirke S. 38.

Margrethespiret. S 1409 f.

[1] Roskilde Domkirkes Regnskaber 1616—17 (RA). [2] Efter at Taarnene havde faaet Spir, omtaler Regnskaberne Margrethespiret som »det lidet Spir« eller Kirkens »mindste Spir«. [3] Roskilde Domkirkes Regnskaber 1634—1700, nordre Part. (LA). [4] Roskilde Domkirke. Reparationer 1823—54, Domkirkens Arkiv (LA).

Domkirkens Brande. S. 1410—1414.

[1] Steen Friis' Dagbog 11. Nov. 1862 S. 272 f. [2] Kornerup: Roskilde Domkirke S. 57. [3] Repertorium Nr. 7339, 28. Juni 1443. [4] Rosk. Domk. Rgsk. og Rgsk.bilag, 1567—1762. Rosk. Domk.s Arkiv (LA). Sml. iøvrigt Vilhelm Lorenzen: Roskilde Domkirkes Ydre i det 16. Aarhundrede, i AarbKbh. 1918. S. 37- 41.

Domkirkens tre Kor S. 1414—1420.

[1] Rostg., S. 64—69, 81—84. [2] Efter Professor Hans I. Holms-Indberetning til Nationalmuseet (tre Tegninger). [3] Ved Museumsinspektør, Arkitekt C. G. Schultz. [4] Søjlerne synes at være importeret som Færdigvare fra Gotland; baade i Visby og langs den tyske Østersøkyst ligesom ogsaa andetsteds i Roskilde (1. Rind, S. 137, Fig. 2 i) findes tilsvarende Kapitæler og Baser. Sml. iøvrigt Elna Møller: Om danske Lektorier, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1950. S. 129—38, hvor der endvidere findes en Rekonstruktion af det nævnte Lektorium. [5] Rostg., S. 164. [6] Smst. S. 161, 163. [7] Hans I. Holms Tegning Nr. 5 (NM). [8] Sjæll. Tegn. 8. Juni 1689, fol. 97 (RA). [9] Sjæll. Tegn. 1692, fol. 540 (RA). [10] F. Meklahls Plan i Steen Friis 1851—52. [11] Pladen, der var seks Tommer i Kvadrat, fandtes i en sammenfoldet Rlyplade og blev atter indlagt i denne og anbragt paa samme Sted. Steen Friis' eget Eksemplar af Roskilde Domkirke 1851—52, S. 72 a. [12] Steen Friis' Dagbog 22. Aug. 1860 S. 202. [13] Indberetning dat. 24. Okt. 1913. Journal Nr. 381/13 (NM). [14] Rostg. S. 156. Thott (S. 6^{V}) har det samme Skab under Kong Haralds Billede, men ved en Fejlskrivning (venstre for højre) anbringes Kong Harald paa den nordøstre Pille.

Efterreformatoriske Arbejder.

Vestportalens Ombygning og andre Arbejder paa Vestgavlen. S. 1420—1424. [1] Sml. Weilbachs Kunstnerleksikon I, 64 f. under Navnet Barchmand. [2] Rosk. Domk.s Rgsk. 1634—-1700 div. Aar. Stiftsøvrighedsarkivet (LA). [3] F. R. Friis: Ridrag til Dansk Kunsthistorie. 1890—91. S. 314 ff. [4] Sml. Note 3 samt Rosk. Domk.s Korrespondancesager 1709, 1731—32, 1734—55 (LA.). [5] Steen Friis 1851—52 S. 43. [6] Steen Friis' Dagbog Januar 1857 S. 60 f. [7] I Roskilde Stiftsbibliotek.

Spirene S. 1424 f. [1] Kane. Brevboger 7. Nov. 1585. [2] Kane. Brevbøger 21. Dec. 1633. [3] Rosk. Domk.s Rgsk. 1634—1700, div. Aar. Stiftsøvrighedsarkivet (LA). [4] Domkirkens Rgsk. 1643—68, Afskrift af Steen Friis i Roskilde Stiftsbibliotek. [5] Steen Friis' Dagbog 1868 S. 78 og 24. Aug. 1869 S. 86.

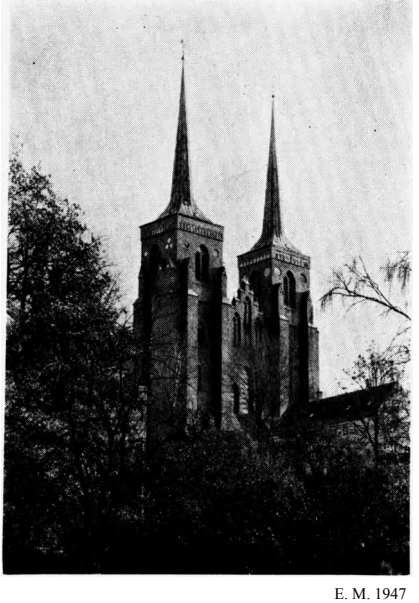
Forfald og Restaurering. S. 1425—1431. [1] Danske Kancelliregistranter 1535—50, 28. Okt. 1538. [2] Rosk. Domk.s Rgsk. og Rgsk.sbilag 1567—1762 div. Aar, 1567, Bosk. Domk.s Arkiv (LA). [3] Kane. Rrevbøger 7. Nov. 1585. [4] Kane. Rrevbøger 12. Sept. 1625 og 18. April 1626. [5] Kane. Brevbøger 12. Nov. 1634. [6] Rosk. Domk.s Rgsk. 1634—1700, div. Aar. Stiftsøvrighedsarkivet (LA). [7] Rosk. Domk.s Rgsk. 1634—1700 (1654—55, 1656). Stiftsøvrighedsarkivet (LA). [8] Et Reløb, som betaltes til Fjen-

den for at faa Personer, Bygninger eller anden Ejendom beskyttet mod enhver Form for militær Overlast. [9] Kapitlets Brev af 11. Dee. 1665, trykt i Danske Samlinger III, 261 f. [10] Sjæll. Tegn., fol. 780. [11] Thomas Walgenstein, der havde studeret Fysik, Arkitektur og Kunst i Udlandet, var fra 1670—-72 Inspektør ved Frederik 3.s Modelkammer og blev derefter Landsdommer og Kommissarius paa Gotland. [12] Kommission (af 23. Nov. 1669) til at besigtige Roskilde St. Lucii Kirke, Vejledende Arkivregistraturer II, 106. [13] Sjæll. Tegn. 26. Jan. 1670, fol. 830 f. [14] Sjæll. Tegn. 6. April 1672, fol. 123 f. [15] Mellem Apsidens Gavlrester er der dog i det Ydre benyttet Munkeforbandt, hvorfor Løffler da ogsaa mente, at Gavlene var nedtaget endnu i Middelalderen (Løffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger S. 293), men dette er i Modstrid med Forholdene paa den senere fundne Tegning, Fig. 99, og Munkeforbandtet her maa sikkert skyldes en Restaurering. [16] Sjæll. Tegn. 11. Maj 1689, fol. 80 f. og 19. Aug., fol. 150 f.. [17] Løffler: Udsigt S. 297.

Gulve, Tagværker og Tage.

Gulve S. 1431—1432. [1] Langeland-Mathiesens Maaleblade Nr. 19—23 og 27—34 (NM). [2] Rgsk. og Rgsk.s-bilag 1567—-1762, div. Aar, 1596, Rosk. Domk.s Arkiv (LA); Regninger over Haandværksarbejde ved Rosk. Domk. m. v. 1663—£6, 1665. Arnamagn. Saml. A. Diplomata Danica (Universitetsbiblioteket). Rosk. Domk.s Rgsk. 1634—1700, div. Aar, 1656, Stiftsøvrighedsarkivet (LA). [3] Steen Friis' Dagbog Maj 1859 S. 121; maaske den samme Flisetype, som er benyttet i Højkorets Gjordbuer, sml. S. 1388. [4] Steen Friis' Dagbog Jan. 1855 S. 10, Jan. 1857 S. 62 og 1865 (under 1866) S. 45. [5] Mogens Glemmensen: Ringsted Kirke. 1926. S. 24 ff.

Tagværker og Tage. S. 1432—1433. [1] Steen Friis' Dagbog Jan. 1855 S. 6 ff., 3. Maj 1859 S. 110 f., 1866 S. 54 og Synsprotokol 1812—1944. [2] S. R. D. I, 196, Roskildeaarbogen 1448—1549. [3] Christiernus II Daniæ rex, e veteri protractus Mscr. Joan. Swaningii, Frankf. 1658. S. 177. [4] Lave Becks Rgsk. over Domkirkens Udgifter i Aaret 1567 (LA).

E. M. 1947

Fig. 112. Taarnpartiet fra Nordvest.

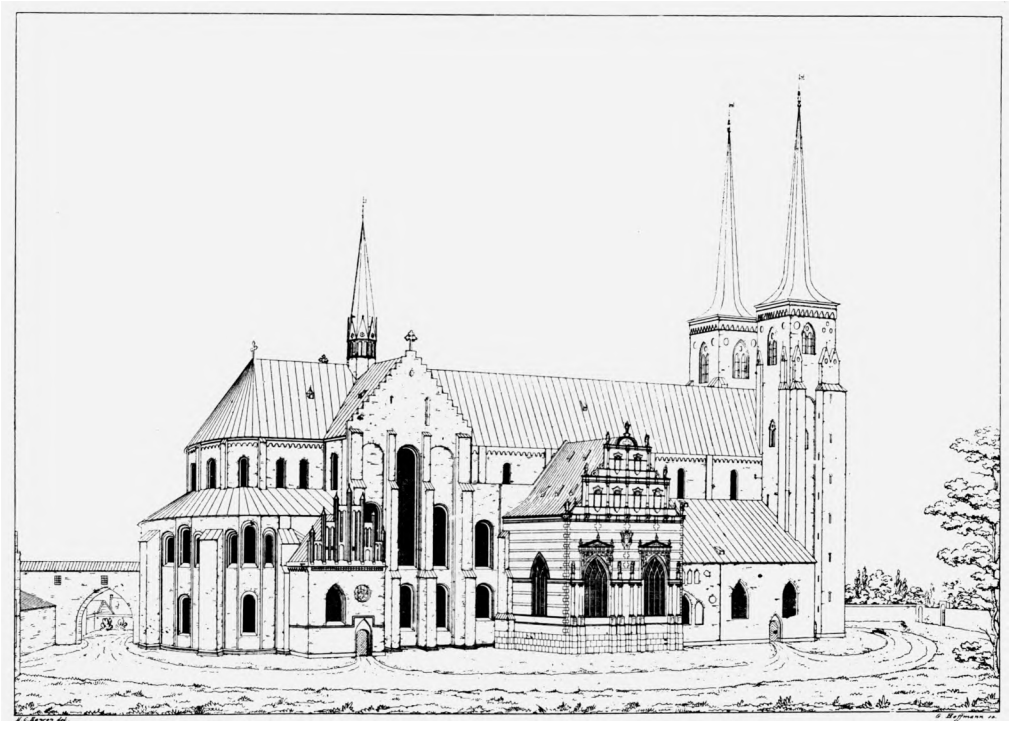

Fig. 113. Domkirken »tegnet og stukket« for Kunstforeningen 1833.

MIDDELALDERLIGE TILBYGNINGER OG KAPELLER

Ved Domkirken opførtes i Tidens Løb en Række Tilbygninger, bl. a. Vaabenhuse og Kapeller, der efterhaanden helt ændrede Kirkens Fysiognomi, og ogsaa i Kirkens Indre skete flere Indgreb ved Stiftelsen af Kapeller.

Ældst er den saakaldte Absalonsbue, der gav Bispen Adgang fra hans Gaard Øst for Kirken til Koromgangens Galleri, og herefter følger Kapitelhuset, der sikkert oprindelig var en aaben Forhal for Gejstligheden, hvem ogsaa det nordøstre Vaabenhus har været forbeholdt. De to vestlige Vaabenhuse var Menighedens.

Hvad Kapellerne angaar, da skabte Stifterne ved Overdragelse af Jordegods ikke alene Basis for deres Opførelse og Udsmykning, men ogsaa for Underhold af de dertil knyttede Besiddere. Samtlige Kapeller blev — alene med Undtagelse af S. Andreas' og S. Christoffers — annekteret Præbender eller Kannikedommer. Det økonomiske Grundlag kunde forbedres enten ved Sammenlægning med ældre Stiftelser eller ved nye Dotationer. I nogle Kapeller stiftedes foruden Hovedalteret andre Altre, hvortil der knyttedes særlige Præster, de saakaldte evige Vikarer.

Som særlige Tilbygninger fremtraadte: Vor Frue, S. Laurentii, S. Andreas', Helligtrekongers, S. Christoffers og S. Birgitte, mens S. Sigfrids, Catharina Rotas, Bethlehems og de 10 000 Ridderes indrettedes i Kirkens Vestende. Vor Frue, S. Laurentii og S. Christoffers blev nedrevet for at give Plads for henholdsvis Frederik 5.s og Christian 4.s store Gravkapeller; og de indvendige Kapeller blev efter Reformationen solgt til adelige Begravelser, og Catharina Rotas og de 10 000 Ridderes blev fjernet 1868.

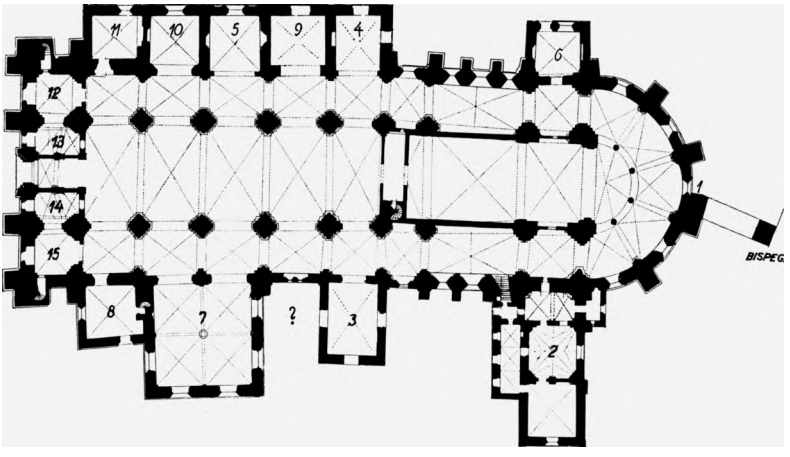
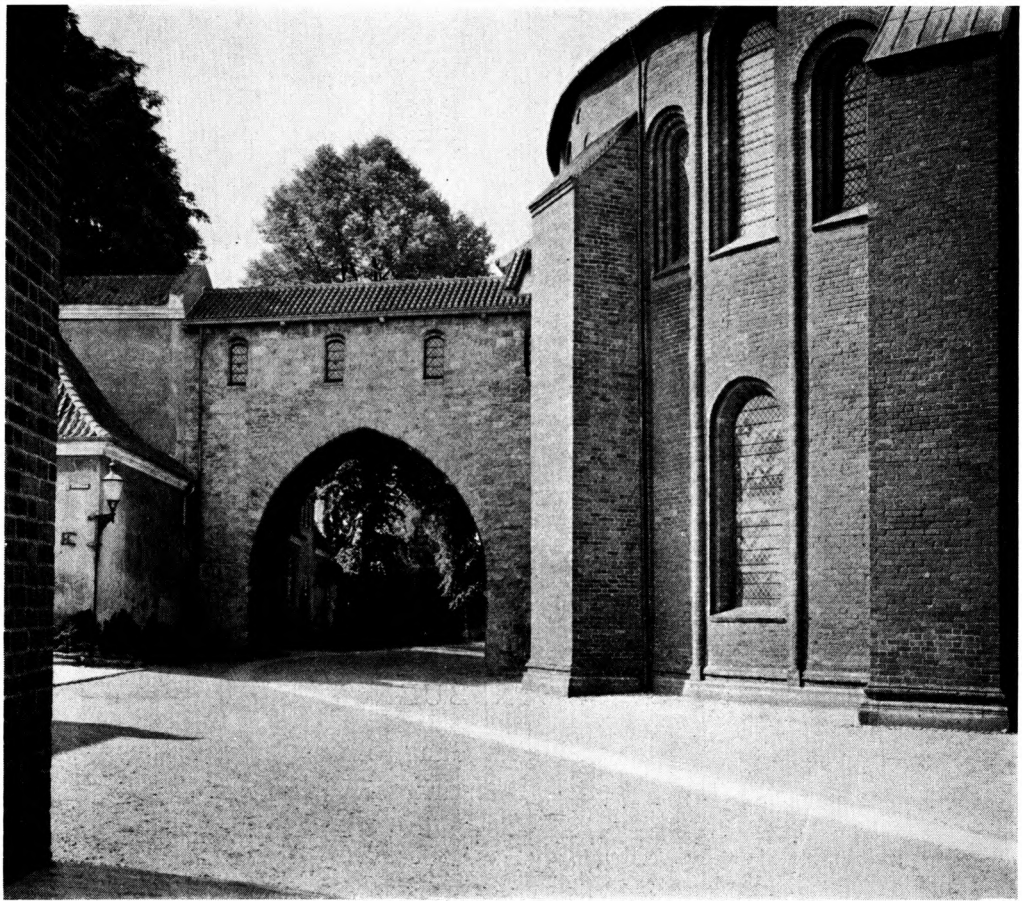

Fig. 114. Middelalderlige Tilbygninger og Kapeller (sml. Fig. 23—26). 1. Absalonsbuen (S. 1439). 2. Kapitelhuset (S. 1442). 3. †Vor Frue (S. 1497). 4. †S. Laurentius (S. 1500). 5. S. Andreas (S. 1458). 6. Oluf Mortensens Vaabenhus (S. 1461). 7. Helligtrekonger (S. 1469). 8. Sydvestre Vaabenhus (S. 1483). 9. †S. Christoffer (S. 1502). 10. S. Birgitta (S. 1485). 11. Nordvestre Vaabenhus (S. 1488). 12. S. Sigfrid (S. 1491). 13. †S. Catharina Rota (S. 1494). 14. Bethlehem (S. 1492). 15. †De 10 000 Riddere (S. 1495). Sporgsmaalstegnet angiver Pladsen for en formodet romansk †Tilbygning, omtalt S. 1496.

»ABSALONSBUEN«

Den saakaldte Absalonsbue, en lukket Gang, baaret af en stor, spidsbuet Arkade, opført af Fraadsten, mellem Domkirkens Kor og den 1732 nedrevne romanske Fraadstensbispegaard, der blev afløst af Thurahs kongelige Palæ (Fig. 114). Forbilledet for denne Forbindelsesbygning, der satte Bispen i Stand til paa enhver Tid at naa uhindret og tørskoet ind i Kirken, er blevet søgt i Tournai, hvor en tilsvarende Bygning, opført 1195—98, forbinder Domkirken og den Nord for beliggende Bispegaard; men slige Forbindelsesbygninger synes at have været ret almindelige, og en dansk Parallel fandtes tidligere ved Aarhus Domkirke, opført mellem nordre Korsarm og den i 1700'rne nedbrudte Bispegaard.

Buen kan næppe tilskrives Biskop Absalon, og i alt Fald kan den ikke være rejst, mens han sad paa Roskilde Bispestol. Ifølge Smidts Undersøgelse kan der ikke være alt for mange Aartiers Aldersforskel paa Murværket i Apsisomgangen og Forbindelsesbygningen (Smidt S. 83 ff.), og da den sidste først er opført, efter at Vinduestregrupperne var indføjet i Omgangens Galleri, kan den tidligst stamme fra den senere Del af Peder Sunesøns Bispetid (1191—1214). — Omkring 1200 var Fraadstenen gaaet af Brug, og naar Absalonsbuen alligevel er rejst af Fraadsten, maa det skyldes, at man har haft rigeligt af dette Bygningsemne for Haanden, og det har netop været Tilfældet i dette Aarhundredes andet Tiaar, hvor Arbejdet paa Teglstenskirken har været saa langt fremme, at Fraadstenskirkens Østparti maatte falde.

H. M. 1941

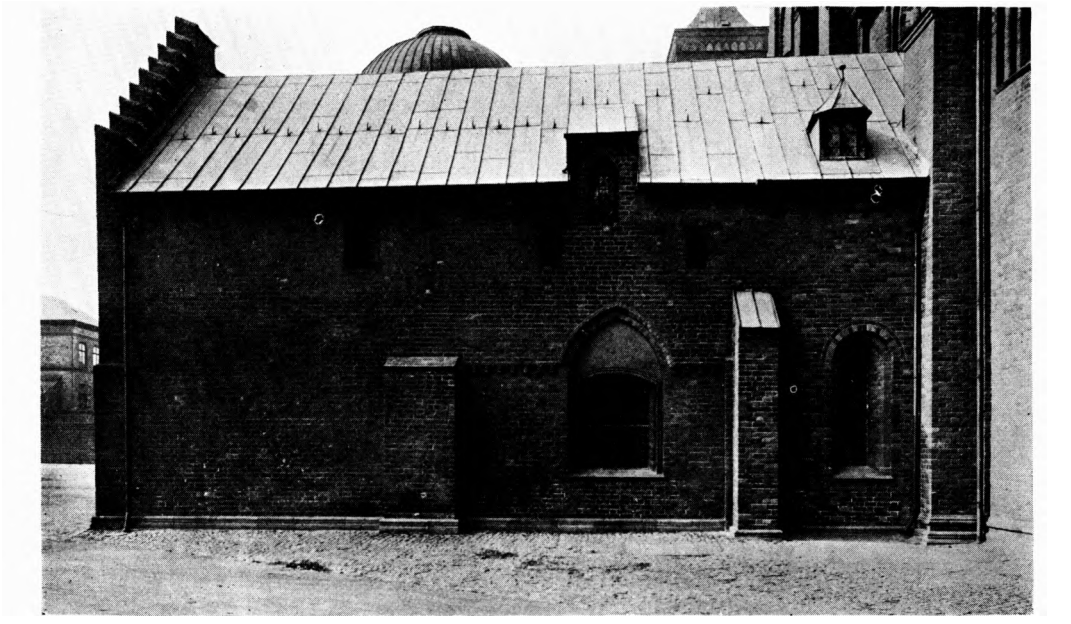
.Fig. 115. Absalonsbuen, set fra Nord. Efter Smidt

I den store, nedre Del af Absalonsbuen, hvor Murværket kun pletvis har været udsat for Istandsættelse, er Kvadrene og Skiftegangen da ogsaa saa uregelmæssige, at man maa regne med, at der næsten udelukkende er benyttet sekundært Materiale; i Murværket over Buen er der endvidere fundet flere genanvendte Kvadre med Rester af glatte Pudslag[1]. Bygningens øvre Del, der indeholder den lange Gang, er udvendig fornyet med Fraadsten, indvendig med Teglsten ved Hans I. Holms Restaurering 1901—03[2]; før den Tid var Murværket her »af forskelligartede Sten, bestemt til Puds«, og saa tidligt som 1656—57 blev der paa dette Sted fornyet et Stykke »Brandtmur«[3]. Ved den sidste Restaurering blev der imidlertid afdækket »en i Kildekalk huggen Bund og Side af en Vinduesindfatning«, og det er derfor sandsynligt, at Murene har været helt af Fraadsten. Den nævnte Indfatning er borte og dermed maaske en Mulighed for stilistisk at datere Absalonsbuen[4]. Bygningens nuværende fladbuede Vinduer staar helt for Hans I. Holms Regning, og af de fire Vinduer,

som forsvandt ved Restaureringen, var de to østre af Træ og samtidige med Thurahs Palæ ligesom Absalonsbuens Forlængelse mod Øst, og de to vestre, der sad midt over Buen, af Jern og fra Midten af forrige Aarhundrede. 1656—57 modtog Caspar Snedker imidlertid Betaling for »4 nye Egevindueskarme med Buer at gøre i Gangen«, og disse har maaske siddet i Korridorens oprindelige Vinduesaabninger. — I Vederlagshøjde har Arkaden nye, skraakantede Kridtstenskragbaand, der 1903 afløste ældre, forhuggede Baand af samme Materiale, som ifølge Restaureringsberetningen bar Spor efter en Profilering, der, i Fald den var oprindelig, talte for, at Arkadens Alfasning var af nyere Dato.

Ved den flere Gange omtalte Istandsættelse 1656—57 blev Bygningen forsynet med nyt Tagværk og »en ny Trappe derudi gjort«; der kan dog kun have været Tale om en Fornyelse af den Trappe i Arkadens østre Vange, som afdækkedes 1900 (Fig. 115). Den er otte Trin høj, af Munkesten, og har ført ned til Fraadstensbispegaardens Stueetage, men ved Bispegaardens Nedrivning og Absalonsbuens Forlængelse mod Øst til Palæet er den blevet sat ud af Brug[5]. 1901 var Bygningen forsynet med Jernspær og delvis dækket med Jernplader, som afløstes af den nuværende Stenhvælving tækket med Munketegl, og ved samme Lejlighed blev Murene forhøjet ganske lidt. Gulvet er lagt af røde Fliser og Fraadsten i Mønster, og ved hver Ende af Korridoren er der opsat en ny, jernklædt Egetræsdør.

[1] Etatsraad Hiort-Lorenzen i Berlingske Tidende 3. Nov. 1902. [2] Restaureringsberetning sign. J. P. T. i Architekten Bind VI, 1903—04. Se endv. Synsforretning for 1897 og 1901—02 samt tre Mapper med Tegninger vedr. Absalonsbuen (Roskilde Stiftsbibliotek). [3] Roskilde Domkirkes Regnskaber 1634—1700, nordre Part (LA). [4] Paa den i Note 5 nævnte Tegning er der knap fire Meter Øst for Buens Midte vist Spor efter et lavtsiddende Vindue, maaske det, der er omtalt i Restaureringsberetningen.
[5] To Fotografier og en Tegning af Trappen ved Aage Langeland-Mathiesen findes i NM.

Hude 1918

Fig. 116. Kapitelhuset, set fra Øst.

KAPITELHUS OG SAKRISTI

Kirkens næstældste Tilbygning er den sydøstligste, der i Dag kaldes Kapitelhuset. Om dens Tilblivelse er Kilderne tavse, men bygningstekniske Forhold tyder paa, at den ældste Del af dette mange Gange ombyggede og udvidede Hus stammer fra 2. Fjerdedel af 1200'rne. Da Kirken ikke, saa vidt det nu kan ses, i sin oprindelige Plan har haft selvstændigt Sakristi og Kapitelstue, ligger det nær at antage, at Tilbygningen ogsaa har rummet disse for en Kirke uundværlige Rum.

Imidlertid kan Bygningen hverken have tjent som Kapitelhus eller Sakristi i dens to første Byggeperioder, da den stod som Forhal, og muligvis har der heller ikke været Behov for nye Lokaler til disse Formaal, saa længe Fraadstensklostret endnu stod; men fra 3. Fjerdedel af 1200'rne, da Bygningen atter forlængedes, kan dette komme paa Tale, og det Sakristi, der nævnes som Domkirkens 13. Februar 1289[1], kan meget vel have haft Plads her. I alt Fald kan der ikke herske Tvivl om, at man i 1400'rne betegnede hele den nævnte Bygning som Sakristiet, selv om det ikke fremgaar, om det egentlige Sakristi har været i nederste eller i den o. 1400 paabyggede øvre Etage. 1466 er Kongens Baad til Stede i »Sakristien i Boskilde Domkirke«[2]. I et Brev fra 1492 nævnes en Gaard, som Biskop Niels Skave — ifølge en senere Paaskrift paa Brevet — gav til sit Alter, »liggende paa den søndre Side i S. Lucii Kirke Vesten hos Sacristiam«[3]; men at ogsaa Kapitlet har samledes i Tilbygningen fra tidlig Tid, fremgaar af et Brev af 9. Aug. 1396, ifølge hvilket en Pengesum skal deponeres i Kapitelhuset eller Sakristiet (in capitulo vel sacrist[i]a); ogsaa i 1400'rne og i Begyndelsen af 1500'rne holdtes adskillige Kapitelsmøder i Sakristiet[4]. Niels Skaves Alter o. 1500 (Nr. 51, S. 1630) siges at ligge næst Kapitelsdøren. O. 1700 kender Bircherod Betegnelserne det gamle og det nye Kapitel knyttet til henholdsvis nedre Etage og et Hus, der har været bygget saaledes i Forhold til det gamle Kapitelhus, at Adgangen kunde ske gennem dette (sml. S. 1450) og Klokkerens Hus (S. 1502)[5]. Domkirkens saakaldte

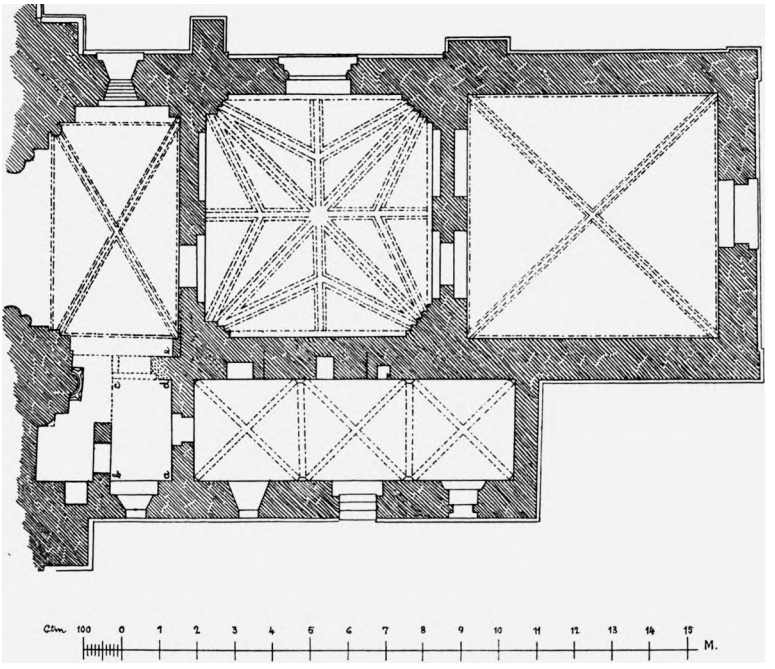

Fig. 117. Kapitelhuset. Plan 1904. 1:200. Maalt af C. M. Smidt. Efter Smidt.

†*carcer* (Fængsel), formentlig et Arkivrum, fandtes i det gamle Kapitelhus' øvre Etage (sml. S. 1453). Ifølge Resen holdtes paa hans Tid Landemodet i Kapitelhuset, og hvis Resen har Ret heri, maa det vel have været i det nye Kapitelhus, thi det gamle havde alt længe været benyttet til Materialhus. 1655 havde Landemodet til Huse i Konventhuset Nord for Kirken (sml. S. 1280); en kort Periode, mellem 1847—58, holdtes Landemodet i det nyrestaurerede »gamle Kapitel«. Resen meddeler endvidere, at Kapitlet fungerede som Tamperret, men denne blev flyttet til København 1681[6].

Angaaende det saakaldte †*Sakristanhus,* se S. 1455. Det var her, man i en tilmuret Skorstenspibe 1563 fandt forskellige af Kirkens Kostbarheder skjult (sml. S. 1668). Rummet kaldtes, uvist af hvilken Grund, Mønten[7]. 1701 og 1719 blev det og det tilstødende Lokale, den oprindelige Forbal, bortskødet til Begravelser (sml. Ehms og Paullins Begravelser, 4. Bind).

Kapitelhuset, en langstrakt Bygning paa Korets Sydside, er opført i flere Tempi; det omfatter a) en Rest af den fremspringende Korsarms østre Sideskib, som straks efter Korsarmens Tilbagedragning blev udbygget som Forhal foran den store, aabne Arkade til Koromgangen (nu kaldet Forstuen til Sakristiet), b) en Syd for denne beliggende Forhal i een Etage, opført i 1200-Tallets 1. Halvdel (nu Sakristi) og c) en Forlængelse fra samme Aarhundredes 2. Halvdel (kaldet Skriftestuen) samt d) en smal Tilbygning i Vest, formentlig opført inden 1300, men senere afkortet til den nuværende Længde og overhvælvet; Hovedhuset, der omfatter Forstue, Sakristi og Skriftestue, blev forhøjet med een Etage o. 1400 og Tilbygningen i Vest sandsynligvis efter 1443 (S. 1452).

Da man som nævnt S. 1362 bestemte sig til at trække Korsarmsgavlene ind

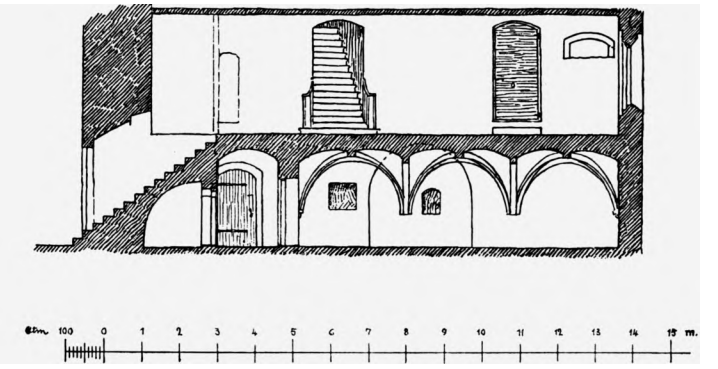

Fig. 118. Kapitelhusets Sidebygning. Langsnit, set mod Øst. 1:200. Maalt af C. M. Smidt. Efter Smidt.

i Flugt med Koromgangens og Sideskibenes Mure, maatte man skabe et Lukke for de store Arkader til Korsarmenes Sideskibe, og foran den østre Arkade paa Sydsiden opførtes derfor en lille, sandsynligvis aaben Forhal[8], til hvis Østmur man benyttede en Rest af Korsarmens østre Sideskibsmur; Forhallens Vestmur er borte, men Hvælvingen angiver dens Plads, og Sydmuren indgaar som Skillevæg mellem Forstuen og Sakristiet. I denne Mur er der nu to rundbuede, blændede Arkader adskilt af en romansk Granitsøjle paa kraftig, skraakantet Plint; Sokkelen er retkantet mod Øst og Vest, affaset mod Syd og Nord, og om Søjleskaftets nedre Ende er der en Ring; Kapitælet er bladsmykket med hulkantet Dækplade (Fig. 121)[9]; Søjlen staar paa en Stenbro, der ligger 83 cm under det nuværende Gulv, og som maa angive Terrænhøjden paa det Tidspunkt, da Korsarmene blev trukket tilbage[10]. Ved Arbejderne med den saakaldte Dronningetrappe 1903—06 foretoges enkelte Udgravninger, der viste, at Brolægningen gik inde under Forstuens nuværende Gulv, og ca. 50 cm under dette saas Rester af et Munkestensgulv[11]. — Man maa formode, at de to nævnte Arkader har staaet aabne, men muligvis blev der — for at hindre for megen Træk i Kirken — indskudt en Lukkemur med Døre i den store, spidsbuede Arkade til Koromgangen; en saadan Mur fandtes i alt Fald senere hen i denne Arkade (sml. ndf.), men man ved intet om Tidspunktet for Opførelsen. En Smule forskudt mod Vest for Dobbeltarkadens Midtlinie ses nu paa Murens Nordside en slank, svagt spidsbuet Blænding, der minder stærkt om et blændet Vindue, og som maaske kan være oprindelig (Fig. 34); Gavlens øvre Del er helt forsvunden, og det samme gælder det Tagspor, der i Steen Friis' Tid endnu saas paa Kirkens Sydmur[12]; Rummet dækkes af en Krydshvælving med trekløverproülerede Ribber, som ganske svarer til Omgangens. I Syd har Hvælvingen Forlæg i Muren, men til de andre Sider er der svære Skjoldbuer, som slutter sig til Pillerne paa en klodset Maade; alle nedre Kappekanter markeres af Rundstave.

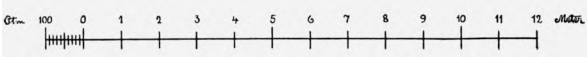

Fig. 119. Kapitelhuset. Tværsnit, set mod Nord. 1:200. Maalt af C. M. Smidt 1904. Efter Smidt.

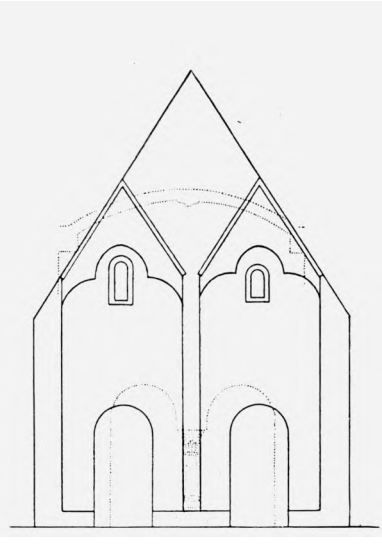

Fig. 120. Kapitelhuset. Rekonstruktion af Gavl fra 2. Byggeperiode. Dobbeltarkade og Hvælv fra 1. Periode indprikket (sml. Note 8 S. 1456). 1:200. El. M. 1950.

Efter et kort Aaremaal, endnu i Aarhundredets 2. Fjerdedel, blev der op mod denne lille Forhals Gavl bygget en lidt større, *kvadratisk Forhal* (nu Sakristi), der, som paavist af Smidt, ligeledes maa have været aaben i Syd. — Denne Bygning er opført af røde Munkesten i Munkeskifte, med riflede Sten i Vinduessmige og Hjørnelisener; den profilerede Granitsokkel, som svarer til Kirkens, blev indsat 1855, og Steen Friis skriver i den Forbindelse, at der tidligere »ingen Sokkelsten« fandtes paa denne Bygning[13]. Den oprindelige Højde afsløres dels af den lille Gesimsfrise paa Østmuren, dels af den Taggavl, som blev afdækket 1904 (Fig. 116, 122). Hver af Frisens smaa Buer er skaaret i en enkelt Mursten og har et lille, halvcirkulært Nedhæng; Buerne hviler paa smaa Konsoller, en Binder med Rundstav i Underkanten, og Frisen slutter sig i Syd og Nord til en Halvstensstav, der støder til Murens Støttepiller, som dog muligvis ikke er oprindelige. Snarere har der været Lisener som paa Gavlen, hvor de fundne Rester antyder en Midtlisên og Hjørnelisener. Taggavlen (Fig. 120) er delt i to Felter, hver med tagformet Afslutning og begrænset af et Kantskifte med afrundet Underkant, over en Kvartsten dyb, trekløverformet Blænding; denne omslutter et rundbuet, smiget Vindue, som indvendig sidder i en ca. 42 cm dyb, rundbuet Fals; i Skæringspunkterne mellem den trekløverformede Blændings midterste Bue, der ifølge Smidt er bredt-spidsbuet, og de runde Fodbuer, er der anvendt en Formsten

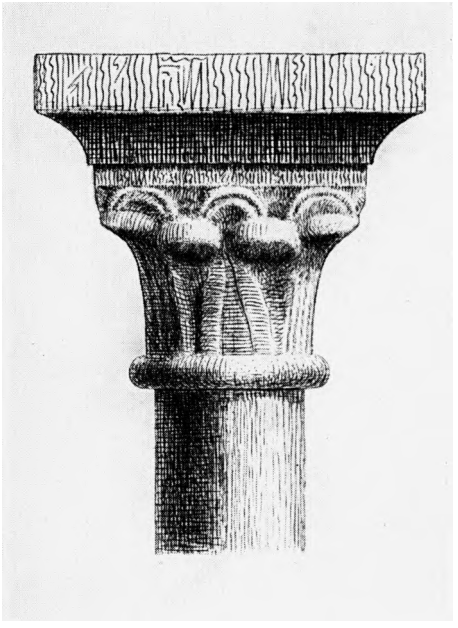

Fig. 121. Kapitelhuset. C. M. Smidts Rekonstruktion af Søjlens Kapitæl (S. 1444).

med Rundstavshjørne. Gavltoppens Sildebensmurværk, hvoraf kun ganske lidt er bevaret, er bindigt med det afrundede Kantskifte, som begrænser de to tagformede Felter. I Vestgavlen paa Benløse Kirke, Ringsted Herred (D. K. Sorø S. 414) enklere Udformning, og denne Gavl er muligvis blevet til under Paavirkning af Roskildegavlen[14]. Som en naturlig Følge af Gavlens Tvedeling ved en Lisen maa man forudsætte, at den forneden har haft to — formentlig rundbuede — Arkader, hvilket vilde svare til Rummets Nordvæg, den tidligere Forhals Sydgavl. Paa Heinrich Hansens Akvareller (Fig. 123—24) er der kun een Arkade, men den er ikke oprindelig, og om de to nuværende, hvoraf den østre er blændet, meddeler Steen Friis, at de stammer fra Kunstmaler Eddeliens Indretning af Kapitelhuset til Mødested for Landemodet 1846—47; det er dog muligt, at Istandsættelsen var baseret paa Spor, som ikke har været Steen Friis bekendte[15].

I Østmuren var der oprindelig en lavtsiddende Vindues-Tregruppe[16], som dog synes at være blevet ændret endnu i 1200'rne, maaske samtidig med Udvidelsen mod Syd. Rummet dækkes nu af et Stjernehvælv. Paa Oversiden af den kuppelformede Hvælving ser det ud, som om dens Kapper, der er Helsten tykke og muret af Bindere i Ringskifter, er samtidige med Rummets Mure; hvis dette er rigtigt, maa Ribbenettet sandsynligvis være indlagt under og uden Forbandt med Kapperne o. 1400'rnes Midte, men dette Spørgsmaal kan dog ikke afgøres med Sikkerhed uden Pudsafhugning paa Hvælvkapper og Ribber. Hvorvidt Gulvniveauet i Rummet har ligget i Højde med den S. 1444 omtalte Brolægning, kan ikke afgøres uden Gravning, men de lavtsiddende Vinduer kunde tyde derpaa.

Den *nye Forlængelse* mod Syd (nu Skriftestue) maa være opført inden Branden 1282, maaske endda adskillige Aar før, og den har sikkert tjent som Sakristi og Forsamligsstue for Kannikerne, der muligvis hidtil havde kunnet benytte Kapitelsalen i Fraadstensklosteret. — Murene er ligesom Forhallens opført af røde Munkesten i Munkeskifte, og til Trods for den stærke Restaurering er det muligt at finde riflede Sten i de Halvstens Hjørnelisener og enkelte Steder i Murfladerne; om de udvendige Sokler gælder det samme, som

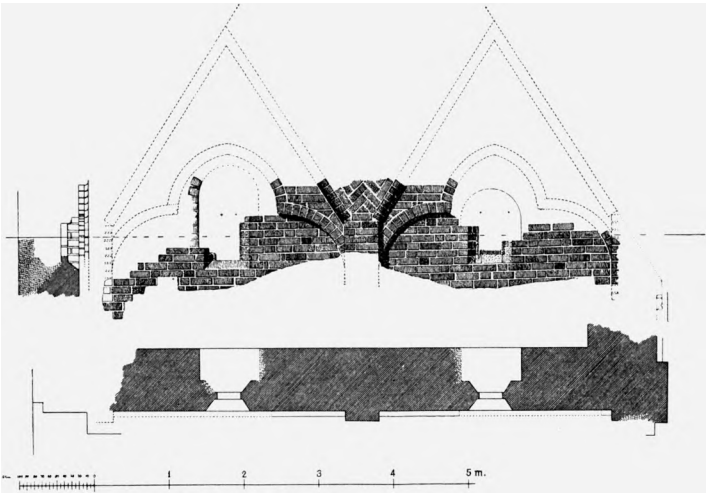

Fig. 122. Kapitelhuset. 2. Byggeperiode. Forhallens Gavl. Maalt af C. M. Smidt 1904._1:100. (S. 1445). Efter Smidt.

ovenfor er sagt om Forhallens. Grundstenene i Forlængelsen ligger ifølge de foreliggende Oplysninger meget højt, saaledes at Gulvet her aldrig kan have ligget saa dybt som i Forhallen[11]. Paa Heinrich Hansens Akvarel af Bygningens Indre (Fig. 123) er der vist Sokkel paa baade Øst-, Vest- og Nordvæg, alle med forskellig Profil og sandsynligvis ikke oprindelige, i alt Fald forenes de daarligt med Hvælvets smaa Hjørnesøjler. Sydvinduet, som nu er noget ændret, har paa Akvarellen (Fig. 123) nogle smaa, runde Skiver i Vederlagshøjde, som røber, at Vinduet hører Overgangstiden til, og det samme gælder den nævnte Ændring af Østmurens Tregruppe (Fig. 124); paa det førstnævnte Billede skimtes et Østvindue, men det er nu helt tilmuret[17]. Rummet dækkes af en Krydshvælving med trekløverprofilerede Ribber og Rundstave langs Kappernes Fødselslinier; Ribberne støttedes tidligere af lave Hjørnesøjler (Fig. 124) med Trapezkapitæler og muligvis ogsaa Baser, men disse Søjler blev af Eddelien erstattet med smaa Konsoller. I Rummets Vestmur, nær Nordvesthjørnet, fandtes tidligere en Dør til Sidebygningen, men det vides ikke, om den var oprindelig eller brudt efter Sidebygningens Opførelse; det samme gælder en Døraabning, som fandtes lidt sydligere i samme Mur. Sporene af den sidstnævnte Dør, hvis Saal laa lidt under Sokkelen, iagttoges af Kornerup 1877 under en Gravning paa Terrænet umiddelbart Vest for Kapitelhuset (sml. Fig. 157 b). Desuden har der sikkert været Adgang til Forlængelsen fra Bygningens mellemste Rum, der ved denne Lejlighed fik en ca. 2,7 m bred, rundbuet Arkade i Vestmuren, formentlig brudt som Erstatning for de to Sydaabninger, som Forlængelsen dækkede (sml. Fig. 118).

Kapitelhusets Sidebygning. Samtidig med eller ganske faa Aar efter »Skrifte-

stuens« Opførelse, blev der langs hele Vestsiden af den nu ret lange Bygning opført en smal Halvtagsbygning (Lude), som dels maa have været Forhal bl. a. for den brede Arkade til den tidligere Forhal, det nuværende Sakristi, og dels have tjent som Forbindelsesled mellem Kirken, Kapitelhuset og Bygninger Syd for dette; nu er kun de nordligste to Trediedele af denne Lude tilbage, men af Maalebladene fra Storcks Udgravning ses det tydeligt, at Ludens Gavl tidligere har flugtet med Skriftestuens Gavl; af Maalebladene ses ogsaa, at Bygningen, der er af Munkesten, under den nye Granitsokkel, som svarer til Kirkens, har en hul- eller skraakantet, ca. 45 cm høj Granitsokkel, hvis Underkant ligger i Niveau med Kirkens nuværende Gulv[18] (Fig, 157 a). — Det kan ikke afgøres, hvornaar Luden er blevet afkortet, thi netop her, Syd og Vest for Kapitelhuset og sammenbygget med dette, har der i Tidens Løb ligget forskellige Bygninger, hvis nøjagtige Beliggenhed og Udstrækning ikke kan udredes af de skrevne Kilder (sml. S. 1503). Det synes imidlertid sandsynligt, at Afkortningen er sket, inden Luden i 1400'rne, maaske først i Forbindelse med Branden 1443, blev dækket med Krydshvælv af senmiddelalderlig Type, hvis retkantede Ribber i Nord og Syd støttes af smaa Konsolhoveder, hvoraf et Par er udskaaret som Menneskehoveder; at Luden ikke har været overhvælvet fra første Færd er givet, idet der i Sydmuren, som oprindelig kan have været Skillevæg i Luden, er en fladbuet Aabning, vistnok en Dør, som blev delvis dækket ved Hvælvslagningen[19]. Indtil 1903 var de tre søndre Fag i Sidebygningen dækket med Krydshvælv; det nordligste Fag, der i alt Fald siden Forhøjelsen har været knyttet sammen med Opgangen fra søndre Korsarm til Galleriet, saaledes som Tilfældet var, indtil Dronningetrappen blev opført (sml. Fig. 118), var indtil dette Tidspunkt dækket med en Tøndehvælving. Dette lille Rum er adskilt fra den større søndre Del ved en middelalderlig Mur med en lille, fladbuet Døraabning. — Mens Luden nu kun har en enkelt Dør i Vest, udvendig rundbuet, indvendig fladbuet i dyb, fladbuet Fals, i andet Fag fra Syd, har der tidligere været flere Døre i denne Mur. Steen Friis skriver, i Forbindelse med Kapitelhusets Restaurering 1859, om »de mange oprindelige Døraabninger, denne Bygning har haft mod Vest«, og Heinrich Hansen viser paa sin Akvarel (Fig. 125) Døraabninger i de to søndre Fag; endvidere fandtes indtil 1903 en tilsvarende Dør i det nordligste Fag, og ifølge Kornerups Opmaaling var der ogsaa en Dør i Ludens nu forsvundne søndre Trediedel (Fig. 157 a). Man maa herefter sikkert gaa ud fra, at Sidebygningen har haft en Dør i hvert Fag, og at den derfor som nævnt kun kan være opført som Forhal til selve Kapitelhuset og som Forbindelsesbygning mellem Kirken og tilknyttede Bygninger i Syd. Ved Restaureringerne i forrige Aarhundrede blev der indsat Vinduer i flere af Blændingerne (sml. Fig. 54).

Foroven i Gavlmuren ses indvendig en Del af en blændet Døraabning, hvis

Karme har et lille Rundstavsprofil; Døren, der i Forbindelse med en Fritrappe har givet Adgang til Ludens Tagrum, maa være blevet blændet, da Ludens Underetage overhvælvedes, og i moderne Tid er Stikket blevet ødelagt af et spidsbuet Vindue.

Det er ikke let at udrede, om Gulvet i Bygningen har ligget dybere paa noget Tidspunkt; Steen Friis siger, at Gulvet i Ludens Kælder (d. v. s. underste Etage) ligger »i vandret Linie« med den Brolægning, der er nævnt i Forbindelse med Søjlen i Sakristiet, men det kan næppe være rigtigt; Gulvet synes i alt Fald højst at kunne have ligget 25—30 cm lavere, idet der i denne Dybde er afdækket store Kampesten[20].

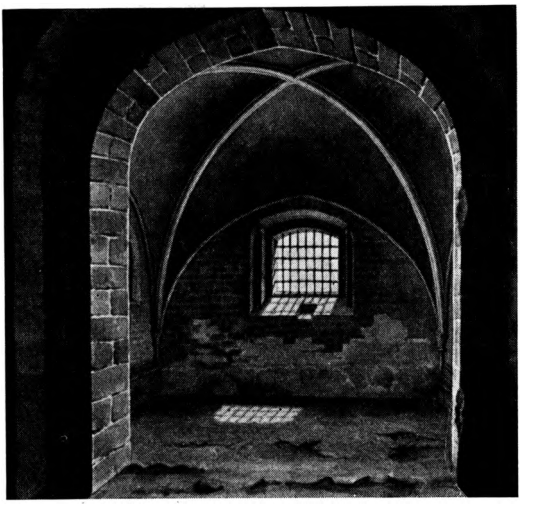

Fig. 123. Kapitelhuset. Skriftestuen, set mod Syd. Akvarel af Heinrich Hansen (Kunstakademiet). (S. 1446). Efter Smidt.

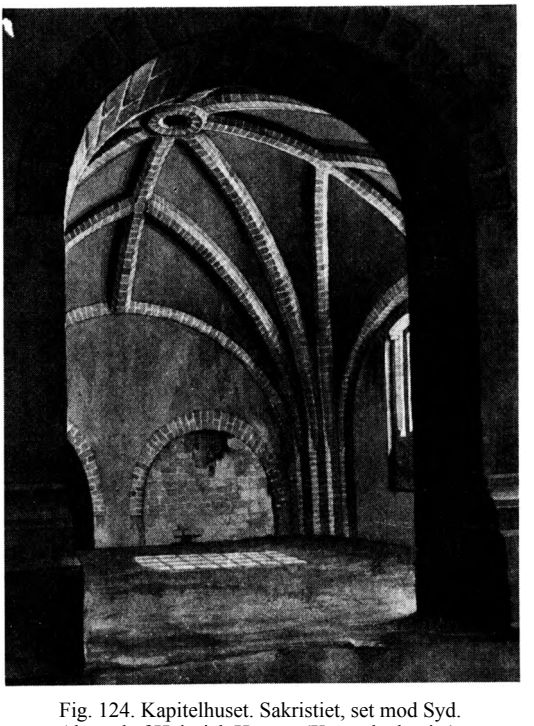

Fig. 124. Kapitelhuset. Sakristiet, set mod Syd. Akvarel af Heinrich Hansen (Kunstakademiet). (S. 1446). Efter Smidt.

Forhøjelsen af det egentlige Kapitelhus (uden Luden) med een Etage er sandsynligvis sket o. 1400. Omkring 1700 kender Bircherod Betegnelserne det gamle og det nye Kapitel, hvoraf »det gamle« er knyttet til Kapitelhusets nedre Etage og »det nye« muligvis til en Bygning opført i Tilknytning til det hidtil omtalte Kapitelhus og med direkte Adgang fra dette (sml. S. 1450), thi Bircherod meddeler, at saavel det gamle som det nye Kapitel var »med Indgang i Kirken«. Til det gamle Kapitel, som er nederlig, gaar man ind igennem den samme Dør, som Klokkeren har Udgang af sit Hus ind i Kirken [den nordligste Dør i Halvtagsbygningen], og er der først en liden Forstue inden Døren, dernæst en Stue saasom et Antichambre, og siden inden for igen den rette Kapitel-Stue, og har hver Stue sit Lukke. Men

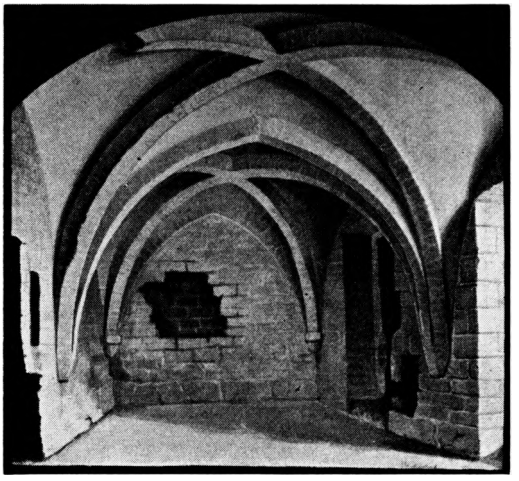
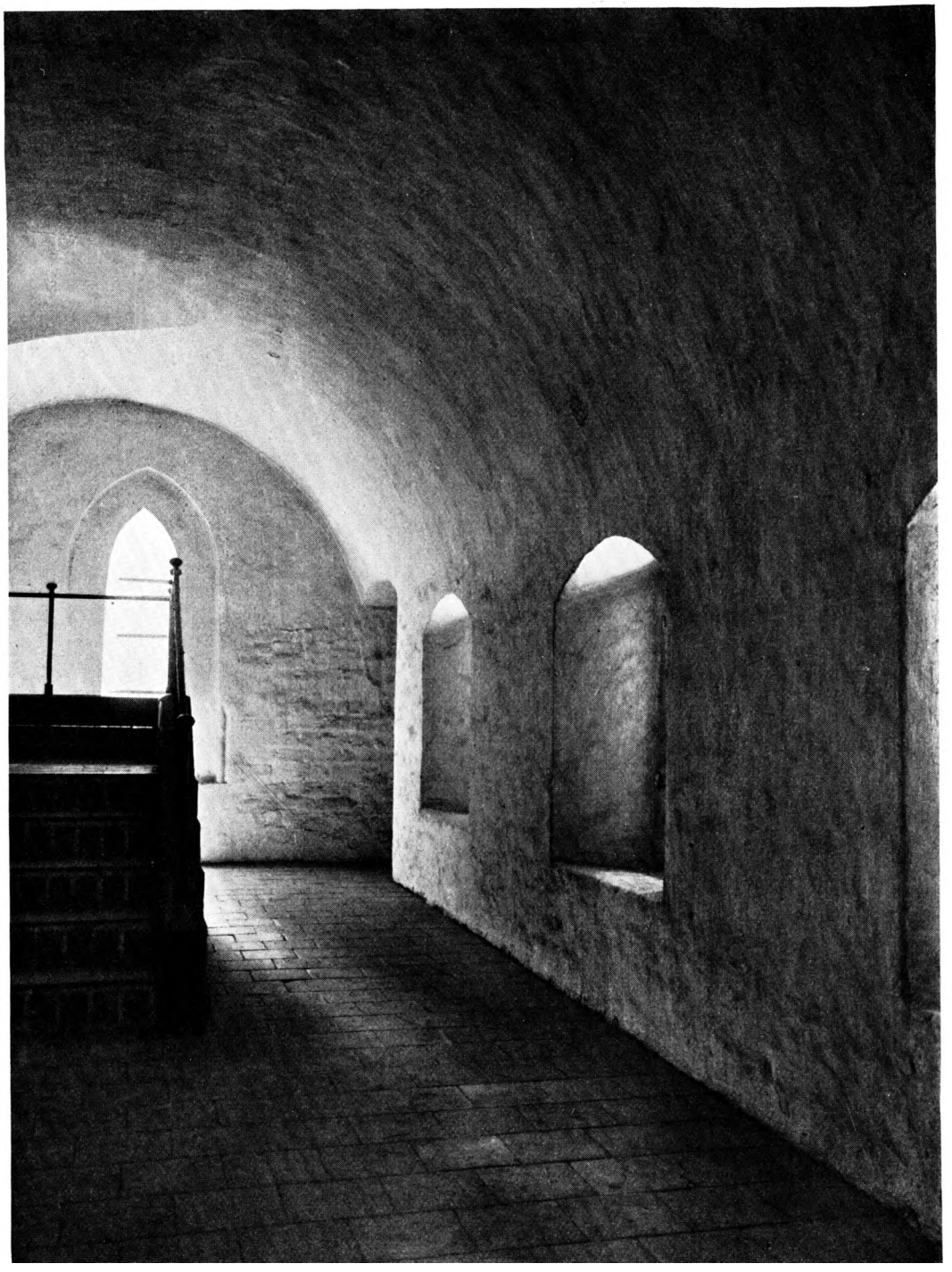

Fig. 125. Kapitelhuset. Sidebygningen, set mod Syd. Akvarel af Heinrich Hansen (Kunstakademiet). (S. 1448). Efter Smidt.

disse Stuer bruges nu af Klokkeren til adskillige Varer at indlægge. Opgangen til det andet Kapitel er straks derhos, og er Trappetrin op, da man kommer i en lang Forstue [Halvtagsbygningens øverste Etage], hvorudi er trende Døre paa venstre Haand, naar man indkommer. Den første er Kapitels Fængsels Dør, som berettis. Den anden gaar op til Hvælvingen; den tredie til Brevkammeret, hvor alle Kapitlets Breve og Dokumenter forvares. Inden for Forstuen er den Stue, hvori Canonici forsamledes ... Og bruges dette Hus nu ikke siden Kapitlet er annuleret. Men maaske bliver i sin Tid lagt til Klokkerens Værelser, eftersom det ligger inde i hans Gaard«[21]. — Denne Beskrivelse passer helt til Forholdene, som de fandtes indtil 1903, da »Dronningetrappens« Opførelse ændrede Forholdene lidt. Paa en Opmaaling af Hans I. Holm og paa Fig. 118 ses de tre Døre, den nordligste, der ifølge Bircherod førte til Fængslet, som fandtes i en indskudt Etage, er blændet (sml. ndf.), den følgende Dør (sml. Dørfløj Fig. 395) gav Adgang til den stejle Trappe, som førte til Etagens lave, nordligste Rum, hvorigennem man kom ind til Kirkens Gallerietage, og den sidste af de tre Døre lukkede for Trappen til Etagens midterste Rum; fra sidstnævnte Trappe maa der ligesom nu have været Adgang til det sydligste af de tre Rum, Brevkammeret, hvor Domkirkens Museum er indrettet. Hvis den Forstue, der er nævnt i Slutningen af Citatet fra Bircherod, er den øvre Etage i Kapitelhusets Sidebygning, saa maa det eventuelle Hus, hvori det nye Kapitel har været, have ligget saaledes, at Adgangen til det er foregaaet gennem den nu blændede Dør, som findes helt mod Syd i Sidebygningens Vestmur, og i saa Fald maa »det nye Kapitel« være yngre end Sidebygningens Forhøjelse (sml. S. 1452). Var Bygningen ældre, kan der maaske have været Adgang til den gennem nedennævnte Dør i det tidligere Brevkammer; under alle Forhold maa det nye Kapitel givet være identisk med den senere omtalte Klokkerbolig (sml. S. 1502). Under Arbejderne med Dronningetrappen 1903—06 afdækkedes en Dør Syd for de tre nævnte, men denne, der kun giver Adgang til en Trappe, som fører til et lille »hemmeligt Rum« under Museumsrummets Gulv, kan ikke være blandt de af Bircherod opregnede Døre, og den maa have været blændet paa hans Tid. Det var i dette lille Rum, man

H. M. 1946

Fig. 126. Kapitelhuset. Sidebygningens ovre Etage (S. 1452).

fandt Resterne af den omtalte blændingsprydede Taggavl. Ved samme Lejlighed blev der andre Steder under Gulvene i Kapitelhusets øvre Etage afdækket hemmelige Rum; disse Rum, som alle var tomme, er sikkert blevet indrettet i Katolicismens sidste Dage som Gemmesteder for Kirkens mange Kostbarheder, der var stærkt eftertragtet af Kongerne (sml. S. 1668)[22].

Alle Etagens Rum er nu dækket af Krydshvælv, men kun Hvælvene i de to sydligste er samtidige med Murene; de har Halvstenskapper og smalle Ribber, som er profilerede undtagen paa det øverste lille Stykke omkring Slutstenen. Profilet er nær beslægtet med Ribbeprofilerne i S. Andreas' Kapel og det nordre Taarnkapel; langs de nedre Kappekanter i det sydligste Hvælv er der smaa Rundstave. Det nordligste Hvælv stammer fra 1905; forud for den Tid stod Rummet med et fladt, gipset Loft, og det maa være dette Loft, der omtales i Regnskaberne fra 1644—45 over Arbejder udført i Kapitelhuset, »som et Loft er indfaldet paa«. Dette Rum faar nu Lys gennem en lille Tagkvist paa Østsiden, og en lignende findes i det midterste Rum, som ved Opførelsen blev forsynet med to smaa, fladbuede, 9 Skifter høje og 43 cm brede Vinduer mod Øst og Vest, der alle er blændede. Det sydligste Rum (tidligere Brevkammer) har nu et fladbuet Vindue i Gavlen, men der er baade i Øst, Syd og Vest flere falsede, rund- eller fladbuede Blændinger, af hvilke nogle har været Vinduer; en delvis blændet, rundbuet Aabning i fladbuet Fals, som findes omtrent midt i Østvæggen, kan næppe være andet end en Dør, eftersom Aabningen synes at have gaaet helt gennem Muren. Maaske kan denne Døraabning have Forbindelse med det ovenfor omtalte nye Kapitel. — I Skillevæggen mellem de to sydligste Rum, der staar oven paa den gamle, blændingsprydede Gavl, er der en rundbuet Dør i fladbuet Fals (sml. Dørfløj Fig. 396), og denne flankeres paa Sydsiden af fladbuede Nicher, to mod Vest og een mod Øst. Det midterste og det nordligste Rum er begge trapezformede, fordi Skillevæggen mellem dem staar meget skævt i Forhold til de øvrige Mure; midt i Væggen er der siden 1903—06 en fladbuet Døraabning, og paa begge Sider af denne ses fladbuede Stik, som vistnok hidrører fra Blændinger.

Sidebygningens Forhøjelse og andre senmiddelalderlige Ændringer i Kapitelhuset. Efter at det egentlige Kapitelhus havde faaet en ekstra Etage, fik den smalle Sidebygning eller Lude, formentlig efter Branden 1443, en tilsvarende Forhøjelse, men først langt senere blev den inddraget under samme Tag som Kapitelhuset (sml. Fig. 54). Tilbygningen synes nemlig at være identisk med den brede Lude med Dobbelttag, som ifølge Regnskaberne fra 1635—36 »gaar fra den vestre Ende af Capitels Hus ned udi Chordegnens Gaard«. Sidebygningens forhøjede Vestmur fik fire smaa, fladbuede Vinduer, der indvendig sidder i ret dybe, fladbuede, i Siderne smigede False, og længst mod Syd en spidsbuet Dør i fladbuet Fals (Fig. 126); gennem denne Dør, som er blændet i

Lysningen, har der enten ad en Fritrappe været Udgang til Gaarden Syd for søndre Korsarm, eller via en Udbygning Forbindelse til Bygningen, som har ligget Vest for Kapitelhuset (sml. S. 1450). I Gavlen er der som nævnt et nyt, spidsbuet Vindue, og Etagen dækkes af et sandsynligvis middelalderligt Tøndehvælv, muret af Munkesten. — Da Gulvet i denne Etage blev omlagt 1904, fandt man i de nordligste Hvælvingslommer under det store Mængder af Vinduesglas med malede Dekorationer, alle ældre end Tiden omkring Branden 1443 (sml. Glasmalerier S. 1542). Skaarene stammer utvivlsomt fra Vinduer, der er blevet sprængt af Ilden under Domkirkens anden Brand, og det er muligt, at Sidebygningens Forhøjelse skriver sig fra Tiden umiddelbart efter Branden. Endnu før Bygningens Forhøjelse maa der imidlertid have ligget et Gulv paa Krydshvælvingerne under Halvtaget, thi fra Ludens Tagrum var der Adgang til Rummene i selve Kapitelhusets øvre Etage, og det er sandsynligt, at Ludens Tag allerede ved Kapitelhusets Forhøjelse var blevet hævet et Stykke, for at man overhovedet kunde etablere Forbindelsen til disse Rum.

I 1400'rne, rimeligvis omkring Aarhundredets Midte, skete der forskellige Smaaændringer i Kapitelhuset. Som allerede nævnt tyder Forholdene paa, at der blev indlagt et Ribbenet under Hvælvingen i Kapitelhusets mellemste Rum, det nuværende Sakristi; Tregruppevinduet i samme Rums Østmur blev afløst af det nuværende, store Vindue (Fig. 116,151 c), hvis Profiler svarer ret nøje til Dør- og Vinduesprofiler i Oluf Mortensens Vaabenhus (S. 1464); Vinduet er fladbuet, og udvendig har det et højt, spidsbuet Spejl, som skærer sig op gennem Bygningens oprindelige Gesimsfrise.

Indtil 1858 var der under Hvælvingen i Kapitelhusets nordligste Fag, den saakaldte Forstue, indskudt en Etage, hvori »*Carceret*« fandtes. Hvornaar Betegnelsen »Fængsel« er blevet knyttet til dette Rum, der formodentlig har været Opbevaringssted for Arkivalier eller Værdigenstande, vides ikke, men Bircherod har i alt Fald kendt den (sml. S. 1450). Etagen hvilede paa to Krydshvælvinger, der »baade i deres Højde fra Jordlinien og i hele deres Bygning var conforme« med Hvælvingerne forneden i Sidebygningen[23]; Hvælv af denne Type kendes allerede fra 1300'rne, og Beskrivelsen giver saaledes ikke nogen Mulighed for en nærmere Datering. Paa en enkelt af Forstuens Piller ses nu et lavtsiddende, indhugget Vederlag, som maa stamme fra disse Hvælv, der var hævet »$4^1/_2$ Alen over Gulvet«, som dog indtil 1858 laa to Trin lavere end nu[24]. Af Bircherods Beskrivelse fremgaar det, at Døren til Fængslet fandtes i Sidebygningens øvre Etage, men der har aabenbart paa et tidligere Tidspunkt været endnu en Adgang, for Steen Friis meddeler i sin Dagbog, at man ved Nedbrydningen af den Lukkemur, som fandtes i Arkaden ind til Koromgangen, afdækkede en Trappe i Murlivet, og at denne Trappe førte til Fængslet ovenover[25].

Nye Ændringer i Kapitelhuset. I Rummet under Carceret og i det tilstødende Sakristanhus, der laa i Hjørnet mellem Kapitelhuset og Domkirkens Apsis (sml. S. 1455), indrettedes 1701 og 1720 to aabne Begravelser for henholdsvis Landsdommer Ehm og Magister Paullin (4. Bind); disse Begravelser sløjfedes 1846, hvorefter Kapitelhuset blev istandsat under Kunstmaler Eddeliens Ledelse. Kapitelhusets nedre Etage var gennem mange Aar blevet benyttet dels som Kalkhus og Blystøberi, dels som Oplagsrum for Klokkeren, men efter Istandsættelsen fik Landemodet for nogle Aar Lokaler i Bygningens to sydligste Rum. Steen Friis skriver, at Eddelien lod aabne to store Buer i Muren mellem de sydligste Rum, hvorved »den oprindelige *Gitterdør* faldt bort« og forsvandt; endvidere lod Eddelien, ligeledes ifølge Steen Friis, flere Partier af det gamle Murværk forvanske og paalagde overalt en Puds paa to Tommers Tykkelse; Dørene fra Koromgangen til Forstuen og fra denne til Sakristiet anbragtes i de respektive Mures vestlige Del[26].

1858—59 blev Kapitelhuset atter restaureret, hvorefter *Sakristiet,* som siden 1660 havde været i Koromgangen, blev flyttet til Bygningens mellemste Rum.

— Forstuens to lavtsiddende Hvælv, Muren i Arkaden mod Koromgangen og Sakristanhuset blev nedrevet, de to Arkader, som havde forbundet Sakristanhuset med Forstuen og Fængslet, som forsvandt med de to lave Hvælv, blev tilmuret, og forneden i Muren indsattes et rundbuet Vindue, tegnet af Kunstmaler Zeuthen (sml. Fig. 116). Den af Eddelien paaførte Puds blev delvis afhugget, Gulvene fornyet med røde Fliser, i Sidebygningen blev der indsat Vinduer i flere af de oprindelige Døraabninger, og udvendig blev der som nævnt indhugget en Granitsokkel svarende til den, selve Kapitelhuset fik 1855. 1832 blev Sidebygningens Gavl skalmuret, og Kamtakkerne saavel paa denne som paa Kapitelhusets Gavl blev hængt med Tagsten; 1870 fik Kapitelhusets udvendige Mure en grundig Istandsættelse. 1886 blev Trætrappen fra Sideskibet til Sidebygningens første Etage afløst af en Stentrappe (Synsprotokol), men allerede 1903 blev denne Trappe nedlagt og Adgangsforholdene til Kirkens Galleri-Etage helt ændret; Hans I. Holm projekterede en ny Trappe, den saakaldte Dronningetrappe, som blev fuldført 1906; Trappen fører fra Kapitelhusets Forstue til Sidebygningens første Etage og derfra til det mellemste Rum i selve Kapitelhusets øvre Etage, hvorfra man gennem Etagens nordligste Rum kommer til Kirkens Galleri-Etage. Dette Rum blev, som allerede nævnt, dækket med en Krydshvælving, som svarer til Hvælvene i Etagens to sydlige Rum.

Kapitelhusets Tagværk stammer fra 1855, og samme Aar blev dets Tegltag erstattet med et Blytag. 1635 blev der ført 230 »Oversten« fra Bispegaarden til Kapitelhuset, og 1664—65 blev 15 Fag af Kapitelhusets Tag omlagt med Hul- og Dæksten (Rgsk.).

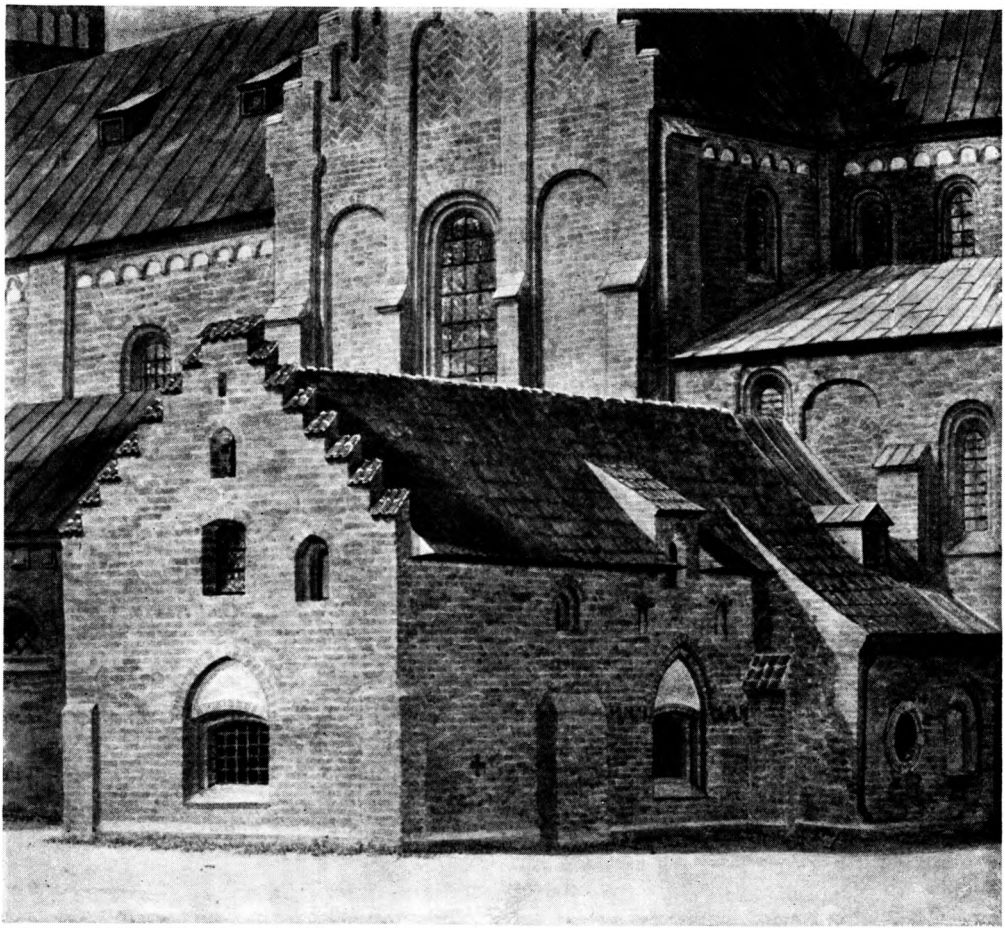

Fig. 127. Kapitelhuset med Sakristanhuset. Akvarel af Heinrich Hansen 1846. (Privateje).

Det saakaldte †*Sakristanhus* (Fig. 127), der blev nedrevet 1859, var en middelalderlig Tilbygning i Hjørnet mellem Kapitelhuset (nærmere betegnet den bevarede Rest af den oprindelige søndre Korsarm) og Apsisomgangen. Ved Nedrivningen iagttoges det, at den lille Bygnings ca. 70 cm tykke Mure ikke var i Forbandt med Kirkens egentlige Mure[27]; Rummets indre Udstrækning i øst-vestlig Retning var ca. 170 cm, og i nord-sydlig ca. 260 cm (sml. Fig. 24 b); ca. 95 cm under Kirkens nuværende Gulv fandtes et brolagt Gulv[28]. Sakristanhuset stod i Forbindelse med Resterne af søndre Korsarm (Forstuen) ved to Spidsbuer, af hvilke den øverste førte ind til Carceret (S. 1453). Af Vinduer var der i Øst et spidsbuet, ca. 60 cm bredt, udvendig falset og affaset og i Syd et lille, i Lysningen kun 28 cm bredt med indvendigt stærkt smigede Karme; af disse var det første blændet indvendig 1846 og det andet helt tilmuret, hvilket muligvis er sket i Forbindelse med Indretningen af en aaben

Begravelse for Landsdommer Ehm, der 1701 fik Skøde paa Pladsen; ved denne Lejlighed maa det ovale Vindue, der ses paa Akvarellen, være indsat.

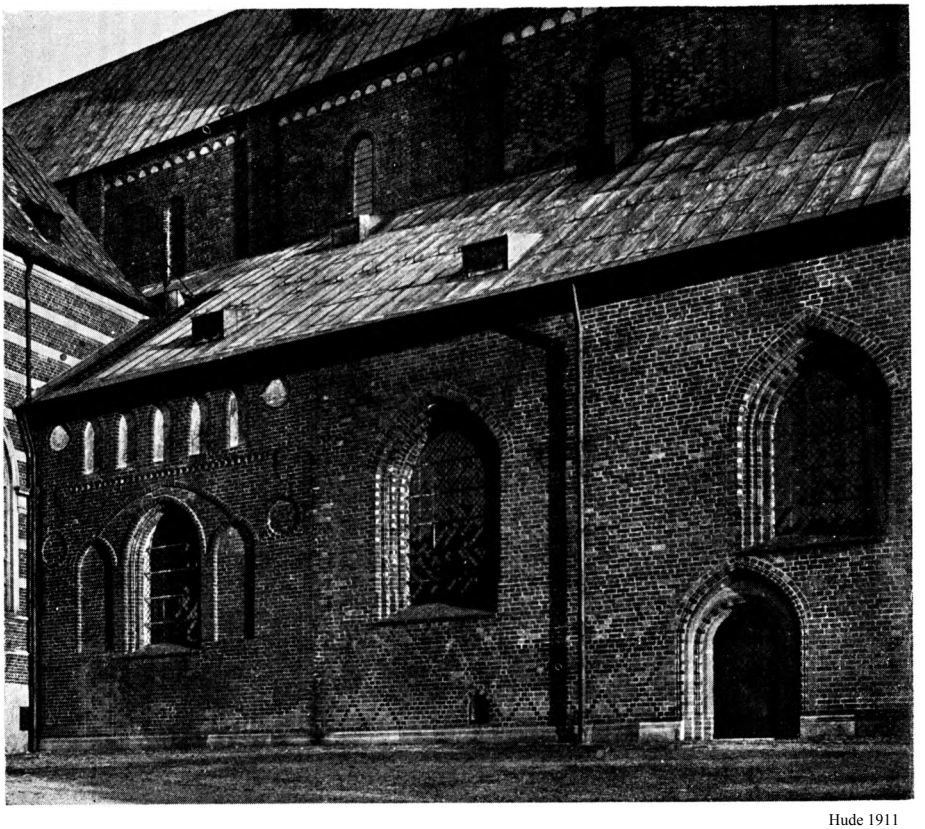
Ved Kapitelhusets Istandsættelse 1846—17 blev der i Sakristanhuset afdækket en Kamin, som var indhugget i Apsidens Ydermur, og hvis Indfyringsaabning var dækket af en stor Kampesten. Denne Kaminaabning, som Steen Friis mente, havde været benyttet som Gemmested for nogle af Kirkens mange Kostbarheder, genafdækkedes ved Sakristanhusets Nedrivning 1859, men der fandtes da kun et Par Stumper Træ og Jern; ved samme Lejlighed afdækkedes i Rummets Sydmur, vistnok indhugget i Kapitelhusets Støttepille, et Skorstensrør, som var fyldt med Sod[29].

Steen Friis skriver, at den lille Bygning skal have været Sakristanens Bolig, men det synes dog naturligere at betragte den som et Kontor, hvor Sakristanen har kunnet forrette de løbende Forretninger, der var knyttet til Embedet.

C. M. Smidt: Roskilde Domkirkes ældste Tilbygning, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1923, S. 83 ff.

[1] Repertorium Nr. 567, 13. Feb. 1289. [2] Repertorium Nr. 2165, 21. Okt. 1466. [3] Repertorium Nr. 7192, 10. Aug. 1492, Nr. 8791, 19. April 1499. [4] Repertorium Nr. 4065; se f. Eks. 5. Aug. 1446 (S. R. D.VI, 181), 17. April 1492 (Repertorium Nr. 7113), 7. Juni 1503 (A. M. 64, 2) og 4. Febr. 1513 (A. M. 29, 23). [5] Suhrn: Saml. I, 3. S. 107. Rosk. Domk.s Rgsk. 1634—1700 (LA). [6] Resen S. 48. [7] Se Ehms Regravelse, 4. Bind. [8] Smidt har i sin Afhandling »Roskilde Domkirkes ældste Tilbygning« været inde paa den samme Tanke, men har aabenbart senere forladt den. Det er imidlertid givet, at Hvælvet, som dækker Sakristiets Forstue aldrig kan have været under det Tag, som dækkede Sakristiet i dettes første Skikkelse. [9] Dette Kapitæl er rekonstrueret forkert ved Istandsættelsen, men Smidt har, efter at man 1904 havde fundet et afslaaet Hjørne, foretaget en rigtig Rekonstruktion. [10] Julius Langes Hypotese, at Søjle og Stenbro skulde være en Del af Fraadstenskirkens »Korsgang« (Smidt S. 92) aflivedes, da »Korsgangen« under Storcks Udgravning fandtes paa Kirkens Nordside. [11] Mappe med Tegninger til Dronningetrappen (Roskilde Stiftsbibliotek). [12] Steen Friis' Dagbog 1859 S. 154 »Sporene af Vestibulens Gavlspids viser sig paa Kirkemurens Yderside. Dens inderste Spær har overskaaret Søjleskafterne paa begge Sider af Vinduet«, dette er nu repareret. [13] Steen Friis' Dagbog 1855 S. 30. Med de citerede Ord mente Steen Friis muligvis kun, at der ikke fandtes nogen Granitsokkel under Bygningen, i alt Fald viser Heinrich Hansen, der almindeligvis er meget omhyggelig, en Skraakantsokkel af Tegl. [14] Benløse Kirke skænkedes af Peder Sunesøn til Ringsted Kloster, men den maa være blevet ombygget endnu før 1250. [15] Steen Friis blev først Stiftsskriver 1854. [16] I Kirkehist. Saml. 3. R., 1, S. 364 Note 2 omtaler Steen Friis ganske vist »4 smaa rundbuede Vinduer i Kapitelhusets østre Mur«, men dette er ikke i Overensstemmelse med hans andre Efterretninger, og Kornerup, der fulgte hele Restaureringen ret nøje, meddeler da ogsaa, at der har været en Tregruppe (Kornerup: Roskilde Domkirke S. 29). Sml. den følgende Note. [17] Det er muligt, at dette Vindue har været rundbuet, og i saa Fald kan det være et af de »4 smaa rundbuede Vinduer i Kapitelhusets Østmur«, som Steen Friis omtaler. [18] Langeland-Mathiesens Maaleblade Nr. 43—44 R (NM), samt Gravningsberetning fra 1877 (Roskilde Stiftsbibliotek). [19] Den blændede Aabning iagttoges, da man i Forbindelse med Dronningetrappens Opførelse indrettede Toiletter i Sidebygningens søndre Del, og den er angivet paa Tegninger, som vedr. denne Sag, se Mappe

mrkt. Dronningetrappen (Roskilde Stiftsbibliotek). [20] Angivet paa en Tegning i den under Note 19 nævnte Mappe. [21] Bircherod i Suhms Saml. I, 3 S. 106 f. [22] Smidt, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1923 S. 89 f. og Roskilde Domkirke S. 170. [23] Steen Friis' Dagbog 1874 S. 142. [24] Steen Friis 1851—52 S. 10. [25] Steen Friis' Dagbog 1874 S. 142. [26] Steen Friis' Dagbog 1855 S. 31 f., 1874 S. 142. [27] Steen Friis' Dagbog 1859 S. 165. [28] Langeland-Mathiesens Maaleblade Nr. 46 R (NM). [29] Tilføjelser i Sten Friis' private Eksemplar af Roskilde Domkirke 1851—52 S. 32 a (Roskilde Stiftsbibliotek).

Hude 1911

Fig. 128. Fra venstre: S. Andreas' Kapel, S. Birgitte Kapel (S. 1485) og nordvestre Vaabenhus (S. 1488) for Opførelsen af Christian 9.s Kapel.

S. ANDREAS' KAPEL.

Kapellet nævnes første Gang 1396 i et Dokument, ved hvilket Stifterne, 12 Medlemmer af den adelige Slægt Lunge, overdrog det af dem som et evigt Vikariedømme grundlagte Kapel en Række Landejendomme[1]. Kapellet var efter dette Brev stiftet til Guds, Jomfru Marias, Apostlen Andreas' og Johannes Døberens Ære, men kaldtes 1402 af en af Stifterne (Folmer Jepsen Lunge) for capella sancti Andree[2], hvilket blev dets almindelige Navn i katolsk Tid. Det var beregnet til Begravelseskapel for Lunge-Slægten, og en af Stifterne, Ridder Anders Olsen (Lunge), vides da ogsaa at være blevet begravet her (sml. †Gravsten Nr. 4)[3].

Siden maa Rettighederne til Kapellet, inclusive Jus patronatus være overgaaet til Lunge-Slægtens Arvtagere, Billerne[4]. I en senere Tid fæstnedes Betegnelsen »Kannikernes Kapel« til Bygningen, »da die Thumherren sitzen in der Kirche«, som det hedder i en gammel Regning fra 1660'erne[5]; dette Navn træffes første Gang i Regnskaberne for Kirkens søndre Part 1660—61. Men da Kapellet 1700 købtes af Berte Skeel og »med al sin Brug« blev givet til Roskilde Jomfrukloster, »som det nu forefindes med Begravelse, Stolested og Pulpitur«, fik det Navn af »Jomfruklostrets Kapel« eller »de adelige Jomfruers Kapel« (se 1. Bind S. 119). Helgennavnet var nu gaaet i Glemme.

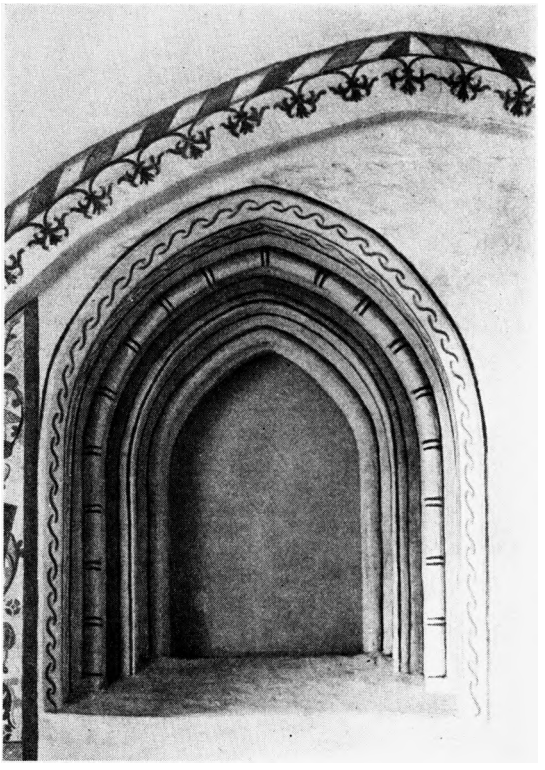
Skønt Buch i sin Fortegnelse 1734 (S. 92) —paa Grundlag af et ældre, nu tabt Haandskrift — angiver Kapellets rigtige Beliggenhed, herskede der dog senere Uklarhed om,

hvor S. Andreas' Kapel egentlig laa. Snart kaldtes det S. Laurentii, snart S. Birgitte, mens man et enkelt Sted finder Andreas' Navn knyttet til det — umiddelbart Øst for beliggende — o. 1612—14 nedrevne S. Christoffers Kapel. Først 1937 gjorde Arhnung opmærksom paa, at Buchs Angivelse var i Overensstemmelse med Virkeligheden.

Om †Alter, se S. 1631.

Kapellet ligger ud for nordre Sideskibs 4. Fag fra Øst mellem Christian 4.s og S. Birgitte Kapel (Fig. 24 a og 128); da det opførtes, fandtes der ingen Tilbygninger ud for Sideskibets tilstødende Fag, og Kapellets Flankemure forsynedes med Vinduer, som blev blændet ved Opførelsen af henholdsvis S. Birgitte og S. Christoffers Kapel. Af Bygningens tre Façader staar saaledes kun den nordre blottet, og den er ikke forblevet uskadt. I 1670 blev Sideskibets Spidsgavle og Smaatage afløst af eet Halvtag (sml. S. 1427), og under dette inddroges ved samme Lejlighed S. Andreas' og S. Birgitte Kapel samt nordvestre Vaabenhus, saaledes at de tre Tilbygninger ikke blot mistede deres selvstændige Tage, men ogsaa Gavltoppene. S. Andreas' Kapels Tagspor, der er delvis bevaret paa Sideskibets Mur, har en Rejsning paa ca. 55°, og Flankemurenes Gesims har siddet i Højde med Saalbænken paa Sideskibets Gallerivinduer (Fig. 72). 1666 nævnes Kapellets Blytag[5].

Kapellet har en profileret Granitsokkel, som svarer helt til Kirkens, og Murene er rejst af røde Munkesten i Munkeforbandt. I Gavlens nedre Del er der et meget stort, spidsbuet Vindue, der flankeres af to lavere, spidse, halvstensdybe Blændinger, hvis Toppunkter danner Vederlag for et bredt, spidst Halvstensstik, der spænder over Midtvinduet ; paa hver Side af denne Gruppe og lige under et Savskifte, der ligger godt halvanden Meter under Gavlens Fodlinie, er der en Cirkelblænding. Over Savskiftet hæver der sig fem ens høje Blændinger, som flankeres af to Skjoldblændinger, alle Halvsten dybe og med hvidtet Bund; Resten af Gavldekorationen er forsvundet sammen med Gavltoppen. Nordvinduet har nu, ligesom Flankemurenes blændede Vinduer, rige gotiske Profiler (Fig. 151 a-b), men det var før Restaureringen i forrige Aarhundrede stærkt ødelagt; Steen Friis skriver i sin Dagbog for 1863, at den i det fremdragne Østvindue fundne Profilering har været anvendt i Nordvinduet, som ved Udvidelse i en ukendt Tid er tilintetgjort og forvansket; ved Istandsættelsen fjernedes en Murpille fra Vinduet, og dets Karme genopmuredes af Formsten. I Vestvinduets Blændingsmur, der bærer et Kalkmaleri med Aarstallet 1511, ses Rester af Stavværk (Fig. 272); Østvinduet (Fig. 129), der formentlig af Hensyn til Alterets Anbringelse ikke er nær saa højt som de to andre Vinduer, sidder over en bred, fladbuet Blænding og indrammes sammen med denne af en stor Spidsbue. I samme Væg, nær Nordhjørnet, findes desuden en slank, fladbuet Blænding og en tilsvarende findes i Nordvæggen, nær Østhjørnet, og i Vest, nær Nordhjørnet; disse tre Blændinger, der alle har Dørhøjde, er ca. 72

E. M. 1946

Fig. 129. S. Andreas' Kapel. Østvindue (S. 1459). Efter Smidt.

cm brede og 42—56 cm dybe og har sikkert været bestemt til Anbringelse af Vægskabe. Paa Storcks Opmaaling af Kirkens Nordside ses dog, at Kapellet har en blændet Døraabning ud for Nordmurens indvendige Blænding; men det er tvivlsomt, om denne Dør er oprindelig.

En spidsbuet Arkade forbinder Kapellet med Kirkerummet; paa Hjørnerne af Arkadens Vanger er der en lille Rundstav, som løber af mod Stikkets profilerede Kragbaand: Rundstav under Hulkel i een Steen.

Rummet dækkes af en Krydshvælving med Halvsten tykke Kapper, hvis spidsbuede Fødselslinier markeres af Rundstave, der sammen med de spidst trekløver-profilerede Ribber støttes af Dværgsøjler med Bægerkapitæl og Konsol formet som et Menneskehoved.

Efter at Jomfruklostret havde faaet Kapellet, blev der indrettet en hvælvet Gravkælder, som 1827 blev ryddet for Kister og fyldt med Jord (sml. 4. Bind), og ved denne Lejlighed fik Kapellet et nyt Stengulv i Niveau med Kirkens Gulv[6]. Dette Gulv fornyedes ifølge Steen Friis' Dagbog 1856 med Fliser, og to Aar senere blev de ovenfor omtalte blændede Vinduer og Nicher afdækket; 1863 fremdroges Kalkmalerierne (sml. S. 1600).

Et *Jerngitter* blev 1827 fjernet fra Kapellet[6], men dette er ikke identisk med det 1655 omtalte †Sprinckeluerch[7]. Ved en Restaurering af Kapellets »Pillemur« 1870 fandt Steen Friis »Spor af Træbilleder, indlagte i Muren«[8]; men hvad han mener med Pillemur og Træbilleder er ikke ganske klart.

[1] Repertorium Nr. 4065, 9. Aug. 1396, sml. Arhnung S. 251 ff. [2] Danske Magazin IV, 357 f. (Repertorium 23. Nov. 1402). [3] Arhnung S. 254, 273. [4] Arhnung S. 273 f.; ifølge Bircherods Samling var Andreas' Kapel »de Billers Beneficium«. Ny kgl. Saml. 1167, 4:o. [5] Regninger over Haandværksarbejde ved Roskilde Domkirke m.v. 1663—66, AM. Diplomsaml., A. Diplomata Danica. (Univbibl.) [6] Protokoller over Reparationer ved Domkirken 1823—54. 2. Bind. Roskilde Domkirkes Arkiv (LA). [7] Arhnung S. 268. [8] Steen Friis' Dagbog 11. Marts 1870 S. 99.

OLUF MORTENSENS VAABENHUS

Nordøstre Vaabenhus eller Oluf Mortensens Vaabenhus ligger paa Kirkens Nordside ud for Højkoret (Fig. 24b) og maa derfor udelukkende have været bestemt for Gejstligheden. Nærmere bestemt ligger Vaabenhuset foran den Arkade til Omgangen ved Højkoret, som efter Opgivelsen af de fremspringende Korsarme blev lukket med en blændingsprydet Mur (sml. S. 1362 f.). Kirkens to vestre Vaabenhuse er ifølge Roskildeaarbogen opført af Biskop Oluf Mortensen, men om Bygherren for det tredie, det nordøstre, hvortil samme Biskops Navn efter Traditionen er knyttet, foreligger der ingen Efterretninger.

— Gennem en Række sammenlignende Hvælv- og Murværksundersøgelser kom Smidt (S. 184 ff.) imidlertid til det sikkert rigtige Resultat, at Vaabenhuset er opført i 1440'rne som den første i den lange Række af Tilbygninger, der rejstes efter Kirkens Brand 1443, og at Traditionen derfor kan have Ret i at tillægge Oluf Mortensen dette Bygningsværk, blot maa det saa være opført i Oluf Mortensens Ærkedegnetid (1441—49), i hvilken han ogsaa genrejste sin afbrændte Residens (sml. S. 1502).

Bygningen, der, ikke blot ved sin Arkitektur, men ogsaa ved sit rige Teglstensmateriale, hæver sig højt over Domkirkens øvrige Tilbygninger, hører hjemme blandt den danske Teglstensgotiks allerfornemste Repræsentanter. Bygmesteren, som har skabt denne lille Perle, er muligvis hentet fra en af Byerne ved den tyske Østersøkyst eller dennes Bagland. Der synes imidlertid intetsteds at være bevaret et Bygningsværk, som kan have været det direkte Forbillede, og den Mulighed foreligger da ogsaa, at Vaabenhuset er Bygmesterens helt selvstændige Komposition over kendte Temaer i den nordtyske Teglstensgotik, hvor Pinakelgavle er ret almindelige (sml. kunsthistorisk Oversigt). Det, der imidlertid — mere end den smukke Taggavl — præger Vaabenhusets Opbygning, er den asymmetriske, men vel afbalancerede Udformning af Gavlfaçadens nedre Dele. Kun enkelte, nærliggende Eksempler kan nævnes paa en tilsvarende Façadeopdeling, nemlig Domkirkens to vestre, i det Ydre meget ødelagte Vaabenhuse, der dog, hvad Stenmateriale angaar, er det nordøstre meget underlegne, samt Vaabenhuset ved den i 1750—70'erne nedrevne Johannes Baptist Kirke i Landskrona[1]; dette Vaabenhus, som bar Aarstallet

1515, var maaske ligesom samme Kirkes Taarngavle, der tidligst kan have været fuldendt i 1460'erne, blevet til under Indflydelse fra Roskilde Domkirke, hvor ogsaa Dobbeltgavlen paa det af Christiern 1. o. 1460 rejste Kapel prydes af tilsvarende Pinakler (sml. Fig. 134). Den rige Anvendelse af flerfarvede Glasursten— Taget var vistnok oprindelig hængt med grøntglaserede Tagpander (sml. S. 1433) — i Oluf Mortensens Vaabenhus er vel sket under Indflydelse fra Nordtyskland, men selv om Bygmesteren muligvis er indkaldt, er det ingenlunde sikkert, at det ogsaa har været nødvendigt at indkalde særlige Teglbrændere eller at importere Glasursten, thi paa det Tidspunkt har danske Teglbrændere sikkert kunnet tilfredsstille selv en meget krævende Bygmesters Forlangende med Hensyn til glaseret Teglstensmateriale.

Vaabenhuset har et enkelt Sokkelskifte af Granit med Hulkelprofil, kun under Flankemurenes sydligste Del er der anvendt et Par Sokkelsten svarende til det øverste Skifte i Kirkens Sokkel; ved denne Sokkel skiller det sig ud fra Kirkens øvrige middelalderlige Tilbygninger, der bortset fra Kapitelhuset, alle har samme profilerede Granitsokkel som Kirken. Murene er af Munkesten i Munkeskifte, og Teglstensmaterialet udmærker sig ved en Rigdom af Nuancer, som maa være fremkaldt ved en meget stærk Brænding af Stenene, af hvilke ogsaa kun et Minimum synes udskiftede. Indtil nogle Skifter under Gesimshøjde er der overvejende benyttet uglaserede rødlige, røde og helt sortbrændte Sten, men under Gesimsen ses tre Bælter paa tre, fire og to Skifters Højde af gule og gulligrøde Sten, som vistnok har været glaserede. Dette gælder endvidere alle de i Bygningen anvendte Formsten, der har haft og delvis har talrige Nuancer i grønt, brunt, rødt og okker; men de to sidstnævnte Glasurer har været mindre vejrbestandige end de første, og langt det største Antal af de Sten, som har baaret disse Glasurer, staar nu kun med ubetydelige Rester tilbage, hvorfor man let faar det Indtryk, at der f. Eks. i Pinaklerne er benyttet grønt- eller bruntglaserede Sten vekslende med almindelige røde Sten.

I cirka tre Meters Højde og ved Underkanten af Vaabenhusets eneste Vindue, der findes i Nord, deles Murene vandret af et profileret Baand, en Vandnæse, som paa Nordfaçaden er ført op over Døren ved retvinklede Knæk, saaledes at de to usymmetrisk anbragte Aabninger, Døren og Vinduet, bindes sammen til en næsten ligevægtig Komposition omkring Facadens usynlige Midtakse, der gaar gennem Vinduets Vestkarm. Den fuldstændige Ligevægt er tilvejebragt ved Anbringelsen af en Cirkelblænding over Døren, placeret saaledes, at dens Centrum er forskudt en Anelse mod Øst i Forhold til Dørens Midtakse og hævet 4—5 Skifter over Vinduets Vederlagshøjde. — Vandnæseprofilet er sammensat af tre Led, øverst et affaset, derefter Vandnæsen, og nederst en Rundstav. Den rundbuede Dør, som sidder under et spidsbuet, pudset Spejl og det store, spidsbuede Vindue, hvis indbyrdes Maalforhold vel er et

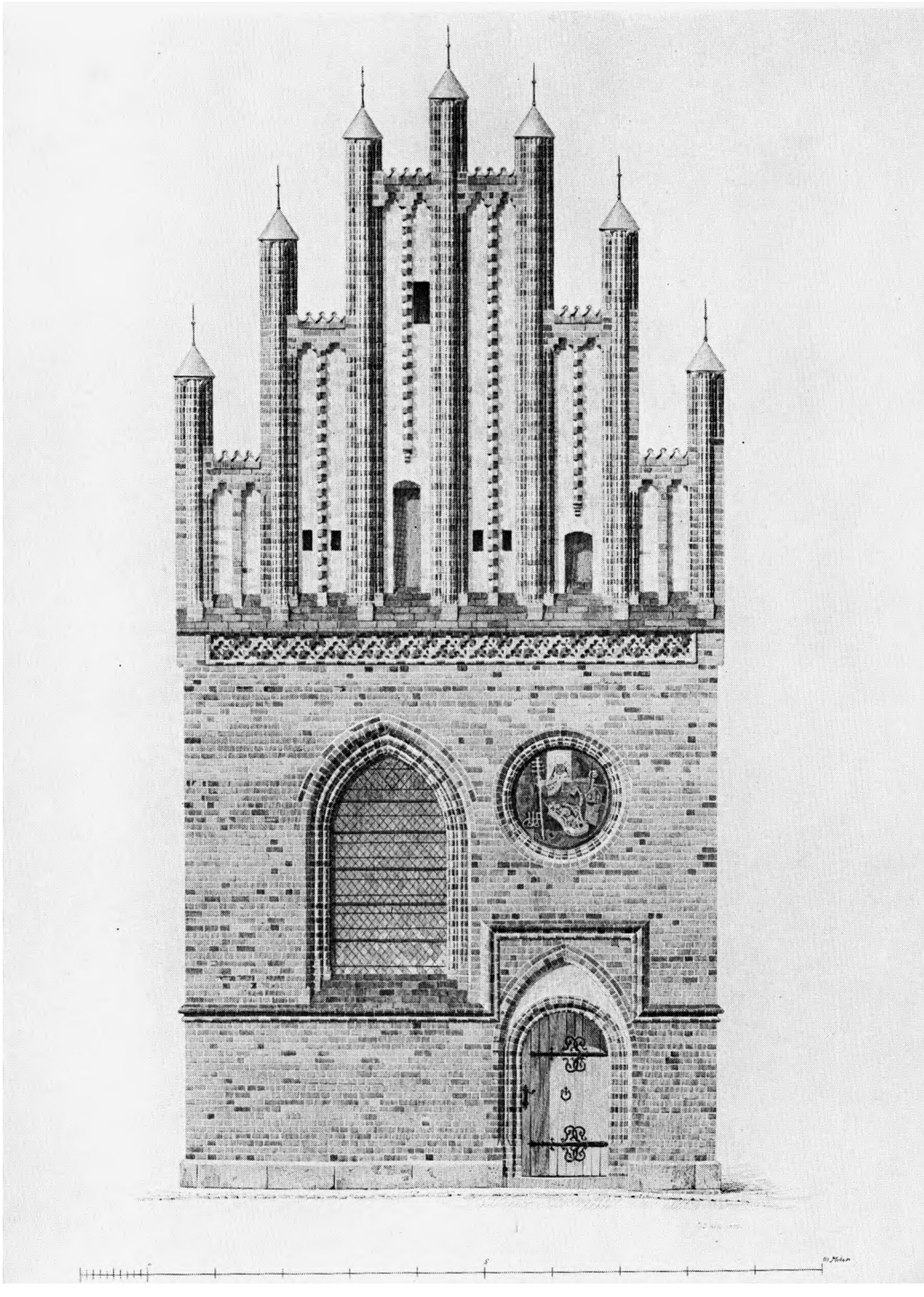

Fig. 130. Oluf Mortensens Vaabenhus. Maalt af O. V. Koch 1899. 1:100.

Studium værd, har udvendig to False og Cirkelblændingen een; Karmene er muret af fire Formstenstyper, og det yderste Led, et alfaset Skifte, er fælles for dem alle; i Vinduets mellemste Led er der en Rundstav paa Kanten, og dets inderste Led har, ligesom Rundblændingens, Trekløverprofil med rundt Midtled; Dørens inderste Led har derimod en Rundstav, mens det mellemste er udformet med fem Stave, hvoraf den midterste er skarprygget og de øvrige runde (Fig. 131, 151 d-f).

Overgangen fra Façadens usymmetriske nedre Del til den symmetriske Taggavl formidles af en Firkløverfrise, anbragt omtrent i hele Façadens Bredde, syv Skifter over Vinduets Stik og i Højde med Flankemurenes Gesims; Frisen indrammes forneden og til Siderne af et fremspringende, afrundet Skifte af Sten i vekslende Farve og svarende til det underste Led i Vandnæsebaandet. Flankemurenes Gesims er udformet som en Trappefrise, hvor underste Led bestaar af en Formsten med Rundstav i Underkanten, og Bunden i Frisen er hvidt afpudset.

Taggavlens syv slanke Pinakler rejser sig fra en bred, skraa Saal, hvis underste Skifte, som ligger i Gavlens Fodlinie, er udformet med et Vandnæseprofil og trukket nogle faa Centimeter frem over Façadens nedre Del, saaledes at det Rundstavsskifte, der indrammer Kløverbladsfrisen, løber af mod Vandnæsen. — De stærkt leddelte Pinakler, hvor hvert lille Søjlebundt har sin selvstændige, glatte Sokkel oven paa den skraa Saal, er alle muret af de samme Formstenstyper, som findes i Facadens nedre Del, suppleret med en enkelt: et spidst Trekløverprofil. Mens de tre midterste Pinakler udelukkende er muret af den trekløverprofilerede Sten med rundt Midtled, har de resterende kun denne Sten i det midterste Søjlebundt og i den øverste, fritstaaende Del. Sideleddet paa de to yderste Pinaklers indvendige Side har en enkelt stor Rundstav, og de tilsvarende Led i den anden Pinakel fra Vest og Øst har henholdsvis fem og tre Stave, hvoraf den midterste er skarpkantet. — Felterne mellem Pinaklerne optages af tvillingdelte, aftrappede Blændinger med Midtstav eller lang Hængestav støttet af en Konsol med Rundstav i Underkanten. Midtstaven i den yderste Blænding til hver Side er Halvsten bred og glat, og de resterende Stave, der har samme Bredde, er muret af kantbrudte Sten (»Skaktavlstave«). Forneden i de fire midterste Blændinger er der enten smaa, retkantede Aabninger, som flankerer Midtstaven, eller større fladbuede, som næsten udfylder Feltet under Hængestaven. Murværket over Blændingerne afsluttes med et svagt udkraget Kantskifte og vandret Afdækning med Munketegl, som har Fald mod Syd, og hver Pinakel dækkes af en lille, kegleformet Kobberhætte, der ender i et lille Spir. Flere Steder foroven i Pinaklerne er der smaa, ovale Aabninger, som fører ind til Fuglereder[2].

Vaabenhusets *Indre,* hvis tre Vægge og Hvælvkapper er dækket af et glat,

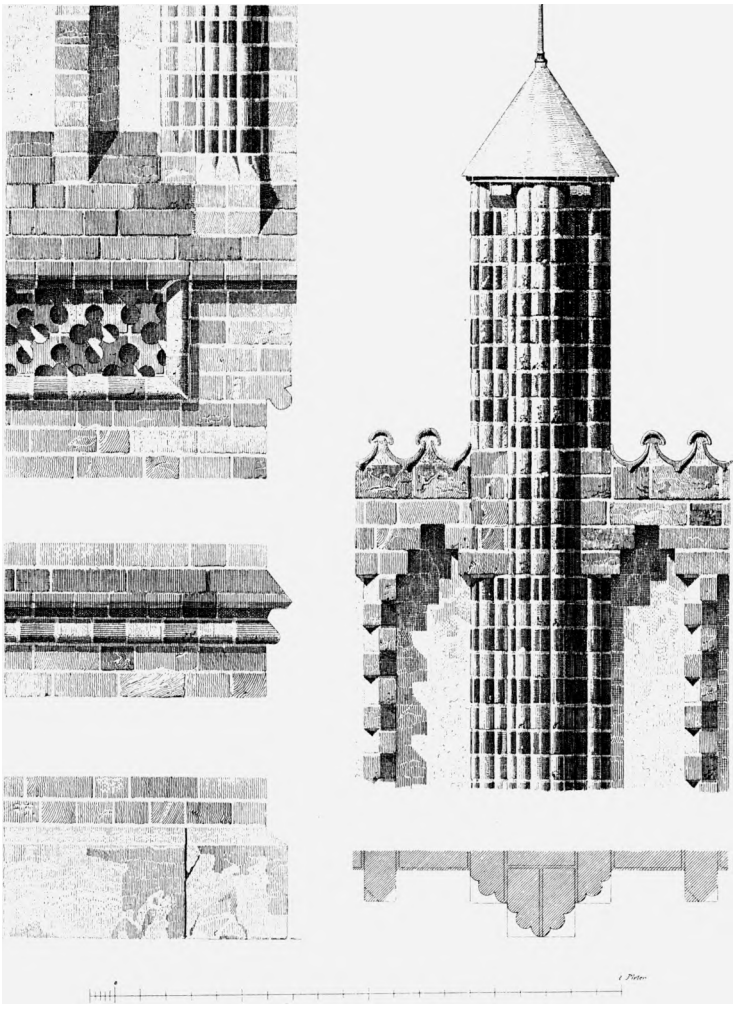

Fig. 131. Oluf Mortensens Vaabenhus. Detailler. Maalt af O. V. Koch 1899. 1:30 (S. 1464).

karakterløst Pudslag, domineres af den nævnte blændingsprydede Lukkemur i Arkaden til Kirken. I de frie Vægge er der 30—45 cm dybe Blændinger eller Nicher (Siddepladser?), hvis Saal ligger ca. en halv Meter over Gulvet; en stor Blænding, som næsten fylder Østvæggen, to smaa under Vinduet samt tilsvarende forneden paa Vestvæggen er fladbuede ligesom den Helsten dybe Fals, hvori Døren sidder. Vinduet er dobbeltfalset, og over de to Blændinger i Vestvæggen er der en tredie, med False og Spidsbue, der mest minder om et blændet Vindue, men der er ikke det mindste Spor af et saadant i Vestfaçaden, og Blændingen er sikkert anbragt af dekorative Grunde ligesom en tilsvarende

Fig. 132. Oluf Mortensens Vaabenhus. Maleriet over Døren, i Thurah: Den danske Vitruvius II. 1749. Tav. 79 (S. 1467).

Blænding i S. Birgitte Kapellets Vestvæg. Rummet dækkes af en Krydshvælving; Kapperne er Helsten tykke, muret i Munkeforbandt med Vederlag i Murene, hvor Fødselslinierne markeres af en Rundstav, som er ført vandret hen under Ribbernes Udspring. De femkantede Ribber er Helsten brede og muret i Forbandt med Kapperne; paa det midterste Stykke af hver Ribbe er hvertandet Skifte (Binderskiftet) muret af forskelligt farvede, glaserede Sten, mens alle de øvrige Sten er røde og gullige, men anvendt saaledes, at de gullige altid findes i Binderskiftet; ingen Overribber. — Hvælvingskonstruktionen er mærkværdig for sin Tid, dels paa Grund af de Helstens Kapper, dels paa Grund af de svære Ribber, som kun i Undtagelsestilfælde træffes i høj- og senmiddelalderlige Hvælv; i Kirkens øvrige Tilbygninger fra 14—1500'rne, der næsten alle er større af Udstrækning, er Hvælvene af en spinklere Konstruktion. Dette Forhold har sikkert sin Forklaring deri, at Vaabenhuset er blevet opført saa hurtigt efter 1443, at man endnu havde Brandkatastrofen med dens styrtende, brændende Tømmer i friskeste Erindring, og derfor har villet sikre Rummet ekstra mod Følgerne af eventuelle Brande.

Fig. 133. Oluf Mortensens Vaabenhus. Maleriet over Døren.
Farvelagt Kopi i Nationalmuseet (S. 1468).

Ifølge Regnskaberne for Roskilde Domkirkes nordre Part blev Taget 1635—36 tækket med Bly, men før den Tid skal Taget have været hængt med grøntglaserede Tagpander, som senere benyttedes til Gulvbelægning i Korgalleriet (sml. S. 1462)[3]. Det nuværende Tagværk og Blytag stammer fra en Istandsættelse 1857, og Gulvet, der er af røde Fliser, blev lagt 1868. Samme Aar fornyedes en nu nedlagt Trappe, der var ført til Tagrummet gennem Hvælvingens sydøstre Hjørne, og Dørfløjen, som er udført efter Tegning af Steen Friis med Beslag tegnet af Chr. Hansen. — En Gravkælder tilkastedes 1806 (sml. 4. Bind).

Kobberpladen med Pave Lucii Maleri. Paa Vaabenhusets Facade er Bundfeltet i den runde Blænding, Tvm. ca. 1,5 m, over Døren dækket af et Maleri paa sammennittede Kobberplader af Kirkens Skytshelgen, Pave Lucius. Maleriet er imidlertid saa over- og ommalet, at der næppe er meget tilbage af det oprindelige. Tidligst er det afbildet i Thurahs Vitruvius 2. Bind 1749 (Fig. 132)[4], hvoraf det fremgaar, at der allerede da maa have været mange utydelige og tvivlsomme Partier, og 1863 meddeler Kirkens Synsprotokol, at

Pladen er saa ødelagt, at det er et Spørgsmaal, om man kan tilvejebringe en nogenlunde paalidelig Efterligning ved Hjælp af de Spor, der er tilbage; og dog fremgaar det af en Udtalelse af Steen Friis (1851—52, S. 39), at Maleriet var restaureret i dette Aarhundrede. I Nationalmuseets Arkiv bevares en anonym, udateret, malet Gengivelse af Kobberpladen (sml. Fig. 133); men den er snarest at opfatte som et Rekonstruktionsforslag fra den sidste Restaurering, der formodentlig har fundet Sted i 1890'erne, da Synsprotokollen for 1886 forlanger, at Maleriet skal restaureres. Oprindelig har det sandsynligvis været udført i Tempera; nu er det oliemalet med rigelig Forgyldning.

Maleriet forestiller Paven siddende i et højrygget Prælatsæde med Udskæringer paa Armlænene. Baggrunden er foroven grøn, forneden rød. Han læser i en rød[5] Bog, som han holder foran sig i venstre Haand, i højre har han Patriarkalstaven med tredobbelt Kors. Han er iført en mønstret Korkaabe, som foran sammenholdes af et Spænde, paa Hænderne har han hvide Handsker og talrige Ringe, og paa Hovedet den tredobbelte Tiara. Forneden ved Siderne er der to Vaabenskjolde (helt misforstaaede hos Thurah), det ene med Stiftsvaabenet, det andet med et Bispevaaben, hvis Mærke nu er utydeligt, men som Kornerup[6] hævder »uden Tvivl« er Biskop Jens Jepsen Ravensbergs (1500—1512), og det stemmer godt med Billedets Stil, at det er malet i hans Tid.

C. M. Smidt: Oluf Mortensens Vaabenhus, i Roskilde Studier. 1944. S. 49 ff. — Vilhelm Wanseher: Arkitekturens Historie II, 526 IT.

[1] H. Wåhlin: Landskrona forna kyrka och dess minnesmärken. 1939. S. 20 f. [2] Smidt: S. 189, Kornerup: Roskilde Domkirke S. 41. [3] J. Kornerup: Notebog III, 153 (NM) og Storck: S. 2. [4] En daarlig Kopi af Stikket i Vitruv findes hos Behrmann 1832 S. V. [y] Saaledes beskrives Farven ogsaa af Kornerup i Roskilde Domkirke, S. 40. [6] Storck: S. 2.

HELLIG TREKONGERS KAPEL.

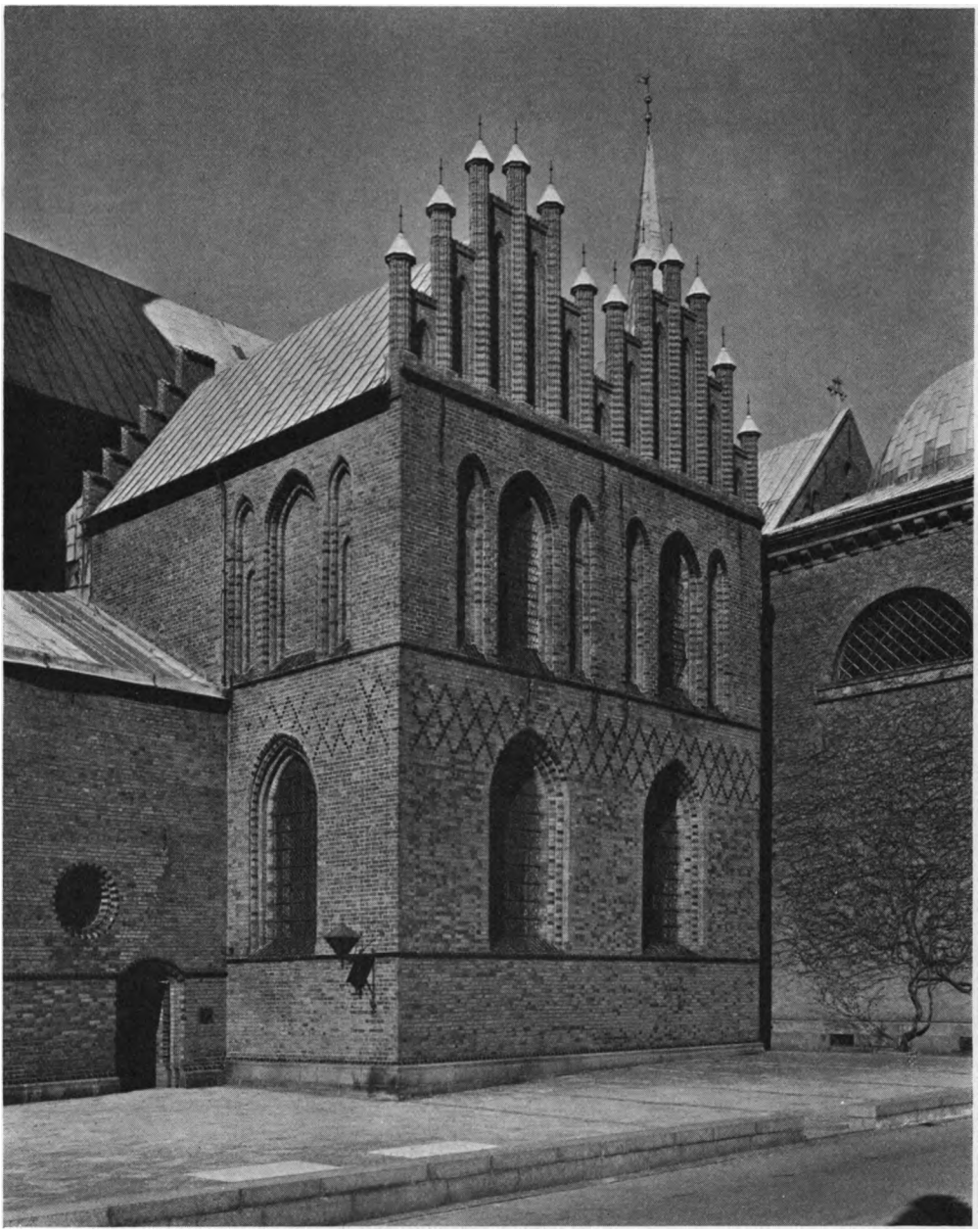
Kapellet blev stiftet af Christiern 1. og hans Dronning, Dorothea, der med et Gavebrev af 28. April 1459[1] forpligtede sig til at bygge et Kapel ved den søndre Side af Roskilde Domkirke, viet til den hellige Trefoldighed, Jomfru Maria, S. Anna, de hellige tre Konger og alle Guds Helgener, mens selve Kapellets Navn blev Helligtrekongers Kapel (sml. †Tavle S. 1481). Af et Afladsbrev af 8. Juni 1462[2] fremgaar, at Kongen til Udøvelse af fromme Gerninger (»pro piis exercendis operibus«) af nyt har indstiftet et »Broderkab« under Navn af Helligtrefoldighed, Vor Herre Jesu Kristi og S. Marias Lidelse (»sub uocabulo sancte trinitatis« etc.) og for dette Broderskab har ladet bygge og oprejse (»edificari et construi«) Kapellet, som han selv, hans Dronning og deres Sønner har valgt til Lejersted for sig og deres Efterkommere. 8. Juni 1462 ansøgte Kong Christiern Paven om Aflad til dem, der besøgte Kapellet paa Mariæ Bebudelsesdag[3]; men det er uvist, om Kapellet allerede da stod færdigt, eller om det først er blevet indviet 1464 samtidig med, at Kongen 9. Okt. udstedte den endelige Fundats[4] med udførlige Regler for Gudstjenesten og for Kapellets Forbindelse med det ovennævnte Broderskab, der anses for at være Spiren til Elefantordenen, og hvis Minde endnu lever i Navnet paa Kapellets øverste Stokværk: Riddersalen. Fundatsen fik pavelig Stadfæstelse 1464[5]. 1475 betegnes Kapellet i et Afladsbrev med Navnet: capella S. Trinitatis[6].

Kapellet blev fuldført med »tre Altere, Kalke, Messeklæder og andre Ornamenter«: Hovedalteret, der formodentlig har været viet de hellige tre Konger, og til hvilket der var knyttet et Kannikedømme, et Trefoldighedsalter og et S. Anne Alter, hver med sit evige Vikardømme; senere stiftedes endnu to Altre, et Alle Sjæles Alter og et Johannes Evangelist Alter, begge 1487 (sml. S. 1633).

1467 deponerede Kongen og Dronningen flere Relikvier i deres Kapel, »at der maa være des ydermere Søgning af gode Mennesker«, nemlig »den nedre Del som er Kæftebenet (Kæbebenet) af Sancte Anne Hoved med nogle andre Helligdomme, som ere et kosteligt Stykke af det hellige Kors og et Mirakel af vor Herre Jesu Kristi Blod og Sakrament udi en Kalk, og ligger en Krystal udover«[7]. Efter Kongens Tilbagekomst fra Rejsen til Rom 1474 overlod han sit Kapel de Relikvier, Pave Sixtus 4. havde foræret ham, tilligemed »den gyldne Rose«, som Paven havde udmærket ham med[8]. I 1484 deponerede Dronning Dorothea to Hoveder af de 11000 Jomfruer[9].

Foruden Kapellets Stiftere, Christiern 1. og hans Dronning Dorothea skal ogsaa Christoffer af Bayern have fundet sit sidste Hvilested her (se dog 4. Bind, Christoffer af Bayerns Begravelse), men af »Efterkommerne« blev kun Christian 3. og Frederik 2. med deres Dronninger, Dorothea og Sophie, begravet her (sml. 4. Bind).

Efter Nedrivningen af Vor Frue Kapel 1774 blev en Del af det udsatte Inventar, der især var fjernet fra Koret, anbragt i Riddersalen, hvorfra det imidlertid forsvandt ved Auktionen 1806. Omtrent paa denne Tid fik Landemodet, der var blevet husvildt paa Grund af Konventhusets faldefærdige Tilstand (S. 1280), Tilladelse til at benytte Riddersalen som Mødested — heraf Navnet Landemodesalen — der samtidig ogsaa maatte afgive Plads til Stiftsbiblioteket, idet Rummet ved et Gitter blev delt i to Dele[10]. Dette Bibliotek havde til Huse her indtil 1859. Nu staar det store Rum tomt bortset fra en Del gotiske Træfigurer, der stammer fra Stiftslandsbykirkerne.

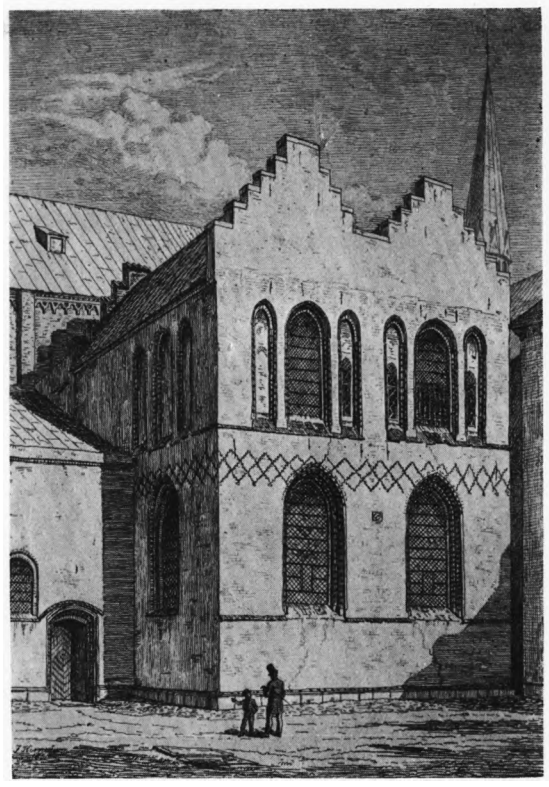

L. L. 1950

Fig. 134. Helligtrekongers Kapel, set fra Sydvest.

Kapellet er opført o. 1460—64 ud for Sydsidens andet og tredie Fag fra Vest som en kvadratisk Bygning i to Stokværk og med Dobbeltgavl mod Syd (Fig. 84, 134). Granitsokkelen ligger 22 cm højere end Kirkens og har samme Profil som denne, men er i sin nuværende Form fra Restaureringen i 1867,

maaske med Undtagelse af den vestre Hjørnesten og en enkelt Kvader i Flugten. Murene er af røde Munkesten med mange sorte Løbere og Bindere i Munkeskifte samt glaserede Formsten, men store Partier af Ydersiderne er moderne skalmuret. Paa enkelte af de gamle Sten ses Rester af Glasur, ikke blot paa de sorte, men ogsaa paa røde Løbere, hvor Glasuren er gullig-hvid. Fugningen er vistnok overalt moderne.

Flg*135, **Hemgtrekongers Kapel. Tegning af J. Kornerup. Efter Steen Frπs 1851—52.**

Understokværket har oprindelig haft fem Vinduer, hvoraf de to mod Øst nu er tilmurede. Saalbænkenes fremspringende Vandnæse fortsætter som et bruntglaseret Baand rundt om Muren; det er, som alle Ydersidens Formstenspartier, stærkt restaureret. De store, spidsbuede Vinduer er mangefalsede med Anvendelse af Søjlebundtsformsten (Fig. 151 g); Stikkene er muret af skiftevis rødt- og sortglaserede Sten. Mellem Østsidens Vinduer sidder et lille, barok Solur af Sandsten, fornyet 1868, da det gamle gik i Stykker under Restaureringen. Resterne opbevares nu i Domkirkens Museum (sml. S. 1481). Over Vinduerne er muret en dobbelt Rudefrise af sorte Bindere og derover igen som Fodlinie for Overstokværkets Vinduer et bruntglaseret Vandnæsebaand.

I Overstokværket danner hvert Vindue en Tregruppe af et bredt Vindue mellem to smalle Blændinger, alle af samme Højde. Midtvinduernes mangefalsede, spidsbuede Stik er i Sydsiden og Vestsiden muret af lutter sortglaserede Sten, mod Syd ses desuden i Sideblændingerne røde og sortglaserede Sten, men ellers er Formstenene uglaserede. I Sideblændingerne har der under et udkraget Løberskifte lidt over Midten siddet et lille, spidsbuet Vindue, hvoraf i Sydsiden kun det vestligste var tilmuret før 1850 (Fig. 135).

Sidemurenes Gesims dannes af to Udkragninger. Ind mod Kirkens Sideskibstag er Kapellet afsluttet med en Dobbeltgavl med ialt 18 Kamtakker og fladbuede Glugger ind til Tagrummene. Paa Sydsiden er Dobbeltgavlen rigt udstyret med stigende Spidsbueblændinger i Kamtakker med 12 Pinakler muret

El. M. 1948

Fig. 136. Helligtrekongers Kapel. Understokværk, set mod Syd. Efter Smidt.

som Bundter af Rundstave og afsluttet med Keglespir. Alt dette er dog en Rekonstruktion komponeret af Chr. Hansen i 1867 efter de bag en glat Skalmuring fundne Spor, som imidlertid har angivet 14 Pinakler og har haft en højere Rejsning[11]. De anvendte Formsten er Efterligninger af de oprindelige, bag den senere Skalmuring bevarede Detailler (sml. S. 1480).

Kapellets Indre er i begge Stokværk udformet med fire Hvælvingsfag om en Midtsøjle, men saaledes at Understokværket tager Broderparten af Højden.

Understokværket aabner sig ind mod Sideskibet med to store, spidsbuede Arkader, hvori der nu er sat en Glasvæg. Bag Glasset staar et nyere Krydsgitter[12] af Jern i en simpel Ramme af Egetræ og med en gotisk profileret, noget ombygget Egetræsdør, der sandsynligvis tilhører Christian 3.s Tid (Fig. 397). En Trappe fører op til Kapellets Gulv, som ligger 60 cm over Sideskibets og i 1740 er blevet belagt med Ølandsfliser som Erstatning for de oprindelige sorte og gule Teglstensfliser[13]. I Gulvet er, skjult under Fliserne, Lemme over Nedgange til to murede Gravhvælvinger med Christian 3.s og Frederik 2.s og deres Dronningers Kister under Monumenterne (se 4. Bind). Det smukke Rum er velbelyst til Trods for, at kun tre af de oprindelige fem Vinduer nu staar aabne (Fig. 136). Alle Vinduerne sidder i dybe, spidsbuede Blændinger; i Vestsidens nordre Del ses, 505 cm over Gulvet, en tilmuret Dør, der har givet Adgang fra en udvendig Spindeltrappe (se S. 1479) til en lille Balkon (en Herskabsstol?), hvis Bomhuller er markeret i Kalkmaleriet. Dørens Hængselstabler paa Murens Inderside ses endnu.

Ved Siden af Døren er der en høj, smal, dobbeltfalset Blænding, og en lignende ses i Østmurens nordlige Del, hvor det maa antages, at Murværkets Kerne dannes af Sideskibets Støttepille. I Kapellets Undermur findes i hver Vinduesbrystning en dyb, fladbuet Niche og desuden hele Vejen rundt en Række lavtsiddende, rundbuede, falsede Smaablændinger af dekorativ Art.

En Centralsøjle støtter de fire høje, smuktformede Hvælv, der er medvirkende til, at Kapellet fremtræder som et af Landets

N. E. 1948

Fig. 137. Helligtrekongers Kapel. Romansk Sojlebase i Understokværket (S. 1474). Efter Smidt.

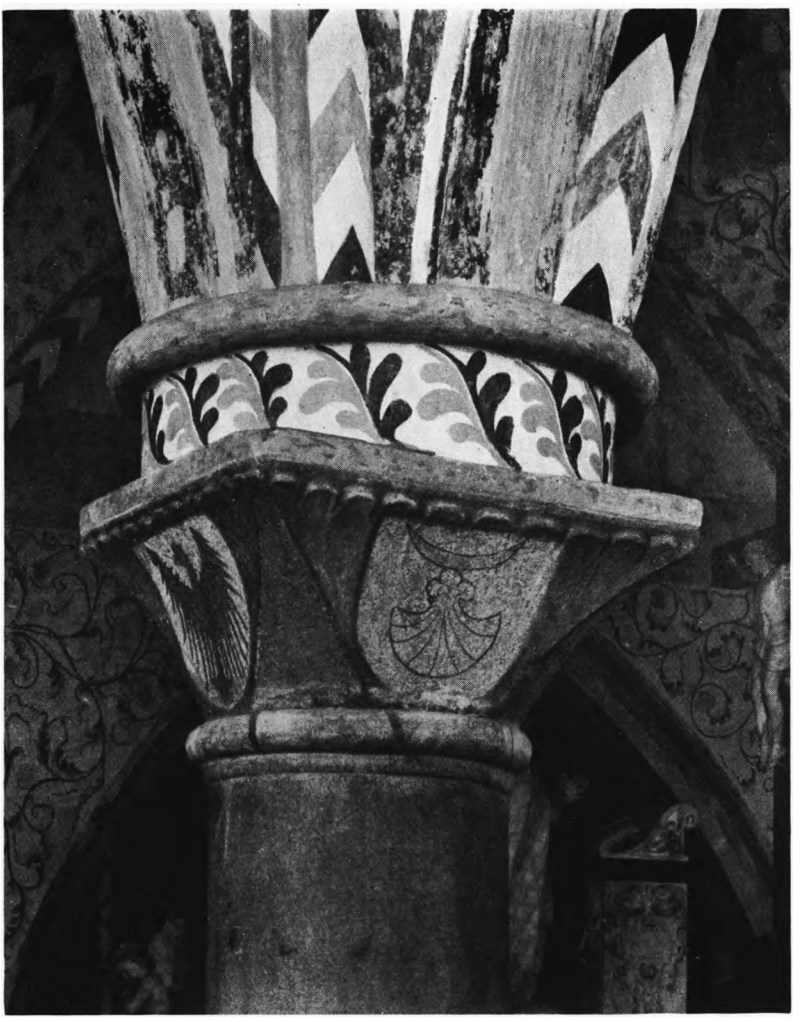

Fig. 138. Profiler af Søjlebaser fra Helligtrekongers Kapel og fra Vordingborg Slotskirke. 1:12½, (S. 1474). Efter Smidt.

skønneste, middelalderlige Rum. Søjlen er af Granit; det 415 cm høje, polerede Skaft er sammensat af to vistnok afkortede romanske Søjleskafter med Fodfladerne mod hinanden, saaledes at Søjlen nu bliver tyndere baade opefter og nedefter. Søjlelegemerne har ganske fine, omløbende Ridser, som om Poleringen kunde være udført ved en Drejeanordning. Begge Søjleskafter har Halsring. Den kubeformede Base (Fig. 137) er dekoreret med et meget kultiveret Palmetornament, der maa tilhøre den sidste Fjerdedel af 1100'rne, d. v. s. Tiden omkring Paabegyndelsen af Domkirkens Østparti. Beslægtede Stykker kendes fra andre sjællandske Kirker[14], særlig Søjlebasen i Vordingborg Slotskirke (DK. VI, Sorø Amt, S. 198) er i denne Forbindelse bemærkelsesværdig, idet den i Form og Maal nøjagtig svarer til Roskildebasen (Fig. 138), og meget taler for, at de oprindelig er hugget som Pendanter, maaske beregnet paa at bære Gallerisøjler i de senere opgivne Korsarme (S. 1341). Trods Palmetfrisernes Forskelligheid kan de godt være hugget af samme Haand, men ikke af den Kunstner, der har hugget lignende Ornamenter for Hvideslægten i Fjenneslev (DK VI, Sorø Amt, S. 326) og Kalundborg. En med Roskildebasen meget beslægtet Palmetfrise findes kalkmalet i Jørlunde Kirke[15], som maaske sammen med betydelige Dele af Byen tilhørte Domkirken i 1100'rnes Slutning. Søjlekapitælet i Helligtrekongers Kapel (Fig. 139) er et romansk Trapezkapitæl med en svagt markeret Tungebort under Platten, en Finesse der iøvrigt er ukendt i Danmark, og som maaske er afledet af et Bladkapitæl.

Paa Søjlen er i Brysthøjde indhugget en Del Initialer og Bomærker, især paa dens Østside. Aarstallet 1598 sammen med et Bomærke og en Signatur bestaaende af et sammenskrevet HvE angiver Afleveringsaaret for Frederik 2.s Monument og dets Kunstner, Hans van Egen; nedenunder staar med store, klare Versaler Geert, Navnet paa hans Broder og Medarbejder (sml. 4. Bind). Et meget lignende Bomærke ved Siden af har kun de to første Cifre i Aarstallet; nedenunder staar et sammenslynget HS. Hans van Egens Signatur gaar igen flere Gange paa Søjlen, endvidere ses et G og et M over hinanden forbundet ved et Kors samt flere andre Mærker fra forskellige Tider.

Søjlen er ikke blot kunsthistorisk af Vigtighed, den er desuden et historisk Dokument af ikke ringe Interesse. I Aarenes Løb er den nemlig blevet anvendt

V. A. 1949

Fig. 139. Helligtrekongers Kapel. Understokværket. Den romanske Midtsøjles Kapitæl (S. 1474).

til Højdemaaling af fyrstelige Personer. Særlig de ældste Mærker maa dog betragtes med nogen Skepsis, man har Mistanke om, at nogle af de høje Herskaber har beholdt Hovedbedækningen paa, og Gulvhøjden siges at være ændret, selv om Forholdene ved Søjlebasen ikke synes at tyde paa det[16]. Det ældste og højestsiddende Mærke er Christiern I.s (219 cm). Dette Maal er i Strid med den paa Skelettet maalte Højde (188 cm), men er maaske indhugget, efter at Frederik 2. havde ladet Gravhvælvingen undersøge, ved hvilken Lejlighed man dog vist kun har kunnet maale uden paa Kisten, og Maalet er nærmest at betragte som en Illustration af den gamle Opfattelse af Christiern 1. som »en stærk, lang og fuldkommen Herre«[17]. Christiern I.s Mærke omtales første Gang af en lybsk rejsende o. 1600. Det næste Maal er Peter den Stores

E. M. 1949

E. M. 1949

Fig. 140—141. Helligtrekongers Kapel. Understokværket. Romanske Granitkapitæler under Ribberne, til venstre i sydvestre, til hojre i sydøstre Hjørne (S. 1477).

(207,6 cm), og det er maaske virkelig afsat under Czarens Besøg i 1716. Paa nedenstaaende Fortegnelse over Mærkerne paa Søjlen er Aarstallet for Indhugningen saa vidt muligt angivet foran Højdemaalet i cm*.

Kong Christiern 1. af Danmark	**1581?**	**219,5?**
Czar Peter den Store af Rusland	**1716?**	**208,4?**
Kong Christian 10. af Danmark	**1906**	**199,4**
Prins Georg af Grækenland	**o. 1920**	**195,6**
Prins Axel af Danmark	**1946**	**193,6**
Kong Frederik 9. af Danmark	**1945**	**192,5**
Arveprins Knud af Danmark	**194 ?**	**192,2**
Hertugen af Gloucester	**1947**	**188,6**
Ekskong Michael af Rumænien	**1950**	**187,9**
Czar Alexander 3. af Rusland	**1887**	**187,3**
Kong Christian 9. af Danmark	**1887**	**184,0**
Prins Valdemar af Danmark	**o. 1920**	**182,6**
Ærkehertug Otto af Habsburg	**1934**	**181,5**
Kong Georg 1. af Grækenland...'	**1887**	**180,3**
Kong Frederik 8. af Danmark	**1887**	**178,9**
Kong Frederik 7. af Danmark	**?**	**176,9**
Hertug Edward Albert af Windsor	**1932**	**173,1**
Kong Frederik 6. af Danmark	**o. 1820**	**170,9**
Kong Chulalongkorn af Siam	**1907**	**165,4**
Kong Christian 7. af Danmark	**?**	**164,1**

Søjlen bærer en lav, cylinderformet Pude med en Vulst af Munkesten, hvorfra Krydshvælvenes Ribber, der er trekløverformede med et meget smalt Midtled (Fig. 151 n), løfter sig sammen med de smalle, ligeledes profilerede Gjordbuer. Paa Ydermurene løber de af paa flade Vægpiller med rundstavsprofilerede

*** Højdemaalene er revideret af El. M. og Aa. RI.**

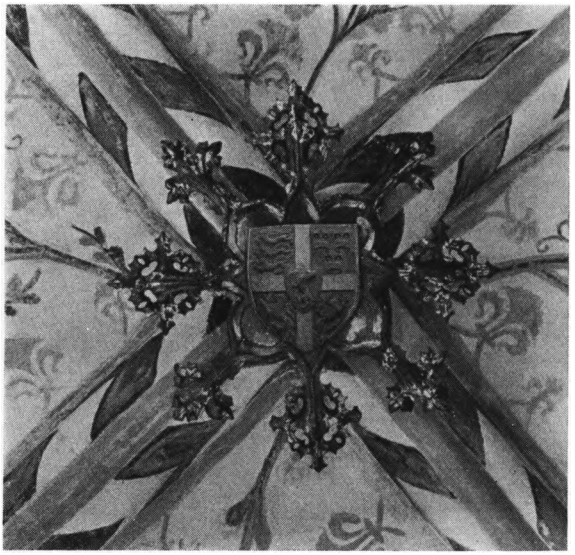
Kanter. I Øst og Syd hviler Gjordbuerne paa en Konsol formet som et Kvindehoved (Fig. 142), i Vest og over den brede Nordpille paa en profileret Konsol. I Hjørnerne staar Ribberne — i de nordre tillige Vægbuerne — paa romanske Granitkapitæler (Fig. 140—41) oprindelig hugget til at bære Hjørnesøjler, da de er glatte eller utilhugne paa Bagsiden (sml. ndf.). Langs Væggene ledsages de kuplede, Halvstens Kapper af en Rundstav. I Ribbekrydsene sidder en i Træ skaaret Roset formet som Rigsvaabnet omgivet af otte gotiske Korsblomster (Fig. 143). Hvælvene har Helstens Overribber, der imidlertid forsvinder i et tykt Pudslag paa Hvælvets Overside. Hvælvingslommerne er helt udfyldt med Trækul, som dækkes af et Sandlag, et Lerlag og et Lag af Mørtel med Teglstensstumper[18] som Underlag for Gulvet ovenover (Fig. 144).

Y. A. 1949

Fig. 142. Helligtrekongers Kapel. Understokværket. Gjordbuekonsol i øst (S. 1477).

»*Riddersalen*«, undertiden kaldet Landemodesalen, optager Kapellets øverste Stokværk (Fig. 145). Den har sit Navn fra et af Christiern 1. oprettet Broderskab, hvorfra Elefantordenen regnes at have sin Oprindelse (se S. 1469). Rummet har den samme Opdeling som Understokværket, men er betydelig lavere. Nord væggen dannes af de oprindelige Sideskibsgavle, der nu staar i blank Mur med Vinduesgrupperne som Blændinger. Ved Kapellets Opførelse blev Vinduerne helt tilmuret og er først fremdraget ved Restaureringen 1860. En Rest af den gamle Støttepille er levnet som en bred, Halvstens Pille mellem Fagene. I det vestre

N. E. 1948

Fig. 143. Helligtrekongers Kapel. Understokværket. Toproset i Ribbekryds (S. 1477). Efter Smidt.

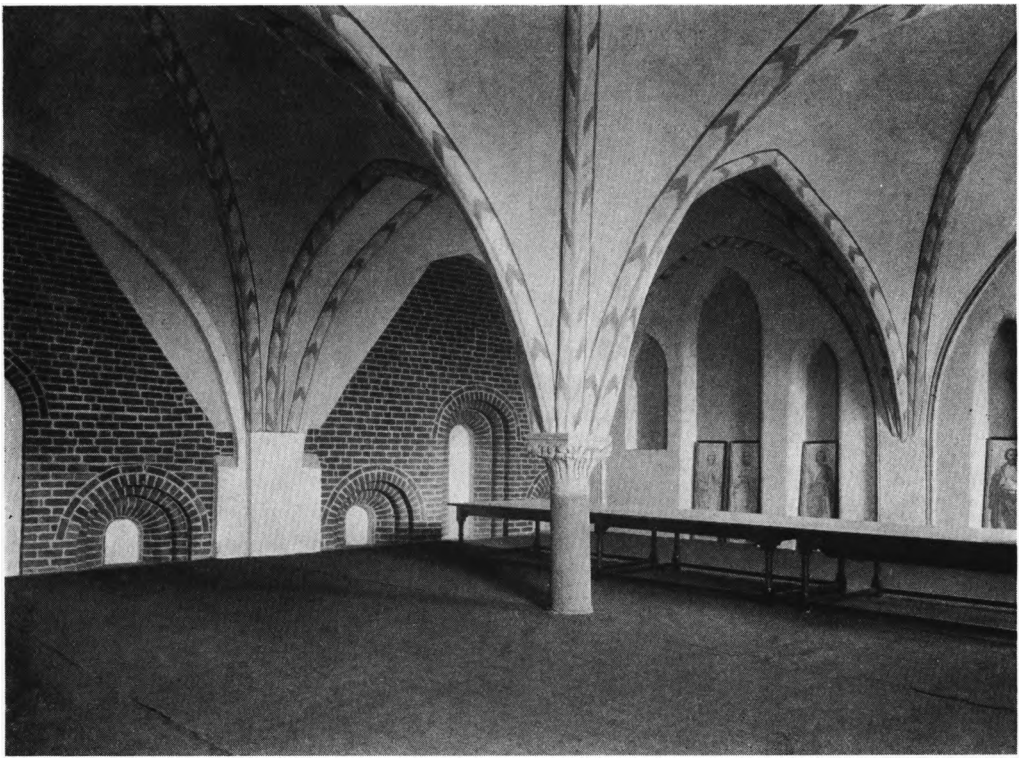

C. M. Smidt 1929

Fig. 144. Helligtrekongers Kapel. Oversiden af Understokværkets Hvælv (S. 1477). Efter Smidt.

Midtvindue er der 1672, som S. 1473 nævnt, brudt en Dør. Samtidig blev den oprindelige Dør fra Spindeltrappen i Rummets Vestvæg tilmuret, saa den nu staar som Blænding. Derover sidder en Blændingsdekoration bestaaende af en dobbelt Spidsbue flankeret af smalle Blændinger afsluttet med halve Spidsbuer, og Syd for Døren ses en fladbuet Blænding. I de øvrige Fag fremtræder de tredelte Vinduer som Blændinger, der gaar helt til Gulvet, dog staar Østsidens nordlige Sideblænding som en Fladbue i spidsbuet Spejl og naar ikke Gulvet. Kun Sydsidens Midtvinduer er endnu i Brug.

Midtsøjlen er af Granit og kun 166 cm høj. Den har ingen Base, og det 52 cm høje, romanske Bladkapitæl (Fig. 146) er oprindelig lavet til en lidt tyndere Søjle og har muligvis sammen med Hjørnekonsollerne i Understokværket været benyttet i et senromansk Kapel (se S. 1496). Baade Kapitælet og Hjørnekonsollerne adskiller sig ved deres rutinerede og fint gennemførte Stenhuggerarbejde fra al anden Granitskulptur paa Sjælland. Kun Kapitælerne i Ledøje Kirke (Smørum Hrd., l.Bind, S. 576), der er belgiske Importstykker af Kalksten, er af ligesaa høj Kvalitet, og ligesom disse viser Roskildekapitælet hen til rhinsk Arkitektur. De fire Fag Krydshvælv har brede Ribber og Gjordbuer med samme Trekløverprofil som Understokværkets; i Sydhjørnerne løber Ribberne ned paa smaa Konsoller, og i Ribbekrydsene sidder kvadratiske Slutsten. Hvælvene har Overribber med Trinsten. Vægpillerne, undtagen Nordsidens, kantes af to fine Rundstave, der fortsættes langs Skjold-

Hude

Fig. 145. Helligtrekongers Kapel. Øvre Stokværk, »Riddersalen« (S. 1477). Efter Smidt.

buernes nedre Dele. Efter sidste Restaurering staar søndre Sideskibs Spidsgavle som blank Mur i Riddersalens Nordvæg; iøvrigt er Rummet kalket.

En *Spindeltrappe* paa 32 Trin er bygget paa Kapellets Vestside i en Murfortykkelse i Tilslutning til Kirkemurens Støttepille. Den nederste Dør er indvendig fladbuet, udvendig omdannet til Rundbue. Trappens Loft er muret af stigende Fladbuer, ca. 4m over Jorden sidder en Glug. 24 Trin oppe har en lille, fladbuet, nu tilmuret Dør ført ind til en Balkon i Kapellets Understokværk (sml. S. 1473). Trappen fører videre til Vaabenhusets Overstokværk, hvorfra en Trætrappe maa have ført op over Trappehusets og den gamle Støttepilles senere forstyrrede Afslutning til en af Træbomme baaret Repos foran en lille fladbuet, nu tilmuret Dør til Kapellets Overstokværk.

Ændringer og Tilføjelser. De efter Kapellets Fuldførelse foretagne Byggearbejder har ud over de i det foregaaende nævnte haft Karakter af Reparationer. 1591—94 paalagde Christian 4. flere Gange Tycho Brahe, der havde Kapellet som Len, at lade det reparere, da det var »saa bygfældigt og forfaldent, at det vilde nedfalde og i Grunden fordærves, saafremt ikke dertil med det første skaffes Raad og kommes til Hjælp«[19]. Hermed hentydes antagelig

K. W. 1945

Fig. 146. Helligtrekongers Kapel. Romansk Kapitæl i øvre Stokværk (S. 1478). Efter Smidt.

til Forraadnelsen af de ca. 25 x 21 cm Egetræsbjælker, der under Overstokværkets Gulvhøjde er indlagt i Øst- og Sydmuren som Ankre, og som maa have foraarsaget Sætninger i Gavlene. 1860[20] og atter i 1929[21] blev de delvis reparerede. Tycho Brahe havde med stor Koldblodighed ladet de kongelige Ordrer gaa over Hovedet paa sig og fik til sidst Kongens Tilladelse til at nedtage det øvre Stokværk, hvilket dog heldigvis ikke kom til Udførelse. 1658 blæste Blytaget paa Kapellet op, og 1666 blev der lagt ny Skotrende mellem Kapellet og Vaabenhuset[22] Vest for dette. — 1860 blev Riddersalen restaureret[23]. Særlig interesserede man sig under Steen Friis's Ledelse for Nordvæggen, der dannes af Sideskibets Spidsgavle med deres Vinduesgrupper. Murværket var stærkt medtaget, muligvis af Branden 1443; det blev omhyggeligt istandsat og viser nu bedre end noget andet Sted i Kirken det romanske Sideskibs karakteristiske Gavltrekanter (se S. 1374). 1862 fik Kapellet paa Statens Bekostning helt nyt Tagværk og Blydækning, men Rejsningen blev, antagelig for at spare Tømmer og Bly, mindre, end den havde været før. Ved denne Lejlighed opdagede man, at Dele af det oprindelige Murværk stod bag de skalmurede Façadegavle, og Steen Friis lod Arkitekt Hartmann udarbejde en Tegning til Gavlenes Rekonstruktion, men den blev forkastet af Kirkens Arkitekt, Chr. Hansen, som, efter at Det særlige Syn flere Gange havde bragt Sagen i Erindring, 1866 lod fremstille Formsten efter sine egne Tegninger og var klar til at paabegynde Restaureringen. Næppe var Stilladset imidlertid rejst, før man, som Steen Friis havde forudsagt, opdagede, at der stod betydelige Rester af den gamle Gavl bag Skalmuringen, og efter et meget stærkt Pres fra Steen Friis's Side lod Chr. Hansen sig bevæge til at kassere de allerede tilkørte Formsten og fremstille nye efter de fundne Spor (Fig. 147). Ogsaa Tegningen maatte omarbejdes, men mens de gamle Gavle havde 14 Pinakler, fik de nye kun 12. Det var historisk en Misforstaaelse, og Skitsen (Fig. 148 a-b) vil vise, at det ogsaa arkitektonisk var en alvorlig Fejl af Chr. Hansen, at han ikke gengav Façaden dens gamle Rejsning og Ind-

deling. Samtidig blev det allermeste af Granitsokkelen fornyet, og store Dele af Façaden blev skalmuret og Formstenene i stor Udstrækning udskiftet (se S. 1471).

†Tavle. Paa Kapellet skal der have været en Tavle med følgende Indskrift: »Anno ab incarnatione Domini 1462 erecta et fundata fuit hæc insignis capella in honorem S. Trinitatis, Mariæ virginis, S. Annæ, Trium Regum, et omnium sanctorum« (»Aar 1462 fra Herrens Kødblivelse blev dette udmærkede Kapel bygget og grundlagt til Ære for Treenigheden, Jomfru Maria, S. Anna, de hellige tre Konger og alle Helgener«)[24].

Som ovenfor nævnt blev det oprindelige *†Solur* paa Sydsiden beskadiget under Restaureringen i 1868. Steen Friis fandt det i fire Stykker i en Bunke Murbrokker og tog det i Forvaring. Det opbevares nu i Domkirkens Museum. Soluret er af Sandsten og maaler 39 x 41 cm. I Hjørnerne staar i Bladslyng Aarstallet 1629 (?).

Kalkmalerier, se S. 1592.

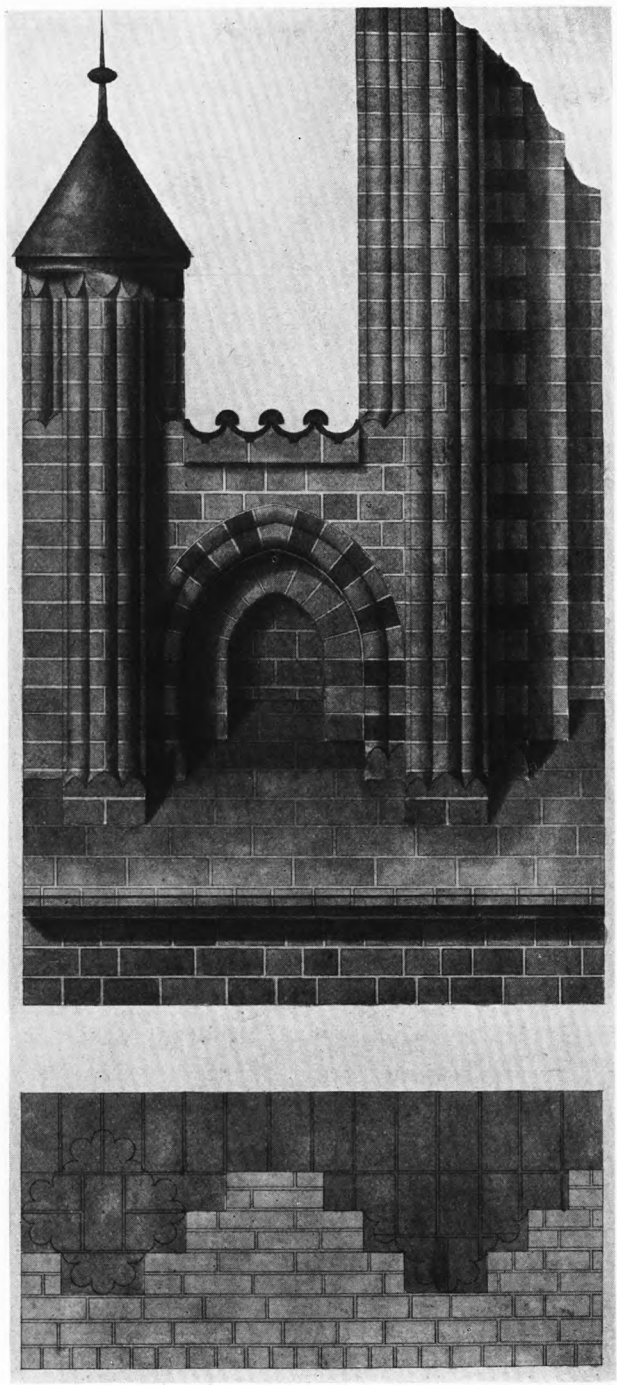

Fig. 147. Helligtrekongers Kapel. Detail. Niels Hartmanns Rekonstruktion paa Grundlag af de fundne Gavlspor. 1:30. Efter »Dekorationer« S. 71. (S. 1480).

E. C. Werlauff: De hellige tre Kongers Kapel. Kbh. 1849. — C. M. Smidt: Roskilde Studier. 1944. S. 54 ff. — J. Kornerup:

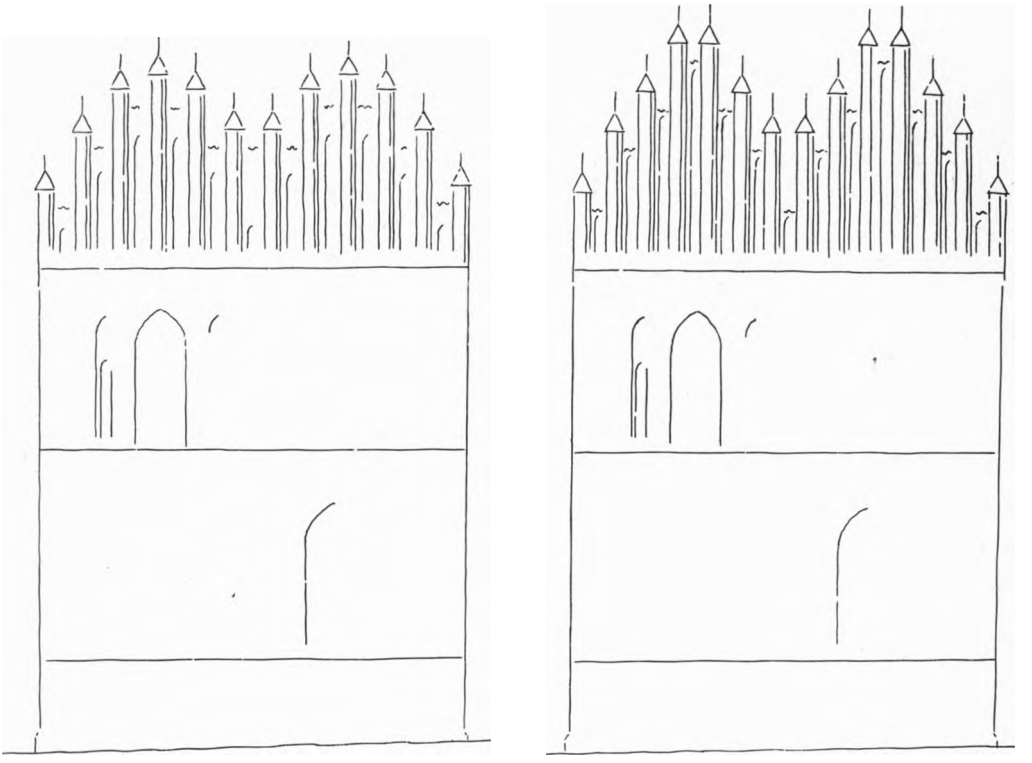

Fig. 148 a—b. Helligtrekongers Kapel. Skitse af Sydfaçadens nuværende Udseende og Rekonstruktion af Gavlenes 14 Pinakler. Ved Aa. RI. (S. 1480).

Den historiske Søjle i Roskilde, i Maanedsmagasinet. 1910. S. 179 f. — Arthur Fang: Kongesøjlen i Domkirken, i Jul i Roskilde 1946 S. 9 ff. — V. Hermansen: Christiern den Førstes Højde, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1950. S. 175 ff.

[1] Dipl. Chr. I. S. 107. [2] Smst. S. 140. [3] Acta Pontificum Danica VI, Nr. 5188 S. 544. [4] Dipl. Chr. I, S. 159—63. [5] Smst., S. 295 ff. [6] 19. Juni 1475. Acta Pontificum Danica IV, Nr. 2651, S. 121. [7] Dipl. Chr. I, S. 187 f. [8] Chronicon Skibyense (Skrifter af Paulus Helie VI, 59 f.), Roskilde-Aarbogen 1448—1549 (Rørdam: Kildeskrifter I, 315), Johannis Svaningii Commentarii (Bartholins Coll. J, 369 f.); sml. Christian Pedersens Danske Skrifter udg. af C. J. Brandt 1856, V, 508 f. [9] Repertorium Nr. 5554. [10] Behrinann, S.55f. [11] Steen Friis' Dagbog. Indbundne Tegninger, Nr. 21. »Dekorationer« Nr. 70,71 (Roskilde Stiftsbibliotek). [12] Steen Friis omtaler (1851 S. 36) Gitteret i Arkaden, som Drengene »plejede« at kravle over for at komme ned i Kapellernes Gravhvælvinger. Det var et Krydsgitter som det nuværende, men uden Overramme, med en Række palmetformede Spidser paa Overkanten og noget lavere. [13] Steen Friis 1851—52 S. 37. Thurah meddeler, at Gulvet ved Omlægningen 1749 blev forhøjet $2^1/_2$—3 Tommer, hvilket næppe er muligt i Betragtning af, at Tykkelsen over Gravhvælvingerne kun andrager 6 Tommer (Steen Friis 1851 S. 55). [14] Smidt S. 41 ff. [15] P. Nørlund og E. Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier. 1944. PI. XI. [16] V. Hermansen: Christiern den Førstes Højde, S.175 ff. [17] Huitfeldt: Danmarckis Rigis Krønicke II, 960. [18] Smidt S. 198. [19] Kane. Brevb. 30. Aug. 1591, 1. Aug. 1593, 4. Sept. 1594. [20] Steen Friis' Dagbog. [21] Smidt, S. 198 f. [22] Danica Altaria Roskildensia, Fase. 50. 1663—69. Arnemagn. Saml. (Univbibl.) [23] Steen Friis' Dagbog 20. Marts 1860. [24] Danske Magazin III, 198.

SYDVESTRE VAABENHUS.

Til Helligtrekongers Kapels Vestside slutter sig et Vaabenhus, der i Plan er formet som en skæv Kvadrat, og hvis Størrelse er bestemt af Afstanden mellem Sideskibsmurens Støttepiller (Fig. 25 a). Vaabenhuset, der oprindelig har haft to Stokværk, er projekteret samtidig med Kapellet (jfr. Spindeltrappen, S. 1479), og indtil ca. 3,5 m over Sokkelen er de to Bygninger i Forbandt, men dette kan være opnaaet ved, at der ved Kapellets Opførelse er blevet afsat en Fortanding i Undermuren, som ikke er ført igennem i hele Højden, og en svag Forskel i Karakteren af Murværket i de to Bygninger taler mod en absolut Samtidighed. Imidlertid maa Vaabenhuset være opført umiddelbart efter Kapellet cl. v. s. i sidste Halvdel af 1460'erne af Biskop Oluf Mortensen[1].

Vaabenhuset er opført af røde og sortbrændte Munkesten i Munkeforbandt og med Anvendelse af glaserede Sten og Formsten som Kapellets (S. 1471). Murene hviler paa en Granitsokkel under en Skraakant af glaseret Tegl, alt som paa Kapellet, men liggende to Skifter lavere. Sokkelen er dog saa stærkt restaureret, at det næppe er muligt at sige, om der er bevaret noget oprindeligt.

Sydfaçaden har i Understokværket været usymmetrisk komponeret med en endnu bevaret, fladbuet Dør med profilerede False (Fig. 151 h) af skiftevis glaserede og røde Sten i Murens østre Del; et senere flere Gange ombygget Vindue er af Hensyn til Hvælvet anbragt omtrent midt i Muren. Et glaseret Vandnæseprofil som Kapellets, men liggende to Skifter lavere, bøjer op over Dørens Stik og har antagelig dannet Fodlinie for Vinduet, som det endnu er Tilfældet under det store, spidsbuede, falsede Vindue midt i Vestmuren. I Overstokværket har Sydsiden haft to symmetrisk anbragte Vinduer, hvoraf nu kun Nichernes Underdel ses indvendig. Vestsidens Overstokværk har to høje, spidsbuede, falsede Vinduer, der af Sideskibets Støttepille er trykket saa langt mod Syd, at det nordre sidder midt i Muren. Det søndre, der nu er tilmuret, har indvendig siddet i spidsbuet Spejl og har paa Grund af Hvælvet været lavere end det nordre, som har en i Falsen udmuret Brøstning og indvendig sidder i et rundbuet Spejl. Begge Vinduer har oprindelig været saa store, at de begyndte lige over Gulvet i Overstokværket. Vaabenhuset havde indtil 1672 en Gavl mod Syd af ukendt Udseende, men er nu dækket af et Halvtag (Fig. 84).

I *det Indre* staar Understokværket glatpudset undtagen paa Kirkemuren,

hvor en rundbuet, falset Dør fører ind til Sideskibet, og hvor Sideskibsvinduet er genaabnet. I Ydermurene sidder en Række Nicher, hvoraf en fladbuet Øst for Døren sikkert er oprindelig, mens de øvrige, der er tredobbelt rundbuede og dobbelt rundbuede i fladbuede Spejl, paa Grund af de moderne Pudslag ikke kan bestemmes. Rummet er dækket af et Krydshvælv med Vægbuer i Nord og Øst. Den sidste har paa Grund af det Fremspring, Støttepillen og Spindeltrappen danner paa Væggen i den sydlige Del en Bredde af 102 cm. Halvstens Vægpiller med to Skifter højt Kragbaand bestaaende af et afrundet Led under en Retkant bærer i Nordhjørnerne Hvælvingsribberne, der har samme Profil som Ribberne i Helligtrekongers Kapel og i Toppen mødes ved en lille, kvadratisk Slutsten. Hvælvet har ingen Overribber, men Sænkningerne mellem Kappernes Oversider er udfyldt med Munkestensmurværk, der igen dækkes af Oversidens Pudslag og maaske er paalagt umiddelbart efter Hvælvets Opførelse som en Beskyttelse mod Vejrliget inden Vaabenhuset var under Tag[2].

Overstokværket, som man er kommet op til ad Spindeltrappen (S. 1479), viser i Nordsiden Sideskibets spidsbuede Vinduesgruppe som Blændinger. I Midtvinduet er der, vistnok ved Vaabenhusets Opførelse, anbragt en fladbuet Døraabning, hvori der senere er sat en rundbuet Dør, som fører in.d til Sideskibsgalleriet. Rummet har inden Gavlfaçadens Nedrivning været overdækket med et Krydshvælv. I det nordvestre Hjørne, hvor en Rest af Hvælvet er bevaret, ses en Halvstens Hjørnepille og en Stump af en simpel Halvstens Ribbe. Mod Nord og Øst, hvor Hvælvet har været bygget op mod ældre Mur, har det haft Skjoldbuer. Rummet har haft en Højde af 4,75—5,00 m. Gennem Overstokværket har der været en Trappeforbindelse til Riddersalen i Helligtrekongers Kapel (se S. 1478).

Ændringer. Ved Skrivelse af 31. Marts 1672[3] indberettede Stiftsamtmand v. Körbitz »den allerskadeligste Snevraa bag Gavlen over det søndre Vaabenhus, hvoraf Hvælvingerne . . . formedelst Vand og Sne har taget slig ubodelig Skade . .. saa de var igennem raadnede og næppe kan blive staaende...« og udbad sig Befaling om, at »bemeldte Gavl og skadelige Snevraa maa nedtages, Muren skraat ned forliges og med et flakt Tag forsynes«. Efter at Kongen ved Resolution af 6. April 1672[4] havde bifaldet dette, blev Arbejdet sat i Værk, og Vaabenhuset fik derved sit nuværende, reducerede Udseende.

1634 blev Vaabenhusene kalkede (indvendig?) (Rgsk.). 1666 tilmurede Jens Pedersen i Roskilde et Vindue paa vestre Side (i Overstokværket?) af søndre Vaabenhus, og Glarmesteren satte et nyt Vindue i Overstokværket (Rgsk.). Blytaget paa Vaabenhuset blev repareret, »der de gaar op til Klokken« (Rgsk.).

1858—59 blev Vaabenhuset underkastet en Hovedreparation. Blytaget blev fornyet og Tagkvisten(?) omsattes. Granitsokkelen og dens glaserede Skraakant samt det glaserede Fremspring og Dørindfatningen »gengaves efter det gamle

næsten ganske af nyt«. Hele den ydre Beklædning af Mursten paa søndre Façade maatte nedtages og opmures med nye Sten. Da det originale Vindue ikke kunde gengives, fordi det gik op nærTaget(?), og det fra 1672 (se Fig. 135) var meget vansirende (?), toges Motivet til et rundt Vindue fra det nordøstre Vaabenhus. Overstokværkets Vestvinduer blev fremdraget. Arbejdet blev udført af Murermester Brock (Rgsk.). Steen Friis ansaa det med Beklagelse for haabløst at fremsætte Forslag til Genfremstilling af Gavlen.

Vaabenhuset staar nu indvendig glatpudset og med Gulv af røde Leriliser. Overstokværket har Bræddegulv.

[1] Roskilde Aarbogen 1448—1549, i Rørdam: Kildeskrifter I, 1 S. 319. [2] Smidt S. 205. [3] Indlæg Nr. 308 til Sjæll. Tegn. under 6. April 1672 (RA). [4] Sjæll. Tegn. fol. 123 f. (RA).

S. BIRGITTE KAPEL.

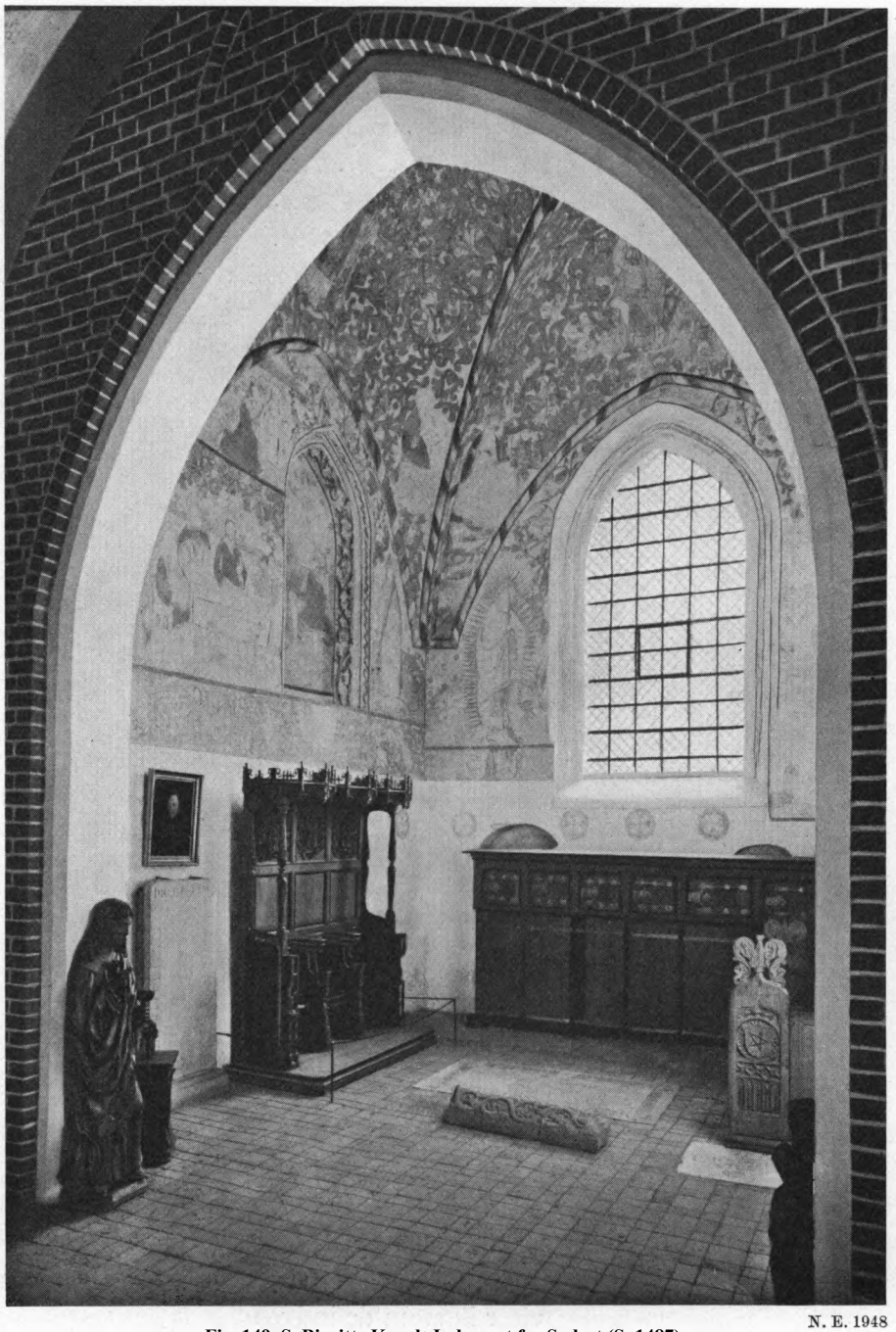
Kapellet stiftedes, byggedes og begavedes med Gods og Rente af Biskop Oluf Mortensen (Baden)[1], død 1485. Paa et endnu bevaret Kalkmaleri (S. 1604) betegnes han som dette Kapels Grundlægger. Ved sin Død fandt han ogsaa sit sidste Hvilested her, formodentlig foran Hovedalteret, og hans smukke, itubrudte Gravsten (Nr. 25, 4. Bind) ligger her nu atter. Senere blev ogsaa Kanniken Peder Andersen [Jernskægl begravet i Kapellet (Gravsten Nr. 35, 4. Bind). Om Sammenblandingen af S. Birgitte, S. Laurentii, S. Andreas' og Vor Frue Kapeller, se under de sidstnævnte.

Foruden Hovedalteret, hvis Navn ikke er overleveret, men som sikkert har været viet til S. Birgitta, grundedes i Tidens Løb i alt Fald to Altre til i Kapellet: S. Johannes Evangelists og et, der kun kendes under Betegnelsen »det nye Alter«. Ogsaa et Helligkorsalter er nævnt i Kapellet, men her foreligger muligvis en Misforstaaelse (se iøvr. †Sidealtre Nr. 68—71).

I Kapellet stod 1734 (Buch S. 92) »adskillige Stykker af det gamle Alteres Flage« (S. 1658), desuden det store Triumf krucifiks med Sidefigurer (S. 1671), samt de to Serafer (S. 1618).

Kapellet, der er samtidigt med det Vest for beliggende Vaabenhus, har Plads ud for nordre Sideskibs 5. Fag fra Øst (Fig. 25a, 128). Kapellet er nu inddraget under Sideskibstaget, men indtil 1670 havde det sit selvstændige Sadeltag ligesom de øvrige Kapeller i Nord (sml. S. 1459). Efter det paa Sideskibsmuren bevarede Tagspor synes Rygningen at have ligget ca. 1,5 m lavere end S. Andreas' Kapel (Fig. 66, 72); af Blændingsdekorationen er intet bevaret, og Gavlen har kun et bredt spidsbuet, falset Vindue. Bygningens faa bevarede udvendige Detailler viser ligesom de indvendige stor Slægtskab med Helligtrekongers Kapel, og der kan næppe være mange Aars Forskel paa de to Bygningers Alder.

Kapellet har profileret Granitsokkel svarende til Kirkens, og Muren er af røde Munkesten med sortglaserede Bindere lagt i rhombeformèt Mønster i

N. E. 1948

Fig. 149. S. Birgitte Kapel. Jndre, set fra Sydøst (S. 1487).
Efter Smidt.

V. A.1950

Fig. 150. S. Birgitte Kapel. Ribbenedløb (S. 1487).

Højde med Vinduessaalbænken; hele Muren er stærkt restaureret, og Steen Friis skriver i sin Dagbog for 1863, at Siksak-ornamentet er blevet kompletteret. Sortglaserede Sten er anvendt i hvertandet Skifte i Vinduets udvendige False, og langs Vinduets Helstensstik er der et Fladskifte af Bindere. Indvendig (Fig. 149) har Vinduet to False mellem affasede Led, og en spids, vindueslignende Blænding i den ret tynde Vestmur, der er opført som Skillemur til Vaabenhuset, har en enkelt retkantet Fals. I Nordvæggen, hævet ca. en halv Meter over Gulvet, er der to dybe, fladbuede, uens høje Blændinger, der sikkert ligesom de tilsvarende i S. Andreas' Kapel, har været bestemt for Skabe (eller Altre?) Kapellet aabner sig mod Kirken med en spidsbuet til begge Sider falset Arkade. Det samtidige Krydshvælv (Fig. 274) har ingen Skjoldbue, men hviler paa Forlæg i Væggene, og Fødselslinierne markeres af Rundstave; disse har paa det nederste Stykke vandret Forløb, saaledes at Rundstaven i de to nordre Hjørner kommer til at danne Vederlag for de profilerede Ribber (Fig. 276), der mødes foroven om en lille, ottekantet Slutsten; i Sydhjørnerne derimod har Ribben Forlæg i en halv Stens Hjørnepille (Fig. 150). Til denne Hjørneløsning, Ribbeprofilet og Vinduets Formsten (Fig. 151 n og i) findes fuldstændige Paralleler i Helligtrekongers Kapel (sml. S. 1476), hvorfor man maa slutte, at der ikke kan ligge lang Tid mellem Opførelsen af de to Kapeller.

1827 blev Kapellet ryddet[2], 1856 fik det nyt Flisegulv, og 1863 blev den egentlige Restaurering sat i Gang[3].

Om *Kalkmalerier,* se S. 1600.

[1] Roskildeaarbogen, i Rørdam: Kildeskrifter I, 1 S. 319, Otto S. 111, sml. Steen Friis 1851—52 S. 181—83. [2] Protokoller over Reparationer ved Domkirken 1823—54.
2 Bd. Roskilde Domkirkes Arkiv (LA). [3] Steen Friis: Dagbog 1863—66.

NORDVESTRE VAABENHUS.

Nordvestre Vaabenhus er opført af Biskop Oluf Mortensen [Baden][1] ud for nordre Sideskibs 6. Fag fra Øst (Fig. 25 a, 128). Det mistede ligesom de to Øst for beliggende Kapeller sit selvstændige Tag 1670, da Sideskibstaget forlængedes (sml. S. 1459). Ved Opførelsen af Christian 9.s Kapel 1917—1924 blev Vaabenhuset inddraget som Forhal til dette og Nordfaçaden dækket; af Bygningen er iøvrigt kun et ca. 3 m bredt Stykke af Vestmuren synligt, og det Ydre kan alene studeres gennem Opmaalinger (sml. Kirkens Nordfaçade bagest i dette Bind) og Fotografier.

Den historiske Efterretning om, at Oluf Mortensen er Vaabenhusets Bygherre, bekræftes af de bygningstekniske Forhold, thi Façademurene paa dette og S. Birgitte Kapel er i Forbandt med hinanden, og den Mønstermuring af sorte, glaserede Bindere, der ses paa det sidstnævnte, fandtes ogsaa paa Vaabenhuset, men ganske vist kun Øst for Døren; at der ikke var nogen tilsvarende Vest for Døren kan dog skyldes senere Tiders Skalmuring, og saa sent som 1863 blev Bygningens nordvestre Hjørne helt ommuret, det til Kirken svarende Sokkelprofil ophugget og delvis fornyet[2]. Ligesom Façaderne paa det nordøstre (S. 1461) og tidligere ogsaa paa det sydvestre Vaabenhus har det nordvestre Vaabenhus' Façade haft en usymmetrisk Opbygning, idet Vinduet her var forskudt saa langt mod Vest, at dets Østkarms yderste Fals sad lige midt over Døren, og maaske har baade Vaabenhuset og det samtidige S. Birgitte Kapel haft Taggavle med Pinakler i Lighed med nordøstre Vaabenhus og Helligtrekongers Kapel; det bevarede Stykke af Vestmuren har Trappegesims. Til Falsene baade i Vinduet, der i Form og Udførelse svarer ret nøje til Vinduet i S. Birgitte Kapel, og i den rundbuede Dør, som sad under et bredt spidsbuet, pudset Spejl, var der i hvertandet Skifte benyttet sortglaserede Formsten, hvoraf de to Typer svarede til dem, der er anvendt i Birgittekapellets Vindue (Fig. 151 i); men i Vaabenhusvinduets næstyderste og i Dørens yderste Fals fandtes en Formsten, som kun havde en enkelt Rundstav paa Hjørnet. Baade Vindues- og Dørindfatning blev helt fornyet 1863[2], men da Arbejdet skete under Steen Friis' Ledelse, maa man gaa ud fra, at saavel Aabningernes Form som de anvendte Formsten svarede til tidligere Forhold.

I det *Indre* har Vestmuren en stor, spidsbuet Blænding, der virker som et tilmuret Vindue, men udvendig findes intet Spor af et saadant, hvilket dog

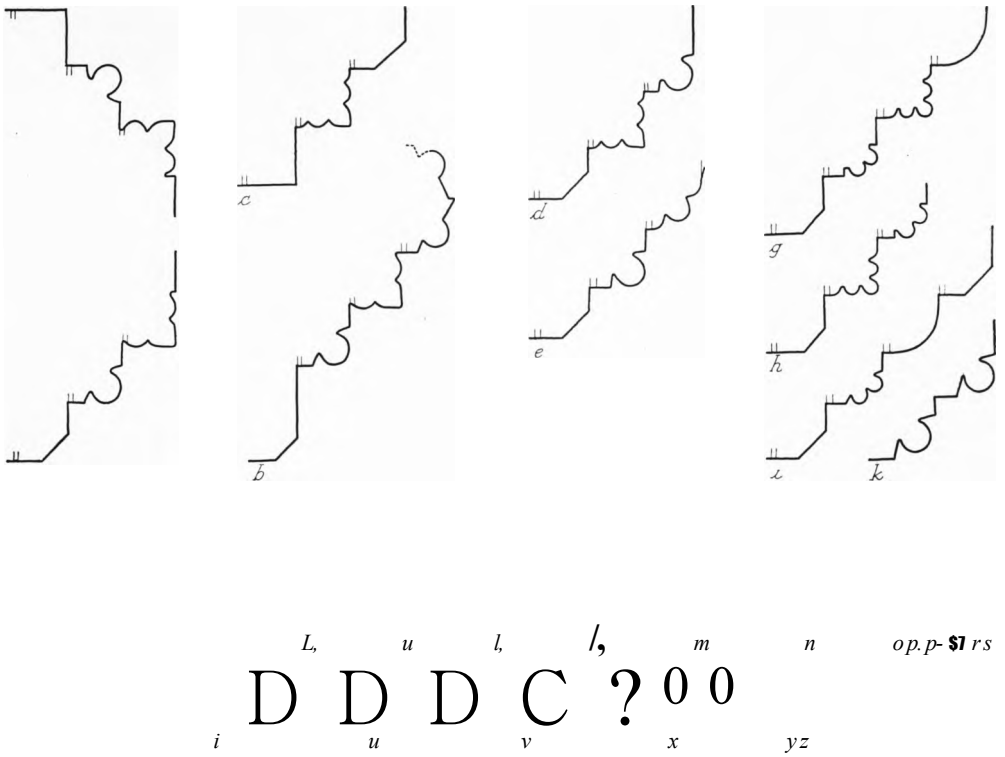

Fig. 151. ***Karmprofiler:*** **a, S. Andreas' Kapel, Nordvindue. — b, samme, Østvindue. — c, Sakristi, Vindue. — d, Oluf Mortensens Vaabenhus, Dør. — e, samme, Vindue. — f, samme, Blænding. — g, Helligtrekongers Kapel, Vindue. — h, sydvestre Vaabenhus, Dør. — i, S. Birgitte Kapel, Vindue. — k, S. Sigfrids Kapel i nordre Taarn, Dør. —** ***Ribbeprofiler:*** **l_x, Apsis- og Koromgang; $1_{2\cdot4}$, Korsskæring, det bevarede Fag af den tidligere fremspringende, søndre Korsarm, de to vestligste Fag af Sideskibene (forneden og foroven), Midtskibet med Undtagelse af 7. Fag (1_2 sidder i Overribben paa 2. Midtskibshvælv fra Øst, sml. S. 1389; $1_{3\cdot4}$ findes i Kirkens Museum, men 1_4 stammer fra Fylden i Fraadstenskirkens Brønd). — m, Apsis, Apsisgalleri, Højkor, Korsarme, de fire østligste Fag af Sideskibene (forneden og foroven), Oluf Mortensens Vaabenhus, Sakristi. — n, Helligtrekongers Kapel, S. Birgitte Kapel, de to vestre Vaabenhuse. — o, S. Andreas' Kapel, nordre Taarn (S. Sigfrids Kapel og Galleri-Etage), Kapitelhus, øvre Etage. — p, søndre Taarn (Galleri-Etage og Bethlehems Kapel). — q, Vestgalleri(?). —** ***Profilsten*** **i Domkirkens Museum: r—s, fra Vinduesstawærk (r formentlig fra S. Andreas' Kapel). — t—v, Sten med Rundled. — x, fra den gotiske Gesims paa Højkirkens tre vestre Fag i Syd. — y—z, Vandnæseprofiler.**

kan skyldes Skalmuring; muligt er det dog ogsaa, at denne Blænding — i Lighed med Forholdene i S. Birgitte Kapel — kun er at betragte som en dekorativ Foranstaltning; under denne Blænding findes der to dybere, fladbuede, og to tilsvarende fandtes i Nordvæggen Vest for Døren, inden den store Arkade blev brudt gennem Muren til Christian 9.s Kapel. Af Storcks Opmaaling fremgaar endvidere, at ogsaa Østvæggen har haft en Blænding, men om dens øvre Afslutning vides intet. Krydshvælvingen er samtidig med Bygningen, og dens Kapper har Vederlag i Murene undtagen mod Øst, hvor en bred Skjoldbue, muret fra Sideskibsmurens Støttepille til Vaabenhusets Nordmur, hindrer den stærkt fremspringende Støttepille i at foraarsage Uregelmæssighed i Hvælvin-

gen. Denne svarer i Karakter til Hvælvet i S. Birgitte Kapel, men har blot ingen Rundstave langs Kappekanterne og heller ingen Slutsten (sml. Fig. 65).

1634 blev Vaabenhuset kalket[3], 1825 opfyldtes en Gravkælder under Gulvet (sml. 4. Bind), og 1863 gennemgik det, som allerede nævnt, en grundig Istandsættelse.

[1] Roskilde Aarbogen 1448—-1549, i Rørdam: Kildeskrifter I, 1 S. 319, se ogsaa Steen Friis 1851—52 S. 32 f., 180 f. [2] Steen Friis' Dagbog 1863 S. 12. [3] Roskilde Domkirkes Regnskaber 1634—1700, div. Aar. Stiftsøvrighedsarkivet (LA).

BEVAREDE INDRE MIDDELALDERLIGE KAPELLER

S. SIGFRIDS KAPEL

Kapellet stiftedes 1405 som »et Kapel eller evigt Yikariedømme«[1] af Biskop Peder Jensen Lodehat, der valgte det til sit Lejersted og 1406 modtog pavelig Bekræftelse paa Stiftelsen[2]. Det var bygget til Ære for S. Sigfrid og alle Helgener[3] og indlemmedes siden i Præbendet Everbolda[4]. Det var indrettet i nordre Taarnrum, hvor Fundators Lig blev fundet i fuldt Bispeskrud og med Bispestaven ved Siden (sml. middelalderlige Grave Nr. 92), da Niels Trolle 1644 indrettede Kapellet til Begravelse for sig og sin Slægt (Trolles Kapel, 4. Bind). Angaaende Muligheden for, at S. Sigfrids Kapel har strakt sig ud i Forhallen, se under S. Catharina Rotas Kapel.

I Domkirkens liber daticus nævnes, at Dekanen Laurids Jensen i Roskilde, der døde 1419, havde indrettet (fecit) et *Bibliotek* i S. Sigfrids Kapel[5].

I 1468 og 1473 holdt Kong Christiern 1. Retterting i »den nørre Taarn Kapel[6]. — Om †Alter, se S. 1632.

Stiftelsen af et Kapel i nordre Taarn (Fig. 152) medførte sandsynligvis Overhvælvning af Taarnets to nedre Etager, ligesom Tilfældet var med det søndre Taarn, da Dronning Margrethe seks Aar senere stiftede Bethlehems Kapel her. De to Etager var allerede ved Taarnenes Opførelse bestemt til Overhvælvning (sml. S. 1402), saaledes at Kapperne hviler paa Forlæg i Murene. Langs Kappernes Fødselslinier, hvoraf den vestre er rundbuet, de øvrige spidsbuede, er der en Rundstav; Ribberne, der har tilspidset Kløverbladsprofil (Fig. 151 o), mødes i den nedre Hvælving omkring en lille, kvadratisk Slutsten, mens de i den øvre Hvælving er uprofilerede paa den øverste halve Meter. En Undersøgelse har vist, at den øvre Hvælving, der i Karakter svarer til den nedre, er Helsten tyk, muret af Bindere og ret stærkt indskaaret med kuplede Kapper; Hvælvingerne er forsynet med Kalkmalerier (S. 1581). Det nuværende Vindue stammer fra 1873, men forud for den Tid fandtes der ifølge Steen Friis og Kornerup baade her og i Bethlehems Kapel »brede, med smaalige Profiler forsynede Vinduer«, der sad i en dyb, rundbuet Niche, som nu er skalmuret med en hel Sten i Bunden. Friis mente, at Vinduerne var fra Dronning Margrethes Tid, men Kornerup skriver efter at have undersøgt Murværket og set, at Vinduerne var flikket ind i ældre Murværk, at der sikkert ikke har været Vinduer i Kapellerne fra første Færd og mener endvidere, at Altrene har staaet i de nævnte Nicher[7]. Disse Nicher er dog sikkert samtidige med Taarnmurene, eftersom d e r i Etagen

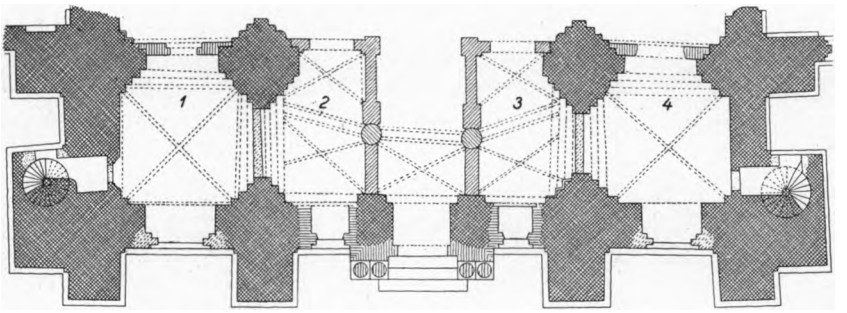

Fig. 152. Kapellerne i Kirkens Vestende, tegnet efter Meldahl og Storck. 1. S. Sigfrid (S. 1491). 2. †S. Catharina Rota (S. 1494). 3. †De 10000 Riddere (S. 1495). 4. Rethlehem (S. 1492).

ovenover er tilsvarende, blot spidse Nicher eller Blændinger, og det er vel muligt, at der ved Opførelsen blev anbragt Vinduer her, som senere, ved Indretningen af Kapellerne, er blevet udskiftet med rent gotiske Vinduer. Om Kapellet har været udskilt fra det egentlige Kirkerum og Catharina Rotas Kapel (S. 1494) ved Mure eller Gitre i de to Arkader, kan ikke afgøres.

[1] Repertorium Nr. 4716, 28. Okt. 1405, sml. Arhnung S. 287 ff. [2] Smst. Nr. 4795, 9. Juli 1406 og Acta Pontificum Danica II Nr. 1101. [3] I Pavebrevet 21. Maj 1408 (Acta Pontificum II Nr. 1121) betegnes Kapellet kun som Allehelgens. [4] Repertorium Nr. 4856, 10. Nov. 1406. Sml. Danmarks gamle Personnavne I, 283. [5] Otto S. 101. [6] 9. April 1468 (Repertorium Nr. 2403), 31. Dec. 1473 (smst. Nr. 3359). [7] Kornerup: Roskilde Domkirke S. 33, Steen Friis' Dagbog 1873 S. 127.

BETHLEHEMS KAPEL

Kapellet blev stiftet 1411 af Dronning Margrethe i Overensstemmelse med hendes Løfte til den 1410 henrettede Ridder Abraham Brodersen [Baad]; det skulde vies »Vor Frue og hendes Søn, som i Bethlehem føder var, til Lov og Ære, og fornævnte Hr. Abrahams Sjæl til Ro og Naade[1]« og hedde Bethlehem.

Kapellet stod fuldført 1413 og annekteredes samme Aar til S. Jakobs Præbende[2]. Det omtales først som capella beate virginis dicti Betlehem (»den hellige Jomfrus Kapel, kaldet B.«) i det søndre Taarn[3]. 1423 kaldes det Ridder Abrahams Kapel[4] (sml. Vor Frue Kapel S. 1497); Buch nævner ogsaa Betegnelsen: Taarnets Kapel[5]. — Om †Alter, se S. 1632.

1649 blev Kapellet overdraget Rigsraad Otto Krag til Voldbjerg (se herom Krags Kapel, 4. Bind).

Kapellet blev i Overensstemmelse med Stifterens Ønske indrettet i søndre Taarn vesten i S. Lucii Kirke og forsynet »meth two hwælinger, oc meth godhæ ny glarwindwe, oc meth ornamenter oc picturer oc meth andræ styckæ som ther til höræ. Swa at then sammæ Capellæ wordher badhæ wæl lywser oc wæl fauwer oc godher meth gudz hiælp«[1] (Fig. 152).

Selv om kun det nedre Taarnrum blev indrettet til Kapel, kan der paa Grund af Brevets Omtale af to Hvælv næppe være Tvivl om, at der ved Kapellets Indretning blev indbygget Hvælv i begge de nedre Etager, der fra Taarnets Opførelse var bestemt til Overhvælvning (sml. S. 1402) og forbundet ved Trappen, hvis nederste Dør findes i Kapellets Sydmur.

Disse Hvælv er af lignende Karakter som Nordtaarnets og formentlig muret paa samme Maade (sml. S. Sigfrid og Kalkmalerier S. 1580). Kun Detaillerne er lidt forskellige, f. Eks. mangler Sydtaarnets nedre Hvælving Rundstave langs Kappernes spidsbuede Fødselslinie samt Slutsten, ligesom selve Ribbeprofilet er lidt anderledes formet (Fig. 151 p), og i det øvre Hvælv er Ribberne kun profileret paa de nederste halvanden Meter[6]. Angaaende Vinduerne i Kapellet henvises til S. Sigfrids Kapel.

[1] Repertorium Nr. 5183, 17. Dec. 1411, sml. P. von Möller: Bidrag till Hallands historia I. 1874. S. 321 f., Ældste danske Archivregistraturer I, 40, Erslev, i Kirkehist. Saml. 3. R. III, 374. og Arhnung S. 293 fi. [2] Repertorium Nr. 5254, 19. Maj 1413.
[3] Kirkehist. Saml. 6. R. λ^I, 380. [4] Repertorium Nr. 6041, 5. Aug. [5] Buch S. 89.
[6] Steen Friis skriver under en Omtale af Sporene efter Branden 1443, at en af Klokkerne i søndre Taarn er faldet ned og har gennembrudt begge Hvælvingerne oven og neden. Dagbogen 1872 S. 126.

FORSVUNDNE INDRE MIDDELALDERLIGE KAPELLER

†S. CATHARINA ROTAS KAPEL

Kapellet, egentlig Vor Frue og S. Catharinas Kapel, stiftedes 1406 af Ridder Jens Andersen Brock til Gammel Estrup, der valgte det til sit Lejersted og samtidig indgik Overenskomst med Biskoppen og Kapitlet om en Forening af Kapellet og det ældre Præbende Rota »til eet Præbende og Kannikedømme«, hvortil Slægten Brock skulde have Patronatsretten[1].

Petrus Olai og Hamsfort[2] nævner 1408 ikke noget Kapel, men kun et Alter, viet S. Catharina (Brock-Slægtens Skytshelgen), »in sacello Petri episcopi« (»i Biskop Peders Kapel«), d.v.s. S. Sigfrids Kapel, og i Brev fra 1413 siges Alteret at være i nordre Taarn[3]. Dette har givet Anledning til, at man har tvivlet paa[4], om Catharina Rotas Kapel virkelig blev stiftet. Imidlertid har allerede Steen Friis[5] med Rette identificeret Kapellet med S. Sigfrids Nabokapel, der ses afbildet paa Domkirkens ældre Planer, og hvis middelalderlige Proveniens bl. a. fremgaar af, at der i dets nordøstre Hjørne er fundet Alterspor (sml. †Sidealtre, Catharina Rotas Kapel, S. 1632). Det er muligt, at S. Sigfrids Kapel, saaledes som det forudsættes af Paludan[6], har omfattet ogsaa Faget Syd for det egentlige Taarnrum, og at Biskop Peder har afstaaet dette til Jens Andersens Kapel. 1434 testamenteredes der S. Catharina Alter »en bedre Kiste«[7]. 1714 indrettedes Kapellet til Gravkapel for Familien Krabbe (se herom under Krabbes Kapel, 4. Bind); det blev nedbrudt 1868 (Synsforretn.) sammen med dets Pendant, de 10 000 Ridderes Kapel. — Om †Alter, se S. 1632.

Kapellet kendes dels fra ældre Planer, af hvilke Meldahls fra 1852 (sml. Fig. 152) er mest detailleret, dels fra et Fotografi (sml. Krabbes og Hahns Gravkapeller, 4. Bind), som dog næppe oplyser meget om Udseendet af Kapellets Østfaçade i Middelalderen. — Kapellets Indretning bestemtes af det eksisterende overhvælvede Vestgalleri, hvis nordligste Fag blev inddraget i Kapellet; dette blev mod Syd begrænset af en Mur, i hvilken den nordre Gallerisøjle indgik, og mod Øst af en anden, som opførtes under Gjordbuen mellem Midtskibets 6. og 7. Fag. Den Del af Kapellet, som laa Øst for Galleriet, blev overdækket med et uregelmæssigt Krydshvælv, hvis Ribber i Nord havde Vederlag i Arkadepillen og i Syd paa Halvstens Fremspring; Ribbeprofilet har sandsynligvis svaret til Gallerihvælvets, der kun kan være faa Aar ældre. Af de paa Meldahls Plan viste Aabninger er Vestvinduet muligvis samtidigt med Kapellet, mens de øvrige vel er samtidige med Rummets Indretning til Gravkapel; eftersom det nævnte Alter har haft sin Plads i det nordøstre Hjørne,

er det muligt, at Adgangen til Kapellet var gennem en Dør i Sydvæggen, men det er ogsaa muligt, at Kapellet har staaet i Forbindelse med Kirkerummet ved en Arkade gennem Østvæggen.

[1] Repertorium Nr. 4786, 2. Juni 1406, sml. iøvrigt Arhnung S. 290 fl. [2] S. R. D. I, 193, smst. I, 320. [3] Repertorium Nr. 5253, 18. Maj. [4] Arhnung, S. 292. [5] Steen Friis 1851—52, S. 175. [6] J. Paludan: De templo etc., S. 33, sml. ogsaa Steen Friis' Dagbog 1867 S. 73. [7] Erslev: Testamenter Nr. 88 S. 207.

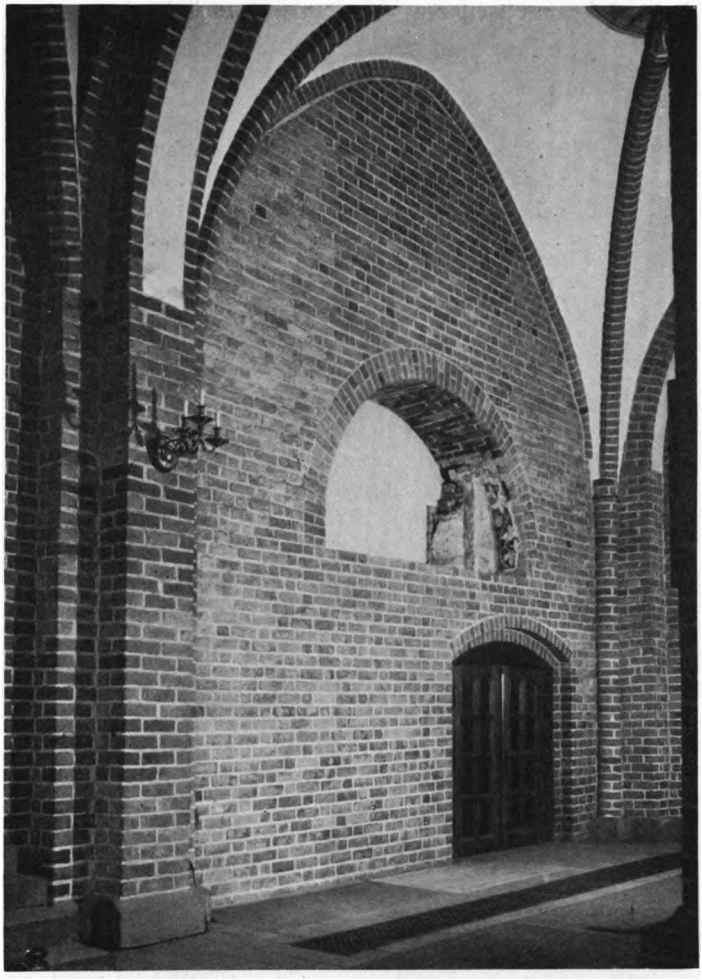
†DE 10000 RIDDERES KAPEL

Kapellet stiftedes af Biskop Jens Andersen Lodehat i Kirkens Vestende, Nord for Bethlehems Kapel. 1423 annekterede han det »nylig« stiftede Kapel til Præbendet Stenløse[1], og 1431 blev han selv begravet (sml. Gravsten Nr. 18) foran det Alter (S. 1632), han her havde stiftet til Ære for de 10 000 Riddere[2]. Ifølge Buch (S. 87) var »Bispens Vaaben fæstet til Muren med Inscription (der formodentlig var kalkmalet): Arma venerabilis patris ac domini, domini Johannis Andreæ episcopi Roeschildensis qvi hoc altare ad honorum sanctorum martyrum etc.« (»Vaaben for den ærværdige Fader og Herre, Hr. J. A., Bisp i Roskilde, som stiftede dette Alter til Ære for de hellige Martyrer«) etc.

Formodentlig efter Reformationen blev Kapellet indrettet til *Daabskapel,* og Fonten flyttedes herind og anbragtes oven paa Bispens Sten. 1682 fik Vincentz Joachim v. Hahn Tilladelse til at anvende »Funtens Kapel« som Familiebegravelse (se 4. Bind, Hahns Kapel), og saavel Bispesten som Font flyttedes til Vor Frue Kapel (S. 1497). Kapellet blev nedrevet 1868 sammen med dets Pendant Catharina Rotas Kapel; se iøvr. under Hahns Gravkapel.

Dette Kapel blev indrettet Nord for Bethlehems Kapel i søndre Taarnrum og delvis under Kirkens Vestgalleri ganske som S. Catharinas Kapel; se Beskrivelsen af dette og Planen, Fig. 152.

[1] Repertorium 5. Aug. 1423, Nr. 6041. [2] Otto S. 105, sml. Steen Friis 1851—52 S. 169—71.

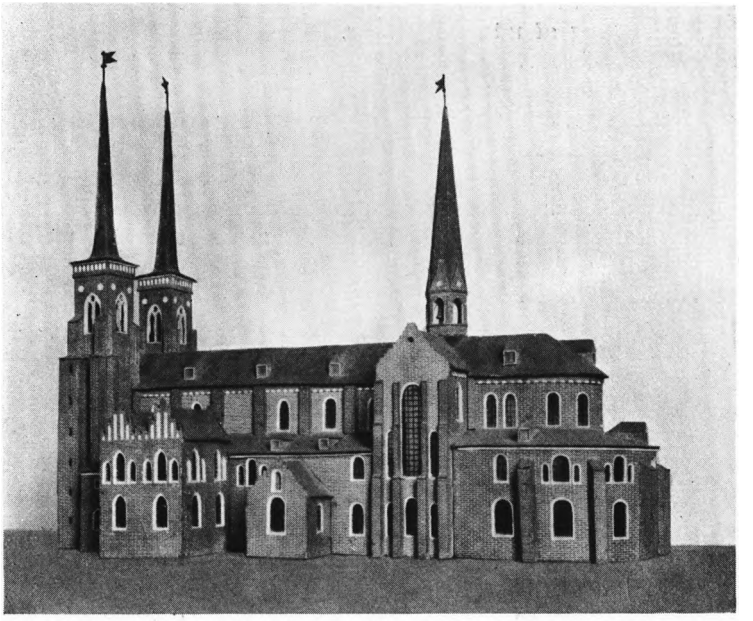
El. M. 1950

Fig. 153. Søndre Sideskibs 3. Fag fra Øst. Niche med Rester af et Dobbeltvindue; maaske oprindelig en Arkade til et forsvundet eller planlagt Kapel.

FORSVUNDNE MIDDELALDERLIGE TILBYGNINGER

FORSVUNDET ELLER PLANLAGT KAPEL

I nedre Etage af Helligtrekongers Kapel findes fire smaa, bladsmykkede Hjørnekapitæler (Fig. 140—41), og i samme Kapels øvre Etage har Midtsøjlen et tilsvarende Kapitæl (Fig. 145—146). Disse fem Kapitæler, der alle er senromanske, maa høre sammen og stamme fra eet Rum, der ligesom Helligtrekongers Kapel har været dækket af fire Hvælv. Hvis Domkirken har haft en senromansk Tilbygning, hvori disse Kapitæler kan have siddet, har det sikkert været et Kapel. Kun eet Sted i Kirken er der bevaret Spor, som maaske angiver Pladsen for en ukendt, muligvis kun planlagt Tilbygning, nemlig den

N. E. 1948

Fig. 154. Model af Domkirken fra 1730'rne. Ud for søndre Sideskibs 2. Fag ses Vor Frue Kapel.

rundbuede Niche (Fig. 153), som findes i søndre Sideskibs 3. Fag fra Øst (sml. S. 1370 og Fig. 114). I den mærkelige Niche, der oprindelig kan have været en Arkade, er der dog allerede tidligt indsat et Dobbeltvindue, hvis Karme bærer Kalkmalerier fra o. 1300 (sml. Kalkmalerier S. 1589).

†VOR FRUE KAPEL

†Vor Frue Kapel, paa Kirkens Sydside, stiftedes af Biskop Oluf[1] og indviedes 11. Juni 1310, paa hvilken Dag Fundatsen blev udstedt, samtidig med at Bispen i et andet Brev tilsagde dem, som paa visse Dage valfartede til Kapellet, 40 Dages Aflad[2].

Skønt Kapellet i Fundatsen siges rejst til den hellige Treenighed, Jomfru Marias og S. Lucii Ære, omtaler Afladsbrevet i denne Forbindelse kun Jesus Kristus og Jomfru Maria, og det almindelige Navn blev siden den hellige Jomfrus Kapel[3], hvilken Betegnelse Fundator selv anvender 1320[4]. Biskop Oluf døde samme Aar og blev i Henhold til Fundatsens Bestemmelse jordet i Kapellet[5].

Foruden Hovedalteret, der var viet til Vor Frue, oprettedes i Tidens Løb endnu tre Altre for S. Johannes, S. Bartholomæus og S. Antonius (se †Sidealtre S. 1631).

Kapellet, i enkelte Tilfælde kaldet capella major Marie virginis eller »det større Vor Frues Kapel«[6] til Forskel fra Bethlehems Kapel, der ogsaa var viet til den hellige Jomfru (sml. S. 1492) — blev ogsaa efter Stifteren kaldt Olufs (Olai) Kapel, samt en Overgang i 16- og 1700'rne Fontens Kapel, fordi Døbefonten, der tidligere havde haft sin Plads i de 10000 Ridderes Kapel, 1680 blev overflyttet til Vor Frue Kapel[7]. I 1600'rne hed det ogsaa Knopfs Kapel[8], fordi Hofpræsten Christoffer Knopf (†1611) laa begravet her med sin Familie[9]. Men fra Slutningen af 1600'rne og indtil 1774, da Vor Frue

maatte vige Pladsen for Frederik 5.s Kapel, benyttedes det ikke blot som Daabskapel, men ogsaa til Opbevaring af udsat Inventar.

Kapellet som Museum. **Fra 1689—94, da Lektoriet (S. 1417 ff.) blev nedbrudt og Højkoret taget i Brug til kongelig Begravelse og derfor ryddedes for sit middelalderlige Inventar, flyttedes de tiloversblevne Tavler — men mærkeligt nok ikke Højaltertavlen — og Figurer til Vor Frue Kapel, hvor de anbragtes rundt om paa Væggene. Adskillige Ligsten flyttedes ogsaa herind, bl. a. da de vestligste Kapeller solgtes til adelige Begravelser. 1774, da Kapellet blev nedbrudt, spredtes de gamle Ting, idet det meste formodentlig blev kasseret paa Grund af Ælde, men noget fandt Vej til Riddersalen, hvorfra det forsvandt ved den berygtede Auktion 1806. Gennem Beskrivelserne hos Rostg., Thott, Buch, i Thurahs Vitruv samt nogle ældre Inventarier kan vi danne os et taaleligt Billede af det lille Museum. Den fyldigste Beskrivelse gives af Buch, som derfor lægges til Grund for nedenstaaende:**

»Over Indgangen paa Kapellets nordre Side, højt oppe hænger en Tavle af Træ, som præsenterer Pave Lucium siddende (S. 1702), og i hver af Kapellets fire Hjørner noget nedrige ses en Trætavle med ligedan Arbejde, men hver af dem viser fire Positurer, nemlig den nordøstre: S. Philippum, S. Jacobum Minor, S. Matthiam, S. Jacobum Major. — den sydøstre: S. Paulum, S. Petrum, S. Stephanum, S. Trinitatem, — den sydvestre: S. Johannem Bapt., S. Laurentium, S. Johannem, S. Andream, — den nordvestre: S. Bartholomeum, S. Mattheum, S. Simonem, S. Judam«. Alle disse Figurer stammede fra Korets vestre Skrankemur (sml. S. 1702).

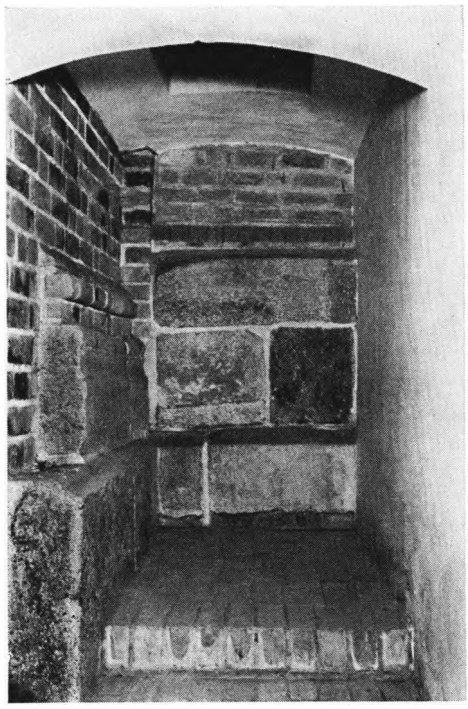
Desuden saas »fire Tavler, som ere flyttede hid fra Koret«; de to af disse Altertavler, Marias Himmelkroning (Nr. 2, S. 1659) og Maria med Barnet (Nr. 4, S. 1660) hang paa Sydvæggen paa hver Side af Vinduet, den tredie, Pave Lucii Legende (Nr. 3, S. 1659), hang paa Vestvæggen, hvor der ogsaa saas et Maleri af Erasmus Rotterdam, mens den fjerde, Marias Himmelkroning (Nr. 1, S. 1659), havde Plads paa Nordvæggen. Paa Østvæggen hang Altertavlen med Hertug Knud (Nr. 5, S. 1661).

Foruden Døbefonten med Himmel (S. 1706), placeret midt paa Gulvet, var der efterhaanden blevet samlet ikke mindre end 13 Gravsten i Kapellet (hvoraf 5 nu er forsvundne) foruden flere med ulæselig Indskrift. Følgende navngivne (sml. 4. Bind) er anført i de ældre Fortegnelser: Nr. †l Olaus, Biskop, Kapellets Grundlægger, død 1320, Nr. †5 Anders Gerkensen, Kannik, død 1429, Nr. 18 Jens Andersen Lodehat, Biskop, død 1431, Nr. 27 Ole Jensen, Kannik, død 1491, Nr. †29 Marqvard Henriksen, Kannik, død 1503, Nr. 37 Kunibert Jakobsen, Provst, død 1531, Nr. †39 Boetius Aagesen, Kannik, død 1523, [ell. 1533], Nr. 41 Niels Stemp, Borgmester, død 1538, Nr. 42 Johannes Olsen, Kantor, død 1540, Nr. †48 Johannes Jørgensen, Kannik, død 1558, Nr. 79 Johannes Nielsen, Stiftsskriver, død 1574, Nr. 107 Christopher Knopf, Hofpræst, død 1611, Nr. †80 Boe Hintze, Borger, død 1625. Desuden hang Christopher Knophs † Epitaf paa Østvæggen.

Endelig havde ogsaa Biskop Niels Jepsens (død 1395) †Messingplade fundet Plads i Kapellet, hvor den var indsat i en af Væggene.

Kapellet, der laa ud for søndre Sideskibs 2. Fag fra Øst, var ifølge Stiftelsesbrevet opført »med kostbar Bygning«, men kun et lille Stykke af Vestmuren; en Granitkvadersokkel med nogle faa Skifter Murværk, som ses fra et lille Forrum til Kælderen under Frederik 5.s Kapel, er nu den synlige Mindelse om dette Kapel. Sokkelen, der er meget kraftig og højere end Kirkens, har forneden (og i Højde med Kirkesokkelens nedre Granitskifte) et skraakantet Skifte og derover endnu to Granitkvaderskifter, hvoraf det øverste har Hulkel; over disse tre Skifter er der et skraakantet Rulskifte af Tegl, og herover be-

gynder Kapellets egentlige Murværk, der ikke er i Forbandt med Kirkemuren (Fig. 154 a). Paa søndre Sideskibs Mur, der er synlig fra et Hulrum bag Frederik 5.s Kapel, er Vor Frue Kapels Tagspor bevaret, og dette viser, at Flankemurene har haft en Højde paa ca. 7,8 m over Sokkelens skraakantede Granitskifte. Det bevarede Stykke af Vestmuren, Tagsporet og to Planer af Kapellet viser[10], at dette har haft en Bredde (Øst—Vest) paa knap 8,5 m og en Længde paa ca. 10 m. Murene har været knap 1 m tykke, og de to Planer viser begge baade i Vest og Sydmuren et Vindue, som har smige indvendige Karme. Paa en Model af Kirken (Fig. 154), der opbevares i Domkirken, og som skal være udført i 1730'rne, fremtræder Kapellet med store, rundbuede Vinduer i de frie Mure, og i den glatte Gavl, der krones af Kamtakker, er der en ligeledes rundbuet Aabning, men det er næppe sandsynligt, at det unggotiske Kapel har haft det paa Modellen viste Udseende ved Opførelsen (sml. ogsaa Fig. 23 b).

Y. A. 1947

Fig. 154 a. Sokkelrest fra Vor Frue Kapel (til venstre ses Kirkens Sokkel). (S. 1498.) Efter Smidt.

Kapellet var dækket af en Hvælving, i hvis østre Kappe der fandtes et *†Kalkmaleri* af Marias Himmelkroning[11]; at dømme efter de nævnte Planer har Hvælvkapperne ikke hvilet paa Piller og Skjoldbuer, men paa Forlæg i Murene. Kapellet stod i Forbindelse med Kirken ved en godt 2,8 m bred Arkade, hvis Vestkarm ifølge Planerne var rigt falset paa den nordre Side; 1733—34 ophængtes der foran denne Aabning, ud til søndre Gang i Domkirken, Gardiner af grønt Rask (uldent Tøj)[12]. Kapellets Gulv synes at have været hævet seks Trin over Kirkens Gulv. Fra søndre Sideskibsgalleri var der Adgang til Kapellets Tagrum gennem en højtsiddende, rundbuet Døraabning, 170 cm høj, 77 cm bred, hvortil der maa have været en Fritrappe; denne Aabning staar nu som indvendig Blænding i Galleriet. 1655—56 blev der lagt 83 Ruller Bly paa Kapellet[13].

[1] Repertorium Nr. 913, 11. Juni 1310, se ogsaa Arhnung S. 237 ff. [2] Repertorium Nr. 914, 11. Juni 1310. [3] Paaskrift paa Repertorium Nr. 914. [4] Smst. Nr. 1284, 28. Febr. 1320. [5] Otto S. 67, Note 85. [6] Erslev: Testamenter 1935, Repertorium Nr. 6511, 17. Juli 1431. [7] Buch S. 83, 87 og Behrmann: Roskilde 1832 S. 48, jfr. Steen

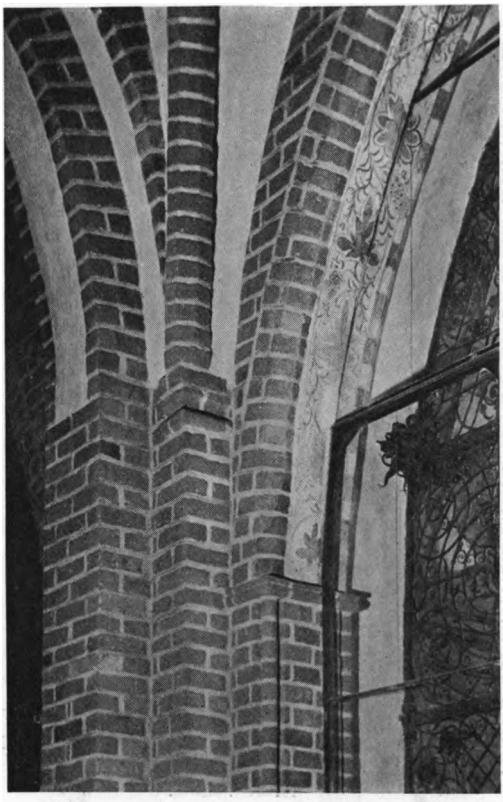

Fig. 155. †S. Laurentii Kapel. Del af Arkade samt Vægpille mellem nordre Sideskibs 2. og 3. Fag fra Øst (S. 1500).

Friis 1851—52 S. 277 Anm. 127. [8] Abildgaards Tegning af Biskop Olufs Sten, sml. Arhnung S. 245. [9] Paa flere af Abildgaards Gravstenstegninger omtales Kapellet som »S. Lucii, eller det nu saakaldede Knopfs Kapel«. — Forledt af Paludan S. 25 f. og Gjessing S. 86—88 hæfter Behrmann 1832 S. 34, 48 og Steen Friis for en Tid (bl. a. 1851—52) S. Birgittas Navn paa Vor Frue Kapel. [10] Den ene findes paa Thurahs Plan af Kirken i »Danske Vitruvius«, (2. Del Tavle 76), og den anden paa den Plan af Kirken, hvor Harsdorff har indtegnet sit første Forslag til Frederik 5.s Kapel (Koch'ske Saml. Nr. 94 a, i Kunstakademiet). [11] Buch S. 84. [12] Rosk. Domk. 1712—1883 Stiftsøvrighedsarkivet (LA). [13] Rosk. Domk. 1634—1700, Stiftsøvrighedsarkivet (LA).

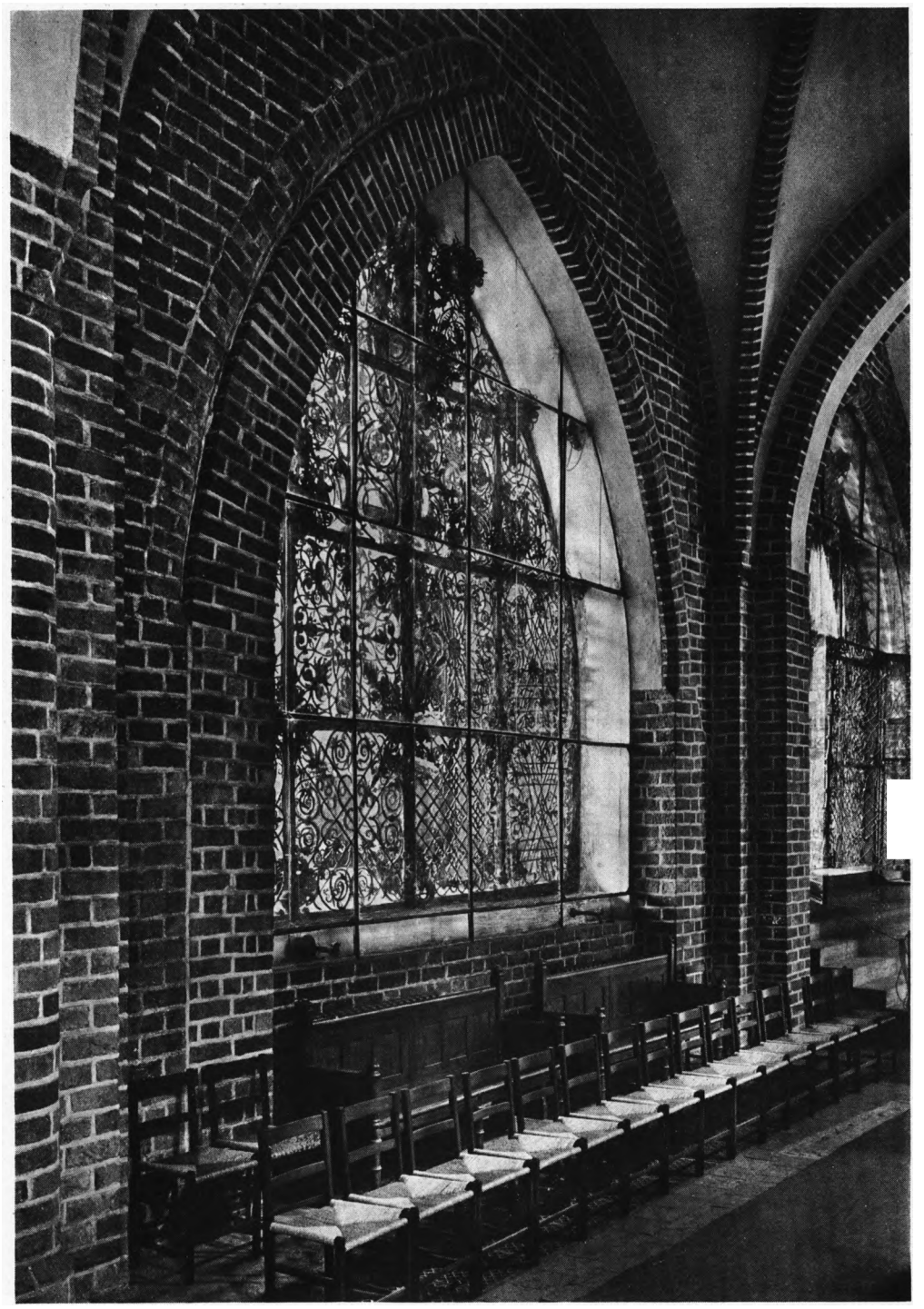
†S. LAURENTII KAPEL

Kapellet stiftedes af Biskop Niels Jepsen Ulfeld, der i to Breve af henholdsvis 1384 og 1389 meddelte Bispestolen Kompensation for det biskoppelige Gods og de Bispetiender, som han med Kapitlets Samtykke havde overdraget til det af ham stiftede Kapel[1].

Efter Ordlyden af det ældste Brev var der kun Tale om Stiftelse af et Alter, men Resen, der aabenbart har kendt selve Fundatsens Ordlyd, siger, at Kapellet blev stiftet 1384[2]. Fundator, der døde 1395, blev begravet i Kapellet[3].

1529 skænkede Biskop Lage Urne, der ligeledes begravedes her samme Aar, sin Damaskes Kjortel til en Hagel og alt andet til et helt Messerede[4]. — Om †Alter, se S. 1631. — Kapellet[5] blev nedrevet for at give Plads for Christian 4.s Kapel og Gravminderne flyttedes til Højkoret, se S. 1703.

Kapellet laa ud for nordre Sideskbis 2. Fag fra Øst og lige over for Vor Frue Kapel (sml. Fig. 25 a, 114). Det blev nedrevet sammen med det Vest for beliggende S. Christoffers Kapel for at give Plads til Christian 4.s Kapel. I Domkirkens Regnskaber fra 1616—17 nævnes Kobber og Bly, der var nedtaget af »de thuende Chapeller, som blefi nederbrøtt«, og samme Sted, at Laurids Blytækker fik Betaling for at omstøbe 58 Skippund Bly, der blev taget af »Chapellerne ved Kongens Bygning«[6]. Mens man intet ved om Kapellets Størrelse og Opbygning, er den 5,10 m brede Arkade, som forbandt Kapellet med Sideskibet, bevaret, og denne (Fig. 155) svarer ganske nøje til den Arkade, der hører sammen med det omtrent samtidige S. Andreas' Kapel

S. Bengtsson

Fig. 156. †S. Christoffers Kapel. Arkaden (med Affasning), hvori den vestre Arkade til Christian 4.s Kapel indgaar (S. 1502). Over Arkaden skimtes lidt af Sideskibsvinduets Stik (S. 1370).

(sml. S. 1460); paa Arkadebuens Underside er der Kalkmalerier fra Tiden kort før 1450 (sml. S. 1598).

[1] Repertorium Nr. 3443, 9. April 1384 og Nr. 3717, 16. Okt. 1389, sml. Arhnung S. 246 fi. [2] Resen S. 25 f. [3] Otto S. 93. [4] Danske Magazin III, 3, S. 214. [5] Buch antager (S. 93), at S. Laurentii Kapel var identisk med Højkoret, og i sin Bog 1851—52 henfører Steen Friis Kapellet til S. Birgitta. [6] 6 Aars Kirkeregnskaber 1620, Roskildegaards Len, D.K. Rentekammer Afd. Nr. 6. (RA).

†S. CHRISTOFFERS KAPEL

Kapellet stiftedes af den adelige Frue, Catharine Nielsdatter Bild, død 1470; hun nævnes paa sin forsvundne Gravsten (Nr. †17) som Kapellets fundatrix (»Grundlæggerske«).

Kapellet, der sammen med S. Laurentii Kapel maatte vige for Christian 4.s Kapel, nævnes som Regel med Stifterindens Navn[1], men allerede 1482 findes det betegnet med Helgennavnet[2], og Buch har da ogsaa bevaret dette Navn fra et ældre, nu forsvundet Manuskript[3], der indeholdt en Beskrivelse af Domkirken, dens Inventar og Gravminder.

Ved Reformationen blev Stiftelsen — i Lighed med Domkirkens øvrige adelige Vikardømmer — ophævet i Overensstemmelse med Haandfæstningen 1536[4].

Ved Nedrivningen flyttedes Stifterindens og Eyler Hacks Gravsten (Nr. †41), der begge laa i Kapellet, op i Højkoret, hvorfra de forsvandt, da dette 1689—94 indrettedes til kongelig Begravelse.

Kapellet laa ud for nordre Sideskibs 3. Fag fra Øst ved Siden af S. Laurentii Kapel (sml. Fig. 25 a og 114) og blev som nævnt nedrevet samtidig med dette, se herom under S. Laurentii Kapel S. 1500[5]. Den ca. 5,25 m brede Arkade med affaset Bue, der forbandt Kapellet med Kirken, indgaar i den vestligste af Arkaderne til Christian 4.s Kapel (Fig. 156). Nogle Blysøm, hvormed Kapellets Blytag har været fastgjort til Sideskibsmuren, ses endnu fra Tagrummet over Christian 4.s Kapel, og de viser, at Tagryggen paa S. Christofiers Kapel har ligget ca. 1,4 m under Toppen af Sideskibsfagets lille Spidsgavl.

[1] Selv i moderne Værker træffer man Betegnelsen Catharine Dotts Kapel; dette er en Misforstaaelse af den ældre Skrivemaade: Catharina Nicolai Dott., hvor Dott. naturligvis er Forkortelse af [Niels]dott[er]. [2] Repertorium Nr. 5086, 27. Sept. 1482. [3] Buch S. 102. [4] Suhm: Saml. I, 3 S. 120. [5] Jfr. Arhnung S. 280 fi.

Ærkedegnens, Kordegnens og Klokkerens †Boliger.

Ærkedegnens Bolig nævnes første Gang i Forbindelse med Domkirkens Brand 1282; ifølge Peder Olsen opstod Branden i Ærkedegnens Køkken[1]. Efter Kirkens anden Brand 1443 opførte Oluf Mortensen, der var Ærkedegn 1441—49, sin Residens »med kostelig Stenhus og anden god Bygning« mellem Domkirken og Fondens Bro, hvilket vil sige Syd eller Sydvest for Kapitelhuset[2]. Paa Resens Bykort, 1. Bind, S. 26—27, angives imidlertid, at Ærke-

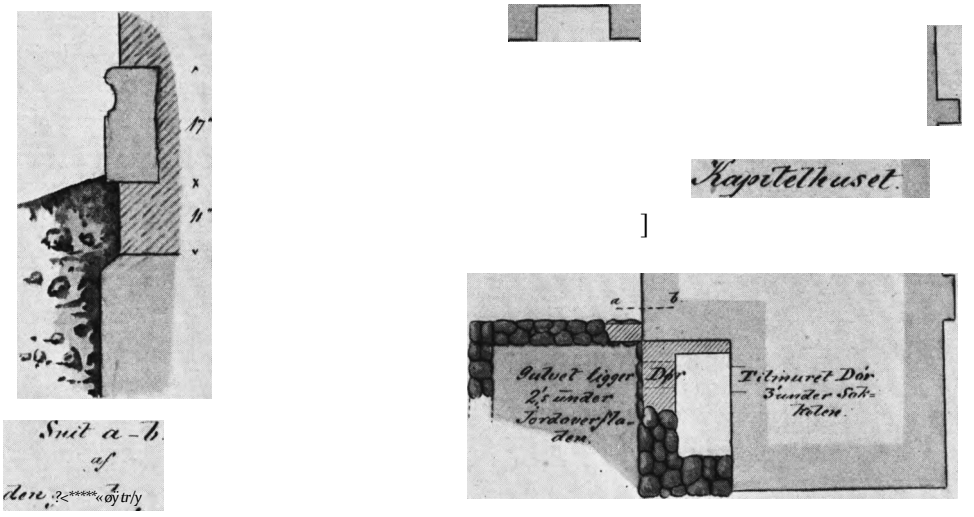

Fig. 157 a—b. a. Sokler under Kapitelhusets Sidebygning, b. Fundamenter ved Kapitelhusets sydvestre Hjørne. Skitse af J. Kornerup 1877. 1:300. I Roskilde Stiftsbibliotek (S. 1503).

degnens Residens i Aarene mellem 1397 og 1566 skal have ligget paa den nuværende Latinskoles Grund i det Hus, som paa Kortet har Nr. 38, d. v. s. Duebrødre Hospital.

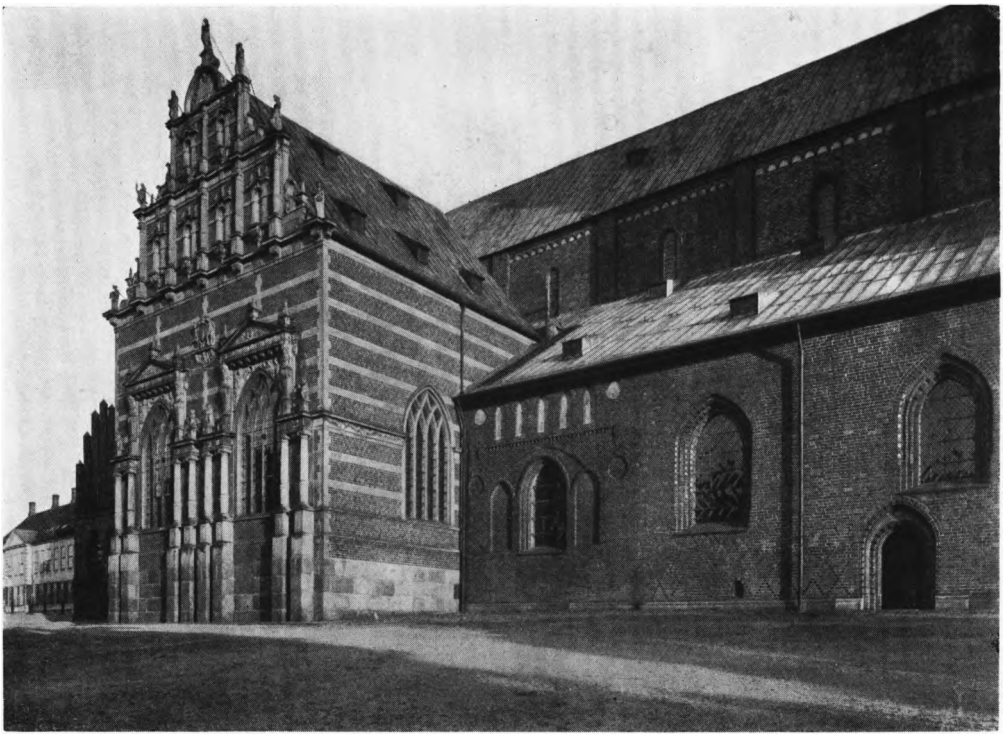
Kordegnens Bolig og *Klokkerboligen* med deres Gaarde nævnes i Regnskaberne fra Aarene omkring 1600'rnes Midte; det fremgaar, at begge Boliger skal søges Syd og Vest for Kapitelhuset, men meget tyder paa, at de to Gaarde, der har ligget Syd for søndre Korsarmsgavl, er identiske eller maaske kun adskilt af et Hegn, og maaske skal Boligerne snarest søges i et og samme Hus. I denne Bygning maa man imidlertid ogsaa søge Pladsen for »det nye Kapitel« (sml. S. 1450), og det maa være de samme Lokaler, der senere benyttedes af Sømme Herreds Konvent (sml. ndf.). I den sidste Halvdel af 1600'rne og senere træffer man kun Klokkerboligen nævnt i Regnskaberne, og den Mulighed foreligger, at Kordegnen er flyttet bort fra Domkirkepladsen, mens Klokkeren kan have overtaget hele Kordegneboligen. Først 1730 resolverede Stiftsøvrigheden af Frygt for Ildsvaade, at Klokkeren ikke mere skulde bo i Klokkerboligen[3]; 1732 eksisterede den endnu (Rgsk.), men 1755 skriver Provst Meyer, at Klokkerens Hus, »som var bygt i med Kirken«, var nedrevet[4], og da Boligen ikke findes paa Thurahs Plan af Kirken i Danske Vitruvius, maa Nedrivningen have fundet Sted i 1730—40'rne. Boligen er maaske identisk med det Hus, hvis Fundamenter afdækkedes delvis 1877; ifølge Kornerup stødte man paa en »tyndere Mur, der gik fra Øst mod Vest, og Syd for

den fandtes et temmeligt højtliggende Flisegulv samt Rester af en glaseret Kakkelovn i Renaissancestil«[5] (Fig. 157). Efter Provst Meyers Beskrivelse var Klokkerboligen i to Etager, idet »der var et Sommeherreds Conventhus paa den søndre Side af Kirken oven over Klokkerens Hus . . .«. Hvis Meyers Beskrivelse er rigtig, maa man tænke sig, at een af de Side 1452 f. omtalte Døre foroven i Kapitelhusets Sidebygning og i Brevkammeret har givet Adgang til øvre Etage af Klokkerens Hus.

Fra Klokkergaarden var der mindst to Adgange til Kirken, dels gennem den nordligste Dør i Kapitelhusets Sidebygning via Sakristiets Forstue til Koromgangen, dels gennem en Dør under søndre Korsarms midterste Vindue. Den førstnævnte Adgang til Kirken benyttedes baade i 1600'rne[6] og maaske før, samt i 1800'rnes Begyndelse, men kan næppe have været i Brug, mens Ehms og Paullins Begravelser (sml. 4. Bind) fandtes i Forstuen og Sakristanhuset. Døren i Korsarmsgavlen er derfor sikkert først anbragt i 1700'rnes Begyndelse, efter at Forstuen var afgivet til Begravelser; og er i alt Fald først aabnet i efterreformatorisk Tid, hvilket bevises af, at to Sidealtermalerier i Vinduets nedre Del var blevet ødelagte ved dens Anbringelse (sml. Kalkmalerier S. 1589). I Døraabningen, som 1860 blev blændet i ydre Murflugt, og hvor der ifølge Steen Friis havde været en ydre og en indre Dørfløj, er der tre Trin af Fraadsten; Aabningen gaar ikke lige gennem Muren, men udvider sig inde i Murlivet til et lille, langstrakt Rum, formentlig den »liden Gevelft udvendig ud til Kirkegaarden, som ikke bliver brugt til nogen Indgang«, og hvis Dør derfor tilmuredes 1818 (Rgsk.). — 1666 nævnes Poul Klokkers Brønd[7].

#

[1] Annales Danici, S. 209. [2] Repertorium Nr. 7379, 9. Nov. 1443. [3] Ny Kirkehist. Saml. II, 594, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1923. S. 86 ff. [4] Provst Meyer: Beskrivelse over Roskilde 1755. [5] Udgravningsberetning fra 1877 (Roskilde Stiftsbibliotek) samt Brev fra Kornerup til Nationalmuseet (NM). [6] Rostg. S. 81 f. [7] AM, Fase. 50 (Universitetsbiblioteket).

Hude

Fig. 158. Domkirkens Nordside med Christian 4. s Kapel.

EFTERMIDDELALDERLIGE KAPELLER

CHRISTIAN 4.s KAPEL

Efter at de store Gravminder var blevet rejst over Christian 3.s og Frederik 2.s Grave i Helligtrelcongers Kapel, fandtes ikke længere hverken i selve Kirken eller i dens middelalderlige Tilbygninger nogen Plads, som egnede sig til fyrstelig Begravelse, og da Christian 4. i 1612 havde mistet sin Dronning, iværksatte han efter Afslutningen af Kalmarkrigen Opførelsen af et nyt Kapel. De to middelalderlige Kapeller (S. Laurentii og S. Christoffers, S. 1500,1502) ved Kirkens Nordside blev revet ned for at skafie Plads til den nye Bygning, som Christian 4. havde bestemt til Slægtens hengangne. 23. Aug. 1613 antog Kongen Lorens van Steenwinkel til fra Grunden at opmure og med hugne Sten forfærdige det Kapel, som Kongen vilde have opmuret og opsat ved Domkirken i Boskilde, eftersom den Skabelon (Tegning) udviste, som Kongen havde leveret ham, og hvorpaa Kongen selv havde skrevet. Arbejdet skulde paabegyndes straks til Foraaret[1], men var aabenbart endnu følgende Efteraar ikke kommet ret vidt, for i Oktober 1614 rejste Kongen fra Frederiksborg til Roskilde og gav »Ordinants, hvorledes de skulde begynde med det nye Kapel«[2]. 1616—1617 arbejdede Haandværkerne flittigt paa Kapellet[3]. Kirken maatte selv afholde en Del af Udgifterne, og af Domkirkens Skrin blev til forskellige Tider ialt udtaget 740 Dir. »at forbruge til kongl. majestæts ny kapels bygning«. Mester Laurids Sauen (?) Bygmester (hvormed sikkert menes Lorens Steenwinkel, der ogsaa undertiden kaldes Laurids) arbejdede sammen med sine Folk i sit Skur i Koben-

havn paa Bygningsskulptureme og fik Betaling baade for Arbejdet her og i Roskilde. 1616—1617 blev ogsaa Tagværket rejst af Claus Bach (Bøck), og Laurids Blytækker lagde Bly paa de to nye Piller ved Kapellet og beklædte Yatterlisterne med Kobber. Det Bly, som var blevet nedtaget af de to nedrevne Kapeller, omstøbtes og lagdes op paa den nye Bygning. Mickill Orm leverede Grovsmedearbejde til det nye Kapel[3].

6. Januar 1618 sluttede Christian 4. Kontrakt med Caspar Fincke om Levering af de berømte Gitre til Kapellet. Fincke skulde have 200 Dir. for hvert Skippund Jern.[4] Selv om Bygningen var kommet under Tag, manglede dog endnu meget ogsaa af Murerarbejde, og der blev skaffet Materialer til Byggepladsen: Mursten, Sten til Fylding af Indermur og Kalk[5]. 1619, da Bygmesteren døde, var Kapellet endnu ufuldført, og flere Mursten fremskaffedes hertil i Løbet af dette og næst følgende Aar[6]. Efter Lorens Steenwinkels Død, overdrog Kongen Broderen Hans at bringe Byggeriet til Afslutning[7]. I de følgende Aar maa der under Hans van Steenwinkels Ledelse være arbejdet ikke blot paa Bygningen, men ogsaa paa det Gravmæle, som skulde opstilles i dens Indre. I et Brev af 17. Dec. 1633 til Rentemesteren[7] gav Kongen Ordre til, at »da Hvælvingen i Yoris Begravelse . .. ikke saaledes skal være gjort, som den burde«, da skal Bygmesteren nedtage »samme Hvælving ... og een igen opsætte, at den kan udstaa at bære den Tynge og Monument, som derpaa vorder opsæt«. Slange mener, at Kapellet først blev færdigt 1640 eller 1641[8], og hermed stemmer det ganske godt, at Kongen i et Brev til Statholderen Corfitz Ulfeldt 21. Maj 1642 beordrede det taget i Brug[9].

Utvivlsomt har Kongen allerede i Forbindelse med Kapellets Opførelse planlagt et storslaaet Gravmæle, der ikke skulde staa tilbage for de prægtige Tumbaer i Helligtrekongers Kapel over Bedstefaderen og Faderen. Men bortset fra mundtlig Tradition, der kan følges tilbage til den lærde Abraham Kali (død 1821), er den eneste arkivalske Notits, der nævner et saadant Monument, det ovenfor citerede Brev fra Christian 4. om Forstærkning af Kapellets Kælder, af hvilket man tør slutte, dels at der var et Monument under Arbejde eller maaske næsten færdigt, dels at det havde en anselig Vægt.

Kalis Tradition, der gengives i Thaarups Beskrivelse af Holmens Kirke, fortæller, at »Christian den 4de havde i levende Live ladet forfærdige eller begynde paa sit Mausolee, som var opsat paa Tøjhuset. Ved dets Afbrændelse [12. Febr. 1647] blev Arbejdet ødelagt paa dette Crucifix nær [nl. et 2 m højt Sandstenskrucifiks i Holmens Kirke] som skulde have været anbragt ovenpaa samme, men nu foræredes til denne Kifke efter Forestilling til Frederik den 3die af Admiral Bjelke. Kunstneren, en Udlænding af den katholske Confession, skal være død af Sorg over Monumentets Ødelæggelse«.

En anden Tradition, der dog sikkert hænger sammen med Kalis, er viderebragt paa Nationalmuseet gennem C. J. Thomsen og Strunk, der foruden Krucifikset ogsaa henførte et paa Museet værende Alabasthoved af Kongen til det oprindelige Gravmæle.

Mens adskilligt taler for, at Hovedet er en Rest af det kongelige Gravmonument, kan Krucifiksets Tilknytning til dette næppe opretholdes, da det efter sin Type tilhører en Tid, som ligger efter 1650; se iøvr. S. 1522.

Christian 6. genoptog Tanken om at give Kapellet det Monument, det var bygget til; han havde, som Thurah skriver, »i Sinde, at lade oprætte prægtige Monumenter« baade for Christian 4. og Frederik 3., og befalede derfor Thurah »at forfatte en Tegning til et Mausoleum over Høylovl. Kong Christian den Fjerde og i Henseende til det over Kong Friderich den Tredie, blev besluttet at efterfølge det samme Modell, som denne Høy-Salige Herre i hans levende Liv selv havde ladet til den Ende forfærdige, og hvilket endnu findes paa det Kongelige Modell-Kammer i Kiøbenhavn«. De »mange store og vidtløftige Bygninger«, som Kongen havde under Hænder, hindrede dog, at Planen kom til Udførelse, »men vil dog ventelig komme til Fuldkommenhed«[10].

1766 blev Kong Frederik 5. bisat i Kapellet, og de følgende Aar arbejdede Hofbygmester Anthon med Planer om Opstilling af fem Marmorsarkofager for de sidst afdøde kongelige Personer[108]. Planerne bortfaldt med Vedtagelsen af Projektet til Frederik 5.s Kapel.

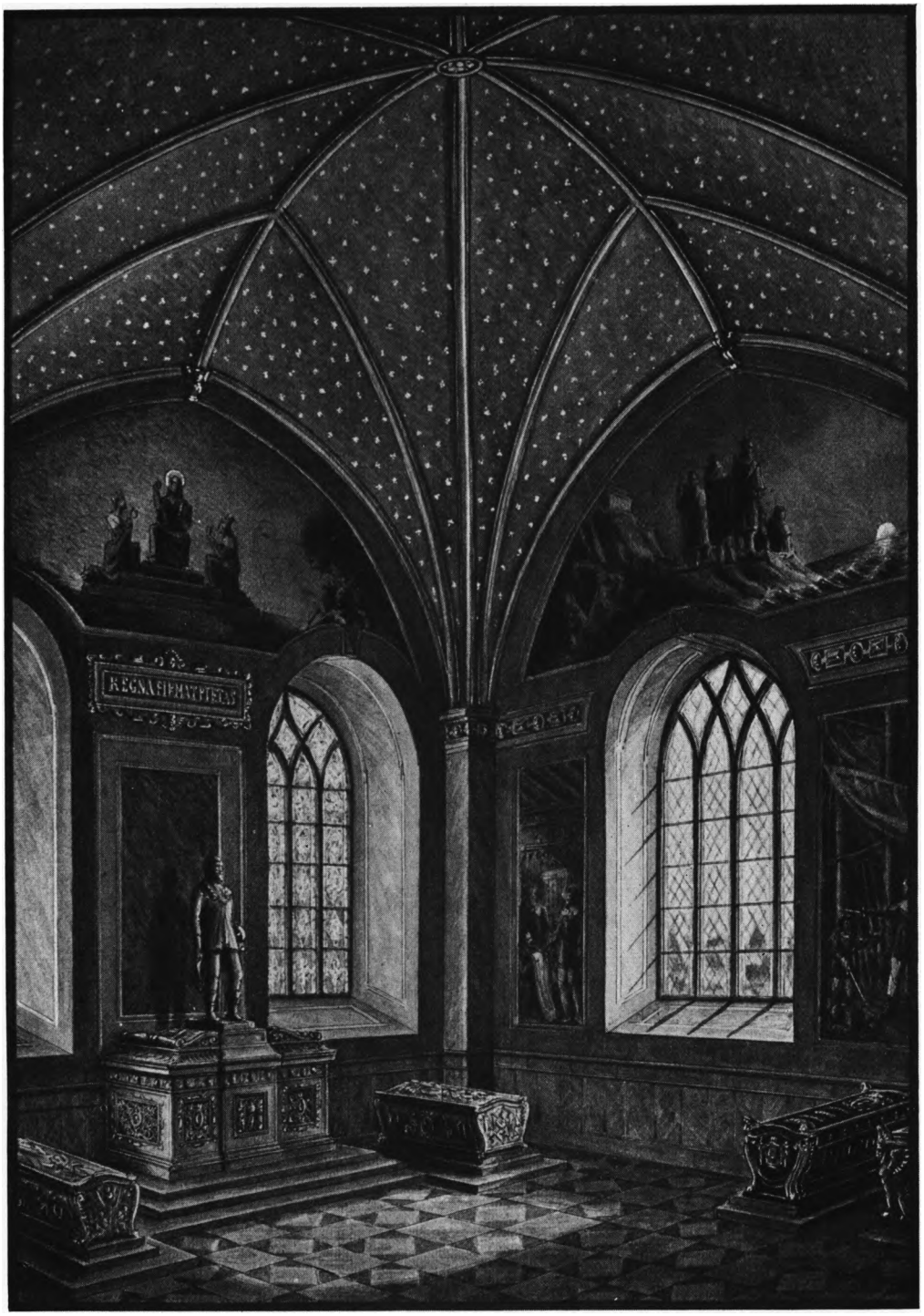

Fig. 159. Christian 4.s Kapel. Hetsch's Udkast 1844 til den indre Udsmykning. (Roskilde Stiftsbibliotek).

Vi kender intet til det af Christian 6. planlagte Dobbeltmausoleum, og fremtidige Planer drejer sig kun om et Monument for Christian 4. Tanken at skabe denne Konge et værdigt Gravmæle beskæftigede atter Christian 8., da han 1839 havde været til Stede ved Frederik 6.s Bisættelse i Roskilde Domkirke[11]. Kongen betroede da 1840[12] Thorvaldsen at modellere den Statue af Christian 4., som nu staar op ad Pillen mellem Nordvæggens to Bueaabninger (S. 1524); den var færdigstøbt af J. B. Dalhoff 1841, og G. F. Hetsch udarbejdede straks herefter flere Forslag til et »Kong Kristian IV's Mausoleum«, hvori Statuen indgik som den dominerende kunstneriske Udsmykning (Fig. 167). Den af Kongen approberede Tegning til Mausoleet bærer Datoen 9. Nov. 1841. Mausoleet var udformet som en Sarkofag, der skulde rumme Kongens Kiste, samtidig med at dens Midtparti tjente til Sokkel for Thorvaldsens Statue, og Billedhuggeren, som godkendte denne Idé[13], modellerede i Slutningen af 1842 et Relief til Soklens Forside. Iøvrigt havde Hetsch tænkt sig to støbte, forgyldte Bronzegitre indsat i Sarkofagens Forside, flankerende Relieffet og eet i hver af Smalsiderne. Ogsaa disse støbtes af Dalhoff[14]. Da Kongen havde bestemt, at Gravmælets Plads skulde være mellem de to Vinduer paa Nordvæggen, fandt Hetsch det naturligt at give Forslag til en Udsmykning af Rummet, der hidtil havde staaet med bare, hvidkalkede Vægge (Fig. 165) af hvilke den ene dog delvis dækkedes af Henrik Ditmars Maleri af Frederik 3. paa lit de parade (sml. S. 1744). 1843 forelagde han Kongen Tegninger til Glasmalerier i Kapellets fire Vinduer i den Hensigt at skabe en efter Monumentet afpasset Lysvirkning (sml. Fig. 167). Hetsch's Forslag godkendtes[15], og Arbejdet overdroges Malermester C. Löffler og Glarmester Peter D. W. Fischer, og i Januar 1844 meddelte Arkitekten Kongen, at baade Mausoleet og Vinduerne formentlig vilde være færdige »næstkommende Efteraar«[16]. I sin Henvendelse 1844 foreslog Hetsch Kapellets Vægge smykket med en malet Dekoration (Fig. 159), og for at en saadan kunde bringes til Udførelse inden Jubilæumsaaret 1848, nedsattes den 12. Febr. 1844 en Kommission bestaaende af Historikeren E. C. Werlauff, Arkæologen Chr. J. Thomsen, Arkitekten, Hofbygmester J. H. Koch, Kunsthistorikeren N. L. Høyen samt Hetsch, og i Marts 1845 traadte O verhofmarskal J. G. Levetzau til som Formand. Nedsættelsen af Kommissionen bevirkede, at den kunstneriske Ledelse blev frataget Hetsch og næsten helt overtaget af J. H. Koch; derfor og paa Grund af Systemskiftet 1849 kom Arbejdet ind i nye Baner. Udsmykningen af Kapellets Hvælving og Vægge blev overdraget Maleren Heinrich Eddelien[17].

Den oprindelige Plan for Eddeliens maleriske Udsmykning gik ud paa, at Hvælvingen[18] skulde smykkes med gyldne Stjerner paa blaa Grund og med allegoriske Fremstillinger i de fire nederste Kapper hentydende til historiske Billeder paa Væggene nedenunder. I Frisen skulde der være Portrætter af fortjente Mænd fra Christian 4.s Tid. Paa Østvæggen, der deltes af Vinduet, skulde der mod Syd være et større Billede af Christian 4. paa Trefoldigheden, og mod Nord et mindre af Kongens Ankomst til Nordkap. Vestvæggen, der ligeledes deltes af et Vindue, skulde indeholde Christian 4.s Dom over Christoffer Rosenkrantz mod Syd og Frederiksborg Slot under Opførelse mod Nord. Paa Pillen mellem Sydvæggens to Arkader, hvor nu Kongens Statue staar, skulde der udføres et Familiestykke: Dronning Sofie underviser den unge Prins Christian[19]. Over den østre Arkade skulde males Rigsadmiral Ove Gedde, der overrækker Kongen Traktaten om Trankebars Afstaaelse, over den vestre Christian 4.s Møde med Gustav Adolf. Til Nordvæggen, hvor nu Marstrands Billede af Kristus ses, var der intet Udkast, da Planen gik ud paa, at Kongens Statue skulde staa her.

Imidlertid trak Arbejdet i Langdrag, og efterhaanden som det skred frem, blev Kunstneren klar over, at Vinduerne i Flankemurene maatte blændes, ligesom Tanken om malet Glas i de andre Vinduer maatte opgives. Komitéen tillod ham derfor 1849 at lade Sidevinduerne blænde; dette fremkaldte naturligvis en Ændring i den oprindelige Billedplan, da de to Vægge nu fremtraadte som een stor Flade. Frederiksborg Slot og Nordkap blev derfor udskudt, skønt de Indskrifter, der skulde svare til dem, allerede var malet,

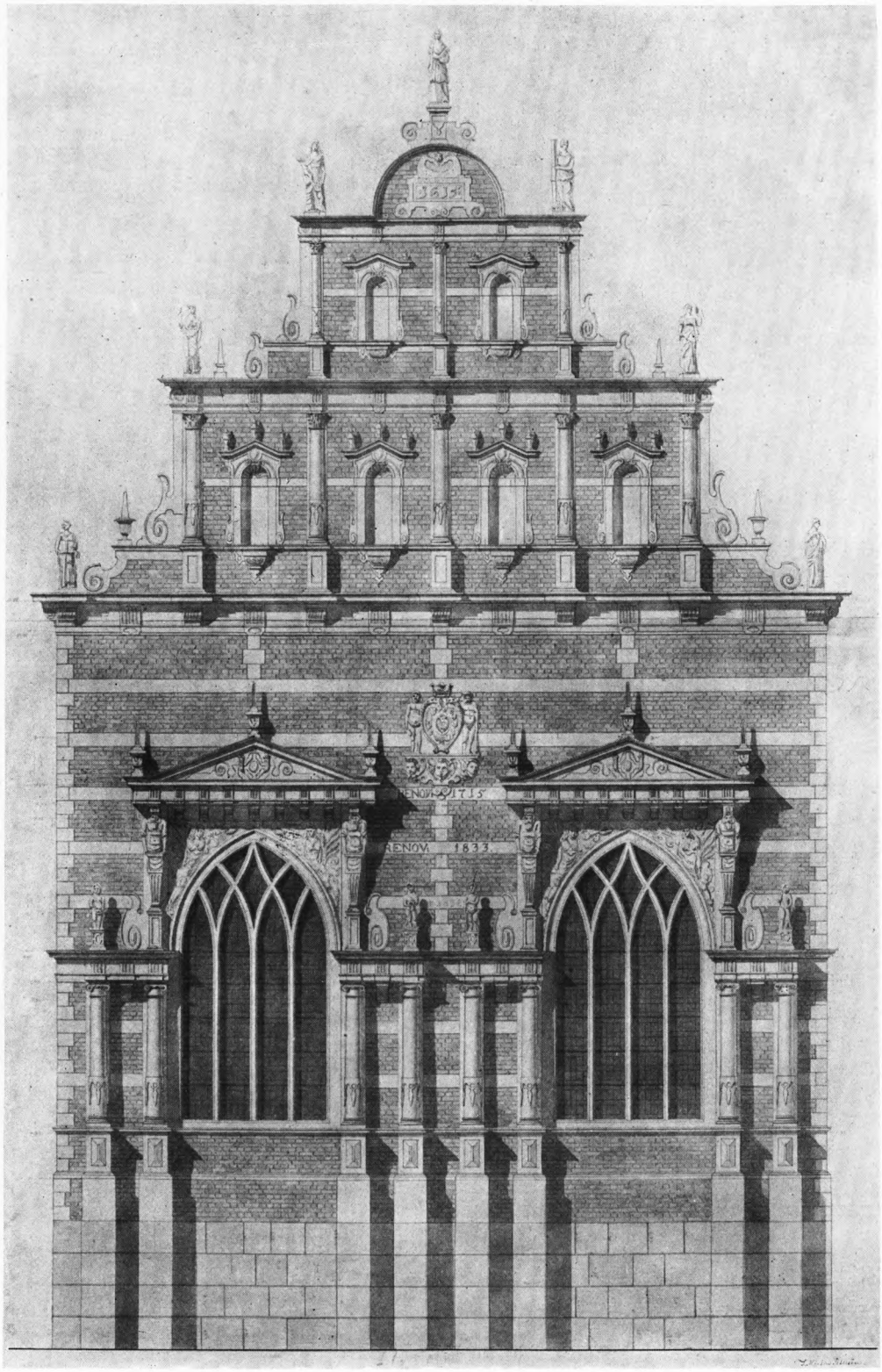

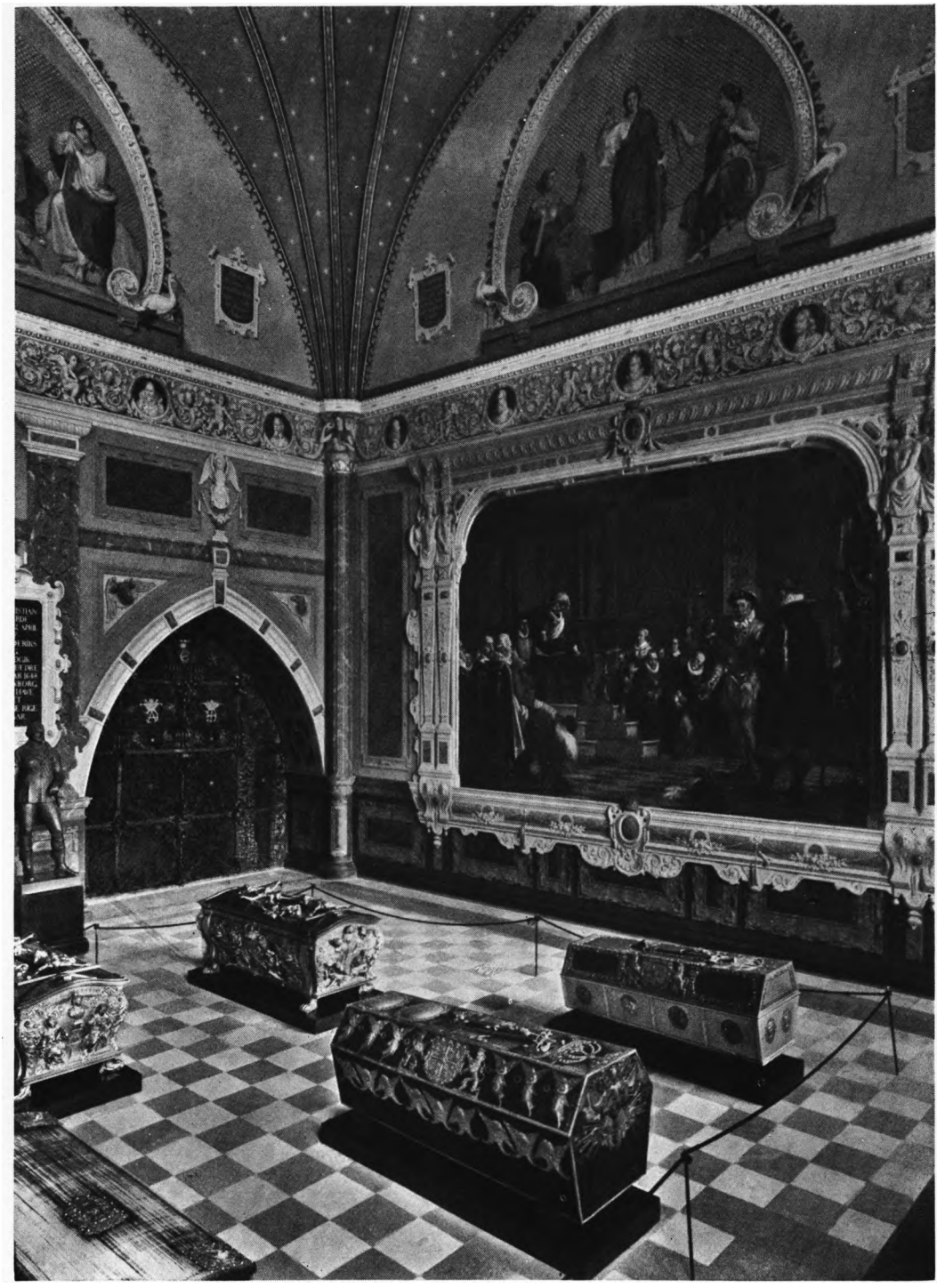
Fig. 160. Christian 4.s Kapel. Opmaaling af I. Martin Petersen 0.1895. 1:150,

»Trefoldigheden« og »Dommen« blev lagt an efter en større Maalestok, saaledes at de kom til at fylde hver sin Væg.

Ved sin Død 1852 havde Eddelien blot naaet at fuldføre Hvælvingsdekorationerne, Allegorierne, de fire Karyatider og Frisen herunder, sidstnævnte endog kun delvis. De følgende to Aar tilføjede Hilkier det manglende efter Udkast af Gonstantin Hansen og Kartoner dels af Eddelien, dels af Jacob Kornerup. 1851 blev Sarkofagen med tilhørende Bronzeornamenter opmagasineret i Kasser, og Hetsch maatte se Muligheden for en Gennemførelse af den oprindelige Plan svinde bort. Paa Finansminister Fengers Opfordring gav Constantin Hansen og Marstrand Forslag[20] til Væggenes maleriske Udsmykning; sidstnævntes blev foretrukket, og 1862 blev der bevilget 15 000 Rd. til Arbejdets Udførelse. Marstrand overlod Heinrich Hansen at male de arkitektoniske Rammer omkring sine store Malerier; de to Kunstnere var færdige 1866. 1863 flyttedes Thorvaldsens Statue til en Plads foran Rosenborg, og Worsaae, der synes at have faaet Ideen til Flytningen, viste den gamle Hetsch det Hensyn at forelægge ham Heinrich Hansens Forslag til en ny Sokkel. Hertil anvendtes en Del af Sarkofagens Marmor; Bronzeornamenterne henstilledes i Rosenborgs Kældre, hvorfra de 1886 overgik til Industriforeningen. Gitre og Relief m. m. findes siden 1928 i Kunstindustrimuseet. Thorvaldsens Statue, som ikke var beregnet til at staa i fri Luft, led efterhaanden stærkt under Vejrligets uheldige Indflydelse paa det indlagte Guld- og Sølvarbejde. I sin Afhandling 1886 talte C. Nyrop Statuens og Dalhofis Sag, ogsaa Julius Lange gjorde sig til Talsmand for, at Statuen burde flyttes tilbage til Kapellet, idet han navnlig henviste til, at kun paa den oprindelige Plads vilde Billedhuggerens Idé: at Kongen ærbødigt blotter Hovedet vendt mod Kirkens Alter komme til sin Ret[21]. I 1911 førtes i Berlingske Tidende en Kampagne for Statuens Tilbageflytning, og efter en Restaurering udført af Metalstøber Schieltved fik den sin nuværende Opstilling — med Ryggen mod Alteret (se iøvrigt S. 1524).

Kapellets *Ydre* (Fig. 160) præges baade i Helhed og Enkeltheder af store Restaureringer 1715, 1833 og 1895; med ganske faa Undtagelser stammer saavel Murværk som Sandstensornamenter fra Hovedrestaureringen 1895[22]. Kapellets glatte Sydgavl hviler paa to af nordre Sideskibs oprindelige Spidsgavle; hvor Østmuren støder til nordre Sideskib staar der en Støttepille, i sin Kerne sikkert middelalderlig, men skalmuret i Forbandt med Kapellet; søndre Del af Vestmuren er bygget op mod S. Andreas Kapels Østmur.

Materialet er Granikvadre forneden og herover smaa, røde Mursten i Krydsskifte afbrudt af omløbende, bindige Sandstensbaand; ogsaa Hjørnekvadrene, der afvekslende er korte og lange, er af Sandsten ligesom tre lodrette Baandstykker paa Nordsiden og alle dekorative Enkeltheder. Granitkvadrene, der er store og raat tilhuggede, ligger i fire Skifter, hvoraf det nederste blev indsat paa Grund af Afgravningen af det omliggende Terræn i Tilknytning til den sidste Hovedrestaurering 1895; herved gjordes Bygningen en Alen højere end oprindelig til stor æstetisk Skade for Nordgavlens Proportioner. Ni Murstensskifter over Kvadrene har alle tre Mure cirka en halv Stens Tilbagespring markeret ved et Sandstensprofil. Vinduerne, to i Nordmuren og eet i hver af Flankemurene, de sidste indvendig blændede siden 1849, er spidsbuede med Stavværk, den eneste Mindelse om Gotikken i den ellers helt renaissanceprægede Bygning.

L. L.1950

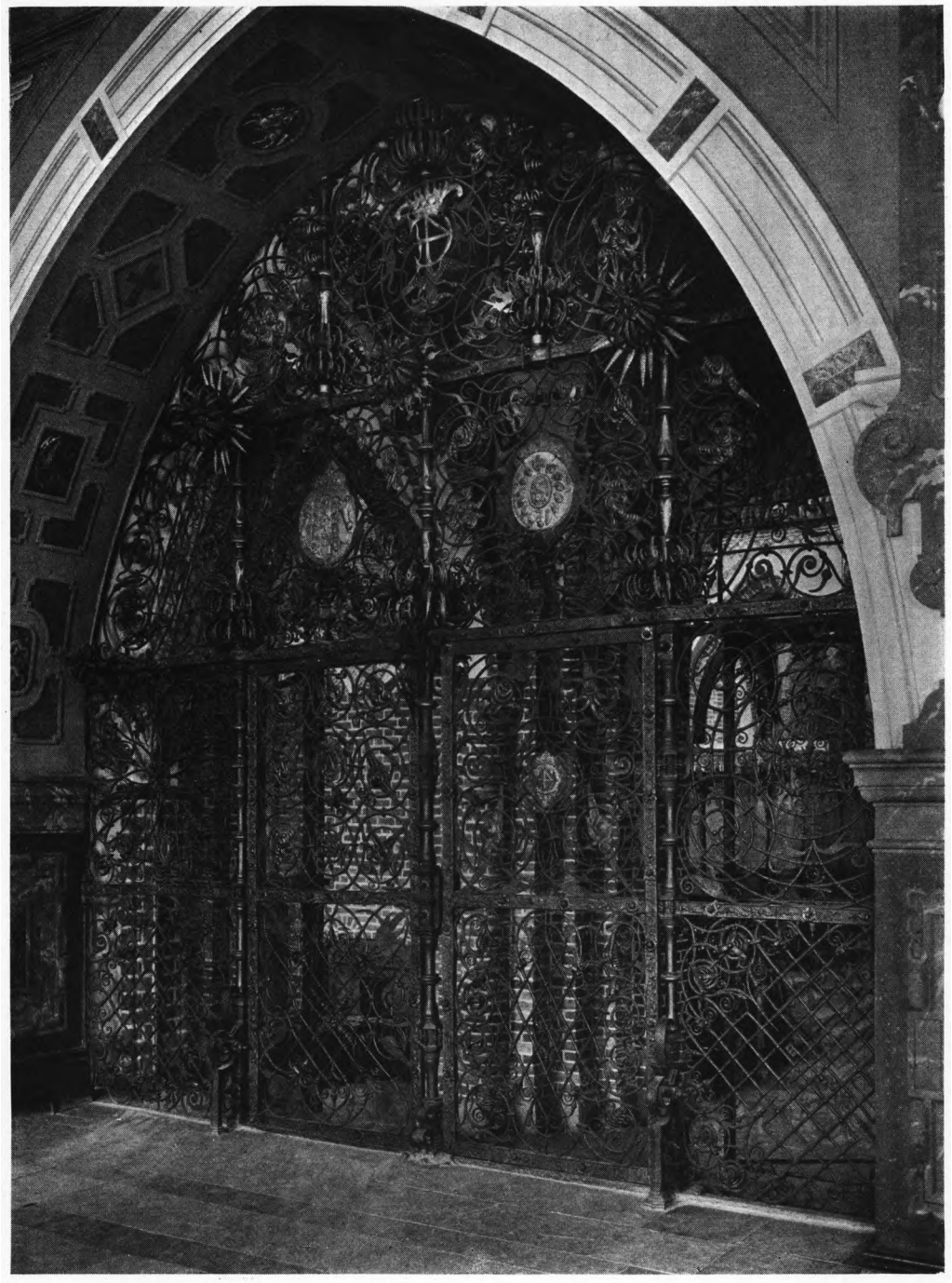
Fig. 161. Christian 4.s Kapel. Indre, set mod Sydvest.

Gavlens rige Dekoration, der, som paavist af Beckett[23], staar de Keysers hollandske Renaissancestil nær, lader sig indtegne i et Net af Kvadrater, hvis Sider er seks Alen. Under Hovedgesimsen udgør Façaden 4x4 Kvadrater, hvis Linier er direkte markeret af Gesimser, Yinduessprosser og Sandstensbaand. Gavltrekanten er retvinklet med Toppunktet midt i øverste Gesims, 6x6 Alen over Grundlinien.

I den saavel i det lodrette som i det vandrette Plan strengt symmetrisk opbyggede Gavlkomposition er Vinduerne, hvis Karme og krydsende Poster er udført af Sandsten, anbragt i en rig, portalagtig Indfatning af dekorativ Sandstensskulptur. Hvert Vindue, hvis Størrelse og Form svarer til Sidefaçadernes, flankeres under Vederlaget af to Par Søjler, hvis glatte Plinter hviler paa tilsvarende Fremspring af Granitkvadre. De glatte, joniske Søjler har attiske Baser, samt Prydbælter og Postamenter med Diamantbosser; Profilet mellem Postament og Base fortsættes som et smalt Baand under Vinduerne og om paa Flankemurene, der herved bindes sammen med Gavlsidens Komposition, og dette understreges kraftigt ved, at ogsaa den Gesims, som Søjleparrene bærer i Vinduernes Vederlagshøjde, og som her er smykket med Triglyffer, fortsættes som Kordongesims rundt om Flankemurene. Forsidens Vinduer flankeres over Vederlagshøjde af langskæggede Mandshermer paa nedad tilspidsende, kannelerede Volutskafter. De bærer en trekantet Fronton, hvis Arkitrav hviler paa kraftige Konsoller, og hvis Frise har Triglyffer medens der i Gavlfeltet er en Kartouche med Christian 4.s Monogram; Frontonen krones af Top- og Fodspir. I Vinklerne over Vinduesbuerne er der reliefhugne Engle i Skyer med Palmegren og Krans, Opstandelsens Symbol; smalle Vinger, der foroven ender i en flad Volut og forneden i en kartoucheagtig Flig, ligeledes med Volut, flankerer Hermeposterne, og paa Kordongesimsen uden for dem staar fire Putti med Forkrænkelighedssymboler.

Midt paa Gavlen mellem Vinduesfrontonerne er det kronede Rigsvaaben flankeret af Vildmænd opsat paa et profileret Fodstykke, i hvis Hængestykke der ses tre Kerubhoveder. Rigsvaabenet er vistnok det eneste oprindelige Stykke Sandstensskulptur og stærkt forvitret; Vildmændenes Hoveder, som næsten har mistet alle Detailler, ligger nu (1950) i Materialhuset, og en Restaurering er under Forberedelse. Under Rigsvaabenet er der i de vandrette Sandstensbaand indhugget Aarstallene for Bygningens Hovedistandsættelser: 1715, 1833 og 1895.

Taggavlens Façade er meget rigt prydet med Søjlestillinger i to Etager. Nederst er der fem Søjler, hvis Postamenter staar paa en stærkt fremspringende forkrøppet Gesims med Volutkonsoller under Fremspringene og Triglyfplader (dog med fem Kannelurer) i Mellemrummene. Søjlernes Prydbælter er de samme som paa Vinduessøjlerne, men Kapitælerne er korintiske. Mellem Søjlerne

L. L. 1950

Fig. 162. Christian 4.s Kapel. Caspar Finckes Gitter i Østarkaden, set fra Kapellet (S. 1514).

er der slanke Muslingeskalnicher med stærkt fremspringende, nu tomme Konsoller; Nicherne krones af Trekantfrontoner med Top- og Fodspir. Taggavlens øverste Etage har en tilsvarende Dekoration af mindre Proportioner, tre Søjler — hvis Højde er tre Fjerdedele af Søjlehøjden i nederste Etage — og to, ligeledes tomme, Nicher. I Gavlens halvcirkulære Topfelt ses en Kartouche med Aarstallet 1615. Gavlkonturerne er aftrappede efter Gesimserne, men Aftrapningerne udfyldes af Yolutterne, og yderst paa Gesimserne staar Kvindefigurer, som symboliserer Dyderne: Tro, Haab, Kærlighed, Retfærdighed, Klogskab, Styrke og Barmhjertighed.

1831—32 repareredes Kapellets Gavl, de forfaldne Gesimser, Figurer og Søjler nedtoges og repareredes, en Del nyt opstilledes, blandt andet fire nye Søjler og tre nye Figurer af Bremersandsten. 1833 opsattes fire Søjler og fem fritstaaende Figurer, en Karyatide og et stort Basrelief[24]. Ogsaa ved de to følgende Hovedistandsættelser skete Fornyelser af Skulpturen.

Det *Indre* (Fig. 161) er bortset fra Gravkældrene og Tagrummet eet stort Rum, hvis Gulvflade er kvadratisk, 20 x 20 Alen. Kapellets høje og oprindelig meget lyse Rum staar i Forbindelse med nordre Sideskib ved to spidsbuede Aabninger, som delvis har hørt til de to ovenfor omtalte nedrevne, middelalderlige Kapeller. Gulvet, som ligger ca. 135 cm over nordre Sideskibs, er dækket af kvadratiske, sorte og hvide Marmorfliser. Af de fire Vinduer er siden 1849 (sml. S. 1508) kun Nordmurens synlige indefra med rundbuede Lysninger. Kapelrummet er dækket af et mægtigt Halvstens Ribbehvælv, der stiger næsten lodret fra Fødselslinierne og er stærkt kuplet. Det er det største Hvælv i nogen dansk Bygning. Foruden de krydsende Diagonalribber har Hvælvet Støtte- og Tværribber, som danner et Stjernemønster. Oprindelig blev Hovedribberne baaret af Sandstenssøjler, men disse nedhuggedes 1846[25] og erstattedes af cementstøbte Karyatider. Hvælvet er nu pudset baade paa Under- og Overside. Ribbeprofilet er Rundstav paa Platte.

Bueaabningerne udfyldes af Caspar Finckes berømte Gitre (Fig. 162—64). Ifølge Thurah er de »saa kunstigt og net udarbejdet, at den gemeene Mand endog vil forsikre, at Fanden selv har giort dem«[26]. De er ved runde, lodrette Poster og flade, vandrette Baand delt i 15 Felter, af hvilke alle fire i nederste og de to midterste i de følgende to Rækker har fuld kvadratisk Form, mens de øvrige ni Felters Form er bestemt af Bueaabningernes Konturer. Posterne har Balusterled og er sværest i de to underste, spinklere i de to øverste Rækker Felter. Begge Dørposter er forneden støttet af Bøjler, som er fast forankrede i Gulvet. Omkring den nederste Del af Posterne i de to øverste Rækker er en Krans af Bøjler. De tre vandrette Baand samt Fløjdørens Rammestykker i det østligste Gitter er beklædt med Kobberskinner, hvori er opdrevet en rig Ornamentik bestaaende af Dyr, Kerubhoveder, Frugtbundter og Bladranker. Den

N. E. 1950

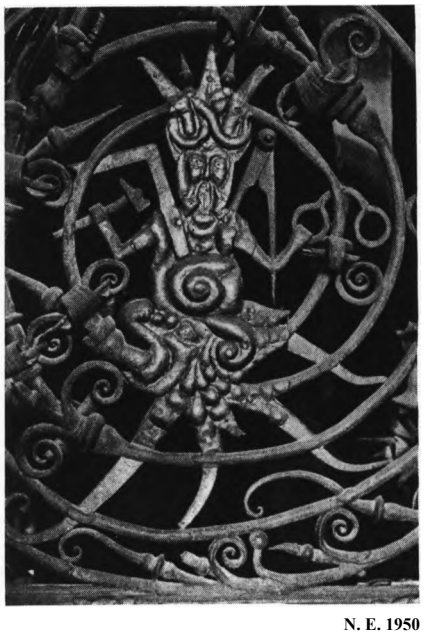
N. E. 1950

N. E. 1950

N. E. 1950

N. E. 1950

Fig. 163. Christian 4.s Kapel. Detailler fra Caspar Finckes Gitre (S. 1514).

raffineret udførte Laas er af Renaissanceform, med kølbueagtig Afslutning, rigt ornamenteret, og med en romersk Kriger mellem de to Fløjes Laasekasser (Fig. 164). Paa Dørfløjenes nederste Rammestykker har den kunstfærdige Smed med klare Reliefversaler anbragt sin bekendte Signatur: »Caspar Fincke bin ich genant. Diser Arbeit bin ich bekant«. En Slags Signatur er ogsaa den korslagte Hammer og Nøgle, som er anbragt midt i nederste Felt Vest for Døren, og som findes paa andre af Mesterens Arbejder. — Felterne udfyldes af rigt varieret Gitterværk af Rundjern; Hovedlinierne i den nederste Række er lige, vandret-, lodret- eller diagonalt stillede Jern, i de øvrige Rækker danner Jernene Spiralmønstre. Ornamenterne er overalt varieret med forbavsende Opfindsomhed, Stængerne ender i store Blomster udtrukket i Spiraler eller fladhamret som Knopper eller Blade. Ind imellem Stængernes Rundjern er flettet udhamrede Kobberplader i Form af groteske Figurer og Masker (Fig. 163). Midt i Dørfløjenes øvre Fyldinger findes Kartoucher med Kongeparrets kronede Initialer C 4 og C A. Midt i Fyldingerne ovenover findes Danmarks og Brandenborgs Vaaben og tilsvarende i den vestre Arkade Kongens og Dronningens kronede Navnetræk som gennembrudt Arbejde. Christian 4.s Monogram ses anbragt endnu to Steder: i østre Arkade øverste Række midterste Felt og paa tilsvarende Plads i vestre Arkade sammen med Dronningens og Aarstallet 1620 paa den Kugle, som under en Krone er anbragt midt paa Stolpen, og som flankeres af dobbelte Bøjlekranse.

Den nuværende, sparsomme Staffering med rødt, blaat, grønt og Guld er nyere, Gitrene har sikkert oprindelig været meget brogede i Farve virkningen.

I ***Krypten,*** af hvilken kun en mindre Del nu ligger under Jordoverfladen, er indrettet tre Gravkældre i Bygningens Midtakse (sml. Plan 4. Bind). Langs disse Kældres Østside findes en Korridor, som oprindelig var aaben og foroven kantet af en flerleddet Sandstensgesims[25]. Nu er den overdækket af et fladbuet Tøndehvælv, og en Trælem lukker for Trappen i den søndre Ende. Denne Trappe, hvis Trin bestaar af Ølandssten, har oprindelig haft samme Bredde som Korridoren, men er nu indsnævret ved en Paamuring paa Østsiden. De tre Gravkældre optager kun en Trediedel af Bygningens Underetage, og Rummet Vest for er jordfyldt[27]. Adgangen til Gravkældre fra Korridor er gennem dennes svære Vestmur, i hvilken der er udsparet tre smaa, grathvælvede Forrum med Stukrosetter i Hvælvingskrydsene; de to yderste har Form som et Parallelogram af Hensyn til Kisternes Indbæring. Døraabningerne ind til Forrummene er fladrundbuede, og Stikkene og den øverste Halvdel af Karmene er muret af skiftende korte og lange Kridtstenskvadre med ca. 1 cm's Fremspring. Aabningerne ind til Gravkældrene er ligeledes fladrundbuede, af glat Mur og med udvendige Dørfløje. De tre Gravkamre dækkes af flade Grathvælv, ligeledes med Stukrosetter i Krydsene, den midterste med Christian 4.s Monogram,

Fig. 164. Christian 4.s Kapel. Laasen til Caspar Finckes Gitter (S. 1516).

den nordligste afbrudt. Fra Syd- og Midtrummet fører to murede Aftrækskanaler ud gennem det jordfyldte Yestrum, hvor de mødes lige inden for Aabningen til det frie, i Hjørnet mellem Kapellets Vestmur og S. Andreas' Kapels Gavl; deres Lofter er dækket af Gravsten, af hvilke en enkelt, der vender Forsiden nedad, synes at være fra tidlig bruskbarok Tid; men en nærmere Undersøgelse er ikke mulig, da Kanalerne er af spærret med et Jerngitter; en lang, snoet Jernstang tjener til at aabne og lukke Lugen til det frie. Fra den nordre Gravkælder fører en lignende, men nærmest fladrundbuet og ganske kort Kanal ud til en Luge i Gavlens Midtakse mellem de høje Søjleplinter. Gulvene er belagt med kvadratiske Ølandsfliser, store i Gravkamrene og Forrummene, smaa i Korridoren, hvor de ligesom i Midtrummet er lagt diagonalt. Vægge og Lofter er hvidtede. Ovenfor S. 1506 er omtalt Christian 4.s Brev af 17. Dec. 1633 om Nedtageisen af Hvælvingen og Opsættelsen af en ny, som kan bære Gravmonumentet. Af et Brev fra Januar 1634 fra Kongen til Rentemestrene fremgaar, at Hans Steenwinkel har svaret Kongen, »at han den med det første vil reparere«, hvorfor Rentemestrene faar Besked om at sørge for, »at hand udi rette Tijde kan have Sten og Kalk ved Haanden«[28].

I Murværket, som det nu staar, er der imidlertid intet Spor af Reparationer

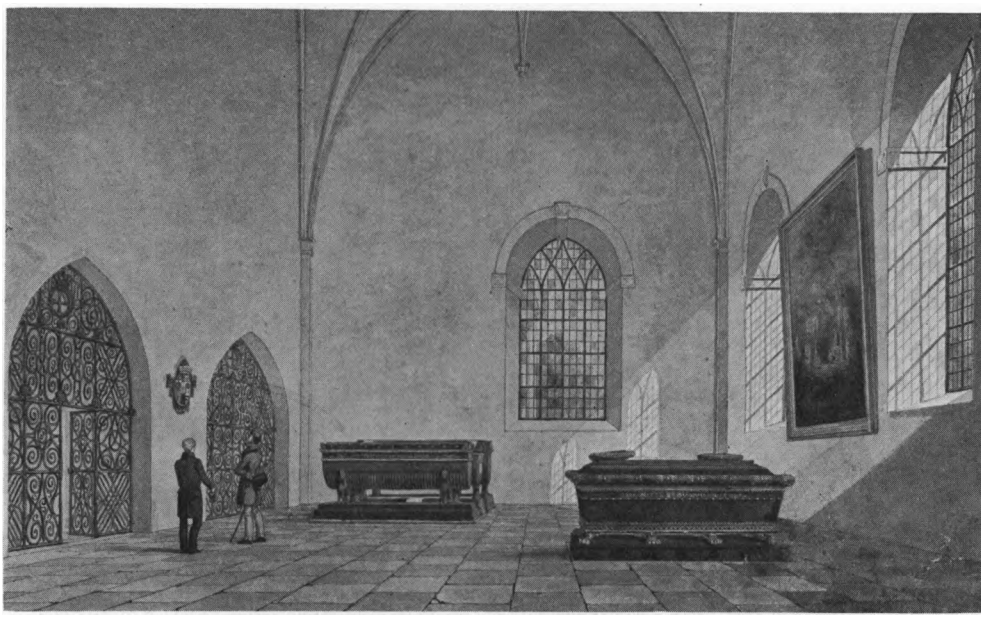

Fig. 165. Christian 4.s Kapel. Indre, før Udsmykningen. Tegning af H. G. F. Holm 1838. Den forreste Kiste rummer Prins Friederich Wilhelm Carl Ludwig af Hessen, de bageste Arveprinsesse Sophia Frederica og Arveprins Frederik.

eller Ændringer, saa hvis Mester Hans overhovedet har foretaget sig noget, maa han have ombygget hele Krypten, og det er næppe troligt; langt snarere er det sikkert lykkedes ham at overbevise Kongen om, at Hvælv og Mure var i Stand til at udholde Monumentets Tynge.

Kun til de to sydligste Gravrum er der bevaret dobbelte Dørfløje, hver bestaaende af to svære Egeplanker, der sammenholdes af vandrette Revler paa Vestsiden og paa Østsiden af de kunstfærdige Gangjern, der dels har en rudeformet Gennembrydning, dels en hvælvet Roset, og fra hvilke der udgaar Volutranker, alt dekoreret med indslaaede Streger, Punkter og Volutter og fastholdt med Søm, hvis store Hoveder er formet som Rosetter. Laasene er af den vanlige 1600-Tals Type, med kølbueagtig Afslutning forlænget i et tilspidsende Midtblad.

Til ***Tagrummet*** er der Adgang gennem en senere Døraabning. Tagværket, af Fyr, er stort set uændret. Taget, der først var tækket med Bly (sml. S. 1506), blev 1666 kobbertækket[29]. 1866 blev Kobbertækningen fornyet[30].

Kapellets maleriske Udsmykning. Ovenfor S. 1508 er der gjort Rede for de oprindelige Planer for Kapellets maleriske Udsmykning og for de Ændringer, der bl. a. medførte den indvendige Blænding af Flankemurenes Vinduer og Forandringer i Maleriernes Dispositioner.

Udsmykningen falder naturligt i to Dele: Eddeliens kalkmalede fra 1845—51 og Marstrands og Constantin Hansens oliemalede fra 1863—66.

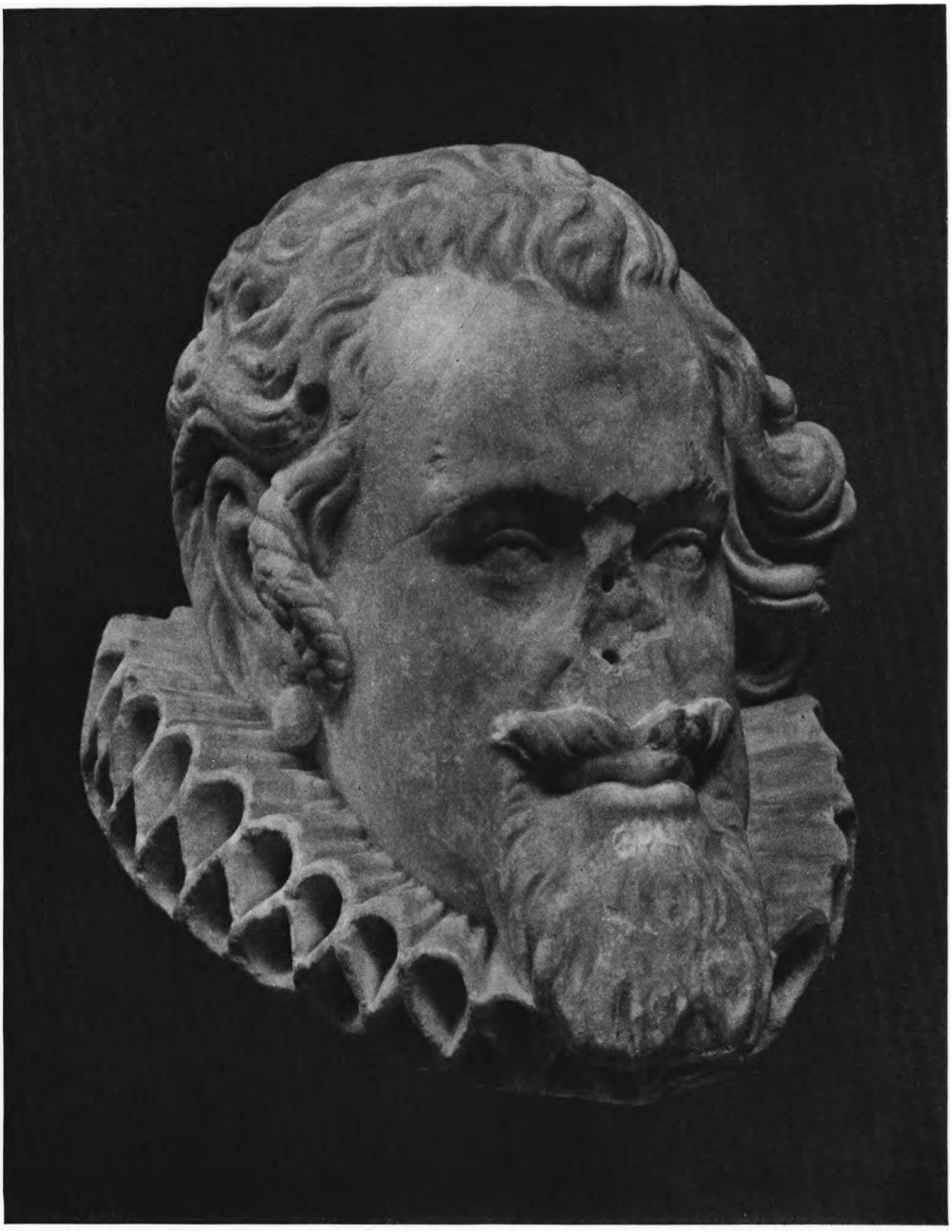

Fig. 166. Christian 4.s Kapel. *Alabasthoved af Christian 4., formodentlig fra Kongens oprindelige Gravmæle (S. 1522), nu i Nationalmuseet.

Til den første hører, foruden den stjernebesatte, blaamalede Hvælving med gyldne, mønstrede Ribber, de fire Allegorier i Hvælvingens nedre, stejle Kapper; de er malet ind i skuffende, perspektiviske Arkadefelter med gylden, kvadreret Baggrund, og paa den »bærende«, ligeledes malede, Gesims sidder et Fuglepar. Paa hver Side af Arkaderne er der grønmalede Kartoucher med hvid Ramme og gylden Frakturskrift. 1) I Sydarkaden ses: Tro, Kærlighed og Haab med deres Symboler; Fuglene er Pelikaner med Unger; i Indskriftskartouchen mod Øst Gal. 5, 6, mod Vest Rom. 5, 5. 2) Mod Øst: Sejrens Gudinde, Saga og Tiden; Fugleparret er Ørne, Indskrifterne fra Ordspr. 25, 2 (hvis tilsvarende Maleri udgik, sml. ovfr. S. 1508) og Ordspr. 20, 18. 3) Mod Nord: Kongens Valgsprog »Regna firmat pietas« (»Fromhed styrker Rigerne«) fremstillet ved tre Figurer, i Midten Danmark med Rigsvaabenet, Styrken med Flammesværd til højre og Fromhed med Bog til venstre. Fuglene er Svaner, Indskrifterne fra Ordspr. 16, 12 og 9, 10. 4) Mod Vest: Retfærdighed mellem Klogskab (med Bog og Spejl) og Maadehold (med Tømme og Bidsel); Fuglene er Storke. I den nordre Kartouche læses: »Ved Viisdom bygges et Huus og ved Forstand befæstes det« (det tilsvarende Maleri udgik, sml. ovfr. S. 1508), i Sydkartouchen Ordspr. 5, 22.

I Hjørnerne er Cementkaryatiderne ligeledes malet af Eddelien foruden det meste af Frisen, der fuldendtes af Maler Hilkier, dels efter Eddeliens Kartoner (Jørgen Rosenkrantz, Ole Worm og Anders Sørensen Vedel samt Løvværk og nogle Genier) dels efter Udkast af Constantin Hansen og Jacob Kornerup. Frisen, der indeholder Portrætmedailloner af Mænd, der har gjort sig fortjent af Landet under Christian 4., omgives af Løvværk med Genier og var fuldendt 1856. Portrætterne, der er (ikke særlig vellignende) Kopier efter Malerier og Stik, forestiller, paa Nordsiden 1) Niels Kaas, Kansler (1534—94). Paa Vestsiden: 2) Arild Huitfeldt, Kansler (1529—1608), 3) Carel van Mandern, Hofmaler (ca. 1609—70), 4) Christian Friis til Kragerup, Kansler (1581—1639),
5) Jonas Charisius, Diplomat (1572—1619), efter hans Buste over Epitafiet
6) Hans van Steenwinkel, Bygmester (1587—1639), efter et højst tvivlsomt Maleri paa Rosenborg. Paa Sydsiden: 7) Chr. Thomesen Sehested, Kansler (1590—1657), 8) Tycho Brahe, Astronom (1546—1601), 9) Holger Rosenkrantz, »den lærde« Rigsraad (1574—1642), 10) Jørgen Vind, Admiral (1593—1644), 11) Jørgen Rosenkrantz, Medlem af Regeringen under Kongens Mindreaarighed (1523—96). Paa Østsiden: 12) Christoffer Walkendorfî, Medlem af Regeringen under Kongens Mindreaarighed (1525—1601), 13) Anders Sørensen Vedel, kongelig Historiograf (1542—1616), 14) Ove Gedde, Admiral (1594—1661), 15) Hannibal Sehested, Rigs-Skatmester (1609—1666), 16) Ole Worm, kgl. Livlæge, Oldforsker (1588—1654); endvidere findes i Nordvinduerne Portrætmedailloner af Christian 4. og Frederik 3. I Arkaderne til Kirken er der

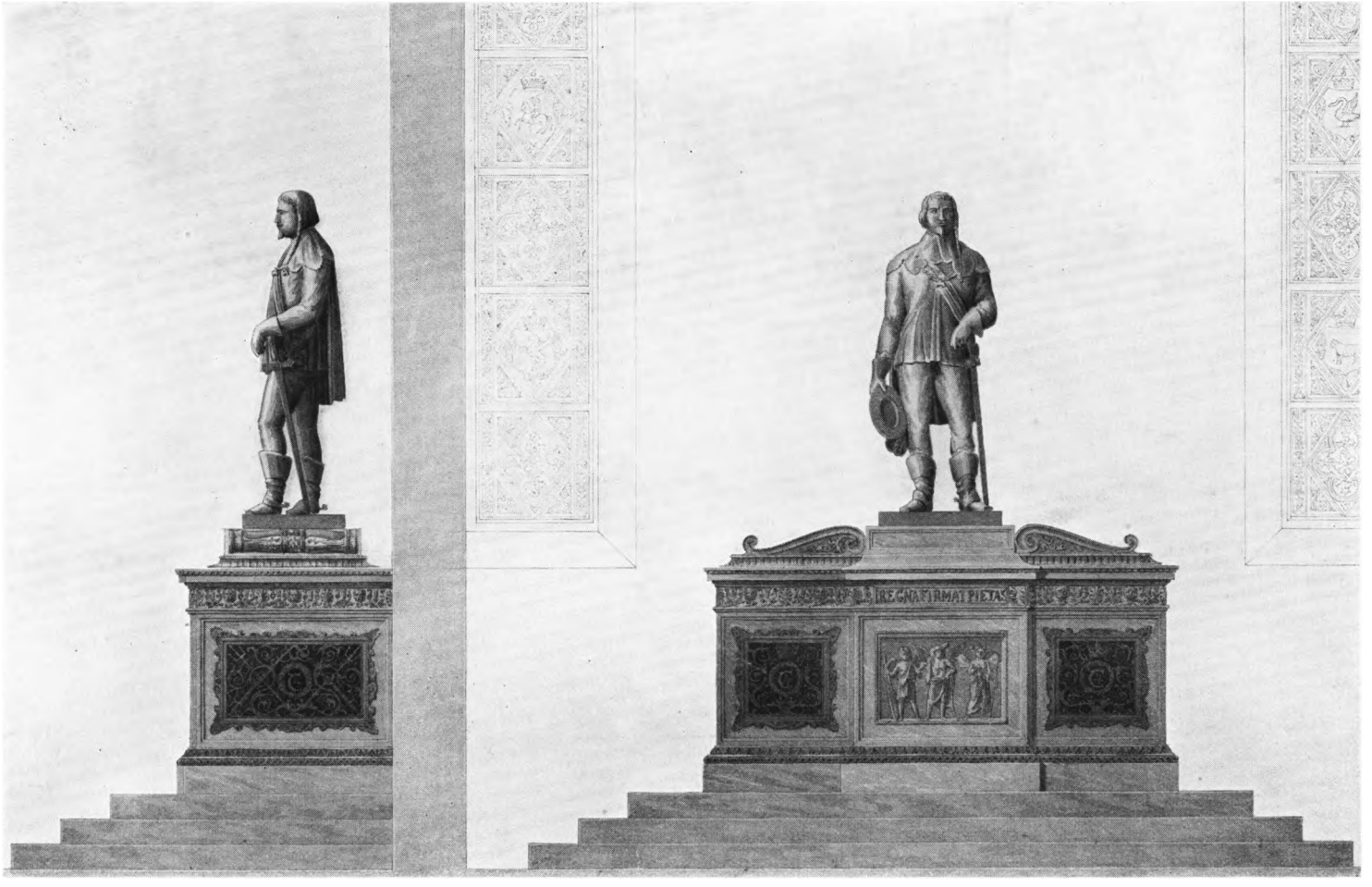

Fig. 167. Christian 4.s Kapel. Hetsch's og Thorvaldsens Monument samt Hetseh's Glasmalerier.
Tegning af G. F. Hetsch o. 1841 i Roskilde Stiftsbibliotek (S. 1524).

malet Kassetteværk med Rigsvaabenets heraldiske Motiver i Felterne, og paa Pillen imellem er der øverst en Kartouche med Kongens Fødsels- og Dødsaar og nederst en anden, hvis Indskrift meddeler, at Udsmykningen og Omordningen af Kapellet fuldførtes 1866.

Marstrands to store Oliemalerier paa Øst- og Vestvæggen fylder med Heinrich Hansens Renaissancerammer næsten Væggenes hele Bredde. Rammerne er, som Steen Friis siger[31], udført med en saadan Virtuositet, »at Beskueren deraf befinder sig under Indflydelsen af et storartet Sandsebedrag«, og den Dag i Dag ser man »de vantro Beskuere føle sig for paa hvert Stykke paa den flade Væg, for at overtyde sig om, hvorvidt de som Stuk malede Decorationer ere Skuffelser eller ikke, og man har seet dem paa samme Maade at undersøge om Hjørnesøilerne existere i Virkeligheden eller ligesom det Øvrige kun ere Sandsebedrag« (sml. Fig. 161).

Af Marstrands velkendte Malerier forestiller Østvæggens: Christian 4. paa Skibet Trefoldigheden i Slaget ved Femern 1. Juli 1644, hvor Kongen blev truffet af Splinterne fra Dækslet over en Kanons Fænghul og stødt omkuld af den samtidig trufne Eiler Ulfeldt. Maleriet skildrer det Øjeblik, da Kongen efter at have rejst sig er blevet forbundet og nu med høj Røst befaler Mandskabet at kæmpe videre. Vestvæggens Maleri viser Kongens Dom over Christoffer Rosenkrantz til Høgsbro, som 17. Marts 1610 blev dømt til at lide Straf paa sin Hals^fordi han havde forfalsket Gældsbreve, Kongebreve og andre Dokumenter for Vindings Skyld. Paa Billedet er Dommen lige faldet; den dømtes Guldkæde er afrevet, og Drabanten er ved at brække hans Sværd. Minespillet i de tilstedeværende Rigsraaders Ansigter over denne retfærdige Behandling af en af deres egne er især mesterligt skildret. Paa Nordvæggen, mellem de to Vinduer, altsaa i det slettest tænkelige Lys, har Marstrand malet den opstandne Kristus (sml. S. 1508).

Det oprindelige Kongemonument og dets Efterfølger. Foran S. 1506 fl. er der kort berettet om den Skæbne, der overgik det store Monument, Christian 4. oprindelig havde planlagt i Kapellet samt om Christian 6.s Planer og endelig om Udformningen og Ødelæggelsen af det Gravmæle, som Thorvaldsen og Hetsch udarbejdede paa Christian 8.s Initiativ. Her skal i Korthed gøres Rede for de bevarede Dele.

Til ***det oprindelige †Monument*** i Kapellet, det som Kongen havde ladet lave over sig selv, kan et Alabasthoved i Nationalmuseet med Sandsynlighed henføres. Det blev ifølge Henry Petersen afgivet til Museet fra Videnskabernes Selskabs Lokaler paa Prinsens Palæ, »hvor det udentvivl har henligget som en Rest af de Samlinger, der tilhørte det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«.

Det udmærket og levende udførte Hoved (Fig. 166) er ret molesteret, idet

Næsen er slaaet af, ligesom en Del af Pibekraven bagpaa er borte. Henry Petersen mente at kunne konstatere, at Ild havde haft sin Del i Ødelæggelsen, idet visse Dele af Alabasteret ved Udglødning var forvandlet til Kalk, mens andre Dele var blevet porøse og smuldrende. Denne Ildskørning, som nu ikke ses, kunde kun tages som Bekræftelse paa Hovedets oprindelige Proveniens.

Henry Petersen har søgt at vise, at Hovedet er udført af Hans Steenwinkel før 1617, idet han henviser til en Notits i Kongens Dagbog 15. Dec. 1614, at »Hans Steenuynkel« denne Dag »begiinthe att podzere (modellere) paa ted billed i mit Kammer«, ligesom Kongen har skrevet Steenwinkels Initialer i sin Kalender den 16., 19., 20., 22., 23. og 24. Dec.
Imidlertid kan disse Notater ogsaa henvise til Vesterport-Busten (nu i Tøjhusmuseet)[32]. At Monumentet ikke findes nævnt i noget kendt Regnskab, kommer sikkert af, at det er blevet betalt af Kongens egne Midler.

Hovedet er omtrent af naturlig Størrelse og giver en udmærket Karakteristik af Kongen i hans yngre Aar; det stærkt fremtrædende Hageparti synes endnu mere markeret, fordi Næsen nu mangler. Kunstneren har i særlig Grad interesseret sig for Munden, der mere vidner om Egensindighed, Voldsomhed og Utaalmodighed end om from Hengivelse eller Resignation.

L. L. 1950

pjg jg3 Christian 4.s Kapel. Thorvaidsens statue af Kongen, støbt af Bronzestøber C. Dalhoff (S. 1524).

Som Tidsbestemmelse for Hovedets Tilblivelse, kan peges paa, at Fletningen i højre Side er bevaret; den skar Kongen nemlig af 1617[33].

I Udførelsen lægger man Mærke til, at Hovedet ikke er beregnet til at ses ovenfra, da Detaillerne paa Issen kun er antydet, og af Bruddets Karakter forneden fremgaar, at Figuren, der formodentlig har været iført Rustning, ikke har været liggende, idet Øjnene ser opad, men knælende eller staaende.

Hvad det S. 1506 omtalte Krucifiks angaar, da er det antydet, at det af kronologiske Grunde er vanskeligt at henføre det til Tiden før Tøjhusets Brand 1647, endsige da til Kongens Ungdomsaar. Hertil kommer, at det dels er af et andet Materiale, Sandsten, dels udført af en anden Kunstner end Hovedet. Hvorledes Traditionen om dets Herkomst, allerede med sagnagtig Udsmykning, er opstaaet, vid.es ikke; men en af Grundene er maaske, at man har søgt en Forklaring paa Figurens og Korsets noget medtagne Tilstand, idet det er givet, at ogsaa disse har været udsat for Molest; saaledes har begge Ben været brudt af, det venstre endog paa to Steder, Arme og Hænder er muligvis helt fornyede ligesom hele øverste og nederste Parti af Korset.

Naar man derfor skal forsøge at danne sig et Billede af, hvorledes Christian 4.s oprindelige Monument har set ud, har man kun Alabasthovedet at holde sig til, og ud fra det kan der ikke sluttes noget bestemt, hverken om der har været Tale om et fritstaaende Monument eller om et storstilet Vægepitaf; det første synes det sandsynligste under Henvisning til Christian 4.s Krav om en forstærket Hvælving.

Af ***Hetsch's og Thorvaldsens Monument*** (Fig. 167) over Christian 4. (sml. S. 1508) er nu kun — foruden Udkastene i Domkirkens Arkiv og i Kunstindustrimuseet — bevaret Thorvaldsens af Dalhofî støbte Bronzestatue af Kongen (Fig. 168), nu anbragt mellem de to Arkader i Syd, samt Thorvaldsens Relief til Sarkofagen (Fig. 169) tilligemed »to buede Overstykker til Sarkofagen med tilsvarende Underlag, to kvadratiske, gennembrudte Ornamenter med Christian IV's Monogram, to lignende rektangulære. Desuden 18 [opr. 28] Brudstykker af en Frise omkring Monumentet[34]«, alt bronzestøbt hos Dalhofî og siden 1928 deponeret i Kunstindustrimuseet.

Statuen, der staar paa en 91 cm høj Sokkel, maaler ca. 200 cm. Thorvaldsen modellerede den i København 1840, og Gipsmodellen findes paa Nysø mens den endelige Form, ligeledes i Gips, staar i Thorvaldsens Museum. Man ser Kongen i daglig Dragt, men med Elefantordenen paa Brystet, han staar med Hatten i højre Haand, mens han med venstre læner sig til sit Sværd. Tanken var, at han med blottet Hoved i Ærbødighed saa mod Kirkens Alter. Bronzestatuen er overordentlig fint og omhyggeligt udført. Oprindelig havde Thorvaldsen lagt et Mønster ind i Christian 4.s Køllert, men da han hørte, at Statuen skulde forgyldes, strøg han det. Dalhofî genoptog dog Mønstret med Thorvaldsens Billigelse og indlagde det med Dukatguld. Det var især denne Indlægning, der led Skade ved Statuens Ophold i det frie.

Hvad Thorvaldsens Relief til Sarkofagen angaar, da findes hans Skitse fra 25. Nov. 1842 paa Nysø, mens en Gipsafstøbning af den endelige Form er i Thorvaldsens Museum. Relieffet illustrerer Kongens Valgsprog (sml. den maleriske Udsmykning S. 1520) ved tre Genier. Styrkens Genius staar i Midten

Erik Hansen 1950

Fig. 169. Christian 4.s Kapel. Thorvaldsens *Relief til Monumentet Fig. 167, stobt af Bronzestøber C. Dalhoff (i Kunstindustrimuseet).

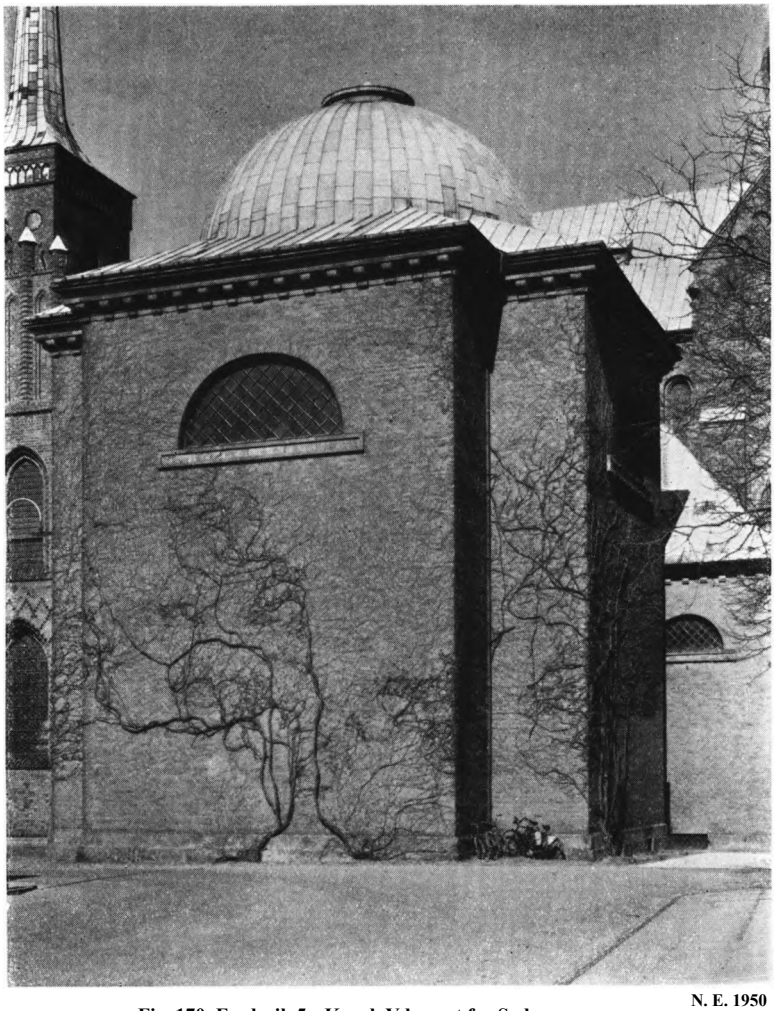
iført Løvehud og væbnet med en Kølle, paa hvilken »Rigets Styrelse« til venstre, karakteriseret ved et Ror, lægger Haanden. Til højre staar »Gudsfrygten« med Psykes Vinger, Straaleglans om Hovedet og Kors i Haanden. Relieffet maaler 58 x83 cm.

Julius Lange: Decorationen af Christian IV.s Capel i Roeskilde Domkirke, i Illustreret Tidende. 1867. Nr. 384 S. 152 og IX Nr. 421 S. 22. — C. A: Christian 4.s Capel i Roeskilde Domkirke, smst. 1868 Nr. 439 S. 181 f. — Steen Friis: Kong Christian den 4des Gravkapel. 1868. — C. Nyrop: Kristian IY's Statue ved Rosenborg, i Tidsskrift for Kunstindustri. 1866. S. 84—90. — L. Fenger: Crucifixet i Holmens Kirke, smst. 1890. S. 15—48. — Henry Petersen: Om det oprindelige Monument til Christian den 4.s Capel, smst. S. 96—102. — H. R. Hiort-Lorenzen: Kong Christian den Fjerdes Begravelse, i AarbKbh. 1916. S. 60—95. Sml. iøvrigt Note 20 ndf.

G. F. Hetsch: Tegninger og Udkast til Udsmykning af Kapellet og til Mausoleet, Rosk. Domk.s Arkiv, Stiftsbiblioteket i Roskilde. Den approberede Tegning til Mausoleet findes i Kunstindustrimuseet.

[1] Kane. Brevb. 22. Aug. 1613. [2] Nyrup: Christian IV's Skrivekalender. [3] Seks Aars Kirkergsk. 1620, Roskildegaards Len. D. K. Rentekammer Afd. 6 (RA). [4] Se Nyrop, i Fra Arkiv og Museum II, 90. [5] Kane. Brevbøger 1. Febr. og 25. Marts 1617. [6] Kane. Brevb. 13. Maj 1619 og 30. Marts 1620. [7] Sml. Henry Petersen S. 96.

[8] Slange: Christian IV's Historie II, 1139. [9] Smst. S. 1140. [10] Thurah: Den danske Vitruvius II, 138 f., F. Weilbach: C. F. Harsdorff S. 101 ff. [11] Jørgen Balthasar Dalhofî, ved N. Dalhofî, 1.1915. S. 230. [12] Brev fra Christian 8. til Thorvaldsen af 19. Febr. 1840, i Thorvaldsens Museum, sml. Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen. 1912. S. 62 fi. [13] J. M. Thiele: Thorvaldsen i Kiøbenhavn. 1856. S. 201. [14] 1844 udstillede Dalhofî paa Charlottenborg Christian 4.s Statue i Bronze, efter Thorvaldsen, med flere Ornamenter henhørende til Sarkofagen componerede af Professor Hetsch. Dalhofî meddeler i sine Erindringer (sml. Note 11) S. 233, at efter at have studeret »Christian IV's Stil« paa Frederiksborg, modellerede han Gitrene under Thorvaldsens Tilsyn. [15] Rentekammerets Resol. 1843 Nr. 192 (RA). [16] Yinduerne blev 1850 magasineret paa Christiansborg; nu er de opsat i Slotskirken paa Frederiksborg. [17] Sml. Werlaufîs Erindringer, i Memoirer og Breve udg. 1910 af Jul. Clausen og P. Fr. Rist S. 148. — Rosk. Domk. 1845—52. Kristian IV's Kapel og Eddelien vedr. (LA). [18] 1834 nedhuggedes den gamle Puds indvendig i Kapellet baade paa Væggene og i Hvælvet. 1831—54 (div. Aar) Haandværkerregninger vedk. de kgl. Kapeller etc. Rosk. Domk.s Arkiv (LA). [19] Eddeliens første Udkast forestiller Kongens og Dronningens Besøg med deres Børn hos Enkedronning Sophie paa Nykøbing Slot. [20] Hovedværkerne om Constantin Hansen og Yilh. Marstrand er E. Hannovers og Karl Madsens Bøger fra 1901 og 1905. Iøvrigt henvises til Weilbachs Kunstnerleksikon. [21] Breve fra Julius Lange. Efterslæt ved P. Købke. 1903. S. 70. [22] En Del af den Sandstensskulptur, som blev kasseret 1895, opbevares i Stiftsbibliotekets Have. [23] Frederiksborg. 1914. S. 66, sml. V. Wanscher: Christian 4.s Bygninger. 1937. S. 85 f. [24] 1831—54 (div. Aar) Haandværkerregninger vedk. de kgl. Kapeller etc. Rosk. Domk.s Arkiv (LA). [25] Steen Friis S. 9. [26] Thurah II, 238, sml. Holger Jacobæi Rejsejournal 1671, i Suhm: Nye Saml. III. 1794. S. 176. Om Udbetalinger, se Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve I, 155 fi. [27] Henry Petersen S. 97. [28] Smst. S. 96 f. [29] Danica Altaria Roskildensia Fase. 50. Regninger over Haandværkerarbejder ved Rosk. Domk. 1663—66 (Univ. Bibi.). [30] Synsprotokol 1862—1944 (hos Kirkeværgen). [31] Steen Friis S. 56. [32] Sml. C. A. Jensen, i Danmarks Billedhuggerkunst. 1950. S. 168 f. [33] Dagbogsoptegnelser 22. April, »skar jeg min venstre Lok af tæt ved Hovedet« (sml. Henry Petersen S. 102), men Bering Lisberg gør (Christian den Fjerde og Guldsmedene, 1939) opmærksom paa, at »venstre« er fejl for »højre«, se hans Tekst under Titelvignetten. [34] Kunstindustrimuseets Protokol. 1928. Nr. 1203.

N. E. 1950

Fig. 170. Frederik 5.s Kapel. Ydre, set fra Syd.

FREDERIK 5.s KAPEL

Da C. F. Harsdorff i 1763 i Rom udførte det første Sæt Tegninger til et kongeligt Gravkapel paa Vor Frue Kapels Plads[1], saa han det som sin Opgave at skaffe Plads til to Grupper af kongelige Begravelser. Den ene skulde omfatte Kong Christian 6. (død 1746) og Enkedronning Sophie Magdalene, medens den anden var tiltænkt den regerende Konge, Frederik 5., hans 1751 afdøde Dronning, Lovise, og hans anden Dronning, Juliane Marie (Fig. 171—173).

Harsdorff foreslog et korsformet Centralrum for den sidste Gruppe. Tre af Korsarmene skulde da optage hver et Monument, medens den fjerde aabnede Adgang udefra. Gennem denne og den overfor liggende Korsarm, der var bestemt for den regerende Konge, skulde Anlæggets Hovedakse gaa. Tværaksens Korsarme var tiltænkt Dronningerne. (Om Begravelserne, se 4. Bind). Over Centralrummets Midtkvadrat vilde han sætte en muret Pendentivkuppel med halvkugleformet ydre og fladere indre Skal. De tre frie Kors-

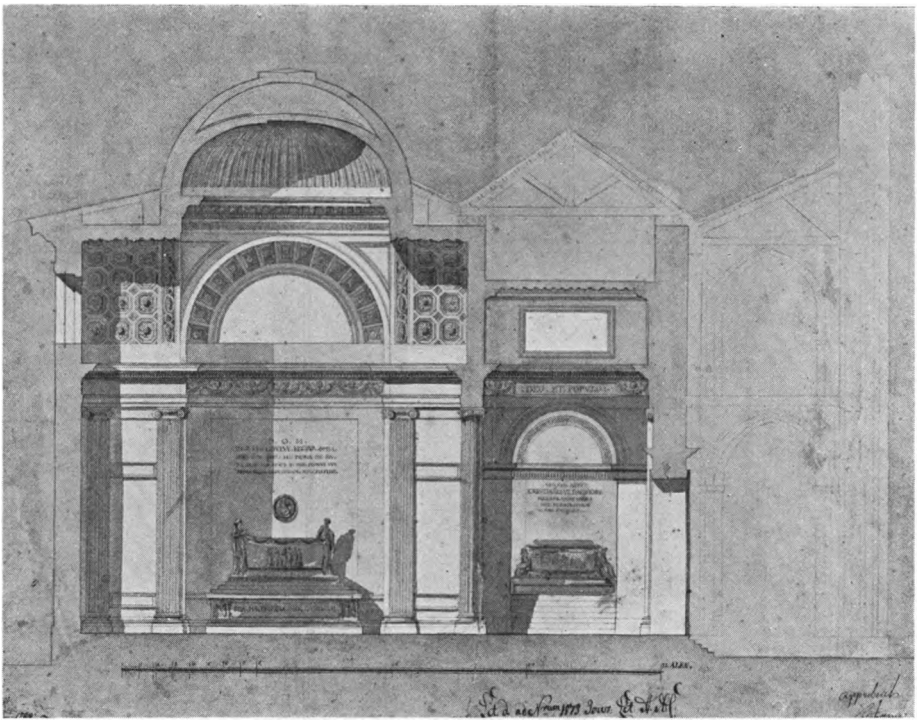

Fig. 171. Frederik 5.s Kapel. Harsdorffs Forslag fra 1763. Snit Syd-Nord (S. 1527 f.).

arme skulde foroven gennembrydes af halvcirkulære Yinduer med Kassetter omkring. Herunder løb en Gesims af gotlandsk Kalksten hele Rummet rundt. Korsarmenes Yægge skulde dækkes af Marmorstuk, Endefladerne smykkes med Blændinger og, under Gesimsen, en Frise med Guirlander, baaret af Putti; Sidefladerne tænktes dekoreret med joniske Pilastre, der, ligesom Gulvenes Fliser og de to store Søjler mellem Centralrummet og Forrummet, skulde udføres i »aggershusisk« Marmor.

Til Centralrummets aabne Korsarm sluttede sig en aflang, tværstillet Bygning (Christian 6.s Kapel), bestaaende af et Midtrum, hvorfra Trapper paa syv Trin førte op til to Siderum, bestemt for Christian 6.s og Sophie Magdalenes Sarkofager. Over Siderummene skulde der være Halvtage med Hældning ind mod det højere Midtrum, saaledes at dette sidste kunde faa Sidelys ind fra to store Vinduer, der ikke kom til at sidde for højt. Lofterne i saavel Siderum som Midtrum var, ligesom Siderummenes Yinduesomgivelser, tænkt meget kraftigt dekoreret. I Væggen mod Kirken havde Harsdorff tænkt sig Nicher til to Statuer, der allegorisk skulde fremstille Frederik 5.s Valgsprog: »Prudentia et Constantia«. I Aabningen ind til Kirken tænktes et lavt Jerngitter indsat, og herfra skulde en Trappe paa fem Trin føre ned til søndre Sideskib.

Harsdorffs Tegninger blev approberet af Christian 7. 1768, og det var Meningen, at Planen skulde realiseres i Løbet af de følgende ti Aar[2]. Et Generaloverslag blev udarbejdet, men økonomiske Vanskeligheder foraarsagede, at Arbejdet ikke de første fem Aar kunde sættes i Gang. 1773 bragte Johs. Wiedewelt Sagen frem paany, og Arveprins Frederik udvirkede, at der ved kongelig Resolution af 15. Juli samme Aar blev truffet endelig Bestemmelse om Opførelsen. Arbejdet skulde nu gennemføres i Løbet af seks Aar, og Harsdorff fik 23. Aug. Ordre til selv at forestaa Byggeriet. Vor Frue Kapel blev nedbrudt 1774, men Bygmesteren turde ikke, som det oprindeligt var tænkt, gaa videre og

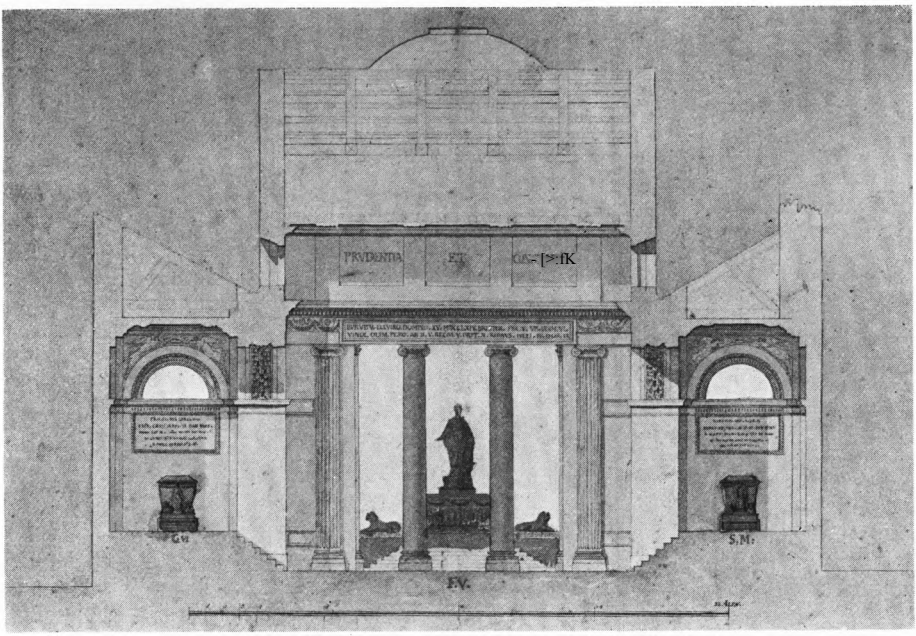

Fig. 172. Frederik 5.s Kapel. Harsdorffs Forslag fra 1763. Snit Øst-Vest (S. 1527 f.).

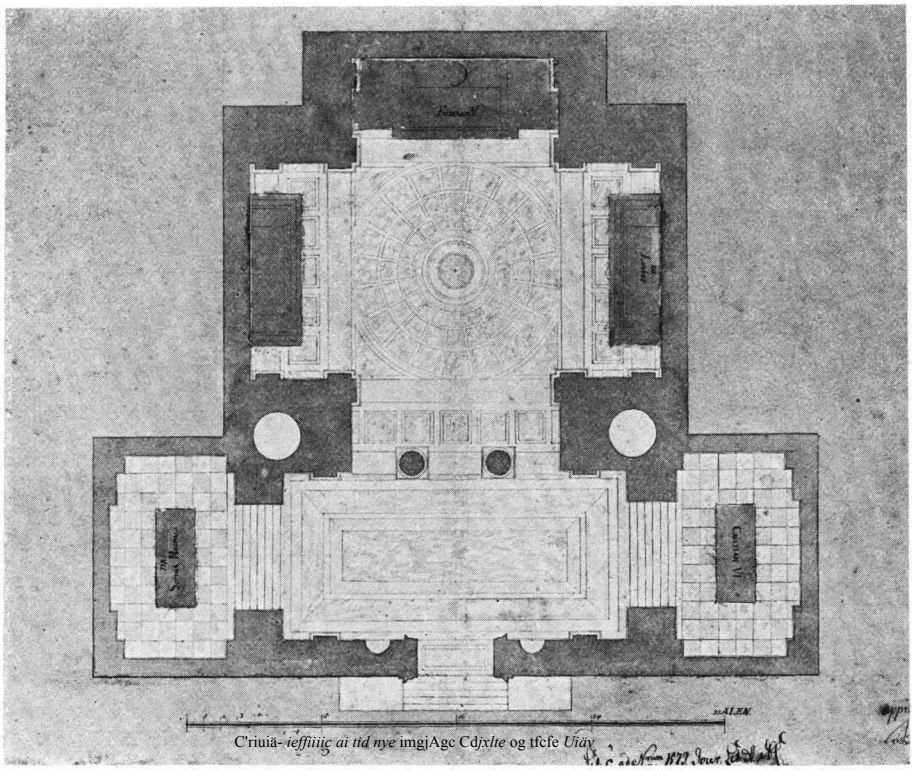

Fig. 173. Frederik 5.s Kapel. Harsdorffs Forslag fra 1763. Plan (S. 1527 f.).

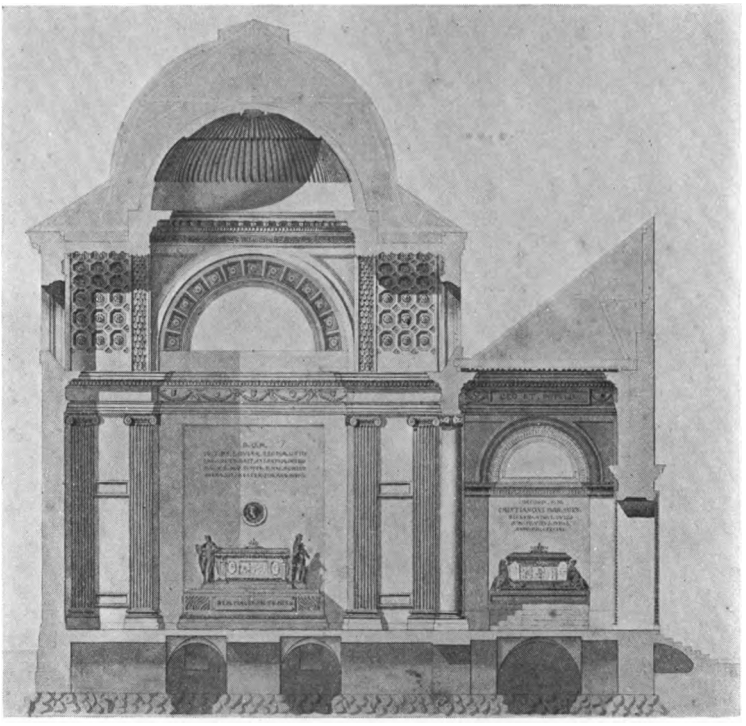

Fig. 174. Frederik 5.s Kapel. HarsdorfTs Tegning fra 1777. Snit Syd-Nord. 1:300 (S. 1530).

fjerne to generende Stræbepiller; han maatte derfor rykke Kapellet ca. 65 cm ud fra Kirken og bygge en særlig Formur. 1777 var Bygningen under Tag, og paa de Tegninger, Harsdorfî udførte i dette Aar, ses, hvilke Ændringer i Planerne der ydeligere var foretaget (sml. Beskrivelsen S. 1532) (Fig. 174—76). Man havde opgivet at mure Kuppelens ydre Skal, da Harsdorfî ved nærmere Eftertanke fandt en saadan Konstruktion uforsvarlig i vort Klima. Mellembygningens Midtrum var gjort lavere, saaledes at der i den tilstødende Korsarm kunde anbringes et Yindue, svarende til de halvcirkulære Yinduer i de øvrige Korsarme.

1777 og 1778 blev der arbejdet paa det Indre under Medvirkning af Billedhuggeren Jens Karleby, og Christian 6.s Sarkofag blev stillet paa Plads, men ved Udgangen af det sidste Aar slap Pengene op, og Byggeriet gik i Staa[3]. I de næste 43 Aar maatte man i Hovedsagen indskrænke sig til at sørge for, at det, der allerede var udført, ikke forfaldt.

Saa blev det 1820 overdraget C. F. Hansen af fuldføre Kapellet[4]. Traditionen vil vide, at det var Thorvaldsen, der bevægede Frederik 6. hertil. Arbejdet strakte sig over fem Aar, og G. F. Hetsch ledede det under Hansens Bortrejse 1824[5]. C. F. Hansen foretog kun meget ubetydelige Ændringer i Harsdorfîs Planer fra 1777; Hoveddispositionen saavel som alle større Enkeltheder er uforandrede. Forhallen fik en enklere Udsmykning end den af Harsdorff planlagte, idet C. F. Hansen mente, »at Forsalen ikke burde være saa meget prydet som Hoved- eller Bicapellerne«[6]. Ogsaa de paatænkte Vægtavler over Monumenterne og Indskrifterne over Døren og paa Frisen under Gesimsen faldt bort.

12. Sept. 1825 blev Bygningen, som fik Navn af Frederik 5.s og Christian 6.s Kapeller, indviet af Biskop Mynster, og den følgende Dag overførtes de fem kongelige Personer, for hvem Bygningen var bestemt, til deres Pladser. Christian 6.s, Frederik 5.s og Dronning Lovises Kister blev nedsænket i Sarkofagerne, medens man maatte nøjes med at

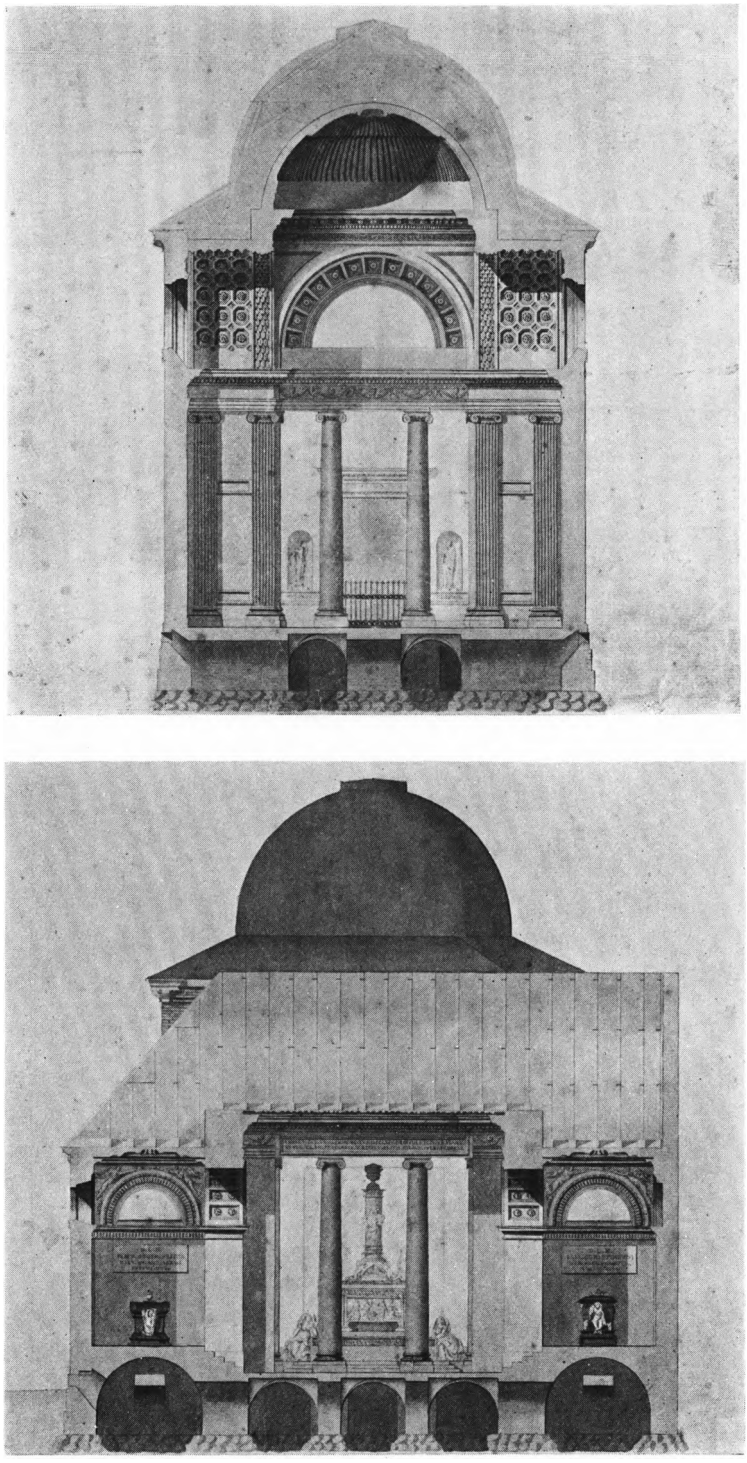

Fig. 175—76. Frederik 5.s Kapel. Harsdorffis Tegninger fra 1777. Snit Yest-Øst gennem Centralrummet og Snit Øst-Vest gennem Mellembygningen. 1:300 (S. 1530).

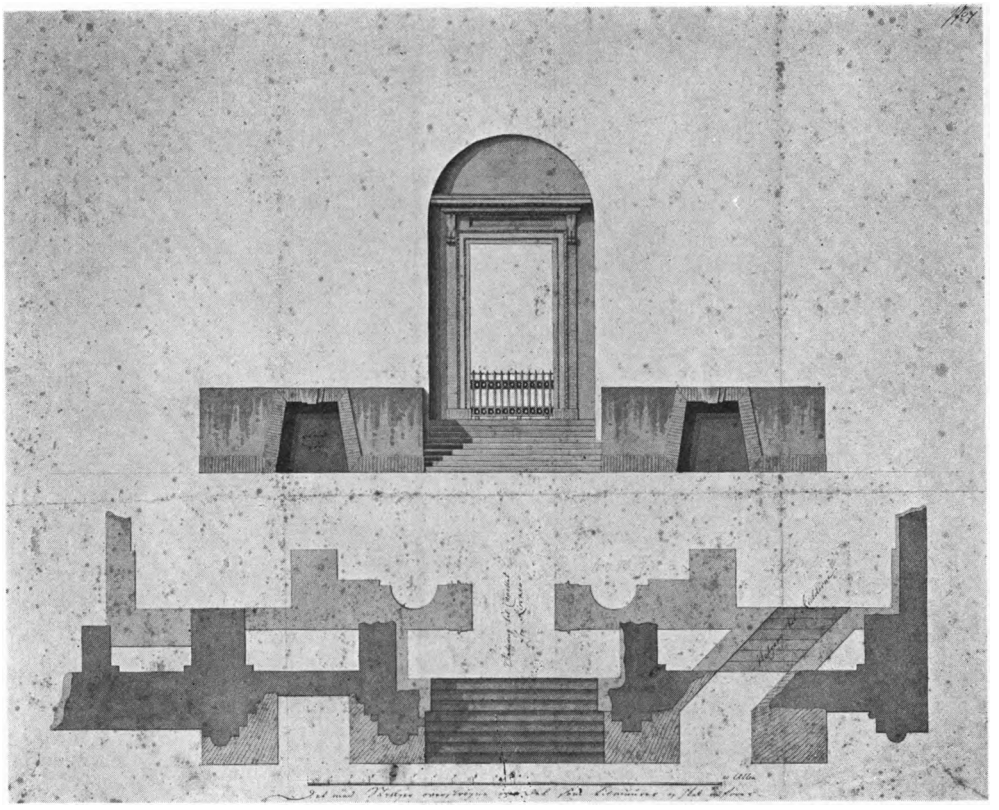

Fig. 177. Frederik 5.s Kapel. Tegning fra før 1863 visende Indgangspartiet til Kapellet med det oprindelige Gitter og Forslag til Kryptnedgang (S. 1532).

henstille Dronning Sophie Magdalenes og Dronning Juliane Maries Kister paa Kapellets Gulv.

1863 erstattedes det gamle, lave Gitter (Fig. 177) med det nuværende, som blev udført af Smedemester Kjerulf[7]. 1875—76 foretoges en Hovedreparation af Kapellet.

Allerede ved Kapellets Indvielse var Tiden løbet fra det. I de følgende Aar hobede Kisterne sig op i Christian 4.s Kapel, indtil man 1844 efter Christian 8.s Ordre flyttede fem af dem (se 4. Bind) til Frederik 5.s Kapel, hvor de anbragtes paa Gulvet i Centralbygningen[8]. Efter den Tid og indtil 1912 blev samtlige kongelige Personer bisat her, saaledes at der i dette sidste Aar stod ialt 12 Kister paa Kapellets Gulv. Man omgaas nu (1950) med Planer om at rydde Midtgulvet for Kister.

Ydre. Kapellet er opført som en kuppeldækket, korsformet Centralbygning, der ved en lavere Mellembygning er forbundet med Domkirkens søndre Sideskib (Fig. 26 a, 170 samt Hovedplanen).

Centralbygningen har en todelt Sokkel af Sandsten, gennembrudt af to aflange, rektangulære Vinduer mod Øst og to mod Vest. Sokkelens Overkant har som Profil en enkel Hulkel. Over Sokkelen er Murene rejst af smaa, røde Sten (23,5 x 11,5 x 5,2 cm) fra Jægerspris Teglværk[9], i moderne Skiftegang. De smalle Fuger (ca. 6 mm) har en enkel Midtridse. De røde Murflader er kun

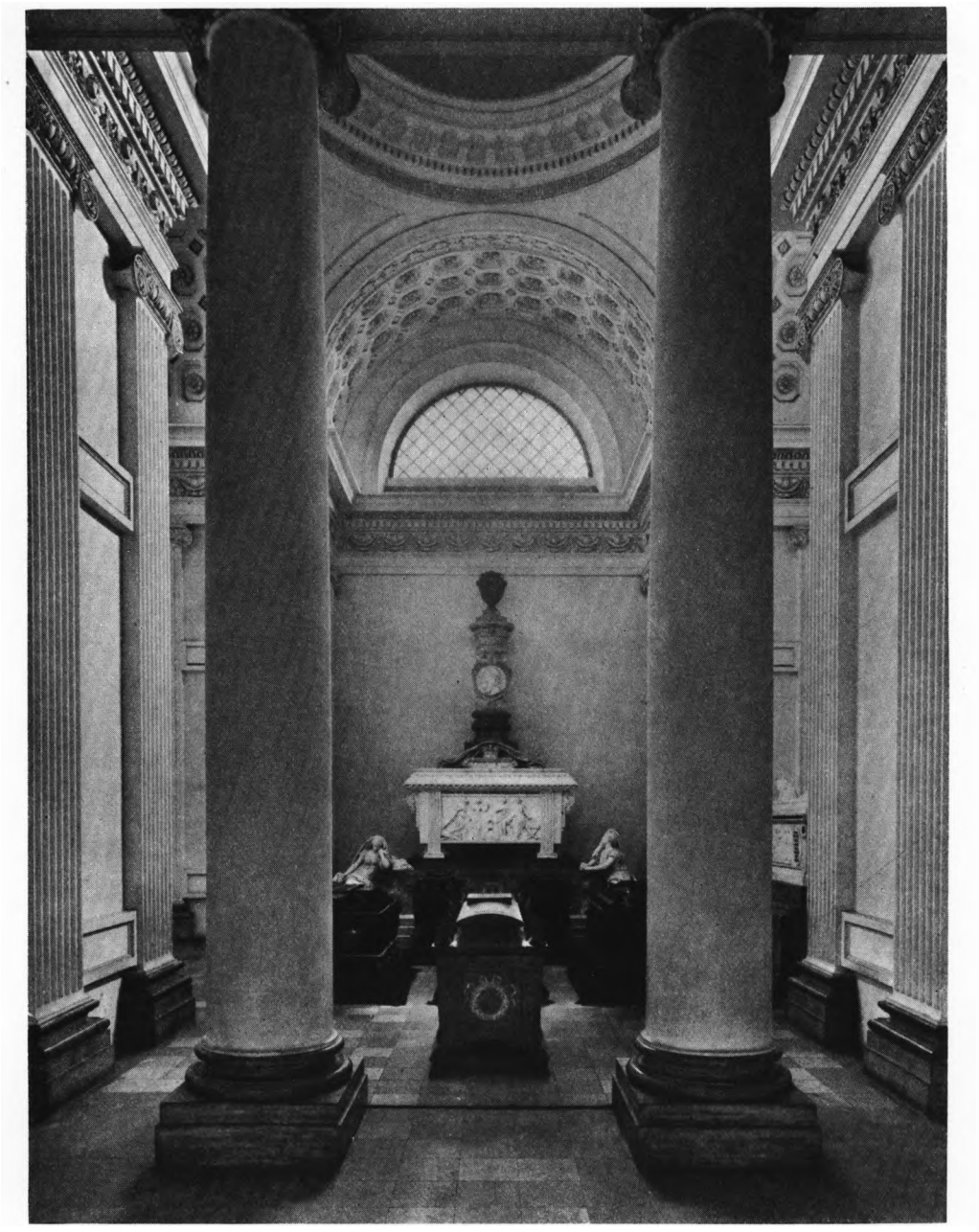

Fig. 178. Frederik 5.s Kapel. Indre, set mod Syd.

brudt af fire højtsiddende, halvcirkulære Vinduer, eet i hver Korsarm. De er muret med Tostensbuer og afsluttes forneden af et kraftigt Sandstensbaand med fremspringende Kant. Vinduesfladerne er opdelt af skraatstillede Sprosser. Gesimsen, der er af Sandsten, støttes af enkelt formede Konsoller, ligeledes af

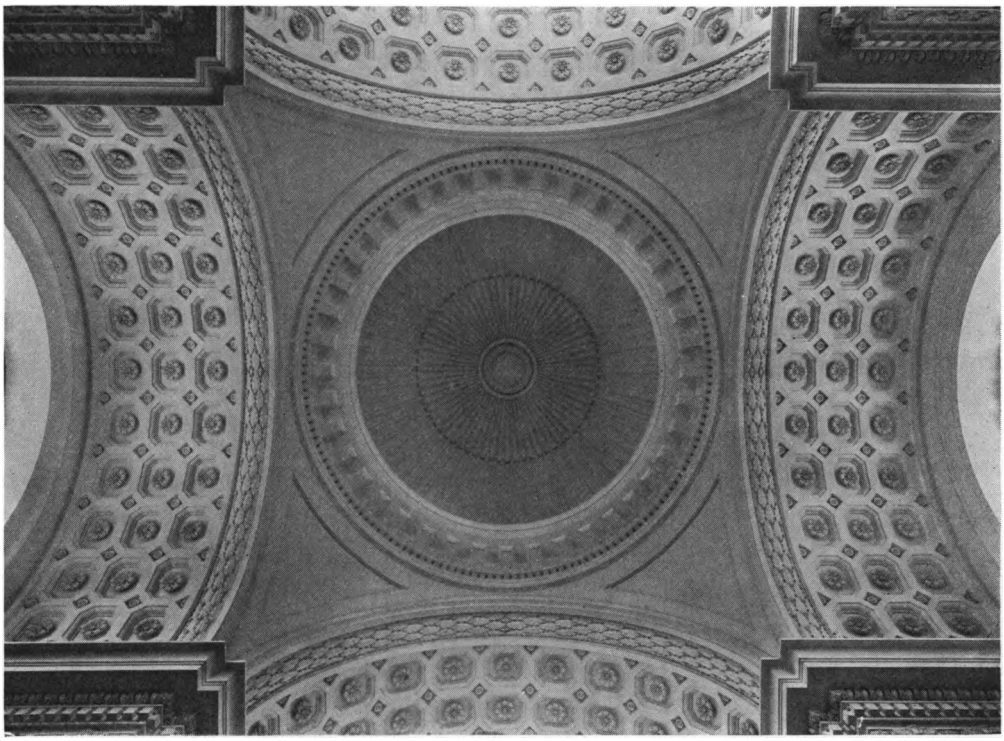

Fig. 179. Frederik 5.s Kapel. Loftet i Centralrummet (S. 1535).

Sandsten. Mellem Konsollerne springer det røde Murværk svagt frem med to Afsatser og med en af kantstillede Mursten dannet Kvartrundstav. Mod Mellembygningen er Gesimsen stærkt forenklet.

Bygningen er af dækket med en kobbertækket Kuppel, baaret af en Tagstol af Tømmer over Midtkvadraten. Kuppelen skærer ned i Korsarmenes lave, afvalmede Tage. To Luger fører fra Taget over nordre Korsarm ind til Kuppelen, der afsluttes af en lav Hætte (Fig. 15 og 26 a).

Mellembygningen har en enkel Sandstenssokkel, gennembrudt af tre Vinduer. Over Sokkelen er Murene, ganske som Centralbygningens, gennembrudt af tre, her noget mindre, halvcirkulære Vinduer, et mod Øst og to mod Syd; disse Vinduer har Halvandenstens Rundbuer. Gesimsen støttes af flade Konsoller. Bygningen er mod Vest muret sammen med Helligtrekongers Kapel. Den er afdækket med et afvalmet Kobbertag. Bagmuren løfter sig fra 261 til 375 cm over Sideskibsmuren.

I Flugt med Centralbygningens østre og vestre Korsarm er Smedejernsgitre ført hen til Mellembygningens Sydvæg. Hvert af Gitrene maaler 188 cm i Højden og 137 cm i Bredden.

Indre. Fra Kirkens søndre Sideskib fører en Sandstenstrappe paa otte Trin

op til Kapellets Indgang, der lukkes af et Staalgitter og en Glasvæg. Mellembygningens Midtrum er uden Dekorationer, Loftspejlet glat og herunder en Gesims. Fra dette Forrum fører to brede Sandstenstrapper paa fem Trin op til Siderummene; i det østre staar Christian 6.s Sarkofag, i det vestre Sophie Magdalenes fløjlsbetrukne Kiste. Lofterne er stærkt dekoreret med Stukkaturarbejde. Under de højtsiddende, halvrunde Vinduer løber en Gesims som Fortsættelse af Indgangsbuernes Vederlag. Forhallen staar i Forbindelse med Hovedrummet ved en stor, firkantet Aabning, hvis Loft bæres af to vældige murede, joniske Søjler (sml. Fig. 178).

Kapellets Hovedrum (Fig. 178) er korsformet med stort Midtrum og korte Sidearme; Frederik 5.s Monument staar i den søndre Korsarm og Dronning Lovises i den vestre. Over Midtrummet er Pendentivkuppelen ophængt, indvendig riflet og foroven smykket med en Laurbærkrans (Fig. 179); nedadtil afsluttes den af en kraftig Gesims. Korsarmene er afdækket med Tøndehvælv, prydede med Kassetter. Herunder løber en stærkt fremspringende Gesims hele Rummet rundt over et Bjælkeværk, der er smykket med en Guirlande, ophængt i Baand omkring Englehoveder. Paa Korsarmenes Sidevægge kannelerede joniske Pilastre med Rankeværk i Kapitælerne; Baserne er af Marmor, alle Vægge og Lofter er pudsede. Gulvene er dækkede med Marmorfliser.

Krypten. Harsdorff havde tænkt sig Krypter under hele Bygningen, men Gulvet i Centralbygningen var dog, da Kapellet stod færdigt 1825, lagt direkte paa Jord, og kun Krypten under Mellembygningen var udgravet (Fig. 180). Den blev taget i Brug, da Prins Alexander Nicolaus af Hessen-Phillippsthal-Bachfelds Kiste 1842 nedsattes her[10]. Ved en Nyordning 1868 overflyttedes ialt 14 kongelige Personers Kister hertil fra Krypten under Højkoret; desuden blev Prins Frederik August Emils Kiste, der hidtil havde staaet i Kapellet ved S. Petri Kirke i København, henstillet her.

Da det imidlertid viste sig vanskeligt at holde Gulvet i Centralbygningen fri for Fugtighed, lod Steen Friis i Aarene 1862—63 Jorden bortgrave, og tre Hvælvinger blev opmuret under det[11]. I den herved fremkomne Krypt blev der 1867 nedsat fem Kister fra Krabbes Kapel, fem fra Krypten herunder og fire fra Hahns Kapel[12]; disse fjernedes atter 1910 for at give Plads til de nuværende Kister. 1910—11 blev der under den daværende Kirkeværge, Hiort-Lorenzens Ledelse efter kongelig Ordre foretaget en Ombygning af den nye Krypt[13]. Gulvet blev sænket ca. 63 cm og belagt med Klinker; de seks Piller, der var opmuret 1862, undermuredes, Væggene blev asfalterede og pudsede, og der blev indsat fire nye, betydelig større Vinduer[14].

1911—12 blev en lignende Istandsættelse foretaget i Krypten under Mellembygningen. Det østlige Hvælvingsfag blev indrettet som Gravkapel for Prin-

sesse Marie; Gulvet blev sænket ca. 72,5 cm og belagt med Marmorfliser. Et stort, nyt Vindue blev indsat. I den øvrige Del af Rummet blev Gulvet sænket ca. 57 cm og belagt med pressede Fliser. Der indsattes to nye Smedejernsvinduer, og Væggene blev asfalterede og pudsede tillige med Hvælvene. Brolægningen mellem Kapellerne og Sakristiet sænkedes samtidig 45 cm.

Den gamle Nedgang, der var blevet forandret 1861 af Steen Friis[15], blev nu tilmuret og Sandstenstrappen borttaget. Hvælving og Sidemure mellem Kirken og Kapellet blev fjernet og en ny Indgang brudt gennem Kirkens Mur; den nuværende Dørindfatning opmuredes af Munkesten foran Jerndragere, og en ny Aabning i Kapellets Mur samt en Hvælving mellem Kirkens og Kapellets Mure blev udført. Nye Trapper blev lagt.

Dette Arbejde blev fuldført til Prins Hans' Bisættelse 2. Juni 1911. I Begyndelsen af 1912 blev der foretaget en Omflytning af Kisterne. Fra Frederik 5.s Kapel nedflyttedes fire Kister for at skaffe Plads til Christian 9.s og Dronning Louises Dobbeltsarkofag, som først var tænkt anbragt her. Fire Kister overflyttedes fra Krypten under Højkoret. En Del Kister var 30. Maj 1911 blevet indmuret i de overhvælvede Rum neden under Frederik 5.s Monument. De resterende Kister blev opstillet paa deres nuværende Pladser i Krypterne.

Beskrivelse. Fra søndre Sideskib fører en Sandstenstrappe paa fire Trin ned gennem den middelalderlige Mur til et lille, hvælvet Rum, hvorfra Trappen gaar fem Trin videre gennem Kapellets Mur ned til det vestlige Hvælv af Krypten under Kapellets Mellembygning (sml. Gravstensplan 1, 4. Bind).

Denne Krypt er overhvælvet med tre Krydshvælv, flankeret af to Tøndehvælv. Vægge og Hvælv er pudsede og hvidtede, Gulvet belagt med Klinker i Siksakmønster, undtagen i det østligste Tøndehvælv, Prinsesse Maries Kapel, hvor et Granittrin fører ned til det med Marmorfliser belagte Gulv. I de tøndehvælvede Rum er der anbragt Jernvinduer i Sydmurene. Det østligste af disse har endvidere stukkeret Ramme, afdækket med en Fronton. Paa dette Hvælvs nordvestre Væg er en simpel Lampe anbragt. Under Midthvælvet hænger en Messinglygte med gulligt Glas.

Fra det midterste Hvælv fører to Trin op til Gulvet i Krypten under Centralrummet, der ligeledes er belagt med Klinker i Siksakmønster. Denne Krypt er overhvælvet med to Tøndehvælv i hver Korsarm. Endevæggene og Hvælvene i østre og vestre Korsarm er gennembrudt af smalle Skakter, der fører op til Vinduerne, hvis Underkant sidder ca. 10 cm over Hvælvenes Overkant. I søndre Korsarm staar kun 29 cm af Hvælvene fremme, idet Resten ved en Enstensmur er afskilt som lukkede Begravelser. Foran denne Mur sidder to Marmorplader (96 x 62,5 og 96,5 x 62,5 cm) med Navnene paa de i disse Rum henstillede kongelige Kister.

Midtrummet er ved to nord-sydgaaende af Arkader gennembrudte Mure

Hude

Fig. 180. Frederik 5.s Kapel. Krypt under Mellembygningen før Ændringen 1911—12 (S. 1536). Til venstre antagelig Frederik 6.s Datter Louises Kiste, udført af Lillie efter Harsdorffs Tegning.

delt i tre aflange Rum, der alle er overhvælvet med lave Hvælv. Vægge og Hvælv er kalkede og pudsede (om de i Krypten henstillede Kister, se 4. Bd.).

Christian den Siettes og Frederik den Femtes Grav-Kapel i Roskilde Domkirke. Syv Raderinger af E. Sonne efter C. F. Harsdorffs egne Tegninger. Udg. af Selskabet for nordisk Kunst. 1859. Med Tekst af N. Høyen. — Steen Friis: Frederik 5.s Kapel. MS. 1874, i Domkirkens Arkiv (Stiftsbiblioteket i Roskilde). — Julius Lange: Harsdorffs Kapel, i Udvalgte Skrifter. 1900. I, 343.

[1] Fr. Weilbach: Harsdorff, S. 22. [2] Smst. S. 104 f. [3] Smst. S. 110. [4] Rentekammerets Bygningskontor Journal N. 1820. Nr. 39 (RA). Fr. Weilbach: Harsdorff, S. 178—80. [5] Rentekammerets Bygningskontor Journal 1824, Nr. 191, 5. Juli; do. 1825, Nr. 328, 17. Nov. (RA); C. F. Hansen melder Arbejdet afsluttet. [6] Weilbach: Harsdorff, S. 179. [7] Steen Friis' Dagbøger 1863. [8] Steen Friis: Frederik 5.s Kapel, MS. S. 29. [9] Adresseavisen Nr. 59, 1777; Steen Friis: 1851—52 eget Eksemplar S. 37. [10] Steen Friis: 1851—52 S. 145. [11] Indenrigsmin. Offentlige Arbejder, Roskilde Gravkapeller 1860—70 (RA). [12] Steen Friis' Dagbøger 1867. [13] Indretning af Gravkælderen under Chr. 6's Kapel 1910—12 Rosk. Domk. Arkiv. Hiort-Lorenzen: De nye kongelige Gravkældere i Roskilde Domkirke, i Ny Kirkehist. Saml. 5. R. VI, 193. [14] Det særlige Kirkesyns Arkiv Journal Nr. 18/12 (NM). [15] Steen Friis' Dagbøger 1861 S. 244.

N. E. 1950

Fig. 181. Christian 9.s Kapel. Indre, set mod Nord.

CHRISTIAN 9.s KAPEL

Da det stod klart, at den store Dobbeltsarkofag for Christian 9. og Dronning Louise ikke kunde placeres paa tilfredsstillende Maade i Frederik 5.s Kapel, og da man efter Frederik 8.s Død stod over for at skulle tilvejebringe Plads til endnu en Monumentalsarkofag, besluttedes det ved den nye Grundlovs Vedtagelse 5. Juni 1915 at hædre Kongehuset ved efter Christian lO.s Ønske at opføre et nyt Kapel. Kirkens Værge H. R. Hiort-Lorenzen meddelte den 14. Juni 1915 Kultusministeren, at Domkirken af sin egen Formue var i Stand til at dække Udgifterne ved Opførelsen. Arkitekt A. Clemmensen, der oprindelig havde udkastet en Plan, som ikke tog Hensyn til Christian 9.s Sarkofag, der nu var under Arbejde, gav faa Dage efter Hiort-Lorenzen Tilsagn om at ville

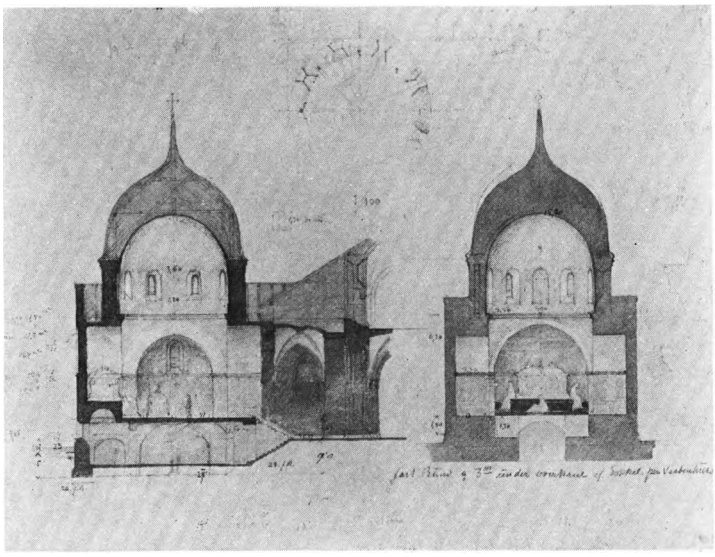

Fig. 182. Christian 9.s Kapel. A. Clemmensens Skitseforslag, ca. 1:600 (S. 1540).

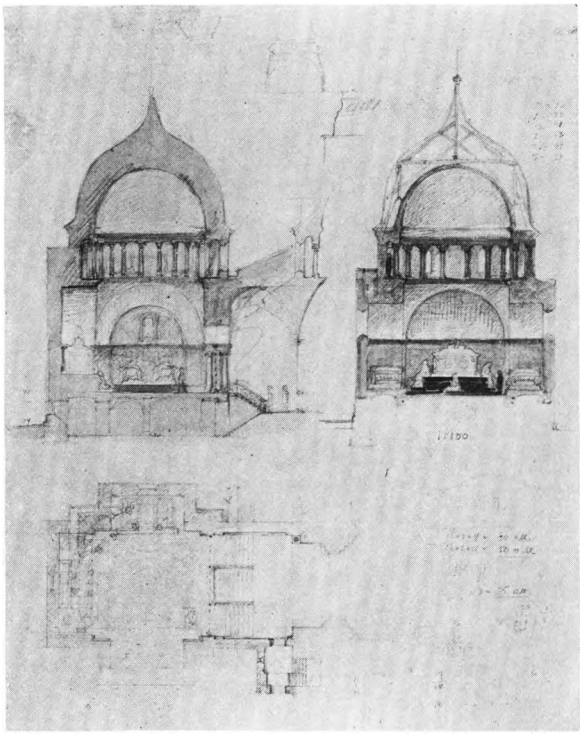

Fig. 183. Christian 9.s Kapel. A. Clemmensens Skitseforslag, ca. 1:600 (S. 1540).

samarbejde sit Projekt med Sarkofagen. Han foreviste den 1. November samme Aar sit nye Udkast for Christian 10., der udtalte sin Tilfredshed dermed, men dog gjorde forskellige Bemærkninger om Enkeltheder[1] (Fig. 182—183).

Først den 6. Oktober det følgende Aar indsender Arkitekten sit Forslag til Kirke- og Undervisningsministeriet, der den 13. sender det videre til Det særlige Kirkesyn, som fraraader, at Kapellet knyttes direkte til Kirken[2]. Ministeriet godkender dog Planerne med enkelte Forbehold, og den 26. Juli 1917 fremsender Arkitekten de endelige Tegninger, som ogsaa godkendes[3]. Arbejdet paabegyndes samme Aar, og i Juni 1919 er Murene rejst til Taghøjde. Udgifterne blev imidlertid betydelig større, end man først havde tænkt sig, og der maatte af Statskassen ydes et Tilskud paa 100 000 Kr.

I 1924 var Kapellet færdigt, og Marmorsarkofagerne bragt paa Plads, men efter Enkedronning Louises Ønske blev det først taget i Brug efter hendes Død 1926[4].

Ydre. Christian 9.s Kapel er en korsformet Centralbygning, hvis nordre Fløj støder op til Kirkens nordvestre Vaabenhus, der nu danner en Forhal til Kapellet (Fig. 26 b og Hovedplanen).

Over en todelt Granitsokkel, profileret i Overensstemmelse med Taarnets Sokkel, er Murene rejst af store, røde Sten i Munkeskifte (Stenene maaler 27 x 12,5 x 8 cm). Hver af de frie Korsfløje har umiddelbart over Sokkelen et Kryptvindue, og Gavlen er prydet med en Gruppe af tre Blændinger. I Øst- og Vestgavlen indfatter den midterste Blænding foroven et rundbuet Vindue. Blændingerne i Østgavlen er kantet med Formsten, der er profileret i Overensstemmelse med de nærmeste Kirkevinduers Karakter (sml. Fig. 26 b).

Over Bygningens Midte er en rund Tambour opmuret. Den gennembrydes af otte Vinduer, har en enkel Siksakgesims og er af dækket med en høj, citronformet Kuppel, der som Bygningens Tage er tækket med Kobber.

Indre. Fra nordvestre Vaabenhus, der nu tjener som Forhal for Kapellet, fører en bred Trappe paa ni Granittrin op til Bygningens Indre, der fremtræder som et korsformet, kuppeldækket Centralrum (Fig. 181). De korte Korsarme er overdækket af Tøndehvælv, og Kuppelen hviler paa Pendentiver. Endevæggene i østre og vestre Korsarm er gennembrudt af smaa, højtsiddende, rundbuede Vinduer. Disse Vægge og Væggene under Tøndehvælvenes Vederlag er beklædt med lyse, gulgraa Stenplader, der virker som Kvadre. Kuppelen, der er gennembrudt af otte smaa, rundbuede Vinder, Pendentiverne og Tøndehvælvene er pudsede og kalkede. Gulvet er belagt med Colmorten-Fliser og Marmorplader i et stort Mønster, der dog er forskelligt fra det, der er vist paa Arkitektens Tegninger fra 1917. Over Indgangsdøren hænger et Bronzekors med fem lueforgyldte Relieffer (agnus dei og Evangelistsymboler). — Korset er udført 1929—30 efter Tegning of Arkitekt Lønborg-Jensen, Reliefferne skyldes Billedhuggeren Utzon-Frank[5]. Korset er opsat 25. Sept. 1930.

Jerngitteret (Fig. 65) mellem nordre Sideskib og nordvestre Vaabenhus er udført efter Arkitekt A. Clemmensens Tegning af Smedemester A. Ransdal 1923[6]. (Om Begravelser i Kapellet, se 4. Bind).

Øst for Trappen, der fører op til Kapellet, er der en Trappe paa ti Trin, som leder ned til Kryptens Egetræsdør. Bag den en Repos, hvorfra en Trappe paa fire Trin fører ned til Kryptens flisebelagte Gulv.

Krypten har ligeledes korsformet Plan og er overhvælvet med Tønde- og Krydshvælv, der støttes af en Granitsøjle og to murede Piller. Hvælvene og Væggene, der har Sokler af Kalksten, er pudsede og hvidtede. Mod Nord, Øst og Vest er der højtsiddende Vinduer. Paa Kryptens søndre Væg ses et Stykke af Vaabenhusets Granitsokkel oppe under Hvælvet.

Sigurd Schultz: Roskilde Domkirkes nye Kapel, i Ugens Tilskuer. 1915. IV, 83—84. — A. Clemmensen: Det nye Kongekapel ved Roskilde Domkirke, i Architekten XX. 1917—18. S. 29—32. — Einar Dyggve: Glücksborgernes Kapel, i Architekten XXV. 1923. S. 305—13.

[1] Sager vedr. Opførelsen af Christian den 9.s Kapel, i Domkirkens Arkiv (Stiftsbiblioteket i Roskilde). [2] Det særlige Kirkesyns Arkiv (NM). [3] Clemmensens egen Redegørelse for Projektet i Architekten. 1917. S. 29—32, sml. Dyggve i Architekten. 1923. S. 305—13. [4] Udkast og Tegninger samt Genparter af Arkitekt Clemmensens Breve vedrørende Opførelsen findes i Domkirkens Arkiv (Stiftsbiblioteket i Roskilde). [5] Udkast og Papirer vedrørende Korset smst. [6] Udkast til Gitteret i Rosk. smst.; Smedemesterens Signatur findes paa Gitteret.

GLASMALERIER

I. Indskrifter. — II. Ansigter og Legemsdele. — III. Klædebon. — IV. Glorier, Kroner og andre Insignier. — V. Dyr og Yingefjer. — VI. Arkitektur. — VII. Fliser. — VIII. Rosetter. — IX. Baggrunde og Fladeornamenter. — X. Kantglas og Rammeborter. — XI. Forskelligt. — Litteratur og Noter S. 1568.

Om Domkirkens middelalderlige Vinduesglas findes kun yderst faa gamle Oplysninger. Vi kender Dronning Margrethes Ord om Kapellet Bethlehem, som hun stiftede 1411 (S. 1492): at det skulde bygges med »gothæ ny glarwinduwæ« og andet, »swo at thenne samme capel wordher bothe wel lywser, swo oc fauwer oc gother«[1]. Men ellers nævnes de blot i en Notits af Peder Olsen, der sikkert efter en ældre Aarbog beretter, at Kirkebranden 14. Aug. 1443 foruden Taarne og Klokker ogsaa hærgede Vinduer og andre Prydelser[2].

Endnu i sidste Halvdel af 1600'rne var der i nordre Korsarms Midtvindue (over Sakses Epitaf) et Maleri af Kirkens Værnehelgen. Ifølge Thurah (1749) saas her tilforn S. Lucius' »Billede i Glasset indbrændt holdende Sværd udi den høyre Haand over den høyre Skulder«, men, tilføjer han, det blev for nogle Aar siden spoleret[3]. Skønt de malede Ruder blev henlagt i god Behold i det saakaldte Domkirkens Arkiv, er de sporløst forsvundne. De farvede Smaastumper, som blev fundet i Koromgangens Vinduer 1859 og ligeledes lagt til Side, er ogsaa gaaet til Grunde[4].

Vort Kendskab til Domkirkens middelalderlige Glasmalerier skyldes det store Fund, som blev gjort 1904, da den nye Dronningetrappe indbyggedes i Sakristiet. Ved denne Lejlighed opdagedes, at Fylden mellem Hvælvene og det øvre Stokværks Munkestensgulv indeholdt talrige Glasskaar. Den daværende Stiftsskriver, Etatsraad H. R. Hiort-Lorenzen, drog Omsorg for Fundet, som derefter blev afgivet til Nationalmuseet*.

De arkitektoniske Forhold gør det sandsynligt, at Skaarene er Levninger af de 1443 sprængte Vinduer, som man efter Branden har skaffet af Vejen

*** Umiddelbart efter Fremdragningen af det store Fund udførte Jacob Kornerup en Serie Akvareller, og en foreløbig Fortegnelse over Bort- og Bundornamenter udarbejdedes af A. Hauberg. Ved den senere, brydsomme Sortering og Ordning af Skaarene har Chr. Axel Jensen, der har redigeret Afsnittet om Glasmalerier, gennem Aarene samarbejdet med Konservator Peter Linde. — Alle de gengivne Glas er fotograferet af N. Elswing.**

ved at føre dem ud over Sakristihvælvene[5]. Gennemgangen af Fundet vil give mange Holdepunkter for denne Tidsfæstelse, og det stemmer ogsaa godt med Hypotesen, at der mellem de Tusinder af Glasskaar fandtes yderst faa Stumper af Blysprosser, sammenlagt kun ca. 50 cm, foruden nogle Hæfter til Fastgørelse paa Vindjernene. Blyet maa være frasorteret til Omsmeltning.

Teknisk afviger Roskildefundets Glas ikke fra den sædvanlige middelalderlige Glastype. De enkelte Glasstykker i Vinduesmosaikkerne er ret smaa (største Højde og Bredde ca. 20 cm), Tykkelsen gennemsnitlig ca. 3 mm. Deres af Hensyn til Billedvirkningen ofte stærkt bugtende Rande bærer overalt Mærker af, at man ikke kendte Glarmesterdiamanten, men ved Tildannelsen brugte en glødende Jernstang og derefter en Tang, »Krøsselen«, (paa italiensk il topo, Rotten), hvis Bid faar Kanterne til at se ud, som de var gnavede af Rottetænder. I Gennemsnit er de afbidte Rande sædvanligt skraa saaledes, at Glasstykkernes ydre Flader bliver lidt større end de indre og kan slutte tæt i Blysprosserne som Lukke mod Vejr og Vind. Kun i ganske enkelte Tilfælde har man beholdt de blødt rundede Støberande, hvormed Materialet kom fra Glashytten.

Farve virkningen frembringes af selve Glasset, blaat, grønt, gult, rødt, blegrødt (rosa eller violet) og uf arvet. Sparsomst repræsenteret er den grønne Farve og derefter de blegrøde Nuancer. Hyppigere forekommer blaat, gult og rødt, men dominerende er dog det ufarvede Glas, hvis Mængde er ligesaa stor som alle Farvestykker tilsammen. Sædvanlig er Glassene ensartet gennemfarvede, men de røde Stykker er dog efter middelalderlig Skik altid fremstillede i Overfangsteknik (verre doublé), idet de bestaar af to eller flere sammensmeltede Lag, hyppigst et tykkere hvidt og paa Indersiden et tyndere rødt; efter den røde Hindes Tykkelse skifter Farven fra lyserødt til dunkelt rubinrødt; det mærkes, at Middelalderen havde svært ved at fremstille gennemskinneligt rødt Glas; ikke faa Stykker er ganske uigennemsigtige, hvilket ogsaa kan gælde de mørkeste Variationer af de andre rødlige Nuancer. I enkelte Tilfælde synes den gule Farve at være lysnet paa lignende Maade som den røde, og sikkert er det, at en mild, grøn Nuance kan være fremstillet ved en Sammensmeltning af gule og blaa Lag.

De helt gennemfarvede Glas viser sig imidlertid lige saa skiftende, det blaa fra lyseblaat til mørkeblaat, det gule fra kanariegult til brungult. Det ufarvede er kun yderst sjældent klart hvidt, men falder enten i det grønlige eller i det gullige og er ofte noget mælket. Selv om de varierende Farvetoner nok skyldes den usikre Teknik, er de som bekendt af afgørende Betydning for de middelalderlige Glasmaleriers maleriske Virkning.

Strengt taget er det ukorrekt at tale om Glasmaleri i denne Periode. Før Slutningen af Middelalderen frembragtes Farvevirkningen aldrig ved Paamaling, Penselen brugtes udelukkende til Tegning eller til Skygning. Som

Malestof tjente en Smaltefarve (Schwarzloth) af askebrændt Kobber blandet med pulveriseret grønt og blaat Glas. Den paaførtes Glasstykkerne efter deres Tildannelse til Glasmosaikken og fikseredes ved en let Brænding, som gjorde Smalten vejrbestandig. Man kunde ogsaa overstryge hele Glasstykker med Smalten og derefter udkradse »damascerede« Ornamenter eller Bogstaver. Smalten kan være helt sort og paaført i tykke Streger eller tætte Lag, hvilket sikkert er den ældste, romanske Malemaade. Men Blandingen kan ogsaa være graalig eller brunrød, hvilket sidste senere blev det almindeligste. Forskellen er lidet følelig, naar man ser Glassene paa deres Plads i Vinduerne mod Lyset, thi saa virker alle Smaltestreger mørkt. Større Betydning har Smaltelagets Tykkelse; især i gotisk Tid opnaaede man gerne en mere malerisk Virkning ved at lade de tegnede Streger ledsages af lettere Penselstrøg, hvis tyndt laserende Lag virker som Skygger. Og medens der ellers regelmæssigt maledes paa Glassenes Inderside, kunde saadanne Skygger stundom ogsaa lægges paa Ydersiden, hvorved deres Virkning blev mildere og blødere. Fandt man visse Glas for klare, kunde man paa lignende Maade dæmpe Lyset ved at give dem et tyndt graat eller gulligt Overtræk, der dog ikke er let at skelne fra senere dannede Kalkhinder.

Paa alle disse Malemaader frembyder Roskildeglassene karakteristiske Prøver. Derimod forekommer der ikke et eneste Eksempel paa Brug af det saakaldte »Sølverglød«, en Blanding hvormed man kunde male gule Detailler paa ufarvet Glas. Dette ældste Tilløb til Renaissancetidens brogede Glasbemaling vandt først Udbredelse o. 1400—50, og naar det ganske mangler i Roskildefundet, er det et vægtigt Indicium for dettes Sammenhæng med Branden 1443, saa meget tydeligere talende, som et Par sengotiske Glasbilleder fra den 1492 indviede Holmstrup Kirke (Holbæk Amt) viser den nye Teknik.

Baade Fundets Glasmateriale og Bemaling er i det hele og store velbevaret. Adskillige Stykker kan være vejrbidte med tætte, sorte Ar paa Ydersiden, og i nogle Tilfælde kan Smalten være udvisket, men selv om den Aarhundreder lange Lagring paa Sakristihvælvene har afsat Kalkkruster, mærkes det dog, at Glassene har været skærmede mod Vejrliget. Derimod har Sprængning under og den haardhændede Behandling efter Branden splintret de enkelte Glas, saa at kun yderst faa er bevarede i hel Tilstand, og mange har maattet samles af Smaaskaar uden endda at blive fuldstændige. Efter atter og atter repeteret Gennemgang af Materialet maa det fastslaas, at det er sørgelig fragmentarisk. Talrige Splinter er saa smaa, at deres Art ikke kan afgøres, og hele Glasbilleder lader sig ikke genfremstille. Skønt Domkirkens Glasmalerier er blevet til lidt efter lidt i Løbet af et Par Aarhundreder, er det i mange Tilfælde vanskeligt at bestemme Skaarenes kronologiske Samhørighed og Rækkefølge, og de er derfor her ordnet i saglige Grupper.

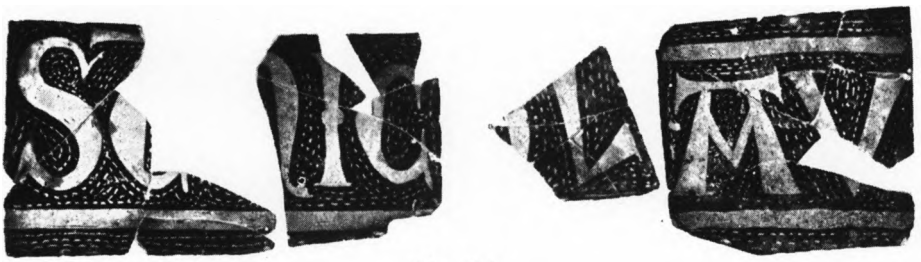

Fig. 184.

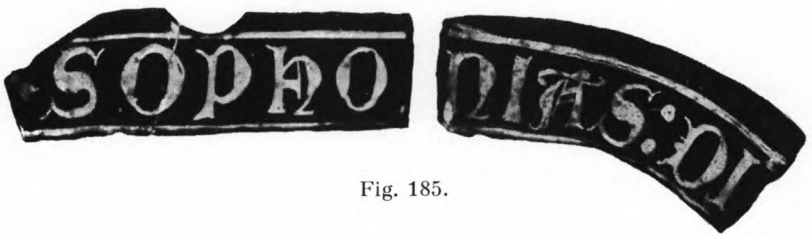

Fig. 185.

Fig. 186. Fig. 187.

Fig. 188.

Fig. 184—188. Glasmalerier. Indskrifter. 184. Ældste (romanske) Type, sort Smaltebund, hvidligt Glas (S. 1545). 185. Gotiske Majuskler, sort Smaltebund, gult Glas (S. 1546). 186—187. Minuskler, sort Smaltebund, ufarvet Glas (S. 1546). 188. Minuskler, brunlig Smalte, gult Glas (S. 1547). 1:3.

I. Indskrifter. Trods meget vekslende Udførelse staar alle Bogstaver translucide, virkende med Glassets naturlige Farve mod mørkmalet Bund. Man har været klar over, at lyse Bogstaver er lettere læselige end mørke, som set i Vinduerne bliver smaa og utydelige.

A. Den Bogstavgruppe, der utvivlsomt er den ældste, udmærker sig ved, at der i den sorte Smaltebund er damasceret prikkede Linier, hvis Kæder

følger og bugter sig efter Bogstavkonturerne og forhøj er Virkningen af det hvidlige, stundom lyst blaanende Glas. Af en 9 cm høj Frise med 5—6 cm høje Bogstaver er levnet fire Stumper (Fig. 184) med Majusklerne: ST. NICO. LAV. (det sidste samlet af otte Splinter), sikkert at supplere som »St. Nicolaus«. Af smallere, ca. 3 cm høje Striber findes Majusklerne: ARC. . A. . . NG . . , (Archangelus?). Tre andre Bogstaver: S . . S . . R ledsages ligesom den store Indskrift af smalle, hvide Horisontallinier, og paa R-Skaaret er der over Linien Rester af et Rankeslyng i samme Teknik som Majusklerne (sml. Gruppe IX A).

B. Majuskler i mindre Format, indtil 2 cm høje, paa hvidt Glas med sort Smaltebund, er bevaret i ret stort Tal. Paa det største, 17 cm lange Stykke læses: JOHANNES, paa et andet et rimeligvis dertil hørende: EVANG..... . paa et 9 cm langt Stykke: JONAS. Ogsaa Fragmenter med SIAS: . . . C AS og . . AR. . . har maaske hørt til Navne, Josias, Lucas, Marcus. Andre har Rester af latinske Ord: MISERICORDIA, IVDICAT, . .CCE VIRGO, . . SVR . ., ..ONVR, og 17 andre Stumper har hver eet til tre Bogstaver. Glasstykkernes mer eller mindre bugtede Konturer tyder paa, at de har siddet i Skriftbaand holdt af Figurer.

C. Majuskler af tilsvarende Størrelse og Teknik forekommer ogsaa paa gult Glas og hører ligeledes til Skriftbaand. To samhørende, hele Glas (Fig. 185) danner Profetnavnet: SOPHONIAS: DI [cit]. Paa et andet læses: MICHEAS: VT. Som Fragmenter af Profetnavne kan ogsaa tydes: . . . MIAS [Jeremias] og ISAI . . [Isaias]. Af de Ord, Profeterne har udtalt, findes CONFOR..... og ILE: ET. . . paa de største Brudstykker, men hertil kommer fjorten mindre Stumper med større eller mindre Dele af Bogstaver.

D. En Serie Minuskler paa ufarvet, delvis grønligt Glas er flygtigere gjort og deres sorte Smaltebund kun ujævnt dækkende, snart helt mørk, snart graa. Et enkelt af disse Stykker med Apostelnavnet »Philippus« er bevaret i fuld Længde, 10 cm, og har over den vandrette Bogstavrække Rester af en umalet Stribe. De andre, bredere Stykker er derimod toliniede, malede paa ret anselige, 5—7 cm høje, rektangulære Glas, hvis ene Smalside dog er skraat afskaaret efter en svagt buet Linie og saaledes, at Overkanten er længere end Underkanten. I et Par Tilfælde begynder Indskrifterne ved Glassets retvinklede Overhjørner (Fig. 186):

Set thome iacobus
dic lancea (entium (

Stykket med S. Thomas' Navn er fuldstændigt, samlet af seks Stumper. I andre Tilfælde synes Teksten at slutte med det retvinklede Underhjørne, og i alt Fald et enkelt Sted har den et Afslutningskors (Fig. 187):

Fig. 189.

Fig. 190—191.

Fig. 189-—191. Glasmalerier. 189. Ansigt med sorte Smaltestreger paa rosa Glas (S. 1548). 190—191. Skæg, sort Smalte paa henholdsvis gult og blaat Glas (S. 1548). 1:2.

\ eas penam	\ milem me
] git egeas +	) eede mortê

Paa mindre Fragmenter, hvor Tydningen af enkelte Bogstaver er noget tvivlsom, kan læses:

. . s per / ben..... Ocu . . mar \ adm
. . de (chan . . . . leus . . frov ^ te cru

Stykket med ... mar ... frov har som Afslutningstegn et lille Rankeslyng. Desuden findes en halv Snes Smaasplinter. Efter Omridsformen at dømme har disse Indskrifter snarest flankeret Figurhoveder.

E. Fuldstændigere er en Minuskelindskrift paa gult, 3,5—4 cm højt Glas med brunlig Smaltebund (Fig. 188):

anno dn____ mcccxc fecit magister henri_____ ch. elis ar. .. enestra_____

Teksten har været længere, thi foruden de nogenlunde sikkert sammenstillelige Ord findes to Fragmenter med »co« og »ew« samt Stumper af endnu syv Bogstaver, og en gotisk Ranke synes at have sluttet sig til Skriften. Den tydes som: »I Herrens Aar 1390 gjorde Mester Henrik Mikkelsen Ar..... Vindue. . .« Ar.....bør muligvis suppleres til archidiaconus eller lignende, og

Teksten maa snarere forstaas som en Stifterindskrift end som en Malersignatur. Mester Henriks Navn kan iøvrigt ikke bestemmes ad anden Vej.

II. Ansigter og Legemsdele er oftest af gennemfarvet, rosa, blegt rødligt Glas, men især yngre Eksemplarer kan være malet paa ufarvede Glasstykker, og selv om intet Ansigt har været saa stort, at det har været samlet med Blysprosser omkring Øjnene, forekommer det dog ikke saa sjældent, at Skæg og Haar er blevet tilføjet i særlige Glasstykker.

A. Bevaret er et langt, gult Skæg med faste, sorte, bølgende Linier og en bred, skarp, for Enderne afskaaret Hageskygge samt et kortere, blaat Skæg, hvis koncentrisk buede Smaltelinier minder om den gængse Signatur for Dyreskind (Fig. 190—91). Af Ansigter, der kan tænkes at svare til disse Skæg, findes kun syv samhørende Smaaskaar (Fig. 189) af rosa Glas med kraftige, sorte Smaltestreger; de mandelformede Øjne har Pupiller med nedhængende Irisring, hvis venstre Buer er tegnet med to Streger; højre Øjenbryn fortsættes i den svungne Næse, Munden er kun en flygtig Streg. Samme Glasfarve og samme Smalteteknik forekommer dog ogsaa paa fragmentariske Hænder og Fødder, deriblandt Stumper af en Haand, hvor Vinklen ved Tommelen har malet Stregkarrering, en anselig Fodspids og nogle Fingerspidser, hvorpaa Neglene i Reglen er vist ved to parallele Buestreger.

B. Kristushoved af lysviolet Glas (Fig. 192), anseligt, 16 cm højt, nu uden Hagespids og tegnet med haandfaste Linier af lysegraa Smalte; svage Skygger om Øjnene er malet paa Glassets Yderside. Det frontale Ansigt, der er samlet af ni Skaar og ikke helt komplet, har tydelig Kristustype; Panden er høj, Øjnene regelmæssigt formede med fuldstændig Iriscirkel om Pupiller og med buede Bryn, af hvilke det højre fortsætter ned i Næsen. Under den trekløverformede Næsetip er der paa Overlæben en ganske lille, krogbøjet Skygge. Den smalle Mund ledsages af lettere malet Overskæg, og Skægvækst er ogsaa vist ved Glassets vandret afskaarne Underkant. Ansigtet har utvivlsomt været omgivet af en Krans af rosa Lokker og en gul Korsglorie med røde Korsarme. Dets Glasfarve og Malemaade genfindes paa flere Stykker, der har hørt til det nøgne Legeme, deriblandt især et stort Fragment af Brystet med dets Spydsaar og en Haand med Naglegab og strakt Pegefinger.

At der har eksisteret andre, store Figurer, fremgaar af en velsignende Højrehaand, godt 20 cm lang. Dens Glas er meget arret, men den er finere, mere detailleret malet med rødlig Smalte, hvilket ogsaa gælder Fragmenter af et sirligt, gult Haar, som godt kunde have hørt til et Kristushoved, men hvis Pandebue er lidt for stort til det nysnævnte Ansigt.

Nærmest dette staar Smaaskaar af et mindre Ansigt, rosa med brunrød Smalte. Kun Øjne og Næsetip er bevaret, men Malemaaden svarer ganske til Kristushovedet.

Fig. 192. Glasmaleri. Kristushoved i lysviolet Glas med lysegraa Smaltestreger, gul Korsglorie med røde Korsarme. (S. 1548). 1:3.

C. Andre Ansigter paa blegrødligt Glas er malede med brunrød Smalte.

1) Kvindehoved (Fig. 194), rødviolet, 9 cm højt, tegnet med tykke, ret grove Streger. Det lokkede Haar er foroven afskaaret i stump Vinkel, Øjnene, af hvilke det ene har aabne Kroge, mangler Irisring om Pupillerne, Næsen er tvebuet. En kraftig Hageskygge er skematisk stiliseret, med lodrette Afskæringer for Enderne af Buesegmentkonturer som paa det gule Skæg (II A).

2) Skægløst Hoved (Fig. 193), rosa, over Panden vandret og paa højre Side lodret tilskaaret. Bemalingen er gjort med bredere Pensel og Halsen skygget med bløde Strøg. Pupillerne har ikke Irisring, den ydre Øjenkrog er aaben og Næsen paafaldende kort.

3—7) Skægget og lokket Hoved, blegrosa med gulligt Skær, sikkert af en Apostel eller snarere en Profet, idet Afskæringen foroven tyder paa, at Hovedet har baaret Hat. Øjnene har kun Pupilprikker. Et Fragment af et ganske tilsvarende Profethoved, ligeledes vendt til højre, og tre Hoveder i Profil synes at være gjort af samme Mester, selv om Udførelsen virker lidt flygtigere.

8—10) Beslægtet, men mindre i Format og endnu flygtigere malet er et

Fig. 193—194. Glasmalerier. 193. Skæglost Hoved af rosa Glas (S. 1549). 194. Kvindehoved af rød-violet Glas (S. 1549), begge med brunrød Smalte. 2:3.

Brudstykke af et langskægget Mandshoved. Noget mere afviger et Pandeparti med Øjne, der dog ogsaa foroven er afskaaret i lige Linie, medens et tredie Ansigtsskaar er sløjt og ringe.

11—12) Lokket, næsten barnligt Ynglinge- eller Kvindehoved, kun 8 cm højt, maaske en Engel. Efter Holdningen at dømme har det hørt til en bevæget Scene, og det er fint tegnet med sirlige, bløde Skygger. Beslægtet hermed er et skægget Mandshoved paa mørknet, nu ret uigennemsigtigt Glas.

Sammen med Gruppe C hører en Snes fragmentariske Hænder, men kun eet Par Fødder. Størrelsen svarer nogenlunde til Hovederne, men synes dog hyppigst at høre til de mindste. Baggrunde og Mellemrum er lagt med tæt Smalte; karreret Baggrund findes kun ved en enkelt Haand.

D. Skønt der i de sidstnævnte, rosa Hoveder mærkes en stigende Lyst og Evne til Modellering med Penslen, naar de dog malerisk ikke saa højt som en talrig Serie Hoveder af mat, gullighvidt Glas, hvorpaa den brunrøde Smalte er bevidst udnyttet, idet den i de kraftige Linier virker sortladent, medens de bløde, translucide Skygger, der kan være malet dels paa Indersiden, dels paa Ydersiden, faar rødligt Skær. Udført i denne Teknik er et Kristushoved, frontalt, med Haar og Hals 12 cm højt, nogenlunde fuldstændigt samlet af ni Stykker. Det synes at kunne sammenstilles med Rester af en Glorie (Gruppe IV). Endvidere et Ynglingehoved (Fig. 195), ca. 10 cm højt, med lidende Udtryk,

Fig. 195.

Fig. 196.

Fig. 197.

Fig. 198.

Fig. 195—198. Glasmalerier. Hoveder paa gullighvidt Glas med brunrød Smaltefarve. (S. 1550 ff.). 2:3.

lukkede Øjne og højre Haand ved Kinden, sikkert fra en Johannesfigur i en Krucifiksgruppe; af et tilsvarende Mariahoved er dog intet levnet. Fremdeles otte nogenlunde fuldstændige Mandshoveder, alle skæggede, med Halsene ca. 11—12 cm høje, og fem tilsvarende Fragmenter, sikkert alle hørende til Apostelskikkelser; en enkelt Skaldepande kan maaske bestemmes som en Paulus (Fig. 196—198).

Mindst tolv, gennemgaaende ret smaa Hænder og syv Fødder af gulladent Glas er malet paa tilsvarende Maade, flygtigere og raskere end de rosafarvede. Selv om de ikke viser et eneste Eksempel paa translucid Skygning, maa de dog have hørt til de samme Figurer som Hovederne.

E—F. Af uf arvet, svagt grønligt Glas er Rester af et 16 cm bredt Mandsansigt, saa stort, at det har været delt af en Blysprosse under Næsen. Underansigtet er helt forsvundet, og skønt Overansigtet er samlet af ti Skaar, findes kun den knortede Næsetip og det venstre Øje, hvis Laagrande løber ud i en Spids under det buede Bryn. Disse Detailler er energisk tegnede med sort Smalte og nogen Skygning.

Af helt klart, grønligt Glas er et skægget Mandshoved, nu uden Hage, malet med sort Smalte i distinkte, men tynde Linier. Øjnene har Pupilringe omtrent som A, men Karakteren er udpræget gotisk. Desuden findes tre Øjne af andre Hoveder paa uf arvet Glas, meget forskellige, det ene Fragment ganske lille og ubehjælpsomt gjort og et andet ret svagt malet med rødlig Smalte.

Ligeledes varierende i Udførelse er tre Rester af Hænder paa ufarvet Glas malet med sort. Paa det største og bedste ses to mod højre udrakte Hænder og en Stump Arm.

Paa ufarvet Glas er endvidere et Fragment af et lille Kristusbillede, der har været omgivet af en Rammekant. Det er flygtigt malet med rødlig Smalte paa et 6 cm bredt, hvidt Glas, hvis oprindelige Kant mærkelig nok overskærer Figuren lodret; dens nedre Del er bortbrudt.

III. Klædebon findes i store Mængder og jævnligt paa ret anselige, hele Glasstykker.

Til de ældste Figurer svarer Dragtdele, hvis Foldestreger er malede med kraftige, brede, sorte Linier, ofte knækkede i Vinkler eller bøjede i Hager. Denne Tegnemaade forekommer paa brungule og enkelte ufarvede, men især paa lyseblaa Skaar, og paa de sidstnævnte kan Skygger en sjælden Gang være vist som kamlignende Smaastreger vinkelret paa de store Linier. Nogle faa stærkt afvigende, mørkeblaa Skaar nøjes med fine, ganske tynde Linier. Med sort (eller graa) Smalte findes ogsaa Stumper, der har tætte, lodrette Linier ordnede i Grupper paa tre-fire ganske tynde Streger mellem bredere, og tilsvarende Stregmaling forekommer ogsaa paa grønt, gult, rødt og violet Glas.

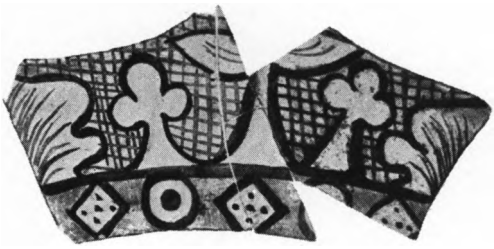

Fig. 199.

Fig. 200.

Fig. 201 a —d.

Fig. 199—201 a—d. Glasmalerier. 199—200. Kroner paa gult Glas malet med henholdsvis sorte, rødlige og brunrøde Linier (S. 1554). 201 b—d. Brudstykker af gotisk Love paa gult Glas med brunrod Smalte (S. 1555). 1:2.

Et enkelt grønt Fragment har en Række rundbuede Tunger, der minder om Dyreskind (sml. Gruppe V).

Ogsaa med rødlig Smalte kan der være malet kraftige Foldestreger, ofte T-formede, hyppigst paa gult Glas, men desuden forekommer de paa blaat grønt, rødt og ufarvet. De røde Linier ledsages dog aldrig af kamstregede Skygger, og den røde Bemaling er langt mere varierende end den sorte, Linierne jævnligt blødere gjort og ledsaget af let tonede Skygger. Dette gælder blandt mange Stykker et gult Glas med et sløjfeknyttet Klædebon, der synes at have hørt til Lændeklædet om en erucifixus, og et Par gule Fragmenter af Puder eller Pøller. Ikke faa lysegule Stykker har Skyggerne lagt paa Yder-siden. Paa et endnu lysere gulligt Glas af sengotisk Karakter har Klædebonnet en frynseagtig Bort. Blandt det ufarvede Glas findes enkelte hvidlige Stykker, der ligesom Apostelhovederne har tykke, sorte Linier, ledsagede af tonede rødlige Skygger. Paa adskillige Glas, deriblandt nogle store, røde, er der brede,

udflydende Skyggestreger, malede paa begge Glassider, men saa enkle, at de ikke med Vished kan bestemmes som Klædebon.

Af tvivlsom Art er desuden forskellige Skaar med Ornamentik. Fragmenter af mørkegult, sortmalet Glas med Firbladrosetter indtegnede i Kvadrater, har maaske hørt til en Dragt, Firkanterne er i alt Fald af forskellig Størrelse, og til en af dem slutter der sig stive Frynser, af Karakter som paa de ældste Klædebon. Enten til Klædebon eller til Hynder kan høre en Del Smaafragmenter med tætte Mønstre, indcirklede Rosetter eller rudekrydsende Linienet med Tværstreger eller indtegnede Kors. De forekommer især i mange Variationer paa grønt, men træffes ogsaa paa blaat, gult og violet.

Med større Sikkerhed kan enkelte smalle Bræmmer bestemmes. En Bort med to Rækker Smaacirkler paa gult Glas har saaledes dannet Skulder og Overarm af en lille Figur.

Fire brynjeklædte Arme og Ben har hørt til smaa Krigerskikkelser.

Rester af Sko findes baade i større og mindre Format. En stor Sko, malet med sort paa violet Glas, har været mindst 13 cm lang, og et Par gule, ligeledes med sort malede Skosnuder synes at have haft en lignende Størrelse, medens en lille, gul Sko kun maaler 6 cm.

IV. Glorier, Kroner og andre Insignier. Talrige gule Glas uden Bemaling, der er formet som Spidser af Maanesegl, har sikkert dannet Glorier om mindre Hoveder, og tilsvarende, men færre Stykker af rødt Glas kan have haft en lignende Bestemmelse. Andre Glorier har været bemalet, saaledes især Resterne af den anselige Glorie af lysegult Glas med rundbuede Tunger, der maa have siddet om Kristushovedet Fig. 192; Fragmenternes oprindelige Rande svarer nøje til de indskudte, røde Korsarme, hvoraf et Par er i Behold. Mindre Glorierester af ufarvet Glas har en æggestavlignende, rødmalet Dekoration, og hertil hører vistnok en med et lille Kors mærket Korsarm, saa at ogsaa denne Glorie har indrammet et Kristushoved (sml. II D). Sortmalede Stykker med translucide Cirkelskiver har dannet Ringborter om Glorier, en af hvidt, en anden af klart, blaat Glas. Paa den sidste veksler Cirkelskiverne med S-svungne Linier.

Af Kroner findes tre næsten hele, alle af gult Glas. Den ene (Fig. 199), som er tegnet med sort, har Pandering med vekslende Rhomber og Cirkler, og dens stive, men livligt varierede Takker tegner sig mod stregkarreret Bund. Den anden (Fig. 200), der er malet med rødlige Linier, har ligeledes fem Takker, tre større og derimellem to mindre, men alle rundfligede i Femkløver- og Trekløverform og forenede under en Fladbue. Den tredie (Fig. 201), ligeledes brunrødt malet, har kun tre Takker, af hvilke den midterste har bevaret sine fem rundede Flige, der omgives af karreret Bund; Panderingen brydes af uregelmæssige Lokker, som synes at have hørt til et Løvehoved (sml. Gruppe V). Desuden findes Fragmenter af i det mindste endnu en Krone.

En stor Nøglekam, 11,5x8,5 cm, ukomplet samlet af fem Fragmenter, sortmalede paa mørkeblaat Glas, har sikkert været baaret af en Petrus, og et Par smaa, ufarvede Glas med sorte Kors har hørt til en Ærkebiskops Pallium. Andre ufarvede Glasstrimler med tætte Parallelridser i sort Smalte er Snit fra hellige Mænds Bøger, og af de under Klædebon nævnte ornamenterede Smaastykker kan adskilligt have hørt til Bogbind. En fragmentarisk Cirkelskive af ufarvet, sortmalet Glas (Radius ca. 4 cm) med radiære Streger inden for en Kantbræmme, hvorpaa der foruden et Par frynseagtige Linier ses Spidsen af en Tommelfinger, maa vel have været et Helgentegn (Catharinas Hjul?). Andre Smaastumper af ufarvet, sortmalet Glas med Ædelstensbort kan maaske være Rester af Bispehuer, men mærkeligt nok findes ingen sikre Rester af Bispestave, hvis Krumninger vilde være lettere at konstatere end de ofte af flere Stykker samlede Bispehuer. Ej heller forekommer Pavekroner, og trods Krigerbrynjerne er der ogsaa yderst lidt af Vaabendele; kun et enkelt gult Glas kan maaske være en Lansespids.

V. Dyr og Vingefjer. To Løver, begge af gult Glas, er desværre meget fragmentariske. Af en senromansk, der er tegnet stift og haardt med sort Smalte, er der foruden Stykker af højre Øje og Panden kun bevaret enkelte Stumper af et Laar og af Haarlaget, der delvis er angivet ved Rækker af koncentriske Styltebuer (sml. Skæg Fig. 191). Af en yngre, livfuld, gotisk Løve (Fig. 201 b—d), der er meget elegant malet med brunrød Smalte, findes Poter og Rester af Lemmer og Krop, især en hel Bagpote og den hængende Hale, men enkelte Splinter kan tyde paa, at der har været endnu en lignende Løve, som paa sit Hoved har baaret den nysnævnte, tretakkede Krone, der dog virker en Grad grovere end det meget fint malede Dyr.

Af ufarvet Glas med rødlig Smalte er Rester af en tredie, sikkert endnu yngre Løvekrop, og et Par Bagben med Klove tyder paa, at disse Dele har hørt til en Serie Evangelisttegn. En halv Snes Vingespidser, der delvis kendetegnes ved skraa Tværstreger mellem Længdelinierne, synes at være for store til disse Symboldyr og har vel snarere været baaret af Engle.

Ejendommelige er nogle Skaar af et ufarvet, 9 cm højt Glas, hvorpaa der med rødt er malet et Faar eller snarere en llaaet Hud med et Faarehoved, hvoraf Nakken mangler. Det gaadefulde Motiv er omgivet af flygtige Streger, der kun kan forklares som Græs og Plantevækst, det eneste spæde Tilløb til en landskabelig Fremstilling.

VI. Arkitektur. Glasstykker, som er dekoreret med Bygningsmotiver, kan have siddet dels i Tronstole eller andre Møbler og dels i indrammende, slanke, unggotiske Arkader.

Til Møbelgruppen, der især er kendelig ved uregelmæssigt bugtende, efter Klædebon tildannede Glasrande, hører utvivlsomt et gult, paa det ene Hjørne

retvinklet Stykke, hvorpaa der er malet tre paa Række stillede Firpas, som hver dog kun dannes af fem korsstillede Skiver, og derover en enkelt tilsvarende, men indcirklet. Andre Variationer af dette Motiv forekommer paa Stumper af ufarvet og af mørkrosa, uigennemsigtigt Glas, dels Firpas, dels Trepas; men Trepassene af den sidstnævnte Farve er malet paa Stykker med et spidsvinklet Hjørne og er kombineret med rundbuede Tunger. Et Par ganske anselige, violette Glas er dekoreret med Spidsbueglugger; paa det ene, der er malet med hvidlig Smalte ligesom det store Kristusansigt, overskæres Gluggen af en oprindelig, buet Glaskant og ledsages af en Bræmme med krydsskraverede Tværstriber, paa det andet slutter Gluggen sig til et retvinklet Overhjørne og er afskaaret efter en skraa Linie. De to Stykker har derfor rimeligvis været forskelligt placerede, det ene i et »Møbel«, det andet som Hjørnefyld for større Arkitektur.

Mange Smaafragmenter med Rester af Glugger, et enkelt grønt, flere gule, røde og ufarvede lader sig ikke anbringe i større Helheder, og om et lille, rundbuet, gult Glas, kun 4 cm højt, med en lys, rundbuet Glug inden for en sortkarreret Bræmme, hører til Arkitekturen, er tvivlsomt, da Gluggerne ellers altid staar mørkt paa den lyse Bund.

Arkitekturdele, der hører til Arkader, er hyppigst af gult eller ufarvet Glas, og selv om der forekommer enkelte brogede Søjledele, er Smalten altid brunrød.

Et fuldstændigt bevaret, 14 cm højt, gult Glas (Fig. 206), den nedre Del af et slankt Søjleskaft med tilhørende, tvesidet Base og Plint, maa have siddet i en Arkaderække; Fragmenter af mindst to lignende Søjler viser da ogsaa tilsvarende, inden for Hovedkonturerne løbende, fine Linier, der i Malemaade minder om den gotiske Løve (S. 1555). Flere andre Søjledele har hørt til flækkede Søjler, saaledes Fundets rigeste Kapitæl (Fig. 202), der er af ufarvet Glas, og hvis Volutter er formet som to unggotiske Profilblade, der vender Ryggen mod hinanden og forenes af en nedhængende, spids Vinkel. Et beslægtet, noget enklere Kapitæl er af grønt, et Fragment af rødt Glas, og Søjlehoveder af samme Højde, 7—8 cm, men alene med vandrette Linier (Fig. 203—04), forekommer foruden i flere hvide ogsaa i komplette Eksemplarer af gult og violet Glas. Baserne synes ligeledes at have vekslet i Farve, og talrige røde Fragmenter kan have været Ringe paa Søjleskafter eller andre Stave. Selve Søjleskafterne, der sikkert i Reglen har været umalede, lader sig ikke identificere med Sikkerhed.

Af Arkadernes gule eller hvide Bueslag er der Rester, som viser, at Buerne har været underdelt af Stavværksnæb, og at Fladerne mellem dem og de kronende Gavles Skraalinier har været dekoreret med rundbuede Glugger, korsstillede, runde Skiver, indcirklede Pas og lignende. Paa ikke faa Fragmenter ses Gavllinier, der i nogle Tilfælde kan være skyggetonede paa Yder-

Fig. 202.

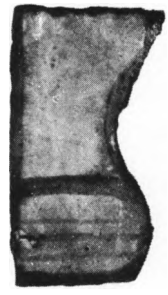

Fig. 203.

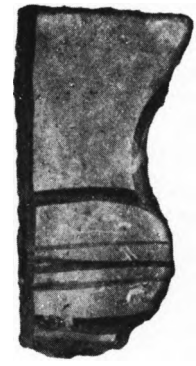

Fig. 204.

Fig. 205.

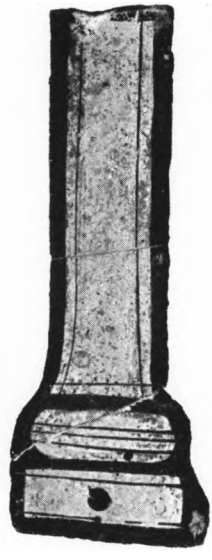

Fig. 206.

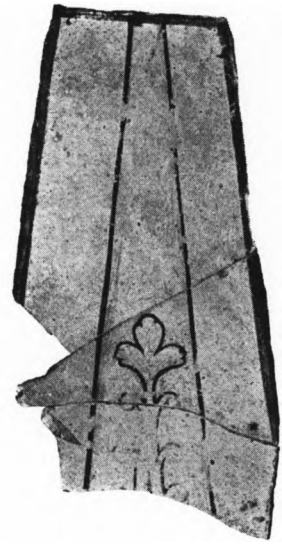

Fig. 207.

Fig. 202—207. Glasmalerier med unggotiske Bygningsmotiver. Overvejende ufarvet eller gult Glas med brunrøde Smaltestreger. 202—204. Kapitæler (S. 1556). 205. Vindue (S. 1557). 206. Søjle (S. 1556). 207. Spir (S. 1557). 202—206. 1:2. 207. 1:3.

siden, og et Par gule Fragmenter viser Prøver paa Gavlenes Fialespir. Det ene har kun været lavt og lille, men det andet (Fig. 207), der har bregneagtige Sideskud og lillieagtigt Topblad, maa have haft større Højde og er i alt Fald indtegnet nederst i et anseligt Spir; skønt Glasset er afbrudt forneden, maaler det endnu 19,5 cm i Højden, og en Rest af den øverste Spids tyder paa, at Spiret har været mindst 40 cm højt, foruden maaske en Topblomst, sml. IX D. — Til Arkitektur af lignende store Dimensioner passer ogsaa en Del Rester af ufarvede, retvinklede Glas med todelte, spidsbuede Vinduer (Fig. 205). Bredden er 7—8 cm, Længden ukendt, da alle Underkanter er forsvundet, men Fragmenterne viser, at der har været mindst fem Eksemplarer.

Trods den højtstræbende Arkitektur finder man hverken Stræbepiller eller Stræbebuer, Baldakinhvælv eller Krabbeblade. Bygningsdelene har intet som helst Tilløb til Perspektiv og er blottet for sengotiske Elementer.

VII. Fliser. Til brogede Flisegulve, der har haft perspektivisk Virkning, synes at have hørt en Del Glas (Fig. 209) af nogenlunde kvadratisk eller hyppigere lidt rhomboid Form med 6—7 cm lange Sider og inden for umalede Kantbræmmer dekorerede med Firtalsblomster, hvis Midtparti er cirkelrundt. Den rødlige Smalte dækker Bunden uden om Bladkonturerne, og mellem de fire Rosetblade ender den i Reglen med en større eller mindre Kugle; i selve Bladene er der indtegnet noget vekslende udførte Ribbestreger. Af saadanne Fliser findes to hele violette (foruden ni Fragmenter og mange andre Stumper), talrige grønne Brudstykker, deriblandt seks med Midtring, nogle gule og et enkelt ufarvet. Paa gult Glas forekommer desuden lignende i sjusket Udførelse, hvor Bemalingen er reduceret til spinkle Streger, der mellem Bladene ender i smaa Prikker. Flisetemaet er livligst varieret paa ufarvet Glas, men Varianterne repræsenteres her kun af et enkelt eller et Par bevarede Eksemplarer. Den nysnævnte hele, ufarvede Flise har i Stedet for Midtcirkel en forneden aaben Oval, et andet, nogenlunde helt Stykke har et friere, trefliget Blad paa Stilk, et tredie Blad er indtegnet i en Trekant, og flere andre Fragmenter er af mindre Dimensioner end den øvrige Fliseserie. Beslægtet med Fliserne er et enkelt blaat Glas af lidt større Format, som har udfyldt et retvinklet Hjørne, men paa en af de andre Kanter er konveks tilskaaret, formodentlig for at slutte sig til et Klædebon. Der er Stumper af tre lignende blaa og et Par røde Glas.

Fliseagtig Karakter har ogsaa et retvinklet, grønt Glas med to smaltedækkede Firblade, indtegnet i en kvadratisk Ramme, og et lignende ufarvet; men disse Stykker har dog snarest hørt hjemme i en Postamentfrise.

VIII. Rosetter. (Fig. 208). Rosetter af cirkulær Grundform findes aldrig malet paa ufarvet Glas, men farvede, hyppigst gule Glas med denne Dekoration forekommer i saa stort Tal og i saa mange Variationer, at det kun er muligt at fremhæve visse Hovedtræk. De fleste er halverede efter en lige Linie, men ogsaa Kvartskiver og andre Udsnit kan træffes, og paa nogle Stykker er Rosetten ikke delt med radiære Snit, men forneden konveks afskaaret med to Buesegmenter, hvilken Type repræsenteres af et brungult og et rødt Glas, begge en halv Snes Centimeter i Diameter. Større, nu ukomplette Rosetter har været samlet af flere Stykker og ordnet om en Midtskive, der har været udekoreret og i Farve afvigende fra Bladkransen. Af denne kombinerede Art forekommer brungule Stykker, 14 cm i Tværmaal, hvortil svarer en helt bevaret rød Midtskive paa 6 cm, endvidere røde Stykker (Tvm. ca. 20 cm, Midtaabning 6 cm, hvortil svarer en gul Halvskive uden Bemaling) og nogle færre

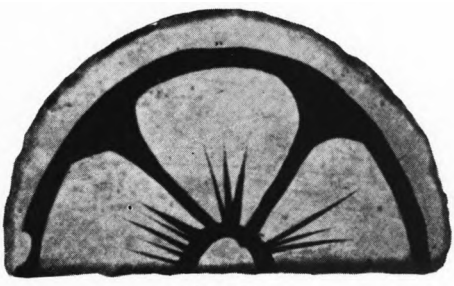

Fig. 208.

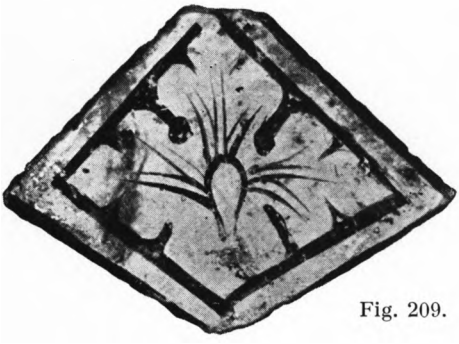

Fig. 209.

Fig. 210.

Fig. 208—210. 208. Halvroset af gult Glas (S. 1558). 209. Flise af ufarvet Glas (S. 1558). 210. Ruder af ufarvet Glas (S. 1562).

mørkviolette Fragmenter (14 cm, Midtaabning 6 cm). De tre Rosetringe er saa forskellige, at de næppe kan have hørt til samme Vindue. Af de ukombinerede Halvskiver naar de største en Diameter paa 14 cm, men hyppigst er Tværmaalet kun 8—10 cm. Detaillerne er meget skiftende. Mange har Midtcirkel, enten tom eller fyldt med en lille Midtroset. De enkelte Rosetflige, af hvilke der i Reglen maa have været 6—8 i en Helroset, kan enten være runde eller indadsvungne, og der kan være en umalet Randbræmme. Bemalingen er hyppigst gjort med rød Smalte. Sort forekommer, foruden paa den nysnævnte violette Ring og paa et Par gule, kun paa et enkelt grønt og et enkelt violet Glas, der begge mellem de sædvanlige Stregribber har en tværstreget Midtribbe af lignende Art som paa nogle af de nedennævnte Planteornamenter (sml. Gruppe IX B—C).

IX. Baggrunde og Fladeornamentik. Talrige farvede, men umalede Glas har efter deres Tilskæringer at dømme siddet i Billedernes Baggrunde. Dette gælder, som man paa Forhaand kunde vente, især den blaa Farve, men i mindre Omfang ogsaa den røde. Ganske overvejende har Baggrundene dog bestaaet af ufarvet, men dekoreret Glas, hvis Ornamenter er meget betegnende for de vekslende Stiltrin.

A. En Mængde Skaar med senromansk Rankeværk svarer nøje til den

ældste Bogstavgruppe IA. Det stemmer godt med disse Majuskler, at Glasset kan falde i det blaalige, og Maleteknikken er den samme (Fig. 211). De spinkle Rankeslyng, der stundom ledsages af Sideskud med Bregneknopper og regelmæssigt ender i rundfligede, tredelte Palmetblade, tegner sig lyse paa den sorte Smaltebund, og denne brydes af Smaaprikker, runde eller rektangulære. Rankeværket er af varierende Dimensioner, og dets Slyng overskæres ganske vilkaarligt af de oprindelige Glasrande. Udførelsen er varierende, især en Del Glas med spinklere sorte Hovedlinier, hvis Lysningsrids er ganske tynde, kan næppe have siddet i samme Vindue som de andre.

Foruden nogenlunde hele Glas findes talrige Smaaskaar. Sammenlagt dækker alle Stykker en Flade paa ca. $^3/_4$ m^2.

B. Anden Planteornamentik af senromansk-unggotisk Karakter har større Former af mere plastisk Karakter med indtegnede Detailler i brede, buede Bladstilke, som ender i ombøjede, profilstillede Palmetflige.

Malet med usædvanlig tyk, sort Smalte ses dette Motiv som Fladeornament paa to Glas, det største komplet, 15,5 cm langt, 10 cm bredt, begge med to retvinklede Hjørner. Bladværkets Hovedstilke er her markeret med Smaaprikker. Bortset fra mindre Stumper og et Par Fragmenter af spidsovale Glas med paafaldende stilløse Bemalinger i samme Teknik staar disse to Stykker ganske isolerede.

Karakteristisk for dette Palmetværk er det ellers, at Glasrandene følger Palmetstilkenes Konturer. De bedst bevarede Eksempler herpaa er to gule Glas (Fig. 212) med rødlig Smalte, hvis brede, firdelte Stilke har stigeagtige Tværstreger i en af Længdedelingernè, og i hvis trefligede Blade der er indtegnet bugtende Ribber. Til disse gule Blade svarer et nogenlunde helt, men kun 11 cm langt Blad samt flere lignende Palmetspidser af ufarvet Glas. Trods nogle faa andre gule Stumper har det ufarvede Glas ogsaa domineret denne Gruppe, der iøvrigt rummer talrige Variationer. Af endnu større Palmetter, der er malet med sort Smalte, er der bevaret flere Fragmenter, som viser, at de stigestregede Ribber her har fortsat sig op langs Palmetryggen, og at der i Vinklen under Bladtungerne har været indridset en Karrering, hvis fine Streger altsaa staar lyse paa den sorte Bund. Det er heller ikke altid, at Glaskanter og Bladkonturer følges. Paa et sortmalet, uregelmæssigt tilskaaret Stykke er der to sammenstillede Stængler, og i alt Fald den ene Palmetspids har været malet paa et andet Glas; Bunden om Bladene er her karreret med malede Streger. Paa andre, rødmalede Stykker har Profilbladene været stillet i Række og synes at have dannet Krans, maaske omkring en Glorie. Atter andre, rødmalede Stykker viser tilsvarende Variationer, men er grovere gjort; Palmetbladene er næsten vinkelret knækket i Forhold til Stængelen, denne er kortere, og dens Tværstreger er erstattet af Prikker, medens Bunden uden

Fig. 211.

Fig. 212.

Fig. 213.

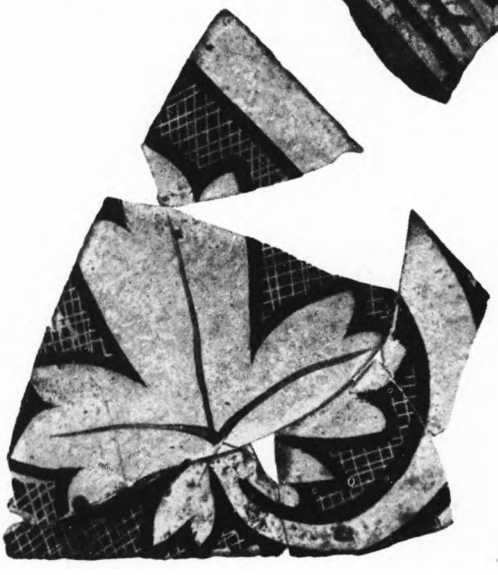

Fig. 214.

Fig. 211—214. Glasmalerier. 211. Senromansk Rankeværk, blaaligt Glas med sort Smaltefarve (S. 1560). 212. Senromansk-unggotisk, gult Glas med rodlig Smalte (S. 1560). 213. Lignende paa gullighvidt Glas (S. 1561). 214. Vinranke med sort Smalte (S. 1563). 1:2.

for Bladværket har tykt malet Stregkarrering. Efter Glasformerne at dømme har begge Arter af Enkeltpalmetter snarest hørt hjemme i brede Ornamentborter, hvor de har været kombineret med Glas af andre Farver. Udførelsen er dog saa uegal, at de ikke alle kan have siddet i samme Vindue.

C. Bladværk af lignende Stilpræg (Fig. 213), men finere og spinklere, har været malet paa runde Skiver, der findes i talrige Fragmenter; skønt intet kan samles komplet, ses Diameteren at have været ca. 11—12 cm. Glasset er oftest gulladent, de rødlige Smaltestreger følsomt tegnede, Hovedribbernes Tværstregning og Bundenes malede Karrering let. Paa seks Glas har Planteværket været symmetrisk grupperet om en lodret Midtstilk, og i det mindste paa et af disse er den ene Side lodret afskaaret. Andre mere haandfast malede Stykker har været firdelt med Stregkors i et rhombeformet Midtparti og langs Cirkelranden haft fire Blade, som vender Fligene indad.

D. Kulørt Bladværk. En Grad mere gotisk virker et Par gule Glas, vistnok Topblomster til store Fialespir, det ene ca. 12 cm højt; Dekorationen bestaar af to indadvendte Profilblade, der flankerer en lang Midtstilk endende i et femfingret Topblad med naturligt bugtende Ribber. Bunden er lagt med rødlig Smalte. Brudstykker af lignende, men smallere, røde Glas, hvoraf der kan konstateres tre—fire Eksemplarer, har været fyldt af et enkelt Blad. Paa et endnu mere fragmentarisk, gult Glas minder Dekorationen om et Egeblad og har altsaa udpræget høj gotisk Karakter.

E. Gotisk Bladværk paa ufarvet Glas findes i store Mængder og i flere forskellige Malemaader.

1) Talrige Ruder (Fig. 210) i regelmæssig Rhombeform, 18 cm høje, 11 cm brede med ca. 10 cm lange Sider, ofte af gulladent Glas, har hver med rød Smalte paamalet et tostilket, femdelt, rundfliget Blad med indtegnede Ribber; malet Karrering fylder Mellemrummet mellem Bladet og den udekorerede Kantbort, af hvis Rammestreger den ene Ende er ført ud til Glaskanten. Enkelte af Ruderne er fra første Færd halverede efter en lodret Midtlinie og har altsaa siddet nær Vinduets Yderkant. Et Par andre Fragmenter har været vandret halverede, men der findes ingen uregelmæssige Tilskæringer, som kunde tyde paa, at Rudeværket har været kombineret med Figurer.

2) Nær beslægtet med disse Ruder er nogle rudestillede Kvadrater med Sider paa ca. 8,5 cm, ligeledes af gulladent eller grønligt Glas med rødlig Smalte. De forekommer ikke i saa stort Tal, og ingen af Kvadraterne er fuldstændig bevaret, men det ses, at hver har været fyldt af et tostilket, femfliget Blad med skarptakket, kun i enkelte Undtagelsestilfælde rund Rand. Bunden er stregkarreret, men der er hverken Randstreger eller Bort.

3) Nogle Glas af forskellig Størrelse og Form er sortmalede med tykke Konturer og kraftigt streget Bundkarrering. Et Par Fragmenter, det ene ganske anseligt, oprindelig maaske cirkulært med en Diameter paa ca. 17 cm, har femdelte, ribbede Vinblade, hvis bugtede Konturer kun er vist i Inderkanterne af de omgivende Streger. Et Par andre mindre Glas har krydsende Stilke, som ender i trekløveragtige Smaablade, hvis Spidser afskæres af de oprindelige Rande, i enkelte kan to eller tre saadanne Kløverblade sidde som Sideskud. — I beslægtet Teknik, men langt finere og tyndere malet er nogle rhombeagtigt tilskaarne Smaaglas, kun ca. 6 cm høje, hver med en Dobbeltlillie, hvoraf der kan konstateres fem Eksemplarer, et enkelt rødligt tonet især i Midtleddet.

4) To fragmentariske Glas, der begge synes at høre til en 7,5 cm bred Ornamentbort, er ligeledes malet med sort Smalte og har tilsvarende Bladværk, men deres Bundfarve er lagt paa Glassets Yderside og Karreringen fint indridset, en Teknik, der giver Bunden en mat, dæmpet Tone.

Fig. 215 a.

Fig. 215 b.

Fig. 215 c.

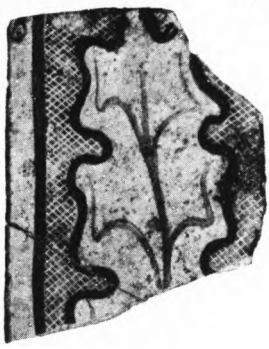

Fig. 216.

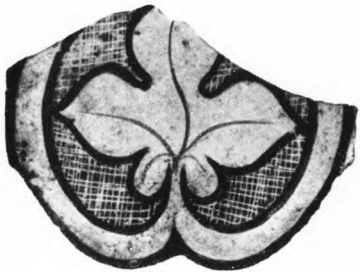

Fig. 217.

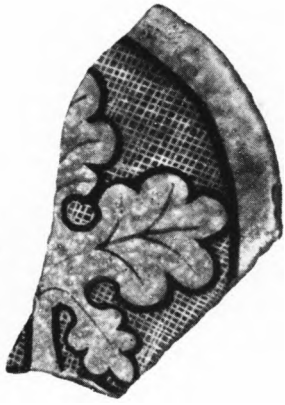

Fig. 218.

Fig. 215—218. Glasmalerier. 215 a—c. Vinranker, graaligt tonet Glas med rødlig Smalte (S. 1564). 216—18. Detailler af Borter i samme Teknik (S. 1564). 1:2.

5) Flere Stykker af udpræget Yinrankekarakter (Fig. 214) er ligeledes malet med sorte Linier paa ridsekarreret Bund, men den sorte Bundfarve er lagt paa Glassets Inderside, og den indridsede Karrerings Net er grovere. Bladene kan ende i konkave Tvillingbuer, og paa et enkelt trekantet Glas forekommer et Kløverblad.

6) Langt talrigere er Vinranker, der er malet med rødlig Smalte paa en graaligt tonet og ridsekarreret Bund (Fig. 215 a-c). Udførelsen er elegantere og finere end paa de helt sortmalede Stykker. Mange Blade staar uindrammede især ud imod retliniede Kanter, men ikke sjældent findes der sammen med Bladene Grene, hvis buede Sideskud løber ud i Volutter; saadanne Grene kan danne Bue omkring et Vinblad, og Glaskanten kan da være afskaaret efter deres Runding. Et enkelt, anseligt Stykke har en svær, lodret Vinstok, der flankeres af to Volutter. Et Par Glas er tildannede med en buet Kant, der synes at svare til et Bueslag med Radius paa ca. 22 cm. Selve de livfulde Vinblade er femfligede med tredelte, bugtende Ribber, men der forekommer dog stivere Blade med enkle Ribber, maaske fordi Mester og Svend har malet hver paa sin Maner, og ogsaa i denne Gruppe ses et Par smaa Glas med Trekløverblade. Mange af Glassene er anselige, indtil 18 cm lange, og Stykkerne er saa talrige, at de tæt sammenlagte dækker ca. 1 m^2. Alligevel er det ikke lykkedes at samle blot nogle af de stærkt varierende Ranker til større Helheder, og det er usikkert, om de har omfattet Figurer eller fyldt et Vindue med ublandet Grisaille; det sidste turde dog være det sandsynligste.

7) Samme Teknik, men større Ensartethed viser en Del Glas (Fig. 217), der hvert er dekoreret med et lodretstillet Blad, hvis Stilk omslutter det i Ring; ogsaa selve Glasstykkerne, hvoraf fire er nogenlunde hele, er ensdannede, 9,5 cm brede, med lige Sider og tvillingbuede Over- og Underkanter, henholdsvis konkave og konvekse, saaledes at Stykkerne kan sammenstilles i lodret Række. Sandsynligvis har de dannet Bort omkring Vinrankemotivet. Denne Bort har fortsat sig op i en Bue, thi et Par Fragmenter afviger derved, at Glaskanten ikke helt har fulgt Mønstret, men paa den ene Side ledsages af en umalet Bræmme, og her følger et Bueslag med Radius paa 15—20 cm.

8) En anden i samme Teknik udført Serie synes ogsaa at have dannet Bort (Fig. 216). De ca. 7 cm brede, rektangulære Glas, hvoraf intet er bevaret i fuld Længde, er dekoreret med et langstrakt, egeløvlignende Blad siddende paa en ombøjet Stilk, der fortsætter sig som Bræmme langs den ene højre eller venstre Side. Dog er flere af disse Stykker tildannet efter bugtede Linier, som overskærer Bladene; de maa derfor have været tilpasset efter Klædebon.

9) Ensartet Glasform har endelig syv Fragmenter med et symmetrisk Blad (Fig. 218), hvis fem Flige hver har haft fem runde Tunger, og som omgives af en buet Bræmme, der bestemmer Glaskanten. Forneden er Glassene dog saaledes tilskaarne, at Bladene synes at have været ordnet i Firtalsgrupper omkring en Cirkelskive, hvis Tværmaal har været ca. 6 cm. Andre, irregulære Overskæringer tyder paa, at dette Mønster har været brudt af Figurer. Ganske samme Motiv er gentaget i grovere Teknik med graa Smalte og stregmålet Karrering, maaske udført som en partiel Reparation.

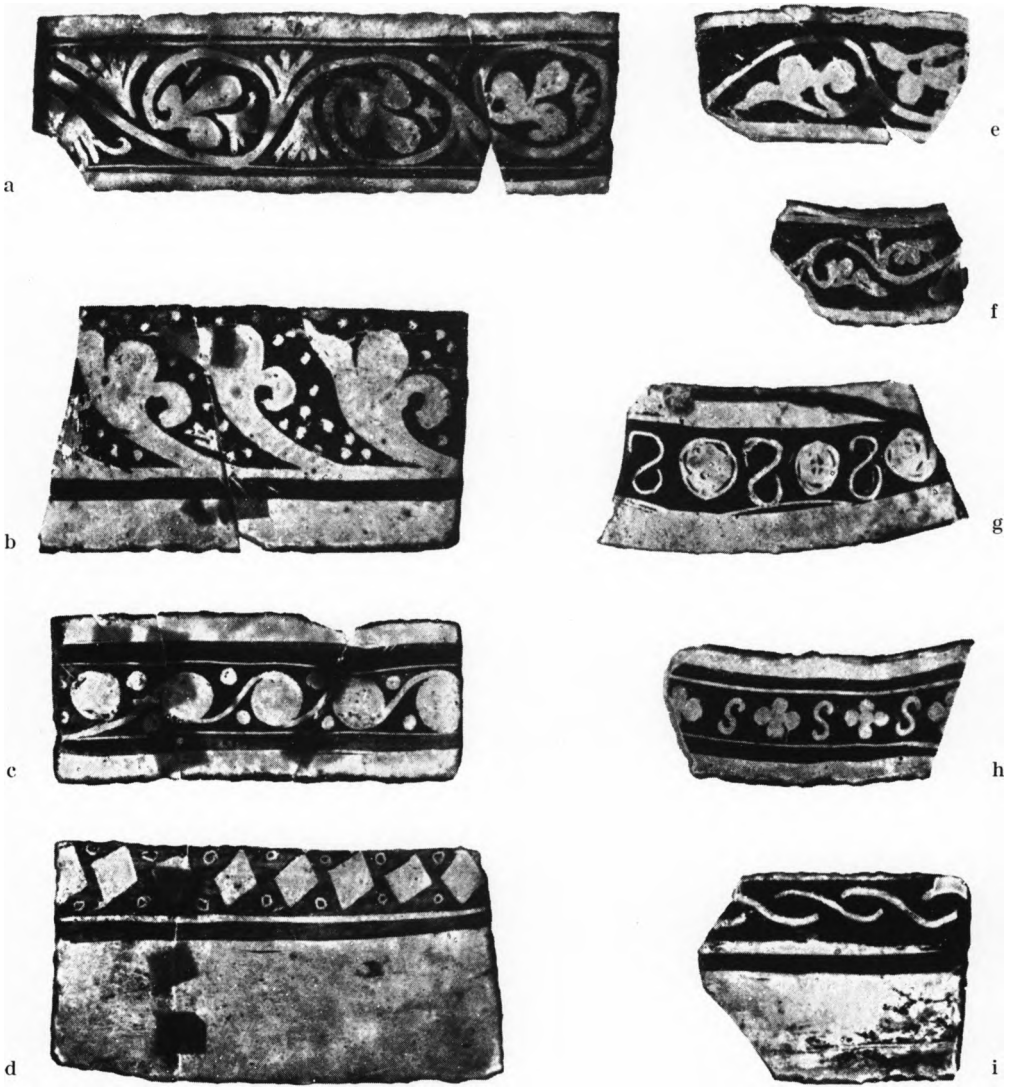

Fig. 219 a—i. Glasmalerier. Kantglas og Ranimeborter (S. 1566 f.). 1:2.

10) Et Par retvinklede Glas, maaske Fliser, viser Vinblade paa umalet Bund.

X. Kantglas og Rammeborter. Yderst langs Vinduernes Murkarme har de middelalderlige Glasmalerier i Reglen en lys Bræmme, og i Fundet er der talrige umalede og ufarvede Glas, der kan have haft denne Placering; stundom bærer de endnu Rester af Mørtel fra de pudsede Karmsmige. Sammenlægges retkantede Glasstykker af 3—4 cm's Bredde, naar de en Længde af ca. 12 m, men buede Stykker er kun faatallige; nogle synes at passe til Korets forskellige Vinduesbuer, medens andre har mindre Radius. Talrigere forekommer

gule, buede Glas med Radius paa ca. 25 cm. De yderste, umalede Bræmmer ledsages hyppigt af malede Inderbræmmer, men ganske lignende Stykker kan have tjent som Deling mellem Glasmaleriernes enkelte Billeder eller siddet mellem Midtpartiet og en bredere Ornamentbort.

De anseligste Prøver paa Kantborter er nogle faa ufarvede, 6 cm brede Glas med krabbeagtige, fra en lige Stængel voksende Profilblade, der staar translucide paa en sortmalet Bund, som dog brydes af smaa Perler (Fig. 219 b). Paa nogle Stykker vender Bladene til højre, paa andre til venstre, og skønt eet af Glassene er uregelmæssigt indskaaret, tyder Mørtelkalk paa, at de har siddet nær Murfalsen.

Lidt smallere, 5—6 cm brede Glas, med lyse Ranker paa mørk Smaltebund forekommer i stort Tal, dels gule, dels ufarvede (Fig. 219 a, e—f). Af de gule Glas har et enkelt, 14 cm langt Stykke en fin, spinkel Ranke paa sort Bund, og et Par lidt bredere, brungule Stykker har kraftige Ranker i brunlig Smalte, der i Malemaade synes at svare til Minuskelindskriften fra 1390. En knap saa elegant Variation forekommer i større Mængde, men næsten udelukkende paa buede Glasstykker, svarende til en Radius paa ca. 25 cm. Paa ufarvet Glas er der seks Ranke-variationer, overvejende med sort Bund, men nogle af dem er kun yderst sparsomt repræsenterede. En af Varianterne forekommer kun paa buede Glas, tilsammen et Kvartcirkelslag, hvis ydre Radius er 15 cm; en anden Type med brunrød Smalte, findes baade paa lige og paa buede Glas (Radius 30—35 cm), et af de buede 14 cm langt. Medens Rankerne sædvanligt bærer Sideskud med trefligede, profilstillede Blade af Palmetkarakter, har et enkelt, blaanende, sortmalet Glas Sideskud med dominerende Cirkelskiver.

Andre Borter nøjes med enklere, geometriserende Ornamenter, alle translucide, i Reglen i sort, sjældnere i brunlig Bund. Talrigt forekommer et Mønster (Fig. 219 c) med lyse, runde Skiver, forbundne med en af to Draaber ledsaget Bølgelinie. Tilsammen naar de en Længde af 130 cm. Buede Stykker mangler ganske, men et Dusin Glas har afskaarne Spidser, der tyder paa, at de har været sammenstillede til et retvinklet Rammenet.

Noget sparsommere og kun i buede Eksemplarer forekommer en Bort, hvori Cirkelskiverne veksler med S-svungne Linier, ret flygtigt gjort paa den sorte Bund (Fig. 219 g). De fylder næsten et Halvcirkelslag med ydre Radius paa ca. 25 cm, medens en Variation med Firkløverblade i Stedet for Cirkelskiver kun foreligger i faa Eksemplarer (Fig. 219 h).

Om alle de hidtil nævnte Smaaborter gælder det, at de dækker Glassenes Midte og kun efterlader smalle Kanter (sml. Gloriekantninger S. 1554). Andre Borter er derimod kun malede ved Glassets ene Kant, et Indicium for, at de har siddet yderst i Vindueslysningen. Paa mange Stykker af denne Art gentages de med S vekslende Cirkelskiver, gennemgaaende finere malede end de

nysnævnte; de fleste er retvinklede, men enkelte buede passer til et Bueslag med Radius paa godt 40 cm. I mindre Tal forekommer fire andre Variationer: Cirkler vekslende med Kolontegn, nogle lige og et enkelt rundet Stykke til en Bue med en Diameter paa ca. 65 cm. — Cirkler vekslende med Kryds (kun et enkelt Stykke). — Rhomber vekslende med to Smaaringe (Fig. 219 d, et Par lige og et Par rundede Stykker til en Buediameter paa ca. 100 cm). — Liggende ~ i Bølgerække (Fig. 219 i, kun retvinklede, men mange med Hvidtekalkrester).

XI. Foruden de hidtil nævnte Grupper findes en Del *ufarvede Glas,* hvis Smaltemaling er saa stærkt afgaaet, at Ornamenterne er blevet næsten ukendelige. Paa nogle anselige, firkantede Glas skimtes et rudestillet Kvadrat, paa andre forekommer Ranker og Flisemønstre.

Blandt de helt umalede Glas kan fremhæves talrige Ruder med Sider paa ca. 7,5 cm, der ogsaa forekommer i halve Eksemplarer, enten vandret eller lodret overskaarne, men næppe i noget Tilfælde med Indsnit, der kunde tyde paa Kontakt med Figurer.

Selv Resterne af Bueslag giver næppe sikre Holdepunkter for Placering af Glasskaarene i Domkirkens forskellige Vinduesformater, og kun i yderst faa Tilfælde muliggør Fragmenternes Konturer troværdige Sammenstillinger. Men Typer og Malemaader tillader i nogen Grad en Ordning efter Tidsfølge, og Roskildevinduernes vekslende Stilarter kan sammenstilles med Nabolandenes Glasmalerier.

De ældste Glas viser Slægtskab med vesttyske Glasmalerier fra Tiden om 1250, Værker som i S. Cunibert i Køln og S. Elisabeth i Marburg, en Kunstretning, der nærmere Danmark træffes i Neukloster (Mecklenborg) og Breitenfelde (Lauenborg), og som genfindes paa Gotland i Øens tidligste Glasmalerier (Dalhem-Skolen). Til disse indbyrdes beslægtede, byzantinsk paavirkede Arbejder svarer i Roskilde baade de ældste Klædebon samt Ansigter og Legemsdele; Detailler, som de ejendommelige Hageskygger paa Fig. 190 og 194 og den lille »Læbekrog« paa det store Kristushoved (Fig. 192) genfindes saaledes i Marburg. Som Baggrunde for Figurerne i mange af disse Glasbilleder ses jævnligt translucide Ranker som Fig. 211, der kan veksle med og næsten helt fortrænge blaa eller røde Glas. Tyske Eksempler viser desuden, at de samme Vinduer kan have brede Randborter med plastisk formede, stigeribbede Palmetblade som Fig. 213. Ogsaa de smallere Bortstriber forekommer i denne Gruppe, omend de i flygtigere Udførelse kan bruges langt senere. Trods Glasmaleriets fælleseuropæiske Træk er der næppe en eneste Detail, som tyder paa direkte Forbindelse med Frankrig eller England.

Roskildefundets gotiske Arkitekturfragmenter peger ligeledes hen imod Vest-

tyskland. De minder om de store Vinduer i Kølnerdomen og om S. Gertrud sammesteds fra Begyndelsen af 1300'rne. Ogsaa de gotiske Grisailleblade har Modstykker i Køln samt i Cistercienserkirken Altenberg, hvis Kor fuldendtes 1287, og det kan tilføjes, at de for denne Orden typiske, figurløse »Graatæpper« i selve Danmark desuden er paavist i Holmekloster, nu Brahetrolleborg Kirke (Svendborg A.).

Glasmalerier fra disse Perioder er kun yderst sparsomt bevarede i Nordtyskland og tilmed mangeltfuldt publicerede, hvilket ogsaa i høj Grad gælder Lybæk, som vel ogsaa paa dette Omraade har været den vigtigste Formidler mellem Vesttyskland og Norden. Tilsvarende Forhold gør sig gældende endnu o. 1400, og det er derfor umuligt at paavise nære Paralleler til de yngste Roskildeglas, de maleriske Apostelhoveder og Minuskelindskrifterne. Men netop de nordtyske Glasmaleriers Sjældenhed giver Roskildefundet en særlig Betydning, ikke blot for Danmark, men ogsaa for vore Nabolande.

Efter at Glasmalerifundet var blevet omtalt i et Foredrag i Oldskriftselskabet 22. Jan. 1907, er dets Eksistens nævnt af R. Haupt i Kunstchronik XVIII, S. 460 og af Vilh. Slomann i »Maria med Barnet«. Fransk Glasmaleri i Kunstindustrimuseet. 1927. S. 7. Ældre, danske Afhandlinger om Glasmalerier er optrykt i Glarmestersvendenes Fagforening i København 1893—1943.

Af *udenlandsk Litteratur*, der særlig belyser Roskildefundet, kan fremhæves: J. L. Fischer: Handbuch der Glasmalerei. 2. Auflage. 1937. — F. Geiges: Der Fensterschmuck des Freiburger Münsters. Freiburg 1901 f. — A. Haselofi: Die Glasgemälde der Elisabethkirche zu Marburg. Berlin 1906. — Samme: Glasmalereien in Breitenfelde. Sonderabdruck der »Festgabe für Anton Schifferer«. Breslau 1931. — H. Oidtmann: Die Rheinische Glasmalereien vom 12. bis zum 16. Jahrhundert. I—II. 1912—29. — A. Lindblom: Sveriges Konsthistoria I. 1944. S. 157 og 229. — Samme: La peinture gotique en Suéde et en Norvége. 1916. — J. Roosval: Spredte Afhandlinger i Gotlands Cicerone. 1926., Rig. 1941. S. 59. Konsthistorisk Tidskrift XII og XVII, Sveriges kyrkor. Gotland. — Carl R. af Ugglas: Lödöse. Göteborg 1931. S. 266—75. — Hans Wentzel: Nordtyske glasmålningor under 12- och 1300- talen, i Konsthist. Tidskrift XIII, 17—32 (med Kritik af V. C. Habicht: Niedersächs. Glasmalereien in Skandinavien. Osnabrück 1943).—

Johnny Roosval: Gotlandsk Vitrarius, 1950, er udkommet under Trykningen af ovenstaaende, og dette Hovedværk paa sit Omraade har derfor ikke kunnet udnyttes i Teksten. Uden at nævne noget dansk Eksempel synes det at stadfæste den fælles Herkomst for Roskilde og Dalhem. Kunstnerne er dog næppe i noget Tilfælde de samme, og i de højgotiske Arbejder er Afvigelserne mellem Gotland og Sjælland større end Overensstemmelserne.

[1] Kirkehist. Saml. 3. R. III, 379. [2] S. R. D. I, 195. [3] L.Thurah: Den danske Vitruvius II. 1749. 130. Sml. Holger Jacobæus' Rejsedagbog [1617], ed. Vilh. Maar. 1910. S. 3 og Mikkel Jernskægs Beskrivelse 1685, ed. M. Kabel og H. Toldberg. 1937. S. 25; endvidere Rostg. S. 55 og Thott Bl. 27r. [4] Ny kirkehist. Saml. II, 118. — [5] Jfr. Smidt S. 171.

KALKMALERIER

Højkorets Blændingsfrise (S. 1570). — Majestasbillede paa Gavlvæggen i nordre Korsarm (S. 1573). — Hvælvene (S. 1574). — Taarnkapellerne (S. 1580). — Korskrankemurene (S. 1580). — Alterbilleder paa Kirkens Piller (S. 1584). — Forskellige middelalderlige Kalkmalerier i Hovedkirken (S. 1589). — Tilbyggede Kapeller og Vaabenhuse: Helligtrekongers Kapel (S. 1592). — S. Andreas' Kapel (S. 1599). — S. Birgitte Kapel (S. 1600). — †Vor Frue Kapel (S. 1606). — Senere Ommalinger i Apsis og Højkirkehvælv (S. 1606). — Stifterbillederne i Højkoret (S. 1609). — Andet efterreformatorisk Kalkmaleri (S. 1613).

I alle Middelalderens Tidsafsnit er der malet Kalkmalerier i Domkirken. Ligesom Fraadstenskatedralens Vægge havde deres Malerier, som Biskop Arnold omkr. 1100 lod forny[1], saaledes fik ogsaa den nuværende Kirke straks fra første Færd sine malede Billeder og Ornamenter. Efterhaanden som Hvælvene i Løbet af 1200'rne indbyggedes, smykkedes de med malede Ornamenter, nogenledes som de nu er restaureret og rekonstrueret. Kirkens ældste, endnu romanske (senromanske) Figurbilleder er fundet i Højkorets Blændingsgalleri, paa nordre Tværskibs Væg og paa Koromgangens Gjordbuer, men det er meget uanseligt, hvad der er bevaret. I Løbet af de følgende to Aarhundreder er der rundt om paa Piller og Vægge malet adskillige Andagtsbilleder foruden Vaabenskjolde og lignende, som har skullet minde om de i Kirken gravlagte Personer. Taarnkapellernes Hvælvinger blev dekoreret i Slutningen af Dronning Margrethes Tid. Men der er ikke fundet Vidnesbyrd om, at der er stillet Monumentalmaleriet nogen helt stor Opgave i Domkirken, før det i 1464 indviede Helligtrekongers Kapel fik sin storslaaede, fuldt bevarede Udmaling. I 1511 blev to af Nordkapellerne, S. Andreas' og S. Birgitte, dekoreret paa Vægge og Hvælv, og Hovedkirkens Hvælvinger fik deres Ornamenter fornyet i 1520'rne. Højkoret havde kort forinden faaet et nyt Sæt Malerier i sit Blændingsgalleri, og der er ogsaa andre Spor af Malernes Virksomhed i denne Periode. Det mærkeligste, der er bevaret fra 1500'rne, er dog de fire »Portrætter« af Kirkens Stiftere og ældste Velgørere paa Højkorets Piller, et Udtryk for den gryende Renaissances Interesse for den nationale Fortid. Hvad der senere er udført af Kalkmaleri i Domkirken, indskrænker sig hovedsagelig til Opmalinger, Fornyelser og Restaureringer.

En Særstilling indtager de oliemalede Vægdekorationer i Christian 4.s Kapel, der er omtalt i Forbindelse med Kapellets øvrige Udstyr (S. 1518).

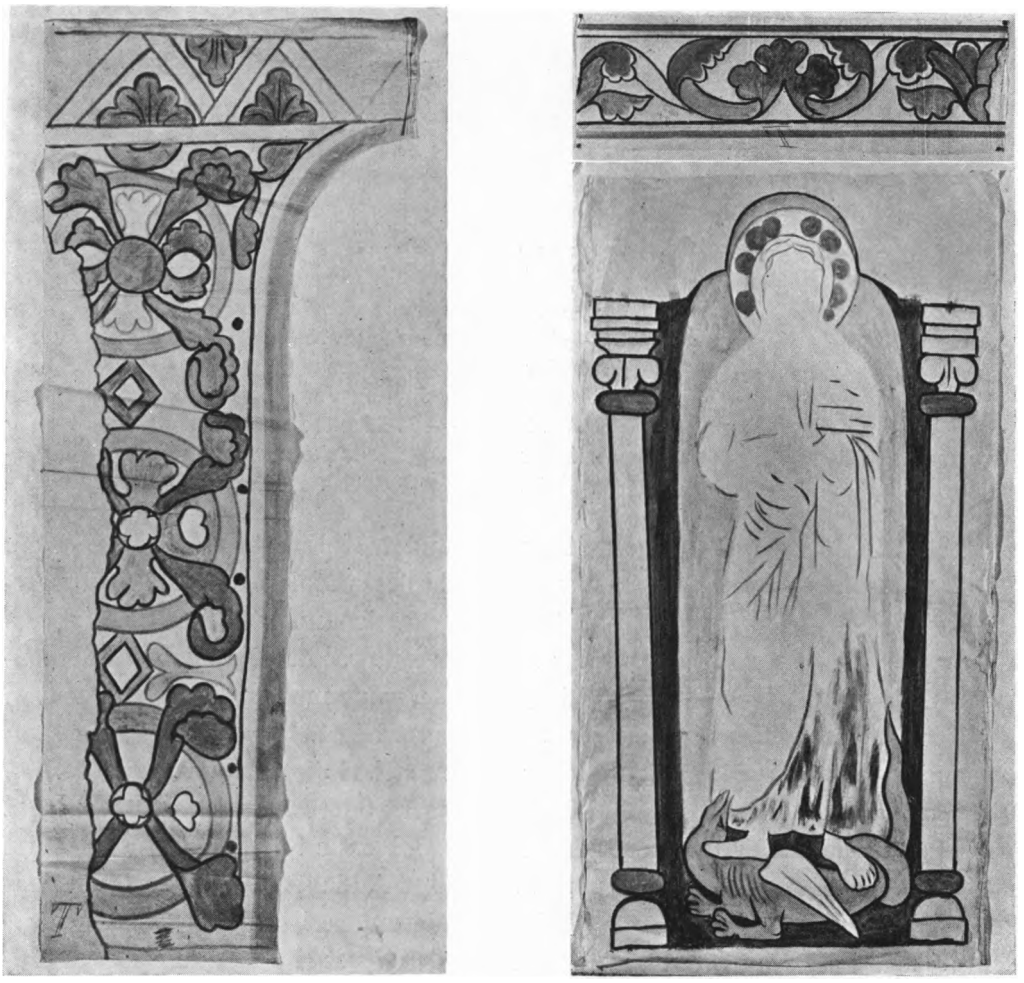

Fig. 220—221. Højkorets ældste Udsmykning. Efter Akvareller i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1570—73).

Højkorets Blændingsfrise.

Blændingsfrisen i Højkorets Runding mellem det søjlebaarne Triforiegalleri og Høj kirkevinduerne maa fra første Færd have været bestemt til en Udmaling, og da Blændingernes Antal er 13, kan der kun være tænkt paa Billeder af Kristus og hans Apostle. Af en saadan Frise med staaende Figurer blev der ogsaa ved Afdækningsforsøg i 1858—60 af Zeuthen og Kornerup fundet Rester neden under de senere Overmalinger. De var dog meget fragmentariske, kun to Figurer var nogenlunde velbevarede, de fleste Blændinger var helt tomme, og det blev opgivet at bevare denne Udsmykning. Den kendes kun gennem Kalker og Akvareller og gennem en meget omhyggelig Beskrivelse af Steen Friis (Ny Kirkehist. Saml. II, 578). Malerigrunden var

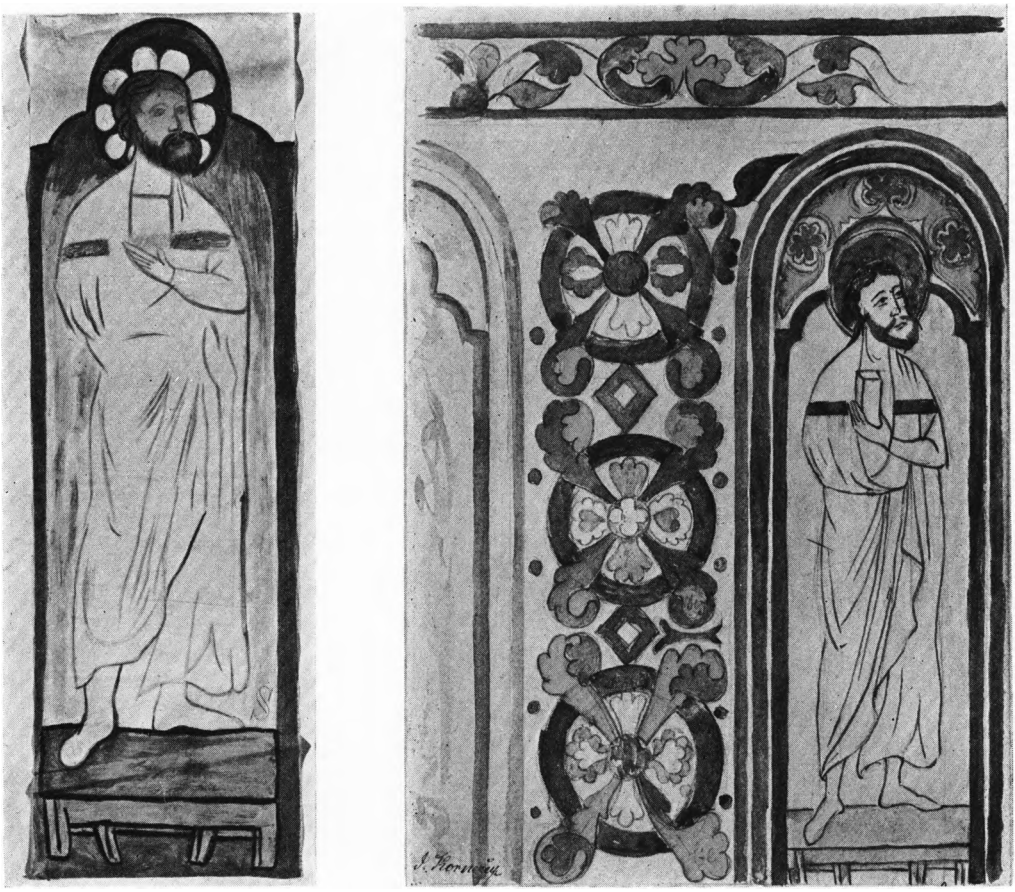

Fig. 222—223. Højkorets ældste Udsmykning. Efter Akvareller i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1571).

et glittet Pudslag, som blev beskadiget ved Rifling og Pikhugning, da der skulde pudses til det næste Lag Maling i Slutningen af Middelalderen. De tre midterste Figurer havde forgyldte Stukglorier med ægformede Gruber, og enkelte forgyldte Bræmmer paa Dragterne var bevaret. Af Figurernes Dragter fandtes dog kun den første løse Skitse med rødgule Foldelinier paa den hvide Bund, mens de senere paalagte Farver maa være fulgt med ved Afbankningen af det overliggende Pudslag. Det anføres, at Baggrunden var klar grøn, men en enkelt af Kalkerne viser blaa Bundfarve indrammet af en kraftig rød (Zinnober eller Mønje). En af Apostlene stod paa en grøn Skammel. Den midterste Figur, som var flankeret af slanke Søjler, forestillede utvivlsomt Kristus. Steen Friis og senere Forfattere[2] betvivler det, fordi der ikke blev paavist noget Kors i Glorien, men Fordelingen af Gloriens Gruber, Fig. 221, gør det sandsynligt, at der dog har været et Kors. Kristus træder — hvad der ikke er usædvanligt[3] — paa en Drage (Basilisken) og har løftet den højre

S. Bengtsson 1933

Fig. 224. Majestasbillede paa nordre Korsarmsvæg (S. 1573).

Haand til en velsignende Gestus. Apostlene har kun holdt Bøger eller Skriftruller, ikke de senere almindelige Attributter. Paa Pillerne mellem Blændingerne har der været Akantusrosetter i sammenkædede Ringe, malet med kraftige Farver, okkergule Ringe, røde og blaa, grønne og graa Blade (Fig. 220, 223). Uden om Glorien var der en Palmetfrise, og baade over og under Blændingerne en vandret gennemløbende Bladbort med rundtungede Blade mellem Siksakbaand eller i palmetagtig Ordning[4] (sml. Fig. 220, 221 og 223).

Bladornamenterne og ogsaa Figurstilen — saa vidt man kan bedømme den udfra det lidt, som er bevaret — viser nære Overensstemmelser med det gyldne

E. Lind 1949

Fig. 225. Detail af nordre Korsarmsvægs Majestasbillede, fotograferet med ultraviolette Straaler (S. 1574).

Alter fra Sahl[5], og der er Grund til at antage, at denne Apostelfrise stammer fra første Halvdel af 1200'rne og saaledes maa være udført kort efter Korets Opførelse (sml. S. 1356).

Majestasbillede paa Gavlvæggen i nordre Korsarm.

Paa den østre Vinduespille i nordre Korsarm er paa et glat Pudslag malet et Billede af den tronende Kristus mellem de fire Evangelistsymboler, som holder Skriftbaand. Kristus har grøn Kjortel og hvid Kappe med okkergule

Foldelinier, og alle Glorier har fordybede, ovale Ædelstensgruber. Baggrunden er nu graasort, oprindelig blaa eller muligvis mønjerød. Ved Afdækningen i 1858 mente Steen Friis (Dagbog) at kunne skelne en Fremstilling af Jesu Fødsel (»den fødende Jomfru«) under dette Billede. Nu skimtes blot Konturerne af et Leje og derover en Glorie; det er mere sandsynligt, at Billedet har forestillet Marias Død. Fig. 224 viser hele Feltet efter Fotografi fra 1933, da man endnu kunde skimte Kristi Ansigt. Nu er ethvert Træk udvisket for det blotte Øje, mens alt træder tydeligt frem ved Belysning med ultraviolette Straaler (Fig. 225). Formodentlig har Maleriet været knyttet til et Sidealter, hvis Navn eller Stifter dog er ukendt (sml. S. 1634 Nr. 72).

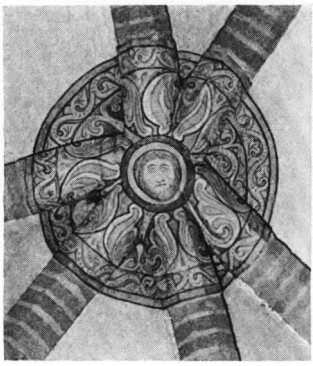
Korsarmenes Gavle blev først inddraget til deres nuværende Plads i Løbet af 1200'rnes første Halvdel (S. 1356), og Billedet kan næppe være ældre — men heller ikke meget yngre — end o. 1250, en Datering som svarer godt til dets forfinede, af fransk Gotik paavirkede Stil[6].

Hvælvene.

Nederst paa to af Gjordbuerne i Apsisomgangen er der umiddelbart over Halvsøjlernes Kapitæler ved Ydervæggen, med et glat Pudslag som Malegrund, malet smaa Englefigurer, den ene ret velbevaret, holdende en Kerte i den løftede højre Haand (Fig. 233). Den har forgyldt Glorie og Halsbræmme, blaagrøn Kjortel og hvid Kappe. Hovedet er næsten kuglerundt, og Stilen minder i sin Sirlighed om Billedet fra o. 1250 i nordre Korsarm. Ogsaa Toprosetterne i Hvælvene i Kirkens Østparti er fra denne Tid eller fra Opførelsestiden i første Halvdel af 1200'rne, medens de i Vestpartiet er fra Slutningen af 1200'rne, da Hvælvene i Midtskibet var indbygget. Hertil kommer saa enkelte Dekorationer fra senere Aarhundreder, der maa staa i Forbindelse med Ombygninger eller Reparationer af Hvælvene.

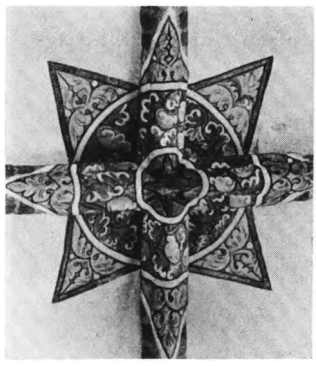
Den ældre Gruppe af Top-Roser (Fig. 226—228, 230) findes først og fremmest i Apsisomgangens nedre og øvre Stokværk og i de tilstødende Kortaarnfag. Det er Kirkens ældste Hvælv, og de pyntelige, lidt smaalige Ornamenter har det samme senromanske Stilpræg i alle 14 Hvælv. Det ejendommeligste ved dem er, at de — i Modsætning til de senere Top-Roser — er malet tværs hen over Ribber og Kapper uden Hensyn til det forskellige Plan. Det er derfor vanskeligt at følge Ornamenternes Enkeltheder i deres Bølgen op og ned, og det maa formodes, at Forlæggene for disse Top-Roser er tilrettelagt for Hvælv, der ikke havde Ribber.

Paa selve Ribbekrydset er der malet en Stjerne (Fig. 227 og 230), blegrød, gylden eller gul, paa rød Bund og omgivet af en eller to Ringe. I to af Galleriets Hvælv er Stjernen erstattet af et Hoved (Fig. 226 og 228), et skægget

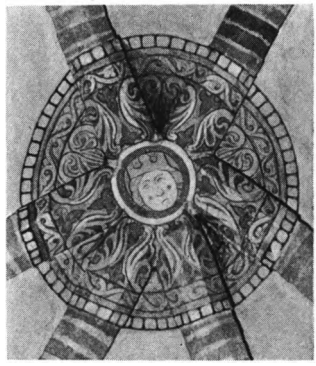
E.M. 1948

Fig. 226. Apsisgalleriet. 1. Fag fra Syd (S. 1574).

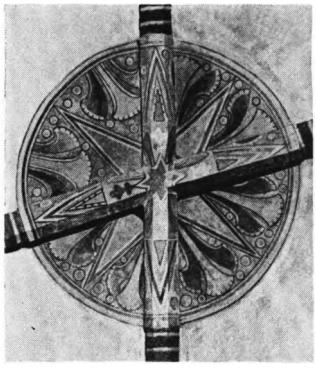
E.M. 1949

Fig. 227. Apsisomgangen. 3. Fag fra Syd (S. 1574).

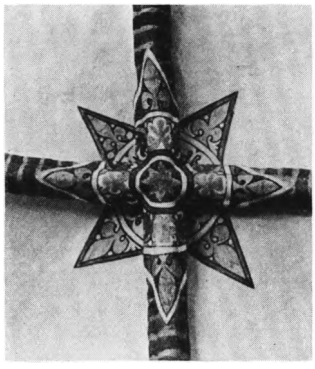
E. M.1948

Fig. 228. Apsisgalleriet. 4. Fag fra Syd (S. 1574).

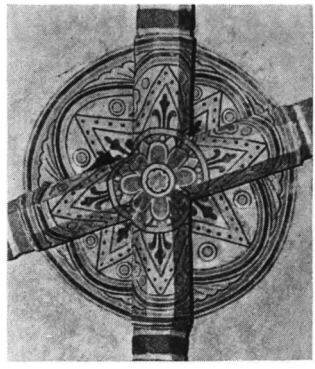
E. M. 1949

Fig. 229. Søndre Sideskib. 3. Fag fra Øst (S. 1576).

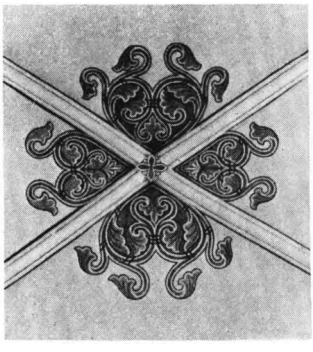
E. M. 1949

Fig. 230. Apsisomgangen. 4. Fag fra Syd (S. 1574).

E. M. 1949

Fig. 231. Søndre Sideskib. 4. Fag fra Øst (S. 1576).

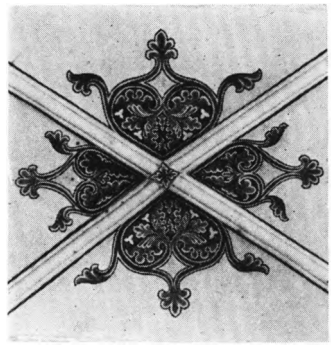
E. M. 1949

Fig. 232. Midtskibet. 3. Fag fra Vest (S. 1576).

E. M. 1949

Fig. 233. Engel i Apsisomgangen (S. 1574).

E. M. 1948

Fig. 234. Midtskibet. 4. Fag fra Vest (S. 1576).

Fig. 226—234. Hvælvingsrose og Engel i Apsisomgangen.

Mandshoved, muligvis Kristus, og et kronet Kvindehoved med røde Pletter paa Kinderne, sandsynligvis Maria. Uden om dette Midtfelt er Bunden okkergul, blaa eller graa (imiteret blaa). I de fire-ribbede Hvælv er hele Ornamentfiguren formet som en 8-oddet Stjerne med en Lillie eller — i Midthvælvet forneden (Fig. 227) — en Akantusbladdusk i hvert af de spidse Felter og inden for dem et smalt Ringbælte med Bladværk. I Apsisgalleriets Hvælv med de uregelmæssigt fordelte seks Ribber var denne Stjernefigur ikke anvendelig, og her er Rosen skiveformet med kredsrundt Omrids. Den har et bredt Ringbælte med Bladværk og herom en smal ydre Ring med Bølgeranke, undertiden yderst en Savtakbort eller en Perlebort eller begge Dele.

I Sideskibene forneden er disse Roser efterlignet og varieret i noget yngre Stil (Fig. 229 og 231), dog er det østlige Fag i hver Side tomt, og de to vestlige Fag i hver Side inden Taarnfagene slutter sig til den yngre Gruppe. Sædvanlig har Rosetterne her Form af runde Skiver, hvori store Stjerner er indskrevet; heraldiske Lillier og rundtungede Blade tyder paa Slutningen af 1200'rne, dog er sikkert Rosen i nordre Sideskibs næstøstligste Fag ud for Christian 4.s Kape] først fra 1400'rne. En Særstilling indtager Højkorets Hvælv, der vel har en skiveformet Rose, men ikke den samme Leddeling i smallere og bredere Ringe, og dens Bladværk slynger sig paa en friere Maade, der minder om Formerne i Midtskibet. I Korsskæringsfaget og de to Tværskibshvælv blev ingen Ornamenter fundet, og de nuværende er fri Rekonstruktion fra o. 1860.

Disse ældre Top-Roser, der er malet paa glat Puds, staar i livlige, brogede Farver, rødt, blaat, grønt, brunt, gult, graat, sort, hvidt i forskellige Toner, og ingen enkelt Farve dominerer.

Den yngre Type af Hvælvingsroser (Fig. 232 og 234) fra den senere Del af 1200'rne har en anden Karakter, idet den kun udfylder Kappespidserne, men lader Ribberne fri (»aabne Roser«). Det er Bladslyng i hjerteformet Omfatning, ret frit i Bevægelsen og noget varieret fra Fag til Fag. Denne Type kendes fra Ringsted og Sorø og blev ogsaa meget yndet i mindre Kirker; den var i Brug ned igennem 1300'rne og endnu senere. Det er den klassiske Udsmykning af en middelalderlig Hvælvingstop. Den findes i Domkirkens Midtskibsfag, i de vestligste Sideskibsfag og i Sideskibenes Gallerier undtagen i de to Vestfag (Taarnfagene). I Midtskibets smalle Østfag slutter sig hertil enkle, stiliserede Trævækster over Buetoppene. Af bevarede Kalker fremgaar, at lignende ogsaa er afdækket i enkelte andre Midtskibshvælv, men nu findes de kun i det ene Fag. Farveholdningen er i Midtskibets Bladværk noget enklere end i Østpartiet, sædvanlig er Stænglerne okkergule, Bladene grønne med lidt rødbrunt imellem. I Sideskibsgallerierne er Farverne yderligere indskrænket til grønt og rødbrunt alene.

Top-Roserne, særlig de ældre, harmonerer ikke godt med Ribberne i deres

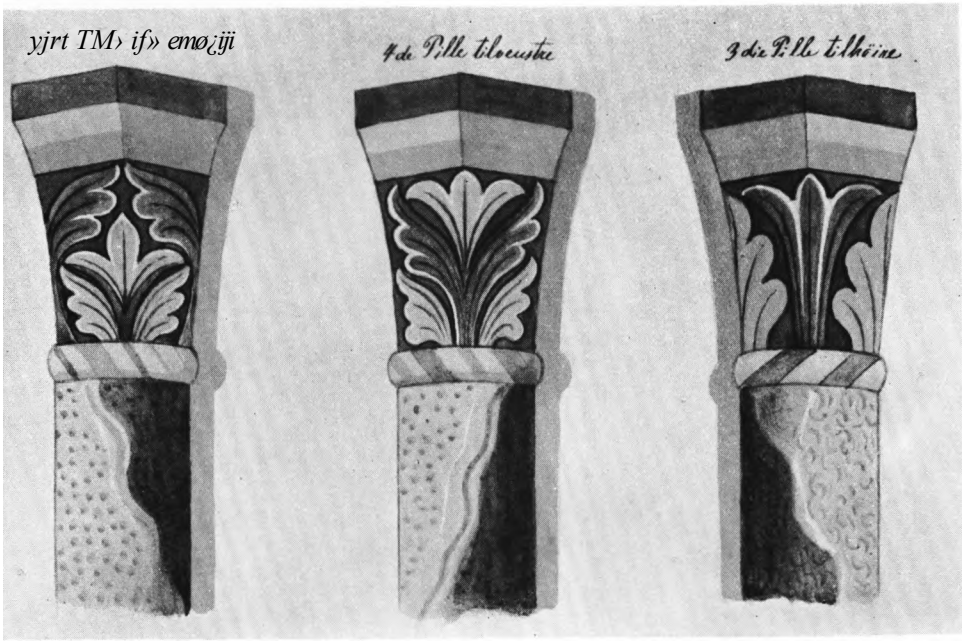

Fig. 235. Fig. 236. Fig. 237.

Fig. 235—237. Dværgsøjler i Midtskibet. Efter Akvarel i »Dekorationer« (S. 1578).

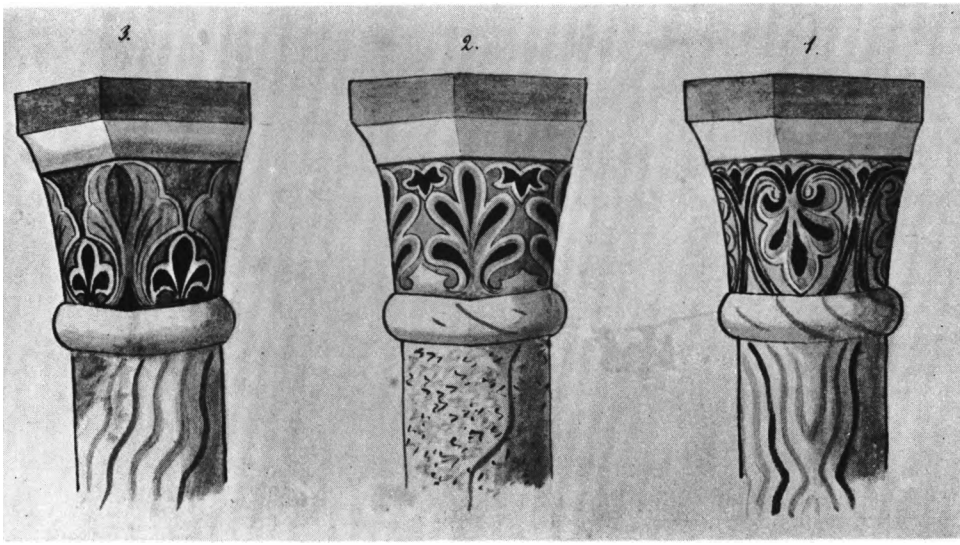

Fig. 238. Fig. 239. Fig. 240.

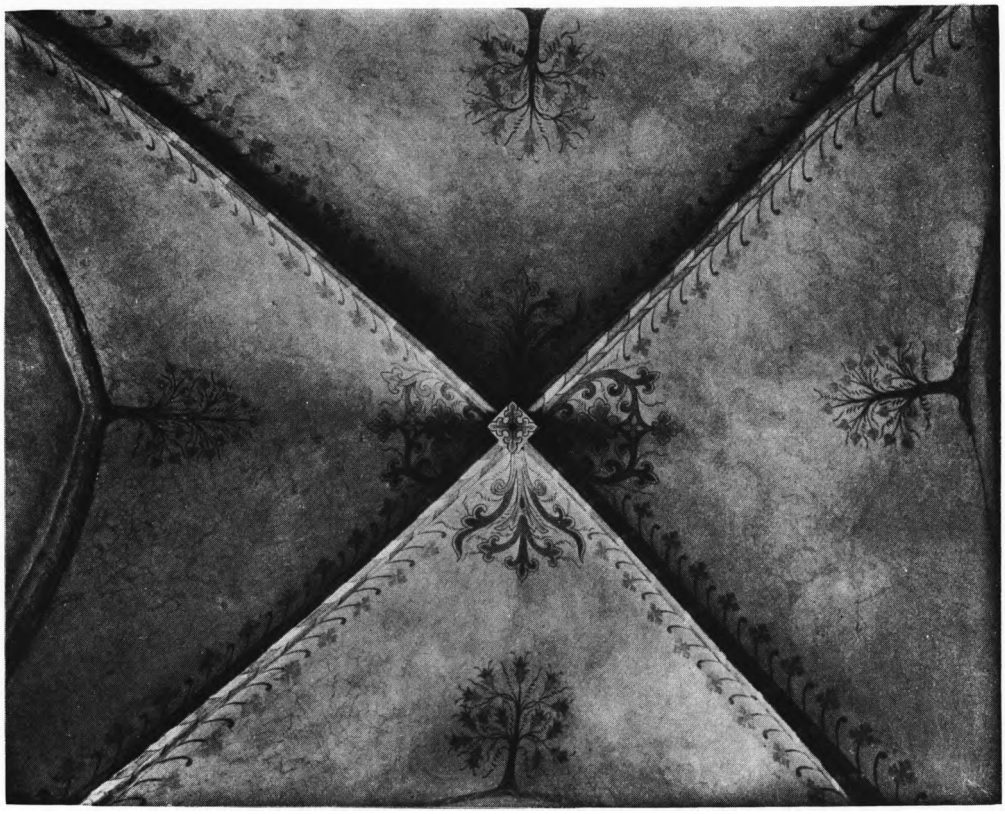
238—240. De tre østligste Dværgsøjler i Midtskibets Nordside. Efter Akvarel af Hans Friis 1861 i »Dekorationer« (S. 1578).

Fig. 241. Kapitæler i nordre Sideskib. Efter farvelagt Skitse 1873 fra Kornerups Notebog XVI i Nationalmuseet. (S. 1578).

nuværende Tilstand, hvor de nøgne Mursten staar temmelig raa mod de fine Ornamenter[7]. Ribberne har været pudsede, malede med rødt og optrukne med hvide Fuger. Ogsaa de bærende Led i Hvælvingsfagene har samtidig faaet en Staffering. Fra selve Opførelsestiden var formentlig en Bemaling i Højkoret med teglstensrødt og hvid Kalkf arve direkte paa Murstenene svarende til, hvad der er fundet over Ringsted Kirkes Indgangsportal i nordre Korsfløjs Gavl[8] og i Kalundborg Kirkes nordre Korvindue under de romanske Dekorationer[9]. Højkorets Halvsøjlekapitæler prydedes med ganske enkle Palmetblade, Lillier, Skælornamenter og perspektiviske Siksakbaand som i nordre Sideskib (Fig. 241). Trapezkapitælernes Hjørnefase fik Marmorering[10].

Den nuværende Bemaling af Dværgsøjler, Halvsøj lekapitæler, Kragbaand og Buer ned igennem hele Langhuset bygger, selv om den er tørt udført, for en væsentlig Del paa fundne Spor. Det gælder Dværgsøjlernes marmorerede Skafter og Bladpalmetterne paa de forskellige Kapitæler (Fig. 235—241). Paa de store Hvælvingsbuer paavistes i Midtskibet graa Kvadermalinger med røde Fuger, men de blev kun bibeholdt paa Sidevæggenes Skjoldbuer, medens Gjordbuerne gennem hele Kirken fik malede Stik med røde og graa Mursten til Trods for, at kun Koret havde haft en saadan Udmaling. Uhistorisk er det ogsaa, at en Del af Leddene i Hvælvingspillerne fik de røde Mursten fremdraget. Det kan tilføjes, at de nu rensede Granitsøjler i Apsiden og i

E. M.1949

Fig. 242. Bethlehems Kapel, Hvælvingsdekoration. (S. 1580).

søndre Korsarmsgavl har været zinnoberrøde, og Korsarmssøjlerne senere marmorerede[103].

I Enkeltheder at opklare, hvad der er gammelt, og hvad der er rekonstrueret af Hvælvenes Dekorationer, er ikke mere muligt, selv om der haves en Del Oplysninger om Arbejdets Gang, hvoraf fremgaar, at man anvendte stor Omhu paa en efter Omstændighederne stilkorrekt Restaurering[11]. Afdækningen paabegyndtes 1857 i søndre Sideskib, hvor Steen Friis i sin Dagbog noterer, at den gamle Farvedekoration fandtes overalt. I 1858—59 fremdroges Top-Roserne i den øvre Koromgang, hvis Hvælvingskapper var saa skrøbelige, at de maatte ommures (sml. S. 1350). Deres Ornamenter blev kalkerede og kopierede paa de nye Kapper, medens de originale Partier paa Ribberne blev bevarede. I 1859 fortsattes med Fremdragning og Restaurering af Dekorationerne i nedre Koromgang og nordre Sideskib, 1860 fandtes i Højkorets Hvælv Ornamenter som i øvre Koromgang, og 1861 blev den yngre Type af Top-Roser afdækket i Midtskibets Hvælv. En Del Kalker, som blev taget, viser, at man meget nøje har fulgt de bevarede Spor, som dog maatte sup-

pleres ved Rekonstruktioner. Da lignende Ornamenter i 1862 fandtes i Sideskibenes Gallerier, noteres det af Steen Friis, at der her var mange Brandspor, og at en Del af Hvælvene maatte nedtages og genopføres. I Sydsiden er Gallerihvælvenes Ornamenter helt nye. Restaureringen foregik dengang ved kraftig Opmaling med stærke Farver, og i 1868 blev Farverne dæmpede i Koret og Koromgangene. Særlig i Korgalleriet staar de nu meget melede.

Efter et Skema, som meget ligner Midtskibshvælvenes, men dog er stærkere præget af den fuldt udviklede Gotik, blev Hvælvene kort efter 1400 udmalede i *de to Taar nkap eller,* S. Sigfrids Kapel i nordre Taarn og Bethlehemskapellet i søndre Taarn. I sidstnævnte Kapel skete det paa Dronning Margrethes Bud, idet hun i 1411 skænkede de nødvendige Midler til Kapellets Indretning og Udsmykning, for at der her kunde blive læst Sjælemesser for hendes gode Yen og Støtte Abraham Brodersen, som hendes Fostersøn Kong Erik havde ladet halshugge. Malingen i de to Kapeller er ensartet, dog noget rigere i »Bethlehem« (Fig. 242). Top-Rosetten, der i Bethlehem maatte nymales efter Forbillede fra det nordre Kapel, har endnu de hjerteformede Omfatninger, men Bladene er Vinblade og Lillier, og der er oprullede Krabber og Slyngtraade. Midt over Buetoppene er i Kapperne malet Trævækster med Lindeblade eller Klokkeblomster samt lange Slyngtraade. De skarpe Ribber har i Bethlehem brede Tværbaand, knækkede eller lige, efterlignende Murværk, og langs Ribberne er der tætte Sideskud med Vinblade paa lange Stængler. I S. Sigfrids Kapel, hvor der er syv Indvielseskors bevaret[12] paa Væggene, er Ribberne blot stribet paa langs, og Rundstavene langs Kappesømmene har Skraabaand. Paa de firkantede, ufalsede Hjørnepiller er der malede Kragbaand med en Stavværks Buefrise forneden. Farverne er rødbrunt, grønt og hvidt. Dekorationerne i Nordkapellet blev fremdraget i 1863, i Sydkapellet i 1870.

Endnu lidt yngre, men sikkert fra 1. Halvdel af 1400'rne er Dekorationen af Hvælvingen i nordre Taarn oven over S. Sigfrids Kapel (Fig. 243). Her er der en stor Top-Rose i en Ring med Smaakrabber og Slyngtraade udenom. Buernes svære Rundstave har Skraabaand, Ribberne brede Tværbaand (imiterede Sten). Over Buetoppene er der i to af Kapperne Trævækster med Egeblade, i den vestre Kappe en Rose, som minder om dem, der findes i Helligtrekongers Kapel. I østre Kappe blev fundet en heraldisk Lillie, men den er ikke bibeholdt. Farveholdningen er usædvanlig, idet rødbrunt næsten har faaet en violet Tone; de andre Farver er gult, grønt og hvidt.

Kor skrankemur ene.

Korskrankemurene Nord og Syd for Kannikekoret har paa deres blændingssmykkede Yderside ud mod Omgangen haft Kalkmalerier fra forskellige Tider.

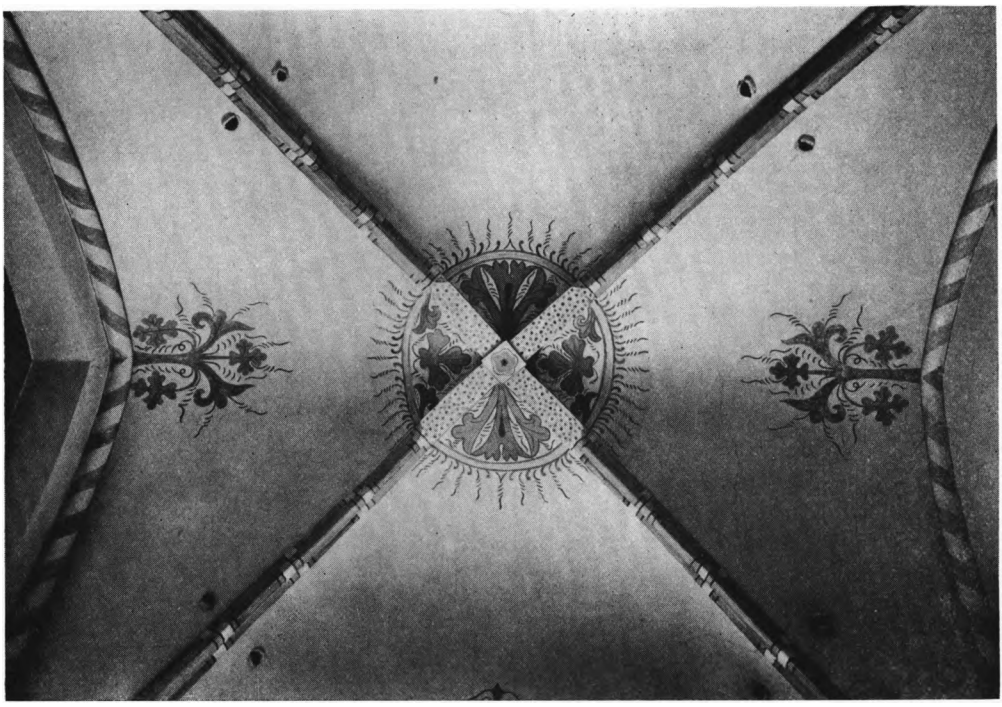

Fig. 243. Nordre Taarns Galleri. Hvælvingsdekoration (S. 1580).

Ældst er de endnu bevarede i og ved de tre vestligste Blændinger paa Nordsiden, kun udført i graasort Kontur (Fig. 245): I den vestligste Blænding et stiliseret Træ med kastanjeagtige Blade og paa Væggen udenom to Vaabenskjolde, det ene med en heraldisk Ørn, hvis Hale ender i en Lillieblomst, det andet med en 8-oddet Stjerne. I den følgende Blænding det øverste af endnu et Skjold med stiliseret Blomst og med Bølgeranke paa Skjoldranden. Skjoldformerne tyder paa Tiden o. 1300 eller snarest lidt tidligere. Vaabnene er utvivlsomt malede til Minde om gravlagte Herremænd. Ørnen er Andreas Niclesens Mærke (sml. Segl under et Dokument fra 1279), Stjernen kan være Peder Gyurtsens (kendt fra 1280, dog med seksoddet Stjerne)[13]. Samtidigt er ogsaa det bevarede Fragment i den tredie Blænding, Hovedet af en skægget Helgenkonge med oprakt Haand, eller snarere sammenlagte Hænder, under en trekløverf ormet Arkadebue; over Buen to Flanketaarne og en Murtinde, og mellem Taarnene svæver en Fugl med udspilede Vinger og Glorie bag Hovedet. Billedet synes for uanseligt til et Alterbillede.

Paa et senere Hvidtelag er o. 1450—1500 malet store Helgenbilleder i samme Vægs Blændinger. To af disse (Fig. 246) kendes fra Akvareller i Nationalmuseet (Zeuthen 1856), hvorpaa af Worsaae er noteret: »Kom frem under Kalken 1856. Falden i Støv 1858«; men det er ikke oplyst, i hvilke

S. Bengtsson

Fig. 244. Søndre Korskrankemur. Kalkmalerier (S. 1583).

Fig. 245. Nordre Korskrankemur. Kalkmalerier (S. 1581).

Blændinger de fandtes. Hovederne og Glorierne udfylder det spidse Buefelt, Baggrunden har skablonerede Lillieblomster som dem, der findes øverst paa Væggene i Helligtrekongers Kapel. Kun det øverste af Figurerne fremdroges, en skægget Konge, maaske *Hellig Olav* (sml. †Sidealtre Nr. 78 S. 1635) og en

Fig. 246. Nordre Korskrankemur. †Kalkmalerier. Hellig Olav (?) og Maria som mater misericordiæ(?). Efter Akvareller af Zeuthen 1856 i Nationalmuseet (S. 1581 f., 1583).

Kvinde med Hovedlin, som ser ned for sig med et smertefuldt Udtryk, maaske *Maria* som »mater misericordiæ« med sin døde Søn paa Skødet (sml. †Sidealtre Nr. 49 Anm. S. 1630). Det er sandsynligt, at disse Figurer har været Alterbilleder.

Paa den tilsvarende søndre Mur blev i 1858 af dækket »nogle Vaabenskjolde med et Sprogbaand«. Nu er kun bevaret et enkelt Skjold fra 1. Halvdel af 1400'rne, malet paa Hvidtekalk mellem 2. og 3. Blænding fra Vest (Fig. 244). Mærket er en hvid, oprejst, tve-hovedet, kronet Løve paa gul Bund, ikke kendt som noget dansk Vaaben. Af Minuskelindskriften paa Baandet ovenover læses kun det første Ord: dominus . . . ,[14].

Ogsaa paa denne Mur har der været yngre Billeder, som nu er forsvundne, nemlig en Fremstilling af den hellige *Catharinas Martyrdød* (Fig. 247), sikkert fra Lage Urnes Udmaling af Kirken o. 1520. Billedet var endnu bevaret i 1600'rne (Wolf: Encomion, S. 454. Resen S. 35 f. og Fig. 26) men omtales i 1749 af Thurah som forsvundet (Danske Vitruvius II, S. 131 f., med Afb. T. LXXIX, Fig. 3). Det blev fremdraget igen 1857, men gik i Stykker under Afdækningen, dog naaede Zeuthen at udføre en Akvarel. Til højre Marterhjulet, som et Lyn fra Himmelen har antændt og knust. Til venstre Kejseren, som med sine Mænd bivaaner Helgenindens Halshugning. Selv knæler hun midt i Billedet, mens en Bøddel svinger sit lange Sværd for at halshugge hende[15] (sml. †Sidealtre Nr. 8 S. 1624).

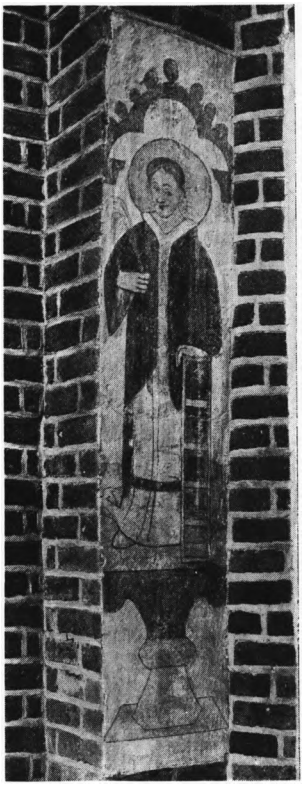
Fig. 247. Søndre Korskrankemur. †Kalkmaleri, Catharinas Martyrium. Efter Akvarel af Zeuthen 1857, i Nationalmuseet (S. 1583).

I Nærheden af Catharinabilledet og formodentlig paa den samme Mur fandtes tidligere to Billeder af den hellige *Martin de Tours* (S. Morten), der ogsaa var bevaret endnu i 1600'rne (Wolf, S. 455. Resen, S. 36. Arhnung, S. 154). Man saa ham til Hest, med Sværdet afhuggende en Flig af sin Kappe for at give den til en Tigger. Desuden hans Kaaring til Biskop, idet en Engel bringer ham en Bispemitra (sml. †Sidealtre Nr. 38 S. 1628).

Alterbilleder paa Kirkens Piller.

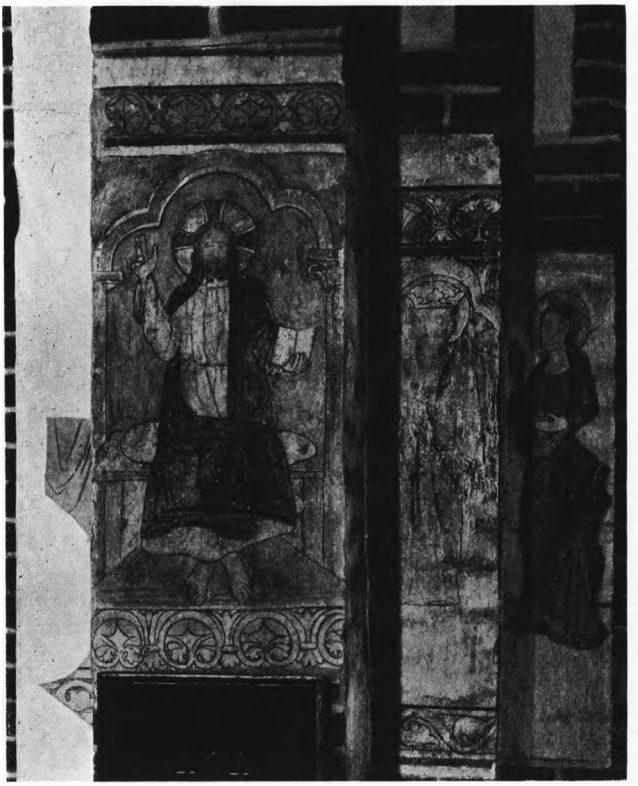
Foruden det ovfr. S. 1573 omtalte Fragment af et Alterbillede fra o. 1250 paa Gavlvæggen i nordre Korsarm og de Alterbilleder, der er nævnt i Forbindelse med Korskrankemurene (S. 1583), er der fremdraget forskellige Kalkmalerier fra 1200'rne og 1300'rne, som maa antages at have haft Tilknytning til Kirkens Sidealtre (sml. Planen Fig. 303).

Paa Vestsiden af den nordøstre Korsskæringspille (Pille Nr. II N) uden for Skrankemuren om Kannikekoret er paa et hvidtet, glat Pudslag o. 1275—1300 malet et Billede af *den hellige Laurentius* (Fig. 248), utvivlsomt til et Sidealter. Dets Underkant er 1,35 m over nuværende Gulvhøjde. Helgenen holder Rist og Palmegren og staar paa et højt Fodstykke med Fodplatte og Kapitæl.

S. Bengtsson

Fig. 248. Nordøstre Korsskæringspille. S. Laurentius (S. 1584).

S. Bengtsson

Fig. 249. »Prædikestolspillen«. Majestas Domini, S. Olav og Helgeninde (S. 1585).

Foroven en Trekløverbue, der bæres af fremspringende Konsoller; Krabber langs Buens Yderside. Figurens Højde er 1,25 m. Baggrunden er hvid; rødbrunt og hvidt er de eneste anvendte Farver. Ansigtet forekommer stærkt opmålet. Maleriet blev fremdraget 1858[16] (saml. iøvr. †Altre Nr. 34 S. 1628).

Paa Vestsiden af 4. Pille fra Vest i søndre Arkaderække, Pille Nr. VI S, (Prædikestolspillen) er et Sidealterbillede malet o. 1300 paa et hvidtet, ikke særlig glat Pudslag (Fig. 249). Underkanten er 2,44 m over nuværende Gulvhøjde. Paa de mod Vest vendende Flader er der hellige Figurer, paa Sidefalsene Marmorering, som maaske ikke er oprindelig (savnes paa en Akvarel af H. Friis, som formentlig er udført kort efter Afdækningen)[17]. Billederne afgrænses foroven og forneden af vandrette Borter med Hjertepalmetfriser eller Bølgeranker af senromansk Karakter. I Midten troner *Kristus* med velsignende Gestus og løftet Bog. Han bærer hvid Kjortel og rødbrun Kappe og er anbragt i et Portalfelt med Trekløverbue, gulbrun mod den graablaa Bund. Paa Falsen Syd for Kristus en staaende Helgenkonge i gulbrun Dragt, ligeledes under en tredelt Bue og paa grøn Bund, sandsynligvis 5. *Olav*, men han savner

\V> " -^^a^AW ./.^ — —— jf, atAi¿ <rSr~>~,-y*Z\

Fig. 250. Femte Pille fra Vest i søndre Arkaderække. †Majestas Domini. Efter Akvarel af J. Kornerup 1856, i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1586).

Fig. 251. Tredie Pille fra Vest i nordre Arkaderække. Madonna med Barnet. Efter Akvarel af H. Friis i »Dekorationer« (S. 1588).

Attribut[18]. Af den tilsvarende Figur i Nord er kun et lille Brudstykke bevaret. Paa den følgende Fals i Syd en staaende Helgeninde med stærkt bevæget Drapering af Dragten, gulbrun Kjortel og rødbrun Kappe. Billedet er i Karakter meget forskelligt fra de to andre og sandsynligvis noget yngre. Det mangler ogsaa de ornamentale Friser foroven og forneden, og Baggrunden er hvid. Største Højde 1,40 m. Fremdraget 1861, restaureret samme Aar af J. Kornerup (sml. †Sidealtre Nr. 75 S. 1635).

Et andet †Billede af Kristus som *Mafestas Domini* (Fig. 250), fra Tiden 1300—1350, blev 1856 afdækket paa 5. Pille fra Vest i søndre Arkaderække (Pille Nr. V S), men kendes nu kun af en Akvarel af Kornerup[19]. Maleriet sad paa Pillens Nordside. Kristus tronede paa Himmelbuen med begge Hænder oprakte, muligvis fremvisende sine Saar. Han var indrammet af en Mandorla, og udenom saas Evangelistsymbolerne i runde Medailloner. Hans Dragt var graablaa Kappe med grønt Foer og rødbrun Kjortel (sml. †Sidealtre Nr. 74).

Paa Vestsiden af den 6. Pille fra Vest i søndre Arkaderække, ved den nuværende Opgang til Koret (Pille Nr. IV S), er bevaret et *Altermaleri* (Fig. 252 a), *som tillige maa have været et Minde over en af Kirkens Bisper fra Slutningen*

E. M. 1949

V. A. 1949

Fig. 252 a—b. Sjette Pille fra Vest i søndre Arkaderække. Altermaleri og Bispeportræt (S. 1586).

af 1300'rnie, snarest Henrik Geertsen (død 1368) eller Niels Jepsen Ulfeldt (død 1395). Han fremstilles centralt i Billedet iført fuldt Bispeskrud (H. 95 cm), i højre Haand holdende en Alterkalk, hvorover en Oblat er aftegnet (de gejstlige begravedes sædvanlig med en Kalk mellem Hænderne, jfr. Gravpladen over Niels Jepsen, 4. Bind; dèr findes ogsaa lignende Sokler under Sidefigurerne). Det er en fornem, slank Figur med grøn Korkaabe og mønstret Manipelbaand i rødbrunt (Fig. 252 b). Under Bispen et Billede af Kristus som Smertensmand med sine Lidelsesredskaber, men kun det øverste Parti deraf er bevaret. Den øvrige Del af Alterbilledet breder sig ud oven over og paa Siderne af Bispen. Midtbilledet forestiller Treenigheden under Form af Naadestolen, hvor Gud Fader holder den korsfæstede Kristus foran sig, medens Duen svæver over hans Hoved. Gud Fader har hvidt Haar og

E. M.1949

Fig. 253. Søndre Sideskib. Niche med senere indføjede vinduer (S. **1589).**

Skæg, og hans Klæder er grønne og rødbrune. Under Fodskammelen en Rest af en Minuskelindskrift: [ajlpha et [omega?]. Oprindelig har der været tre Figurer paa hver Side af Midtbilledet, hver paa sin Fals og alle ligesom Treenighedsgruppen anbragt i et trekløverbuet Portalfelt med Stafiagearkitektur ovenover. Kun de to nærmeste af Sidefigurerne er bevaret, i Nord S. Lucius i Paveskrud, i Syd S. Olav med Økse og Rigsæble, trædende paa en Drage. Begge Helgener er anbragt paa høje Postamenter, hvorunder deres Navne er malet med Minuskler. Paa den følgende Fals i Syd har, ifølge Navneindskriften forneden, været malet »S. Veronica«, men skyldes sandsynligvis en forkert Opmaling. Af Billedet er kun bevaret en sammenkrøben Mandsling, som har været anbragt under Figurens Fødder, med hvid Bispehue paa sit Hoved. Malerigrunden er Hvidtekalk, og Baggrunden er hvid, i Hovedfelterne stjernestrøet. Paa de Sideflader, der vender mod Nord og Syd, er der Ornamenter, paa hveranden Stjerner, paa hveranden Lillier i Rudefelter afvekslende med Rosetter af hjerteformede, langstilkede Blade. I Figurbillederne er grønt og rødbrunt de herskende Farver. I Ornamenterne ogsaa blaat og gulbrunt. Dekorationen er stilistisk beslægtet med Kalkmaleriet paa Nordvæggen i Udby Kirkes Vestfag (Præstø A., S. 911). Maleriet blev afdækket 1857 af Zeuthen og restaureret af J. Kornerup.

Paa Østsiden af 3. Pille fra Vest i nordre Arkaderække (Pille Nr. VII N) en staaende *Madonna med Jesusbarnet* paa Armen (Fig. 251), sandsynligvis fra tidliggotisk Tid, før 1300. Den er malet paa Hvidtekalk over en ret grov Pudsning. Maria er 1,28 m høj og iført rødbrun Kappe over sin hvide Kjole, som er mærkelig fodfri. Helt usædvanligt er det ogsaa, at Maria er barfodet. Jesusbarnet bærer hvid Kjortel, og begge har okkergult Haar. Billedet, hvis Under-

kant er 1,28 m over nuværende Gulvhøjde, fremdroges 1861 (†Altre Nr. 77 S. 1635).

Paa Vestsiden af 4. Pille fra Vest i samme Side (Pille VIN) blev i 1861 fundet det nederste Parti af endnu et †*Alterbillede,* fra o. 1400 (†Altre Nr. 76 S. 1635), ødelagt, da Klosterstolen o: det adelige Frøkenklosters Stol, i 1705 fra S. Laurentii Kapel flyttedes ud i den 3. Arkadebue fra Vest. Den fundne Rest, vistnok af *en kvindelig Figur* paa et gotisk Fodstykke, kendes kun fra en Kalke i Domkirkens Arkiv i Roskilde[20].

Fig. 254. Søndre Korsarmsgavl. Rest af †Altermaleri. Efter Kalke i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1589).

Forskellige middelalderlige Kalkmalerier i Hovedkirken.

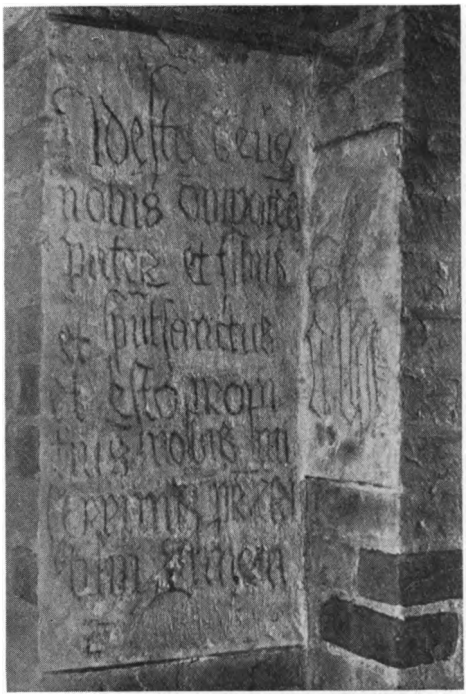
En o. 1910 delvis fremdraget Vinduesblænding i søndre Sideskibs Sydmur[21] har paa Buesmig og False Rester af Kalkmaleri paa en nogenlunde jævn og vistnok hvidtet Pudsflade, antagelig fra o. 1300. Buesmigen yderst har en *Ledranke* med rundtungede Blade paa rødbrun Bund, omhyggeligt udført. Mere flygtige og ubehjælpsomme virker et Par Helgenfigurer paa de indre False og Smige. Mellem dem er malet Murværksimitation med rødbrune, gulbrune, røde og hvide Kvadre og Sparremønstre (Fig. 253). Urestaureret.

Ved Restaurering i 1860 af det midterste Vindue i søndre Tværskibsgavl, hvor en senere brudt Dør ud til Klokkergaarden greb op i Vinduet, fremkom to Alternicher i den laveste Del af Vinduessiderne. Paa Kalkpudsen i den vestre Niche var malet en †*Engel,* hvoraf dog kun det øverste Parti var i Behold. At dømme efter en bevaret Kalke (Fig. 254) var den tidliggotisk, o. 1300[22] (sml. †Sidealtre Nr. 51 S. 1630).

Fig. 255. Nordre Højkirkevæg. Vaabenskjold. Kalke i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1589 f.).

Paa nordre Højkirkevæg Øst for Arka-

E. M. 1949

Fig. 256. Øvre Koromgang. Indskrift (S. 1590).

V. A. 1949

Fig. 257. Søndre Sideskibsgalleri. Djævlefigur (S. 1592).

den i 5. Fag fra Vest fremdroges i 1861 *et adeligt Vaabenskjold* fra o. 1400 med rød Hjortevier og Kugler paa blaa Bund (Fig. 255). Det henviser muligvis til Ridderen Henrik Jensen Saltensee til Ledøje, der døde som Roskildekannik 1402 efter 1391 at have skænket sit Gods i Ledøje til et Præbende i Domkirken[228], eller maaske snarere til Erik Nielsen Saltensee til Hørningsholm, der testamentarisk stiftede S. Nicolai Alter (Nr. 40 S. 1629).

I øvre Koromgang er paa Vestsiden af Pillen Øst for Indgangen fra Kapitelhustrappen fremkommet en *Indskrift* fra 1300'rne (Fig. 256), 108 x 53 cm, malet med sorte, tynde Minuskler paa hvid Kalkbund: »Adesto Deus nobis o(m)nipote(n)s pater et filius et spi(r)it(us) sanctus et esto propitius nobis miserrimis p(ropte)r Christum. Amen« (»staa os bi, almægtige Gud, Fader og Søn og Helligaand, og vær naadig mod os elendige for Kristi Skyld. Amen«)[23]. Paa Nabofalsen er malet et stort: Jhs.

Paa Muren i søndre Sideskib ud for Helligtrekongers Kapel er, vist o. 1860, afdækket et *†Fragment* af et Kalkmaleri med rig gotisk Arkitektur, næppe ældre end o. 1500, nu kun kendt fra en Kalke i Domkirkens Arkiv. Paa en Murpille i samme Sideskib er fundet et Stykke *†Rankeværk* paa rød Bund, maaske fra 1500'rne (Akvarel af Zeuthen 1856 i Nationalmuseet).

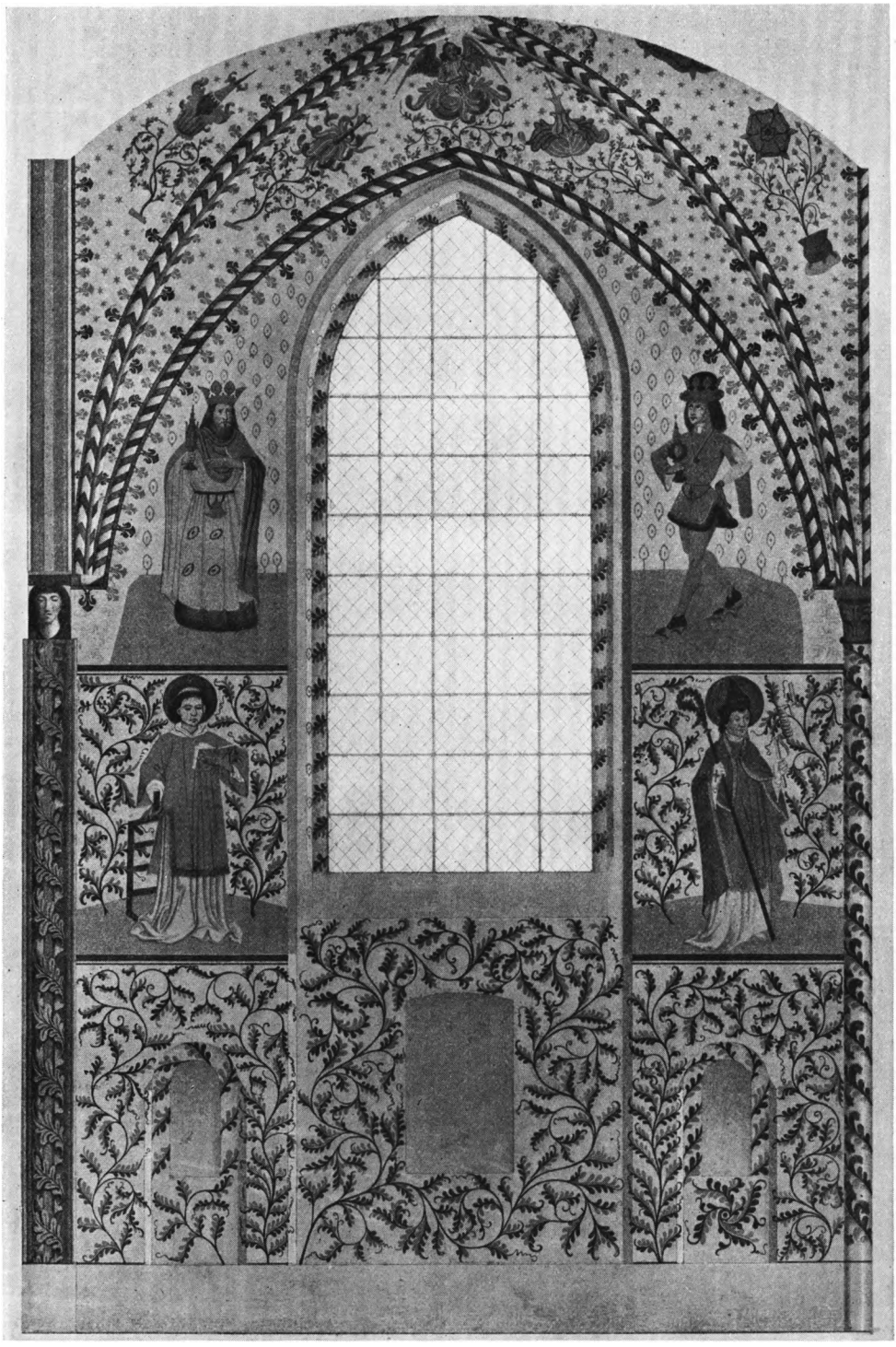

Fig. 258. Helligtrekongers Kapel. Sydvæggens vestre Fag. Efter Akvarel af J. Kornerup, sml. Danske Mindesmærker II, Tav. XIX (S. 1592).

I søndre Sideskibsgalleri, 3. Fag fra Vest, er paa Sydvæggen ved Opgangen til Riddersalen malet en *Djævlefigur* (Fig. 257), 60 cm høj, med katteagtigt Hoved, et Ansigt paa Maven, Hale og lange Kløer paa Tæerne. Den er udstyret som Biskop med Stav i Haanden og Mitra paa Hovedet. Snarest fra Reformationstiden. Herved er skrevet: Her Ne . . . Teufîel, det sidste Ord gentaget. Ud for Hovedet hertil svarende Initialer: H N T W.

Kapeller og Vaabenhuse.

Helligtrekongers Kapel. Kapellets rige Udmaling er den betydeligste samlede Kalkmaleridekoration fra Middelalderen, der er bevaret i Danmark, og der er Malerier overalt paa Vægge og Hvælv. De er malet paa et ret tykt Hvidtelag, som kunde tyde paa, at Rummet har staaet udekoreret en Tid; men alligevel er det sandsynligt, at Udsmykningen var færdig 1464, da Kapellet indviedes. Dragtmoderne tilhører senest Tiden o. 1450. Bag de myndigt malede Figurer skimter man en fremragende Kunstner, og maaske har Lybækkeren Bernt Notke i sine unge Aar leveret Fortegningerne til en Del af dem.

Vægmalerierne er fordelt i tre Striber over hinanden (sml. Fig. 258). Nederst er der Rankeværk med rundtungede, halvt grønne, halvt rødbrune Blade endende i Slyngtraade. Det slynger sig tæt omkring de mange Nicher og Blændinger og strækker sig somme Steder højere op over Væggene, i Arkader og Vinduesfalse helt til Tops. I dette Rankeværk er ni Indvielseskors bevaret.

I den næste Stribe er der store, staaende Helgenfigurer omgivet af det samme Rankeværk, samt paa Østvæggen mellem de to nu blændede Vinduer Christiern I.s og Dronning Dorotheas kronede Vaaben, det første holdt af en Ridder og en Vildmand, det sidste af en Dame og en Page med kort Sværd i venstre Haand. Hovedskjoldet er i begges Vaaben delt af et Dannebrogskors, med Danmarks, Sveriges, Norges og de Venders Mærker i de fire Felter. Herover et Midtskjold med Slesvigs og Holstens Mærker og et Hjerteskjold med Oldenborgs Bjælker. Dronningens Vaaben har dog under disse indskudt endnu et Skjold med hendes eget Familievaaben, Brandenborgs. Syd for disse Vaabenskjolde staar paa samme Væg Negerhelgenen Mauritius i Ridderdragt med Lanse og Skjold (Fig. 262). Derefter følger paa Sydvæggen den hellige Jørgen stødende sin Lanse i Dragen (Fig. 261), Johannes Døberen med Bog og Lam, Laurentius med Bog og Rist (Fig. 264 og 265), Erasmus i Bispedragt og med Vinde. Paa Vestvæggen Antonius i Munkedragt med Bog og Stav, to Pavehelgener, Clemens med Anker og Cornelius med et Drikkehorn, og nærmest Kirken den hellige Christoffer bærende Jesusbarnet over Flodens Vande. Det sidste Billede er i Modsætning til de andre indfattet i en firkantet Ramme. Ved Afdækningen i 1826 blev Christoffer opfattet som et Portræt af Christiern I[24].

E.M. 1949

Fig. 259. Helligtrekongers Kapel. Sydvæggen. Maria med Barnet (S. 1594).

E.M. 1949

Fig. 260. Helligtrekongers Kapel. Sydvæggen. Detail af Kongernes Tilbedelse (S. 1594).

V. A. 1949

Fig. 261. Helligtrekongers Kapel. Sydvæggen. S. Jørgen (S. 1592)

V. A. 1949

Fig. 262. Helligtrekongers Kapel. Østvæggen. S. Mauritius (S. 1592).

V. A. 1949

Fig. 263. Helligtrekongers Kapel. Sydvæggen. Detail af Kongernes Tilbedelse (S. 1594).

I den tredie Stribe, hvor Baggrunden er overstrøet med skablonerede Blomster, findes Hovedbilledet paa Sydvæggen (Fig. 258) uden om Vinduerne. De hellige tre Kongers Tilbedelse er her fremstillet i fire Billeder. Marias lyse Klædning har urolige, knækkede Folder (Fig. 259). Kongerne er iført Tidens Modedragter (Fig. 260 og 263), særlig den yngste og sidste, som har kort skindfa ræmmet Trøje med opskaarne Ærmer, spidse Træsandaler, Kronen anbragt paa en Baret, gylden Kæde om Halsen og Daggert ved Bæltet. Hertil slutter sig paa Vestvæggen uden om Vinduet de to nordiske Kongehelgener, Olav trædende paa »Skalle«, med Øksehellebard i Haanden, og Knud Konge med Scepter, iført lang, skindbræmmet, forneden højt opslidset Kjortel og derover en Kappe. Nordligere paa samme Væg, øverst i en høj, slank Blænding, en Biskop, noget større end de andre Figurer, der gennemgaaende er i naturlig Størrelse. Han har intet Attribut, men løfter den højre Haand til Velsignelse; maaske er det Nicolaus, den mest yndede Bispehelgen. Uden om denne Blænding gror Rankeværket fra Væggens nedre Del helt op til Hvælvet.

Paa Østvæggen, fra Syd regnet, Apostelen Bartholomæus med Kniv og Johannes med Kalk, Dorothea med Blomsterkvist i den ene Haand og en Kurv i den anden, ved Siden et lille Barn, som rækker hende Kurven. Den fjerde Figur, øverst i en slank Niche, er en kronet Jomfruhelgen med udslaaet Haar og Bog i Haanden, ved Siden et Taarn eller en Kirke; maaske er det Barbara, maaske Gertrud, som begge har disse Attributter.

Paa Nordvæggen over Arkadebuerne mod Kirken to store Figurkompositioner. Østligst den hellige Familie (Fig. 266), hvor Anna troner paa en Bænk med Maria og Jesus paa Skødet. Bag hende holder Engle et mønstret Tæppe, og ved Siderne staar Marias to Søstre med deres Børn. Over den vestlige Bue Jesu Korsegang (Fig. 266). I Spidsen for Toget føres de to Røvere med bundne Hænder og sammenbundne Arme. Jesus, som er ved at synke i Knæ under Korsets Byrde, omgives af Fangevogtere og Pøbel, som vrænger ad ham. Simon af Kyrene, klædt som Vandringsmand, kommer til og støtter Korset.

Helt til venstre foran Byporten støtter Johannes Jesu Moder, som falder i Afmagt. Baggrunden er et kuperet Landskab med Træer.

I de fire Hvælvingsfag har Ribber og Buer Sparremønstre i rødbrunt, hvidt og graasort (formentlig oprindelig rødt). Ribbekrydsene dækkes af Yaabenskjolde (Rigsvaabenet, Skjoldemærkerne er nu i Domkirkens Museum) og Korsblomster, udskaarne i Egetræ og forgyldte. Midtsøjlens Trapezkapitæl har malede Vaaben, paa de to Sider Oldenborgs Bjælker, i Vest Brandenborgs Ørn, altsaa Kongens og Dronningens Vaaben, i Syd Bisp Oluf Mortensen Badens Vaaben. Langs Ribber og Buer Buefriser med Lillieblomster. Kapperne har en let og elegant Dekoration af Grene med store Pragtblomster, heraldiske Roser eller Kolbeblomster. Nogle skyder ud fra Ribbekrydset, andre fra Skjoldbuetoppene, andre er strøet tilfældigt over Fladen, enkelte gror op af en Gryde eller en Kande.

Fig. 264. Helligtrekongers Kapel. Sydvæggen. S. Laurentius (S. 1592).

De to østlige Kapper har Figurbilleder, den søndre en Korsfæstelsesgruppe (Fig. 268), den nordre Dommedag (Fig. 270), hvor Kristus troner paa Regnbuen mellem Menneskehedens Forbedere Maria og Johannes Døberen. De døde staar op af deres Grave, og en enkelt Djævel er i Færd med at bjærge sit Bytte. I de fire Sydkapper er der i de store Blomsterbægre anbragt musicerende Engle (Fig. 269—70), i den ene Kappe dog en Nar, som blæser paa Fløjte og slaar paa en lille Tromme eller Tamburin.

Grønt og rødbrunt, sort (maaske dekomponeret rødt) og okkergult er de fremherskende Farver. Desuden er der anvendt en Del blaat baade paa Dragter og Ornamenter. Figurerne staar paa et grønt Jordsmon. Deres Dragter er malet med store, rolige Farveflader, og Ansigterne er modellerede med bløde Overgange, men Modelleringen er ikke altid bevaret. Hovedet af den mellemste af de hellige tre Konger (Fig. 260), minder i sin Fasthed og myndige Ro om Johannes Døber-Maleriet paa Bernt Notkes Altertavle i Aarhus Domkirke og Laurentius (Fig. 265) har det sammenbidte Udtryk, der ofte karakteriserer denne Kunstner. Slægtskabet med Billederne i Vordingborg Kirke er allerede paapeget af Kornerup, der mente, at de var gjort af samme Kunstner[25].

E. M. 1949

Fig. 265. Helligtrekongers Kapel. S. Laurentius. Detail af Fig. 264.

Fig. 266. Helligtrekongers Kapel. Nordvæggens Østfag. Den hellige Familie. (S. 1594).

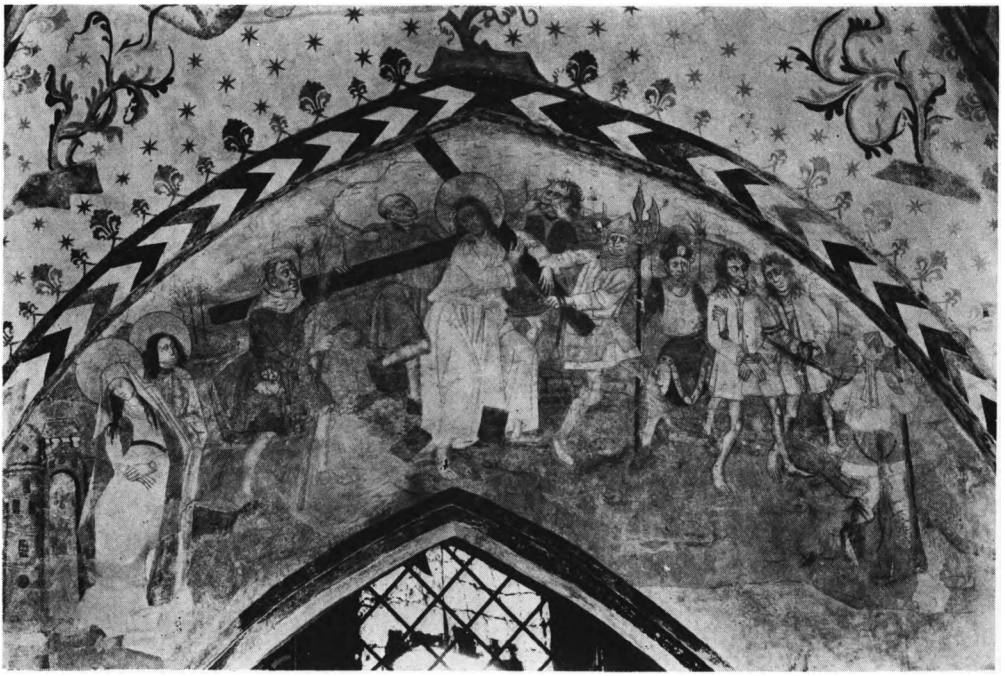

Fig. 267. Helligtrekongers Kapel. Nordvæggens Yestfag. Korsegangen (S. 1594).

E. M. 1949

Fig. 268. Helligtrekongers Kapel. Sydøstre Hvælv, østre Kappe, Korsfæstelsesgruppe (S. 1595).

Genfremdragningen af Kalkmalerierne i dette Kapel paabegyndtes 1826 under Tilsyn af Christian J. Thomsen og Vedel Simonsen og var det første danske Forsøg paa Afdækning af overkalkede Malerier[26]. En Del af de nedre Figurer fremdroges, men derefter standsede Arbejdet. 1841 afdækkedes Vaabenmærkerne paa Midtsøjlens Kapitæl[27]. Men først 1855—58 fuldførtes Afdækningen af Zeuthen, som ogsaa restaurerede Billederne. Genrestaurering ved Ole Søndergaard (fra 1940) og H. Borre (fra 1949), endnu ikke afsluttet.

Den ældste af Nordsidens Tilbygninger, †S. *Laurentii Kapel* fra 1389, har maattet vige Pladsen for Christian 4.s Kapel. Paa den bevarede Arkadebues Underside er malet en Ranke med store Blade, en Blanding af Vin- og Egeblade (se Fig. 155). Den er beslægtet med Ornamentikken i Vigersted (DK. Sorø S. 486) og maa henføres til Tiden kort før 1450. Formodentlig har ogsaa selve Kapellet haft en Udsmykning fra samme Tid.

I *Oluf Mortensens Vaabenhus,* der menes opført i 1440'rne, er der i den store, tredelte, fra 1200'rne stammende Blænding over Indgangsdøren til Kirken malet en Korsfæstelsesgruppe, der ikke kan være ældre end Middelalderens allerseneste Aartier. Den har dog ikke bevaret meget af sit middelalderlige Præg, og det vides ikke, naar den er fundet. I sin nuværende Skik-

Fig. 269. Helligtrekongers Kapel. Sydøstre Hvælv, søndre Kappe. Musicerende Engel (S. 1595).

V. A. 1949 E. M. 1949

Fig. 270. Helligtrekongers Kapel. Nordøstre Hvælv, østre Kappe. Dommedag (S. 1595).

kelse skyldes den en Opmaling af Ole Søndergaard i 1940. Vigtigere er Udmalingen af de to vestligere Kapeller, viet S. Andreas og S. Birgitta.

S. Andreas' Kapel, opført o. 1390 (S. 1458), fik i 1511 en Udmaling, der dog kun delvis er bevaret. I Hvælvingen er der en grøn Top-Rose med gule Kanter og paa Ribbekrydset hvide, spidsbladede Ranker paa grøn Bund. Iøvrigt er de smalle Ribber stribet paa langs i grønt, rødt og hvidt, og Rundstavene langs Kappesømmene har Skraabaand, afvekslende hvidt, rødbrunt, hvidt, grønt og langs deres Underside en Buefrise med rødbrune Korsblomster. Om de Halvkolonetter, som bærer Ribberne, er slynget en Bladranke. Kapperne er nu tomme, men fra et Par Akvareller af J. Kornerup[28] (Fig. 271) vides, at der her har været tæt, grønt Rankeværk med spidse Blade og store Blomster samt midt over Buetoppene en staaende Figur, ganske som Dekorationen i S. Birgitte Kapel. I Sidevæggen maatte det rigt profilerede Vestvindue blændes, da Nabokapellet opførtes, og i Blændingen er malet en kronet Maria i Solgisel staaende paa Maaneseglen (Fig. 272). Hun har grøn Kjole og hvid, guldbræmmet Kappe. Herved findes Aarstallet 1511, med Majuskler. Uden om Vinduesblændingen to Scener af Johannes Døberens Historie, hans Halshugning, hvor Bødlen med en galant Haandbevægelse lægger det afhuggede Hoved paa Salomes Fad (Fig. 273), og Salome, som triner frem foran

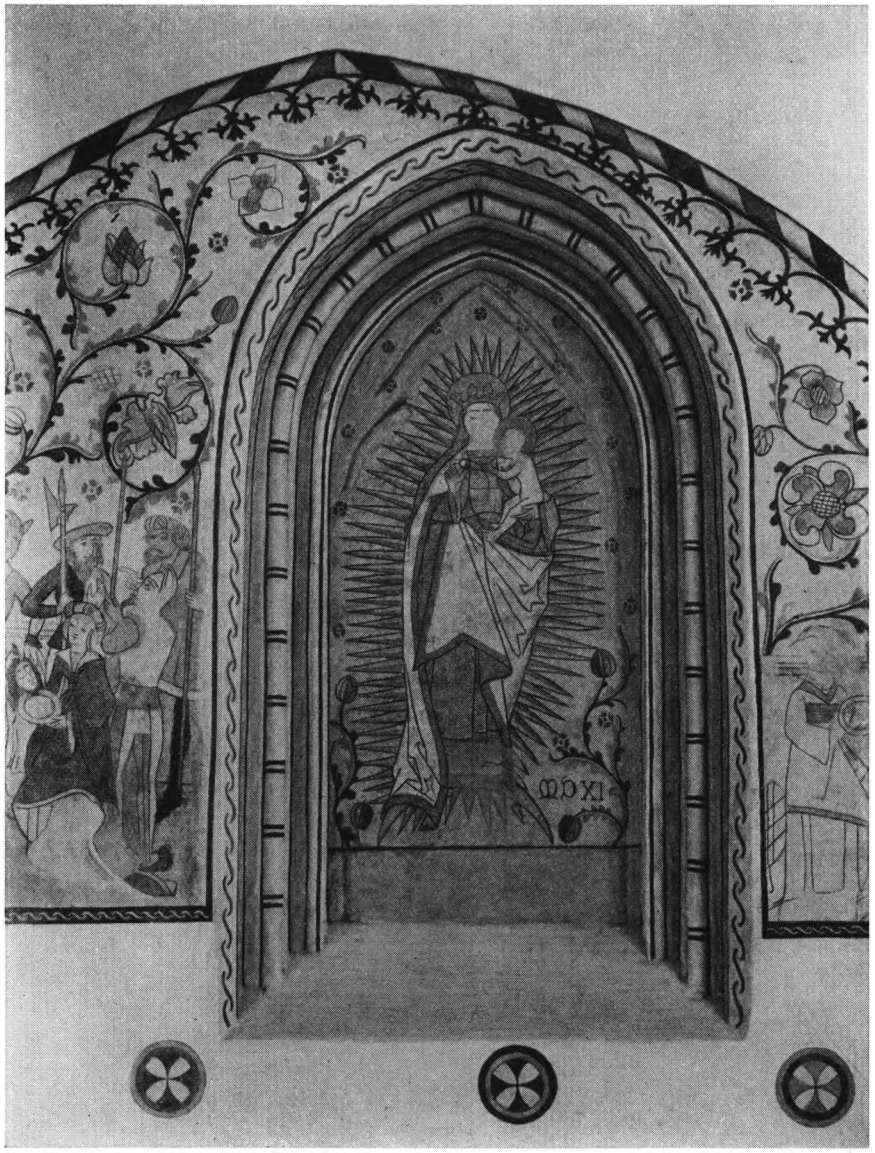
Fig. 271. S. Andreas' Kapel. Søndre Kappe. †Kalkmaleri, efter farvelagt Tegning af J. Kornerup 1863, i »Dekorationer« (S. 1599).

Herodes' Bord med Fadet. Paa Østvæggen er Nord for Vinduesblændingen malet Apostlen Andreas, Kapellets Navnehelgen, støttende sig til sit Skraakors og omgivet af Rankeslyng i grønt og rødbrunt. Han har grøn Kjortel og rødbrun Kappe, og en kraftig, rødbrun Stribe omgiver Billedfeltet. Paa Væggene ni Indvielseskors.

Malerierne blev fremdraget i 1863 af J. Kornerup. Genrestaurering i 1940 ved Ole Søndergaard.

Ogsaa i *S. Birgitte Kapel* er der Kalkmalerier fra 1511, en rig Udmaling paa Hvælving og Væg (sml. Fig. 149), langt rigere end i Andreaskapellet, men sikkert udført af den samme Maler (en Del Detailler er overensstemmende).

De svære Rundstave paa Skellet mellem Vægge og Hvælv har Skraabaand i fire vekslende Farver (rødbrunt, grønt, rødt og hvidt), og de samme Farver gaar igen paa Ribbernes knækkede Tværbaand eller Sparremønstre. Hvælvingen (Fig. 274) har en Top-Roset i Ribbekrydset og halve Rosetter over Sidevæggenes højeste Spids, hvorfra et tæt, stærkt forgrenet og indfiltret, spidsbladet, grønt Rankeværk breder sig ud over hele Kappen. Talrige smaa, røde Bær liver op i alt det grønne. I Greneværket er indføjet enkelte Figurer eller Grupper. Midt i Kapperne staar de fire latinske Kirkefædre, i Øst Gregorius i Paveskrud, i Syd Ambrosius i Bispedragt (»vir misticus«, Mystikeren), i Vest Augustinus i lignende Dragt, med et brændende Hjerte i Haanden (»justus«, den retfærdige), i Nord Hieronymus i Kardinaldragt, ved Siden af en Løve, af hvis Pote han trækker en Torn ud. Kirkefædrenes Navne er malet i Minuskler paa Buen eller Væggen under dem. — I de nedre Kappeflige er der andre Helgenbilleder paa malede Konsoller. I Østkappens Nordside ses kun svage Omrids af en Figur, den søndre er Petrus, og ved Siden af ham i Sydkappen staar Paulus. Derefter følger i Sydvesthjørnet (Fig. 275) en Fremstilling af de 10 000 Ridderes Martyrium (de spiddes paa Torne; et Kapel for disse Helgener fandtes ved søndre Taarn, se S. 1495) og herved i Vestkappen en kronet Jomfruhelgen med udslaget Haar, men uden bevaret Attribut; ved hendes Fødder

E. M. 1946

Fig. 272. S. Andreas' Kapel. Vestvindue. Maria i Solgisel. Efter Smidt (S. 1599).

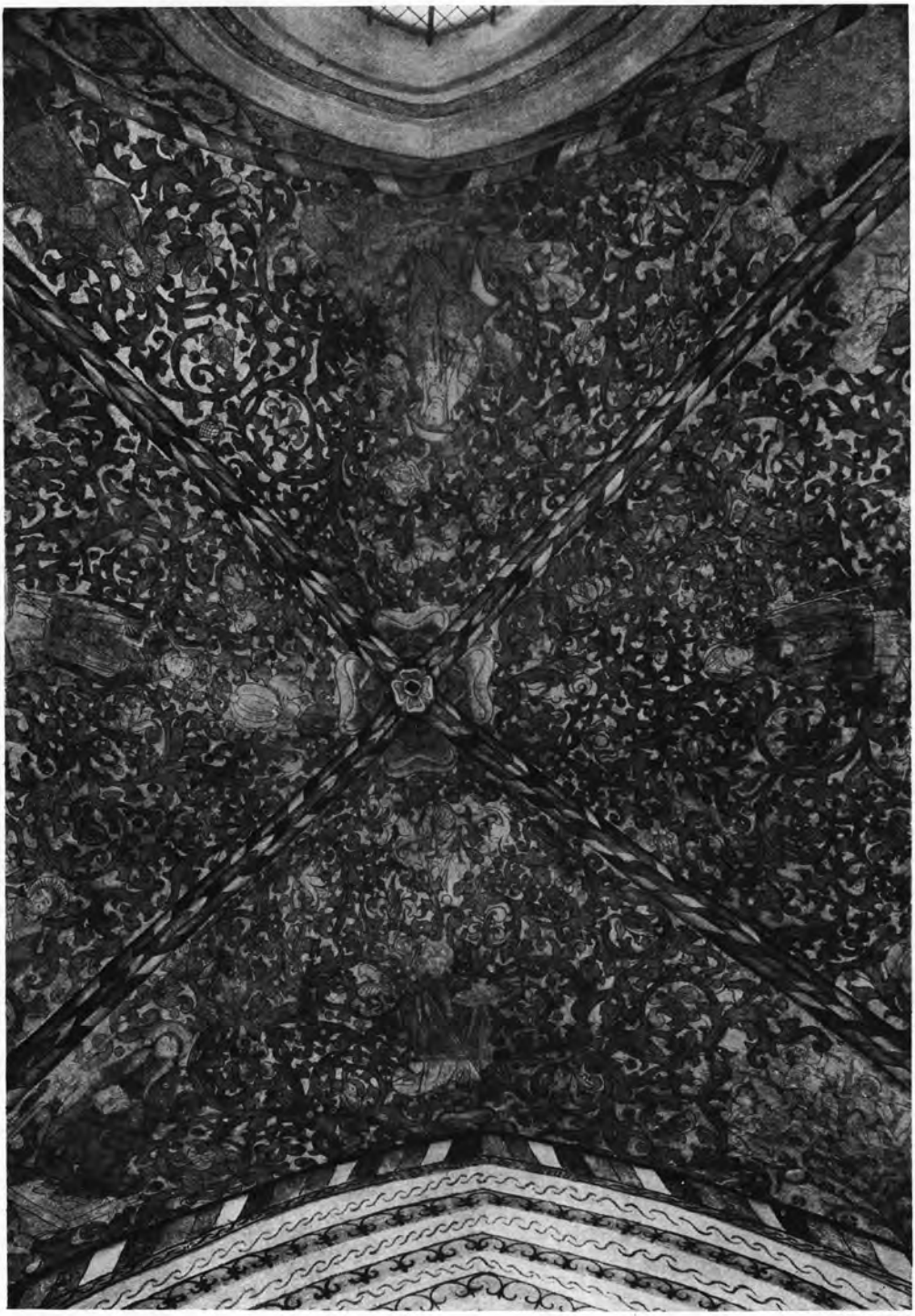
fire andre smaa, bedende og læsende Jomfruer med Glorier. Det er formodet at være S. Ursula og nogle af hendes 11 000 Jomfruer. I det nordvestre Hjørne (Fig. 276) S. Birgitta læsende ved en Pult og over for hende i Nordkappen S. Margrethe med Bøddelsværd (et usædvanligt, men ikke enestaaende Attribut for denne Helgeninde). Paa samme Side, Øst for Vinduet, S. Laurentius med Risten. Endelig har Hvælvingen i Nord og Syd, helt forneden, de fire Evangelist-symboler med Skriftbaand.

Fig. 273. S. Andreas' Kapel. Vestvæg. Salome med Johannes Døberens Hoved (S. 1599).

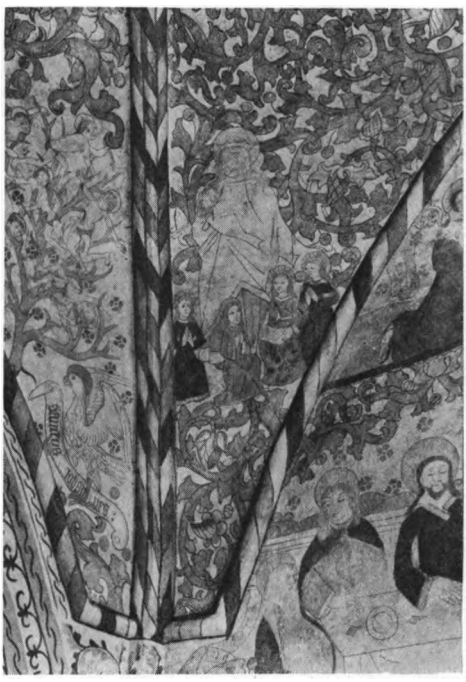
Hertil kommer nu Væggenes Billeder. Vestvæggen (Fig. 277) har en spidsbuet Vinduesblænding, i hvis Bund et Billede af den hellige Christoffer, som bærer Jesusbarnet over Floden; den øvre Del af Billedet er en Del kompletteret. Forneden ved Flodbredden, med Vandringsstav og Lygte, staar Eremitten, der indsatte Christoffer som Færgekarl ved Stedet. Øverst i Vægfeltet den hellige Bernhard af Clairvaux, Cistercienserordenens Reorganisator (død 1153), med Tonsur, Abbedstav og graasort Munkedragt, knælende foran den korsfæstede, som fra sit Kors bøjer sig ned over ham for at kysse ham. Lange Skriftbaand, som slynger sig om Figurerne, har ingen læselig Skrift. Herunder, Syd for Vinduesnichen, Jesus som beværtes med to Disciple hos Farisæeren Simon (Lukas 7, 36 fl.), mens en from Synderinde salver hans Fødder; en Page med stribede Broge rækker Husets Vært et Bæger. Til dette Billede hører maaske en lille, siddende Engel, som skriver paa et langt Skriftbaand (Skriften ulæselig). Nord for Vinduesnichen staar Pave Lucius paa en Drage, og herved et Skriftbaand: »S(anctus) Lucius, Anno D(omi)ni mdxi picta est h(æ)c ca(pella). mdxi« (»Aar 1511 er dette Kapel malet. 1511«).

Nederst paa denne Væg et 60 cm højt Ornamentbælte (Fig. 278) med lignende grønt Rankeværk som i Hvælvingen. Heri nøgne Mennesker, et af dem

V. A. 1949

Fig. 274. S. Birgitte Kapel. Hvælv (S. 1600).

V. A. 1949

Fig. 275. S. Birgitte Kapel. Sydvestre Hjørne. De 10 000 Ridderes Martyrium og S. Ursula(?) (S. 1600).

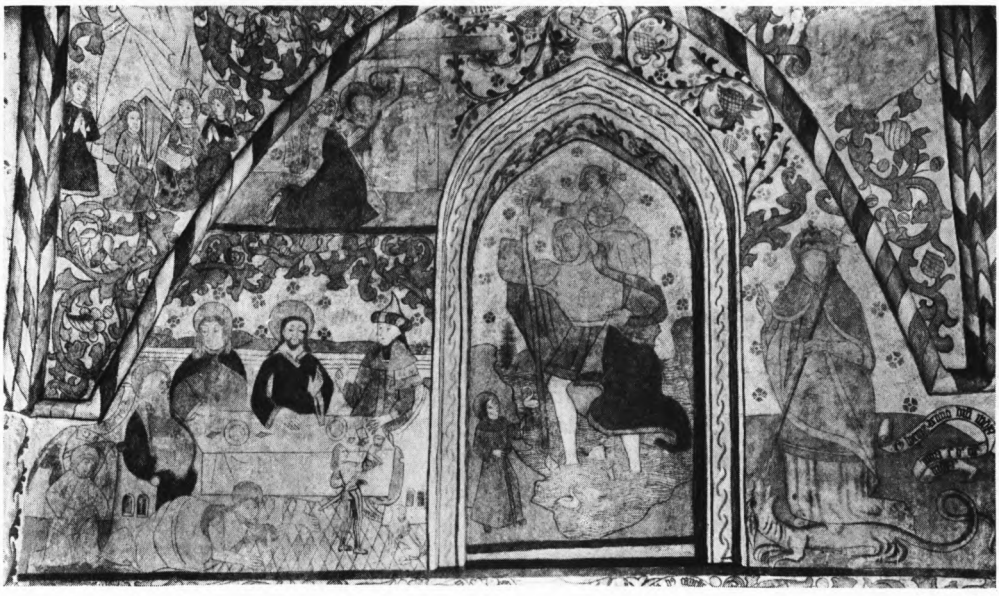
y.A. 1949

Fig. 276. S. Birgitte Kapel. Nordvestre Hjørne. Foroven S. Birgitta og S. Margrethe, forneden S. Lucius og Maria i Solgisel (S. 1600 fl.).

værger sig med et Skjold mod en haaret Vildmand, der slynger en Lanse efter ham; der er ogsaa en Kamp mellem en Kentaur og et andet Halvmenneske[29]. Midt i Frisen Badens Vaaben holdt af to Vildmænd, og herom Baand med Minuskelindskrift: »Arma reve(rendi) p(at)ris d(omi)ni Olaui martini ep(iscop)i Rosk(ildensis), fundato(ri)s h(ujus) capelle, c(ujus) a(n)i(m)a in pace Ch(rist)i req(ui)escat« (»Vaaben for den ærværdige Fader Hr. Oluf Mortensen, Biskop af Roskilde, Stifter af dette Kapel, hvis Sjæl hvile i Kristi Fred«). Frisens Underkant er 3,10 m over nuværende Gulvhøjde.

Paa Nordvæggen Vest for Vinduet Maria og Barnet i Solgisel og paa Maanesegl (Apocal. 12,1), omsværmet af Engle (Fig. 276). Det er samme Motiv som i Andreaskapellet, og Maria har ogsaa her grøn Kjole og hvid Kappe med gule Bræmmer. Øst for Vinduet et stort Billede af Johannes Apostel med Kalk i Haanden; han er indrammet af et Portalfelt. Fodfrisen paa denne Væg er kun halvt saa høj og findes kun Vest for Vinduet; her er Biskop Oluf Mortensens fædrene og mødrene Vaaben (Baden og Oxe).

Østvæggen har helt foroven, over en Rankefrise med rundtungede Blade, en Fremstilling af den hellige Familie (jfr. Helligtrekongers Kapel). Paa en lang Bænk sidder Anna i Midten med Jesusbarnet paa Skødet og Maria ved

V. A. 1949

Fig. 277. S. Birgitte Kapel. Vestvæggen (S. 1602).

Siden af sig, uden om dem de to andre Maria'er med deres Børn og bag Bænken to af Svigersønnerne. De to Mænd i Baggrunden er mere end dobbelt saa store som Kvinderne paa Bænken. Den nedre Del af Væggen dækkes af det store Maleri af Frederik 3.s Død (S. 1744), og her er der ingen Malerier bevaret.

Ind mod Kirken optager den falsede Spidsbue den meste Plads. Falsene har enkle Ornamentfriser, og forneden er i Vestsiden ved en slynget Ranke malet en Djævel (Fig. 279) med Hestehov paa den ene og Kløer paa den anden Fod. Han har Skrivetavle, Blækhus og Pennefjer, og paa et Skriftbaand læses: »Scribo tardantes et vana loquendo vagantes«, (»jeg skriver dem op, som kommer for sent, og som driver rundt med tom Snak«). Nederst sammesteds en Martyr med Palmegren, ikke nærmere bestemmelig. Arkadebuens Ornamentik har Bladværk som i Helligtrekongers Kapel, og Malingen her er maaske noget ældre end den øvrige i Kapellet.

Det ejendommelige ved Farveholdningen i Malingen fra 1511 er den stærke Anvendelse af grønt i Ornamentikken. Ogsaa ved Dragterne er gult og grønt anvendt næsten ligesaa meget som den rødbrune, der ikke dominerer. Dekomponeret Mønje ses paa Kirkefædrenes Skrud i Hvælvingen.

Elleve Indvielseskors er malet forneden paa Væggene, paa Østvæggen har der sikkert været endnu tre, og muligvis har der i alt været fem paa hver af Væggene og eet paa Arkadesmigen. Tilsammen altsaa 16.

Zeuthen paabegyndte i 1856 Afdækningen af Malerierne i Hvælvingen, og Arbejdet fortsattes 1863 af Kornerup, som restaurerede hele Kapellets Ud-

Fig. 278. S. Birgitte Kapel. Frise paa Vestvæggen, umiddelbart under Fig. 277 (S. 1602).

smykning. Genrestaurering i 1940 ved Ole Søndergaard. Enkelte af Væggenes Billeder stod fremme endnu o. 1700, saaledes Djævlebilledet, der nævnes i Peder Sy vs danske Ordsprog fra 1680'erne og først af Thurah (1749) omtales som forsvundet[30], desuden Oluf Mortensens Vaaben og Stifterindskrift samt vistnok Billedet af Pave Lucius[31].

†Vor *Frue Kapel,* nedrevet 1774. Her fandtes ifølge Buch (S. 84) »i den østre Afdeling af Kapellets Hvælving malet samme Præsentation som« paa den sammesteds omtalte Sidealtertavle (Nr. 1 S. 1658), der havde et Maleri af Marias Himmelkroning.

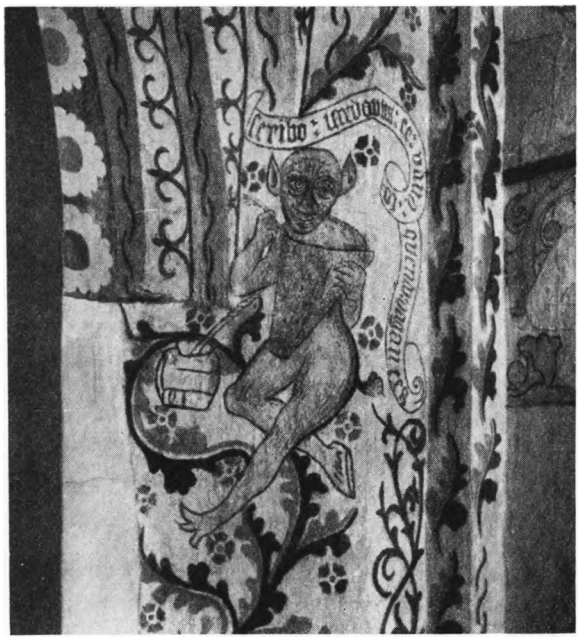
Senere Ommalinger i Apsis og Høj kirkehvælv.

Apostelfrisen fra 1200'rne i Apsis (ovfr. S. 1570) er sidst i 1400'rne eller først i 1500'rne blevet ommalet (Fig. 280—282). Ved denne Lejlighed anbragtes i den midterste Blænding et Billede af Gud Fader med Rigsæble og i Nicherne uden om ham Kristus og Jomfru Maria. Der indføjedes yderligere Billeder af Pave Lucius og Hellig Knud Konge. Til Gengæld blev fire af Apostlene anbragt paa de brede Mellemrum, som findes mellem nogle af Blændingerne. De smallere Mellemrum udfyldtes med spidsbladet Rankeværk snoet om en Stav (Fig. 283). Foroven i Blændingerne var der omkring Figurernes Hoved Fiskeblæreornamenter. Figurerne maledes paa et nyt Pudslag med kraftige, sorte Konturer og enkle Farver, men de staar i Kvalitet langt under Malerierne i Helligtrekongers Kapel. Steen Friis og J. Kornerup henfører dem til Biskop Oluf Mortensens Tid (død 1485), men de er i alt Fald noget yngre end Kapellets Billeder. De blev i 1860 fremdraget meget velbevarede af Kornerup og kalkeredes omhyggeligt af, inden de nedhuggedes af Hensyn til Undersøgelsen af den ældste Maling. Ved Frisen fandtes, formodentlig i Apsishvælvet, vingede Evangelistsymboler.

Det opgives i Rapporten fra Afdækningen, at der paa et Lag oven over disse Figurer sporedes en tredie Udgave af Frisen, som henførtes til Lage Urnes Tid, formentlig 1521, men de havde, som Kornerup skriver[32], tabt deres Præg ved senere Overmalinger. Der haves ingen Gengivelser af

disse Billeder, men det lyder paafaldende, at der saa hurtigt skulde være sket en Fornyelse.

I de følgende Aarhundreder er Figurerne med Mellemrum blevet vedligeholdt ved Opmaling og ogsaa suppleret. Der maledes saaledes i 1700'rne fire store Fyrstekroner hen over dem i Mellemrummene mellem Vinduerne, og mellem de spidse Arkadebuer neden under Frisen synes der at have været barokke Englefigurer[33].

V. A. 1949

Fig. 279. S. Birgitte Kapel. Sydvestre Hjørne. Skrivende Djævel (S. 1605).

Malermester Ehlers i Roskilde malede 1828 en ny Række Apostle »efter forskellige Kobberværker«. De var malet med Limfarve og efter alles samstemmende Udtalelser uden kunstnerisk Værdi (Fig. 294). Vinranker slyngede sig uden om Blændingerne. Da det ved Afdækningsforsøgene o. 1860 ikke lykkedes at fremdrage den ældste Dekoration saa fuldstændigt, at den kunde bevares, overdroges det Constantin Hansen at male nye Billeder af Kristus og Apostlene i Freskoteknik paa Guldgrund[34]. De føltes dog fremmedartede i den nordiske Kirke, særlig efter at den hvide Puds o. 1910 var fjernet i Koret. I Aarene 1918—22 var de forsøgsvis tildækkede med Papir, og i 1932 nedhuggedes de. Ole Søndergaard malede nu en Apostelfrise paa Grundlag af Kalkerne af Figurerne fra o. 1500.

Ogsaa Hvælvingernes Top-Roser fra 1200'rne forsvandt i Løbet af Middelalderen. I Midtskibet fik Hvælvingsbuerne en Kvadermaling med Fuger af graa Dobbeltstreger, mens Ribberne maledes med forskellige Murstensmønstre i rødbrunt og graat, Siksak-Tværbaand, Rhombefigurer efter afvekslende graa og marmorerede Sten. Kappesømmenes Rundstave fik Skraabaand, og spinkle Buefriser maledes i Kapperne langs Buer og Ribber. En saadan Dekoration (Fig. 284) afdækkedes midt i forrige Aarhundrede i flere af Midtskibshvælvene[35], og den maa henføres til en tidlig Del af 1400'rne.

Denne enkle Dekoration blev, vistnok i Biskop Lage Urnes Tid i Begyndelsen af 1520'rne, ommalet og suppleret, idet Buefriserne langs Kappekanterne fik paasat gotiske Kolbeblomster, som virkede meget dominerende. I Kannikekoret, d. v. s. Korsskæringsfaget og Midtskibets smalle Østhvælv, maledes

Fig. 280—282. Højkorets Blændingsfrise. †Kalkmalerier fra o. 1500. Peter, Judas Taddæus og Jacob den Yngre. Efter Akvareller i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1606).

desuden kæmpemæssige Kolbeblomster (Fig. 285—293) med spidse Blade og korte, afskaarne Stængler, tre i hver Kappe uden om en Midt-Rose, det samme Motiv som vi kender fra Helligtrekongers Kapel[36] (Fig. 294). Et Aarstal til Minde om denne Ommaling af Hvælvene fandtes tidligere i Kirkens Vestende, vistnok i den vestligste Hvælvingskappe, men der er Uklarhed over, om det var 1521, 1522 eller 1523[37].

Den gotiske Udmaling er i det store og hele blevet bibeholdt til midt i forrige Aarhundrede, saaledes som det bedst ses af Kirchhofîs Interiørfotografi fra o. 1859 inden Restaureringen (Fig. 294)[38]. Farverne er dog antagelig blevet ændret. I 1600'rne berømmer Wolf (Encomion, S. 451) højlig Hvælvingernes kunstfærdige og afvekslende Maling, og Mikkel Hansen Jernskæg (1685) er begejstret over de brogede Farver, »Paafullen est du Liig i dine farver skiøne«[39]. Senere vides der at være sket Opmalinger i 1736 og 1828, hvilke Aarstal stod malet i det vestligste Hvælv oven over det fra Lage Urnes Tid[40].

Stifterbillederne i Højkoret.

I Højkoret er der paa de fire Piller malet legemsstore Billeder af Domkirkens Stiftere og ældste og fornemste Velgørere (Fig. 295—298): I Nordsiden paa den vestre Pille Kong Harald Blaatand (død o. 985), paa den østre »Margrethe, kaldet Estrid, Danmarks Dronning« (jfr. S. 1610), i Sydsiden paa den østre Pille Kong Sven Estridsøn (død 1076), paa den vestre Bisp Vilhelm af Roskilde (død 1076). Neden under Billederne er der Rum, hvori de afdødes Skeletdele, sikkert overført fra de ældre Kirker, opbevares i Blyæsker. Det gælder dog ikke for Harald Blaatand, hvis Pille næppe rummer nogen Grav; om Pillegravene og de til Malerierne knyttede Pergamentepitafier se iøvrigt 4. Bind: Pillegravene. Billederne er først malet i 1500'rne og senere gentagne Gange fornyede, og det er ikke muligt nu at danne sig nogen sikker Forestilling om deres oprindelige Udseende. Man antager sædvanlig, at det var den historisk interesserede Biskop Lage Urne (død 1529), som lod Stifterbillederne male[41], men positiv Efterretning herom haves ikke. En sandsynligere Mulighed er, at de skyldes et Initiativ af Morten Pedersen, som fra 1572 til sin Død i 1595 var Sognepræst ved Domkirken efter tidligere at have været Abbed i det reformerede Sorø Kloster, hvor han med stor antikvarisk Interesse samlede Oplysninger om Absalon og hans Æt. Ikke usandsynligt er det disse Billeder, der hentydes til i en tysk Diplomats Beretning om et Besøg i Roskilde Domkirke o. 1592, hvor han taler om Malerier af danske Konger, »sehr denckwürdig zu sehen wegen der schlechten Trachten und Kleidungen, so sie vor alten zeiten geführet«[42]. Ole Worm omtaler dem i 1643[43]. I 1663 blev der efter Kirkens Regnskaber betalt ni Daler for en Opmaling af Billederne i Koret, og det maa være disse opmalede Billeder, der gengives af Resen og Thurah henholdsvis o. 1675 og 1749. I 1828—29 »fordærvedes« ifølge Steen Friis (Dagbog 1855) de gamle Malerier yderligere ved en ny uheldig Opmaling[44]. I deres nuværende Skikkelse skyldes de J. Kornerup, som 1871—-74 helt nymalede

Højkorets Blændingsfrise. Sengotisk Rankeværk. Efter Akvareller i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1606).

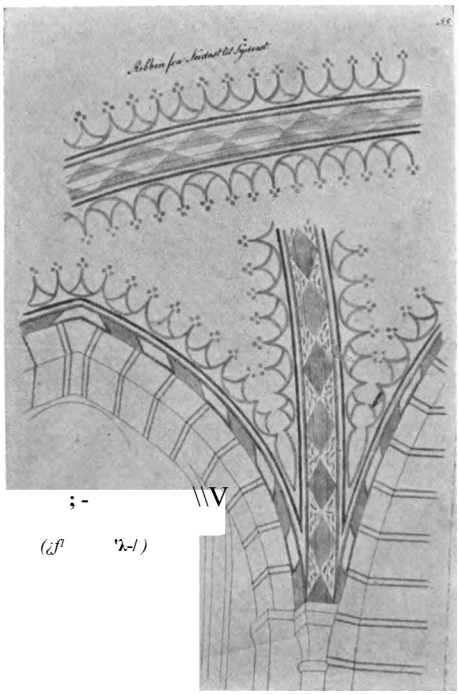

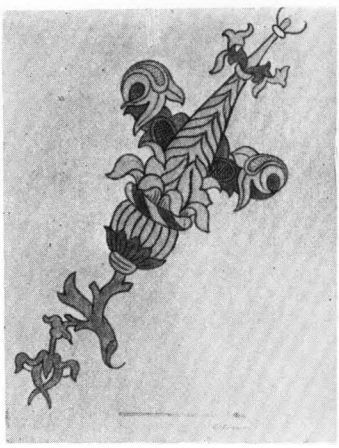
Fig. 284. Prøver paa Hvælvenes næstældste †Kalkmaleridekoration. Farvelagt Tegning i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1607).

dem, dog paa Grundlag af de ældre Billeder, som det lykkedes ham og Zeuthen at fremdrage under Overmalingen. Kornerup bruger selv det Udtryk, at han restaurerede Billederne[45]. De er derfor, sammenholdt med Akvareller og Tegninger fra 1861 under Restaureringens Forberedelse[46], en nok saa god Kilde til Oplysning om det oprindelige Udseende som de Træsnit og Stik, der findes hos Resen og Thurah.

Kong Harald er iført røde Hoser og Trøje, blaat Skørt og et gult (gyldent) Brystharnisk af ejendommelig antikiserende Præg; han bærer Kronen oven paa en bredskygget, hvid Baret eller Turban. Han er anbragt i en Portal med et buet Topfelt over, og heri ses Herodias med Johannes Døberens afhuggede Hoved, en Hentydning til at ogsaa Harald skulde være dræbt for sin Tros Skyld. Ved Siden paa en høj Sokkel en Amorin, balancerende paa Lykkens Kugle. Nedenunder læses med Minuskelskrift: »Haraldus rex danie anglie et norvegie pr(imus) fundator huius ec(c)l(esie)« (»Harald, Konge over Danmark, England og Norge, denne Kirkes første Grundlægger«). Han har med Urette faaet sin Sønnesøn, Knud den Stores Titel som Englands og Norges Behersker.

Margrethe bærer blaa Underkjole med firkantet Halsudskæring og gul Overkjole. Hun staar under en Baldakin ved en Bænk, et helt usymmetrisk Arrangement. I Topfeltet en gejstlig Mand, og over ham kommer en Djævel til Syne bag en stor, opslaaet Bibel. Indskriften lyder: »Margareta alias Estrid dicta regina Danie« (»Margrethe, ellers kaldet Estrid, Danmarks Dronning«). Det er usikkert, hvorvidt det her drejer sig om Knud den Stores Søster, Estrid, der ifølge Adam af Bremen netop bar disse to Navne, eller om Kong Niels's Dronning, Margrethe (Fredkulla), saaledes som angivet i det Pergaments-»Epitafium«, der har hængt ved Maleriet; se nærmere under Pillegravene, 4. Bind.

Sven har lignende Kongeskrud som Harald. Han bærer røde Hoser og Sko, blaa Kjortel og gul Kaabe, foret og bræmmet med Hermelin. I Feltet ovenover en ung Kvinde med en Rose. Indskrift: »Sveno magnus rex danie Anglie et Nor(vegie)« (»Sven Magnus, Konge over Danmark, England og Norge«).

Fis. 285.

Fig. 286.

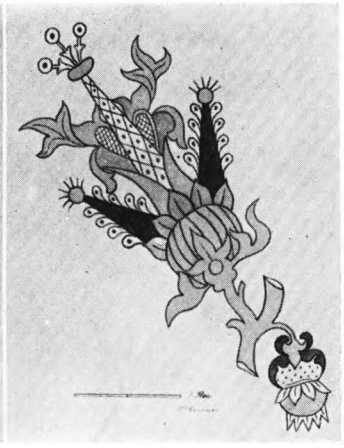

Fig. 287.

Fig. 288.

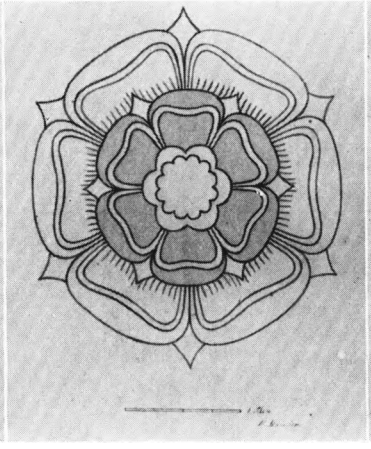

Fig. 289.

Fig. 290.

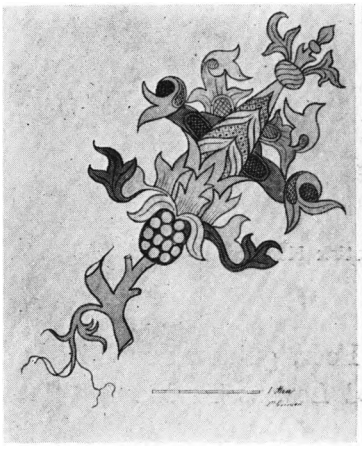

Fig. 291.

Fig. 292.

Fig. 293.

Fig. 285—293. Korsskæringsfaget og Midtskibets østligste Hvælv. †Sengotiske Kolbeblomster og Midtrose. Fig. 286 og 292 over Buernes Issepunkter, de andre i Sviklerne (S. 1608).

Kirchhoff o. 1859

Fig. 294. Interiør, set mod Øst, med †sengotisk Kalkmaleri-dekoration (S. 1608).

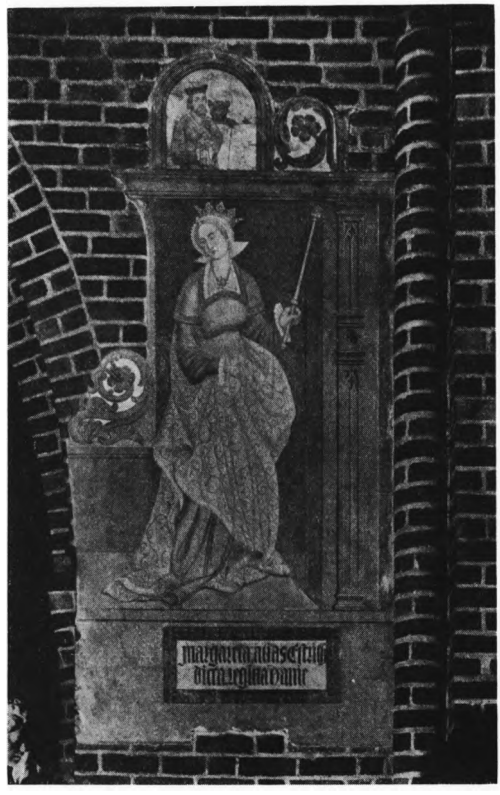
Bisp Vilhelm bærer rød Korkaabe med blaat Foer, guldbræmmet ligesom den røde Mitra, og ovenover staar en Engel med Lovens Tavler. Indskrift: »Wilhelmus Ep(iscopus) Roskildensis«.

Ifølge Steen Friis (Dagbog 1858) fremdrog Maleren Zeuthen de gamle over-

N. E. 1949

Fig. 295. Højkoret. Harald Blaatand (S. 1610).

N. E. 1949

Fig. 296. Højkoret. Margrethe, kaldet Estrid (S. 1610).

malede Indskrifter, og det er formentlig dem, der ligger til Grund for de nuværende. Billederne har i deres nuværende Udseende et efterreformatorisk Stilpræg, som bedst forklares ved, at de er malet paa Frederik 2.s Tid, med Forsøg paa at give Dragterne historisk Præg. De symbolske Billeder foroven forekommer ganske umiddelalderlige.

Andet efterreformatorisk Kalkmaleri.

Et efterreformatorisk Maleri (Fig. 299) blev 1861[47] fremdraget i 3. Midtskibsfag fra Vest midt over den nordre Arkadebue, nemlig to og to sammenstillede Adelsvaaben, Walkendorff-Friis og Lindenow-Lange (Munk), efter en nedenunder anbragt Frakturindskrift i Kartouche-Indramning tilhørende »Erick Valckendorfî af Gloerupgaard« (død 1605) og »Fru Berete Andersdaatter aff Alverup« (død 1568). Aarstallet 1568 skal tidligere have staaet herved[48]. Deres Børns Sten med de samme Vaaben ligger nu i nordre Korsarm, men fandtes tidligere i Midtskibet lidt Vest for Kalkmaleriet, se Gravsten Nr. 14 (4. Bind).

Fig. 297. Højkoret. Bisp Vilhelm. Efter farvelagt Tegning i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1612).

Fig. 298. Højkoret. Svend Estridsøn. Efter farvelagt Tegning i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1610).

Senere Tiders Opmalinger af de middelalderlige Dekorationer er omtalt i det foregaaende. Genfremdragningen af de oprindelige Billeder begyndte 1826 i Helligtrekongers Kapel, men tog først Fart fra 1857, da de store Restaureringsarbejder indledtes. Ogsaa herfor er der i det foregaaende gjort Rede. Nye Dekorationer i middelalderlig Stil fik Landemodesalen (Riddersalen) over Helligtrekongers Kapel i 1860, Sakristiet og Skriftestuen i 1883 (J. Kornerup og V. Sørensen).

[1] S. R.D. I, 379. Ovfr. S. 1275. [2] Ny Kirkehist. Saml. II, 583. J. Kornerup: Danske Mindesmærker S. 64. Nørlund og Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier S. 243. Den her som Fig. 221 afbildede Akvarel af Kornerup er noget rekonstrueret i Enkeltheder. [3] Se Dalbybogens Bind, Illum. Mss. in Danish Collections, T. XI. [4] Akvarel af Hans Friis og J. Kornerup 1863, i Roskilde Stiftsbibliotek, »Dekorationer« fol. 44 og 48.

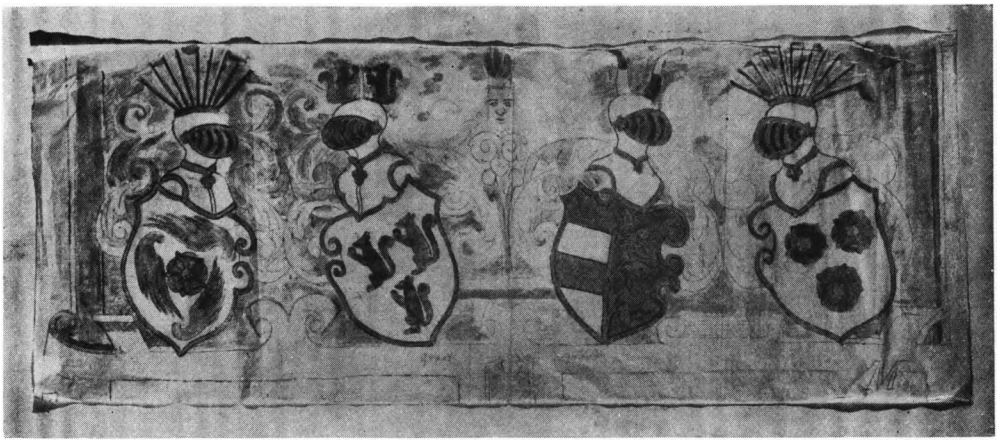

Fig. 299. Midtskibets 3. Fag fra Vest. Kalkmalet Vaabenfrise for Erik Walkendorfî og Hustru. Efter Akvarel i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1613).

[5] Nørlund: Gyldne Altre Fig. 166—67. [6] Nørlund og Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier Fig. 238 og S. 243. [7] Ved Restaureringen o. 1860 fik alle Hvælvingerne røde Ribber, men uden historisk Begrundelse. Spørgsmaalet er omtalt af J. Kornerup i Brev til Worsaae 1. September 1861 (NM). [8] D. K. Sorø S. 122. [9] Nørlund og Lind: Danm. rom. Kalkmal. S. 254. [10] Danske Mindesm. T. XVIII, »Dekorationer« fol. 42—43, J. Kornerups Notebog XVI, 25, Akvarel fra 1875 (NM). Jfr. Jul. Lange, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890. S. 172 Note. [103] Steen Friis: Dagbog 30. Juli 1860, sml. 1851—52 S. 25. [11] Problemerne blev i 1861 diskuteret ret skarpt i en Brevveksling mellem Stiftsskriver Steen Friis og Inspektøren for Mindesmærkernes Bevaring. Professor J. J. A. Worsaae, som modsatte sig, at man foretog Ændringer i det, som var fundet (NM). [12] Kornerup omtaler (Roskilde Domkirke S. 33) »et Par paa Siderne af Nicherne«, dvs. Vinduesnichernes malede Indvielseskors baade i Bethlehems og S. Sigfrids Kapel. [13] Jfr. Arhnung S. 235 og Fig. 20. Henry Petersen: Adelige Sigiller Nr. 47 og 48. [14] Arhnung S. 210. [15] Foruden Akvarellen udførte Zeuthen en Pennetegning, bevaret i »Dekorationer« fol. 47v. Forskellige Misforstaaelser har indsneget sig ved Tolkningen af dette Billede. Steen Friis (Dagbog Okt. 1857, jfr. Ny Kirkehist. Saml. II, 119) opfattede Kejseren som Pave Lucius, mens Arhnung (S. 195, Anm. 289) i Gruppen til venstre ser en Scene af Barbaras Historie; Kejseren opfattes som Barbaras Fader. [16] Se Ny Kirkehist. Saml. II, 119, Arhnung, S. 180 og Fig. 9. [17] »Dekorationer« fol. 46 og 49. [18] Arhnung opfatter (S. 231) Kongen som en af de hellige tre Konger og mener, at Maleriet har hørt til det i 1310 stiftede Helligtrekongersalter, men det er udelukket. [19] »Dekorationer« fol. 49 . [20] Arhnung S. 233 Fig. 19. [21] Hiort-Lorenzen: De nye kgl. Gravkældere i R. D., Kirkehist. Saml. 5. R. VI, 192. Jfr. Skitse i J. Kornerups Notebog XIV, 77, dat. 15 og 18. Febr. 1911 (NM). [22] Kalke i Domkirkens Arkiv, Roskilde. Steen Friis' Dagbøger 22. Aug. 1860. [223] C. A. Jensen: Gjorslev S. 11. [23] Indskriften omtales første Gang af Steen Friis 1851—52, S. 126. [24] Werlaufî: De hellige tre Kongers Kapel S. 12. [25] D. K. Præstø S. 175. E. Lind, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1935. S. 70. [26] Behrmann. 1832. S. 101. [27] Brev af 5. Sept. 1841 fra Chr. Hansen til Chr. J. Thomsen (NM). [28] »Dekorationer« fol. 66—67. En Figur med Stav i Haanden træder paa en Djævel. [29] Lignende Frise findes paa Foden af Nederlænderen Jean d'Ypres' Altertavle i Coimbra-Katedralen i Portugal, udført mellem 1503 og 1508 . [30] Peder Syvs danske Ordsprog, ed. Aage Hansen. 1944. Nr. 9741. Danske Vitruvius II, 132. Pontoppidan: Theatrum Daniæ. 1730. S. 104 nævner dette Billede som endnu eksisterende. [31] NKS.

710b, 4:o, bl. 29v »Paa Muren vesten om Yindufvet er afmalet en Biscop i sin fulde habit, derhos staar skrefvet paa Muuren«, etc. [32] Danske Mindesmærker S. 64. [33] Interiørbillede af G. C. Schule, Stik fra o. 1785. [34] C. H. udførte selv Kartonerne, der opbevares i Roskilde Stiftsbibliotek. Udførelsen af Freskerne blev vistnok væsentlig overladt til Medhjælpere. Figurernes Hoveder er endnu bevaret smst. [35] »Dekorationer« fol. 2 av, 24 og 25. [36] »Dekorationer« fol. 26-—-27. [37] P. E. Müller (Vita Lagonis Urne II. 1833. S. 14) opgiver 1523, L. J. Flamand (Beskr. o. Danmark. 1855. S. 28) 1522, C. M. Smidt (S. 211) m. fl. 1521. [38] Jfr. ogsaa Stik af G. C. Schule fra o. 1785 og af G. Hofîmann o. 1833. Sml. Løffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger S. 297. [39] Nordiske Studier Nr. 1. 1937. S. 44. [40] Flamand: Beskr. o. Danmark S. 28: »renovat. 1736—1828«. Malingen i 1828 var med Limfarve (Rgsk.). [41] Det var ham, der lod Erik Plovpennings Ben indmure i en Pille i Ringsted Klosterkirke bag en Indskrifttavle. D. K. Sorø S. 166. [42] M. H. v. Bretten: Ægyptiaca servitus. 1610. Mit zwo angehenckten Reisen, die er nach seiner Dienstbarkeit, in vier Königreich, Böhmen, Polen, Schweden, Dennemarckt. . . vollbracht, S. 649. J. O. Arhnung har henledet Opmærksomheden paa denne Beretning. [43] Monum. Dan. S. 334, om Harald Blaatand. [44] P. E. Müller (Vita Lagonis Urne, pars II. 1863. S. 13) siger om dem: »Penicillo satis rude in pariete chori... in calce depictæ, et temporum injuria fere detritæ, nuper restauratæ fuerunt« (»med Pensel temmelig raat paa Korets Væg . . . malet paa Kalken, og ved Tidernes Ugunst næsten afslidt, er fornylig blevet restaureret«). [45] Ny Haandbog for de Besøgende. 1878. S. 35: »Da Malerierne var beskadigede dels ved Overmaling, dels ved Undersøgelser for at finde ældre Billeder nedenunder, hvad dog ikke lykkedes, er de 1874 blevne restaurerede«. [46] Akvareller af alle fire Figurer ved J. Kornerup 1861 i »Dekorationer« fol. 76 f. En Tegning af Margrethe fra 1861 i Nationalmuseets Arkiv er paategnet: »Er nu ruineret (1862)«. [47] Steen Friis' Dagb. 1861. [48] Rostg. S. 112.

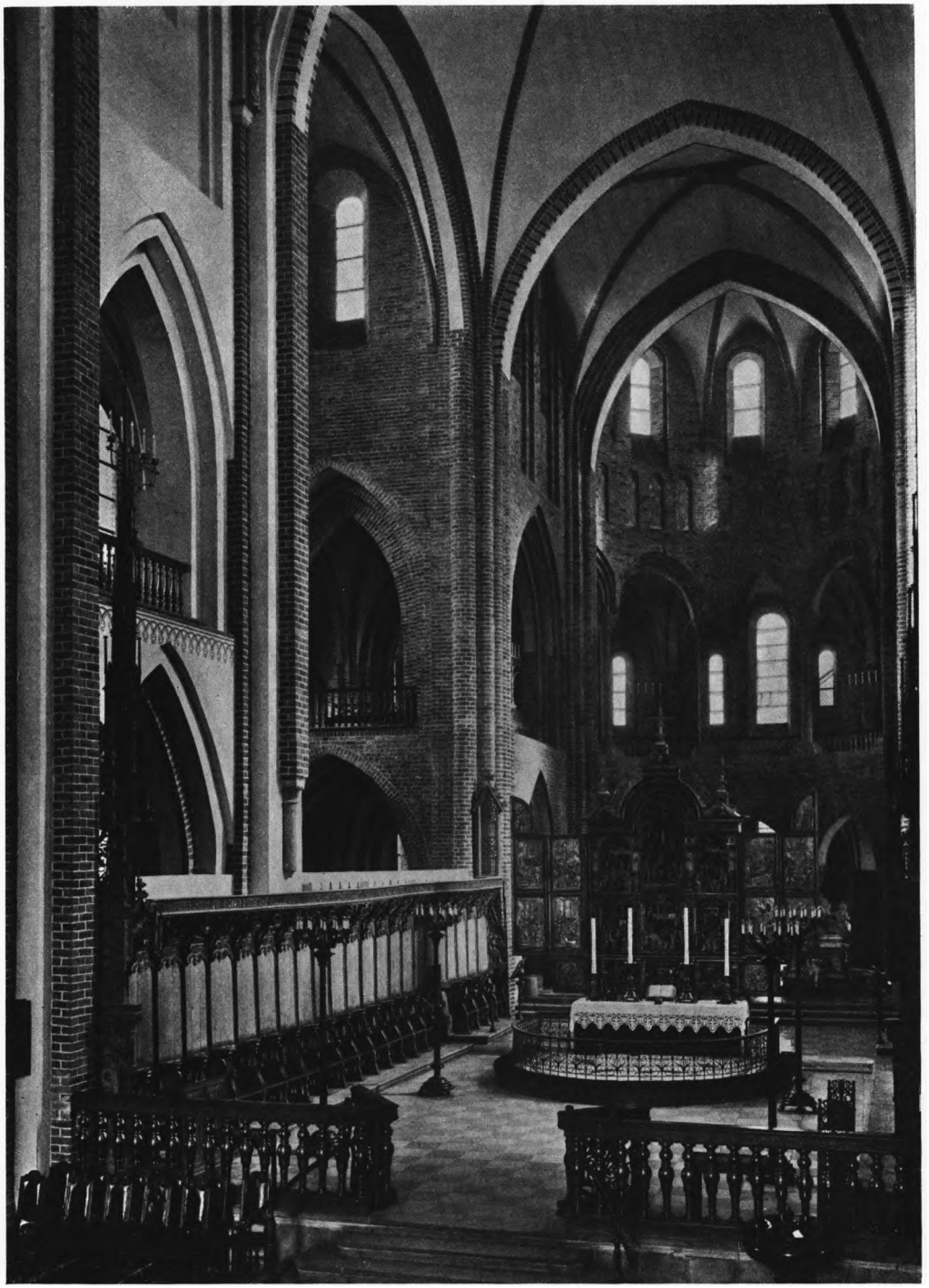

Fig. 300. Domkirkens Kor med Kannikestole fra 1420 og Altertavle fra o. 1560.

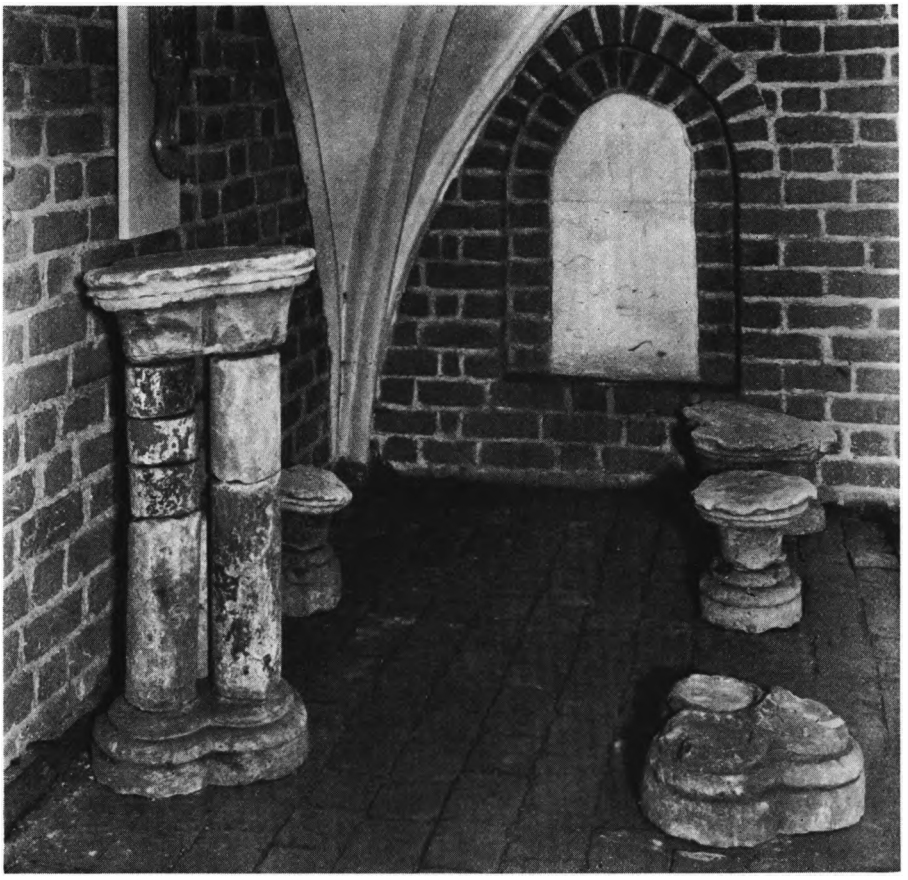
INVENTAR

De til de enkelte Inventarstykker hørende *Noter* er anbragt efter Behandlingen af disse. — Oversigt over det middelalderlige Kors Inventar og Gravminder S. 1699 fî.

† *Ciborium.* Ifølge Hamsforts Krønike[1] lod Biskop Oluf (død 1320) lave et Ciborium majoris altaris, dvs. over Højalteret. Der foreligger ingen Meddelelser om dets Udseende; men da en Notits i Domkirkens Gavebog[2] meddeler, at Messen ved Mindegudstjenesten for Sven Estridsøn og hans Moder Estrid skulde læses aperto ciborio, dvs. med aabent Ciborium, har det sikkert været en stolpebaaret Baldakin med Forhæng mod Koret.

Muligvis har dette Ciborium været sat i Forbindelse med den »sancte Trinitatis og de to Engles Billede Cherubim og Seraphim«, til hvis Forgyldning Dronning Margrethe 1411 skænkede en stor Sum Penge[3]. Hvis dette er Tilfældet, har disse Figurer, der kan have hørt til et endnu ældre Ciborium, staaet enten paa Ciboriets øvre Tværbjælke mod Skibet eller paa en særlig Bjælke, der har strakt sig over Ciboriet tværs over Koret, hvor da de to Serafer har været anbragt paa hver Side af Treenighedsfremstillingen. Lignende Ordninger i Forbindelse med et Krucifiks kendes bl. a. fra Canterbury og Westminster Katedraler[4]. I Rostg. beskrives de to Serafer, der da (o. 1670) hang i Jernlænker over og paa hver Side af den daværende Altertavle, som meget kunstfærdigt udhuggede og malede; de havde hver seks Vinger og var »overssaaet ligesom med Øjne« baade paa Bryst og Vinger. Under den søndre Engel var der »tillimet et Stykke Træ« med »Sanctus Seraphim«; Brædtet under den anden Engel var faldet af, men bar ifølge Thott, der sikkert har det fra en ældre Kilde, »Sanct. Cherubim«. Wolff[5] siger, at Englene var meget store og høje og havde forgyldte Vinger. Ingen af de tre sidstnævnte Kilder nævner Treenigheden, der da maa være forsvundet. 1734 finder Buch »de 2 Seraphim, som har staaet ved Alteret« i S. Birgitte Kapel sammen med Dele af den gamle, gotiske Fløj altertavle. Ved Auktionen 1806 bortsolgtes som Nr. 12 fire »ægyptiske Billeder«[6], hvoriblandt vel de med Øjne overmalede Serafer.

[1] S. R. D. VII, 160. [2] Otto S. 38, Arhnung S. 141 f. med Note 13, C. A. Christensen, i Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 365 f. med Note 1. Da det citerede Afsnit ifølge Christensen er en Tilføjelse fra 1400'rne, kan den Mulighed ikke udelukkes, at aperto ciborio hentyder til den gotiske S. 1655 omtalte †Fløj altertavle. [3] Arhnung S. 142 f. [4] J. Braun: Altar I, 405, Fr. Bond: The Chancel S. 29. [5] Encomion S. 451. [6] AarbKbh. 1934. S. 343.

E. M.1949

Fig. 301. †Højalterbord. Rester opstillet i Domkirkens Museum (S. 1619).

Højalterbord. Som Underbygning for den nuværende Altertavle tjener utvivlsomt et muret Alterbord, der imidlertid nu helt er dækket af Panel. Ifølge Paludan S. 13 flyttedes den gamle Altertavle (se dog S. 1658) tilligemed det underliggende Alter 1689 til Vor Frue Kapel. Af det følgende fremgaar imidlertid, at Alterbordet ved denne Lejlighed er blevet splittet.

† *Høj alterbord* (Fig. 301—302). Af et saadant, der har været baaret af mindst syv Søjler (de fire trekoblede), findes Rester i Domkirkens Museum, tilstrækkelige til at der kan gives en sandsynlig Rekonstruktion af dette særprægede Bord. Disse Rester er af Kridtsten og maa stamme fra Aarene mellem 1250 og 1300 og kan derfor næppe have været Teglstenskirkens første Hovedalterbord. Bevaret er tre Baser til trekoblede Søjler og to tilsvarende Kapitæler, desuden fire Brudstykker af Enkeltsøjler, ca. 14 cm i Tvm., hvoraf de to tilsammen danner et helt Søjleskaft. Endvidere findes to Enkeltbaser med tilsvarende Kapitæler, hvis nu forsvundne Søjler har maalt 14—14,5 cm

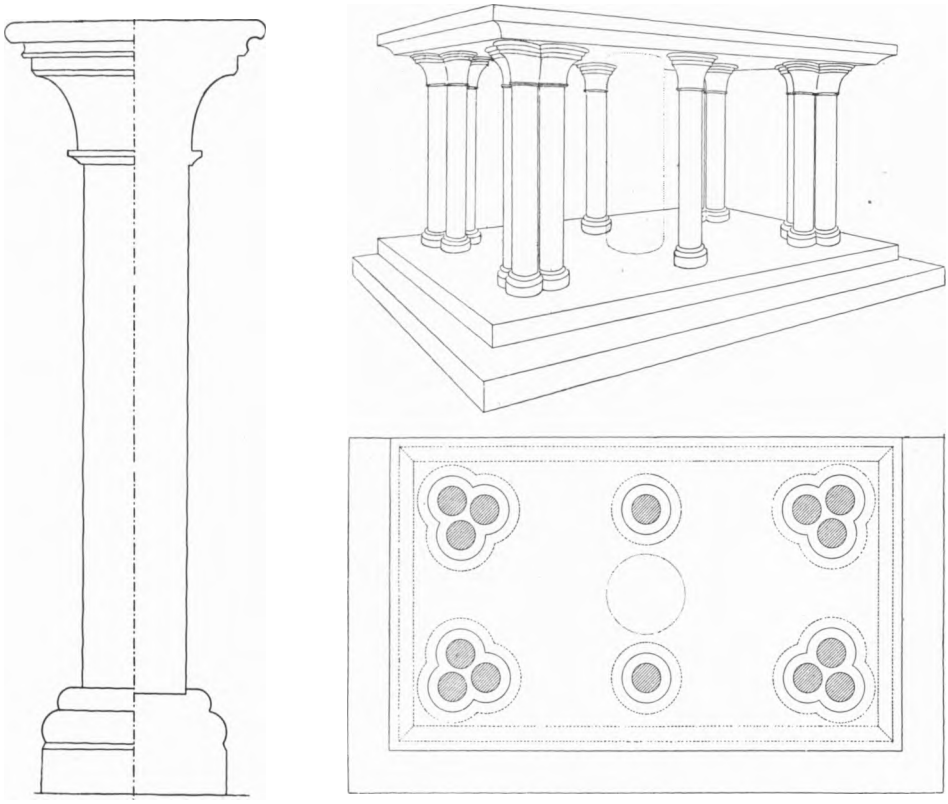

Fig. 302 a—c. †Højalterbord. Opmaaling af Søjle, 1:10, og Rekonstruktion. Tegnet af Arne Fyhn.

i Tvm. Bordets Højde minus Plade bliver saaledes: Base 13,8 cm, Søjle 67, Kapitæl 18,5, ialt ca. 100 cm. Saavel Basernes som Kapitælernes Profiler er tidliggotiske (Fig. 302 a—b): Basernes er Rundstav over Plinten og herover atter en tilbagetrukken Rundstav. Profilkapitælerne er keglestubformede over Halsring med stærkt underskaaret Led under Platten; Enkeltkapitælernes Platte er smallere end de kobledes.

Regner man med, at der kun er forsvundet eet Sæt koblede Søjler med Tilbehør, kan man af det bevarede rekonstruere et Alterbord med trekoblede Søjler under hvert Hjørne samt Enkeltsøjler under Langsiderne. Nu siges det imidlertid i Rostg. S. 146, at der under Alterpanelet, som har Døre paa hver Side (dvs. i Syd og Nord) intet findes »uden mange smaae runde Piller, paa hvilcke Alterit staaer, och midt i een stoer Kaaber Pille«. Heraf fremgaar, at Bordet — som man ogsaa maatte vente — foruden de seks nævnte Piller har haft en svær (grønmalet?) Midtpille. Vi kan da naa en Minimumsberegning af Alterbordets Højde og Størrelse. Sættes Bordpladens Tykkelse noget mindre end Kapitælernes Højde, bliver hele Bordet 110—115 cm, og regner man, at Pladen har kraget en halv Snes cm ud over Hjørnekapitælerne, vil Bordets

absolutte Minimum, hvis Søjlerne anbringes i skønsmæssig passende Afstand, blive ca. 140 x 240 cm, mens der intet er i Vejen for, at det med det anslaaede Søjleantal kan have maalt over 200 x 300 cm, og meget mindre har det næppe været.

Talrige Rester af en stærk, grøn Farve er bevaret baade paa Baser, Skafter og Kapitæler, en Farve som ogsaa findes paa Dele fra †Lektorium (S. 1416). Bordets nøjagtige Plads kan ikke bestemmes, men det har sikkert staaet et Sted mellem de vestligste Apsissøjler og de østligste Korpiller.

Stykkerne er fundet paa forskellige Tidspunkter. I Hertzsprungs Katalog over Domkirkemuseet fra 1900 er opført de to Enkeltsøjlebaser, de to trekoblede Baser, tre Søjlebrudstykker, eet Enkeltsøjlekapitæl og tre koblede; men om Findested og -tid nævnes intet. Ved en Udgravning 1913 fandt Arkitekt Smidt »under Højkorets Gulv umiddelbart bag Højalteret«[1] een koblet Base og -Kapitæl, eet Enkeltsøjlekapitæl og et Stykke Søjletromle.

[1] Paaskrift paa Fotografi i NM., sml. Brev af 22. Okt. 1913 fra Hjort-Lorenzen smst. Af dette Fund turde fremgaa, at Alteret, da det nedtoges o. 1689, blev ødelagt (sml. S. 1619). — Et sekssøjlet Alterbord fra romansk Tid, af gotlandsk Kalksten kendes fra Grønholt Kirke (Frederiksborg Amt).

(†)Relikvier. Til Højalteret kan med Sikkerhed knyttes to Relikvier, idet Lage Urnes Testamente 1529 betænkte »Højalteret, S. Lucii Hoved og S. Marie Magdalene Relikvier til Hæder«, se S. 1638.

†Side- og Kapelaltre

(sml. Plan S. 1622)

Hovedkilderne til vor Viden om de nu forsvundne Sidealtre er, foruden Pave-, Konge- og andre Breve m. m., en Del efterreformatoriske Fortegnelser[1] — bl. a. i Domkirkens Jordebøger — over Altrenes Gods, idet disses Godssamlinger vedblev at bestaa langt op i 1600'rne — stadig under Navn af Vikariater og med de nedlagte Altres Navne — og af Kongerne brugtes til Aflønning af Embedsmænd og lærde.

Det vides ikke med Bestemthed, hvor mange Altre Domkirken har rummet, og det kan heller ikke sluttes af de nedenfor opregnede, idet eet og samme Alter *kan* være nævnt indtil tre Gange; saaledes kan et Alter, der er stiftet af en eller anden Privatmand, men hvis Helgen er ukendt, forekomme under en eller anden Helgens Navn, fordi man i dette Tilfælde er uvidende om Stifteren, og det kan ogsaa være opregnet blandt de Altre, hvis Plads angives af Murrester eller Kalkmalerier, men hvor hverken Stifter eller Helgen er kendt. Endelig kan eet og samme Alter være opført under to forskellige Helgener, idet f. Eks. een Kilde kan nævne det som Vor Frues Alter, mens en anden kalder det Allehelgens Alter, uden at man maaske i hvert Tilfælde er i Stand til at afgøre, om det drejer sig om samme.

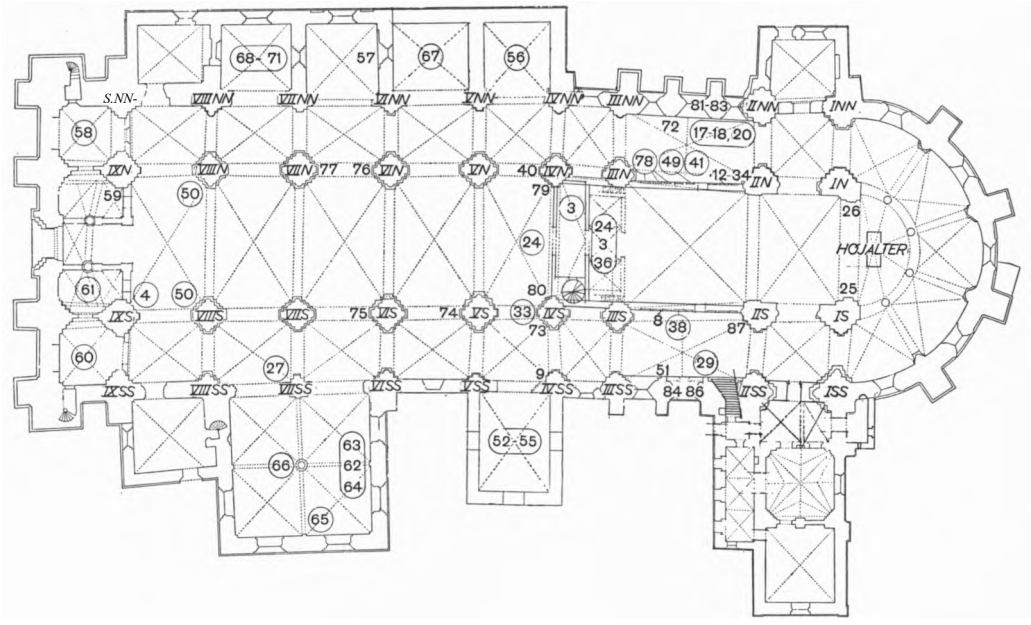

Fig. 303. Domkirkens middelalderlige Plan med Indtegning af de †Altre, hvis Plads sikkert eller nogenlunde lader sig bestemme. En Cirkel om Nummeret betegner, at Pladsen ikke kan angives helt nøjagtigt.

3) S. Anna »retro chorum« (i Bagkoret, ogsaa kaldet det tredie Kor) er, ligesom Helligkorsalter, Nr. 24, angivet med to Placeringer, før og efter Korændringen 1420, men for S. Annas Vedk. begge Steder i »det tredie Kor«; den sidste Placering har formodentlig, paa Grund af Spindeltrappen i Syd, været i Rummets nordlige Del. Ved Korombygningen er Helligkorsalteret sikkert flyttet ud Vest for Lektoriemuren. Opr. laa S. Anna imellem Nr. 24 og Nr. 36 (S. Magnus). 4) De tolv Apostle (ved Pille IX S). 8) S. Catharina senior (Syd for Kannikekoret). 9) S. Catharina junior (ved Pille IV SS). 12) S. Gertrud (nær Pille II N). 17) Absalon Nielsens Alter (nær Pille II NN). 18) Adam Bosens Alter (mellem Nr. 17 og 20). 20) Knud Nielsens Alter (v. S. a. Nr. 18). 24) Helligkorsalter (se Nr. 3). 25) Valdemar Atterdags Helligtrefoldighedsalter (ved Pille I S). 26) Dronning Margrethes Helligtrefoldighedsalter (ved Pille I N). 27) Helligtrekonger (ved Pille VII SS). 29) S. Johannes Evangelist og S. Benedikt Confessor (nær Pille II SS). 33) Kristi Legems Alter (ved Pille IV S). 34) S. Laurentius (ved Pille II N). 36) S. Magnus, se Nr. 3 (kun dets ældste Placering kendes). 38) S. Martin (Syd for Kannikekoret). 40) S. Nicolaus (ved Pille IV N). 41) S. Olav (Nord for Kannikekoret). 49) Vor Frue (Nord for Kannikekoret). 50) Vor Frue, magne imaginis (ved Pille VIII S ell. VIII N). 51) Niels Skaves Vor Frue Alter (nær Pille III SS). 52) Vor Frue (i Vor Frue Kapel). 53) S. Johannes (smst.). 54) S. Bartholomæus (smst.). 55) S. Antonius (smst.). 56) S. Laurentius? (i S. Laurentii Kapel). 57) S. Andreas? (i S. Andreas' Kapel). 58) S. Sigfrid? (i S. Sigfrids Kapel). 59) S. Catharina (i S. Catharina Rotas Kapel). 60) Vor Frue? (i Bethlehems Kapel). 61) De 10000 Riddere? (i de 10000 Ridderes Kapel). 62) Helligtrekonger? (i Helligtrekongers Kapel). 63) Helligtrefoldighed (smst.). 64) S. Anna (smst.). 65) Alle Sjæle (smst.). 66) S. Johannes Evangelist (smst.). 67) S. Christoffer? (i S. Christoffers Kapel). 68) S. Birgitta? (i S. Birgitte Kapel). 69) Hellig Kors? (smst.). 70) S. Johannes Evangelist (smst.).

71) »Det nye Alter« (smst.). — De følgende Altre er bestemt ved Kalkmalerier eller Murværk:

72) Kalkmaleri (ved nordre Korsarms Nordvæg). 73) Kalkmaleri (Pille IV S, maaske identisk med Nr. 33). 74) Fundament (Pille V S). 75) Kalkmaleri (Pille VI S). 76) Kalkmaleri (Pille VIN). 77) Vor Frue? (Pille VII N). 78) Kalkmaleri (nordre Korskrankemur, muligvis identisk med Nr. 41). 79) Jernkrog? (Pille IV N). 80) Jernkrog og Kalkmalerier (Pille IV S). 81—$3) Murværk (nordre Korsarmsgavl, muligvis identiske med Nr. 17, 18 og 20). 84—86) Murværk (ved søndre Korsarmsgavl, de 2 muligvis identiske med Nr. 29 og 51?). 87) Murværk (ved Pille II S).

Vi ved imidlertid, at der 1413 ved Erik af Pommerns højtidelige Begængelse for Dronning Margrethe blev sunget Messer for de døde ved 50 Altre[2]. Dette Tal behøver kun at være en »rund« Angivelse, men kan være rigtigt. Henimod Middelalderens Slutning har der sikkert været mellem 60 og 70 Altre spredt over hele Kirken, Kapellernes iberegnet.

Den ældste Notits om Altrenes Fjernelse stammer fra et Regnskab vistnok fra 1567, da Jens Murer arbejdede i Kirken i seks Søgnedage og brød de Altre ned, »som Stolene staar«, og murede Pillerne slette igen og murede ved Stolene. Men endnu midt i forrige Aarhundrede var der talrige Rester tilbage i Kirken i Form af opragende Fundamentrester, uregelmæssige Murlapninger, Spor efter Nicher, Jernkroge til Altertavler etc., men alt dette er omhyggeligt fjernet af Murmester Schledermann efter Steen Friis' Anvisninger, saaledes at det nu næsten er umuligt at finde et Spor endsige en bevaret Rest.

[1] De vigtigste Kilder til vor Viden om Altrene er, foruden de under hvert Alter nævnte Henvisninger, Domkirkens Jordebøger 1568 og 1614 samt Alterfortegnelserne hos Resen (der stammer fra 1569), Rørdam (Kildeskrifter II, 2 — fra 1580'erne), Bircherod (Suhm: Saml. I, 3 — formodentlig nogenlunde samtidig med Rørdams) og Paludan: De Templo etc. 1720. S. 23. [2] Se f. Eks. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 126 fl.

1) *S. Agathe,* nævnt 1484, laa i Domkirkens søndre Del. — Repertorium 30. Aug. 1484. — 1667. Beviser til søndre Parts Rgsk. (LA).

Allehelgens Alter, se Vor Frue Alter Nr. 51.

2) *S. Andreas,* nævnt i Domkirkens liber daticus under 11. April 1264, hvor det omtales, at Niels Juresøn havde oprettet et Alter mellem S. Andreas' og S. Thomas' Alter. Alle de tre Altres Plads er ukendt. 1343 blev S. Andreas Apostels Alter henlagt til Forbedring af Præbendet Janua. — C. A. Christensen: Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 370. — Arhnung S. 147 f.

3) *S. Annas Alter* (»retro chorum« ell. »bag Koret«); den tilføjede Stedsbenævnelse fik Alteret først efter Stiftelsen af et andet S. Annas Alter 1464 i Helligtrekongers Kapel (Nr. 64). Stiftet 1363 af Biskop Henrik Gertsen. Dets Plads angives i Domkirkens liber daticus (o. 1368) mellem S. Magni og Sakriste Alter. Da Sakriste Alter sandsynligvis er identisk med Helligkors Alter (Nr. 24), synes det naturligt at antage, at S. Annas Alter ogsaa i 1300'rne (før Koruddvidelsen mod Vest) har ligget i Bagkoret eller »det tredie Kor«, dvs. Vest for Kannikekoret; thi Helligkorsalterets normale Plads er i Hovedskibets Østende; se iøvrigt videre under Helligkorsalter S. 1626. —- Arhnung S. 198 (antager fejlagtigt med Steen Friis, at retro chorum er Betegnelsen for den Del af Koromgangen, der ligger Øst for Apsiden), sml. Elna Møller, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1950. S. 136. — Otto S. 85.

4) *Apostle, de tolv,* stiftet 1452 af Biskop Oluf Daa og viet Gud, Jomfru Maria og Vor Herres tolv Apostle. Alterets Plads var »midt paa Gulvet, vesterst«, og Bispens Grav, der vistnok var umiddelbart foran Alteret, siges i

AM. 838 4:0 at være »allernederst ved Trinene«; naar hertil kommer, at Alteret er opført i »søndre Parts« Regnskaber, og Petrus Olai har det »retro versus turrim« (tilbage mod Taarnet), kan Stedet med Steen Friis bestemmes til vestligst i Midtskibet ved Opgangen fra Vestibulen (det lille Rum mellem de 10 000 Ridderes og Catharina Rotas Kapel) til Kirken, nærmere bestemt ved Pille IX S. — Danske Magazin III, 225—29. — Suhm: Saml. I, 2 S. 166. — 1667. Beviser til søndre Parts Rgsk. (LA). — S. R. D. VII, 154. — Steen Friis 1851 S. 66.

5) *S. Barbara senior,* først omtalt med dette Navn hos Bircherod, mens Rørdam ikke har det i sin Alterfortegnelse. I Repertorierne nævnes S. Barbaras Alter oftere, tidligst 1466, men om det gælder Barbara senior eller junior, er uvist. — Sml. Kancelliets Brevbøger 12. Marts 1567 og Kronens Skøder 27. Nov. 1646. — Repertorium 2018, 5043, 6664, 9544, 9698.

6) *S. Barbara junior,* nævnt hos Resen S. 59, hvis »yngre Barnabas Alter« vel er Fejl for dette. Bircherod omtaler det som nedlagt, »siden Kongl. Mayts. Recess [1536] er udgangen«. Det har derfor sikkert været en privat Stiftelse.

[S. *Birgitta.* Det i Acta Pontificum Danica for 8. Maj 1475 nævnte S. Birgitte Alter hentyder sikkert til det af Johan Oxe stiftede Alter for S. Johannes Evangelist i S. Birgitte Kapel, sml. Nr. 70 S. 1634.]

7) *S. Catharina.* Kun nævnt i et Brev af 15. Jan. 1304, hvor en Skødning foretoges over »altare sanctissime virgine Katerine«. —• Arhnung S. 155.

8) *S. Catharina senior* (ved Koret), stiftet 1370 af Christoffer Eriksen. Alterets Plads har været i søndre Sideskib op mod Korskrankemuren, hvor Steen Friis 1857 afdækkede et Kalkmaleri (sml. S. 1583) fra o. 1520 af S. Catharina med Hjulet. Mens dette Kalkmaleri nu er forsvundet, er der, under dets Plads, bevaret et Skjold fra første Halvdel af 1400'rne. — 1470 skødede Anders Jepsen (Jeipss) af Særslev Gods til Hr. Henrik Henriksen paa Alterets Vegne, »for hvilket Alter Hr. Henrik vilkaarede sig at lade gøre S. Andree Billede«. — Arhnung S. 201. — Repertorium 4. April 1470.

9) *S. Catharina junior* (ved Vor Frue Kapel), stiftet 1436 af Niels Esbernsen Bille. Alterets Plads var i søndre Sideskib. 1525 nævnes, at det »staar uden for Vor Frue Kapel«, mens Rostg. placerer det uden for samme Kapels Dør, »som er lige ud for Alteret [dvs. den nuværende Altertavle før Flytningen] paa søndre Side«. — Repertorium 1. Maj 1436, sml. 4. April og 6. Juni 1437. — Erslev: Testamenter 208[5]. — AM. 38. 18, sml. 1667, Beviser til søndre Parts Rgsk. (LA).

S. Dionysius, se (S. Dionysius og) S. Vincent Nr. 48.

10) *S. Dorothea,* nævnt tidligst 1449. — Acta Pontificum Dan. 11. Jan. 1449.

11) *S. Erasmus,* maaske stiftet af Peder Rehberg, som 1472 »giver og skøder« en stor Mængde Gods til S. Erasmi Alter, til Ære for Gud, Jomfru Maria og S. Erasmus. — Repertorium 29. Sept. 1472.

12) *S. Gertrud,* nævnt 1501 som liggende »paa den nørre Side op til Muren næst neden for S. Laurentii Alter«, dvs. i nordre Korsarm op ad Korskrankemuren umiddelbart Vest for S. Laurentii Alter. — Repertorium 22. Jan. 1501.

13) *S. Gregorius,* tidligst nævnt i Resens Alterfortegnelse (S. 59), der, som ovenfor omtalt, stammer fra 1569.

14) Helgenen ukendt, kaldet *Niels Juresøns Alter,* stiftet af Kanniken Nicholaus Iurussøn, død 11. April 1264, »som oprettede og doterede et Alter mellem S. Andreas' og S. Thomas' Alter«. Alle de tre Altres Plads er ukendt — C. A. Christensen: Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 370.

15) Helgenen ukendt, kaldet *Jakob Nielsens Alter,* stiftet af eller for J. N., Ærkedegn og kgl. Kammermester, død 1278. Alteret omtales kun i Forbindelse med J. N.s Død, hvor det kaldes »samme Jakobs Alter«, og dets Plads er derfor ukendt. — Otto S. 54, sml. Arhnung S. 148.

16) Helgenen ukendt (S. Olav??), kaldet *Olav Torbernsens Alter,* stiftet af Dekanen Olavus Thurberni, som døde 1304, og om hvem det siges, at han doterede et Alter i Domkirken. Sml. Nr. 41. — Arhnung S. 156.

17) Helgenen ukendt, kaldet *Absalon Nielsens Alter,* stiftet af Ridder A. N. (Ulfeld), der døde 1305; nævnt i en Tilføjelse til Domkirkens liber daticus, hvor det hedder, at Adam Bosens Alter (Nr. 18) laa ved Kirkens nordlige Væg mellem Ridderne Absalon Nielsens og Knud Nielsens (Nr. 20) Altre. I Bartholins nylig fremdragne Afskrift af liber daticus omtales Alteret under 21. Jan. 1322 og betegnes som liggende norden ved Vor Frue Alter (»ex parte aqvilonari altaris beate Marie virginis«). — Arhnung S. 158.

Arhnungs Forsøg, S. 226, paa at knytte Absalon Nielsens Alter sammen med det endnu bevarede Majestasmaleri paa nordre Tværskibsvæg umuliggøres af den Omstændighed, at Kalkmaleriet ikke kan være yngre end o. 1250 (sml. S. 1574). Om Alterets Plads, se under Nr. 49.

18) Helgenen ukendt, kaldet *Adam Bosens Alter,* stiftet af Kanniken A. B., død 1312. I Domkirkens liber daticus angives det, at Alteret laa ved Kirkens nordlige Væg (»ad parietem septentrionalem«) mellem Ridderne Absalon Nielsens og Knud Nielsens Altre. — Arhnung S. 167.

19) Helgenen ukendt, kaldet *Oluf Bjørnsens Alter,* stiftet af Dekanen O. B., død 1313. — Arhnung S. 168.

20) Helgenen ukendt, kaldet *Knud Nielsens Alter,* stiftet i 1330'rne af Enken Elsef Jensdatter (død 1338) og Sønnen Niels Knudsen (død o. 1366). Om Pladsen se ovenfor under Adam Bosens Alter Nr. 18 og Absalon Nielsens Alter Nr. 17. — Arhnung S. 170. — Otto S. 65.

Efter at S. Thomas' Alter er paavist som selvstændigt Alter allerede 1264 (sml. Nr. 45) kan Arhnungs Henførelse af Knud Nielsens Alter til denne Apostel ikke opretholdes.

21) Helgenen og Stifteren ukendt, kun kendt under Benævnelsen »*det nye Altera* (»novum altare«) og nævnt i et Brev, der maa stamme fra o. 1345, og

hvor der tales om det nye Alter, der skal opføres (construendi) af Indbyggerne paa Sjælland. — Ogsaa i S. Birgitte Kapel er der Tale om et Alter, der ligeledes kun kendes under Betegnelsen Novum altare (se Nr. 71); men da dette først nævnes sent i 1500'rne, er de ikke identiske. — Arhnung S. 176.

22) Helgenen og Stifteren ukendt, kaldet *Kalentegildets Alter,* nævnt tidligst 1389. — Arhnung S. 215. — Om Kalentehuset, se S. 1303 f. Note 17.

23) *Hellig aands alter,* vistnok stiftet af Bisp Jens Hind, død 1330; i sit Testamente skænkede han Halvdelen af sit fædrene Gods til Underhold af nogle Præbendeskolarer ved S. Laurentius i Roskilde paa Betingelse af, at der blev opført et Alter i Domkirken. — Carl Neergaard i Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 460, sml. Arhnung S. 168.

24) *Hellig kor s alter,* ogsaa (1499) kaldet *Sakriste Alter,* aabenbart fordi visse Messer sorterede under Sakristanen. Den første Benævnelse (altar s. crucis) findes tidligst i en Brevregest 1348, den anden o. 1368, da det i Domkirkens liber daticus hedder, at S. Annas Alter laa mellem S. Magni og Sakriste Alter.

Helligkorsalteret — ogsaa i Almindelighed kaldet Lægmandsalteret — havde i Middelalderen sin faste Plads midt paa Gulvet i Hovedskibets Østende, umiddelbart Vest for Koret (Korene), tilgængeligt for Menigheden. Ifølge Meddelelsen i liber daticus synes Roskilde Domkirkes Helligkorsalter imidlertid at have haft Plads i selve »det tredie Kor«, dvs. under Lektorieskranken (sml. S. 1417), en Plads hvortil der er flere Paralleler. S. Annas Alter betegnes nemlig (sml. Nr. 3) efter 1464 som liggende i Bagkoret (retrochorum), dvs. Vest for Kannikekoret, og da det allerede i 1300'rne nævnes som liggende mellem S. Magni Alter og Helligkorsalter (Sakriste Alter), tør man antage, at disse tre Altre i alt Fald indtil Korudvidelsen 1420 havde Plads i »det tredie Kor« eller Retrokoret. Efter den Tid er Alteret formodentlig blevet flyttet ud paa Gulvet foran det nye Lektorium, idet der under dette sikkert kun har været Plads til S. Annas Alter.

Det Kors, der nødvendigvis maa have hørt til Helligkorsalteret, er aldrig nævnt i Kilderne. Det kan være gaaet til Grunde ved Korudvidelsen, men den Mulighed kan ikke afvises, at det store Krucifiks, af hvilket endnu en Del af Hovedet er bevaret, og som (sml. S. 1671) i 1600'rne hang mellem Høj- og Kannikekor, oprindelig har været knyttet til Helligkorsalteret. — Arhnung S. 182 (Pladsen misforstaaet). — I Acta Pontificum Danica 12. Aug. 1499 tales om: »Sancte crucis Sacristige nuncupatum altare« (»Helligkorsalteret kaldet Sacristige«). — Om Helligkorsalterets Placering i Rummet under Lektorieskranken, se Braun: Altar I, 406.

Om et Helligkorsalter i S. Birgitte Kapel, se Nr. 69.

25) *Helligtrefoldighed,* stiftet af Valdemar 4. Atterdag i Anledning af Sønnen Christofîers Død 1363, men vistnok først grundlagt 1374. Om Alterets

Plads oplyser Domkirkens liber daticus, at det laa ved Siden af (iuxta) Højalteret, og da Dronning Margrethes Helligtrefoldighedsalter (Nr. 26) laa ved Højalterets nordøstligste Pille, har Valdemars sikkert haft Plads ved den sydøstligste. Ifølge Steen Friis konstateredes ved begge de nævnte Piller Afbrydninger af Søjlebundterne til en Højde af 4 Alen over Gulvet. Angaaende den til Alteret hørende Tavle med Marias Himmelkroning, se S. 1658. — Arhnung S. 190. — Steen Friis i Ny Kirkehist. Saml. II, 2 S. 592.

26) *Helligtrefoldighed,* stiftet 1393 af Dronning Margrethe »i Roskilde Kor hos vor Broders Grav«. Ud fra Beskrivelserne i Højkoret hos Rostg. og Thott m. fl. ses det, at Alteret har haft Plads ved Korets nordøstligste Pille som Pendant til Valdemars Helligtrefoldighedsalter (Nr. 25), hvor Steen Friis som her nævnt fandt »Afbrydninger af Søjlebundterne«. Ang. den til Alteret hørende Tavle med Marias Himmelkroning, se S. 1658. — Arhnung S. 216.

Om et tredie Helligtrefoldighedsalter i Helligtrekongers Kapel, se Nr. 63.

27) *Helligtrekonger,* ogsaa kaldet *Josef Magnussens Alter,* stiftet af Borgere og Raad i Lund som Sonebod for Mordet paa Ridder J. M. 1301. Alterets Plads var i søndre Sideskib »uden for det kongelige Kapel« (Christiern I.s Kapel), vistnok i umiddelbar Nærhed af Gravstenen for Bo Madsen (Nr. 29 4. Bind), Alterets Besidder i sidste Halvdel af 1400'rne. — Arhnung S. 161.

28) *Ivo,* nævnt bl. a. 1454. Bircherod angiver Stigotus, dvs. Biskop Stig ell. Stygge (1278—80) som Alterets Grundlægger. — Repertorium 5. Juni 1454.

29) *S. Johannes Evangelist og S. Benedikt Confessor,* stiftet af Dekanen Magister Benedictus, død 1271. Det omtales som Regel blot med Johannes' Navn og (efter 1488) med Tilføjelsen »ved Koret«, for at holde det ude fra 5. Johannes Evangelistalteret i S. Birgitte Kapel (Nr. 70), men i et Brev af 31. Okt. 1352 betegnes det med begge Helgennavne. Det nævnes endnu i Domkirkens Regnskaber for 1667, hvoraf det fremgaar, at det laa i Kirkens »søndre Part«. Steen Friis antog, at det havde været det østligste under Midtvinduet i søndre Korsarm, hvor han fremdrog to Alternicher; det andet var Niels Skaves Vor Frue Alter (Nr. 51). — Arhnung S. 147. Da Alteret er nævnt i søndre Parts Rgsk., holder A.s Formodninger om dets Plads ikke Stik. — Steen Friis: Ny Kirkehist. Saml. II. 1860. S. 594.

Et Alter for *Josef* omtales uden Kildeangivelse af Paludan S. 23.

30) S. *Jørgen* (altare S. Georgii), nævnt bl. a. 1433. — Repertorium 11. Nov. 1433.

31) *Knud Hertug,* nævnt 1529 i Lage Urnes Testamente (altar sancti Canuti ducis). Sandsynligvis hørte den S. 1661 som Nr. 5 nævnte Tavle med den harniskklædte Helgen til Alteret. Dennes ældst kendte Plads var paa den vestlige Korskrankemur. — Danske Magazin 3. R. III, 213 f.

32) *Knud Konge* (Knudsgildets Alter), nævnt første Gang 1368 med Be-

tegneisen »altare sancti Kanuti regis et martyris«. Hos Bircherod omtales Alteret som nedlagt »siden Kongl. Mayts. Recess [1536] er udgangen«, og det har derfor uden Tvivl været en privat Stiftelse. — Arhnung sammenblander S. 197 Knud Konges og Knud Hertugs Altre.

33) *Kristi Legems Alter* nævnes kun i de efterreformatoriske Alterfortegnelser, men det har maaske haft Plads op ad Vestsiden paa Pille IV S, hvis Kalkmaleri af Kristus som Smertensmand (S. 1586) fra Slutningen af 1300'rne kan have været knyttet til et Kristi Legemsalter (sml. Nr. 73). — Sml. ogsaa Kronens Skøder 20. April 1561.

34) *S. Laurentius,* tidligst nævnt i en Brevregest 1348; senere Kilder (Rørdam, Bircherod) kalder det S. Laurits »uden Kapellen« (dvs. i Modsætning til Alteret i S. Laurentii Kapel (Nr. 56). 1501 oplyser et Brev, at Alteret laa »paa den nørre Side op til Muren næst oven S. Gertrudis Alter«, d. e. i nordre Korsarm op mod Skillemuren til Kannikekoret eller Pille Nr. II N, hvor et Kalkmaleri paa Vestsiden af Pillen fra 1275—1300 (sml. S. 1584), forestillende Helgenen med Risten, endnu angiver dets Plads. — Arhnung S. 180. — Repertorium 22. Jan. 1501. — Bircherods Fortegnelse har som Nr. 34: Laurentii extra capellam et Antonii (sml. ndf. Nr. 55).

35) *S. Lucius* (Luciusgildets Alter). Stiftet o. 1365 af Ridder Peder Nielsen til Skjoldenæs. Alterets Plads er ukendt, men det er troligt, at den S. 1658 nævnte Tavle med Fremstillingen af Pave Lucii Halshugning og Hoveds Overførelse har hørt til Alteret. Dens ældst kendte Plads, paa Indersiden af den vestlige Korskrankemur, kan imidlertid ikke angive Alterets Sted, idet dette Parti af Skrankemuren stammer fra Tiden o. 1400. Til Alteret knyttedes det o. 1483 oprettede S. Luciusgilde. — Arhnung S. 192. — Henry Petersen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874. S. 421 f.

36) *S. Magnus,* nævnt første Gang 1288. Det havde ifølge Domkirkens liber daticus Plads ved Siden af S. Annas Alter (Nr. 3); se iøvr. Helligkors Alter Nr. 24. Om en †Magnusfigur, se S. 1663. —Arhnung S. 149. — Otto S. 85.

[Det i Kronens Skøder 20. Febr. 1580 nævnte *S. Mauritii Alter* er Fejl for S. Magni Alter.]

37) *S. Maria Magdalene,* tidligst nævnt 1413, da Borgmester Jep Pedersen skænkede Alteret Gods til Ære for Gud, Jomfru Maria, S. Lucius og S. Maria Magdalene, og maaske stiftet af J. P. En Kalk fra dette Alter findes nu i Kirke-Eskilstrup Kirke (Merløse Hrd., Holbæk Amt). — Arhnung S. 219. — Henry Petersen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 118 f.

38) *S. Martin,* stiftet af Magister Morten Mogensen (Martinus Dacus) 1303. Alteret har muligvis haft Plads ved søndre Korskrankemurs Sydside under det nu forsvundne Kalkmaleri af S. Martin (S. 1584). — Arhnung S. 152, med Litteraturhenvisninger om Stifteren.

39) *S. Mikael,* tidligst omtalt 1265. — Arhnung S. 147.

40) *S. Nicolaus,* stiftet o. 1385 af Bent Byg ifølge testamentarisk Bestemmelse af hans 1378 afdøde Svoger Erik Nielsen [Saltensee] til Hørningsholm. Alteret har sikkert haft Plads i Midtskibet, Sydvest for Pille IV N under det Saltensee-Vaaben, der ses paa Højkirkemuren (S. 1590) lidt Vest for Arkaden her. — Arhnung S. 210.

41) *S. Olav,* nævnt 1465, beliggende i Domkirkens nordlige Del; sml. Nr. 16 og Nr. 78. — Repertorium 18. Jan. 1465. Arhnung S. 231 Note 459.

42) *S. Paulus,* nævnt 1453. — Repertorium 18. Juni 1453.

43) *S. Peder,* stiftet 1435 af Niels Tygesen (Nicolaus Tuconis, sml. Gravsten Nr. 28 i 4. Bind). — Repertorium 29. Juli 1435.

Sakristialter, en anden Benævnelse paa Helligkorsalteret Nr. 24 S. 1626.

44) *S. Severinus.* 1492 stiftede og funderede Jep Mikkelsen og hans Hustru Thale Jensdatter et Vikarie til S. Severini Alter. Bircherod omtaler Alteret som nedlagt, »siden Kongl. Mayts. Recess [1536] er udgangen«. Det har derfor sikkert været en privat Stiftelse. — Repertorium Nr. 7319 Dag? 1492.

45) *S. Thomas Apostel,* nævnt 1264 i Domkirkens liber daticus under Omtale af Niels Juresen (Nicholaus Iurussun), som oprettede og udstyrede et Alter (Nr. 14) imellem S. Andreas' og S. Thomas' Alter. Alle de tre Altres Plads er ukendt — C. A. Christensen: Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 370.

46) *S. Thomas af Canterbury,* nævnt 1487, da Gods skødedes Gud, Jomfru Maria og Hr. S. Thome Ærkebiskop af Cantelbery til Lov ... til S. Thome af Cantelbery Alter. — Repertorium 21. Juli 1487.

47) *S. Vilhelm,* stiftet 1345, men vistnok først bragt i Stand 1348, af evig Vikar Laurids Nielsen Toddæ som Sonealter, fordi hans Broder havde dræbt Ivar Jensen til Bodum. — Arhnung S. 179.

48) *S. Dionysius og S. Vincent,* som Regel kun benævnt med den sidste Helgens Navn, stiftet 1349 af Ærkedegn Magister Hemming. Alterets Plads har ifølge Kirkeregnskaberne været i Kirkens søndre Del. — Arhnung S. 183. — 1667. Beviser til søndre Parts Rgsk. (LA).

49) *Vor Frue,* nævnt 1267 i Domkirkens liber daticus, under Omtale af Dødsdatoen (14. Febr.) for Esbern Snares Datter, Ingeborg af Kalundborg, som skænkede et Bol (unum mansum terre in Hærthingløse [Herringløse]) til Jomfru Marias Alter. Af en Notits sammesteds fra 21. Jan. 1322 fremgaar, at det laa Syd for Absalon Nielsens Alter (Nr. 17). Senere optræder Alteret under Navnene (Vor Frue Alter, som kaldes) Primæ eller Peblinge Alter; det sidste Navn havde det faaet, efter at Dronning Margrethe 1396 havde bestemt, at hendes og hendes Forældres Aartid skulde holdes, ved at Peblingene sang Vor Frues Lov for Vor Frue Alter, og Prima er den latinske Betegnelse for den underste (første) Klasse i Domskolen.

Da Alteret nævnes saa tidligt som 1267, har det formentlig haft Plads i Domkirkens Østparti (sml. S. 1310, 1320), og da det laa Syd for Absalon Nielsens Alter, hvis Plads var ved »den nordre Væg«, er der næppe andre Muligheder end at søge Absalon Nielsens Alter ved nordre Korsarms Gavlmur og følgelig Yor Frue lige overfor, op ad Korets nordre Skrankemur. Den Mulighed kan da næppe afvises, at det †Kalkmaleri fra o. 1450 — 1500, der S. 1583 henføres til mater misericordiæ, har angivet Vor Frue Alters Plads, idet det kan have været en Genopmaling af et ældre Billede, eller en Erstatning for en ældre Figur. — Betegnelsen Primæ træffes tidligst i Repertorium 28. Aug. 1451, sml. 18. Okt. 1484, mens Navnet Peblingealter først forekommer i Kancelliets Brevboger 2. Maj 1555, sml. ogsaa Rørdams Alterfortegnelse. — C. A. Christensen: Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 371 og 373 med Note 6.

50) *Vor Frue,* ogsaa kaldet *magne imaginis* (»det store Billedes«) *Alter,* stiftet 1337 af Provsten Magister Henrik af Nestved, død 1342. 1337 fik han Biskoppens Tilladelse til at stifte et Alter »in loco ante ymaginem b. Marie virg., que est in medio ecclesie circa fontem« (»paa Stedet foran Billedet af den hellige Jomfru Maria, som er midt i Kirken — dvs. i Midtskibet — nær Fonten«). Dette store Billede har enten været et Kalkmaleri eller snarere en Træfigur, og da Fonten i Middelalderen har haft Plads i Kirkens Vestende, nær Hovedindgangen, har Alterets Plads altsaa været her, formentlig ved Pille Nr. VIII S eller N, idet Steen Friis i sin Dagbog for 22. Juli 1861 skriver, at Alternicherne paa de to vestlige Piller i Langhuset paa Nordsiden og den vestligste paa Sydsiden dannede en Cavitet, der var $2^{1}/_{i}$ Alen høj og gik en god Alen ind i Pillemuren, hvor Bunden var pudset. — Arhnung S. 172. — Otto S. 124. — C. A. Christensen: Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 375 og 376 med Note 1. ———En Stedsangivelse for Alteret findes ogsaa i Repertorium 12. Nov. 1419, der omtaler, at Dronning Margrethe har stiftet en Messe ved altare magne imaginis virg. in medio pavimenti, et andet Udtryk for Midtskibet.

51) *Vor Frue,* ogsaa undertiden kaldet *Allehelgens Alter,* stiftet i Begyndelsen af 1490'erne af Biskop Niels Skave og viet Jesus Kristus, Jomfru Maria og alle Helgener, beliggende »ved den søndre Side [dvs. i søndre Korsarm] vesten, næst op til Kapitels Dør«. Her opdagede Steen Friis under Restaureringerne 1860 Resterne af to Alternicher (sml. Nr. 29), der skar sig op i den laveste Del af Vinduesrammen af det midterste Vindue; i den vestre — foran hvilken Niels Skaves Gravsten (Nr. 30) endnu ligger — fandt han Rester af en kalkmalet Engel, der dog efter den bevarede Kalke maa være fra o. 1300 (sml. S. 1589). Hos Peder Olsen hedder det, at Niels Skave begravedes ved det af ham stiftede Alter »beate virginis in sole«, mens Suhms Oplysning lyder: ». . . begrafuet hos Vor Frue Alter, som hun staaer i Solgispell . . .«

Paa Alteret har der da staaet en Tavle eller en Figur, forestillende Jomfru Maria i Solgisel. — Repertorium 14. Marts 1494, sml. 3. Febr. 1495 og 3. Febr. 1497, 19. April 1499. — Steen Friis: Dagbog 1860, sml. Kirkehist. Saml. 1860. S. 594. — S. R. D. VII, 155 [Petrus Olai], sml. 162. — Suhm: Saml. I, 2 S. 169.

Om andre †Altre for *Vor Frue,* se Nr. 52, Nr. 60 og Nr. 77.

†Altre i Kapeller.

†Vor Frue Kapel (S. 1497) har haft fire, til forskellig Tid stiftede Altre, for Vor Frue, S. Johannes, S. Bartholomæus og S. Antonius.

52) *Vor Frue Alter,* stiftet 1310, samtidig med Kapellet, af Biskop Oluf, med Relikvier af Maria Magdalene, S. Andreas og Hellig Olav. Dets relative Plads fremgaar af en Notits fra 1514, hvor der tales om det sønderste Skab standende imellem Vor Frues og S. Bartholomæi Alter. —- Repertorium 11. Juni 1310, sml. 22. Juli 1312 og 28. Marts 1315. — Langebeks Diplomatarium 22. Febr. 1514.

53) *S. Johannes'* eller *S. Hans' Alter,* stiftet 1419 af Dekanen Laurids Jensen. — Acta Pontificum Danica II, 289, 19. Marts 1419.

54) *S. Bartholomæi Alter,* stiftet 1421 af Kanniken Peder Stegh og hans Moder Christina Pedersdatter, Aage (Avo) Steghs Enke, og viet Jomfru Maria og S. Bartholomæus. 1431 oprettede Stifterne et evigt Vikarie ved det alt stiftede Alter. Bircherod omtaler det som nedlagt, »siden Kongl. Mayts. Recess [1536] er udgangen«, dvs. Godset er blevet tilbagekrævet af Stifternes Arvinger. Ang. Beliggenhed, se ovfr. under Vor Frue Alter Nr. 52. — Repertorium 6. Dec. 1393. — Erslev: Testamenter S. 193[5], sml. Otto S. 102 Note 102, Repertorium 17. Juli 1431. 8. Juni 1435.

55) *S. Antonii Alter,* nævnt 1508 som nylig stiftet af Henning Gris, Anne Arvidsdatter og Oluf Daa paa Ravnstrup. Senere er dets Gods maaske lagt sammen med S. Laurentiusalterets (Nr. 34), idet Bircherod som Nr. 34 i sin Fortegnelse har: »Laurentii extra Capellam et Antonii«. Repertorium 4. April 1508. — Til Bircherods Angivelse sml. ogsaa Kancelliets Brevbøger 22. Marts 1570 og Jordebogen 1614: Altar Laurentii et Antonii. — Ang. visse Krav paa Altergods efter Reformationen, se Kane. Brevbøger 26. Aug. 1559.

†S. Laurentii Kapel (S. 1500) har vistnok kun haft eet Alter, hvis Navn ikke kendes; det har dog sikkert ligesom Kapellet været viet til Jomfru Maria og S. Laurentius.

56) *S. Laurentii*(?) *Alter,* stiftet o. 1384 af Biskop Niels Jakobsen Ulfeld, der kun omtaler Alteret som »vort Alter«. — Repertorium 9. April 1384, sml. Arhnung S. 246.

S. Andreas' Kapel (S. 1458) har vistnok kun haft eet Alter.

57) *S. Andreas'*[11] (?) *Alter.* Et Alter af dette Navn i Kapellet nævnes intetsteds, men Kapellets Gods er opført saavel i Rørdams som i Bircherods Alterlister. Alteret har vel derfor, som venteligt, haft samme Navn som Kapellet og er formodentlig stiftet samtidig med dette 1396 af Medlemmer af Familien Lunge. Dets Plads har været ved Østvæggen (S. 1459) — Sml. Arhnung S. 251.

S. Sigfrids Kapel (nordre Taarnrum S. 1491) har næppe kunnet rumme mere end eet Alter.

58) *S. Sigfrids*(?) *Alter.* Altre i dette Kapel er ikke omtalt i Kilderne; det er dog givet, at Biskop Peder Lodehat har stiftet et Alter 1406 samtidig med Kapellet; det har da formodentlig baaret samme Navn som Kapellet, hvad der kan være Grunden til, at vi aldrig hører Tale om det.

†S. Catharina Rotas Kapel (S. 1494, ved Siden af S. Sigfrids Kapel) har næppe haft mere end eet Alter.

59) *S. Catharinas Alter.* Under Omtalen af Ridder Jens Andersens Død 1408 meddeler Domkirkens liber daticus, at han havde grundlagt S. Catharinas Alter (altare beate Katrine virginis) i den ærværdige Fader, Roskildebispen Hr. Peder [Lodehats] Kapel. Ifølge Steen Friis laa Alteret i Kapellets nordøstre Hjørne. — Repertorium 2. Juni 1406, sml. 18. Maj 1413. — Otto S. 98. — Arhnung S. 290. — C. A. Christensen: Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 379 f. — Steen Friis 1851—52 S. 176. — Arhnungs Antagelse, at der aldrig skulde være opført noget selvstændigt Kapel for S. Catharina, og at Alteret derfor skulde være anbragt i S. Sigfrids Kapel, modbevises saavel af de utvetydige Beviser for Kapellets Eksistens (sml. S. 1494) som af Steen Friis' Paavisning af Alterets Rester.

Bethlehems Kapel (S. 1492) har næppe rummet mere end eet Alter.

60) *Vor FrueÇ!) Alter,* stiftet 1411, samtidig med Kapellet, af Dronning Margrethe paa Ridder Abraham Brodersen [Baads] Vegne. Noget Navn er ikke overleveret, men det har muligvis været viet Vor Frue ligesom Kapellet, der i Modsætning til det 1310 stiftede »større« Vor Frue Kapel kaldtes »det mindre«. — Kirkehist. Saml. 3. R. III, 374. — P. von Möller: Bidrag till Hallands historia I. 1874. S. 321 f., sml. Arhnung S. 293.

†De 10 000 Ridderes Kapel (S. 1495) har vistnok kun rummet eet Alter. Ifølge Buch (S. 87) var der paa Kapellets Mur malet en Indskrift, der meddelte, at Alteret var stiftet ... ad honorem sanctorum martyrum etc. (»til Ære for de [10 000] hellige Martyrer«).

61) *De 10 000 Ridderes* (?) *Alter,* stiftet af Biskop Jens Andersen (død 1431) i Kapellet af samme Navn, hvor han fik sin Grav. Ang. Alternichen, sml. Nr. 50. — Otto S. 105. — S. R. D. VII, 154 (Petrus Olai).

Helligtrekongers Kapel (S. 1469). Samtidig med Kapellets Stiftelse 1464 oprettedes tre Altre »den hellige Trefoldighed, Jomfru Maria, S. Anna, S. Birgitte, de hellige tre Konger og alle Guds Helgene ... til Lov, Hæder og Ære«,

nemlig Hovedalteret, Trefoldighedsalteret og S. Annas Alter; senere forøgedes Altrenes Antal med endnu to: Alle Sjæles Alter og S. Johannes Evangelists Alter. — Diplomatarium Christierni Primi, ved Hans Knudsen, udg. af C. F. Wegener. 1856. S. 159, sml. Werlaufî: De hellige tre Kongers Kapel. 1849. S. 3 fî.

62) Hovedalteret, hvis Navn ikke er overleveret, har sikkert været viet *de hellige tre Konger.* Det har vel haft Plads ved Østvæggens Hvælvingspille og været flankeret af de to følgende Altre, der da har ligget foran hver sin Niche. — Paludan har vel kun delvis Ret, naar han i De templo . . .S. Lucii. 1720—22. S. 26 siger, at Hovedalteret var viet Jomfru Maria; Alteret har sandsynligvis ogsaa været viet hende, men Hovednavnet har utvivlsomt været det samme som Kapellets.

63) *Den hellige Trefoldigheds Alter* har sikkert ligget foran Nichen Nord for Hovedalteret, sml. Nr. 65.

64) *S. Annas Alter* har formodentlig ligget foran Nichen Syd for Hovedalteret, eftersom det følgende Alter, der var viet alle Sjæle laa »næst nedenfor«, dvs. Vest for (sml. Nr. 12 og 34).

65) *Alle Sjæles Alter,* stiftet 21. Nov. 1487 af Dronning Dorothea og dette Aar omtalt som et nyt Alter. »Det skal vies til Jomfru Maria og S. Johannes Evangelist og kaldes alle kristne Sjæles Alter«. Det laa næst neden for S. Annas Alter, og har sikkert været prydet med den S. 1662 omtalte Altertavle, tabula aurea. — NKS. 718 fol. S. 14, sml. S. R. D. VI, 596.

66) *S. Johannes Evangelists Alter,* stiftet 1487 af Kong Hans; dets Plads var »midt paa Gulvet«. »Hans Nades Altere« i Roskilde nævnes allerede 31. Juli 1487, og 1502 gav Kongen Privilegier for Alterets Vikar. — Danske Magazin 4. R. I, 88, A. M. 27. 11. —- S. R. D. VI, 595 f., sml. Acta Pontificum Danica V, 243, 16. Febr. 1499. — Repertorium 1. Aug. 1502, sml. 20. Dec. 1503.

†S. Christoffers Kapel (S. 1502) har mindst haft eet Alter:

67) *S. Christoffers* (?) *Alter.* Der er aldrig omtalt noget Alter i dette Kapel, som almindeligvis benævnes med Stifterindens Navn, men i alt Fald i Repertorium 27. Sept. 1482 omtales som capella S. Christofori, hvorfor det er sandsynligt, at Alteret har været viet til samme Helgen. Bircherod nævner Kapellet under Overskriften: »Efterskrevne vare og[saa] Vicarier, men af Adelen blev nedlagt siden Kongl. Mayts. Recess [1536] er udgangen«. Alter- (og Kapelgodset) er da i Lighed med de andre private Stiftelser blevet tilbagekrævet af de paagældende Slægter efter Reformationen. — Suhm: Saml. I, 3 S. 120.

S. Birgitte Kapel (S. 1485) har rummet tre eller fire Altre[1]:

68) *S. Birgitte* (?) *Alter.* Ligesom ved en Del af de foregaaende Kapeller beretter Kilderne heller ikke her om Hovedalteret, formodentlig fordi det har

baaret samme Navn som Kapellet og er stiftet samtidig med dette (i dette Tilfælde før 1475). Et Afladsbrev fra 1475 nævner ganske vist det af Johan Oxe stiftede S. Birgitte Alter; men her drejer det sig sikkert om en Forveksling med S. Johannes Evangelists Alter Nr. 70.

69) *Hellig Kors Altert,* nævnt eneste Gang 1485. Muligvis foreligger ogsaa her en Misforstaaelse, selv om det vel ikke er utænkeligt, at ogsaa et Kapel kunde have et Alter af dette Navn.

70) *S. Johannes Evangelists Alter,* nævnt 1488 som stiftet af Johan Oxe; det omtales i Bircherods Alterliste som nedlagt, »siden Kongl. Mayts. Recess [1536] er udgangen«, idet Godset formentlig er blevet tilbagekrævet af Slægten.

71) Helgenen ukendt, nævnt som *movum altare*« (»det nye Alter«) i Bircherods Liste over nedlagte Altre; det har da sikkert været et privat Alter.

^cta Pontificum Danica IV, 113, 8. Maj 1475. — Repertorium 24. Juni 1485. — Acta Pontificum Danica IV, 414, 4. Maj 1488, sml. Arhnung S. 148 Note 42.

†*Altre, bestemt ved Kalkmalerier eller Murværk.*

Foruden de †Altre, hvis Tilstedeværelse kendes fra skriftlige Kilder, er der dels ved Gravninger, dels ved Fund af Kalkmalerier konstateret adskillige Alterrester. De forøger næppe de allerede nævnte Altres Tal, idet de sandsynligvis indgaar blandt dem, hvis Plads ikke lader sig bestemme gennem Kilderne. Det drejer sig om følgende:

72) I nordre Korsarm, ved Nordvæggen, markeres et †Alter af et lille, romansk Kalkmaleri fra o. 1250: Kristus som Verdensdommer omgivet af Evangelistsymbolerne (sml. S. 1573). Herunder er Malingen nu ganske ødelagt, men der har muligvis været Tale om Marias Død. — Sml. Arhnung S. 224. Kalkmaleriet kan imidlertid ikke være saa sent som antaget her.

73) Vest for Pille Nr. IV S. En Biskop (S. 1586), der ikke kan være Helgen, da han mangler Glorie, hvorfor det maa være en Fremstilling af en af Stiftets egne Bisper, enten Henrik Geertsen (død 1368) eller Niels Jepsen (død 1395). Under Billedet af Bispen ses Kristus som Smertensmand og over ham Naadestolen. Af de seks flankerende Billeder er kun de to nærmeste bevaret, S. Lucius i Nord og S. Olav i Syd. Ved Siden af Hellig Olav har der ifølge en Indskrift været et Billede af S. Veronica; men Bogstaverne er muligvis forkert opmalede. Maaske har her været et Kristi Legems Alter (sml. Nr. 33).

74) Paa Vestsiden af Pille Nr. V S. Syd og Vest for Pillen ses paa Langeland-Mathiesens Opmaalinger et Fundament af Granitsten, som kan have baaret et Alter, idet der er et tydeligt Skel mellem dette og selve Pillens Fundamenter. Endvidere lod Steen Friis her nedtage »en Muurpille i Cathedralskolens Stol, som tidligere har tjent til Alterstøtte«; denne Pille ses baade paa Meldahls Plan 1852 og Langeland-Mathiesens Opmaalinger. Samtidig med Pillens Ned-

tagelse fremdroges et Kalkmaleri paa Lisenen indad mod Midtskibet: Den tronende Kristus, Majestas Domini, omgivet af Evangelistsymbolerne (S. 1586), der tilintetgjordes; efter Kornerups Kopi (Fig. 250) maa det være fra 1300—50. — Maaske har der da været to Altre ved Pillen. Om en mulig Grav under Alteret, se Middelalderlige Grave Nr. 68, 4. Bind. — Langeland-Mathiesens Opmaalinger Nr. 18 E og 19 E, Pille XIX. — Arhnung S. 226. — Steen Friis betegner i sin Dagbog Pillen som 6te Hovedpille mod V (sml. samme 1851—52 S. 257 Note 30).

75) Vest for Pille Nr. VI S (Prædikestolspillen) markeres et †Alter af de endnu bevarede Kalkmalerier fra o. 1300 paa Pillens Vestside (S. 1585): Kristus som Verdensdommer flankeret af to Helgener, af hvilke man ser en Helgenkonge mod Syd, mens kun ubestemmelige Rester af Nordfiguren er bevaret. Syd for Helgenkongen ses et yngre Maleri af en elegant klædt Helgeninde. Ifølge Steen Friis var den nu udmurede Alterniche mellem vestre og søndre Lisén. Der var store Kampesten som Fundament for Alteret.

Arhnung søger S. 229 fî. at identificere Alteret med det o. 1310 stiftede Helligtrekongersalter (Nr. 27); men Begrundelsen er næppe holdbar.

76) Vest for Pille VI N markeredes et †Alter af et 1861 fremdraget gotisk Kalkmaleri af en ubestemmelig Helgen (S. 1589). Ifølge Steen Friis var den nu udmurede Alterniche mellem vestre og nordre Lisén. — Steen Friis: Dagbog Sept. 1861. — Arhnung S. 233.

77) Vor Frue Alter(?). Paa Østsiden af Pille Nr. VII N markeres et †Alter af det her bevarede Kalkmaleri, Maria med Barnet, fra før 1300 (jfr. S. 1589); ingen af de ovenfor nævnte Vor Frue Altre (Nr. 49—51) kan sættes i Forbindelse med Maleriet.

Arhnung S. 233. Den her nævnte Mulighed, at Billedet skulde have Tilknytning til Nr. 50 (magne imaginis), holder næppe Stik, især af den Grund, at dette Alter laa »circa fontem«, og her kan Fonten sikkert aldrig have staaet.

78) Foran de tre Nicher vestligt paa Nordsiden af nordre Korskrankemur har der været eet eller flere Altre, men de ret uanselige Kalkmalerier, en Konge, en flyvende Fugl med Glorie, et Skjold, giver intet Fingerpeg om den eventuelle Alterhelgen, med mindre Kongen skulde være S. Olav (hvis Alter, Nr. 41, laa i Domkirkens nordre Part) eller S. Knud. Snarere har Hellig Olavs Alter været knyttet til det forsvundne Maleri af en skægget Konge, der omtales S. 1582. Ved denne Mur maa desuden det som Nr. 49 nævnte Vor Frue Alter antages at have ligget. — Arhnung S. 235.

79—80) Paa Pille IV N og S markerede en stor Jernkrog ifølge Steen Friis en tidligere Altertavle. Paa Pille IV S er der desuden Kalkmalerier (S. 1586), muligvis knyttet til flere Altre. — Steen Friis. 1851—52. S. 257 Note 30.

81—87) Ved Fjernelsen af den murede Skammel langs Ydermurene i Koret (dvs. Korsarmenes Lukkemure) fandtes paa Nordsiden Kampesten i

Grunden paa tre Steder, hvor der havde staaet Altre (formentlig de som Nr. 17, 18 og 20 nævnte), og i søndre Gang paa fire Steder, de tre under den murede Skammel, den fjerde ved Klokkerens Skabsdøre ved Pillen op mod Kormuren. — Steen Friis: Dagbog 1858.

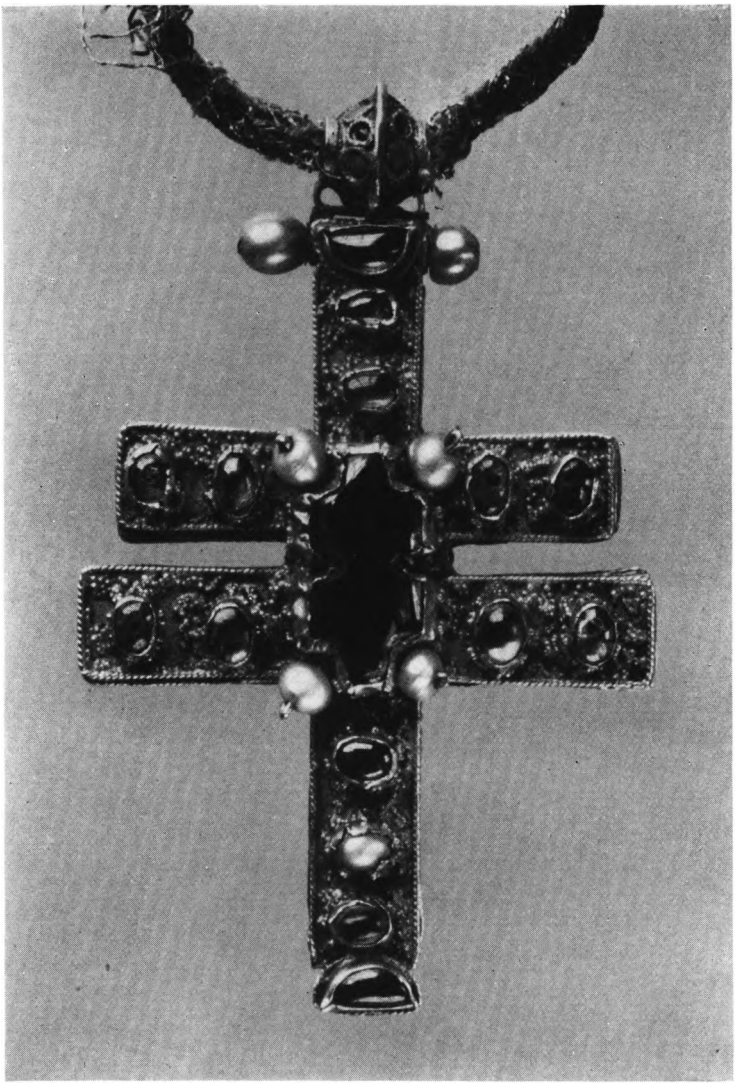
Relikvier og Relikviegemmer.

Foruden de Relikvier, som var nedlagt i Altrene, og som forsvandt med dem efter Reformationen, og bortset fra det eneste bevarede Gemme med en Splint af Kristi Kors, som fandtes i Triumfkrucifiksets Hoved (S. 1670), har Domkirken haft en Række Relikvier og Relikviegemmer, som har staaet paa Altrene eller været opbevaret i Sakristiet, og som er blevet udstillet paa Kirkens Relikviefest, den 14. Juni, Dagen før S. Viti et Modesti Dag. 1397 indførte Biskop Peder Jensen Lodehat en daglig Kollekt om Kirkens Relikvier, og i 1401 skaffede han et paveligt Afladsbrev for dem, der besøgte Kirken paa den aarlige Relikviefest (sml. Arhnung S. 400). Der er ikke bevaret nogen Fortegnelse over Domkirkens Relikvie-Skat (sml. S. 1641), men fra forskellige ældre Kilder kendes en Del Relikvier.

Relikvier. Om Biskop Svend Normand fortæller Saxo[1], at »da han paa sin Vej til Jerusalem var kommet til Byzants [1088], samlede han sig alskens Prydelser og Helgenlevninger til sin egen Kirkes Brug og Tarv og sendte dem hjem«. Og om Kong Erik Ejegod beretter han[2], at »Kejseren i Byzants [1103] skænkede ham flere ærværdige Helgenlevninger, som han under Kejserens Segl sendte hjem til Lund og Roskilde«. Noget nærmere om disse to Sæt Relikvier vides ikke, men det er ikke udelukket, at Relikvien af Kristi Kors, som blev fundet i det romanske Krucifiks (S. 1670), kan have været heriblandt, ligesom man har formodet[3], at Pave Lucii Hoved kan have hørt til Svend Normands Gave (se dog S. 1272 f.).

[1] Saxo. ed. J. Olrik & H. Ræder. I. 1931. S. 331. Jørgen Olriks Oversættelse. III. 1908. S. 80. [2] Saxo, 1931. S. 339, III, 94 f. [3] Biografisk Leksikon. XVII. 1903. S. 9 [Hans Olrik].

**Patriarkal-Kors* (Fig. 304—05) af Guld, 5,9 cm højt, 3,8 cm bredt, af byzantinsk Arbejde fra o. 1100, fundet 1806 ved Kløvning af Triumfkrucifiksets Hoved (S. 1670) og nu i Nationalmuseet. Forsiden er prydet med ikke-facetslebne Ædelstene samt ægte Perler. Den lodrette Arm har midtpaa en stor Rubin og ender foroven og forneden ligeledes med Rubiner; herimellem er, regnet ovenfra, indskudt: Safir, Topas, Safir, Perle og Topas. Den øvre Tværarm har, fra venstre, Rubin, Safir, Smaragd og Safir, medens den nedre Tværarm tilsvarende har: Smaragd, Topas, Topas og Rubin. Den store Midt-Rubin er i de fire Hjørner omgivet af fire Perler, ligesom to Perler sidder frit paa Siderne af Korsets Bære-Øsken foroven. Grunden mellem de indfattede Stene har

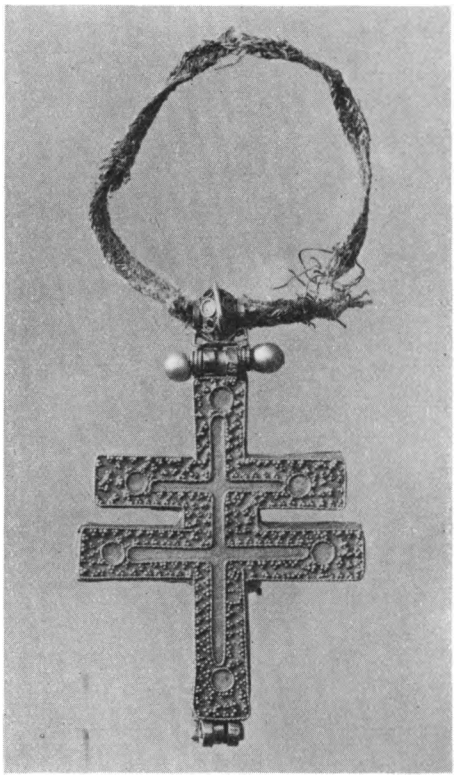

L. L.1950

Fig. 304. *Patriarkalkors. 2:1. Forsiden. Relikviegemme fra Domkirkens †Triumfkrucifiks, sml. Fig. 305 (S. 1636).

Granulation, der ogsaa findes paa Bagsiden, her omkring et udsparet Patriarkal-Kors med Smaacirkler ved alle Kors-Enderne. Korset er til at aabne ved et Hængsel foroven og har oprindelig været lukket ved en lille Guld-Split forneden. I en patriarkalkorsformet Ramme indvendig i Underdelen ligger en Splint af Kristi Kors. Korset hænger i et lille Baand af Silke og Guldtraad.

Antiqvariske Annaler. IV, 499. —- Annaler for nord. Oldkynd. 1842—1843. S. 19. — Aarb Kbh. 1934. S. 351. —- Victor Hermansen: Helligdoms-Korset fra Roskilde, i Selskabet for kirkelig Kunst. Aarsskrift 1942. S. 4—7. — Nationalmuseets Vejledninger. Middelalder og nyere Tid. 1946. S. 25. — Marc Rosenberg: Geschichte der Gold-

L.L. 1949

Fig. 305. *Patriarkalkors. 1:1. Bagsiden (sml. Fig. 304).

schmiedekunst auf technischer Grundlage. S. 150. Fig. 270. — Bestemmelsen af Ædelstenene skyldes Hofjuvelerer P. Hertz.

S. Lucius' Hoved. I hvert Fald fra 1145—o. 1170 blev Domkirken kaldt efter S. Lucius[1], hvorfor hans Relikvie maa antages at have været her, selv om den først direkte nævnes 1345[2]. I Domkapitlets Segl fra o. 1150 eller før (Fig. 1) er Pave Lucius fremstillet som Martyr med Palmegren og Bog[3], men i Official-Seglet, der blev brugt 1401—1431, men var betydelig ældre, ser man hans Hoved: Caput S(an)c(t)i Lvcii, indesluttet i et busteformet Relikviegemme med spidspullet Hue[4]. Biskop Oluf Daa[5] brugte 1449—1461 et Segl, der viser Lucius' Hoved med Tiara, og det samme ses paa en Kalender fra 1530 i Nationalmuseet[6]. Roskilde-Breviariet fra 1517 siger, at Hovedet var indfattet i »et gyldent Skrin, besat med kostbare Stene«[7] og havde sin Plads paa Højalteret. 1529 betænkte Biskop Lage Urne denne Relikvie i sit Testamente, og 1534 blev den beskrevet som »den i en forgyldt Sølvkapsel indesluttede Hovedpande af den hellige Martyr Lucius«[8]. Dette Relikviegemme er sikkert blevet udleveret til Kronen engang i '1500'rne, men selve Kraniet, af en Mand paa henimod tres Aar[9], er antagelig i 1665 blevet overført til Kunstkammeret, hvor det omtales i Inventariet 1689. Relikvien blev 1908 afgivet som Depositum til den katolske Domkirke i København, hvor den nu er indfattet i et moderne, busteformet Sølv-Gemme. Den hertilhørende Hue eller rettere * *Bræmme,* af mønstret Silketøj, opbevares i Nationalmuseet[10]. Den bestaar af gul Silkebrokade, foret med Lærred, uden Puld. Stoffet[11], af spansk eller italiensk Tilvirkning fra o. 1300, er vævet i Mangeskaft (Polymita), hvis ene Traadsæt bestaar af fine, venstrespundne Traade, der ligger dobbelt, vekslende med en enkelt, orangefarvet Traad, som indtræder hver femte Gang. Det modsatte Traadsæt, formentlig Skuddet, bestaar af en enkelt, ret grov Traad, som praktisk talt er usnoet. Materialet er gul Silke i tre Nuancer. Kalotten er kantet med et 21 cm langt, 0,5 cm bredt Baand i Brikvævning. Forsiden er dækket af en Brochering, der tegner et Mønster med mørkt Materiale, antagelig iltet Sølvtraad. Bagsiden viser Brikvævningens

Fig. 306. *Hue af gul Silkebrokade til S. Lucii Hoved (S. 1638).

Struktur: fine, diagonalløbende Linier henover Brocheringstraadene, der ikke er spundne, men flade, tilsyneladende hamrede ud som Lameller. Mønstret i Stofîet (Fig. 306) viser Bølgelinier med Spiraloprulninger, hvorimellem paa bladstrøet Bund ses vekslende, modstillede Dyre-Par af Løver og Hjorte. Kalotten har dækket den hellige Lucius' Kranium og er sikkert sammen med dette kommet til Kunstkammeret 1665, selv om den først omtales i Inventariet af 1737.

[1] Arhnung: Hvornaar knyttedes St. Lucius til Roskilde Domkirke?, i Festskrift til Erik Arup. 1946. S. 44—66. [2] S. R. D. VI, 495. [3] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874. S. 397, Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller S. 16. Nr. 192. [4] Smst. Nr. 187. [5] Smst. Nr. 174. [6] Mus. Nr. 10386. Rasmus Nyerup, i Skandinavisk Literatur-Selskabs Skrifter XVIII, 187—214. [7]S. R. D. III, 617, Danske Magazin 3. R. III, 213, Arhnung S. 221 Note 437. [8] Nye Danske Magazin V. S. 142 f., sml. Kirkehist. Saml. 2. R. IV, 44, Hist. Tidsskr. 2. R. II, 509—510. [9] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874. S. 441. — Kunstkammer Inventarium 11. Dec. 1689. Bergens Museums Bibliotek Nr. 20. S. 54, (Fotostatkopi i NM.); Kunstkammer-Inventarium. 1737. S. 839 Nr. 207. [10] Mus. Nr. 9086. [11] Stof-Analysen skyldes Margrethe Hald, Proveniensbestemmelsen Poul Nørlund. — Peter Linde: Pave-Minder i Danmark. 1950. S. 23—35.

†S. *Ægistus.* 1189 sendte Kong Knud den Sjette Relikvier af Ægistus, en af Kristi 72 Disciple, til Roskilde Domkirke. — Kirkehist. Saml. 3. R, I, 361.

†5. *Osvald.* Roskilde-Breviariet af 1517 nævner, at den fuldstændige Relikvie af den engelske Martyrkonge S. Osvald fandtes her (»cujus corpus apud

nos integraliter«, »hvis Legeme er helt og holdent hos os«), men hvorledes og hvornaar den er kommet hertil, vides ikke, jfr. Arhnung S. 398.

†*Sølvæble.* I sit Testamente af 1257 skænkede Grevinde Ingrid af Regenstein et Sølvæble (»pomum argenteum«); der kan sikkert ikke være Tvivl om, at her er Tale om et Relikviegemme.

Kr. Erslev: Testamenter S. 7. Sml. H. Otte: Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie. I. 1883. S. 211, der nævner et sølvforgyldt Klenodie (d. v. s. Reliqvarium) formet som et Æble.

†S. *Maria Magdalenes Haand.* 1451 kundgjorde Kong Christiern 1., at Domkapitlet efter Overenskomst vilde holde en evig, daglig Messe i Stedet for den Psalterlæsning, som Kong Erik (af Pommern) havde stiftet. Til Gengæld undte Kongen, at S. Marie Magdalene Haand evigt skulde blive ved Domkapitlet dog som Kronens Eje, som Kong Erik tilforn havde undt. Af Lage Urnes Testamente[1] 1529 fremgaar, at S. Maria Magdalenes Relikvier (reliqviarum Set. Mariæ Magdalenæ) havde deres Plads paa Højalteret[2]. Ved Udleveringen af Domkirkens Skat 1563 fandtes »en forgyldt stor Fod til Magdalene Monstrans, som vejede 7 lødig Mark Sølv«, »et Relikviarium, uden Fod, til Magdalenæ Haand« (reliquiarium manus Magdalenæ præter pedem), og to store, slette [glatte] Glas, beslagne med Sølv forgyldt og nogle Stene i, som hørte til den Monstrans, Magdalenæ Haand stod i«[3].

[1] Nye Danske Magazin VI, 39—41, 45; Diplomatarium Christierni Primi S. 38—39. Repertorium Ser. Sec. Nr. 88. [2] Danske Magazin 3. R. III, 213; Arhnung S. 221, Note 437. [3] Nye Danske Magazin VI, 45 f.

1467 udstedte Biskop Oluf Mortensen et Brev om, at Kong Christiern 1. og Dronning Dorothea havde skænket følgende Relikvier til deres Kapel:

af †S[1]. *Annæ Hoved* den nedre Del, som er Kjævebenet,

et kosteligt Stykke af det *†hellige Kors,* og

et Mirakel af Vor Herre †Jesiz *Christi Blod og Sakrament* udi en Kalk og ligger en Cristal udover.

1487 bekendte Domkapitlet, at det ikke havde nogen Rettighed til †»de *tvende Hoveder af de 11 000 Jomfruer*«, som Enkedronning Dorothea (efter 1481) havde ført til Kapellet[1].

1534 afgav Domkapitlet til Grev Christoffer af Oldenborg foruden 16 Sølv-Kalke (sml. S. 1664) *nogle Relikvier* [o: Relikviegemmer] af Sølv (sedecim calices cum aliis quibusdam argenteis reliquiis)[2].

[1] WerlaufY: Helligtrekongers Kapel S. 3. [2] Nye Danske Magazin V, 142 f. Kirkehist. Saml. 2. R. IV, 44; Historisk Tidsskrift 2. R. 11,509—510.

I Vor Frue Kapel var der Relikvier af *Maria Magdalene,* Apostelen *Andreas* og *Olav den Hellige* (sml. Arhnung S. 240, 400).

Domkirke-Skatten (sml. S. 1668—1670), som 1563 blev opdaget i en Skorsten i Kapitelhuset og afleveret til Kronen, indeholdt bl. a.:

Et stort, mærkeligt †*Kors,* forgyldt, med et stort Stykke af Det hellige Kors og mange andre Relikvier (cum magna parte sanctæ crucis et multis aliis reliquiis). Det vejede 31 lødig Mark Sølv (sml. nedenfor),

et forgyldt †*Reliqviarium,* gjort efter en Monstrans, vejende 92 Lod,

et lille †*Reliqviarium,* vejende 5% Lod, 1 Kvintin, 1 Ort samt

et †*Reliqviarium* af Guld (reliquiarium aureum), og

†Dele af *Herrens Kjortel* (particulæ tunicæ Domini).

I Pastor Schröders paa Tysk afîattede Fortegnelse over Domkirkens Gravsten og Mærkværdigheder 1707 findes (S. 79 f.) følgende Optegnelse:

I Riddersalen (sml. S. 1477) stod »en gammel *Kiste,* hvori der blev opbevaret nogle Relikvier, især mange Hoveder, men af de fleste var Seddelen tabt eller saa ødelagt, at man ikke vidste, hvilke Helgener de var tilskrevet. Der skal ellers have været dér: et Stykke af Kristi Kors, af Marias Mælk; Pave Lucius Hoved skal sammen med hans Tøfler opbevares i Kunstkammeret i København«. Klokkeren Søren Wiburg havde en Bog, skrevet paa Papir med gammel Skrift og gammeldags indbundet, som var lidt forraadnet paa Kanterne af Papiret. Det var et *Register over alle de Relikvier,* som fordums blev opbevaret her i S. Lucii Kirke [snarere er der dog Tale om den S. 149 omtalte Relikviefortegnelse for Graabrødrekirken], selv om det blev sagt her, at de ikke alle stadig var forblevet i deres Gemmer (capsuli) og ofte var blevet forandret og lagt fra en Kapsel i en anden. I Kisten opbevaredes ogsaa mange *Relikviarier,* nemlig et lille Skrin i Form af en Kirke, som kunde lukkes, af Jern, hvorpaa indskaarne Billeder, ret net forgyldt, og heri laa endnu nogle Relikvier. Desuden var her endnu mange andre Beholdere (»Büchsen«) til Relikvier, tildels af rent Træ, tildels af Træ og noget Blik eller Jern ophøjet derpaa, for største Delen rødmalet, de fleste i Form af en Pokal med et Laag foroven og en høj, drejet Fod forneden; andre var formede som Bøsser (»Büchsen«) lige brede foroven og forneden. De blev forhen brugt ved Processionerne til at bære Relikvierne i. Bogen blev fundet af Klokkeren, da Christian 5.s Grav blev gjort, liggende i Jorden i en gammel Kiste med mange Relikvier.

†*Alter klæder.* 1225 lovede Biskop Niels i sine Privilegier for Kapitlet, at han og hans Efterfølgere vilde forsyne Kirken med Alterklæder, Klokker, Bøger og andet nødvendigt. Ved den højtidelige Kirkefest, som Erik af Pommern 1413 lod holde i Roskilde Domkirke i Anledning af Dronning Margrethes Død, modtog hvert af de 50 Altre (sml. S. 1623) af Dronningens Haand en Dug af Gyldenstykke eller af Silkevævning fra Damaskus[1].

1562 krævede Kongen fire af Kirkens Alterklæder[2].

1726 skænkede Fru Birgitte Scheel, Geheimeraad Otto Krabbes Hustru et rødt Alterklæde af Fløjl med »Guldtakker besat omkring og i Rader og af seks Rader Guldgalloner« (Inventarium 1749, i Rgsk. 1712—1883).

1749 nævnes i en Inventarliste et rødt, blomstret Alterklæde af Fløjl med ni Rader Hanekams-Guldkniplinger, sikkert det, der ifølge Rgsk. solgtes 1814.

1825 anskaffedes et sort Fløjls-Alterklæde (Rgsk.).

[1] Henry Petersen: Levninger af Domkirkeskatten i Roskilde, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 127. [2] Kancelliets Brevboger 13. Dec. 1562.

Altertavle, af Eg, i Renaissance, af Fløjtype, fra o. 1560. Tavlen er i sin Art en af de rigeste og bedst bevarede og stammer sikkert fra Antwerpen ligesom den beslægtede Tavle i Bouvignes (ved Namur i Belgien), der bærer Antwerpens Mærke, og sandsynligvis er udført kort efter 1556.

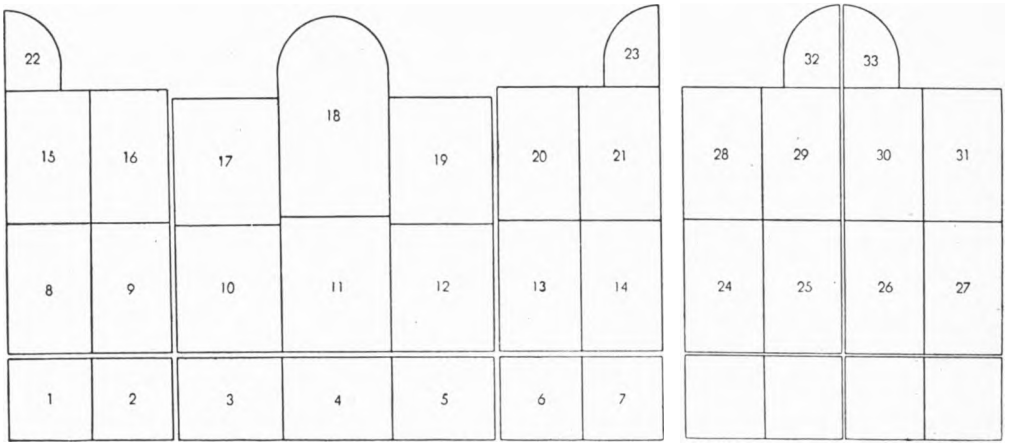
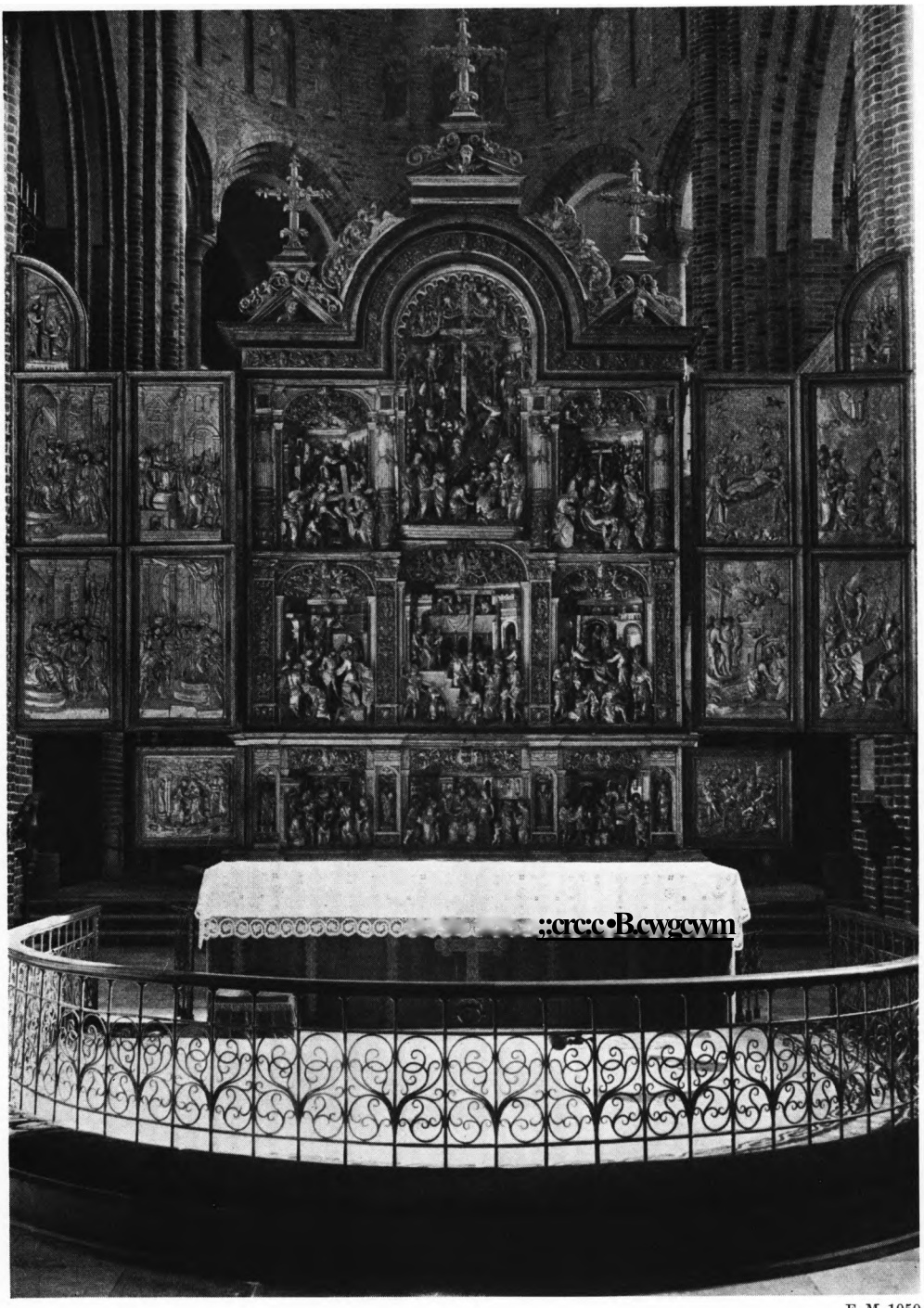

Fig. 307 a-b. Altertavlen (S. 1643) med skematisk Fremstilling og Nummerering af Felterne, a. Tavlen aaben. b. Tavlen lukket. Tegnet af Arne Fyhn 1950.

I sin Opbygning følger Tavlen de flamske Skabs-Altertavler fra Sengotikken, men Ornamentikken er her omsat til Renaissance. Midtpartiet (4,35 m højt, 3 m bredt) bestaar af en Predella med tre liggende Rektangel-Felter, og af det egentlige Storstykke, der fyldes af Højkant-Felter i to Rækker med tre i hver, hvoraf de midterste er bredere og højere og det øverste af disse igen, som Tavlens indholdsmæssige Centrum, bryder Tavlens vandrette Afslutning med en styltebuet Gavl. Predellaens Sidefløje bestaar af to Rektangel-Rammer i Nord og to i Syd, medens de fire Storfløje hver har to Højkant-Felter over hinanden og over hvert af de yderste foroven et Kvartcirkel-Felt. Over Rundgavlen og til Siderne for denne krones Gesimsen af Trekantgavle. De forskellige Afsnit af Tavlen er markeret ved hver sin Teknik, men efter Fremstillingernes Indhold danner Tavlen alligevel en Helhed, komponeret saaledes, at man skal »læse« den paa tværs i dens fulde Bredde, dvs. gaa fra Nord (venstre) mod Syd (højre) og begynde med Predellaens nordligste Sidefløj for derefter at tage de to øvre Rækker i samme Orden (se Skemaet Fig. 307 a—b). I adskillige Tilfælde er den bibelhistoriske Orden dog brudt.

E. M. 1950

Fig. 308 Domkirkens Altertavle (S. 1642)

Forsiden indeholder: 1) Bebudelsen, 2) Besøgeisen, 3) Hyrdernes Tilbedelse, 4) Omskærelsen, 5) De hellige tre Kongers Ofring, 6) Barnemordet i Bethlehem, 7) Flugten til Ægypten, 8) Kristus for Pilatus, 9) Kristus for Herodes, 10) Hudflettelsen, 11) Ecce homo, 12) Tornekroningen, 13) Dødsriget, 14) Opstandelsen, 15) Kristus for Ypperstepræsten, 16) Kristus dømmes af Pilatus, 17) Korsdragningen, 18) Korsfæstelsen, 19) Nedtageisen af Korset, 20) Gravlæggelsen, 21) Himmelfarten, samt de to Kvartcirkelfelter: 22) Kristus viser sig for Maria Magdalene og 23) Fodtvætningen.

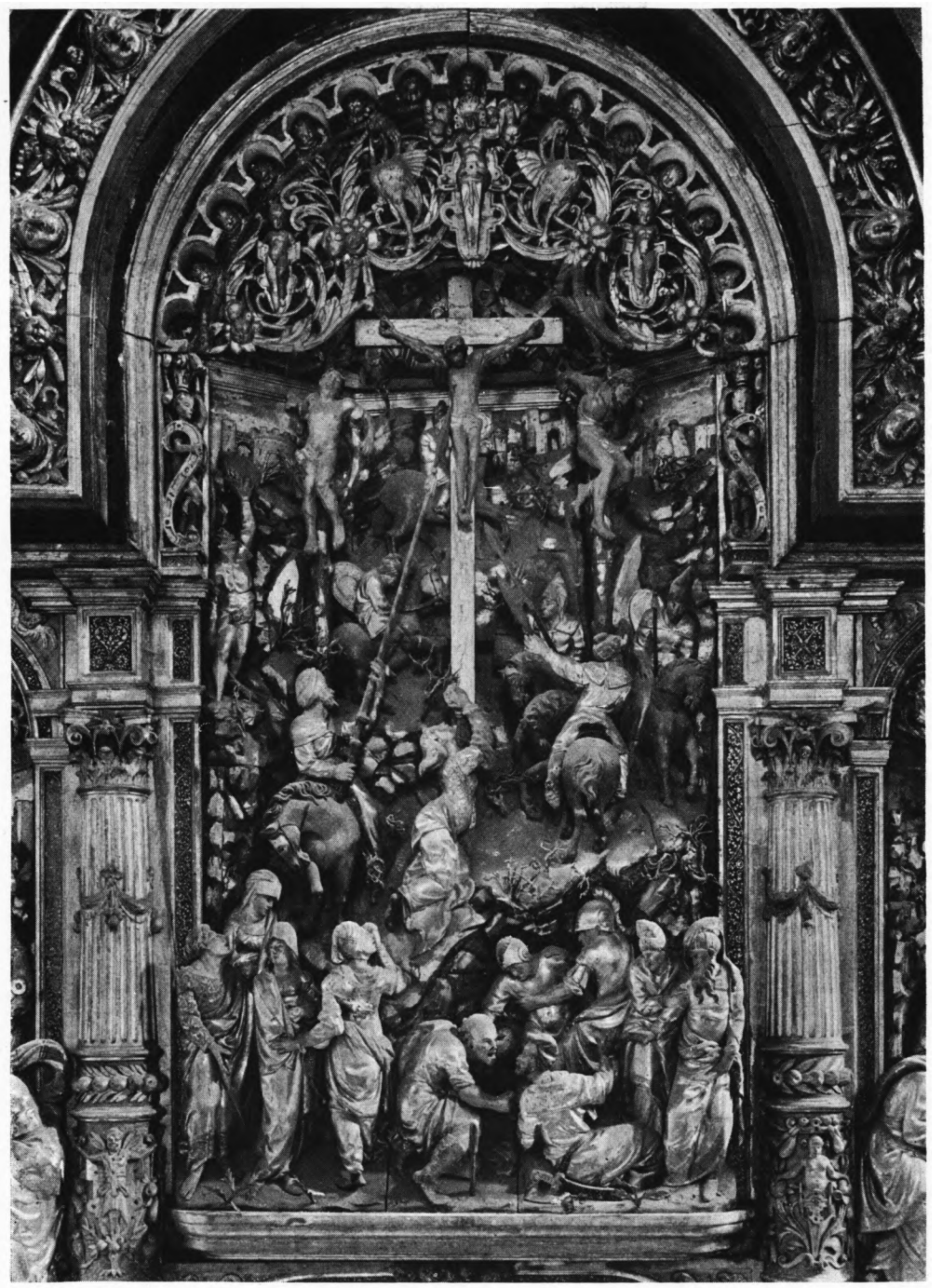
Bagsidens Billeder: 24) Hovedhjørnestenen, 25) De kloge og de daarlige Jomfruer, 26) Indtoget i Jerusalem, 27) Kristus renser Templet, 28) Kristus og de skriftkloge, 29) Kristus helbreder den biindfødte, 30) Skattens Mønt, 31) Kristus og Høvedsmanden, samt de to Kvartcirkelfelter: 32) Opvækkelsen af Lazarus og 33) Gethsemane.

Medens alle Fløjene er holdt i ret lavt Relief, er Fremstillingerne i selve Skabet, og det gælder baade Storstykket og Predellaen, opbygget som Teater-Scener med en Rigdom af næsten rundt-udførte Figurer, der optræder inden for Side- og foran Baggrundskulisser; men fælles for dem alle er det myldrende Liv og de mange smaa Enkeltheder.

Fløj reliefferne indfattes af enkle Profilrammer, Skabsfelterne derimod har rigt og varierende Rammeværk. Predellaens tre Felter (3—5) flankeres af joniske Pilastre med Nicher, hvori der er Statuetter af Evangelisterne med deres Tegn (Fig. 318); de nederste Felter i Storstykket (10—12) begrænses af korintiske Pilastre med rige Grotesk-Montanter paa Skafterne, mens den øverste Række har korintiske Halvsøjler med Prydbælter og om Skafterne Guirlander. Desuden har hvert Skabsfelt Bueslag med gennembrudt Slyngværk, alle rige og vekslende, snart med Putti og Fugle, snart med Blomster eller Kartoucheværk, snart med Diademhoveder eller vingede Fantasifigurer. Bueslagene, af hvilke de fem er fladbuede, hviler paa smalle Pilastre og har alle »Slutsten« med nedhængende Kartoucher af meget forskellig Karakter, omfattende staaende eller siddende Putti, Halvfigurer, Diademhoveder etc.

De to Trekantgavle omslutter Mandsbuster, mod Nord med Laurbærkrans, mod Syd med Hjælm, og i den midterste Topgavl ses Busten af Gud Fader med udstrakte Arme; alle tre Gavle, der prydes af fyldige Akantusvolutter, krones af store, nyere Kors; her var tidligere — men sekundært — anbragt nogle store, forgyldte Kugler (sml. Fig. 389), der nu opbevares i Domkirkens Museum.

Beskrivelse af de enkelte Relieffer. Forsiden (jfr. Fig. 307 a—b og 308): 1) *Bebudelsen.* Ærkeengelen Gabriel kommer ad en Portal til venstre ind i en Stue, hvor der paa Bagvæggen staar et Husalter med to Lys i Lysestager og en lille Fløj altertavle med Relief af Kristus i Gethsemane. Over Alteret svæver Hellig-

N. E. 1950

Fig. 309. Altertavlens 18. Felt. Korsfæstelsen (S. 1651).

L. L.1949

Fig. 310. Altertavlens 32. Felt. I Baggrunden Martha og Maria, i Forgrunden Lazarus' Opvækkelse (S. 1653).

L. L. 1949

Fig. 311. Altertavlens 28. Felt. Kristus og de skriftkloge (S. 1653).

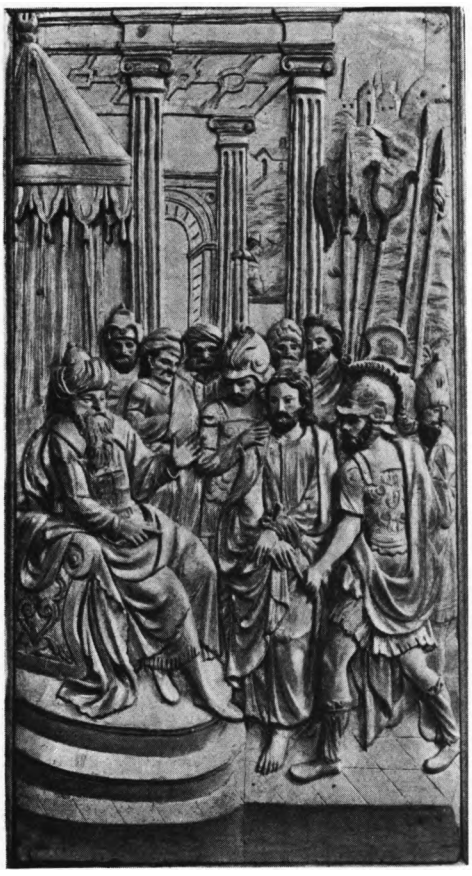
V. H.1940

Fig. 312. Altertavlens 5. Felt. De hellige tre Konger (S. 1648).

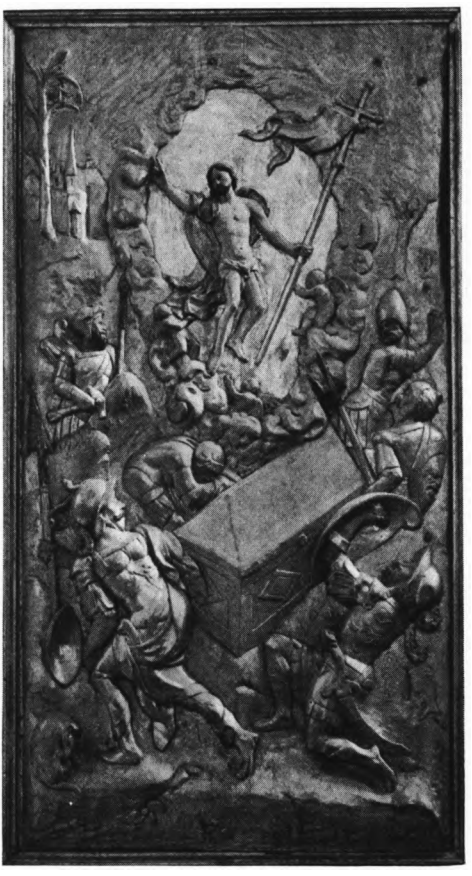
V. H.1940

Fig. 313. Altertavlens 4. Felt. Omskærelsen (S.1648).

N. E. 1950

Fig. 314. Altertavlens 8. Felt. Kristus for Pilatus (S. 1650)

N.E. 1950

Fig. 315. Altertavlens 14. Felt. Opstandelsen (S. 1650).

V. H.1940

Fig. 316. Altertavlens 6. Felt. Barnemordet i Bethlehem (S. 1648).

V. H.1940

Fig. 317. Altertavlens 7. Felt. Flugten til Ægypten (S. 1648).

aandsduen omgivet af Skyer. Til højre ses en Himmelseng og en Bedepult, foran hvilken Jomfru Maria knæler. Med venstre Haand markerer hun, hvor langt hun er kommet i Læsningen af den opslaaede Bog. Midt paa det tavlede Gulv staar en stor Vase med Lillier (Uskyldens Symbol); i Forgrunden ligger en Kat.

2) *Besøgeisen.* Midt i Forgrunden mødes Elisabeth, i Konedragt, med Maria, med udslaaet Jomfruhaar, og til Siderne staar to Træer; ved Roden af Palmen til venstre sidder en Hare. Bag Elisabeth ses et klassisk Tempel, hvor Zacharias, i Præstedragt og med Mitra, staar i Portalen. Bag Maria staar to Terner, og foroven ses hendes Hus, af nordisk Type med Sadeltag og Skorsten; uden for Døren staar Josef, støttet til sin Kæp.

3) *Hyrdernes Tilbedelse.* Til højre i Forgrunden staar to Kvinder i fornemme Dragter, den ene med et Linklæde, den anden med en Lygte (for at antyde, at det er Julenat). I Midten er en lille Engel med et Linklæde, og fra venstre kommer Hyrderne i kostelige Dragter, den ene med sin Sækkepibe, den anden med et Lam over Skuldrene. Næsten helt skjult knæler Jomfru Maria for Barnet, der ligger paa Staldens Gulv; bagved holder en Hyrde Oksen i Hornene. Baggrundens Arkitektur er angivet som forfaldent Bygningsværk.

4) *Omskærelsen* (Fig. 313). Kristusbarnet ligger paa et Alterbord i Billedets Midte. Bagved staar Ypperstepræsten, med Bispehue, og hans Hjælper, ved den ene Side en Kvinde med Bog, ved den anden en Kvinde, der beroligende holder Barnets Fod. To Engle med Kærter knæler foran Alteret og giver Lys til Handlingen, to andre Engle holder Tilskuerne tilbage. Til venstre staar Maria og Josef, som holder Hatten i Haanden (skønt Handlingen foregik i en Synagoge, hvor Mændene netop ikke blotter Hovedet); til højre ses to fornemme Kvinder, den ene med en Kurv (Fig. 319). Paa Pulpiturerne i Baggrunden og til Siderne ses Tilskuere og en Organist ved Orgelet.

5) *De hellige tre Konger* (Fig. 312). Stalden er fremstillet som en nordisk Bygning, med to afbarkede Stammer, bærende Straataget. Foran denne sidder Maria med Barnet paa Skødet. Den ældste Konge har ofret sine Gaver, der staar paa Gulvet, og knæler foran Jesus, hvis Fod han kysser; Barnet lægger sin Haand velsignende paa hans Hoved. Den midaldrende Konge staar bagved med sine Gaver, medens den yngste Konge ses til venstre i Forgrunden. Han er tydeligt fremstillet som Neger ligesom den Tjener, der bærer hans Slæb. Til højre holder en anden Tjener en Hest, medens andre Heste ses i Baggrunden. To Tilskuere har taget Plads i Stalden.

6) *Barnemordet i Bethlehem* (Fig. 316). Krigere i romerske Dragter dræber med Daggerter eller Krumsværd de nøgne Spædbørn, der værges af deres Mødre. Sørgende Kvinder staar ved deres myrdede smaa.

7) *Flugten til Ægypten* (Fig. 317). Jomfru Maria, iført lang Rejsekappe, sid-

N. E. 1950

Fig. 318. Evangelisten Lukas. Detail fra Altertavlens Postament (S. 1644).

der med det nøgne Barn i sine Arme paa Æslet, der føres ved Tømmen af den barhovedede Josef, som har Rejsefortæringen, en Bimpel, paa en Stok over Skulderen. I Baggrunden ses de Legender, som knyttedes hertil: det ægyptiske Afgudsbillede, der styrter ned fra Søjlen; Jærtegnet med Sædemanden og Herodes' Krigere, og de to Palmetræer, som bøjede sig paa Barnets Bud.

8) *Kristus for Pilatus* (Fig. 314). Under en Baldakin til venstre sidder Pilatus paa en lav Trone, hævet to Trin over Gulvet. Foran ham til højre staar Kristus med bundne Hænder, omgivet af romerske Krigere med Spyd, Hellebard og Halsfork. I Baggrunden ses en Søjlebygning med kassetteprydet Loft og en Discipel, halvt skjult bag en af Søjlerne og længst tilbage (foroven til højre) en By.

9) *Kristus for Herodes.* Under et ophæftet Forgrundsdraperi til højre i en søjlebaaren Sal og hævet to Trin over Gulvet sidder Herodes paa en lav Stol, med Spir i Haanden. Foran ham staar Kristus til venstre, omgivet af romerske Krigere med Spyd og Hellebard.

10) *Hudflettelsen.* Kristus, kun iført et lille Lændeklæde, er bundet til en Søjle, paa hvisjoniske Kapitæl der staar en Hane. Kristus hudflettes af to Bødler med lange Ris, medens en tredie i Forgrunden er ved at binde et nyt.

11) *Ecce homo.* Paa det øverste Trin af en høj Trappe til venstre fremstiller to Bødler den hudflettede og tornekronede Kristus, delvis hyllet i en Kappe. I Forgrunden under Trappen og til højre, op ad denne, ses en hujende Mængde, hvoriblandt romerske Krigere og en Prælat (Fig. 320). Paa en Balkon i Baggrunden staar Ypperstepræsten og flere gejstlige.

12) *Tornekroningen.* Paa en lav Bænk sidder den tornekronede Kristus, iført Kappe, omgivet af romerske Krigere og to Bødler, der trykker Tornekronen ned om hans Pande. Til venstre kommer en Mand ind ad en halvaaben Dør. I Baggrunden mange Tilskuere.

13) *Nedfarten til Dødsriget.* Til venstre staar Kristi Kors omgivet af en Gruppe frelste, hvoriblandt Adam, Eva og Moses. Til højre ses Dødsriget som en Fæstning med to Djævle paa Taget, den ene blæsende i Horn, den anden med en Fork, og en Sejrsfane ud af en Glug. Kristus bøjer sig mod den aabne Dør, hvorfra Flammerne slaar ud, og hjælper en Mand op. Dørfløjen ligger paa Jorden.

14) *Opstandelsen* (Fig. 315). Over den lukkede Gravkiste med tagformet Laag, der er omgivet af romerske Krigere, ses Kristus med Korsfanen i venstre Haand, indrammet af Skyer, hvori Smaaengle. I Forgrunden en Hund, der slikker sig.

15) *Kristus for Ypperstepræsten.* Under en Baldakin til venstre, hævet to Trin over Gulvet, sidder Ypperstepræsten Kaiphas paa en Stol og sønderriver sine Klæder; i Forgrunden en Hund med Halsbaand. Til højre staar

den bundne Kristus mellem to romerske Krigere, medens andre, med Spyd og Halsfork, staar bagved. Gennem et Vindue i Baggrunden af Søjlesalen ser man ud i Landskabet, med Kristus i Gethsemane Have, indhegnet af et Plankeværk.

E. M. 1950

Fig. 319. Detail fra Altertavlens 4. Felt (S. 1648).

16) *Kristus dømmes af Pilatus.* Til venstre paa en Underbygning, i hvis Bueniche der ligger en Hund, staar en Tronstol over to Trin, og paa denne sidder Pilatus, tvættende sine Hænder; en Tjener holder Bækkenet, en anden gyder Vand af en Kande over Pilati Hænder. Til højre føres Kristus af to Krigere, af hvilke den ene holder ham ved en Strikke om Halsen, ud gennem en Portal i den søjlebaarne Sals Baggrund.

17) *Korsdragningen.* Den tornekronede Kristus segner under Korset uden for Byporten (med Faldgitter). En Rytter kommer derigennem. Bødler omgiver Kristus og løfter Hænderne truende. En lille Mand, der griber om Korsstammen, er sikkert Simon af Kyrene. I Forgrunden til venstre staar en Kvinde med et nøgent Barn paa Armen, til højre Veronika. I Baggrunden en Mand, bærende en Stige paa Skulderen, og Retterstedet med Kors og Stejlehjul. I Forgrunden er der en Hund og en krumbøjet Mand med et Par Trætøfler i Hænderne.

18) *Korsfæstelsen* (Fig. 309). Paa en høj Klippe staar Korset, hvorpaa den tornekronede Kristus hænger, iført lille Lændeklæde, og til Siderne herfor ses de korsfæstede Røvere. Bag Kristi Kors og ved dets Fod er der syv Ryttere, af hvilke den ene fører sit Spyd op mod Kristi Side. Maria Magdalene knæler ved Korsets Fod. I Forgrunden til venstre staar Johannes Evangelist, Jomfru Maria og to Kvinder, til højre en Gruppe Mænd: to diskuterende, to Krigere, der strides om Kristi Kjortel, og to ældre Mænd.

19) *Nedtagelsen af Korset.* Midt i den klippefulde Baggrund ses Kristi tomme Kors med den rejste Stige, og til Siderne de to Røvere paa deres Kors. I Forgrunden støtter Josef af Arimathæa Kristi døde Legeme, der hviler

paa et Linklæde, omgivet af en talrig Gruppe, hvorimellem Evangelisten Johannes, der støtter Jomfru Maria, som holder Kristi ene Haand. Allerforrest ses tre klagende Kvinder, den ene med Salvekrukke. Tornekronen ligger paa Jorden i Forgrunden.

20) *Kristi Gravlæggelse.* I Forgrunden ses en rigt ornamenteret Kiste, hvori Johannes Evangelist og Josef af Arimathæa lægger Kristi døde Legeme i et langt Linklæde. Bagved staar Nicodemus og de tre Mariaer. I Baggrunden ser man de tre tomme Kors, to Mænd med Sværd ved Siden bærende en død, nøgen Graaskæg (den gode Røver?) paa Ryggen, endvidere to Ryttere og to Mænd i Samtale, den ene med Skjold og Spyd.

21) *Kristi Himmelfart.* I Forgrunden staar eller knæler Maria og de 11 Apostle og foroven i en Sky-Krans, hvorunder to Engle, ses det nederste af Kristi lange Kjortel.

22) Nordre (venstre) kvartrunde Felt har et Relief af Kristus, der aabenbarer sig for Maria Magdalena.

23) Søndre (højre) kvartrunde Felt har et Relief af Kristus, der tvætter Disciplenes Fødder.

Bagsidens Relieffer. 24) *Hovedhjørnestenen.* Kristus mellem sine Disciple forklarer Lignelsen om Hovedhjørnestenen. Paa Jorden ses en groft tildannet Sten og andre Dele af Tempelarkitektur. Baggrunden viser en rig Renaissancebygning med en Herme, der har en Frugtkurv paa Hovedet, til venstre en Frugtguirlande ophængt mellem et Løve- og et Vædderhoved. I Rummet er fremstillet et Korparti med Alter og Altertavle, kronet af tre Figurer, delvis skjult af et Forhæng, der kan trækkes til Side paa en Stang. Til højre under aaben Himmel ses Folk, der slæber paa tunge Bjælker, og to Mænd i Samtale.

25) *De kloge Jomfruer.* Uden for en Bygning med Trappe op til en Portal staar Kongesønnen, kronet; med en indbydende Gestus modtager han de fem Jomfruer, som kommer med brændende Lamper i Hænderne; de to forreste bærer desuden Oliekander. I Baggrunden ses de fem daarlige Jomfruer, med slukkede Lamper, henvendende sig til en Mand, der sælger Olie af to Fade og Kander.

26) *Indtoget i Jerusalem.* Kristus rider, med højre Haand løftet til Velsignelse, paa Æselet foran en Gruppe Disciple til højre. Til venstre kommer en Folkeskare ud af Byporten, med Faldgitter, og i Midten staar et højt Træ, hvor en Mand er klatret op og bryder en Gren af.

27) *Kristus renser Templet.* I Midten ses Kristus med løftet Svøbe, til højre en Mand med Sværd og Pung ved Bæltet, holdende en Sæk i højre Haand, desuden en Pengekiste, en væltet trebenet Taburet, og en Pengepose. Til venstre vælter en Vekselerer bagover med sit Bord og sin Pengepose, hvoraf

Pengene falder ud; et Brev med to vedhængende Segl falder ned fra Bordet. Bag ved ham ses en Mand med et Lam over Skulderen og en Kvinde bærende el Bur, hvori Duer, og med en Brodkurv paa Hovedet. I Baggrunden slaar lo Præster, og JPj^B en Mand knæler foran et Korgitter. Under Hvælvingen hænger en Lysekrone med Lamper.

E. M. 1950

Fig. 320. Detail fra Altertavlens 11. Felt (S. 1650).

28) *Kristus <> de skriftkloge* (Fig. 311). Inde i en Sojlebygning sidder Kristus, talende til to Mænd, den ene argumenterer, den anden har en Bog under Armen. Staaende og siddende Personer i Baggrunden.

29) *Kristus helbreder den blindfodte.* Den blindfodte sidder paa en Skrænt, i fort pjaltet Dragt, med Skuldertaske, Kæp i Haanden; hans Hat Og Tiggerskaal ligger i Forgrunden, vogtet af hans Hund. Kristus lægger sin venstre Haand paa hans Hoved og højre Pegefinger paa hans ene Øje. Apostle staar bagved. I Baggrunden en Søjleportal og en Flok Mennesker ved en Ruin.

30) *Skattens Mønt.* I Midten ses Kristus og bag ham en Gruppe Disciple. Til venstre staar en Mand med en Mønt i den løftede Haand, og en anden Mand i Talar og med Baret i Haanden. Bagved staar romerske Krigere med Spyd og Hellebarder. I Baggrunden ses antikke Bygninger.

31) *Høvedsmanden i Kapernaum.* Kristus og en Mand med Hatten i Haanden staar i Midten, i Forgrunden en Gruppe Disciple og Jødepræster. Over Templets Rustik-Port ses et Relief af Moses pegende paa en af Lovens Tavler, og foran en Søjle-Bygning staar en Statue af en hjelmklædt Kriger med Sværd og Skjold.

32) Nordre, kvartrunde Felt viser som Hovedmotiv *Opvækkelsen af Lazarus* (Fig. 310); men i Baggrunden, foran en stor Bygning (Lazarus' Hus), ser man Martha og Maria, den ene knælende, foran Kristus; en tredie Kvinde staar hos, mens Apostlene staar lidt længere tilbage; det er Indledningen (Herre,

havde du været her, vilde min Broder ikke være død) til Forgrundens Scene, hvor Kristus byder Lazarus stige op af Jordgraven, hvis skulpterede Dæksten ligger ved Siden af. Bag Kristus staar Apostlenes Gruppe, mens Martha og Maria ser til fra højre.

33) Søndre, kvartrunde Felt viser *Kristus i Gethsemane.*

Den oprindelige Farvegivning, der ligesom Snitværket er af udpræget nederlandsk Karakter, er meget velbevaret, idet Kridtgrunden maa være af særlig holdbar Kvalitet. Den stærkt dominerende Forgyldning ligger over rød Bolus; paa Lister og større Flader er Guldet poleret; paa Snitværk, som Ornamenter, Klipper, Grene, Figurernes Haar, dog upoleret. Rammernes Yderkanter er sorte; paa Lister og i Ornamenter forekommer ellers af Dækfarver overvejende blaat og ganske enkelte Steder lidt grønt og hvidt (Søjleriflerne); Søjlebælternes Guldornamenter staar paa en svagt laseret, noget mørkere Guldbund. Figurernes Legemsdele har Hudfarver, som er rigt nuancerede; sorte Toner angiver Skægstubbe. I Kongernes Tilbedelse er Balthazar og hans Tjener fremstillede som Negre. Klædebonnene er overvejende gyldne. Mange Steder er der indstemplet Prikker, og Mønstre i Ridser skal give Guldet Karakter af vævet Stof. Bræmmer, større Brokademønstre o. lign. er malet over Guldet med laserende rødt eller med Dækfarver: grønt, blaat og hvidt, enkelte Steder ogsaa sort. I blaat, sort og hvidt er den saakaldte Skrabeteknik bragt i Anvendelse: Striber og Ornamenter er opkradsede i Farven, saa at Guldet kommer til Syne, og tilsvarende er de i Indfatnings-Ornamenterne forekommende maureskagtige Mønstre behandlede. Reliefbaggrundene er malede med naturlignende Dækfarver, f. Eks. blaa Himmel med hvide Skyer.

Paa enkelte Dragtbræmmer forekommer Indskrifter, malede med Versaler, 1,2—1,5 cm høje, men kun af rent dekorativ Karakter:

Felt 2: Paa Elisabeths Kappe med sort paa Guld: VABI.

Felt 4: Den spandbærende Kvinde, mod Syd, har paa Kappen med blaat paa brokadeprikket Guld: BI ASI (Roset med røde og hvide Blade) C. — I Flisegulvet er der Fliser med Enkelt-Bogstaver: A - S - R - O - V .

Felt 7: Paa Josefs Kappe med sort paa Guld: A.

Felt 18: Jomfru Maria har paa Kappen med rødt paa prikket Guldbund: sammenskrevet VA og herefter ML.

Felt 20: Jomfru Maria har paa Hovedklædet med tynd, rød, laserende Farve paa prikket Guld: XXMHXXR og paa Overkjortelen: HMAL. Den yngre Kvinde i Forgrunden mod Syd har paa Dragten med opkradset Guld i blaat: J, sammenskrevet VA, Md, Stjerne, sammenskrevet VA efterfulgt af EHD.

Storstykkets Fløje staar i næsten rent Guld, uden Dækfarver og danner en virkningsfuld Kontrast til Midtpartiets lys- og skyggebetonede Felter.

I 1824 blev Altertavlen og dens Zirater rengjort, poleret og restaureret med ægte Guld og Farve af Malermester H. J. Ehlers (Rgsk.).

Hvornaar Altertavlen er kommet til Roskilde Domkirke, vides ikke, men den var her 1623, da Fyrst Christian den Yngre af Anhalt besøgte Kirken. Han har noteret Sagnet om, at Spanierne »for Aar siden« havde villet bringe den fra Danzig gennem Sundet, men da Kongen erfarede, at de satte dens Værdi meget ringe, for at den ikke skulde sættes for højt i Told, købte han den til den anslaaede Sum. ΛVolf siger (1654), at Tavlen først stod i Frederiksborg Slotskirke, men blev skænket til Roskilde af Christian 4.

Tavlen stod oprindelig, indtil 1694, »neden for Choret« (dvs. Vest for Lektoriemuren) og var til daglig lukket. Den blev aabnet »paa de tre store Høytider oc Søndagen Jubilate, som er Aarlig Marckes Tjd«, samt naar »udlenske Herrer oc Førster eller Gesanter oc andre fremmede affi Rigernes Indbyggere oc andre« ønskede det. 1878 nævner Kornerup, at den *forhen* kunde aabnes, dvs. at den sikkert fra o. 1860 har faaet sin nuværende, faste Opstilling.

Wolf: Encomion. 1654. S. 456. —– Bircherods Dagbøger 1694, Appendix til Marts (hvor Mag. P. Schade skriver: »Nu ere de ifærd med at nedrive vores Chor, saa det nu bliver til Alvor med Alteret at flytte«). — Steen Friis 1851—52 S. 96—99. — Fr. Beckett: Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder. 1895. S. 167. — Schiern i Kirkehist. Saml. 2. R. II, 323—28. -— Jean de Bosschère: La sculpture anversoise aux XVe et XVIe siècles. Bruxelles 1909. S. 118. — Robert Hedicke: Cornelis Floris und die Florisdekoration. Berlin 1913. S. 165, 204. — Jos. Destrée: Le retable anversois de Féglise de Bouvignes, i Namureum. I. 1924. S. 5. — V. Thorlacius-Ussing, i Holland og Danmark. 1945. S. 76-—78.

Om Brudstykker af * *Renaissance- Altertavler* i Domkirkens Museum, sikkert hidrørende fra Stiftslandsbykirkerne, se Beskrivelsen af Genstandene i Domkirkens Museum, 4. Bind.

† *Høj altertavle,* som paa Bagsiden bar det malede Aarstal 1498 (Rostg., Thott.), var en firfløjet, gotisk Skabstavle, hvis Udseende bl. a. kendes fra Beskrivelser (i NKS 710, Rostg., Thott og Resen) samt fra Billeder hos den sidste og i Danske Vitruv (Fig. 321—327). I Midtskabet og de to inderste Fløje var der ifølge Thott »mange Skillerumme udi hvilche siges at have været de 12 Apostlers Lignelser gjort af Sølf, hvilche siges at være bortkomne udi Regis Erici Pomerani Tid«; ifølge Resen var Apostelfigurerne gyldne og »af Størrelse med en tre Aars Dreng«. Disse Figurer, der formentlig har været Træstatuetter med vanlig sengotisk Staffering, hvor Guld og Sølv er fremherskende, har sikkert optaget Rummene i de indre, etagedelte Fløje. Hovedfremstillingen i Midtskabet kendes derimod ikke; men Pave Lucius har næppe været savnet her, og maaske har det hos den pommerske Krønikeskriver Kantzow (død 1512) nævnte Kristusbillede saa stort som en 15aars Dreng, og »af lutter arabisk Guld« ligeledes hørt hertil. Ogsaa dette Billede, som vel har været en forgyldt Træfigur, skulde ifølge Traditionen være fjernet sammen

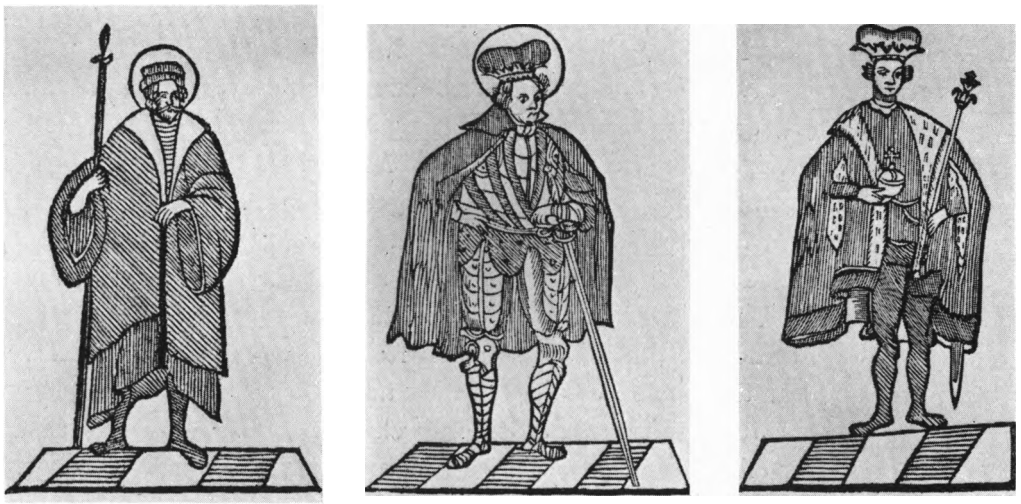

Fig. 321—323. †Højaltertavle. Fløjmalerier. 321. S. Knud Hertug(?), udvendig paa Nordfløjen. 322. S. 01ivarus(?). 323. S. Magnus(?), de to sidste udvendig paa Sydfløjen. Efter Resen (S. 1657).

Fig. 324—325. †Højaltertavle. Maleri indvendig paa Nordfløjen. 324 efter Resen. 325 efter Thurah (S. 1657).

med Apostelfigurerne af Erik af Pommern. Hvis imidlertid det malede Aarstal har angivet Tavlens Tilblivelsesaar, har dette Sagn intet paa sig, da Erik af Pommern blev afsat 1439.

Fløjmalerierne, der har været anbragt to og to, ud- og indvendig paa Yderfløjene og udvendig paa Inderfløjene, forestillede: Nordfløjen udvendig:

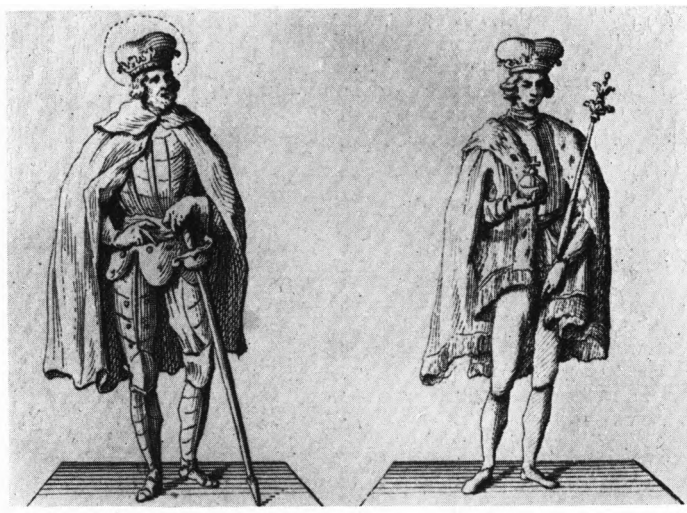

Fig. 326—327. †Hojaltertavle. Flojmalerier. S. 01ivarus(?) og S. Magnus(?). Efter Thurah, der har stukket dem paa Grundlag af Resen (S. 1657).

S. Canutus dux (Fig. 321) og S. Canutus martyr; indvendig (Fig. 324—325): Pave Lucius siddende kronet, med Bog, mens to kutteklædte Mænd med Bøger, den ene ogsaa med et Processionskors, knæler paa hver Side af ham. Omkring hans Hoved læstes med gyldne Bogstaver: »Sancte Luci ora pro nobis« (»S. Lucius, bed for os«) og forneden: »Imago S. Lucii Pappæ et martyris« (»Billedet af S. Lucius, Pave og Martyr«). Udvendig paa den inderste Fløj mod Nord saas den hellige Trefoldighed med Overskrift, der i NKS. 710 gengives: Dominus Deus miserere vobis[1] (for nobis?) (»Herre Gud, forbarm dig over os«). —- Udvendig paa den yderste Fløj mod Syd (Fig. 322—323, 326—327) var »S. Olivarus rex« og S. Magnus malet, indvendig: »Miraculum de mirabili translatione capitis Sti Lucii« (»Miraklet om S. Lucii Hoveds vidunderlige Overførelse«). Udvendig paa den inderste Fløj paa Sydsiden fandtes Marias Himmelkroning og Indskriften: »O quam speciosa es in diliciis tuis sancta Dei genitrix« (»O, hvor kostelig er du i dine Yndigheder, hellige Guds Moder«). Mens der næppe kan være Tvivl om, at Magnus maa være Orkney- Øernes Helgen af dette Navn, kanoniseret 1135, er det vanskeligt at gætte, hvilken Kongehelgen Fejllæsningen Olivarus dækker.

Ifølge Holger Jacobæus skulde den prægtige Altertavle være »gjort af den samme Mester, som har forfærdiget Magen dertil i Graabrødre Kirke i Odense« [Claus Berg]. — Ved Alteret var to Hoveder af Træ fastnaglede; »de kunde bevæges ved Hjelp af en anbragt Staaltraad, og i de catholske Tider tilnikkede de Almuen Syndsforladelse«[2].

Da Koret 1689 indrettedes til Kongebegravelse, fjernedes den gamle Tavle (sml. Schades Brev til Bircherod S. 1655). 1734 fandt Buch Dele af den hen-

stillet i S. Birgitte Kapel. Herfra er den endeligt forsvundet, i alt Fald har den ikke sat sig mærkbare Spor i Fortegnelsen fra Auktionen 1806.

Resen: S. 11 Fig. 3. — Thurah: Den danske Vitruvius II. 1749. Tab. 79 Fig. 1. — V. Hermansen, i AarbKbh. 1934. S. 341 fî.

[1] Thott læser her: »Miserere mei Deus« (»forbarm dig over mig, Gud«), altsaa, som om det var Paven, der talte. [2] Udtog af Holger Jacobæi Rejsejournal, i Suhm: Nye Saml. III. 1794. S. 175 og Holger Jacobæus' Rejsebog (ed V. Maar) S. 3.

†*Sidealtertavler.* I de Kilder, der (ved Midten af 1600'rne) beskriver Koret før dets Omdannelse til kongelig Begravelse 1689 (sml. S. 1418), omtales fem Malerier, der sikkert alle har været Altertavler eller Dele af saadanne; kun de to første har dog hængt paa oprindelig Plads. Omkring 1689 er de blevet flyttet til Vor Frue Kapel, hvor senere Forfattere (især Thurah og Buch) nævner dem. Da de ikke har sat sig Spor i Auktionen 1806, er de sikkert alle gaaet til Grunde ved Nedbrydningen af Vor Frue Kapel 1774. En sjette Tavle kendes fra Helligtrekongers Kapel (sml. V. Hermansen, i AarbKbh. 1934. S. 341 fî.).

1) O. 1363 (?). Marias Himmelkroning, hørende til Valdemar Atterdags Trefoldighedsalter (S. 1626) i Højkoret ved Pille I S. Under Maleriet stod »Christus vincit« (»Kristus sejrer«). Da der ikke eksisterer Afbildninger, kan det ikke afgøres, om Tavlen er ligesaa gammel som Alteret; Indskriften er dog maaske senere tilsat, muligvis af Lage Urne (sml. Nr. 3). I Vor Frue Kapel hang den lille Tavle paa Nordvæggen (sml. S. 1498).

2) O. 1393. Marias Himmelkroning, hørende til Dronning Margrethes Trefoldighedsalter (S. 1627) i Højkoret ved Pille I N. Forneden i Maleriet saas Stifterinden, den kronede Dronning knælende med sammenlagte Hænder, samt en Indskrift: »Memoriæ nobilissimæ Danorum reginæ Margaretæ hujus altari fundatricis« (»til Minde om Danernes ædle Dronning, Margrethe, dette Alters Grundlægger«). Indskriften er muligvis ogsaa her senere tilsat, maaske af Lage Urne. Ved Siden af Tavlen hang et Skjold med Rigsvaabenet; Thott beskriver det som gult med tre blaa Løver udi og nogle Hjerter. Over Tavlen hang Kong Albrechts Vadmelsfane (S. 1704). I Vor Frue Kapel hang Tavlen paa Sydvæggen (sml. S. 1498).

3) 1521. (Fig. 328—329) Pave Lucii Legende. Tavlen hang ifølge Rostg. »inden til over den vester Chorsdør«, dvs. i Kannikekoret paa Østsiden af den vestre Korskrankemur, over Døren, og indeholdt to Malerier, der dels er gengivet i Træsnit o. 1675 hos Resen, dels i Kobberstik o. 1749 i Thurahs Vitruv. Træsnittet virker paalideligst baade i Enkeltheder og Proportioner. Maleriet til venstre viser tre Scener af Legenden: i Baggrunden føres Paven ud af Kejserens Borg, i Forgrunden ses Halshugningen, mens Kejser Valerianus og hans Folk, staaende foran en Trægruppe, ser til, og foroven svæver to Engle til Himmels med det afhugne Hoved i et Klæde. Herunder stod: »Decollatio S. Lucii papæ et Martyris 1521« (»Halshugningen af S. Lucius, Paven

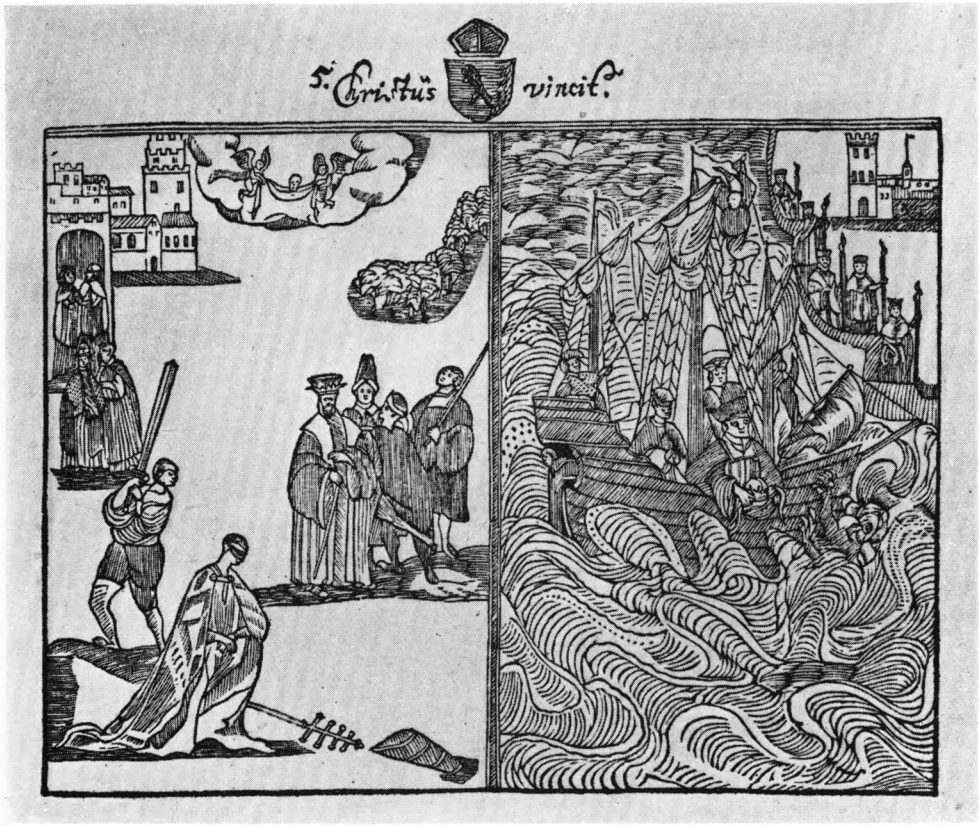

Fig. 328. †Sidealtertavle Nr. 3. Efter Resen (S. 1658).

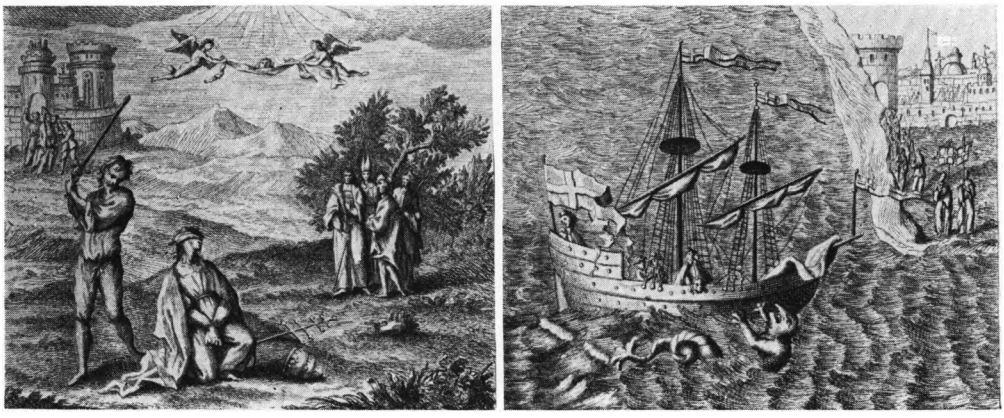

Fig. 329. †Sidealtertavle Nr. 3. Efter Thurah (S. 1658).

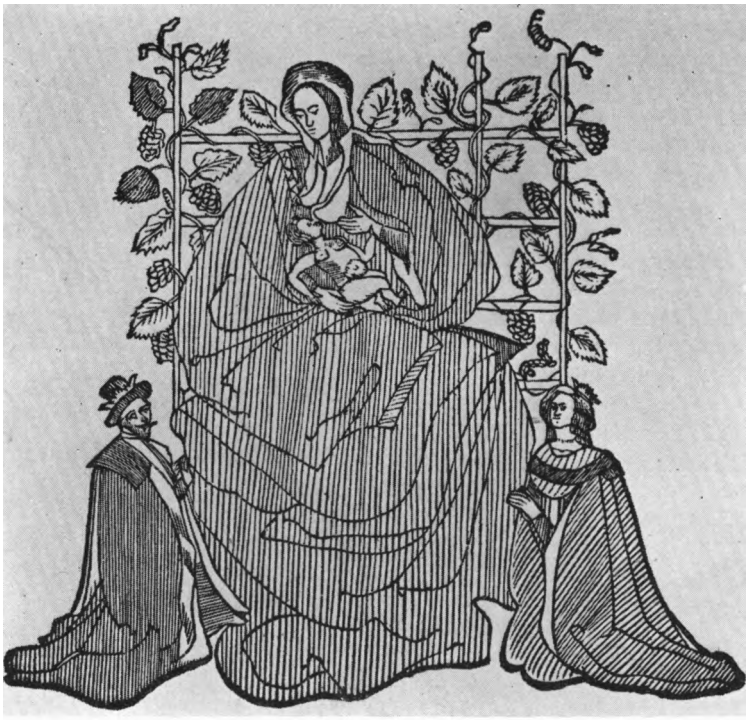

Fig. 330. †Sidealtertavle Nr. 4. Efter Resen (S. 1660).

og Martyren«). Til højre saas Skibet, der førte Helgenens Hoved fra Rom til Roskilde; den lede Havtrold, der længe havde været en Plage for Sejladsen i Isefjord og nu ogsaa prøver paa at kæntre Skibet her, fordrives for stedse, ved at en Munk holder Pavens Hoved frem; inde paa Land staar en gejstlig Procession og venter. Herunder læstes: »Translatio capitis S. Lucii papæ et Martyris« (»Overførelsen af Paven og Martyren, S. Lucii Hoved«). Mellem Stik og Træsnit er der flere Forskelle i Detaillerne; Skibet har saaledes tre Master hos Resen, kun to hos Thurah. Over Tavlen viser Træsnittet et Urne-vaaben kronet af en Bispehue flankeret af »Christus vincit« (sml. ovfr. Nr. 1), henvisende til Lage Urne, der var Biskop 1512—29, som Tavlens Giver. I Vor Frue Kapel hang Tavlen paa Vestvæggen (S. 1498; sml. †Sidealter Nr. 35 S. 1628).

4) (Fig. 330). Begyndelsen af 1500'rne. Maria med Barnet. Tavlen hang ved Midten af 1600'rne udvendig paa vestre Korskillemur mod Syd. Maleriet viste Jomfru Maria med det diende Jesusbarn; bag Sædet saas et Gitter med slyngede Vinranker og ved Marias Fødder knælede en Konge og en Dronning, efter Traditionen Christiern 2. og Dronning Elisabeth. Denne Gruppe findes afbildet hos Resen, efter hvis Træsnit Thurah har ladet den stikke i Kobber (Vitruv Tavle 79), da Maleriet paa hans Tid var saa fortæret af Alderdom,

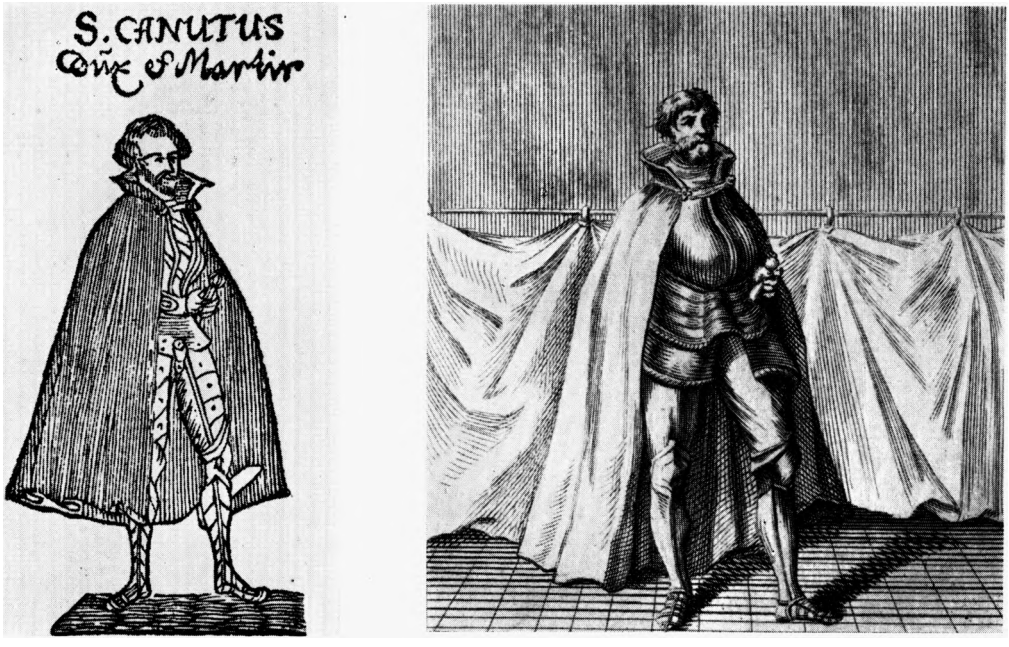

Fig. 331—332. †Sidealtertavle Nr. 5. 331 efter Resen, 332 efter Thurah (S. 1661).

»at jeg ved Eftersyn ey har kundet see eller kiende disse to forbemeldte Kongelige Personer«. Hvorvidt denne Tradition er rigtig, kan vel ikke afgøres med Sikkerhed. Uden Hensyn til Traditionen tør man imidlertid paa Grundlag af Træsnittets Gengivelse af de voldsomme Klædebon henføre Tavlen til Begyndelsen af 1500'rne. En Sammenligning mellem Roskildetavlen og Tavlen fra Mariakirken i Helsingør (nu i Nationalmuseet), hvor Christiern 2. og hans Dronning ligeledes knæler i Billedets Forgrund, er ganske vist vanskelig paa Grund af Iræsnittets primitive Karakter: fælles for Kongeskikkelserne er nemlig kun Kappens mægtige Krave; men da netop den er karakteristisk for Helsingørtavlens Christiern 2. og iøvrigt for Fremstillinger af denne Konge og ikke for andre Konger — tjener den i nogen Grad som Sandsynlighedsbevis. Mellem Helsingørtavlens jomfrueligt slanke og fine Dronningeskikkelse og Træsnittets gnavne Matrone er der ingen Lighed. I Vor Frue Kapel hang Tavlen paa Sydvæggen (sml. S. 1498).

5) (Fig. 331 332). O. 1500. Knud Hertug. Ved Midten af 1600'rne hang Tavlen mod Nord paa vestre Korskillemur vis-à-vis Nr. 4. Den findes gengivet dels i Træsnit o. 1675 hos Resen, dels i Kobberstik o. 1749 i Thurahs Vitruv. Som ved Nr. 3 synes Træsnittet trods sin Naivitet at være det paalideligste. Efter Rustning og Dragt synes Maleriet at maatte henføres til o. 1500. Paa Thurahs Stik ses et Gardin som Baggrund, og Skikkelsen beskrives: »Skiæg og Haar ere mørke-bruune, Kaaben zinnober-rød, Kraven lysebruun, med

S. Bengtsson

Fig. 333. Johannesfigur, opr. fra Roskilde Vor Frue (S. 1662, sml. Fig. 149).

blaae Steene besat, hans Harnisk er forgyldt [Wolf har, sikkert rigtigere, Sølvharnisk], Køllerten bruunagtig, Kaarde-Fæstet sort, og Knappen derpaa forgyldt. Bag Hertugen ses et hvidt Forhæng med Ringe, ophængt paa en Stang. Gulvet er belagt med Fliser«. Over Figurens Hoved stod med forgyldte Bogstaver (sml. Fig. 331) »S. Canutus dux et martir« (»S. Knud Hertug og Martyr«). I Vor Frue Kapel hang Tavlen paa Østvæggen (sml. S. 1498).

6) »Tabula aurea«. I et Dokument om Domkirkens Klenodier fra 1563[1] (sml. S. 1669) nævnes tabula aurea reginæ Dorotheæ (»Dronning Dorotheas gyldne Tavle«). Denne Tavle, der muligvis har hørt til det af Dronning Dorothea 1487 stiftede Alle Sjæles Alter i Helligtrekongers Kapel — men derfor godt kan have været af langt ældre Dato — afleveredes efter Reformationen til Kongen, idet der fra 1556 foreligger Kvittans til Roskildekanniken Mester Frantz paa Kapitlets Vegne paa den forgyldte Tavle, som fandtes blandt Ornamenterne i de hellige tre Kongers Kapel, hvilken Tavle M. Frantz har leveret til Kongen selv[2].

[1] Nye Danske Magazin VI, 46. [2] Kancelliets Brevboger 3. Dec. 1556, sml. Werlauff: De hellige tre Kongers Kapel. 1849. S. 3f.

Lose Figurer.

Apostel, af Eg, o. 121 cm høj, fra o. 1510—1520. Figuren holder i højre Haand en Bog, hvori han læser, medens han med venstre fører Kappen hen foran Underlivet. Ved venstre Side af Hovedet ses en opstaaende Pæl. Træet er renset. I S. Birgitte Kapel.

Johannes Evangelist (Fig. 333). Figuren horte oprindelig hjemme i Roskilde Vor Frue Kirke, hvor Høyen beskrev den i 1833, og hvorfra den 1859 blev

overført til Domkirken. Den er af Eg, 193 cm høj, stærkt restaureret og staar nu afrenset for Farver, blot med let guldbronzeret Haar. Nye Stykker er indsat paa Næseryggen mellem Øjnene og til højre for højre Knæ. Begge Hænder, Kalken, Ørnen, Fodstykket, Figurens Tæer er ogsaa nye. Istandsættelsen 1859 blev ledet af J. Kornerup, der modellerede den manglende Haand, medens selve Skæringerne blev udført af Snedkersvend Westphael. Træet havde (inden Istandsættelsen) svage Spor af Farver og Guld paa Kridtgrund. Figuren, der har Kappen slaaet over venstre Skulder, henføres af Thorlacius-Ussing til Bernt Notke og dateres til Tiden efter 1500, mens Walter Paatz herimod hævder, at Henning von der Heide er Mesteren, og at Figuren vel maa tidsfæstes til o. 1495.

Høyen: Notebog XIV (ined Tegning): »Hænderne afbrudt, af Ørnen tilvenstre blot Fødderne tilbage«. — Steen Friis: Dagbog 1859. — V. Thorlacius-Ussing: Einige Arbeiten aus Bernt Notkes Werkstatt. Acta Archaeologica. VIII. Kbh. 1937. S. 222—224. —- Walter Paatz: Bernt Notke und sein Kreis. 1939. S. 366. — Thorlacius-Ussing, i Danmarks Billedhuggerkunst. 1950. S. 109.

Forsvundne Figurer. S. Andreas. 4. April 1470 skødede Anders Jepsen af Særsløf en Gaard til Hr. Henric Henricssøn paa S. Catharina Alters Vegne »hos Koret« (sml. S. 1624 Nr. 8), og til Gengæld forpligtede Hr. Henric sig til at lade gøre S. Andree Billede (Giverens Navnehelgen). —Repertorium. Nr. 2733.

S. Lucius. Umiddelbart efter Reformationen lod Christian 3. borttage et meget stort, i Træ udskaaret Billede af S. Lucius, prydet med Guld og ædle Stene, med Tiara, Bispestav i venstre og opløftet Sværd i højre Haand. Domkapitlet ønskede det tilbage, men Bugenhagen udtalte sig herimod i et Brev af 1538 og foreslog Kongen, at han skulde give Kannikerne to Læs Brænde i Stedet, hvad der rigelig vilde erstatte det, da han mente, at det var hult indvendig. Det stod midt i Kirken.

Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Danemark. II. 1758. S. 15—19. —- Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874. S. 431.

S. Magnus, gjort af Træ og beklædt med ganske tyndt Sølvblik, hang 1534 synlig for alle (lignea divi Magni statua tenuissimo argenteo bractea, quæ palam suspens).

Nye Danske Magazin. V, 142 f. — Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874. S. 431. -—- Kirkehist. Saml. 2. B. IV, 44. — Hist. Tidsskrift. 2. B. II, 509 f. — Arhnung S. 150.

Ved Auktionen 1806 bortsolgtes: Et Træbillede, seks Stykker Apostle og den gamle Samson [S. Christoffer?].

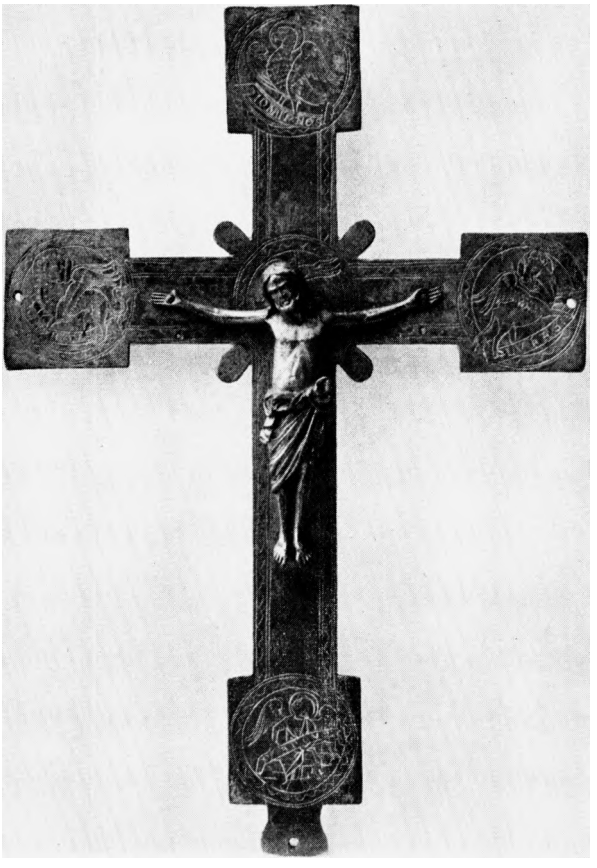
Altersølv, Messedragter, Skatte m. m.

Altersølv. Kalk fra 1914, 31 cm høj, stemplet: A. Dragsted Kjøbenhavn. *Disk,* o. 1700(?), med graveret Cirkelkors. *Oblatæske* stemplet med Københavns Mærke 1745, oval, med lodret knækket Skaal paa fire svungne Ben, og tilsvarende Laag. Under Bunden graveret Skriveskrift: »Roeskilde Dom Kirke.

Bekostet Aar 1745« og prikket: »W. 43 Lod 2 qt.«; Mestermærke for Jørgen Nielsen Lind (Bøje 397). *Vinkande,* delvis fra 1692, men i Hovedsagen fra 1810, med Indskrift gentaget fra en Kande fra 1592 (se †Altersølv ndf.). Under Bunden en Plade med graveret Kursiv: »Anno 1592 gaf Fru Anna Elisabeth Sested sal. Niels Pasbergs Efterleuerske denne Kande til Roschild Dom Kircke til en Alter Kande vog 43 Lod huilcken formedelst Alder var blefuet ubrugelig oc nu paa Domkirckens Bekaastning om giort oc forbedret med 35 Lod . . . ger tilsammen 78 Lod 1 qtin 1692«. Paa det pæreformede Korpus et (ukorrekt) Parsberg-Sehested Vaaben samt NPLS og paa den anden Side i Blomsterkrans: »Formedelst Ubrugelighed atter omgiort 1810 paa Domkierkens Bekostning vog 75 Lod«. Laaget, med Knop og bladformet Gæk, er fra 1692, selve Kanden med Hank og Tud er et Forsøg fra 1810 paa at eftergøre Barokstilen. *Laagpokal* 1866 i blandet Ny-Renaissance, skænket Domprovst Ortved fra Medlemmer af Menigheden og senere overdraget Domkirken; stemplet med Københavns Vaaben og: V. Christesen.

**Altersølv*. *Alterkalk* 1530, oprindelig tilhørende Maria Magdalenes Alter (S. 1628), nu i Eskildstrup Kirke (Merløse Hrd., Holbæk Amt), sml. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 119).

†*Altersølv*. I katolsk Tid havde den velhavende Kirke talrige Alterkalke og andet Altertøj af ædle Metaller, lejlighedsvis omtalt i Kilder og Regnskaber, men der er næppe heller nogen Kirke, der i den Grad har været Genstand for Regenternes Interesse, naar de manglede Penge til deres Krige; 1534 sendte Kapitlet saaledes Grev Christoffer af Oldenborg 16 Kalke og andre Sølvsager og undskyldte, at der ikke kunde sendes mere, dels fordi meget allerede var borttaget efter Befaling af Christiern 2. og Frederik 1., dels fordi de private Altres Patroner havde tilegnet sig deres Altres Messereder; endvidere havde Kirken maattet erstatte ni stjaalne Sølvkalke med Kalke af forgyldt Kobber[1]. Frederik 2. truede med at gøre alle Kapitelsmedlemmer en Fod længere, end de var, hvis noget blev holdt skjult for hans Udsendinge[2], idet han havde Mistanke om, at Christian 3. ikke havde gjort rent Bord. — 1375 nævnes en *Guldkalk*[3], som Kong Valdemar har faaet af Kirken. Ved Kirkefesten i Domkirken 1413 i Anledning af Dronning Margrethes Død fik hvert Alter [dvs. 50] en forgyldt Sølvkalk[4]. 1563 nævnes en forgyldt Kalk paa 61 Lod med Disk paa 4^2 Lod 1 Kv. hørende til S. Annas Alter, en forgyldt Kalk paa 31 Lod 1 Kv., »et lidet Sølff Paten oc en liden Kalkeskeedt« paa 2 Lod $1^1/_2$ Kv. 1571 fandt man seks forgyldte Sølvkalke og -diske hengemt nær S. Annas Alter[5]. 1592 var foruden den ovennævnte Vinkande ogsaa †Kalk og †Disk skænket af Lisbeth Sehested (Inventarium 1764, Afskrift i Roskilde Stiftsbibliotek). 1662 fik Johan Stechmand, Guldsmed i København, Betaling for en ny Kalk og Disk paa $95^1/_2$ Lod; i Betalingen indgik to gamle Kalke og Diske paa tilsammen 85 Lod

S Bengtsson

Fig. 334. Alterkrucifiks (S. 1G66).

(Rgsk.). I Inventariet 1749 nævnes foruden det bevarede følgende: En sølvforgyldt Kalk paa 77 Lod 1 Kv., en dito paa 16 Lod $3^1/_2$ Kv., en »anden« hvid og uforgyldt Sølvkande med en løs Fod, som ikke bruges, vejer 93 Lod (sml. Daabsfad S. 1706). Endelig: En Tinkalk og -disk med Kande, anskaffet 1700, da Svensken havde gjort sig fodfast her i Landet; Kanden vejede $4^1/_2$ Pund, Kalk og Disk $2^1/_2$ Pund. Sml. iøvrigt Domkirkens middelalderlige Skatte S. 1668.

Berettelsessættene, af hvilke der ialt findes tre, er af Plet.

[1] Nye Danske Magazin V, 142 f., hvor Poul Helgesen fejlagtigt anføres som Forfatter af Kapitlets Brev til Greven, sml. H. F. Rørdam i Ny Kirkehist. Saml. 2. B. IV, 43 f., Hist. Tidsskr. 2. B. II, 509 f. [2] Nye Danske Magazin VI, 45—47. [3] Københavns Diplomatarium I, 114. [4] Sml. Henry Petersen i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 127. [5] Sml. Bircherods Dagbøger (ed. Molbech) S. 139, Kirkehist. Saml. 2. B. III, 494, 505.

†***Monstrans.*** 1530 indkøbtes en forgyldt Monstrans paa 246 Lod for 492 Mark (udateret Rgsk. i Stiftsbiblioteket, Roskilde).

**Alterkrucifiks* (Fig. 334) af forgyldt Kobber, 32,5 x 24,4 cm, med Tap til Nedstikning i en Fod eller maaske i en Processionsstav. Overgangsstil o. 1250. De kvadratiske Korsender har i runde Felter graverede Evangelistsymboler med Skriftbaand, hvor Navnene er med Majuskler (ejendommelig er Stavemaaden »Madeus« for »Mattheus«). I Korsskæringen med de udstaaende Hjørneknopper et lignende rundt Felt med graveret Korslam. Bagsiden er mod Sædvane helt glat, kun med nogle flygtige Graveringer fra senere Tid, hvoriblandt Aarstallet 1486, et Par Pentagrammer (Marekors) og et Bomærke. Den støbte Kristusfigur, 12 cm høj, har sidestillede Fødder, Kroppen er svunget i Hofteleddet, og Hovedet hælder mod højre Side. Typen med de skraat optrukne, urolige Folder i Lændeklædet er beslægtet med vesttyske Arbejder i tidliggotisk Stil. — Krucifikset blev 1865 fundet fastnaglet paa Vendelia von Deldens Kiste (død 1667) i det Gravrum i Domkirkens Midtgang, der dækkedes af Jonas Carisius' Gravsten (sml. 4. Bind, Eftermiddelalderlige murede Begravelser). Det behøver ikke oprindelig at have hørt til Domkirkens Udstyr. Afgivet 1871 til Nationalmuseet.

Steen Friis: Illustreret Tidende, 7. Jan. 1866.

Alterstager. 1) (Fig. 335) i Barok, fra 1675—1700, 52 cm høje, paa kugleagtige Ben; alle Profilled er opdelt i bruskagtige Knopper og Bukler, Lyseskaalen muligvis fornyet. Stagerne fandtes af Steen Friis 1860 henkastet i Rummet under søndre Korsarms Midtvindue; han lod dem rense og istandsætte og opstille paa Alterbordet.

2) Fra 1910, 74,5 cm høje, tegnede af Hans I. Holm.

†*Stage* (eller Kandelaber?). Ved Auktionen 1806 solgtes en stor Jernlysestage for 1 Rdl. 4 Sk. (sml. AarbKbh. 1934. S. 343).

Alterbibel, Frederik 2.s 1589, i nyt Bind og med forgyldte Sølvbeslag, stemplede Holger Kyster (Kolding).

†P*salterier.* 1) Skænket testamentarisk 1292 af Gyde, Skelm Bangs Datter, til en Værdi af 10 Mark; ifølge Testamentet skulde det lægges i Koret, fastgjort til en Jernlænke (sml. Erslev: Testamenter S. 37 og Arhnung S. 299).

2) Psalterium chori novum cum nota (»et nyt Kor-Psalterium med Noter«), skænket af Kantoren og Kanniken Johannes kaldet Slauløse, død 30. Okt. 1334. (Kirkehist. Saml. 6. R. IV, 375).

Om andre Bøger og Bogsamlinger, se S. 1746.

†*Liturgiske Dragter.* Gunhild, Svend Estridsøns Dronning, syede med sine Piger en vidunderlig skøn Præstedragt prydet med paasyede Billeder[1].

Fru Cecilie, gift med Drost Andreas Erlandsen Galen, død 1282, skænkede Kirken to Klædninger af Fløjl og Hermelin til en Værdi af seks Mark Sølv[2].

Christoffer af Bayern († 1448) skænkede sin bedste Kaabe af gylden Fløjl[3].

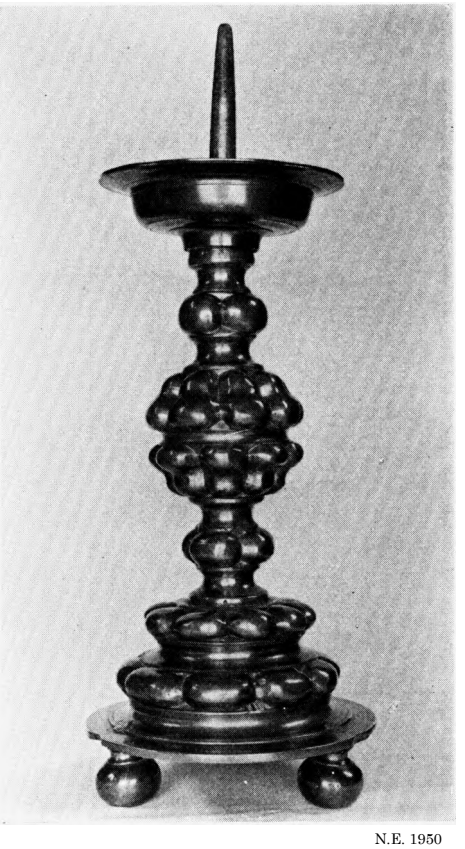
1816 skulde der anskaffes en Bispekaabe af Sølvmor eller Drap d'Or; man

overvejede at købe Biskop Balles under Haanden[4]. 1855 nævnes en Bispekaabe, maaske denne[5].

Messehagel. Fra 1726, af rødt Fløjl med paasyet Krucifiks. Figuren er broderet med større og mindre Perler paa Korstræ af Guldbroderi med Perlekonturer. Foroven INRI og under Korset Golgathahøj med Dødssymboler og lette, usymmetriske Blomsterranker i Perlebroderi. Skænket af Fru Birgitte Scheel, gift med Geheimeraad Otte Krabbe til Holmegaard og Egholm (Inventarium 1749 i Rgsk. 1712-1783). Siden 1892 i Glasmontre i Sakristiet (Synsprotokol).

†*Messehageler.* 1529 skænkede Lage Urne testamentarisk S. Laurentii Kapel sin Damask-Kjortel til en Hagel og all andet til et helt Messerede[6].

1562 fik Kirken Befaling til at sende fire og 1572 seks Messehageler og seks Messesærke til Kongen. 1576 fik Kirkeværgerne Tilladelse til at sælge gamle og brugelige Messehageler og Korkapper, og da de havde Overflod af Messehageler, skulde de lade Hospitalet faa en god Hagel[7].

N.E. 1950

Fig. 335. Alterstage (S. 1666).

1717 bekostedes en karmoisinrød Fløjls Messehagel »med Guldtakker udi og rundt omkring samt ned for Brystet«[8].

1749 omtales i en Inventarliste[6] en gammel Sølvstykkes Messehagel med Kors af Guldgalloner, en gammel, rød af Fløjl med dobbelte Guldgalloner i Korset og en af sort Fløjl med hvidt Atlask-Kors at bruge i Sørgetider[8].

1808 krævedes en sort Messehagel anskaffet til Brug ved Kongens Død.

1814 solgtes en Sølvstykkes og to røde Messehageler; i Stedet anskaffedes en rød Fløjls-Messehagel med Kors og Guldgalloner[8].

1838 købtes en Hagel af rødt Fløjl[9].

Ang. en *Stola* og gejstlige Dragter iøvrigt, se 4. Bind under Gravfund.

[1] Wolf: Encomion S. 455. Resen S. 10. [2] Otto S. 35. [3] Erslev: Testamenter 213. [4] Korrespondance. [5] 1823—55 Domk. Inventarium og Beskr. over Kapellerne. Bosk. Domk. Arkiv (LA). [6] Danske Magazin 3. R. III, 214. [7] Kancelliets Brevbøger 13. Dec. 1562, 25. Juli 1572, 1. Dec. 1576. [8] Bgsk. 1712—1883. Inventarium 1749 (I.A). [9] Synsprotokol 1823—53. Sjællands Stifts Provstearkiv (LA).

Om Domkirkens †*middelalderlige Skatte* er vi kun daarligt underrettede, fordi de Fortegnelser, Kirken selv havde over dem, i Tidens Løb er forsvundne. Da Frederik 2. den 24. Maj 1563 sendte Folk ned til Domkirken og med Trusler om Tortur (sml. S. 1664) tvang Kapitlet til at udlevere, hvad de havde skjult (sml. S. 1443), »annammede Kongens Udsendinge« et Skrin med »3 Nøgler ther war till beseglede, oc fördis till Kongl. Maj est. tha i Køpenhaffn, oc ey finge Quittantze eller nogher forwaring paa for Tilltale i Fremtiden«. 28. Maj kom der atter Bud fra Kongen, at der skulde være endnu et Skrin »ey wære tompt«. De modvillige Kanniker fandt da ogsaa et Repositorium »mett nogher Domkyrkens Klenodier«. Heller ikke herfor fik Kapitlet Kvittering, da Kongen »ey haffuer Behoff att giffue breff eller Quittantz paa thet hannem selv tillhøør«. Senere gik Sakristanen ned »i samme repositorium, om noget findes kunde, Kyrken motte komme til Nytte og gode, tha fands ey andet, vden en gammel Script paa Papiir, traad vnder Fødder«. Det viste sig at være en Fortegnelse over de fleste af de Klenodier, der havde været i Kisten, skrevet med Kantor Hans Olsens Haand. Selv om de enkelte Værdigenstande iøvrigt er opført paa deres Plads efter Redaktionens System, skal den gamle Kantors Liste dog anføres: »Først ett stort merkeligt Kors, forgyldt, cum magna parte sanctæ crucis et multis aliis reliquiis (»med en stor Del af det hellige Kors og mange andre Relikvier«), oc veyer xxi lødig Marc Sølff. Item en forgylt stoor food, som hører til Magdalenæ hendes Monstrands, og veyer vii lødig Marc Sølff. Item ett lidet Monstrands veyer vi lødig Marc Sølff. Item ett forgiilt Kors, mett food oc mange dyrebare Stene, som veyer Lxxxxii Lott, oc mener att Korset wore aff guld, fooden af Sølv forgyldt. Item en forgyldt Kalk oc Disk, som weyer xli Looth, hørte Sanctæ Annæ alter till mett ett Paten, som veyer 4½ Lot 1 Quintin«.

I den samme Beretning, der efter et †Dokument i Domkirkens Arkiv er udskrevet af Langebek, og som var udfærdiget af Sakristanen Jens Nielsen og Kanniken Søren Olsen for det Tilfælde, at Kirken igen skulde blive stillet over for Krav fra Kongen, hedder det videre, at »thesse epterscreffne Kyrkens Clenodier oc Reliquiaria ære vti ett Schriin, som Hr. Albert haffde Nøgell till. Først en Guld Krunne (Krone) mett mange dyrebare Stene, smoo oc store, som weyer xxxiii Loth, oc xii Stykker, som hører till samme Krone, weyer $22^{1}/_{2}$ Loot og ett Quentin, Item ett forgyldt Reliquiarium giort effter ett Monstrans weyer Lxxxxii Lott. Item ett lidet reliquiarium, som weyer 5½ Lott 1 Quintin oc 1 orth. Item en forgyldt Kalk weyer xxxvi Looth oc ett Quentin. Item II store slette Glaass, beslaugne mett Sølff forgyldt oc nogen Stene vti, som høre till thet Monstrands Magdalenæ hand stod vti. Thette er vdskreffuet epter Hr. Hans Olsens, Cantors, egen hand, hues ydermere er, findes vti en anden Script Hr. Jens Nielsens Hand, Lago Brochenhuus vnderscreff«.

Fig. 336—337. *Hoved af †Triumf krucifiks, nu i Nationalmuseet (S. 1670).

Endnu et tredie »Script 3 Finger bred oc lang, refflet mett en Peen twert oc endelangt« fandtes ved ihærdig Eftersøgen. Det var skrevet med »Hr. Albretts egen Hand, som mett war att bortsette i Feyden Kyrkens Clenodier met Hr. Hans Olsen. Øverst stod In forware etc. Imago aurea, Tabula aurea Reginæ Dorotheæ, Reliquiarium aureum, Particula tunicæ Domini, Reliquiarium manus Magdalenæ præter pedem. Item III annuli pontificales. Item parva massa aurea cum multis partibus aureis deplanatis (»et Billede af Guld, Dronning Dorotheas Tavle af Guld, et Guldrelikviar, Smaadele af Herrens Kjortel, et Relikviar uden Fod til Magdalenes Haand, ligeledes tre Bisperinge, ligeledes en lille Guldklump med mange Stykker udhamret Guld«). Item II Gyldene, item II Buller, II Stycker Guld oc noger Sølff Tene. Thette haffde Hr. Albrett fore sig selff vptegnet pro memoria. Foruden disse Ting og en Del »Daler Guld oc Penninge« havde Sakristanen nogle Ting i Forvaring: »først II lempelige Sølff Stoffue, huer weyer xi Lott 1½ Quentin, oc war Hr. Peder Diriks-søns Legatum, Canick pro fabrica ecclesiæ, ett Sølff Beggere weyer xxv Lott, ett pixis (»Æske«) xxxi Lott. Item et lidet Sølff Paten oc en liden Kalkeskeedt, weyer 2 Lott 1½ Quentin«.

Ifølge Morten Pedersens historiske Kalenderoptegnelser, hvor ogsaa Skattefundet fra 1563 (»en vældig Skat . . . saa stor at man kunde begynde Krig mod Svenskerne«) omtales, nævnes under 1571, at der paany blev fundet en Skat i Roskilde Domkirke nær S. Annas Alter, en Guldkrone, seks Sølvkalke med fem Patener (Diske), og at den blev sendt til Kongen. Den samme

Beretning gaar igen i Bircherods Dagbog. Da Morten Pedersen, der 1565 blev Abbed i Sorø, hvor han tidligere havde været Læsemester, Aaret efter det sidstnævnte Skattefund blev kaldet til Sognepræst ved Roskilde Domkirke, maa man sikkert fæste Lid til Meddelelsen. De to Guldkroner har formodentlig tilhørt kostbart udstyrede Helgenfigurer.

Nye Danske Magazin VI, 43—47. — Kirkehist. Saml. 2. R. III, 494, 505. Bircherods Dagbøger (ed. Molbech) S. 139.

1) *Bispestav af Enhjørningshorn (Narhvalstand), fra o. 1300, 188 cm høj, med nu ufuldstændig Krumning, og Knop af Elfenben, hvorpaa Rester af malet Dekoration med forgyldte Blade. Stykket er, sikkert i 1665, blevet overført fra Domkirkens Sakristi til Frederik 3.s Kunstkammer, hvor det fik Plads blandt de Sager, som mentes at have tilhørt Absalon. Nu i Nationalmuseet.

Mus. Nr. 9073 (BBa 29). — Bering Liisberg: Kunstkammeret. S. 167. Th. Bartholin: De Unicornu. 1678. S. 267. Kunstkammer-Inventarium 11. Dec. 1689 (Bergens Museums Bibliotek. Nr. 20) S. 51. Museum Regium. 1696. S. 55. Tab. XIII. 2. — 1710. S. 136. Tab. I. 3. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 115; 1921. S. 150. AarbKbh. 1935. S. 84—85,104. Nationalmuseets Vejledninger. Middelalder og Nyere Tid. 1946. S. 37.

2) **Domkirkens Signet* (Fig. 1), af Hvalrostand, rundt, 6,4 cm i Tvm., med en Øsken, viser Pave Lucius med bart Hoved, Palmegren i højre, Bog i venstre Haand, over en halvrund, kreneleret Mur, foran Kirkens to-taarnede Vestfaçade. Omskrift med romanske Majuskler: S. TRINITATIS DOM(VS); ved Siderne af Portalen: LVCI(VS) PAPA. Seglet er brugt under Breve fra 1253 til 1414, men er ældre, fra o. 1150 eller før. Det nævnes første Gang i Kunstkammerets Inventarium 1689 og er sikkert kommet hertil fra Kirken i 1665. Det er senere overgaaet til Nationalmuseet (Nr. 9099).

Kunstkammer-Inventarium 11. Dec. 1689; Bergens Museums Bibliotek. Nr. 20. S. 54. — Museum Regium. 1696. S. 58; 1710. Part. II. Sect. III. No. 41. — Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874. S. 397 f. — Arhnung S. 439.

Af andre Ting hørende til Domkirkens Skatte (sml. iøvr. S. 1668) kan sluttelig nævnes:

3) †»*En stor Guld Spir«,* som Paven havde givet Christiern 1. ved hans Besøg i Rom, og som han havde benedidet og viet. Kongen skænkede den til Helligtrekongers Kapel, sml. Christiern Pedersens Danske Skrifter V, 508 f.

†*Kandelaber*. Øst for Dronning Margrethes Sarkofag stod en stor Lysestage, (sml. S. 1704).

Altergulutæppet er broderet af Damer i Roskilde og taget i Brug ved Christian 9.s Bisættelse.

Alterskranke, nyere, af spinkelt, smedet Rundjern (sml. Fig. 308).

(†)Triumf*krucifiks*. Ved Auktionen i 1806 blev »Et Crucifix«, vurderet til 1 Rdl., solgt til Kobbersmed Gennerup for 1 Rdl. 2 Mk. 2 Sk. Ved at flække Krucifiksets Hoved fandt han i en Hulning det lille Relikviekors af Guld (S. 1636), som blev erhvervet til Kunstkammeret for 60 Rdl. 48 Sk. og derfra

siden overgik til Nationalmuseet. Den ene Halvdel af Krucifiksets Hoved (Fig. 336—337) blev bevaret i Roskilde og 1824 foræret til Museet for de nordiske Oldsager af Historiemaler J. L. Lund. Hovedet, der har bevaret sin oprindelige Staffering, er ca. 35 cm. højt, lidt over naturlig Størrelse. Figuren er antagelig nordtysk Arbejde (Wentzel henfører den til den Mester, der har skaaret Krucifikset i Süsel), maaske først fra sidste Fjerdedel af 1200'rne. Det har sikkert været Teglstenskirkens Triumfkrucifiks (sml. †Helligkorsalter S. 1626) og havde endnu i 1600'rne sin Plads »i Choret, ud for det gamle Alter«, hvor det hang »fra Hvelfningen med den ene Ende udi en Jern Lencke oc med den anden staar paa en Bielcke, hvorpaa staar Maria Christi Moder oc Sancte Hans«. Ifølge Rostg. S. 154 hang Krucifikset »oven over det Jernsprinkelværk, som er for det øverste Kor (sml. S. 1703), og havde disse Ord underskreven: Ecce pro te morior fili mi præbe mihi cor tuum prov. xxiii (»Se, Jeg dør for Dig, giv mig Dit Hjerte, min Søn. Ordsprogene 23«). Samme Kilde meddeler, at der paa hver Side af Krucifikset hang et Maria Billede, »paa den norderste Side een som træder paa en slange, och paa den søndre een som træder paa axlene af en mand«, og at Korstræet endte med »Evangelisterne udhugne«, samt »ved Fødderne udhuggen Christi graff og de, som kom at søge efter hannem« (sml. Torslunde S. 522, Fig. 9 og 12). Mikkel Hansen Jernskæg beskrev det i 1685 som »et Crussifix foruden alders breche, forgylt Ret Lue rød« og med Herrens Moder og »St. Hans den Ørneførere« ved Siderne. 1734 fandt Buch (S. 92) Krucifiksgruppen i S. Birgitte Kapel.

Wolf: Encomion S. 452. — V. Hermansen, i AarbKbh. 1934. S. 343, 349—52. — H. Wentzel: Lübecher Plastik bis 1350. Berlin. 1938. S. 158.

Korstole og Læsepulte.

Celebrantstolen (sedilia), ogsaa kaldet Lage Urnes Stol, fordi hans Slægtsvaaben viser, at det er ham, der har anskaffet den, maaske skænket den som et Led i den Korudsmykning, der kan konstateres allerede fra hans Kantortid (fra 1504, se S. 1700). Den tresædede Stol (Fig 338), hvis oprindelige Plads var Syd for Hovedalteret (se Planen S. 1701), stod til Raadighed for den, der celebrerede Messen, og hans to Hjælpere. Den er et smukt, sengotisk Arbejde fra o. 1520 eller maaske lidt for og udført af samme Snedker, som har skaaret Dørfløjen fra 1525 i Haraldsted Kirke[1]. De tre Sæder har enkelt profilerede Misericordia-Konsoller og adskilles af Vanger, som paa Forsiderne har Smaafigurer af S. Laurentius, med Spændebog og Rist, og vistnok af S. Rochus(?), en kronet, skægget Mand, der holder højre Haand paa Laaret (Fig. 339); begge staar under Baldakiner med Dobbeltspir, som foroven afsluttes med liggende, meget livagtigt udskaarne Spændebøger. De to Endevanger er rigere udformet, hver med to Hjørne-Nicher over hinanden, de nedre med dobbelte, bladlagte Baluster-

Skafter, de øvre med siksakriflede Søjler. Af de fire skraat-stillede Hjørne-Figurer findes nu paa det (heraldisk) højre Hjørne en Konge-Figur (Fig. 341), vistnok S. Olav, og paa det venstre en Pave-Figur (Fig. 340), som er erhvervet i 1945 gennem Nationalmuseet uden nærmere Angivelse af Proveniensen. Paa Ydersiderne har Endevangerne haft løst-skaarne Relieffer, indsat i fladrundbuede Portal-Felter med Balustersøjler, til højre med reliefskaarne, til venstre med gennembrudte Bladværks-Skafter. Bevaret er Relieffet af Kristi Fødsel, med Maria og Josef knælende for Jesus-Barnet, som ligger paa Jorden imellem dem. Et andet Relief skal have forestillet Kristi Daab[2]. Ryglænet har gotisk-profilerede Felter og det høje Rygpanel seks konkave Felter, de nedre glatte, de øvre med paalagt, gennembrudt Rankeværk omkring reliefskaarne, symmetriske Skjolde med 1) det danske Rigsvaaben (Fig.342) under kronet Hjelm;
2) Roskilde Stifts Vaaben under krydslagte Nøgler; 3) Urne-Slægtens Vaaben under Bispehue. Stolen krones af tre polygonalt fremspringende Baldakiner, der paa Undersiden har ottedelte Profilribbe-Hvælv med kogleformede Slutsten og paa Forsiden kantes af Hjørnefialer og gennembrudt Rankeværk. For Enderne støttes Baldakinerne af bladklædte Balustersøjler, der gaar ned paa Endevangernes Forkanter, medens tilsvarende Halvsøjler fortsætter Vangernes Bagkanter og afgrænser Rygpanelet. Træet er velbevaret, men renset, stærkt flikket og eftergaaet; Endevangernes Kantlister er rødmalede[3]. Stolens Figurerer i nyeste Tid blevet flyttet, saa at Relieffet af Kristi Fødsel og S. Olav nu sidder paa (heraldisk) højre Side, men tidligere[3] sad paa tilsvarende Pladser til venstre. Stolen stod paa sin oprindelige Plads til 1689, da Højkoret omdannedes til kongelig Begravelse, blev derefter flyttet til Sakristiet, men staar nu i S. Birgitte Kapel.

[1] Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere S. 33, DK. Soro S. 456. [2] Steen Friis 1851—52 S. 125 f. [3] 1827 fik Billedhugger Thielemann 23 Bdl. for en Del Arbejde ved den gamle Bispestol i Sakristiet. 1828 malede Malermester Ehlers den gamle Bispestol med Stenfarve bagpaa, men udvendig med Egetræsmaling (Bgsk. Stiftsøvrighedens Arkiv. LA). Stik eft. Tegning af H. C. Hansen, i Domkirken i Boskilde. 1833. Tavle IV.

Kannikestolene[1] (Fig. 300, 343), nu i to lange Rækker langs Kannikekorets nordre og søndre Skrankemure, er ifølge deres Indskrift (S. 1677) bekostet 1420 af Biskop Jens Andersen Lodehat (Biskop 1416—31), Efterfølger og Brodersøn af Peder Jensen Lodehat (1395—1416). De kom til at danne det sidste Led i den Omdannelse af Koret, som fandt Sted i de nærmest foregaaende Aar. Korændringen omfattede, som omtalt S. 1417, en Udvidelse, idet Lektoriet flyttedes et Stykke mod Vest (sml. Planen S. 1701), og her, op ad dettes østre Mur, fik fem Stole Plads paa hver Side af Kordøren. Nærmest Døren var de to hoje Spir, der har været synlige nede fra Skibet, og de fornemste, baldakinprydede Fag. Naar man traadte ind i Koret, havde man lige inden for Døren de to reliefsmykkede Gavle, der vendte mod

V. H. 1949

Fig. 338. Celebrantstolen, kaldet Lage Urnes Stol
(S. 1671, sml. Fig. 149 S. 1486).

E. M. 1946

N. E. 1946

V. H. 1949

Fig. 339 341. Figurer fra Lage Urnes Stol (S. 1671 f.).

hinanden, i Syd med Billedet af Kirkens Skytshelgen S. Lucius, i Nord med den nationale Hovedhelgen S. Knud Konge. Langsiderne havde hver 19 Stolefag, og ialt har der saaledes været 48 Sæder.

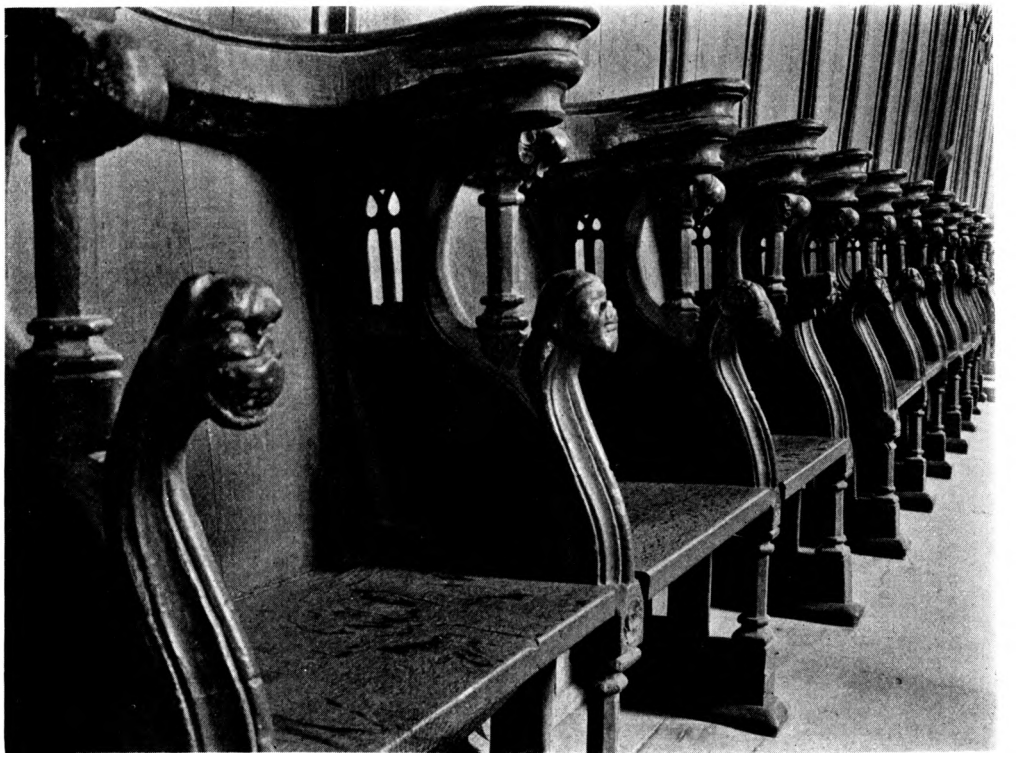
Da Højkoret 1689 indrettedes til kongelig Begravelse, blev Lektoriemurene nedrevet, og Stolene, der flankerede Indgangen, flyttedes sammen med Spirene hen paa deres nuværende Pladser i Forlængelse af Rækkerne her, hvorved Gavlreliefferne blev delvis skjult bag Hvælvingspillerne. Endnu ses baade i nordre og søndre Stolerække, at i det fjerde Felt fra Vest er Relieffet foroven sammenstykket af to forskellige Dele, der støder sammen efter en skraa Linie. Det er de to Hjørnefag, af hvilke dog kun Langsidernes Felter tilnærmelsesvis har bevaret den oprindelige, skraa Linie, mens de tværgaaende Hjørnefelter brutalt er savet igennem efter Diagonalen. Ogsaa i selve Stolene og i Indskriften helt foroven ses et Stod ud for samme Sted. Ved den nuværende Indretning blev det ene af Hjørnesæderne fra hvert Hjørne udskudt, ligesom to Sæder i hver Side blev slugt ved Gennembrydningen af senere Døre ud til Tværskibene, uden at det derfor er gaaet ud over Rygpanelet eller Reliefferne derover.

V. H.1949

Fig. 342. Detail fra Lage Urnes Stol (S. 1672).

Kannikestolene, der staar paa et forhøjet Plankegulv med profileret Forkant (Rundstav og Hulkel), er af Eg og opbygget efter den samme Model som o. 1375 anvendtes i Lunds Domkirke, og som igen benyttedes i Ringsted Klosterkirke, der omtrent samtidig med Domkirken fik sit Stoleværk. Over Stolene er der et højt Rygpanel (Dorsale) af lodrette, glatte Planker. Dette Rygpanel er, i Takt med Stolene, delt af lodrette, profilerede Lister og foroven udfyldt med paalagt, rigt udskaaret Stavværksornamentik, stadig varieret med stor Opfindsomhed; paa ældre, gotiske Korstole i Mellemeuropa er Rygpanelerne undertiden smykkede med Blindarkader, og heraf maa afledes denne Udsmykning med Stavværk mellem lodrette Lister. Foroven er som en beskeden Baldakin anbragt en skraat fremoverhældende Billedfrise, der fagdeles af Knægte med Krabbeblade og krones af en gennemløbende Indskriftfrise med Minuskler i Relief. Reliefferne er skaaret i lange sammenhængende Planker, tre i hver Side. Stoleværket har oprindelig haft en delvis Bemaling med brogede Farver, paa Kridtgrund, hvoraf Rester enkelte Steder er bevaret. Ved Restaureringen af Stolene 1857—58 blev et tykt Lag af senere Oliemaling fjernet, og først under Arbejdets Gang blev man opmærksom paa de oprindelige

H. M.1941

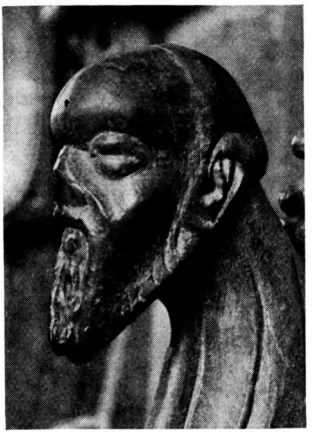
Fig. 343. Kannikestolene, nordre Række (S. 1672),

Farvelag nedenunder, som paa det Tidspunkt helt var fjernet i den søndre Stolerække. Det er tvivlsomt, om Figurreliefferne over Stolene har haft Farver, men det er vel det mest sandsynlige, selv om intet er tilbage deraf. I alt Fald har Gavlenes Figurer haft broget Bemaling i gotisk Tid, se nærmere nedenfor.

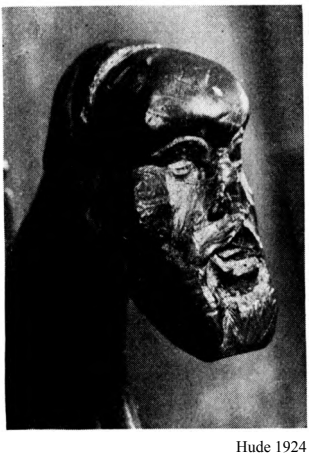
Selve Stolene (Fig. 343) har foroven en svær, gennemløbende, vandret profileret, lidt bagoverhældende Karm med fremspringende, afrundede Armlæn, anbragt i en saadan Højde, at Kannikerne bekvemt kunde støtte Albuerne herpaa, naar de under Gudstjenesten maatte staa op. Ligeledes er der til Kannikernes Bekvemmelighed anbragt Konsoller paa Undersiden af Klapsæderne, de saakaldte Misericordier (o: Barmhjertighed), der i Modsætning til, hvad der ofte er Tilfældet, her er ensartede og udelukkende af arkitektonisk Form.

Skillevæggene mellem Stolene har kvartrunde Udskæringer for Klapsæderne, saaledes at de nemt kunde slaas op og i. Paa deres Forkant er der fremspringende Dyre- eller Menneskehoveder, stadig varierede, og disse Hoveder tjente som Støtteknopper for de siddende Kanniker, hvorfor de ogsaa er stærkt slidte (Fig. 344—349). Bag dem er der en lille, kantet Søjle, hvis Kapitæl

N. E. 1950

Hude 1924

Hude 1924

Hude 1924

Hude 1924

Hude 1924

Fig. 344—349. Hoveder fra Kannikestolenes Haandlæn (S. 1676).

næsten helt dækkes af et stort Krabbeblad. Søjlen støtter den fremspringende Del af den øvre Karm, og bag den er i Sidevæggen brudt et Stavværksvindue. Det samme Motiv med Kolonnette og Stavværksvindue er gentaget under Sædehøjde, hvor Bagvæggen har massive Arkitekturudskæringer, i Nord en enkelt Firkløverblænding, i Syd to Firkløverblændinger vekslende med fire Arkadeblændinger. Den omtalte Udsmykning med de to Kolonnetter foroven og forneden har været traditionel ved Korstoleværker siden 1200'rne[2].

Indskriften foroven begynder østligst over den søndre Stolerække og fortsætter fra Vest mod Øst over den nordre. Den lyder i søndre Række fra Øst: »In honorem sancte et individue trinitatis ·ac beati lucii pape et martiris · sacrosancte huius ecclesie patroni ·de ordinacione pariter et expensis venerabilis in cristo patris ac domini domini iohannis dei gracia episcopi roskildensis · completus est chorus iste. Anno ab incarnacione d(omi)ni millesimo

E. M. 1914

Fig. 350. Sondre Kannikestole. 1. Felt fra Øst. Skabelsen (S. 1679).

q[va]dri(n)ge(n)tesimo«: »I nordre Række fortsættes Indskriften: »vicesimo pontificatus sui anno quarto ·ob remedium animarum sue ·illustrissime regine domine margarete tocius cleri fautricis hie sepulte ·et karissimi patrui sui domini petri episcopi predecessoris sui recolende memorie ·hac quippe regina regnante felix regnorum incolis ubiq(ue) success(us) erat valeat igit(ur) et valeant qui nos valere velint« (»til Ære for den hellige og udelelige Treenighed og den salige Pave og Martyr Lucius, denne højhellige Kirkes Beskærmer, og paa Foranstaltning, og ogsaa paa Bekostning, af den ærværdige Fader og Herre i Kristus, Hr. Jens, af Guds Naade Biskop af Roskilde, er dette Kor blevet fuldført Aar 1420 fra Herrens Kødblivelse, i det fjerde Aar af hans Pontifikat, til Frelse for Sjælene af hans højt berømmelige Dronning, Fru Margrethe, hele den gejstlige Stands Velynderinde, som her ligger begravet, samt af hans højtelskede Farbroder Hr. Biskop Peder, hans Forgænger, ærværdig Ihukommelse; thi medens denne Dronning regerede, var der overalt Held og Lykke for Rigernes Indbyggere. Held derfor for hende, og Held for enhver, som skulde ønske os Held!«).

Bogstaverne er udskaaret i gennembrudt Arbejde, i eet med de over- og

E. M. 1944

Fig. 351. Sondre Kannikestole. 12. Felt fra Øst. Til venstre Sauls Selvmord, til højre fremvises hans Hoved for David (S. 1681).

underliggende Lister, og staar forgyldte mod den bagvedliggende blaa Bund. Enkelte Steder er Bogstaverne ret plumpt fornyede, særlig i Begyndelsen, men i det store og hele er Indskriften velbevaret, idet dog Farverne stammer fra Restaureringen i 1857—58.

Reliefferne under Indskriften gengiver bibelske Motiver, i Sydsiden fra det gamle Testamente, i Nordsiden fra det nye Testamente.

Sydsidens Relieffer staar i firkantede Felter, uden nogen særlig Indramning. Regnet fra Øst er følgende Motiver fremstillet: 1) *Himmelens Skabelse* (Fig. 350). Gud staar omgivet af Skyer og med løftede Hænder. Himmelen er mandorlaformet og opfyldt af tilbedende Engle over Skyer. De ni Engle er fordelt i tre Rækker over hinanden og betegner det himmelske Hierarki med dets 3x3 Englekor.

2) *Evas Skabelse.* Gud drager hende ud af den hvilende Adams Side.

3) *Kain.* To Scener: a) Kain dræber sin Broder Abel med en kæmpestor Asenskæft, og b) Gud Herren forbander Kain for hans Misgerning og jager ham bort fra sit Aasyn.

4) *Noahs Ark.* Et to Stokværk højt Hus er bygget op i Baaden. Noah kan

E. M.1944

Fig. 352. Søndre Kannikestole. 13. Felt fra Øst. Til venstre Adonia ophojer sig til Konge (sml. Fig. 362), til højre David kroner Salomo (S. 1681).

sidde i Læ og dog fatte om Rorpinden, Mænd og Kvinder ses i Husets Vinduer. Duen flyver ud og kommer tilbage med en Oliegren.

5) *Isaks Ofring.* To Scener: a) Abraham vandrer med Ilden i en Skaal og Sværdet over Skulderen, og den lille Isak gaar foran ham med Brændslet paa Ryggen, b) Isak ligger stift udstrakt paa Alteret. Abraham svinger sit lange Sværd, men en Engel fra Himlen griber om dets Spids for at standse ham. En Gedebuk gnaver af et Træ.

6) *Jakob.* To Scener: a) Jakob brydes med Engelen, og b) Jakob ser i en Drøm Himmelstigen, ad hvilken en Engel stiger op.

7) *Josef.* To Scener: a) Josef afføres sin Kjortel og sænkes ned i en Brønd (sml. Fig. 366) af sine skadefro Brødre, b) Josefs blodige Kjortel bringes til den gamle Jakob, for at han skal tro, at Sønnen er sønderrevet af vilde Dyr.

8) *Moses.* To Scener: a) Moses slaar Vand af Klippen; Jøder med spidse

E. M. 1944

Fig. 353. Søndre Kannikestole. 19. Felt fra Øst. Til venstre Daniel i Løvekulen, til højre Jonas (S. 1682).

Huer staar omkring ham. b) Moses modtager paa Sinai Bjerg Lovens Tavler fra Gud Herren, som viser sig i en Sky.

9) *Israelitterne og Guldkalven.* To Scener: a) Aaron modtager Folkets Guldringe og kaster dem i Smelteovnen, hvor Guldkalven skal støbes. b) Guldkalven tilbedes, opstillet paa et Alter.

10) *Israelitterne og Kobberslangen.* To Scener: a) De dræbes af giftige Slanger, som Herren sendte (sml. Fig. 360). b) De frelses fra de giftige Slangebid ved at tilbede den Kobberslange, som Moses efter Herrens Bud har sat op paa en Stang.

11) *Samson.* To Scener: a) Han sønderslider Løvens Kæft. b) Han bærer Gazas Byporte.

12) *Saul og David* (Fig. 351). To Scener: a) Saul styrter sig i sit Sværd efter at have erfaret Filistrenes Sejr. b) David sørger ved at se Sauls afhuggede Hoved, som en ung Amalekit bringer ham. (Efter Skriften, 2. Sam. 1.10, var det Sauls Krone alene, han bragte David efter at have taget den af det afhuggede Hoved).

13) *Davids Sønner* (Fig. 352, sml. 362). To Scener: a) Adonia, Davids og Hagiths Søn, ophøjer sig selv til Konge, mens Faderen endnu lever, b) Bathseba knæler med sin unge Søn Salomo ved Davids Seng, og den gamle Konge sætter selv Kronen paa Sønnens Hoved.

14) *Salomos Dom*. De to Skøger holder begge paa det omstridte Barn, og Salomo giver Befaling til at kløve det.

15) *Elias og Elisa*. To Scener: a) Elias farer til Himmels i en gloende Vogn, Elisa tager knælende mod hans Kappe, hvormed han siden skilte Jordans Vande. b) Elisa opvækker den sunamitiske Kvindes Søn fra Døden.

16) *Judith og Holofernes*. To Scener: a) Holofernes' Gæstebud, Judith støtter sig til Bordet foran ham. b) Judith afhugger om Natten den sovende Holofernes' Hoved med et Krumsværd, hendes Pige lyser op med en Kerte.

17) *Esther og Ahasverus*. Kong Ahasverus forskyder sin Dronning Vasthi, der gaar sørgende bort med Kronen nedadvendt i Haanden, og kaarer i Stedet Jødinden Esther til Dronning.

18) *Job*. Han sidder nøgen, dækket af Bylder og skraber sig med et Potteskaar. Et Sendebud melder, at hans førstefødte Søns Hus er ødelagt ved et voldsomt Uvejr, og at alle Drengene omkom derved. Man ser i øvre venstre Hjørne en hornet Troldemaske, hvorfra Uvejret strømmer ned over Huset.

19) Dette brede Felt (Fig. 353) er sammenstykket af to, der har dannet de to Hjørnefelter i den søndre Side (ovfr. S. 1674): a) *Daniel i Løvekulen*. Dette Felt er omtrent helt bevaret. Kongen af Babylon, som staar bydende til venstre, har ladet Daniel kaste i en Kule, hvor han sidder omgivet af Løver. Men en Engel har ført Profeten Habakuk dertil med Mad og Drikke, idet han bar ham gennem Luften i hans Haar. b) *Jonas* spys i Land af Hvalfisken. Af dette Felt er næsten Halvdelen bortsavet; det fremgaar af den bevarede, skraa Rammesmig foroven til venstre over Skibet, af hvilket kun Forstavnen er bevaret. Jonas-Feltet har aabenbart, hvad Skibet viser, indeholdt to Scener, Jonas som kastes i Vandet fra Skibet, og Jonas som kastes paa Land.

20) *Makkabæernes Kamp* mod Syrerne (Fig. 354, sml. 364). To jødiske Ryttere i fuld Rustning støder deres lange Lanser mod Syrerne, i hvis Liær der er en Kampelefant med Taarn, hvorfra en Armbrøstskytte skyder. Den ejendommelige Elefant er af beskedent Format i Forhold til Hestene.

21) *Johannes Døberens Fødsel*. Den nyfødte Dreng bringes til Faderen, den stumme Zacharias, som paa en Tavle skriver hans Navn (»Johannes er hans Navn«). Til højre Slægtninge, som vil, at han skal kaldes Zacharias efter sin Fader (Navnet har formodentlig staaet paa det Skriftbaand, de holder).

22) *»Se det Guds Lam«*. Johannes Døberen, langskægget, barfodet og klædt i Kamelhaarskjortel, peger paa Billedet af et Lam i en kunstfærdig Ramme, som han bærer paa sin venstre Haand. Fromt andægtige Mænd og Kvinder lytter til hans Tale.

Nordsidens Relieffer er omgivne af en firpasformet Ramme, og udenom er i Hjørnerne anbragt Profeter og Konger med elegant svungne Skriftbaand,

E. M. 1944

Fig. 354. Søndre Kannikestole. 20. Felt fra Øst. Makkabæerslaget, sml. Fig. 364 (S. 1682).

hvorpaa gammeltestamentlige Parallelsteder til de fremstillede Scener er malet. Dette er et Laan fra »Biblia Pauperum«, en sydtysk Billedbibel, som oprindelig blev redigeret o. 1300 og siden med Variationer kopieret talrige Gange; det nøjagtige Forbillede kendes ikke blandt de bevarede Haandskrifter, men alle her givne Fremstillinger er fra Biblia Paupertims Motivkreds, og det samme gælder Størsteparten af de gammeltestamentlige Paralleltekster. Bibelhenvisningerne synes at have været malet paa Kanten af Billedfeltet, men er nu for største Delen forsvundet. Citaterne gengives i deres latinske Form med vedføj et dansk Oversættelse og en Henvisning til de paagældende Bibelsteder i den moderne Bibel. Regnet fra Vest er følgende Motiver fremstillet:

1) ***Jesu Fødsel.*** Maria ligger i en Seng og giver det svøbte Barn Die. Josef fodrer Dyrene i Stalden.

Udenom: a) Kong David (Ps. 87,5): »homo natus est in ea« (»et Menneske er født i den«); b) Daniel (2,45): »lapis abscisus est de mo(n)te s(i)n(e) manibus« (»en Sten blev løsrevet fra Bjerget, og det ikke ved Hænder«); c) Esaias (9,6): »paruus nat(us) est nob(is), filius dat(us) no(bis)« (»et Barn er os født, en Søn

er os given«); d) Micha (5,1): »ex bethleem egreditur q(ui) sit d(omi)nator i(n) isr(ae)l« (»fra Bethlehem skal udgaa een til at være Hersker i Israel«).

2) *Dehellige tre Kongers Tilbedelse* (Fig. 355). Julestjernen over Marias Hoved.

Udenom: a) Kong David (Ps. 72,10): »reges tharsis et insule munera offerunt« (»Konger fra Tharsis og Øerne skal bringe Skænk«); b) Moses (4. Moseb. 24,17): »oriet(ur) stella ex iacob et co(n)surget virga de isr(ae)l« (»der skal opgaa en Stjerne af Jacob, og hæve sig et Spir af Israel«); c) Esaias (60,6): »om(n)es de saba venie(n)t, aurv(m) et thus ferentes« (»alle de af Saba skal komme, de skal bringe Guld og Røgelse«); d) Micha (4,1—2): »fluent ad eum om(n)es populi, properabunt gentes« (»alle Folkene skal strømme til ham, Hedningerne vil ile«).

3) *Fremstillingen i Templet*. Paa Alteret en Kurv med de to Duer, som Maria skal ofre, i den opslaaede Bog læses: »suscepimus« (»vi har optaget ham«). Den gamle Simeon tager imod Jesusbarnet. Bag Maria en Tjenerinde med snoet Kerte.

Udenom: a) Malachias (3,1): »ecce veniet ad te(m)plu(m) s(anc)t(u)m suu(m) dominator« (»se, til sit hellige Tempel skal Herskeren komme«); b) Zacharias (2,14): »ecce ego venio et habitabo i(n) medio tui« (»se, jeg kommer og vil bo i din Midte«); c) Kong David (Ps. 11,4): »D(omi)n(u)s i(n) templo s(an)c(t)o suo, d(omi)n(u)s in celo sedes eius« (»Herren er i sit hellige Tempel, i Himlen er hans Tronsæde«); d) Zephanias (3,15): »Rex isr(ae)l in medio tui, no(n) timebis malu(m)« (»Israels Konge er i din Midte, du skal ikke frygte ondt«).

4) *Barnemordet i Bethlehem*. Herodes sidder til venstre og udsteder Befalingen. To af hans Hærmænd spidder og kløver Børnene. En Moder søger at gribe ind, river Bødlen i Haaret og tager i sin Fortvivlelse om Spidsen af hans Krumsværd.

Udenom: a) Kong David (Ps. 79,10): »oltio sangui(ni)s seruoru(m) tuoru(m) qui effusus est« (»dine Tjeneres Blod, som er udøst, bliver hævnet«); b) Her mangler den oprindelige Profet, se ndfr. c) Jeremias (31,15): »vox in rama audita est, rachel plora(n)s filios suos« (»der er hørt en Røst i Rama, Rachel grædende over sine Sønner«); d) Hoseas (8,4): »Ipsi regnaueru(n)t et no(n) ex me, principes exstiterunt et non cognovi« (»de har hersket, men ikke ved mig, de har indsat Fyrster, og jeg vidste det ikke«).

Dette Felt er sammenstykket af de to oprindelige Hjørnefelter fra Korets nordvestre Hjørne (sml. S. 1674). Af det ene Felt er dog kun bevaret en Profet fra øvre højre Hjørne, Jeremias, med Indskrift (9,5): »Docuerunt li(n)gvam suam mendaci(um)« (»de har lært deres Tunge at tale Løgn«). Hvilken Fremstilling, der har hørt hertil, kan ikke siges med Sikkerhed, Jul. Lange foreslaar »Kristus mellem Farisæerne« (Johs. 8,44), men denne Scene hører ikke hjemme inden for Biblia Pauperums Billedkreds.

E. M. 1944

Fig. 355. Nordre Kannikestole. 2. Felt fra Vest. De hellige tre Konger (S. 1682).

5) *Jesus i Farisæerens Hus* (Fig. 356). Magdalene væder med sine Taarer hans Fødder (paa Skriftbaandet: »lacrimis pedes« o: med Taarer Fødderne), aftørrer dem med sit Haar og salver dem. Skriftbaandet foroven har Jesu Ord til Farisæeren (Luk. 7,40): »Symon, habeo tibi aliq(uo)d dicere« (»Simon, jeg har noget at sige dig«).

Udenom: a) Kong David (Ps. 51,19): »cor co(n)tritu(m) et humiliatum Deus non despicies« (»et sønderslidt og ydmyget Hjerte skal du, o Gud, ikke foragte«);
b) Ezechiel (18,23): »Nunq(uid) volu(n)tat(is) mee est mors impii dic(i)t do(minus)« (»mon jeg vel skulde have Behag i den ugudeliges Død, siger Herren«);
c) Jeremias (15,19): »Converteris, converte(m) te et an(te) faciem mea(m) stabis« (hvis du omvender dig, vil jeg omvende dig, og du skal staa for mit Aasyn«); d) Zacharias (1,3): »co(n)vertimini ad me et ego convertar ad vos« (»omvender Eder til mig, og jeg vil vende mig om til Eder«).

6) *Lazari Opvækkelse*. Hans Grav er en Sarkofag, hvori han rejser sig indhyllet i sine Ligklæder. Jesus siger til ham: »Lazare, veni foras« (»Lazarus, kom ud«).

Udenom: a) Moses (5. Moseb. 32,39): »ego occidam et ego vivere faciam« (»jeg døder og gør levende«); b) Kong David (Ps. 56,14): »domine abstraxisti ab inferis a(n)i(m)am meam« (»Herre, du har friet min Sjæl fra Dødsriget«);

E. M.1944

Fig. 356. Nordre Kannikestole. 5. Felt fra Vest. Jesus i Farisæerens Hus (S. 1685).

c) Hanaa, Samuels Moder (1. Sam. 2,6): »D(omi)n(u)s mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit« (»Herren er den, som døder og gør levende, han nedfører til Dødsriget og fører op igen«); d) Job (14,14): »putasne mortuus homo rursus viuat« (»naar en Mand er død, mon han da skal leve op igen?«).

7) *Indtoget i Jerusalem* (sml. Fig. 365). Kun en enkelt Apostel følger den ridende Kristus, foran Byporten breder Jøderne Klæder ud paa Vejen.

Udenom: a) Kong Salomo (Højsang 3,11): »Egredimini filie syon et videte rege(m) salo(mo)n(em) veniente(m)« (»I Sions Døtre, gaa ud og se Kong Salomo komme«); b) Kong David (Ps. 149,2): »Exultent filie syon in rege suo« (»Zions Døtre skal fryde sig ved deres Konge«); c) Zacharias (9,9): »Iste pauper ascendens super pullu(m) asine« (»han er fattig, ridende paa Asenindens Føl«);
d) Esaias (62,11): »Dicite filie syon ecce saluator tuus venit« (»sig til Zions Datter, se din Frelser kommer«).

8) *Uddriuelsen af Templet* (Fig. 357 og 361). Jesus svinger Svøben, et Reb med Knuder, mod en af Vekselererne, som afværgende løfter den ene Haand og fatter om sin Pengepose med den anden; en barhovedet Vekselerer flygter, paa et Bord ligger en Pengetavle og et Par Faar.

E.M. 1944

Fig. 357. Nordre Kannikestole. 8. Felt fra Vest. Uddrivelsen af Templet, sml. Fig. 361 (S. 1686).

Udenom: a) Kong David (Ps. 69,10): »Zelus domus tue eomedit me« (»Nidkærhed for dit Hus har fortæret mig«); b) Hoseas (9,15): »Eiciam eos de domo mea p(ro)pter malicia(m) eor(um)« (»jeg vil udstøde dem af mit Hus for deres Ondskabs Skyld«); c) Amos (5,10): »Odio habueru(n)t corripiente(m) i(n) porta« (»de haderi Porten den, som viser til Rette«); d) Zacharias (14,21): »Non erit mercator ultra in domo domini« (»der skal ingen Købmand være ydermere i Herrens Hus«).

9) ***Nadveren.*** Jesus sidder i en Armstol med Johannes ved sit Bryst og rækker Brødet til Judas, som knæler foran ham, Posen med de 30 Sølvpenge har han ved sit Bælte. Der er kun blevet Plads til tre andre Apostle, Peter nærmest ved Frelseren.

Udenom: a) Kong David (Ps. 78,25): »panem angelorum manducauit homo, cibaria mis(it) eis« (»Englenes Brød aad han, han sendte dem Mad«); b) Kong Salomo (Ordspr. 9,5): »Venite, comedite pane(m) meum« (»kommer hid og æder mit Brød«); c) Esaias (55,2): »Audite audientes me et co(m)medite bonum« (»hører opmærksomme paa mig og æder det gode«); d) Nehemias (9,15):

»Pane(m) de celo dedisti eis i(n) fame eoru(m)« (»du gav dem Brød fra Himlen for deres Hunger«).

10) *Gethsemane* (Fig. 358). Judas omfavner Jesus, som bagfra gribes af en af Vagten. I Forgrunden svinger Peter Sværdet mod Malchus, som han har kastet omkuld, og som har en stor Lygte hængende om højre Haandled.

Udenom: a) Kong David (Ps. 41,10): »Homo pacis mee in quo speraui qui edet« (»den Mand, som havde Fred med mig, paa hvem jeg forlod mig, som aad (mit Brød)«); b) Jeremias (22,22): »Et tune confunderis et erubesces ab omni malicia qui sedes in« (»og da skal du beskæmmes og rødme for al din Ondskab, du som bor paa [Libanon]«); c) Esaias (3,11): »Ve i(m)pio in malu(m), retribut(i)o manuum eius fiet ei« (»ve den ugudelige, det skal gaa ham ilde, det, hans Hænder har gjort, skal gengældes ham«); d) Jesus, Sirachs Søn, med Kongekrone (1,40): »Accessisti maligne ad d(omi)n(u)m et cor tuu(m) plenu(m) est dolo et fallacia« (»du har nærmet dig med Ondskab til Herren, og dit Hjerte er fuldt af Svig og Forræderi«).

11) *Tornekroningen*. To Bodler trykker med Vidjer Tornekronen ned over Kristi Hoved, den ene rækker Tunge ad ham.

Udenom: a) Kong David (Ps. 22,8): »Omnes videntes me deriserunt me, loquti su(n)t labiis« (»alle, som saa mig, spottede mig, de vrængede Mund ad mig«); b) Kong Salomo (Ordspr. 19,29): »Parata su(n)t derisoribus iudicia et mallei p(er)cucientes« (»Straffedomme er beredt til Spottere og Knipler, som slaar haardt«); c) Esaias (1,4): »Dereliqueru(n)t d(omi)n(u)m et blasphemar(un)t« (»de forlod Herren og bespottede ham«); d) Jeremias (20,7): »F(a)ctus su(m) in derisu(m) tota die et o(mn)es subsannant me« (»jeg er blevet til Latter den ganske Dag, og alle spotter mig«).

12) *Korsdragningen*. Kristus bærer sit Kors. En fuldt rustet Vagtmand har knyttet et Reb om hans Liv og løfter Haanden for at slaa ham.

Udenom: a) Kong David (Ps. 129,3): »Supra dorsu(m) meu(m) fabricaueru(n)t p(ecca)tores« (nedover min Ryg arbejdede Synderne«); b) Esaias (53,7): »Sicut ouis ad occisionem ducitur et q(uasi) agn(us) cora(m) to(ndente se) ob(mutescet)« (»som et Faar føres han at slagtes, og som et Lam er han stum over for dem, der klipper det«); c) Jeremias (11,19): »Ego q(uas)i agn(us) mansuetus qui portatur ad victimam et non« (»jeg er som et tamt Lam, som føres hen at slagtes og ikke [nl. vidste]«); d) Job (31,36): »In humero meo portavi« (»jeg tog den paa min Skulder«).

13) *Korsfæstelsen*. Maria og Johannes ved Korsets Fod.

Udenom: a) Kong David (Ps. 22,17): »Foderunt manus meas et pedes meos« (»de har gennemboret mine Hænder og mine Fødder«); b) Jesus, Sirachs Søn (2,4): »In dolore tuo sustine et in humilitate tua patie(n)tiam habe« (»hold

dig oprejst i din Smerte, og hav Taalmodighed i din Fornedrelse«); c) Esaia- (53,7): »Oblat(us) est quia ipse voluit et no(n) aperuit os suu(m)« (»han blev givet som Offer, fordi han selv vilde det, men han oplod ikke sin Mund«);
d) Job (16,18): »Hec passus sum absq(ue) in(i)quitate manus mee« (»dette har jeg lidt, skønt ingen Uret er i mine Hænder«).

14) *Gravlæggelsen*. Jesu svøbte Lig lægges i Sarkofagen af to Mænd, bagved staar Maria sørgende med foldede Hænder under Hagen.

Udenom: a) Kong David (Ps. 76,3): »In pace factus est loc(us) eius et habitat(i)o ei(us) i(n) syon« (»i Fred blev gjort hans Paulun og hans Bolig i Sion«); b) Salomo (Højsang 5,2): »Ego dormio et cor meum vigilat« (»jeg sover, og mit Hjerte vaager«); c) Esaias (11,10): »Ip(su)m gentes dep(re)cabu(n)tur et e(r)it sepulchru(m) eius gloriosum« (»Hedningerne skal bede for ham, og hans Hvilested skal være Herlighed«); d) Bileam (4. Moseb. 24,9): »Req(ui)escens recu(m)bat et ut leo et quasi leona, quis su(s)citabit eum« (»han har lagt sig som en Løve og som en Løvinde, hvo tør jage ham op?«).

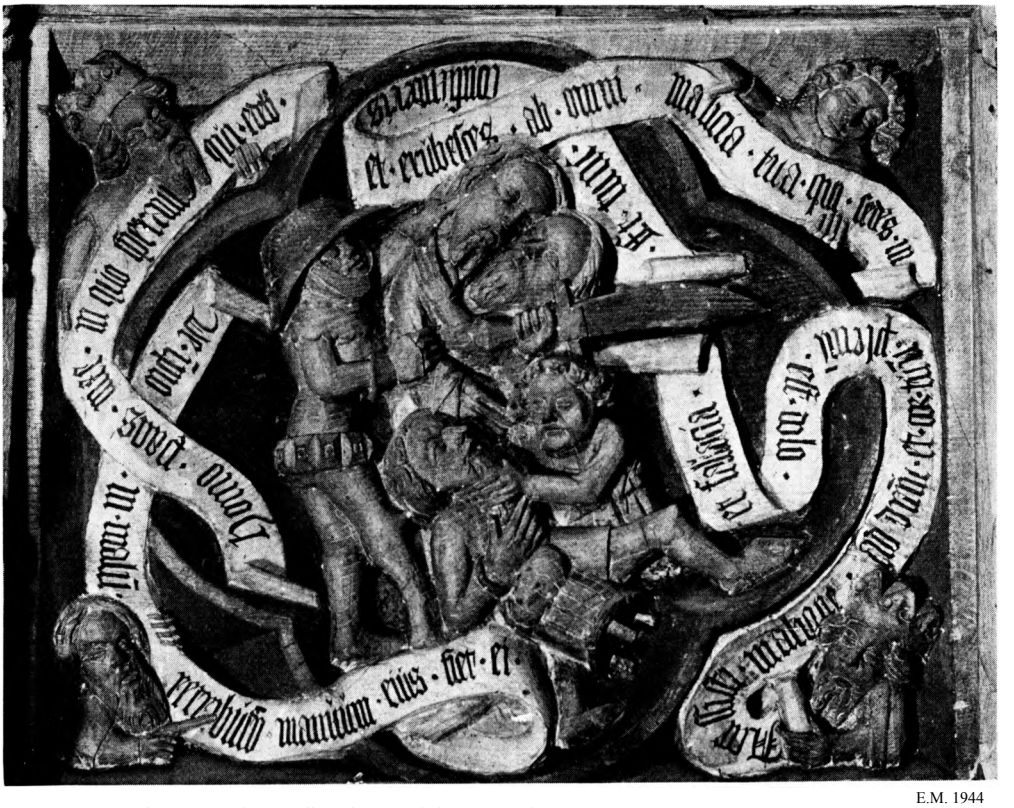
15) *Nedfarten til Helvede*. Kristus staar med vajende Korsfane foran Helvedes Port, hvis Fløj er revet af. Han griber Adam om Haandleddet, mens Eva ses bagved. I et Vindue staar en hornet Djævel.

Udenom: a) Kong David (Ps. 107,16): »Contriuit portas ereas et vectes ferreos co(n)fregit« (»han har sønderbrudt Kobberporte og sønderhugget Jernslaaer«); b) Hoseas (13,14): »O mors, ero mors tua, morsus tuus ero, i(n)f(er)ne« (»Død, jeg vil være din Død, Dødsrige, jeg vil være din Ødelægger«); c) Zacharias (9,11): »Tu quoq(ue) in sa(n)guine testamenti tui, emisisti ui(n)ctos tuos de lacu« (»ogsaa du for din Pagts Blods Skyld, dine bundne har du udladt af Søen«); d) Jeremias (32,21): »Eduxisti populum tuum de terra egipti in signis et i(n) por(tentis)« (»du udførte dit Folk af Ægyptens Land ved Tegn og ved Undergerninger«).

16) *Opstandelsen*. Kristus stiger med Korsfanen i Haanden og med velsignende Haandbevægelse op af Graven. En enkelt af Vagten, rustet med Skægokse, ligger sovende ved hans Fødder.

Udenom: a) Kong David (Ps. 78,65): »Excitatus est tamqua(m) dormie(n)s d(omi)n(u)s« (»da opvaagnede Herren som en sovende«); b) Jakob (1. Moseb. 49,9): »Catulus leonis iuda, ad p(ræ)da(m), fili mi, asce(n)d(is)« (»som en Løvekilling er Juda, du stiger op til Rov, min Søn«); c) Hoseas (6,2): »In die tercia suscitabit nos et vivemus in conspeetu eius« (»paa den tredie Dag skal han oprejse os, at vi skal leve for hans Aasyn«); d) Zephanias (3,8): »In die resurrectionis mee congregabo gentes« (»paa den Dag, da jeg staar op, vil jeg samle Hedningerne«),

17) *Kristus som Urtegaardsmand* (Noli me tangere). Kristus staar med en Spade i Haanden og taler til den knælende Maria Magdalene.

E.M. 1944

Fig. 358. Nordre Kannikestole. 10. Felt fra Vest. Gethsemane (S. 1686).

Udenom: a) Kong David (Ps. 9,11): »Non derelinquis qverentes te, domine« (»du forlader ikke dem, som søger dig, Herre«); b) Hanna (1. Sam. 2,1): »Exultauit cor meum in domino et exaltatu(m) est cor(nu) meu(m) in do(mino) meo« (»mit Hjerte har frydet sig i Herren, og mit Horn er ophøjet i Herren«);
c) Esaias (61,10): »Gaudens gaudebo in domino et exultabit a(n)i(m)a mea« (»jeg vil glæde mig storlig i Herren, og min Sjæl skal fryde sig«); d) Jakob (1. Moseb. 32,30): »Vidi dominu(m) facie ad faciem et salua f(ac)ta est a(n)i(m)a mea« (»jeg har set Gud Ansigt til Ansigt, og min Sjæl er frelst«).

18) Den vantro Thomas. Kristus fatter om Thomas' højre Haand og fører den hen til Spydsaaret.

Udenom: a) Esaias (57,18): »Vias eius vidi et dimisi eum et reduxi eum« (»hans Veje saa jeg, og jeg tilgav ham og førte ham tilbage«); b) David (Ps. 30,2): »Exaltabo te, domine, quoniam suscepisti me« (»Herre, jeg vil ophøje dig, for du har draget mig op«); c) Jeremias (31,18): »Conuerte me et revertar quia tu dominus deus meus« (»omvend mig, og jeg vil vende tilbage, thi du er Herren min Gud«); d) Haggai (1,8): »Acceptabilis mihi erit et glorificabor, dicit domin(us)« (»jeg vil have Behag deri og bevise mig herlig, siger Herren«).

E.M. 1950

Fig. 359. Nordre Kannikestole. 21. Felt fra Vest. Marias Himmelkroning (S. 1694).

19) *Himmelfarten.* Kristus forsvinder i en Sky, paa Jorden knæler Maria og fem Apostle.

Udenom: a) Kong David (Ps.47,6): »Ascendit deus in iubilatione et dominus in voce tube« (»Gud for op med Frydeklang, Herren med Basunes Lyd«); b) Kong Salomo (Højsang 2,8): »Ecce iste venit saliens in montibus transiliens colles« (»se, der kommer han, springende over Bjergene, hoppende over Højene«); c) Moses (5. Moseb. 32,11): »Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos« (»som en Ørn, der ægger sine Unger til at flyve«); d) Micha (2,13): »Ascendit enim iter pandens ante eos« (»thi der opstaar een, som bryder igennem i Spidsen for dem«).

20) *Pinsefesten.* Maria sidder med foldede Hænder mellem Apostlene, Helligaandsduen kommer ned fra en Sky.

Udenom: a) Kong David (Ps. 33,6): »Verbo d(omi)ni celi firmati su(n)t et sp(irit)u oris ei(us) o(mn)is v(ir)t(us) eoru(m)« (»Himlene er gjort ved Herrens Ord og al deres Hær ved hans Munds Aande«); b) Kong Salomo (Visd. 12,1): »O, qu(am) bon(us) et q(uam) suauis e(st) d(omi)ne spirit(us) tuu(s) i(n) omnib(us)« (»O, hvor god og hvor mild er din Aand i alting, Herre«); c) Ezechiel

N. E.1950

Fig. 3C0. Søndre Række. 10. Felt fra Øst. Fra Scenen med Kobberslangen (S. 1681).

E. M. 1950

Fig. 361. Nordre Række. 8. Felt fra Vest. Fra Tempeluddrivelsen (S. 1686).

N. E. 1950

Fig. 362. Søndre Række. 13. Felt fra Øst, sml. Fig. 352.

V. A. 1950

Fig. 363. Nordre Rækkes Østgavl. Indvendige Side. Evangelisten Johannes (S. 1696).

Fig. 360—363. Detailler fra Kannikestolenes Relieffer.

E. M. 1950

Fig. 364. Søndre Række. 20. Felt fra Øst, Makkabæerslaget, sml. Fig. 354. (S. 1681).

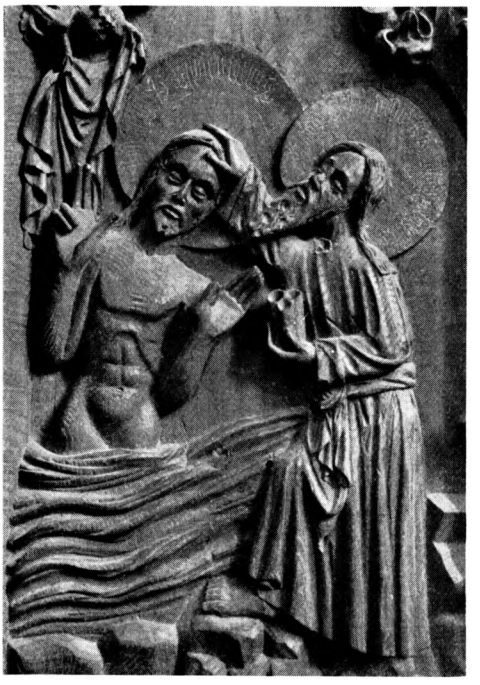
E. M.1950

Fig. 365. Nordre Række. 7. Felt fra Vest. Fra Indtoget i Jerusalem (S. 1686).

N. E. 1950

Fig. 366. Søndre Række. 7. Felt fra Øst. Josef kastes i Brønden (S. 1680).

E. M. 1950

Fig. 367. Søndre Rækkes østlige Gavlstykke, indvendige Side. Jesu Daab (S. 1696).

Fig. 364—367. Detailler fra Kannikestolenes Relieffer.

(36,25—27): »Effundam sp(iritu)m meum et ponam i(n) medio vestri« (»jeg vil udgyde min Aand, og jeg vil sende den inden i Eder«); d) Joel (3,2): »Super seruos et ancillas meos effundam sp(iritu)m meu(m)« (»over mine Tjenere og Tjenerinder vil jeg udgyde min Aand«).

21) *Marias Himmelkroning* (Fig. 359). Kristus og Maria sidder ved Siden af hinanden paa en Bænk. Han bærer selv Krone og sætter en Krone paa hendes Hoved.

Udenom: a) Kong David (Ps. 21,4): »Posuisti in caput eius corona(m) de lapide pretiosa« (»du har sat paa (hans) Hoved en Krone af kostelig Sten«); b) Jesus, Sirachs Søn, med Kongekrone (32,3): »Ornamentu(m) gr(aci)e accipias corona(m) et dignitate(m) (con)seq(ua)ris« (»modtag Kronen som Smykke for din Ynde, og du vil opnaa Værdigheden«); c) Esaias (62,3): »Et eris corona glorie i(n) manu d(omi)ni et dyadema regni i(n) manu dei tui« (»og du skal være Ærens Krone i Herrens Haand, og et kongeligt Hovedsmykke i din Guds Haand«); d) Ezechiel (19,11): »Exaltata est statura e(ius) inter frondes et vidil altitudinem suam« (»dets Vækst er skudt op imellem Løvet, og det saa sin Højde«).

22) *Dommedag*. Kristus troner paa Himmelbuen, Sværd og Lillie udgaar af hans Nakke. Maria og Johannes Døberen knæler ved Siderne. Forneden stikker et Par Mennesker Hovedet op af deres Grave.

Udenom: a) Kong David (Ps. 76,9): »De celo auditum fecisti iudiciu(m) tuum« (»fra Himlen har du kundgjort din Dom«); b) Salomo (Visdom 12,12): »Quis stabit contra indicium tuum« (»hvem vil staa imod din Dom«); c) Esaias (28,17): »Festinet et ponat iudicium in pondere« (»lad ham ile og lægge Retfærd paa Vægten (det første Ord stammer fra det foregaaende Vers)«; d) Daniel (7,10): »Judicium sedit et libri aperti sunt« (»Retten blev sat og Bøgerne opladte«).

I Nordsiden er Bunden inden for Firpasfelterne afvekslende blaa med rød Kant og rød med blaa Kant, men selve Figurerne har ingen Farver. Skriftbaandene er hvide med sorte Minuskler. Rygpanelets Stavværk neden under Reliefferne har bag sig ogsaa afvekslende blaa og rød Bundfarve, altid modsat Firpasfeltets. Disse Farver bag Stavværket, der ogsaa forekommer paa Sydsiden, er dog helt nymalede, omend paa Grundlag af fundne Spor. Skriftbaandenes Bibelindskrifter — efter Vulgata — er restaureret af Jacob Kornerup.

Der er stor Forskel paa de to Siders Relieffer, selv om de ifølge Sagens Natur er samtidige. De gammeltestamentlige Billeder er de mest karakterfulde, og med deres stærkt udtalte Realisme betyder de en Fornyelse i vor Billedskærerkunst. Sindsstemninger er ofte udtrykt meget virkningsfuldt, f. Eks. Jakobs Fortvivlelse, da han ser Josefs blodvædede Kjortel, eller Davids Afsky, da Sauls afhuggede Hoved vises ham; levende skildres ogsaa Adonias

onde Samvittighed, da han sætter Kronen paa sit Hoved, og der udstraaler en bydende Kraft fra Gud Faders Skikkelse, da han skaber Himmelen. Engang imellem forfalder Mesteren dog til grovere, udvendige Virkemidler, naar han udtrykker Smerte, Angst o. lign. ved stærkt forvrængede Ansigter (Figuren længst til venstre i »Kobberslangen« Fig. 360). Billedskærerens Begrænsning viser sig paa iøjnefaldende Maade i de stift udstrakte, liggende Figurer og de unaturlige Hoveddrejninger, som giver nogle af Scenerne et Skær af utilsigtet Komik. Men de gammeltestamentlige Billeder har ikke blot kunstnerisk Interesse, ogsaa kulturhistorisk har de Krav paa stor Opmærksomhed, idet Mesteren med udpræget Sans for Detailler giver os en Rigdom af Oplysninger om sin egen Tid, først og fremmest om de brogede og varierede Klædedragter; foruden Kroner og Hjelme tælles henved en halv Snes forskellige Mandfolkehuer; talrige af Figurerne, baade fornemme og ikke fornemme, bærer de kostbare, lavtsiddende Ridderbælter, og Bathseba har det samme Bjældebælte som Dronning Margrethes Gravstatue; i Syrerslaget gøres der Rede for flere Slags Rustninger, og Husgeraad findes bl. a. i Maaltidsscenen (Holofernes).

Den udprægede Interesse for Karakterskildring, der er ejendommelig for de gammeltestamentlige Billeder, er langt mindre fremtrædende i den nytestamentlige Række. Formodentlig er de skaaret af en anden Billedskærer, men Forskellen skyldes dog især, at de nytestamentlige Billeder var bundet af den strengeste kirkelige Tradition, mens Scenerne fra det gamle Testamente gav Plads for friere kunstnerisk Udfoldelse. Hertil kommer, at Sydsidens Mester har frigjort sig for al Indramning, medens Nordsidens er hæmmet af de traditionelt bibeholdte Firpasrammer og af de sirligt snoede Skriftbaand. At han dog ogsaa har evnet at give sine Billeder dramatisk Liv, viser bl. a. Fremstillingen af Judaskysset, hvor Petrus lidenskabelig kaster sig over Malkus.

Som nævnt i DK. Sorø Amt S. 156, er Korstolerelieffterne i Ringsted S. Bendt nøje beslægtede med Roskildestolenes; her er dog kun bevaret 13 Fag i hver Side, med Billeder svarende til Roskildes 13 østligste Fag. Motiverne er de samme, og Indramningen nøje overensstemmende. Billedkompositionerne er ogsaa ofte nært beslægtede, saaledes at begge Billedsæt maa antages at gaa tilbage paa samme Forlæg. Dog er der ogsaa en Del Afvigelser, og Stilen og Haandelaget er forskelligt. Ringstedrelieffterne udmærker sig ved en friere Rumfornemmelse, der er mere Luft mellem Figurerne, men iøvrigt er Udførelsen mere tør og karakterløs. Nogen egentlig Tidsforskel er det ikke muligt at paavise.

Som allerede nævnt er det vestligste Sæde i hver Side af Roskildestolene overdækket paa særlig fornem Maade med en virkelig Baldakin, der i Nordsiden har et krydshvælvet Loft, dækket ind mod Koret af en rig, svungen Stavværksgavl med store Krabbeblade; i Sydsiden er her en Dobbeltgavl

med lignende, endnu rigere Motiver. Oven over disse to Baldakiner rejser sig slanke Spir med gennembrudte Stavværksvinduer, Spidsgavle (Vimperger) og Fialer, ni Stokværk hoje foruden den overste Spids. Spirenes Top ligger ca. 10 m over Korets Gulv.

Hertil slutter sig, paa saa uharmonisk Maade, at man vanskelig kan tænke sig, at den nuværende Anbringelse svarer til den oprindelige, de høje Gavlstykker, der, som omtalt, oprindelig har staaet vendt mod hinanden paa hver Side af Kordøren. Den søndre har paa Ydersiden i Stolehøjde et Billede af *Pave Lucius,* som med en velsignende Gestus rækker højre Haand i Vejret, mens han i den venstre har holdt en Stav, som nu er gaaet tabt. Paa Glorien er skaaret i tynd Konturskæring: Sanctus Lucius [papa et martir?]. Farvespor paa Kridtgrund viser, at han har haft blaa Kjortel og rød Kappe; paa hans Tiara ses ogsaa blaat og rødt, men intet Guld. Han indrammes af et gotisk Blændingsfelt, og over det er der smaa, firkantede Felter med Halvfigurer, der holder Skriftbaand. I Baldakinhøjde er skaaret Stiftets Vaaben, de tre Nøgler, med Hjelm og Hjelmklæde, ligeledes i et Blændingsfelt. Herover snor en gennembrudt Ranke sig op mellem to Par stokværksdelte Fialespir.

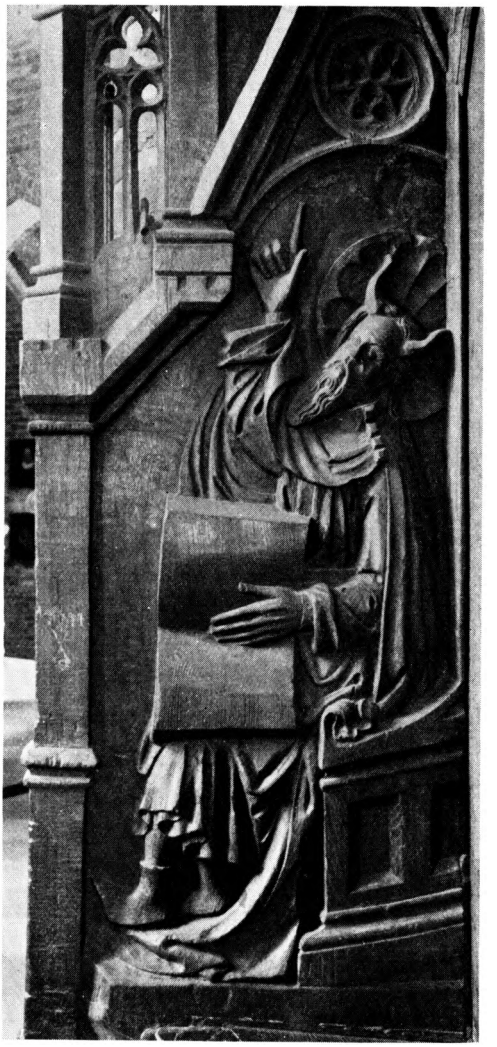
Den nordre Gavl har en Udsmykning af ganske samme Karakter, men her afbildes forneden den tronende *Knud Konge* med Scepter og Rigsæble (i Glorien læses: »Sanctus Kanutus rex danorum«) og foroven det danske Rigsvaaben med de tre Løver og med kroneprydet Hjelm, der desuden har Vesselhorn og Hjelmklæde. Kong Knuds Næse er fornyet, den røde Farve paa hans Kappe er heller ikke oprindelig. Ogsaa paa Indersiden har de to Gavle Relieffer: I Syd *Jesu Daab,* hvor Jesus staar i Jordans Bølger, mens Johannes (Fig. 363) fra Stranden salver ham med Salve fra en af de trerummede Salvebeholdere, som brugtes i de middelalderlige Kirker; en Engel fra Himmelen bringer en Dug til at aftørre Kristus med (Fig. 367). I Glorierne er skaaret: »Ihesus Xpristus(!)« og »Sanctus Ioh(ann)es baptiste«. I Nord *Mikael som Dragedræber* (Fig. 368), hvor der er gjort Forsøg paa at genskabe den oprindelige Farvevirkning. Ærkeengelen er over sin blaa og røde Rustning iført en hvid Kappe, og han borer sit lange Sværd gennem den grønne Drage. Farverne, der kun er Vandfarve, stammer fra Restaureringsarbejderne i 1850'erne[4].

Ogsaa paa de to østligste Gavlstykker findes Relieffer. I Syd har Ydersiden forneden *Uddrivelsen af Paradis* og foroven *Syndefaldet* i lignende Blændingsfelter som Vestgavlene, den nordre kun et enkelt stort Relief af *Christoforus,* som bærer Jesusbarnet. Indersiderne har i Syd *Moses* med opslaaet Bog i Stedet for Lovens Tavler og pegende opad (Fig. 369), i Nord *Evangelisten Johannes* skrivende, Repræsentanter for henholdsvis det gamle og det nye Testamente, hvorfra Scenerne til Billedfelterne over Stolene er uddraget.

Over Stoleværkets Gesimshøjde har disse to Gavle Stavværksdekoration, i

Hude 1901

E. M. 1950

Fig. 368 369. Fra Kannikestolenes Gavlstykker. 368. Nordre Rækkes Vestgavl, indvendige Side. Ærkeengelen Mikael. 369. Søndre Rækkes Vestgavl, indvendige Side. Moses (S. 1696).

Syd delt i tre Stokværk, i Nord formet som et enkelt stort Vindue. Udsmykningen har en enklere og roligere Karakter end paa Vestgavlene.

Læsepultene. Ud for de østligste Stole staar fire Læsepulte nedtappede i Stolegulvets Egeplanker. Paa slanke, ottesidede Søjler er anbragt Evangelistsymbolerne, der med deres udspilede Vinger bærer Pultene, i Syd for Markus (Fig. 370) og Lukas, i Nord for Matthæus (Fig. 371) og Johannes. I Glorierne bag Hovederne er Evangelisternes Navne malet med sorte Minuskler paa grøngul Bund. Figurerne er meget levende og yndefulde, og Læsepultene stammer antagelig fra samme Værksted som Korstolene. Efter Reformationen

E. M.1950

Fig. 370. Læsepult med Markusløven (S. 1697).

er de blevet fjernet fra Koret og gemt paa Kapitelhusets Loft, hvorfra de igen blev bragt tilbage under Restaureringen 1859 og nedsat i de oprindelige Taphuller.

[1] Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke, aftegnede og udgivne af J. B. Løffler, Text af Jul. Lange. Kbh. 1880. [2] Album de Villard de Honnecourt, architecte du XIlle siècle, Bibl. Nat., Paris, t. LIV. [3] 1 Hovedsagen er Oversættelsen i Løffler o. c. benyttet. [4] Ny Kirkehist. Saml. II, 120. Note 3.

Degnestole, se S. 1712.

†*Gitre i Højkoret.* Rostgaard omtaler (S. 154) et Jernsprinkelværk, som er for det øverste Kor, og hos Suhm[1] hedder det under Omtalen af Biskop Jens Pedersen Jernskægs Gravsten (4. Bind), at den laa i [Kannikejkoret mellem Lysestagen og »Splinderdaren«. I Inventariet 1749 nævnes to Jerngitterværker med vedhængende Døre af Jern, som tilforn bevarede Indgangen til Alteret i høje Kor, men nu er ubrugelige og henstaar i det nordvestre Vaabenhus. Det har muligvis været de to Stk. Gitterværk, der solgtes ved Auktionen 1806.

Senest da Højkoret 1689 omdannedes til kongeligt Gravkapel, er det ovennævnte gamle Gitter blevet fjernet, og Højkoret afskilredes atter mod Vest, denne Gang af et højt Partisangitter mellem de vestlige Højkorpiller, paa Trinene Øst for Dronning Margrethes Sarkofag, saaledes at en Del af Kannikekoret inddroges i Kapellet. Gitteret bestod af runde Jernstænger, der foroven afsluttedes med en bred Spydsod, hvorunder der var en gennembrudt Krone og herunder atter en Kvast, alt af forgyldt Kobberblik (enkelte Dele bevaret i Domkirkens Museum, et enkelt Eksemplar i Nationalmuseet). Lignende Gitterværker indsattes i Apsidens Arkader, hvor de endnu har efterladt sig Spor i Murværket. Alle Gitrene ses paa det ældste Fotografi af Domkirkens Indre (Fig. 294, sml. Fig. 42). 1865 fjernedes den midterste Del af

H.M. 1941

Fig. 371. Læsepult med Matthæusengelen (S. 1697).

Vestgitteret mecl Laagerne, 1871 Resten[2]; Arkadegitrene borttoges 1908 af Hans I. Holm[3].

[1] Samlinger I, 2 S. 166. [2] Steen Friis: Dagbog, sml. ogsaa under 1873. [3] Architekten 1908—09 S. 363 f.

Korskranke mellem Kannikekor og Hovedskib, fra Begyndelsen af 1700'rne, med messingstøbte Balustre, barokprofilerede, Midtpartiet omvendt pæreformet, 77,5 cm høje mellem Fodstykke og Overstykke, der nu staar i renset Eg. Hver af Fløjdørene, som svinger paa profilerede Messingstænger, har mellem to Balustre et anseligt Frederik 4. Spejlmonogram med Palmegrene og Baand, hvori Kongens Valgsprog: »Dominus mihi Adiutor« (»Herren er min Hjælper«) med Versaler. Til Balustrene nærmest uden for Dørpartiet slutter sig Rækværket for Trappen op fra Midtskibet, med svungne Haandlister af Messing, hver støttet af et profileret Ben og endende i et Englehoved. Bagfra, ind imod Kannikekoret, støttes Skranken af to malmstøbte Stivere, der dannes af en Bøjle og en Dobbeltvolut, ligeledes med Englehoveder. Skranken blev opsat i Tilknytning til Højkorets Omdannelse til kongeligt Gravkapel 1689—94.

De middelalderlige Kors Udstyr og Inventar før Ændringen 1689.

Indtil 1689(—94), da Højkoret blev omdannet til kongeligt Gravkapel (S. 1418), stod baade Højkor, Kannikekor og Bagkor afspærret fra den øvrige Kirke ved høje Mure i Vest, Syd og Nord og i alt Fald ved Gitre mod Øst. Efter Reformationen og til dette Aar endte Kirken i Virkeligheden i Øst ved den vestre Korskrankemur, hvad der manifesteredes ved, at den nuværende Altertavle da stod lige Vest for denne og yderligere markeredes af Konge-

stolens tidligere Anbringelse (S. 1724) i det nordre Gallerifag midt imellem Altertavle og Prædikestol. Alt Øst for denne Grænse var unddraget Gudstjenesten og stod som en Slags Museum eller benyttedes som Opbevaringsrum. Korene stod urørte som Levn fra den katolske Tid:

»Slet indtet Synderligt paa alter taulen findis
Thi dette er ej brugt saa Lenge Mand Kand mindis
Men staar Kun for et Nol og for et gammelt minde
At Vi skal see og troe at München Var her inde.«

skriver Mikkel Hansen Jernskæg 1685. Foruden fra denne Forfatters morsomme versificerede Beskrivelse kan der hentes Oplysninger om det middelalderlige Kor i de ofte nævnte Haandskrifter (sml. Forkortelseslisten først i dette Bind) NKS 710 4to (o. 1655—58), Rostg. (o. 1665), Resens Atlas (o. 1675) og Thott 1406 4to (o. 1685—89). Af disse er Resens Beskrivelse ret summarisk, men Rostg.s saa fyldig og præcis, baade hvad angaar Beskrivelsen af de enkelte Ting og med Hensyn til Pladsangivelsen, at man næppe kan gøre noget bedre, end at bruge dens egne Ord. En Plan af Koret (Fig. 372) med Indtegning af de omtalte Genstande, saa nøjagtigt det nu kan gøres efter Opgivelserne, vil bidrage til at fremkalde et Billede af det gamle Kor en Menneskealder før den store Ændring, da Højkorets Altre maatte give Plads for kongelige Sarkofager, og da Vestmuren med »det tredie Kor« blev revet ned, mens den nuværende Altertavle flyttedes op paa den Plads, hvor den staar i Dag.

Utvivlsomt har Lage Urne baade som Kantor (fra 1504) og senere som Biskop interesseret sig stærkt for Korets Udsmykning, og der kan næppe være Tvivl om, at Indskriften paa Korets vestlige Spærremur, der var dateret 1508, skyldes ham, ligesom han anbragte sit Vaaben over Sideindgangene til Koret; han har skænket den tresædede Celebrantstol (S. 1671), en Altertavle (†Sidealtertavle Nr. 3 S. 1658) og har sikkert ladet nogle af de andre Altertavler her restaurere (sml. Nr. 1 og 2 S. 1658); det er derimod mere tvivlsomt, om det ogsaa er ham, der har taget Initiativet til de kalkmalede Stifterbilleder (S. 1609). Hvorvidt den Apostelrække, der var anbragt paa Korets Vestmur, hidrører fra Udvidelsen 1420 eller er samtidig med Indskriften fra 1508 (sml. S. 1702), lader sig ikke afgøre.

Koret var, som nævnt, omgivet af høje Skrankemure i Nord, Vest og Syd (S. 1417); de var udvendig dekoreret med Kalkmalerier, af hvilke en Del af Nord- og Sydmurens er kendt (S. 1580), og foran Nicherne har der staaet Altre (S. 1582 ff.). I Arkaderne mellem Højkorets Piller har der baade i Nord og i Syd været Døre, hvis Udsmykning det Thott'ske Haandskrift beskriver paa følgende Maade: »Over den nordre Indgang til Koret er meget kunstig durch-

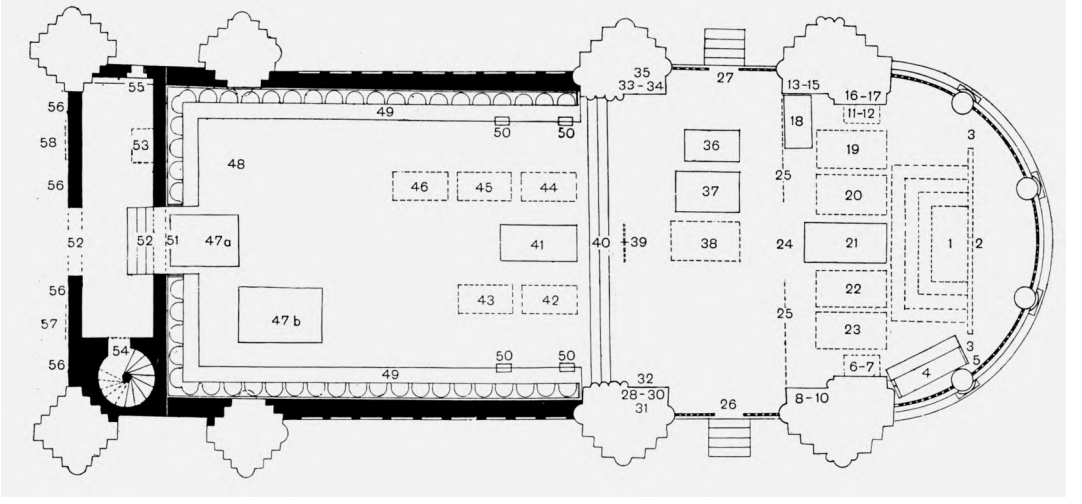

Fig. 372. De tre middelalderlige Kor for Omdannelsen 1689—94. Plan. 1:250, tegnet af El. M. paa Grundlag af de S. 1700 nævnte Korbeskrivelser. Jfr. iøvrigt S. 1415 ff. Inventar og Gravsten med kendte Maal er tegnede med fuld Streg, mens Genstande, hvis Maal ikke kendes, er punkterede.

Højkoret. 1. Højalterbord med to til tre Trin (S. 1619). 2. Højaltertavle (S. 1655). 3. Serafer (S. 1618). 4. Celebrantstol (S. 1671). 5. Niels Vollerups Gravskjold (S. 1703). 6—7. Valdemar Atterdags Helligtrefoldighedsalter med Altertavle (S. 1626, 1658). 8—10. Svend Estridsøns Billede (S. 1609 ff.), hans Pergamentepitaf og Stenpladen foran Pillegraven 11—12. Dronning Margrethes Helligtrefoldighedsalter med Altertavle (S. 1627, 1658). 13—15. Margrethe alias Estrids Billede (S. 1609ff.), hendes Pergamentepitaf og Stenpladen foran Pillegraven. 16—17. Skjold og Vadmelsfane over Dronning Margrethes Alter (S. 1703). 18. Den ryggede Kiste med Hertug Christoffers Alabastfigur. 19. Christine Urnes Gravsten. 20. Lage Urnes Gravsten. 21. Niels Jepsens Messinggravplade. 22. Catharine Nielsdatters Gravsten. 23. Ejler Hacks Gravsten. 24. Triumfkrucifiks med Sidefigurer (S. 1670). 25. Jerngitteret med Laage mellem Høj- og Kannikekor (S. 1723); dette (tilligemed Nr. 24) kan have staaet indtil to Meter længere mod Vest og i saa Fald maa Døren?. (Nr. 26—27) ogsaa have været anbragt mere vestligt — ligesom maaske ogsaa Kisten Nr. 18.

Kannikekoret. 26. Syddør (S. 1700). 27. Norddør (S. 1700 f.). 28—30. Bisp Vilhelms Billede (S. 1609 ff.), hans Pergamentepitaf og Stenpladen foran Pillegraven. 31. Muret Skab (S. 1420). 32. Dronning Margrethes Hvæssesten (ophængt paa Pillen). 33—34. Kong Haralds Billede (S. 1609 ff.), og hans Pergamentepitaf. 35. Skab med Dronning Margrethes Gyldenstykkes Kjole. 36. Hans Jensens Gravsten. 37. Morten Jensens Gravsten. 38. Jens Pedersen Jernskægs Gravsten. 39. Den store Lysestage (S. 1745). 40. Trappetrin. 41. Dronning Margrethes Sarkofag. 42. Johannes Nielsens Gravsten. 43—46. Gravsten, af hvilke de to muligvis Ærkedegn Johs. Pedersens og Dekanen Jakob Olsens. 47 a-b. Christoffer Urnes Begravelse (a: Lem over Nedgangen) med Gravsten (b). 48. Lem til Ove Schades Begravelse. 49. Kannikestolene (S. 1672). 50. De fire Læsepulte (S. 1697). 51. S. Luciustavlen (S. 1658).

Retrokoret, Bagkoret eller »det tredie Kor«. Vestvæggens Materiale er ukendt, og dens Plads kan kun tilnærmelsesvis bestemmes. 52. Vestre Kordør. 53. S. Anne Alter (S. 1623). 54. Spindeltrappe til Lektoriet. 55. Lysaabning til Kammer paa Lektoriet (S. 1704). 56. Apostelrække og Indskrift (S. 1702). 57. Mariatavlen (S. 1660). 58. S. Knudstavlen (S. 1661).

Alt vedr. Gravsten og Begravelser er omtalt i det følgende Bind.

brochen Arbejde udi Træ, hvoriblandt ere 2 Vaaben, det ene holdes af 2 Enhjorner [Jomfru Marias??], det andet er Biskop Urnes«. — »Over den søndre Indgang til Koret er et lige saa kunstig af samme Arbejde gjort, hvoriblandt findes 3 Vaaben; i det første er et Hjerte, over hvilket ere 2 Hænder, neden under ere 2 Fødder; midt udi er et Kors med en Kost og et Spyd [Kristi Vaaben]; det andet Vaaben er et Kors med 2 Nøgler [Stiftsvaabenet], det tredie Vaaben er bemeldte Biskop Urnes«. Da Vaabenet udtrykkelig betegnes som Biskop Urnes, har det formodentlig haft en Bispehue som Tegn (sml. hans ovfr. nævnte Altertavle), og Udsmykningen er da først fra Aarene efter 1512, da han blev Biskop.

De to nu nedbrudte Mure, der mod Øst og Vest begrænsede Retrokoret (S. 1418) med dets Alter og Spindeltrappe, havde hver en Dør midt i; den vestligste flankeredes af to malede Altertavler, i Nord Knud Hertugs (S. 1661) og i Syd en Mariatavle (S. 1660). Øverst »uden paa Choret, hvor Disciplene staaer, paa den Side som vender ned ad Kircken« (Rostg.), »paa hver Side af Døren« (Thott) var anbragt en Række forgyldte, siddende Figurer med Navne under, fra Nord: 1) S. Philippus, 2) S. Jacobus Minor, 3) S. Matthias, 4) S. Jacobus' Major, 5) S. Paulus, 6) S. Petrus, 7) S. Stephanus, 8) S. Lucius, 9) S. Trinitas —- »midt imellem« — 10) S. Johannes Baptist, 11) S. Laurentius, 12) S. Johannes, 13) S. Andreas, 14) S. Bartholomæus, 15) S. Matthæus, 16) S. Simon, 17) S. Judas. Om disse Figurers videre Skæbne, se S. 1498. Under dem var »udi Træ durchbrochen Værck udskaaren efterskrevne Ord« (Thott), rimeligvis anbragt som Frise:

»Fac domus ista Deus sit in hostes inclÿta victrix
Qva sacra vota canit tibi clerus honore perenni
Livor avaritia fugit hine simulatio mentis
Exulat invidia, concordia crescat amoris,
Pax vigeat Christi sit procul omne malum
Summa trinitas unus Deus nos protegat A° M.D. 8°«

(»Gør, Gud, at dette Hus kan være som en herlig Sejrherre over Fjenderne, hvor Gejstligheden kan synge Salmer til evig Ære for dig, Avind, Begærlighed og Løgnagtighed fly herfra, Misundelse visne og Kærligheds Endrægtighed vokse, Kristi Fred styrkes og alt ondt være langt herfra, og lad den højeste Treenighed, vor Gud, beskytte os. Aar 1508«).

I *Højkoret,* der ved et Jernsprinkelværk (Rostg.) med en »Splinderdar« (sml. †Gravsten Nr. 15 4. Bind) midt i var adskilt fra Kannikekoret, stod Hovedalterbordet (S. 1619) dækket af Træpanel med Laager i Nord og Syd. Herpaa stod den store Fløj altertavle med malet Aarstal 1498 (S. 1656), saa langt fremme at Rostg. siger, at de »4 trinde Piller huggen aff graa-steen« stod bag den; paa de to vestligste af disse — ifølge NKS. 710 og Thott 1406 paa Muren paa

begge Sider fra Alteret — hang to Serafer, der sikkert stammede fra Korets romanske Udsmykning (S. 1618). »Affsides ved Alterit er to store murede Piller, een paa hver side«, hver med sit »lidet« Alter og »liden« Altertavle (Rostg.). Alteret ved den nordre Pille var Dronning Margrethes Helligtrefoldighedsalter (Nr. 26 S. 1627), mens hendes Faders Alter af samme Navn laa ved den søndre (Nr. 25 S. 1626,). Den nordre Pille var desuden smykket med et Kalkmaleri af en anden Dronning Margrethe »alias« Estrid (S. 1609) og et Pergamentepitaf; foran Stedet, hvor hun var begravet, var der en firkantet Stenplade. Ifølge Thott hang desuden Rigsvaabenet over Margrethe Valdemarsdatters Helligtrefoldighedsalter, »en guult Skiold med 3 blaae Løffuer udi og nogle hierter«. Højt oppe paa Pillen »er indslaget to kramper, huilcke den Walmels fane hengte i, som bleff i det vformodende indfald i Sæland aff de Svensche borttagenn« (Rostg.).

Paa Pillen overfor med Valdemars Alter stod Svend Estridsøn afmalet (S. 1609), ogsaa her var der et Pergamentepitaf og en Stenplade.

»Nest hos Østen for op till samme Pille« stod den af Lage Urne skænkede Celebrantstol (S. 1671), og »Vdenfor(?) den staaer en Jernstang, paa hvilchen henger eet schold, hvor paa staaer: Her Niels aff Wolderup«; dette Skjold maa sammen med Catharine Nielsdatters og Ejler Hacks Stene være flyttet fra S. Christoffers Kapel (S. 1502), da dette blev nedbrudt for at give Plads for Christian 4.s Gravkapel.

Mellem de to Sidealtre laa der fire Gravsten og en Messingplade paa Rad. »Paa Jorden ved den Nørre side alf dette Alter (Valdemars) ligger En steen«, nemlig Ejler Hacks Nr. †41. »Norden ved siden paa denne steen ligger« Catharine Nielsdatters Sten Nr. †17. »Strax Norden ved denne ligger« Biskop Niels Jepsens Messing-Gravplade. »Nest Norden ved Messing pladen ligger« Biskop Lage Urnes Sten og »Nest Norden wed denne« en udslidt Sten, som ifølge Thott var Christine Urnes. Alle disse Sten var, sammen med Messingpladen, flyttet fra S. Laurentii Kapel, da dette blev nedbrudt sammen med S. Christoffers Kapel.

»Nest Norden wed denne steen, imellem den store murede pille som bleff omtalt, och den Nordre Chors dør« (Rostg.), i Korets andet Hvælvingsfag (Resen), »inden sprinchelverchet« (Thott) stod den ryggede Kiste, som indeholdt Valdemar Atterdags Søn Hertug Christoffers Alabastfigur.

Over det Gitter, der skilte Højkoret fra Kannikekoret, hang et stort, romansk Krucifiks (S. 1670) i en Jernlænke ned fra Hvælvet; en Bjælke med Indskrift laa under det tværs over Koret fra Pille til Pille, og herpaa stod (og hang i Jernlænker) de to Sidefigurer.

Kannikekoret. »I den øffuerste Nordpille i det mellemste Chor ligger begraffuen konning Harald, med sit effigie affmalet uden paa Pillen« samt Perga-

mentepitaf. »I denne Pille er och et schab, hvor udi laae dronning Margretis kiortel och forklæde aff gyldenstyche«, som blev fjernet af Svenskerne.

Paa Pillen overfor var Biskop Vilhelm »affmalet«; hans Ben laa i en Blykiste, der var synlig gennem et Hul under en indsat firkantet Stenplade, og højere oppe hang hans Pergamentepitaf. »Høyt oppe paa samme pille er i slagen to lern kramper, som dend hvedsteen hengte vdi, huilcken de Svenske (som der siges) sendte dronning Margrethe till spot, och aff de Svenske siden den tid de tog kiortelen och fanen, bleff borttagit«. Denne Hvæssesten omtaler det Thott'ske Manuskript som anbragt paa Kong Haralds Pille.

Imellem disse to Piller (NKS. 710) laa tre Gravsten i Gulvet, »Wed den Nordre Chorsdør« (Rostg.) Hans Jensen Nr.*l, »Sÿnden wed siden paa« Morten Jensen Nr. 21 og »Nest Sÿnden« Jens Pedersen Jernskæg Nr. †15. Om den sidste oplyser Suhm, at den laa mellem Lysestagen og »Splinderdaren« (jfr. ovfr.).

»Midt paa gulffvitt« stod Dronning Margrethes Sarkofag. Øst for den var den ovenfor omtalte Lysestage, som ses paa Resens Træsnit ved Siden af en lille Trappe; denne Trappe, der omtales i Mikkel Jernskægs Digt, var anbragt, for at besøgende kunde stige op paa den, saaledes at de bedre kunde se Dronningens Alabastfigur oven paa Tumbaen.

Paa begge Sider af Sarkofagen laa der Gravsten, nordfor »3 steene i rad effter hin anden aff Øster i wester, hvis bogstaffuer ere udslet och iche kand læsis«, ved Sydsiden to Sten, »aff huilche den wester siunis ingen bogstaffuer at haffue hafft; Men den i Øster« laa over Johannes Nielsen Nr. †27.

»I den westre Chors dørs indgang« — »Inden« Kordøren (Thott) — var Christoffer Urnes aabne Begravelse, »offuer huilchen ligger een steen wed den sÿndre side« (Nr. 147).

»Nest op till denne begrafuelse udi Nord, er salig Offo Schades begrafuelse med tvende Lehmme ofuer Trappen« (Thott — ikke nævnt i Rostg.).

Langs Kannikekorets Nord-, Vest- og Sydvægge var de 48 Korstole (S. 1672).

»Inden till offuer den westre Chors dør« var Luciustavlen (S. 1658).

Retrokoret eller *det tredie Kor* (S. 1418) er det daarligst beskrevne, idet man blot faar at vide, at der er en Dør igennem det, og at der oppe paa Platformen, »hvor Disciplene staaer, er affdeelt med paneelwerch ved den Nørre side eett kammer med en seng vdi, hvor Tvende aff Scholen pleÿer at ligge och tage Vare paa, at tÿffue iche om Nattetide giør nogen schade i kierchenn«. Imidlertid ved man, at det tredie Kor dels har rummet et S. Anne Alter (sml. S. 1623) dels en Trappe op til Platformen.

Døbefont (Fig. 373—374) fra 1602, af Malm, stemplet med ukendt Støbermærke med flad, rund Kumme, rigt profileret Skaft og Fod, der hviler paa fire, noget stift modellerede, siddende Evangelistfigurer med opslaaede Bøger, hvori deres

E. M. 1949

Christiansen. Roskilde 1939

Fig. 373—374. Malmdøbefont 1602 og Detail: Evangelisten Markus (S. 1704).

Navne er graverede. Under Mundingsprofilen er der en Indskrift paa Latin med Reliefversaler: »Enhver, som tror og bliver døbt, skal blive frelst, men den, der ikke tror, skal fordømmes«; paa Skaftets øverste Baand: »Anno 1602« og paa en af Fodens Profiler graverede Adelsvaaben med Navne: Frederich Gotske og Jacop Wind. Paa Støttefigurernes Postamenter indslaaet Mestermærke, et H under et 4-Tal mellem I C. Tvm. 93 cm, Højde 104. Til Fonten hører et nyere, sortmalet Laag med drejet Knop. Det tidligere †*Laag* var af Malm og vejede 1 Skippund, 11 Lispund, 7½ Pund (252 kg); paa Buchs Tid (1734) hang det over Fonten i Vor Frue Kapel i en Jernlænke »med forgyldte Knopper«; en omkringløbende Indskrift paa Latin meddelte, at »ved hans Død er vi døbt enhver af os, der er døbt i Kristus Jesus«. Ved Auktionen 1806 tilsloges det Gørtler Jensen for 120 R. 3 Mk. 12½ Sk. (jfr. AarbKbh. 1934. S. 543).

Fonten, af hvilken der findes en Opmaaling af V. Koch i Storck: Roskilde Domkirke Pl. XX, staar nu østligt i Midtskibet, Vest for Hovedindgangen til Kannikekoret. Den ældste Omtale af Fontens Plads er fra 1337, da Vor Frue Alter, kaldet magne imaginis (se †Sidealter Nr. 50 S. 1630) nævnes som værende i Midtskibet ved Fonten, og heraf tør man slutte, at Fonten stod vestligt i Midtskibet nær Indgangen, i Overensstemmelse med den normale middelalderlige Placering. Blandt 1600'rnes Kirkebeskrivelser nævner Rostg. »Funt

E. M. 1949

E. M. 1944

Fig. 375—376. Detailler fra Prædikestol 1609 (S. 1707).

Capellet«, og da der i samme Kapel opregnes Gravsten for Johannes episcopus, død 1431 og Andreas Verekim (fejl. for Gerikin), fremgaar det, at der er Tale om Bethlehems Kapel. Ved Kapellets Omdannelse til Begravelse for Familien Hahn 1680, flyttedes Font og Stene til Vor Frue Kapel, som nu ogsaa ofte benævnes Fontens Kapel. Her stod den, til Kapellet blev nedbrudt 1774, hvorefter den flyttedes til sin nuværende Plads.

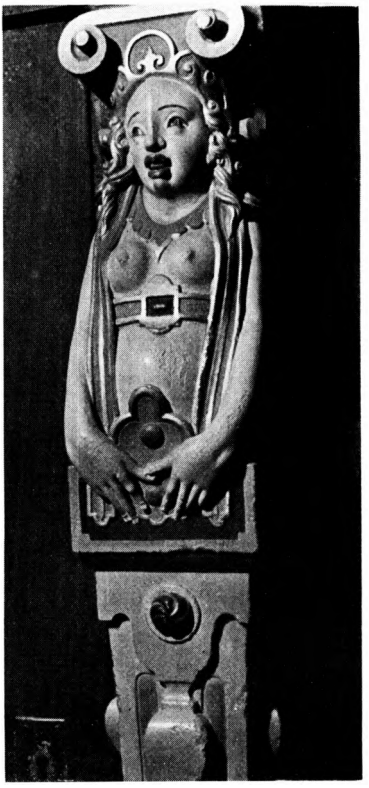
Daabsfad af Sølv fra 1815, 45,5 cm i Tvm. Inden for Kantprofilen er der en Bort af Trekanttunger fyldt med ciseleret Akantusværk; paa Randen graveret kongekronet Stiftsvaaben og Skriveskrift: »I Aaret 1815 den 12. April blev dette Fad forfærdiget af en ubrugelig Sølv Kande, der tilhørte Roskilde Dom Kierke vog 92 lod. Resten af Sølvet og Arbeids Løn er bekostet for Dom Kierkens Regning«. Guardeinmærke for Fabricius og ulæseligt Mestermærke.

**Døbefont*[1], romansk, af Granit, med enkel, udbugende Kumme, 71 cm i Tvm., med en lille Rundstav som Mundingsprofil; det runde, indknebne Skaft har en større Rundstav. Intet Afløb. Kummen, der er stærkt skørnet som af

G. K. K. 1949

Fig. 377. Detail fra Prædikestolsopgang 1608 (S. 1708).

E. M. 1944

Fig. 378. Herme ved Prædikestolens Dør (S. 1708).

Ild, holdes sammen af Jernbaand. Fonten købtes 1859 af Steen Friis[2] hos Murmester Brock og blev opstillet i Stiftsbibliotekets Have. Men om den enkle Font har haft Tilknytning til Domkirken, er vel tvivlsomt.

†*Døbefont.* En Døbefont af Sten solgtes ved Auktionen 1806 til Købmand Wulfsberg; den er næppe identisk med foregaaende, da man tør formode, at Domkirkens romanske Font har været noget rigere i Udførelsen.

[1] Afbildet af Peter Linde i AarbKbh. 1929. S. 451 (»Middelalderlige Stenhuggerarbejder fra Roskilde«). [2] Dagbog 12. April 1859.

Prædikestol (Fig. 375—378; Helhedsbilleder, se bl. a. Fig. 20 og 82) i Sen-Renaissance, fra 1609, af Sandsten med Skulpturer af Alabast og arkitektoniske Enkeltheder af hvidt Marmor og Belge noir, iflg. Paludan S. 24 udført af den københavnske Billedhugger Hans Brokman (der 1604 havde udført en lignende Prædikestol til Koldinghus' Slotskapel) for en Betaling af over 700 Imperialer (dvs. Speciedaler), og anbragt paa Pille VI S. —- 2. Sept. 1609 skrev Christian 4. til Peder Basse om at lade Kapitelherrerne bekomme saa mange Teglsten, som behøvedes til Prædikestolens Bygning (Kane. Brevbøger).

Stolen, der tæller fire Fag, har i de brede Storfelter Muslingeskalnicher med Statuetter af de fire Evangelister, noget uensartede af Format og Proportioner. Foran de skraat afskaarne Hjørner med slanke Muslingenicher staar ret spinkle, korintiske Søjler, hvortil slutter sig smaa Englehoved-Krumknægte under Gesimsen og store Hjørnebøjler med Diademhoveder paa det kraftigt profilerede Postament, og under Hjørnerne diminutive Hængeornamenter. Postamentet er sammenkomponeret med en Underbaldakin, der har skellagte Ribber og Felter med symmetrisk Volutslyng omkring en lille Midtkartouche. Stor Hængeknop med Frugtbundter, Baand og Diamantkvadre. Uden arkitektonisk Forbindelse med Stolen er der bag Baldakinen, i Arkadepillen, indfældet en stor, kartoucheformet, maskeprydet Konsol, hvorpaa Stolen hviler.

Opgangen er i Modsætning til Stol og Himmel helt af Sandsten. Portalen, der staar i nordre Sideskib, har paa Posterne to Kvindehermer af et højst verdsligt Udseende (Fig. 378). Paa Gesimsen staar Christian 4.s Valgsprog og paa Voluttopstykket, der krones af et Spir, C 4 under et Englehoved; Topgavlens Bagside har kun enkelt Baandværk omkring en Kartouche med malet Indskrift (Es. 40,8). Den samtidige Dørfløj er af Træ med Fylding under Arkade, der kantes af det fra Brix Snedkers og Anders Hatts Træarbejder kendte Volutfladsnit; Englehovederne i Sviklerne ligner dog ingen af de to Billedskæreres Typer; Bagsiden nøjes med to Fyldinger. Gangjernene er rigt slyngede. Selve det svære Trappepanel, der støttet af en snoet og to glatte Jernstænger svinger sig rundt om Arkadepillen, deles af Hermefigurer med Volut-Arme i fem Felter med store Kartoucher om Ovaler, der fra neden indeholder Aarstallet 1609, Busterne af en Landsknægt (Fig. 377) og tre Kvinder, maniererede indtil Karrikatur.

Rygskjoldet, af Alabast, indeholder i Hovedstykket Rigsvaabenet i en ægformet Kartouche holdt af to Vildmænd; de 13 Mærker, ligeledes i ægformede Skjolde, er ordnet i en Ring omkring Løveskjoldet, som er anbragt i en lille Kartouche. Over den stærkt fremspringende Gesims dannes Topstykket af en stor, paafaldende skævt tegnet Kartouche med et Kvindehoved; i det lille Hængestykke læses C 4.

Rygskjoldet er indskudt mellem to svære Konsoller, som bærer Himmelen; paa den ene ses Ungdommen symboliseret ved et Pigehoved, paa den anden Alderdommen fremstillet som et tandfattigt Gammelkonehoved. Den regulært sekssidede Himmel, hvis Underside lyser med en stor, smilende Alabastsol, har udladende Gesims med Bølgeranke, som paa Hjørnerne afbrydes af Løvemasker, over hvilke der staar Putti med Lidelsesredskaber. Over Gesimsen er Himmelen formet som et Hvælv svarende til Underbaldakinen, men med Englehoveder i Felterne; den krones af en hermesmykket Lanterne, i hvilken man ser Helligaandsduen, og Kristus med Sejrsfanen staar paa Toppen.

Figurerne er stærkt maniererede, med dybtliggende Øjne, halvaabne svulmende Læber, saa Tungen ofte kommer til Syne. Ansigterne i Opgangens Felter er trukket skæve efter Trappens Forløb.

1756 fik Billedhugger Hennel Betaling for at reparere Marmor- og Alabastbillederne paa Prædikestolen. 1844 foretog Billedhugger Bissen flere Reparationer, bl. a. fik Kristusfiguren nye Arme og Fødder. To af Himmelens Putti fornyedes, Matthæus fik ny Arm, Lukas ny Haand og Johannes to nye Hænder; desuden lavedes et Par Englehoveder af nyt (Rgsk. 1712—1883. LA.).

Medens de ædlere Stensorter kun er let stafferede, fortrinsvis med Guld — Læberne blodrøde, Øjnene sorte, og Evangelisternes Kapper hver med sin Farve — er Sandstenen helt skjult af Maling; Bunden er sort, Farverne iøvrigt brogede og urene; paa Underbaldakinen er Ornamentikken i det østligste Halvfelt malet, ikke hugget. Hele Stafferingen stammer fra 1844 (Rgsk.; Ehlers), og der er næppe meget tilbage af Peter de Meyers oprindelige Staffering fra 1613 (sml. ndf.). Ogsaa Evangelistnavnene under Figurerne og Gesimsens Beati qui etc. (Lucas 2,28) er nye. Indvendig paa Dørens Topstykke læses: Esajas 4,8 (Herrens Ord etc.), ligeledes paa Latin. Kun paa Dørens Inderside staar oprindelig Maling, i den nederste Fylding sorte Mauresker, i den øverste en lang, latinsk Indskrift med Versaler, der meddeler, at Stolen stafferedes efter Kongens Befaling og paa Kirkens Bekostning af Peter de Meyer 1613, da Christen Holck og Niels Krag var Kirkens Værger (ædilibus) og Poul Pedersen (Paulus Petreius) og Daniel Knopf (Daniel Cnofius) var Præster.

Stolestader. Skibets nuværende Stader stammer fra 1866; de er tegnede af Chr. Hansen; Kvindesidens er udført af Snedkermestrene Bruun og Wismann, Roskilde, Mandsstolene af Hutzen, København (Steen Friis: Dagbog).

Rester af det foregaaende smukke og velbevarede Stoleværk fra o. 1575, og Stykker af et endnu ældre Sæt, fra 1567, samt en enkelt Planke fra o. 1525, findes — siden 1866 (Steen Friis: Dagbog) — opsat som Panel i Sakristiet, ialt 23 Gavlplanker. De er nu vandret afskaarne foroven og adskilles af kannelerede Pilastre med Profilkapitæl og -base; et Par af Gavlene er skraat afskaarne foroven til begge Sider. Den oprindelige Anvendelse af Planken fra o. 1525 er usikker; den har et Relief i Muslingeskalniche forestillende S. Morten i Skikkelse af en ung Ridder i Modedragt; han er i Færd med at skære sin Kappe itu med Sværdet (Fig. 380). Af det ældste Sæt fra 1567 findes to glatte Planker med Aarstallet reliefskaaret paa en lille, indfældet Liste med ophøjet Ramme (sml. ndf.). Staderne fra o. 1575 er i Hovedsagen samtidige, men af forskellig Størrelse og næppe leveret samtidigt. De hidrører sikkert fra Oluf Nielsen Krogs Værksted og staar Staderne i Svogerslev (S. 694) fra 1581, Glim (S. 707) fra 1587 og andre nær. H. C. Hansens Tegning af Interiøret fra 1833 viser endnu den gamle Opstilling (Fig. 379). For Vestenderne havde de et Panel

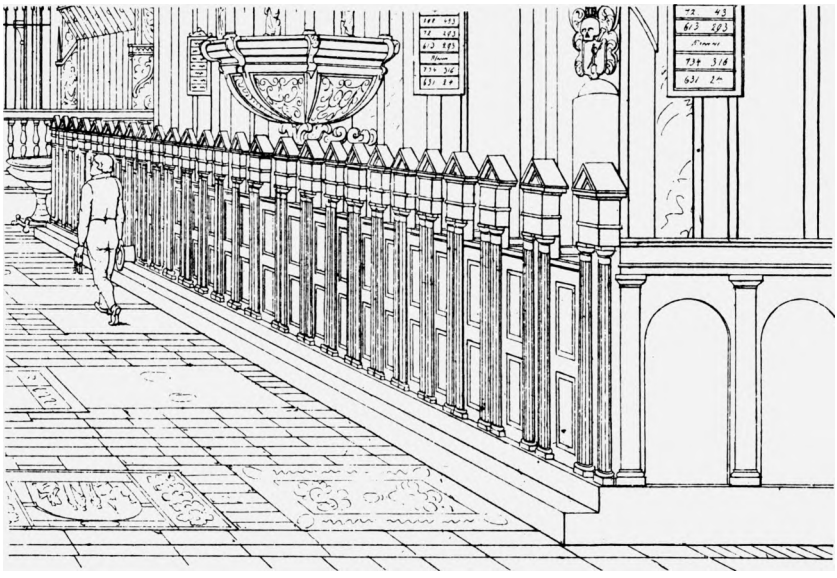

Fig. 379. Kirkens tidligere Stoleværk. Efter Tegning af H. C. Hansen i »Domkirken i Roeskilde«. Kunstforeningen 1833 (S. 1712).

med rundbuede Arkader adskilt af glatte Pilastre. Gavlene selv synes paa Tegningen at have kannelerede Halvsøjler som Svogerslev og ikke Pilastre som Glim; men dette er dog kun tydeligt for de nærmestes Vedkommende; de kronedes af lave Trekantgavle over en høj, tværdelt, tilsyneladende glat Frise. Mellem Søjlerne (eller Pilastrene) findes forsænkede Rundbuefelter med Skjolde, der enten indeholder Vaaben eller Bomærker (ikke synlige paa Tegningen). I den Rækkefølge, i hvilken de nu er opstillet i Sakristiet: 1) Danmark, tre Løver, kronet Skjold, 2) Dobbeltlillie i uindskaaret Skjold i Kartouche, 3) Grubbe, Hjelmtegn kun Vesselhorn, 4) Bjørn, i Skjoldet senere indskaaret H P og C L, 5) Beck (Fig. 381), 6) Björn, 7) Bjørn, forsænket, uindskaaret Skjold i Kartouche, over hvilken to langnæbbede Fugle (Fig. 382), 8) tre Skjolde: Bjørn over Grubbe og Egern-Friis* (Fig. 383), 9) som 2, 10) Danmark, courtoisiemæssig vendt i Forhold til 1,11) borgerligt Bomærke med Initialerne F O i forsænket, uindskaaret Skjold, kronet af Englehoved, det hele i blomsterkronet Kartouche (Fig. 384), 12) borgerligt Kartoucheskjold med: K B L,
13) omtrent som 12 med Bomærke og V(?) I, 14) borgerligt Kartoucheskjold med tre indristede Stjerner over Sol og Maanesegl**, paa Rammen M P D

*Henvisende til Bjørn Andersen, Lensmand paa Roskildegaard 1566—72 (død 1583 paa Bjørnsholm, gift 1) Sidsel Ulfstand, død 1561 og 2) 1567 Karen Friis. — Beck-Vaabnene kan henvise til Lave Beck, der var Lensmand paa Roskildegaard 1572—73 og 1577—87. Kristoffer Walkendorffs Vaaben (Lensmand 1574—77) har sikkert heller ikke manglet paa Staderne.

**Det samme Vaaben findes paa Mads Poulsen (Bibers) (død 1579) og hans Børns Gravsten (se Gravsten Nr. 91, 84 og 90 i 4. Bind).

380

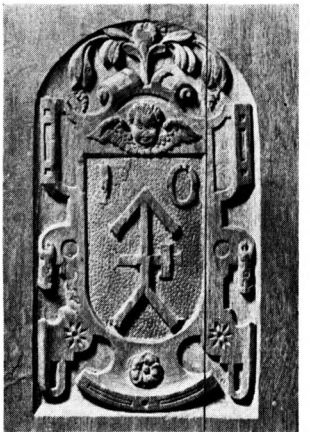
381

382

383

384

385

386

387

388 E. M. 1949

Fig. 380—388. Udskaarne Felter fra Kirkens tidligere Stoleværk, nu i Sakristiet (S. 1709f).

(Fig. 385), 15) omtrent som 14, men med Bomærke flankeret af H L, 16) Roskilde Stift, kronet af frugtbærende Plante, 17) Danmark, som 1, 18) kongekronet C 5 i lille, smal og flad Muslingeskalniche (ikke i Skjold), 19) Danmark, som 10, 20) Roskilde Stift, omtrent som 16, 21) som 12, 22) Bomærkeskjold med Initialerne C H, 23) Bomærkeskjold med Initialerne R H, 24) Bomærkeskjold med Initialerne S O, 25) to usymmetriske Skjolde (af Form som Hans Malers) med Initialerne A L og AP, 26) to symmetriske Bomærkeskjolde med Initialerne N I og R H (Fig. 386), 27) lodret delt Skjold med M[orten] P[edersen] (død 1595) over Bladkrans og Kors (Fig. 387), 28—29) Roskilde Stift, omtrent som 16 og 20, 30) nyt, kongekronet Skjold med sammenslynget F S, 31) vinget Caritas med tre Børn, af hvilke det ene holder et Bomærkeskjold (af Form omtrent som 25) med Initialerne I H og Aarstallet [15]75 (Fig. 388). — Ifølge Steen Friis, der betegnede det gamle Stoleværk som »de Kirken vanzirende Stole«, fandtes Aarstallet 1567 paa flere Endestykker samt over den danske Krone paa tredie Stol. Adskillige Gavle skulde efter samme Kilde bære mangfoldige Spor af at være tildannede af ældre Altertavler.

Angaaende det gamle †Stoleværk kan anføres følgende fra Regnskabs- og Arkivudskrifter: 1567 blev de Altre brudt ned »som Stolene staar«. 1774 reparerede Snedker Bertel Ring Mandfolkestolene i søndre Gang, og Maler Anders Magnus Lindborg udførte Malerarbejde. 1775 malede Maler Lindborg 72 Stole i nordre Gang med Opstandere og Døre blaa med røde Lister. 1828 blev alle Kirkens Stole, der forhen havde været malet himmelblaa med rød Staffering paa Listerne, tilligemed det øvrige Træ- og Panelværk malet med en Kulør, som harmonerede med Malingen i Loftet. 1843 malede Ehlers alle Stolene. — 1806 solgtes bl. a. en gammel Dør til en Stol med fem Træspidser.

Sml. Steen Friis 1851—52 S. 105, Tegninger af Vaabnene i Friis's Dagbog 1866 S. 65.

Degnestole. 1) (Fig. 390—392) Biskop ***Niels Skaves Degnestol,*** sengotisk, fra o. 1490. Pulten er indrettet som et Skab, hvis Forside har gotisk-profileret Rammeværk, foroven omkring tre kvadratiske, forneden omkring to rektangulære Felter eller Skabsdøre. Midtfeltet har en reliefskaaret Fiskeblære-Cirkel (enkelte Smaadele mangler nu), der dækker over et Skabs-Rum, hvis Dør sidder paa Pultens Inderside. De to Sidefelter er glatte Døre med fortinnet Smedejerns-Beslag, -Laaseblik og -Haandgreb svarende til Midtfeltets Dør. De to nedre Laager aabnes nedad og mangler nu Haandgreb. Pult-Gavlene har Felter forneden med reliefskaaret Stavværk, derover et Tværbaand med draabeformede Ornamenter og foroven under en Kølbue med Blomster et Cirkel-Felt, hvori et Skjold med henholdsvis Stifts-Vaabenet (til heraldisk højre) og Skaveslægtens Vaaben (til venstre). Vaabnene henviser til Niels Skave, Biskop 1485—1500. Pult-Gavlene afsluttes med en Kølbue, kronet af en Spydblomst. Bænken har højt Rygpanel med tre glatte Felter og begrænses af smalle, endnu

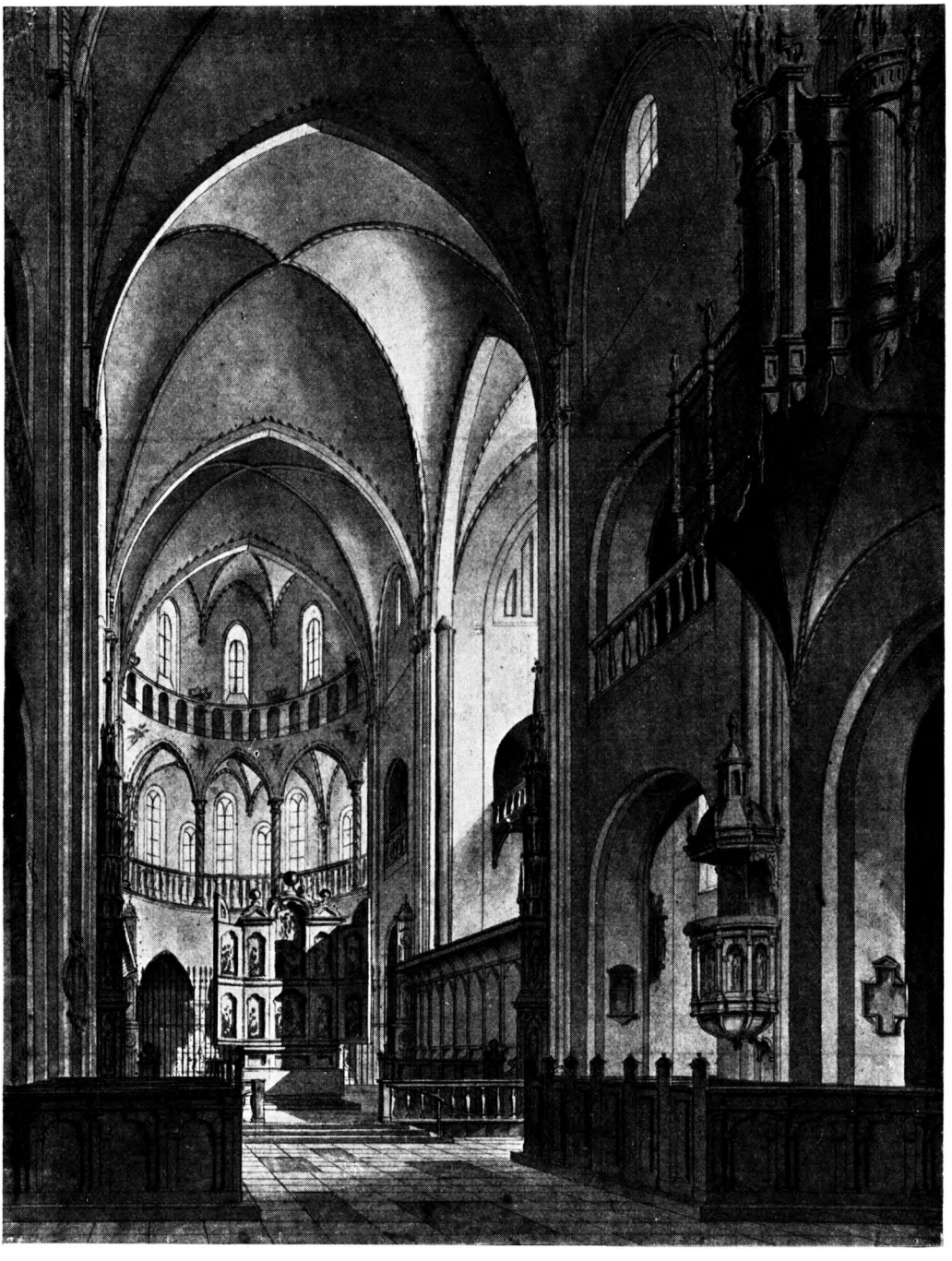

Fig. 389. Interiør mod Øst. Tegning af J. Bundsen o. 1786 (Kobberstiksamlingen). Tegningen er meget summarisk og ret unøjagtig i Enkelthederne; Altertavlen er stærkt forvansket.

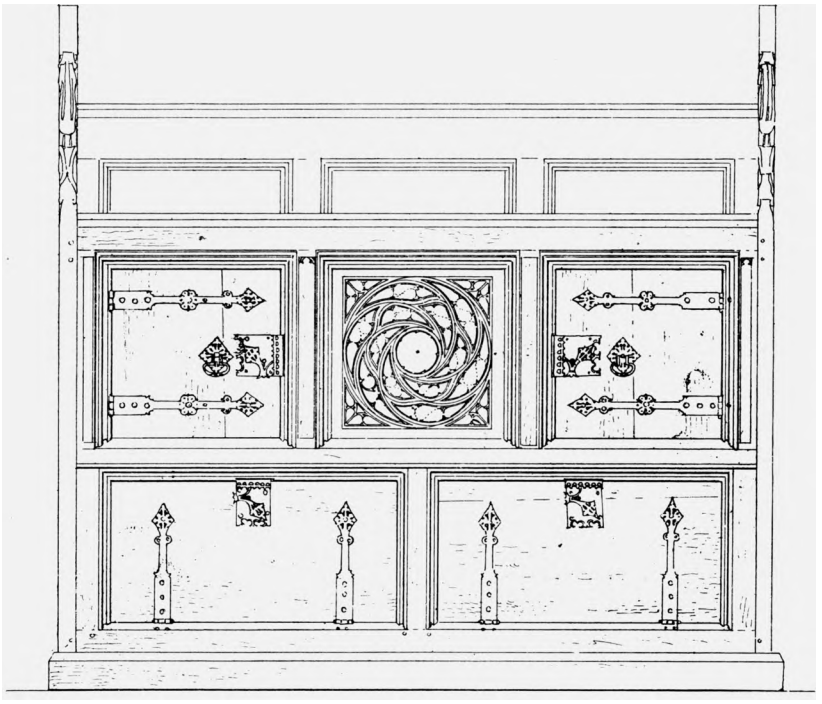

Fig. 390. Niels Skaves Degnestol. Opmaaling af V. Koch 1899 (Nationalmuseet).

højere Gavle, rundbuet afsluttede og med reliefskaaret Stavværk, symmetrisk Stængelværk og Firpas-Rosetter. Stolens Døre har glatte Felter. Træet er renset og en Del repareret, ligesom Beslagene i Hovedsagen er nye.

Baade over Dørene og Pulten har der været anbragt Gitterværk (sml. et Træsnit hos Steen Friis 1851—52 S. 112) med retvinklede Træsprosser fra Renaissancen, da Stolen blev omdannet til Skriftestol. 1856 blev Stolen, der dengang stod i nordre Sidegang nærmest Opgangen til Christian 4.s Kapel, istandsat; de mange Lag Farver afætsedes, Beslaget udbedredes og fortinnedes, flere Ornamenter suppleredes, nyt Gulv lagdes, og Gitteret bort-toges som en yngre Tilsætning. Paa Steen Friis' Tid stod den i »nordre Side-gang«, men har nu Plads i S. Birgitte Kapel.

Steen Friis siger (1851—52 S. 112 f.), at Stolen oprindelig stod i Koret; men ingen af de gamle, haandskrevne Beskrivelser nævner den. —- Om Istandsættelsen, se Steen Friis: Dagbog. 1856. S. 41. Kochs Opmaalinger med Plan er tidligere publiceret i Storck: Roskilde Domkirke PI. XVIII.

2) (Fig. 393). Moderne, men med et smukt, sengotisk Gitterværk af varie-rende, rigt udskaarne Balusterhalvsøjler (sml. Prædikestolen i Kirke-Skens-ved S. 1108), der bærer krydsende Rundbuer med Stavværk i de spidse Smaabuer. I sin Dagbog for 1874 (S. 135) fortæller Steen Friis, at der ved hans Ansættelse ved Katedralskolen i Roskilde 1834 var et Par sengotiske Gitre at se hos en Gaardmand i Vindinge. Ejeren »foregav«, at de var købt af hans

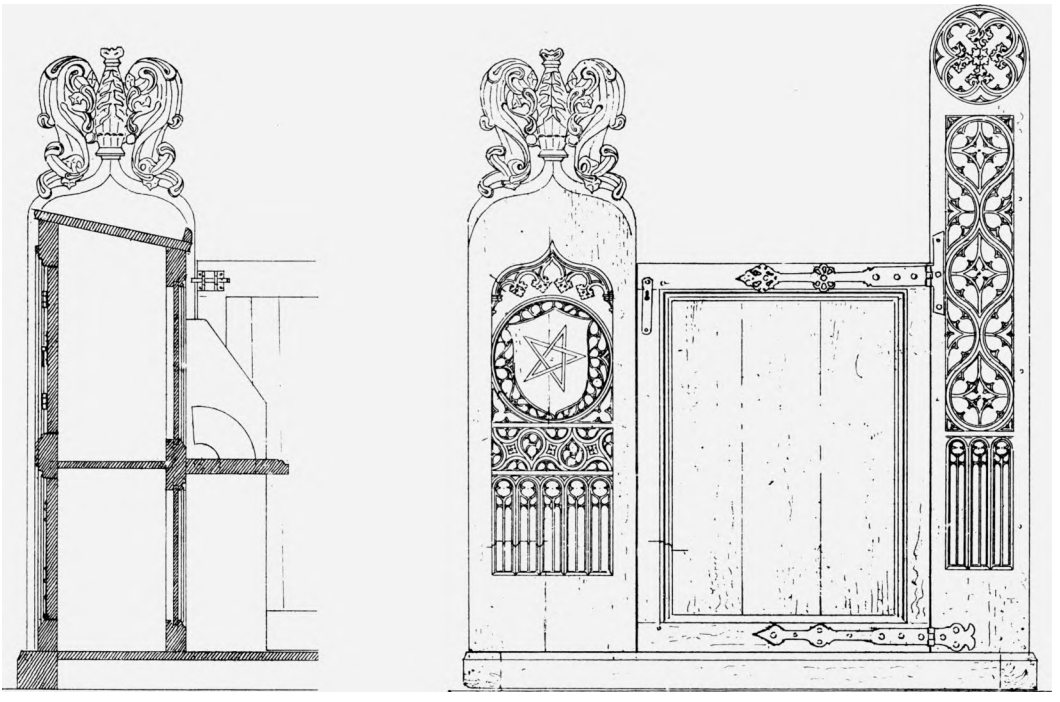

Fig. 391—392. Niels Skaves Degnestol. Opmaaling af V. Koch 1899 (Nationalmuseet).

Fader paa en Auktion i Roskilde og derefter anbragt som Panel i Storstuen. Da der i Auktionsfortegnelsen fra 1806 netop findes nævnt to Stykker Gitre, er der god Grund til med Steen Friis at antage, at disse oprindelig har hørt til i Domkirken. Først 1874, da Gitrene solgtes ved Dødsboauktion, lykkedes det Steen Friis at erhverve dem, og det ene blev anbragt »som Forstykke paa Kantors Pult«. Det andet Gitters Skæbne er ukendt.

Kirkekiste. Sengotisk, af Eg, ca. 220 cm lang, meget haardt restaureret. Forsiden er ved Rammeværk, hvoraf de lodrette Stykker er paalagt, delt i seks Felter. Laaseblikket og de tre Jernbaand fornyet. Det er den Kiste, Steen Friis omtaler i sin Restaureringsberetning 1859 (S. 124) som den gamle femlaasede Pengekiste, der stod i det hvælvede Rum over Kapitelstuen, og som han samme Aar lod restaurere. Efter forskellige Omflytninger har den nu fundet Plads uden for Sakristiet.

†*Kirkekister.* En Kiste (arca lignea) skænkedes af Kannik og Kantor Johannes kaldet Slauløse, død 30. Okt. 1334[1]. — I et Brev fra Christiern 1. 1455 omtaler Kongen, at han personlig har været i Sakristiet i Domkirken for at tage nogle Penge af den der staaende *Afladskiste;* han fandt »then Kiiste mett fiire Laase well forlest oc i gode Maade forvaret«[2];

Kirkens *Skrin,* med tre Nøgler, stod 1563 fremme i Sakristiet og indeholdt

V. H. 1950

Fig. 393. Moderne Kantorstol med sengotisk Gitter (S. 1714).

Kirkens Renter: »ved 4000 Daler med noget Guld Sjælegave, gamle danske Hvider og Mønt«, som blev afleveret til Kronen[3].

Ang. †*Kiste* i Riddersalen med bl. a. Relikviegemmer, se S. 1641. Om den ryggede Kiste, der rummede Hertug Christoffers Gravstatue, se under Hertug Christoffers Gravmæle, 4. Bind.

Ved Auktionen 1806 solgtes ikke mindre end fem Kister, nemlig følgende Numre: 43) en gammel Kiste af Eg med Jernbeslag (5 Mk. 13 Sk.), 56) en dito (1 Rdl. 5 Mk. 3 Sk.), 57) en dito (2 Mk. 10 Sk.), 58) en gammel Fyrrekiste (1 Mk. 3 Sk.), 64) en gammel Egekiste med Jernbeslag (3 Rdl. 2 Mk. 1 Sk.)[4].

[1] Kirkehist. Saml. 6. R. VI, 375. [2] Danske Magazin I, 352. [3] Nye Danske Magazin VI, 43 f. [4] AarbKbh. 1934. S. 344 f.

Skabe. 1) *Domkapitlets Brevskab* (Fig. 394), fra 1473, af Eg, 213 cm højt, 420 cm bredt, 60 cm dybt, bestaar forneden af tre Dobbelt-Fag, foroven af seks Enkelt-Skabe. Det venstre Fag og Midtfaget er lige brede, medens det højre Fag er bredere, men iøvrigt inddelt paa samme Maade. De tre Dobbelt-

døre foran Skabets større, nedre Del er glatte, kun med Gangjern, endende i gennembrudte, gotiske Blomster, og enkle Dørringe paa Rosetbeslag. Det venstre og det midterste Fag er hvert delt i ti Rum, af hvilke dog de nederste nu er saa lave, at de ikke kan have Plads til Skuffer. Antagelig skyldes deres nuværende Form dog en nyere Istandsættelse, hvorved Skabet er blevet gjort lavere. Ogsaa andre af Rummene er nu tomme, ligesom Skuffernes oprindelige Orden ikke lader sig fastslaa. Skufferne er simple, firkantede Kasser uden Underdeling, med profilerede Haandgreb af Jern paa Forsiderne. De fleste Skuffer har efter Indskrifterne, med gylden Fraktur fra o. 1600 paa Forsidernes røde Bunde, været beregnet til at indeholde to Brev-Grupper, ordnet efter Kapeller, Altre, Præbender o. 1., idet Navnene er adskilt ved en sortmalet, lodret Streg. Venstre Fag har nu følgende Skuffer, regnet fra oven nedad:

Venstre Halvdel		Højre Halvdel	
1. Nu tom		1. Ormagger:	aaggerup:
2. Vandløs vel Bieffverskof	Karleby:	2. Øverste Del af Forsiden mangler med det meste af Indskrifterne	Greffue vel betlehem Militvm
3. Klippestrvp	Januæ:	3. Rotæ:	
4. Bonorum Co(m)mvnium	Sacristæ:	4. B: Virginis S:	
5. Nu tom		5. Nu tom	

Det midterste Fag har nu følgende Skuffer:

Venstre Halvdel		Højre Halvdel	
hastrvp p(re)be(n)da portio heri(n)gløs 1. Jullige: portio	buckerup		Serittzløff:
2. Werdløs prebenda:	kolbecks portio	**2.** S: Sigfridi S:	
3. S: birgittæ S	Barbara Sigfridi	3. Nybølle:	Ledøye
4. Calendarvm	Malmogi-ensium:	4. Gamilrand: Altare	Valby Nicolai
5. Nu tom		5. Nu tom.	

Det højre Fag er, som nævnt, bredere og delt i tre Rækker, som nu har følgende Skuffer:

Til venstre		I Midten	
1. Literæ templi supra 200 (Denne Indskrift er nu vendt paa Hovedet)		1. b(e)n(e)flcia ivrame(n)ta oblig(ati)ones varia	De schola ali quot literæ:
2. Nu tom		2. Gadstrup	præbendæ sex
3—5. Nu tomme		3—5. Nu tomme.	

Til højre

1. Brøndby: Vinding:
2. B: Virginis Altare: Uden Indskrift

3—5. Nu tomme.

Skabets øvre og lavere Del er rigere udsmykket med reliefskaaret Fiskeblære-Mønster paa de lodrette Rammestykker og paa den gennemløbende Kronliste. Alle seks Døre, hvoraf de to længst til højre ogsaa er bredere end de andre, har fint smedede Hængsel-Jern, Dørringe og Laaseblik, der griber lidt ind over Midtfelternes gennembrudte Kommaværk. Paa tre af Dørene er der i dette indføjet Skjolde med reliefskaarne Vaaben: 1. (regnet fra venstre mod højre) Roskilde Stifts Mærke. 3. Slægten Rebergs Mærke, der kan henvise til Peder Reberg, nævnt som Kannik 1465—1484, som Kantor 1485—1500 (Rep. Ser. Sec. Registret). 5. Slægten Qvitzows Mærke, henvisende til Jens Jensen Qvitzow, Degn 1464, død 1499, sml. Hyttede Gravsten Nr. 1. Døren yderst til højre har i Stedet for Ornament en toliniet Indskrift i gennembrudt Arbejde: »hoc opus fact[(u)m (e)st an(n)o d(omi)ni 1473«] (»dette Arbejde blev gjort i Herrens Aar 1473«), hvor Ordene inden for den kantede Parentes er fornyede, mens Forkortelsestegnene dog er oprindelige.

Skabet staar nu renset, Beslagene er nyfortinnede, Ornament-Bundene rødmalede, paa de øvre Døre skiftevis rødt og blaat. Gesimsen er ny. Om dets Istandsættelse og tidligere Plads oplyser Steen Friis i sin Dagbog, at det i 1855 blev flyttet ud fra Brevkammeret og istandsat. I 1835 havde han læst og afskrevet Indskriften, som nu (1855) for det meste var ødelagt. 1857 blev Skabet nedtaget fra sin Plads paa Loftet over Sakristiet (d. v. s. Galleriomgangen) og 1857—1858 istandsat af Billedskærer Wille, København. Hængsler og Laase havde løsnet sig fra Træet, og Fodstykkerne var forraadnede. En Del af Snitværket savnedes ligesom mange Skuffer. Skabet blev derefter hensat i den underste Koromgang (Sakristiet). 1873 fik Skabet en ny og kraftigere Gesims, alt Jernbeslag blev aftaget og fortinnet, den »hæslige« Oliefarve afrenset og Vandfarve anvendt efter de ved Afsæbningen fremkomne Spor. Skabet staar nu i S. Birgitte Kapel.

Kirkens andre, løse Skabe er fra ny Tid; men tre er sammenstillet af Brudstykker fra ældre Inventar; saaledes staar der et Skab fra 1870 i Præsteværelset, hvis Forside er lavet af Brudstykker fra S. Jørgensbjerg Kirkes Renaissancealtertavle (sml. 1. Bind S. 107), mens Siderne bestaar af gamle Stolestaderygge. Et Par af Kirkens gamle Døre er i 1860'erne anvendt i to Skabe, det ene i søndre Sideskib, det andet i Kapitelhusets første Etage (sml. Dørfløje Nr. 3 og 6, S. 1721 f.).

Vægskabet i søndre Korskrankemurs østlige Niche er derimod gammelt, fra gotisk Tid. Skabet har to Rum, af hvilke det nederste er 43 cm, det øverste 42 cm højt; Bredden er 60 cm og Dybden 30. Det udvendige Rammeværk med Tværsprosse er enkelt, med gnidrede Profiler og Skraafas under hvert Rum. I de to glatte Døre er der omtrent i Midten en cirkulær Fordybning med tre gennembrudte Fiskeblærer. Murhullet gaar helt igennem Skrankemuren,

L. L. 1950

Fig. 394. Domkapitlets Brevskab (S. 1716)

og da Skabet er lidt for smalt, er der ved Østsiden indskudt et lodret Skifte af smaa Mursten.

Steen Friis: Dagbog 1863 S. 13, 1864 S. 35 og 1870 S. 99. — †*Skabe* i Højkorets Piller, se S. 1420, S. 1704 og under Pillegrave, 4. Bind.

Dørfløje. 1) (Fig. 395). I første Etage af Kapitelhusets Sidebygning foran den tidligere Trappe til Galleriet. Gotisk, samlet af seks lodrette Fjer- og Not-Planker af uens Bredde sammenholdt af tætsiddende, tværgaaende Planker ved Hjælp af svære Søm, hvis Hoveder danner seks lodrette, uregelmæssige Rækker. Gangjernene har pilespidsagtige Hoveder og indslaaede, tværgaaende Ornamentstreger. Paa Ydersiden er bevaret et firfliget Laaseblik med Ornamentbøjle. Dørens oprindelige Plads var lige Syd for den nuværende; ifølge Paaskrift paa en Opmaaling af Laasen i en Mappe mærket: Domkirkens Sakristibygning (Domkirkens Arkiv i Roskilde Stiftsbibliotek) hedder det: »En Klinkelaas fra en Dør i Gangen første Sal Sakristiet«; sin nuværende Plads fik den ved Hans I. Holms Omdannelse af Opgangen til Galleriet 1903—06, ved hvilken Lejlighed den rensedes.

2) (Fig. 396). Til Brevkammeret, det nuværende Domkirkemuseum, indvendig i Aabningen. Gotisk, bestaaende af fem lodrette Planker (uden Fjer og Not) sammenholdt af tætsiddende, vandrette Planker ved Hjælp af svære Søm, hvis Hoveder sidder i et regelmæssigt Rudemønster, der er indridset i

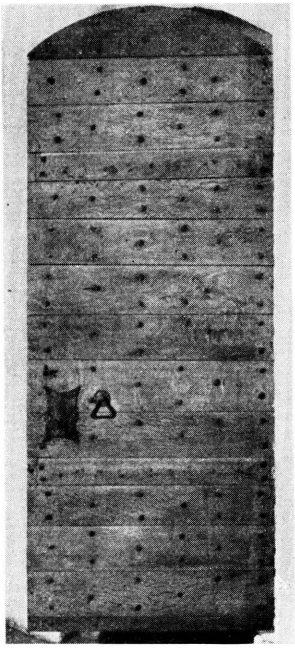
Træet, samt i tre lodrette Rækker. Det lodrette Lag, der vender indad mod Kammeret, er fladbuet afsluttet, det vandrette rundbuet, passende til Dørhullet men ved en senere Tilføjelse af Fyrretræ afpasset efter det indre Lag. Gangjernene er skjult mellem de to Lag. En svær Kasselaas af Træ (Fig. 401) er bevaret, mens Nøglen er ny. Hvor Nøgleblikket har været, er der nu en firfliget Udskæring. Heller ikke denne Dør sidder paa oprindelig Plads, idet den oprindelige Øsken til Rigelen (siddende foran et Hul i Murkarmen) sidder over den senere Øsken. — Udvendig i Døraabningen er der bevaret svære Stapler og en Krampe til en Rigellaas til den oprindelige Dør.

3) (Fig. 399). Anvendt som Dør i et Skab i søndre Sideskibs 1. Fag fra Øst, gotisk, to Fløje, der sammen danner en Spidsbue, belagt med profileret Rammeværk, som opdeler Fladen i kvadratiske Felter. Laas og Beslag er nu nye, men paa et ældre Fotografi fra Fotograf Hudes Samling (i Nationalmuseet) ses en gotisk Laas med en klodset, moderne Rigel.

4) (Fig. 397). Foran Christiern I.s Kapel, vestligt i den vestlige Arkade, gotisk, tofløj et; Dørfløjenes nedre Del er af profileret Rammeværk opdelt i 3 x2 Fyldinger med enkelt, bredt Foldeværk; Bagsiden er her glat, med omløbende Rammeværk. Dørenes øvre Del er aaben, med nyt Jerngitterværk inden for to ligeledes fornyede Stivere, der sammen danner en Spidsbue. Laasen (Fig. 402) er fra o. 1700 ligesom de korte, høje Gangjern. De to Stolper, som flankerer Døren, er oprindelige, den østre med halvrund Gavltop, stor Skraafas og flere Taphuller. Renset.

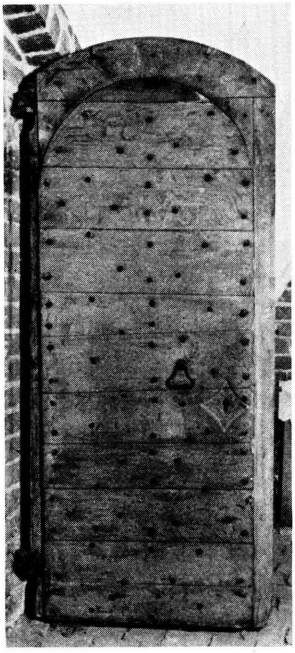
5) (Fig. 398) Renaissance, fra o. 1600, flankeret af korintiske Søjler med Prydbælter— Diademhoveder i Kartouche — over høje Postamenter, der er udskaaret med en elegant Kartouche omkring en Maske. Under Postamentet en Karniskonsol med tætsiddende, dybe Semikolon-Riller. Selve Dørfløjen har nederst en kvadratisk Fylding med dyb og kraftigt profileret Ramme og herover en aaben Arkade med Englehoveder i Buevinklerne. Gesims med Æggestav og Tandsnit og Diademhoveder over Kapitælerne. I Arkaden er der skraat krydsende Jerngitterværk som paa Nr. 4.

Døren, der nu midlertidigt er anbragt paa første Etage i Kapitelhusets Sidegang, har ført en ret omtumlet Tilværelse. Ifølge Steen Friis 1859[1] havde den oprindelig tjent som Indgangsdør til Daabskapellet, »medens dette var i Hahnernes nuværende Gravkapel« (dvs. det oprindelige 10000 Ridderes Kapel, der laa lige inden for Kirkens Vestdør mod Syd); men da Hahn 1682 fik Skøde paa Kapellet, flyttedes Fonten til Vor Frue Kapel, mens Døren og det tilhørende Gitter anvendtes til at afskilre Koromgangen (sml. Fig. 403, hvor Døren har retkantet Gitteraabning!). I sin Dagbog for 1871 (S. 112) siger Steen Friis, at det fremgaar af »Overskriften« — der vel har staaet i Frisefeltet — at Døren oprindelig havde dannet Indgang til Daabskapellet, men

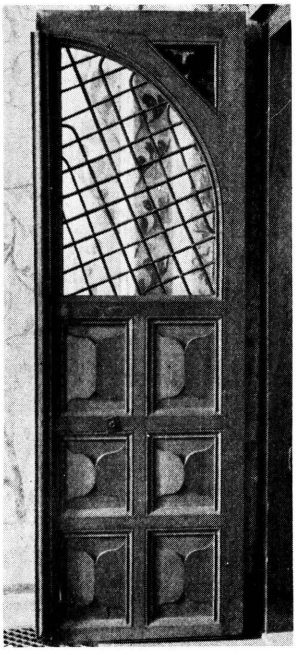
E. Skov 1949

Fig. 395. Dørfløj Nr. 1. (S. 1719)

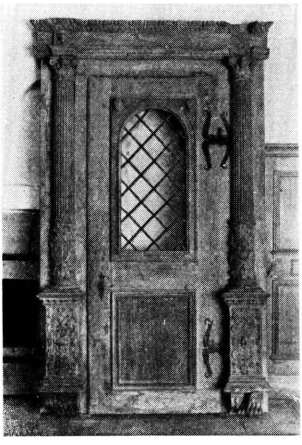
E. Skov 1949

Fig. 396. Dørfløj Nr. 2. (S. 1719)

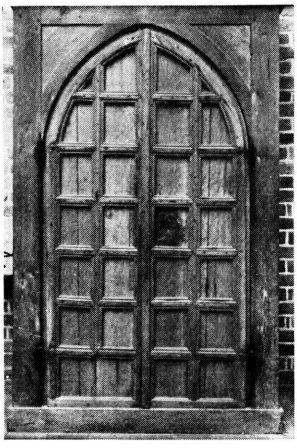
E. M. 1949

Fig. 397. Dørfløj Nr. 4. (S. 1720)

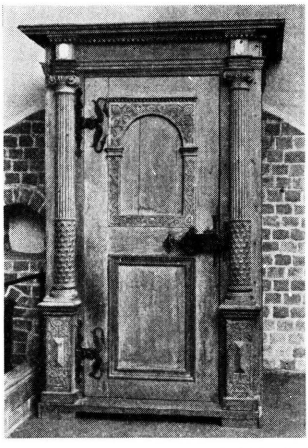
N. E. 1950

Fig. 398. Dørfløj Nr. 5. (S. 1720)

N. E. 1950

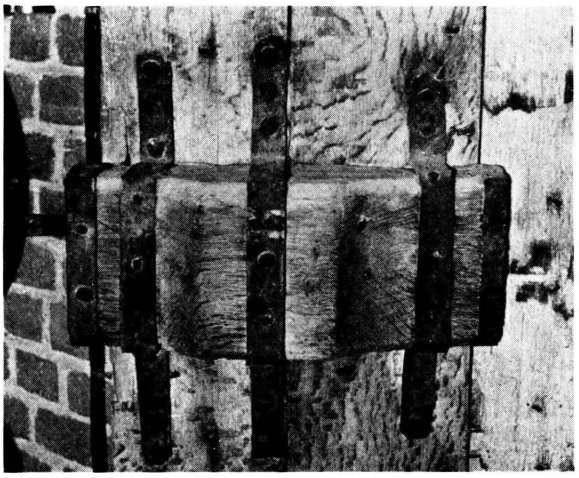
Fig. 399. Dørfløj Nr. 3. (S. 1720)

N. E. 1950

Fig. 400. Dørfløj Nr. 6. (S. 1722)

tolker nu dette som Vor Frue Kapel!. Da Gitteret, der skilte Koromgangen fra søndre Sideskib, blev nedtaget o. 1860 (sml. S. 1454), blev Døren anbragt foran Trappeopgangen i nordvestre Vaabenhus. Ved Indretningen af dette som Forhal til Christian 9.s Kapel, fjernedes Døren atter og henlaa nu til 1950 paa Materialhusets Loft.

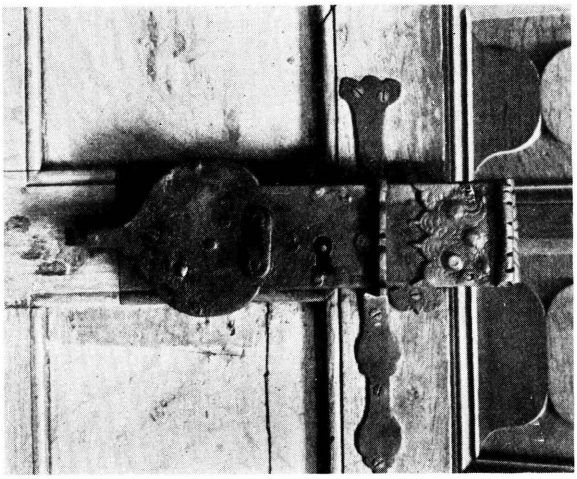

E. Skov 1949

Fig. 401. Laas til Dørfløj Nr. 2 (S. 1720).

6) (Fig. 400). Anvendt som Dør i et Skab (fra 1864)[2] i Rummet lige Nord for Brevkammeret (Kirkemuseet). Renaissance, fra Begyndelsen af 1600'rne. Opbygning som forgaaende, men Prydbælterne har tætsiddende Diamantbosser og Postamenterne stor, aflang Diamantbosse i fladsnittet Kartoucheværk. Gesimsen har simpel Tandsnitliste og smaa Diademhoveder over de joniske Kapitæler. Selve Dørfløjens nederste Fylding er rektangulær, mens den øvre indeholder en Arkade med volutslynget Fladsnit (som Prædikestolsdøren) i det omløbende Rammeværk. Laas og Gangjern er nu nye, men paa et ældre Billede fra Fotograf Hudes Samling (i Nationalmuseet) ses de gamle, bukkehornsagtige Gangjern og en svær Renaissancelaas, formodentlig en af dem, der nu opbevares i Kirkens Museum. Ifølge Steen Friis' Optegnelser i Dagbogen for 1860 sad Døren oprindelig foran den Trappe, der førte fra søndre Koromgang til Kapitelhusets første Etage. Herfra fjernedes den, da Dronningetrappen opførtes 1903 ff. (sml. S. 1454). Træet er renset.

Kirkens øvrige Døre er fra dette og forrige Aarhundrede. Saaledes skriver Steen Friis i sin Dagbog 1859: . . . lod jeg Oppenheuser forfærdige to Egetræsdøre til Kannikekoret efter min egen Anvisning i alt undtagen Hængslerne, som J. Kornerup gav Tegning til. — 1868. To nye Døre vestligst i Kirken anskaffedes efter min Tegning — en ny Egetræs Yderdør til nordøstre Vaabenhus efter min Tegning, Beslaget af Chr. Hansen. — Fem nye Egetræsdøre paa Galleriet efter mine Tegninger, etc. — Den smukke, jernbeklædte Egetræsdør til Absalonsbuens Gang stammer fra Restaureringen 1901—03 og er tegnet af Hans I. Holm. Den har erstattet en Dør, der ifølge Steen Friis 1851—52 (S. 127) var samtidig med Palæet; men, skriver han, »det vilde ikke være uhensigtsmæssigt ved given Leilighed at bortskaffe denne uhyggelige Dør«.

E. M. 1949

Fig. 402. Laas til Dørfløj Nr. 4 (S. 1720).

†*Dør*, mellem Kapitelhusets to Rum i nederste Stokværk. 1855 skriver Steen Friis i sin Dagbog: Eddelien lod slaa to rundbuede Aabninger i Skillerummet mellem det gamle og det nye Rum, hvorved den oprindelige lille *Gitterdør* faldt bort; jeg har ikke set den siden.

Om løse *Laase*, se Afsnittet om Domkirkens Museum i 4. Bind.

[1] Ny Kirkehist. Saml. II, 2 S. 120 og Note 2. [2] Steen Friis Dagbog. 1864. S. 35.

Gitre og Skranker. Der har været betydelig flere Gitre og Skranker i Domkirken end nu, men af de oprindelige er kun Spærremurene Syd og Nord for Koret bevaret (S. 1415). Den oprindelige Afskilring mellem Høj- og Kannikekor (S. 1702) er forsvundet ligesom de sekundære Gitre her og i Apsidens Arkader, Partisangitrene, der anbragtes ved Indretningen af Højkoret til kongelig Begravelse 1689, og som ses paa Fig. 42 og 294. Det Stykke, der stod mellem de to Kor blev nedtaget 1860 og 1873[1]. Et Par Prøver af Partisanhovederne af forgyldt Messingblik findes i Nationalmuseet og i Domkirkens Museum. Panelgitrene, der afskilrede Koromgangen som Sakristi (sml. Fig. 403), blev nedtaget 1859[2]. Ifølge Steen Friis[3] stammede Gitteret, der spærrede(Koromgangen mod Syd, fra de 10 000 Ridderes Kapel og blev opsat o. 1682 (sml. dog Dørfløj Nr. 5 S. 1721). »En lignende Skranke eftergjordes [da] og opsattes i nordre Sidegang«.

Foran de middelalderlige Kapeller har der utvivlsomt været Gitre eller Spærringer, men de er alle fjernede eller erstattede af andre, da Rummene omdannedes til Gravkapeller og indrettedes med Krypter. Af Gitrene for de senere Kapeller er Caspar Finckes Fantasi i Jern velbevaret ligesom det enkle Stakit foran Christian 9.s Kapel, mens Jernværket foran Christiern 1.s og Frederik 5.s Kapel er fornyet. Om Kapelgitrene, se iøvrigt under de enkelte

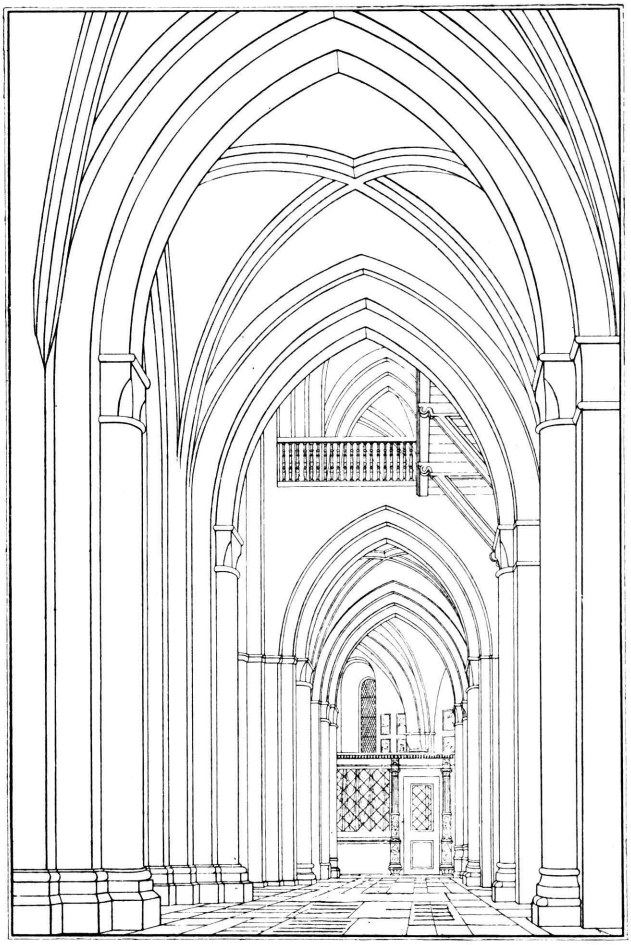
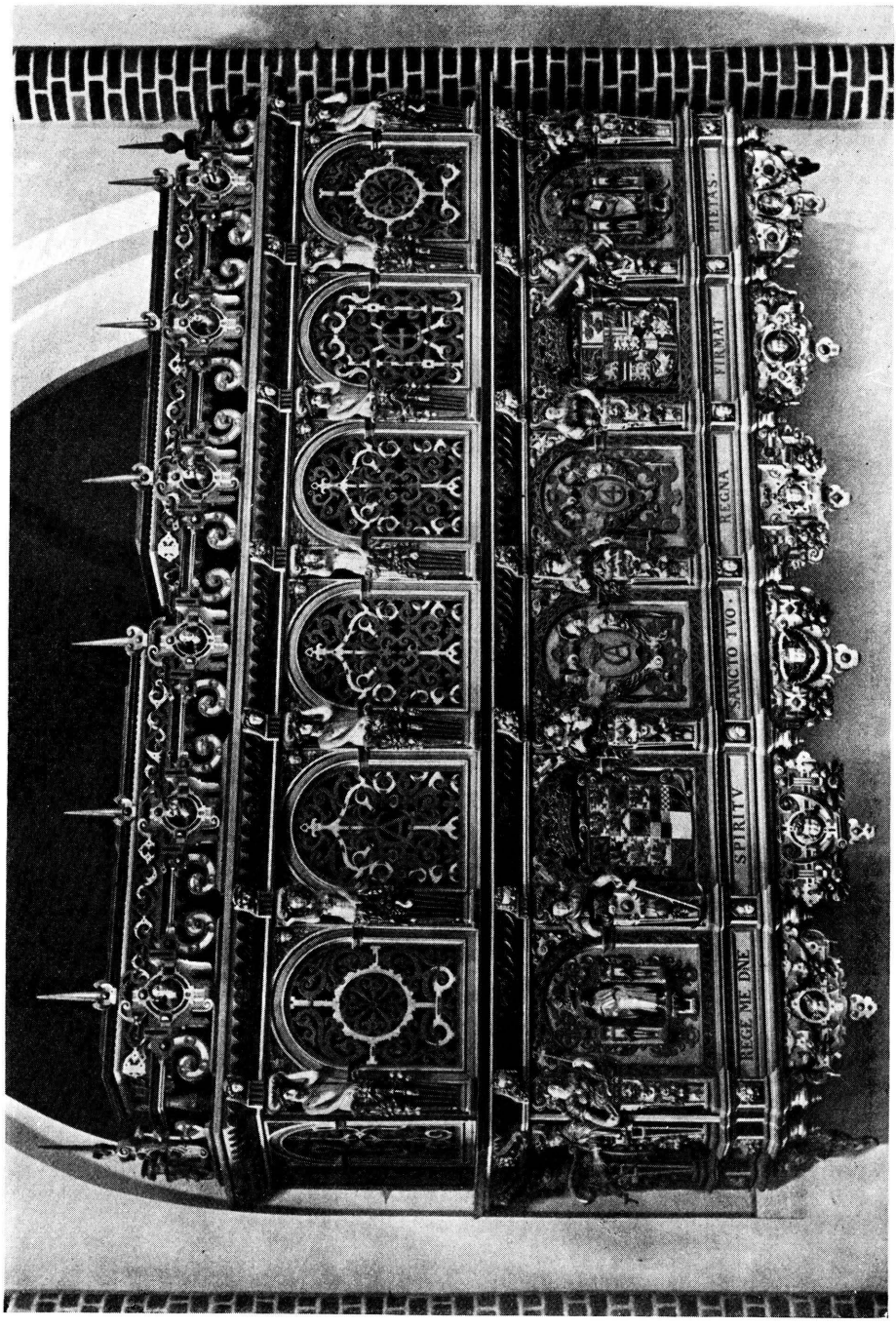

Fig. 403. Søndre Sideskib, set mod Øst, med den gamle Sakristispærring. Efter Troels Lund i Kunstforeningen 1833.

Kapeller. — Alderen paa Galleriets Balusterskranker (sml. Fig. 403)[4] er ikke oplyst nogetsteds i Regnskaber eller andet Arkivmateriale, men de tilhører sikkert 1700'rne.

[1] Steen Friis: Dagbog 1872. S. 119. [2] Smst. 1859 S. 133. [3] Ny Kirkehist. Saml. II, 120 med Note 2. [4] Paa Fig. 43 har Kunstneren fjernet Skrankerne, dog kun paa sin Tegning.

Kongepulpitur (Fig. 404), »Christian 4.s Stol«, i Sen-Renaissance fra Begyndelsen af 1600'rne, et rigt Snedkerarbejde af københavnsk Præg. Stolen er nu opsat i Skibets fjerde Gallerifag fra Øst, over for Orgelet, hvorhen den flyttedes 1826 fra Faget længere østpaa (Reparationsprotokol). Façaden mod Midtskibet er delt i to Stokværk, hver med seks Arkader. Den nedre Række har omløbende Lister med varieret Volutslyng afbrudt af Profilkapitæler. Felterne indeholder fra Øst: 1) Evangelisten Markus i rundbuet Niche flankeret af Pilastre med Spir, 2) Brandenborgs Vaaben, 3) Anna Cathrines Navnetræk i Kartouche, som flankeres af svungne Kvindefigurer med Volut-Arme; deres Underkroppe (og Hovedbeklædning) løber ud i Bladværk, 4) Christian 4.s Navnetræk i tilsvarende Kartouche, 5) Danmarks Vaaben (Løver i Hjerteskjold), 6) Evangelisten Lukas, i Niche som Markus. Gavlfelterne har smalle Arkader med Malerier. De flankerende Hermer forestiller (fra Vest): Saul og David (paa Endestykket), Tro, Haab, Kærlighed, Retfærdighed, Klogskab, Styrke og Maadehold paa Forsiden, Fromhed og Selvbeherskelse paa det østre Endestykke. Paa Postamentfremspringene er der smaa Diademhoveder, mens Bæltegesimsen prydes med en Pærestav, der i hvert Felt afbrydes af en Bladroset og over hver Herme af en Bøjle med et Barnehoved.

H. Hansen fot.

Fig. 404. Kongepulpituret eller »Christian 4.s Stol« (S. 1724).

Det øvre Stokværk har samme Fagdeling, men de enkelte Fag passer ikke helt sammen med de nedre. Det omløbende Rammeværk bestaar her af glatte Fyldingslister med gnidrede Profilkapitæler, og Felterne indeholder varieret, gennembrudt Volutslyng, andet og femte Fag med Kongens og Dronningens Navnetræk. Hermerne, der har brede, kannelerede Skafter med sparsom Dekoration af Masker og Frugter, er vekselvis Kvinder og Mænd og har ingen Attributter, men holder højre Haand paa Skaftet, mens venstre støtter det joniske Kapitæl. Gesimsens Pærestav adskiller sig noget fra Bæltegesimsens og afbrydes af Smaabøjler med Kvindehoveder og Løvemasker over Hermerne. Alle Fagene i dette Stokværk kan aabnes og slaas til Side som Skodder.

Under Fodlisten er der ret varierede Hængestykker, hvis rige Frugtværk omfatter Kartoucher med Engle- og Barnehoveder; de tilsvarende Topstykker har slanke, spidse Spir og Cirkelfelter med vekslende Mands- og Kvindehoveder, der krager stærkt frem og sikkert er skaaret som Pendanter til de tilsvarende Hoveder paa Orgelfaçaden. Stolen overdækkes af en todelt, flad Himmel, der hviler paa smaa Balustersøjler og har gennembrudt Slyng i Frisefelterne.

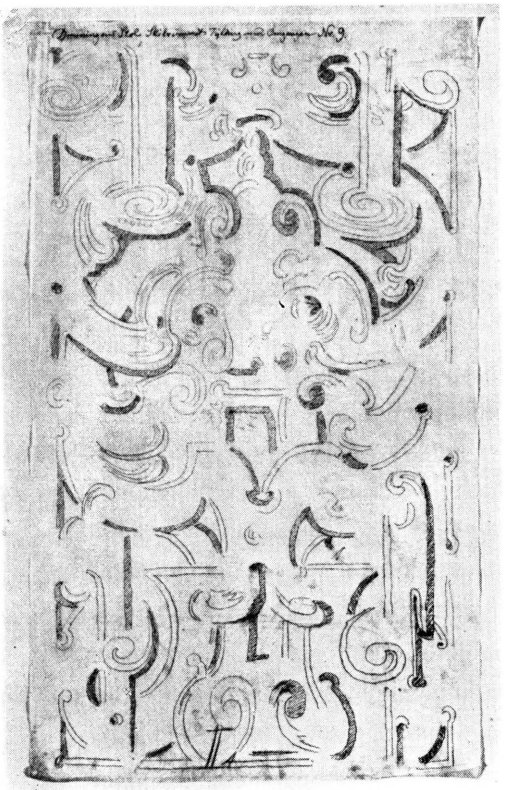
Bagsiden, mod Galleri-Etagen, har ligeledes seks Fag med Arkader over en rektangulær Fylding, alle med omløbende Fyldingslister og stiliserede Blade i Buevinklerne. Fagene flankeres af svære, joniske Halvsøjler; det østre og det vestre danner Døre, hvis oprindelige Laasetøj og Nøgler er bevaret.

I det indre er Pulpituret ved en Væg med fire Fyldinger, to og to over hinanden, delt i to Rum, det østligste til Kongen, det vestligste til Dronningen. Bagvæggen mod Galleriet har Arkader svarende til Ydersidens, men med Englehoveder i Buevinklerne; den omløbende Frise har Tandsnit.

Ingen Kilder meddeler, naar Stolen er lavet eller af hvem; men da den bærer Anna Cathrines Vaaben (Brandenborg), Navnetræk og Valgsprog, maa man tro, at Stolen er blevet til før 1615, da Christian 4. lod sig vie til Kirstine Munk — Anna Cathrine, med hvem Kongen blev formælet 1597, døde 1612 — men Snedkerarbejdet henviser snarest Stolen til Tiden o. 1600 eller kort efter. To Værksteder har haft Arbejdet i Entreprise; der er en udtalt Forskel mellem de frodige Kvindehermer i nedre Stokværk og de slanke, blide Skikkelser i øvre, ligesom nedre Stokværks overlæssede Rigdom kontrasterer stærkt mod det øvres næsten klassiske Enkelhed. Mens det endnu ikke er lykkedes at finde Paralleler til den »nederste« Billedskærer, er det under Lyngby Prædikestol (S. 422) fra 1598 paavist, at Hjørnehermerne med de ejendommelige Bærekraver svarer ret nøje til den »øverste« Snedkers Hermer, ligesom Gundsømagle Prædikestol (S. 782) fra o. 1610 sikkert ogsaa er udgaaet fra samme Værksted.

Paa den østre Gavl er malet Aarstallet 1635, der sikkert hentyder til Stolens første Staffering. I Regnskabet hedder det: 1634 blev der fortinget med Hans Maler i Roskilde for kgl. Majestæts Stol at male og staffere, 200 Rdl. og 300

Fid. 405—406. Forsvunden, indre Dekoration fra Kongepulpituret.
Tegninger i Domkirkens Arkiv, Roskilde (S. 1728).

Daler. Samtidig fik Arendt Snedker Betaling for Billeder paa samme Stol at fly, da de var stødte og skamferede. 1861—62 blev Stolen underkastet en større Istandsættelse. Steen Friis skriver herom i sin Dagbog 1860 (S. 779): »Efterat nøjagtig Afbildning var taget af hele Stolen, rensedes Alt lige til Egetræet, som dernæst fuldstændiggjordes af Hr. Billedskjærer Wille. Istedetfor Krideringer anlagdes en hvid Grund af Oliefarve, paa hvilken ægte Forgyldning, Forsølvning og Farver anbragtes. Det Hele overdroges med klar Fernis.« Stafferingen foretoges af Malerne Sørensen og Lander. Som det imidlertid fremgaar af Stolens nuværende Tilstand og af en senere Tilføjelse af Steen Friis, blev Stafferingen aldrig fuldendt, selv om Malermester L. Ehlers (Landers og Sørensens Mester) 1862 hævede 1684 Rdl. for Overstrygning fem Gange med Oliefarve, Forgyldning og Forsølvning; det indre staar i renset Eg, undtagen Frisen med Indskrifter og et Par yderst tarvelige Malerier i rødt (Kristus med Rigsæblet og en bedende Kvinde i folderigt Gevandt) paa Dørenes Indersider; derimod er der bevaret dels nogle løse Blyantsskitser, dels nogle tilsyneladende mere nøjagtige Kopier af Stolenes indvendige Dekoration, som viser,

E. Skov 1949

Fig. 407. Stole i Kongepulpituret (S. 1728).

at Fyldingerne har været smykket med en fin, baandagtig Ornamentik (Fig. 405—406), der maaske har staaet graat i graat; iøvrigt spores overalt rød Bundfarve, og paa Karmen Rester af en stærk, blaa Kulør.

I Façadens Postamentfelter ses Dronningens og Kongens Valgsprog med gyldne Versaler: Rege me Dne spiritu sancto tuo — Regna firmat pietas, samt for Enderne: Anno 1635. Endestykkernes Arkader indeholder Grisaille-Malerier af en Kvinde med Bogrulle og Pennefjer mod Vest, en Mand med Bog og Pennefjer mod Øst, begge i fodside Kjorteler. Bagsidens Friseindskrift er Gen. 24: Non est hic aliud etc., i østre Rum, mod Skibet Kongens Valgsprog paa Latin, mod Galleriet Psalm. 119: Testimonia tua etc. I Dronningens Afdeling hendes Valgsprog paa Tysk, mod Galleriet Jer. 15, 16: Dein Wort etc.

I Pulpituret staar fem *Stole*[1] (Fig. 407): 1—2) To ens Barok-Stole begge med Fr. 4.s indbrændte Ejerstempel. Dansk Arbejde ca. 1700. Mørkt beitset Bøgetræ; nyere rødt Fløjlsbetræk. Højde 127 cm.

3—4) To ens Barok-Stole med kronet Akantus. Dansk Arbejde ca. 1700 efter engelsk Forbillede (crown-chair). Begge med Fr. 4.s indbrændte Ejerstempel. Mørkt beitset Bøgetræ; betrukket med barokt Gyldenlæder, der dog ikke er oprindeligt. Paa Ryggens Bagside nyere Gyldenlædersimitation af Papmaché. Højde 130,5 cm.

5) Régence-Stol ca. 1720—30. Cabriole Forben med Klove. Gyldenlædersbetrækket er det oprindelige. Paa Bagsiden af Ryggen nyere Gyldenlæders-

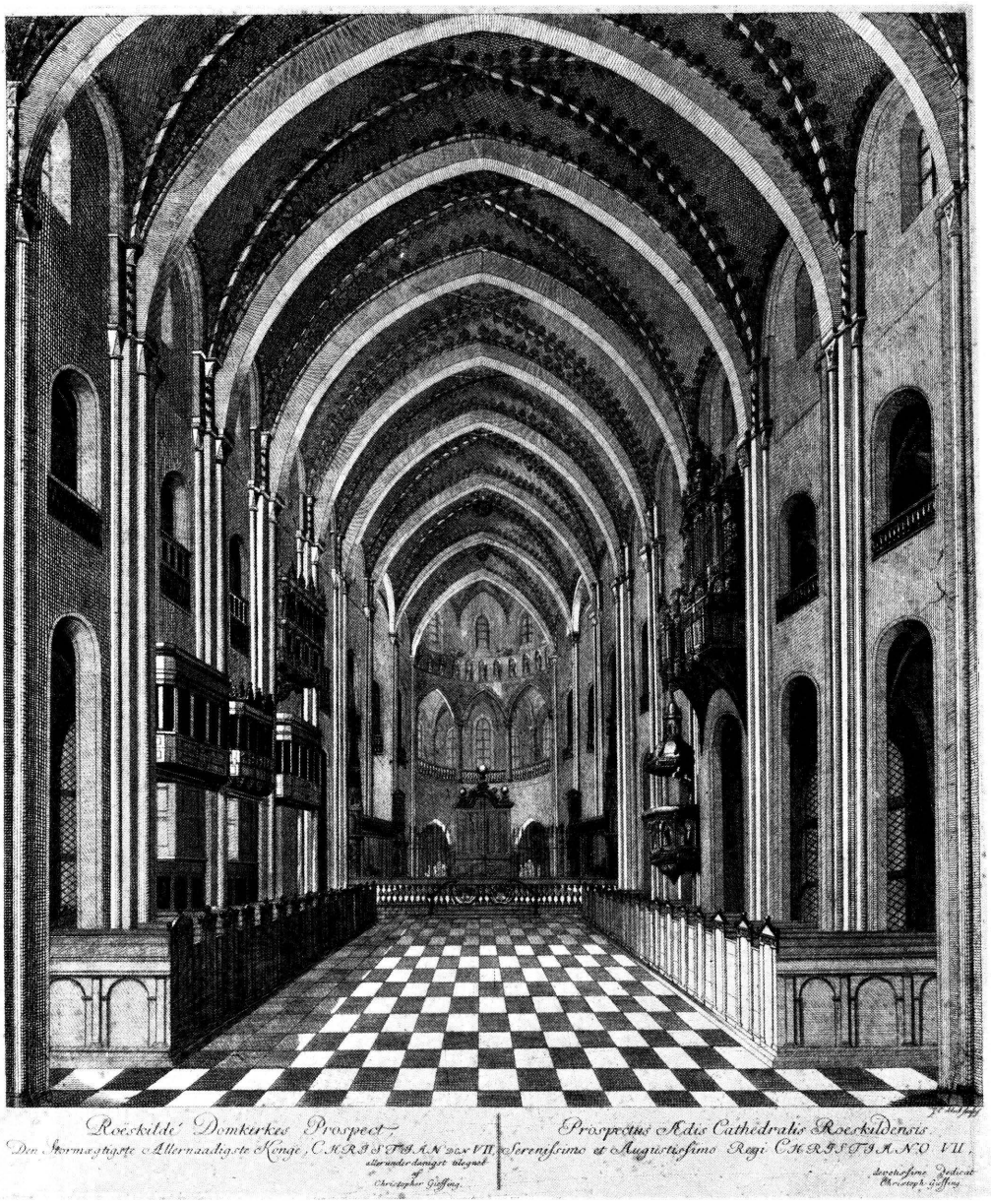

Fig. 408. Indre, med de nu nedtagne Pulpiturer og det gamle Stoleværk. Stik af G. C. Schule efter Tegning af C. Giessing o. 1785.

imitation af Papmaché. Bøgetræ. Den oprindelige, rødbrune Temperafarve, der er bevaret under Betrækket, er senere malet over med grov Træaadring eller Marmorering af Palisander Karakter og senere atter lakeret. Højde 119,5 cm.

[1] Beskrivelsen af de fem Stole skyldes Museumsassistent Tove Clemmensen.

Pulpiturer og lukkede Stole. Ud over »Kongestolen« (S. 1724) og Orgelpulpi-

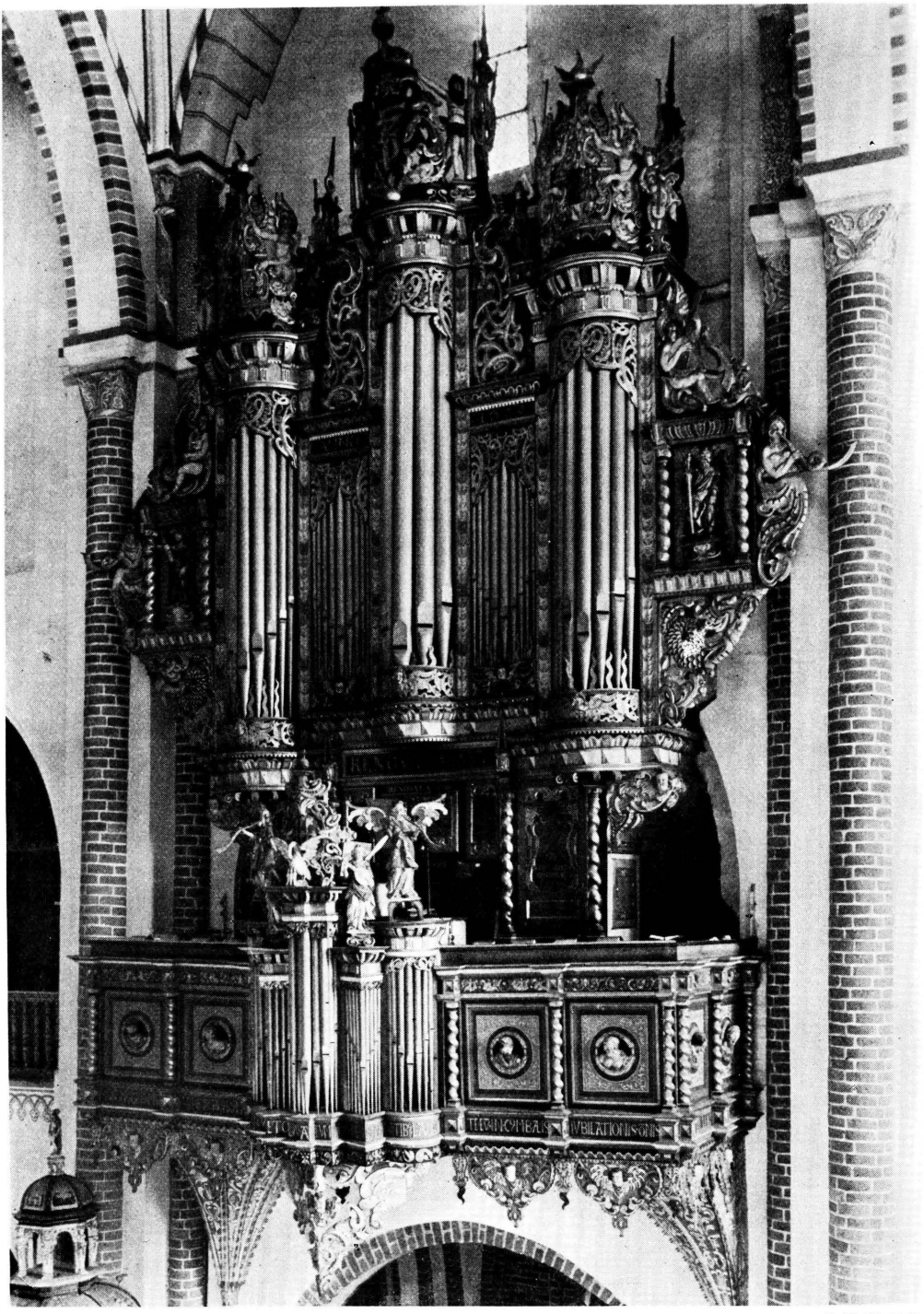
turet (se ndf.) findes ingen gamle Pulpiturer i Kirken. Stolene, der flankerer Kongepulpituret paa nordre Galleri er formentlig fra sidste Halvdel af 1800'rne, det østligste er forbeholdt Konventualinderne i det adelige Jomfrukloster.

I tidligere Tid har der været adskillige †*Pulpiturer* og †»*indelukte Stole*« (sml. Fig, 408) baade paa Galleriet og i Hovedskibets Arkader, hvorom dog kun spredte Oplysninger foreligger i Regnskaberne og fyldigere i Steen Friis's Dagbøger. 1771 forfærdigede Snedker Bertel Ring en ny Stol til Justitsraad Lange (Rgsk.) [muligvis een af de nedenfor nævnte?]. 1826 blev Loftet og Panelet over og omkring de indelukkede Stole paa Omgangen (Galleriet) borttaget (Reparationsprotokol); derimod er det tvivlsomt, hvad der menes med en Notits sammesteds og fra samme Aar, hvor det hedder: »Ladet borttage de gamle, forfaldne Pulpeter (Pulte?) for Munkestolene i Koret«.

Om de tre lukkede Stole i 2., 3. og 4. Arkade fra Vest i Midtskibet paa Nordsiden foreligger der Oplysninger i Steen Friis's Dagbøger, og de to sidste ses endnu paa Fig. 408 og 294; det fremgaar heraf, at Klosterstolen (i Midten) var rigest udsmykket, med Ende-Topstykker, Figurer over Gesimsen (forsvundne paa Fig. 408) og Hængestykker. De skabsagtige Opbygninger under Pulpiturerne paa Fig. 408 indeholdt Trapperne. Ifølge Steen Friis 1867 var de to yderste opført ved Midten af 1700'rne; den vestre var delt i tre aflukkede Stole, af hvilke de to bortfæstedes, mens den tredie tilhørte anden Provst. *Klosterstolen* ejedes af det adelige Jomfrukloster og var oprindelig indrettet 1700 af Birte Skeel og Mette Rosenkrantz i S. Andreas' Kapel (sml. 1. Bind S. 119), hvorfra den 1705 flyttedes hen i 3. Arkade fra Vest, hvortil ogsaa Kongestolen senere flyttedes (Fig. 60); her havde den Plads til 1861, da den blev nedbrudt »ikke uden Modstand fra Klosterdamernes Side, skønt der indrømmedes dem to lukkede Stole paa Gulvet neden for (altsaa i den førstnævnte Stol), men de foretrak senere at erholde en lukket Stol paa nordre Omgang nærmest Kongestolen mod Øst«. Fra den fjernede Stol er der bevaret en Del malede Alliancevaaben, der nu er ophængt i Klosteret. Desuden fandtes Stifterindernes Spejlmonogrammer paa Træværket. Den østligste af de lukkede Stole (sml. Fig. 408) var delt i tre Stole til Domprovsten, Borgmesteren og Raadmanden. De tre Stole fjernedes alle i Løbet af 1860'erne. Paa Fig. 408 ses paa Galleriet tre enkle †Pulpiturer, to i Arkaderne Vest for og eet i Arkaden Øst for Kongestolen.

Orgel og Orgelpulpitur over Midtskibets midterste Sydarkade ved Siden af Prædikestolen hidrører dels fra Domkirkens første Orgel efter Reformationen, fra 1554, dels fra den store Ombygning 100 Aar efter.

Orgelpulpituret (Fig. 409) med Rygpositiv, i Ungrenaissance, stammer fra 1554, tilsat mange barokke Enkeltheder 1654. Den dekorative Underbygning hvælver sig over Arkadeaabningen og efterligner paa Undersiden en halv

G. K. K. 1949

Fig. 409. Orgel og Orgelpulpitur (S. 1730).

gotisk Stjernehvælving, hvis korsbladbesatte Ribber stiger fra smaa Konsoller, som støttes af to nøgne Mandslinge i hugsiddende Stilling.

Brystværnspanelet, der sikkert er udført af Mester Peyter (Petter, jfr. ndf.), har otte Fag, hvoraf de to Par er Gavlfag. I Storfelterne, der indrammes af omkringløbende Lister, er der Bladkranse med stærkt fremspringende Hoveder, vekslende mandlige og kvindelige. Postamentfelterne indeholder en Indskrift med Reliefversaler, Davids Ps. CI. Laudate Dominum in tympano et choro, laudate eum chordis et organo, laudate eum in cymbalis bene sonantib(us), laudate eu(m) in cymbalis iubilationis o(m)nis spirit(us) laudet Dominu(m) u. D. 1554«. Frisens Akantusbølgeranke slynger sig om Midtcirkler med Smaahoveder; en tilsvarende Bølgeranke, men uden Hoveder, ses under Rygpositivets Postamentfelt.

1654 omdannedes Pulpituret eller rettere suppleredes med barokke Dele, hvis Stil viser, at de er udgaaet fra Caspar Lubbekes Værksted. De lodrette Rammestykker fik snoede Søjler, og under Fodlisten anbragtes en Liste med Værkstedets kendte Række af tæt sammenstillede Rundbuenicher og herunder Hængestykker med Englehoveder.

Af det gamle Orgel, der ligesom det nuværende har bestaaet af et Hovedværk og et Rygpositiv, er der ikke meget bevaret. Ifølge et Brev af 30. Jan. 1555 fra Kantor Niels Friis, Kannikerne og Kirkeværgerne Niels Black og Jens Jørgensen var det nye Orgel paa dette Tidspunkt afleveret og efterprøvet. Orgelbyggeren var Nederlænderen Hermen Raphaelssen [Rottensteen-Pock][1], med hvem Brevskriverne udtrykker deres største Tilfredshed, idet der nu ikke findes bedre og mærkeligere Orgel i Danmark. Snedkeren var Mester Peyter, »som var med at begynde samme Arbejde«, men senere bortrømte[2].

Rygpositivet med dets tre Taarne har i Plan Form omtrent som et halvt Firpas; den fortløbende Reliefindskrift, der ovenfor er gengivet, viser, at der ikke er sket Ændringer i Façaden siden 1554, men ligesom ved Pulpituret er der tilsat en Barokudsmykning. Midttaarnet, der rager op over de to Sidetaarne, krones af Pelikanen, der fodrer sine Unger, og her bagved er der en Kartouche, paa hvis konvekse Felt man ser det malede Stiftsvaaben; paa Sidetaarnene staar Basunengle og paa de mellemfaldende Hjørner luthspillende Kvinder i folderige Gevandter ligesom Englene. Et stort, vinkelbøjet, gennembrudt Hængestykke med Englehoved afslutter Opbygningen forneden.

I Hovedorgelet synes intet i Façaden at hidrøre fra Hermen Raphaëlis og Mester Peyters Orgel, idet alt Snitværket er af barok Karakter og stammer fra Caspar Lubbekes Værksted. Af det malede Aarstal i Frisefelterne fremgaar, at Ombygningen er sket før 1654, mens to ligeledes malede Vaaben og Navne vel viser, at »Her Niels Trolle og Fru Hille Rosenkrantz« var Donatorerne.

Den vældige Façade, der ligesom Rygpositivet har tre Taarne, bestaar af

en ganske lav Underbygning, et Storstykke, hvori de tre Taarne indgaar med mellemfaldende Felter og Storvinger, samt Topstykker. Den arkitektoniske Opløsning er i fuld Gang, og ingen af de vandrette Led er ført helt igennem. Underbygningen firdeles af snoede Søjler, de midterste flankerer Pedalhuset, der over Klaviaturet har et Panel med fire Felter ved Siden af hinanden, alle med Værkstedets almindelige, dobbelte Bladbøjler foroven og forneden, og herover et bredt Frisefelt. Felterne paa hver Side af Klaviaturet strækker sig ned i Siddehøjde og har rovfuglelignende Pilastre og dobbelte Bladbøjler foroven. Underbygningens Vinger tjener samtidig som Konsoller for Storstykket, og deres glatte Sider oplives hver af en overmaade stor Brølemaske. Storstykket domineres helt af de tre Taarne, som er forskudt i Plan, saaledes at de yderste strækker sig ned i Underbygningens Gesims og støtter deres Postament paa de ydre Snosøjler, over hvis Kapitæler der er indskudt langstrakte, radiært stillede Konsoller; til Gengæld naar Ydertaarnene ikke saa højt op som det midterste. De har alle gennembrudt Prydbælte med Englehoved og foroven symmetrisk Slyngværk svarende til Dekorationen øverst i de mellemfaldende Felter, der har Pærestavgesims og flankeres af Rammeværk med skællagte Bladtunger; Midttaarnet har desuden, over Felterne, gennembrudte Vinger med Rovfuglehoveder. Storvingerne indeholder rektangulære Felter med Pilastre og snoede Søjler som Underpartiet. I østre Felt staar Peter, i vestre Paulus paa Konsoller. Under Felterne er der en Havmand og en Havfrue i yppig Bruskornamentik, til Siderne store, basunblæsende Kvinder med Bladunderkrop og foroven fyldige, nøgne Engle, der sidder og spiller Harpe og Luth. Taarnene krones af gennembrudte Topstykker, det midterste er en kronet Kartouche med Frederik 3.s Monogram, støttet af Vildmænd, de andre holdes af Engle og flankeres desuden af musicerende Smaaengle. Flankesiderne har enklere Spir.

Den eneste gamle Staffering er paa Pulpiturets Underside (Fig. 410), hvor Hvælvingen er dekoreret med et smukt, hvidt, sortskygget Rankeværk med Frugtbundter, Englehoveder, musicerende Engle, alt paa knaldblaa Bund og sikkert fra 1654. Til denne Staffering hører ogsaa Givernes Vaaben og Navne, der er anbragt i Flankefelterne paa Orgelets Underparti. Den øvrige brogede Staffering er sikkert fra 1800'rne. I Frisen over Storstykkets Midtfelter staar: Anno 1654, i Underpartiets Frise: Renovat A 1833 og herunder et smalt, paasat Brædt med: Renovat A° 1926.

Orgelværket fra 1554 repareredes første Gang 1611 af Niels Maas[3], det fra 1654 istandsattes og ombyggedes 1814 af Orgelbygger Rapp, 1832—33 af Marcussen og Reuter, Aabenraa[4], og endelig 1926 af Th. Frobenius.

†*Orgler.* 1464 i Christiern 1.s Diplomatarium omtales »then som paa orgher skall leghe i store høghtiidher«[5].

I Roskildeaarbogen (1484) nævnes, at Biskop Oluf Mortensen havde ladet »ferge (eller ferde) baade oreuercken[6] (dvs. reparere begge Orglerne)«, og Wolf[7] siger (1645), at man endnu i Vor Frue Kapel ser et lidet Orgelværk.

[1] Niels Friis: Orgelbygning i Danmark. 1948. S. 10—12. [2] Rørdam: Hist. Kildeskrifter II, 2 S. 39. [3] Paludan S. 24. [4] Steen Friis 1851—52 S. 107. [5] Diplomatarium Christierni Primi, ed. Wegener, S. 160. [6] Rørdam: Hist. Kildeskrifter I, 1 S. 319, sml. Suhm: Saml. I, 2 S. 167. [7] Encomion S. 469.

Pengebøsser af Kobber. 1) 1700'rne. Cylindrisk, med Tovstav paa Laaget og øverst paa Corpus; længere nede et glat Baand. Hængsler til tre Hængelaase; paa Laaget graverede, store Kursivbogstaver: De Fattiges Bøsse. Højde ca. 25,5 cm, Tvm. 11,5.

2) Som foregaaende med Indskrift: Brandtaisens [Brandkassens] Bøsse.

3) 1850. Sværere, glat, med Hængsler til tre Hængelaase; indprikket Skriveskrift: Roeskilde Domkirkes Bøsse 1850. Alle tre Bøsser, der vel har afløst de nedennævnte Træ-Blokke, staar inden for Kongeporten i Vest.

†*Pengeblokke.* Det Rostgaardske MS (o. 1665) nævner tre Blokke, den søndre, den østre eller østerste paa den nordre Side (sml. Gravsten Nr. 119) og den vestre Blok. Formodentlig har der været Blokke ved hver af Sidedørene og een nær Vestindgangen. Til disse har hørt tre Fyrretræs Tavler, tidligst nævnt i Inventariet 1749, 96 × 54 cm, hver med et lille, tarveligt Maleri, tre Krøblinge, Hundene slikker Job samt flere brændende Bygninger; herunder et manende Vers, med gyldne Versaler, om at give. Tavlerne, hvis Malerier restaureredes 1828 af H. J. Ehlers (Rgsk.), er nu i Domkirkens Museum.

Malerier. Bispebillederne. Grundstammen i den Række Portrætter af de evangeliske Bisper, som nu findes i Omgangen bag Højalteret, dannes af de tretten Billeder, som Biskop Peder Hersleb lod ophænge i Konventshuset 1753. Paa S. Hans Landemode den 27. Juni 1753, hvor begge Bisperne Peder Hersleb og Ludvig Harboe var til Stede, »holdt den yngre Biskop Ludvig Harboe en ligesaa elegant som zirlig Indlednings-Tale, hvori han viste de forskellige Maader, som de Gamle havde brugt, naar de overfor Efterkommerne vilde fastholde Mindet om de rosværdige og lærde Mænd, som tillige var velfortjente af Kirken, f. Eks. ved Medailler prægede til deres Ære, ved opstillede Billeder, ved Skrifter, som nøje skildrede deres Liv, og ikke mindst ved malede Portrætter af dem, som er Alle for Øje. Derfor rettede han en Tak til den ældre Biskop, Hersleb, sin Svigerfader, som med den største Iver havde samlet Billederne af alle Stiftets Bisper og ladet dem male af Nyt, sammen med Billedet af Luther og Bugenhagen, nemlig de 13 Billeder, som han havde skænket Konventshuset, dog paa Kirkekassens Bekostning. To manglede dog endnu, nemlig Scavenius og den yngre Resen, som han intetsteds havde kunnet erhverve«.

I 1755 var dog Billedet af Resen d. Y. blevet fundet, thi det siges udtrykke-

V. H. 1941

Fig. 410. Dekoration paa Orgelpulpiturets Underside (S. 1733).

ligt, at Konventshuset »for to Aar siden er prydet med Portræts af alle Siellandske Biskopper siden Reformationen, undtagen Lars Mortensen Schavenius«. Ved Herslebs Død nævnte Biskop Harboe i sin Mindetale over ham paa Landemodet den 15. Juni 1757: »Jeg kunde berømme den Fliid, Han anvendte paa at forplante sine Formænds Ihukommelse til Efterkommerne. Samme er for længe siden offentlig roset af Skribentere, og den fortiener, at vort Landemode især berømmer den. Her sees Deres Skilderier, hvilke Han til den Ende samlede allevegne fra med stor Fliid og større Omkostning. Saa ofte vi ere paa dette Sted forsamlede og see disse for vore Øyne, saa ofte erindres vi om vor Herslebs Kierlighed til os og Omsorg for at opvække hos os en levende Forestilling af de Afdødes Personer og Omgiængelse«. Herefter synes Portrættet af Biskop Scavenius ogsaa at være fremskaffet, dels fordi det nu ikke nævnes som manglende, dels og navnlig fordi det er nærbeslægtet med Kopien af Resen d. Y.s Portræt. Billederne af Hersleb og Harboe maa ligeledes være kommet i Slutningen af 1750'erne, thi de findes gengivet i Jonas Haas: »Samling af De Evangeliske Biskoppers i Siællands Stift, Hvilke have levet siden Reformationen og indtil værende Tider, Deres Portraiter, Stukkne i Kobber efter de paa Landemodets Sahl udi Roeskilde værende Original-Skilderier« (der udkom i København 1761). Denne Samling omfatter de femten Biskopper efter Reformationen, men ikke Billederne af Luther og Bugenhagen.

De følgende Portrætter er — lige op til Nutiden — tilkommet enkeltvis og er gennemgaaende Original-Malerier eller paalidelige Kopier.

Samlingen havde, som nævnt, oprindelig sin Plads i Konventshuset, hvor Landemodet blev holdt, men da dette fik Lokale i Riddersalen, blev Billederne overført hertil. Det var her, Grundtvig saa dem ved Dionysii Landemode 1812 og omtalte dem i Roskilde-Rim (1813):

Saa man vel for nylig Magen:
Morten Luther, Bugenhagen,
Tavsen, Sjællands Bisper alle
fra Palladius til Balle.

Senere er Billed-Rækken blevet flyttet til Sakristiet d. v. s. til sin nuværende Plads i Apsisomgangen.

Hvornaar Hersleb har faaet Ideen til denne Serie af sine Forgængere paa Sjællands Bispestol, kan ikke siges, udover at det maa være efter, at han i 1737 blev forflyttet hertil fra Aggershus. Og der foreligger heller ingen Efterretninger om, hvem der har malet denne Række Kopier, der ved sine ensartede Maal og Uniformitet i Dragterne har skullet virke som en Helhed, men meget tyder paa, at Herslebs Maler har haft Forbindelse med Pilos Værksted eller hans Kreds. — Billederne er anført i kronologisk Orden efter Personernes Levetid:

1) Ansgar (død 865). — Brystbillede (71 × 57,5 cm). Usigneret. Billedet fandtes i Sakristiet 1. Jan. 1823 (Inventarium. LA.).

2) Ansgar. — Helfigur (186,5 × 91,5 cm), nu ophængt i Præsteværelset i Kapitelhuset. Paa Biskop Münters Foranledning malet i Sommeren 1826 af Bendixen i Hamborg efter et »derværende Originalmaleri« og ophængt i Roskilde Domkirke 30. Juni 1827 (Tilføj. til Inventarium af 1. Jan. 1823. LA.).

3) Absalon (1128—1201). Biskop over Roskilde Stift 1158—1191, Ærkebiskop 1178—1201. — Brystbillede (71 × 57,5 cm). Usigneret. 1818 ansøgte Stiftsøvrigheden Oldsagskommissionen om at maatte laane Søren Abildgaards Tegning af Absalons Ligsten i Sorø, da Hans Hansen havde paataget sig at male et Portræt herefter til Anbringelse i Riddersalen i Roskilde Domkirke (Oldsagskommissionens Arkiv. 1818. NM II.).

4) Peder Jensen Lodehat (død 1416). Biskop over Aarhus Stift 1386—1895, over Roskilde Stift 1395—1416. — Portrættet (71 × 57,5 cm) er udført af Hans Hansen efter Lodehats Gravsten (Nr. 15) og ophængt i Domkirken 5. Juli 1826 (Tilføjelse til Domkirkens Inventarium af 1. Jan. 1823. LA.).

5) Peder Palladius (Fig. 413) (1503—1560). Biskop over Sjællands Stift 1537—1560. — Portrættet (71 × 60 cm) kan ikke være malet direkte efter Ligstenen i Vor Frue Kirke (Danmarks Kirker, København. S. 83. Fig. 46), da den blev ødelagt 1728, men muligvis efter et Maleri, som fandtes i S. Nicolai Kirke (Hafnia Hodierna. Kbh. 1748. S. 257 f.). Roskilde-Billedet, der blev ophængt 1753, bærer Paaskriften: »P. Pallad. Ep. MDXXXVII. Mort. 1560. Æt. 57«. Stikket hos Haas viser anden Staffage.

6) Hans Albertsen (Fig. 414) (1525—1569). Biskop over Sjællands Stift 1560—1569. — Portrættet (74,5 × 61,5 cm) er malet efter nu ukendt Forbillede. Det blev ophængt 1753 og bærer Paaskriften: »J. Alberti. Ep. MDLIV. (!) Mort. 1569. Æt. 44. Haas's Stik, der er dateret 1756, viser en helt forskellig Type, som,

N. E. 1950

Fig. 411. Morten Luther (S. 1743).

N. E. 1950

Fig. 412. Johannes Bugenhagen (S. 1743).

N. E. 1950

Fig. 413. Peder Palladius (S. 1736).

N. E. 1950

Fig. 414. Hans Albertsen (S. 1736).

omend spejlvendt, kan gengive en Tegning af Gravstenen i Vor Frue Kirke, ødelagt ved Branden 1728 (Danmarks Kirker. København. S. 87. Fig. 50).

7) Poul Madsen (Fig. 415) (1527—1590). Biskop over Ribe Stift 1562—1569, over Sjællands Stift 1569—1590. — Portrættet (79 × 62,5 cm) er kopieret efter

et Maleri i Ribe Domkirke og sikkert af en Ribe-Maler. Som paavist af Otto Andrup (Bispebillederne i Ribe Domkirke. Ribe Bispesæde 948—1948. Kbh. 1948. S. 175) er Ribe-Billedet fejlagtigt henført til Poul Madsen; det forestiller Biskop Peder Jensen Hegelund. Roskilde-Billedet, der bærer Paaskriften: »Paulus Matiæ. Ep. Rip. MDLXII. Siel. 1569. Mort. 1590. Æt. 64«, blev ophængt 1753 og gengives spejlvendt og noget ændret af Haas 1756.

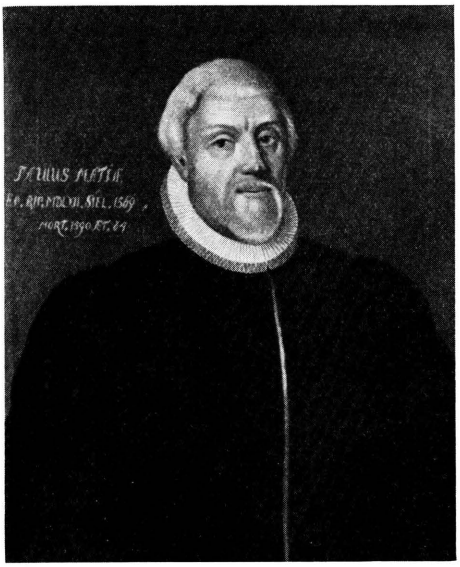
8) Peder Jensen Vinstrup (Fig. 416) (1549—1614). Biskop over Aarhus Stift 1587—1591, over Sjællands Stift 1591—1614. — Portrættet (79 × 62,5 cm) er malet efter et nu ukendt Forlæg. Det bærer Paaskriften: »Pet. Winstrup. Ep. MDXCI. Mort. 1614. Æt. 66«, og blev ophængt 1753. Haas's Stik, der er dateret 1756, gengiver det, dog med Kroppen drejet modsat.

9) Hans Poulsen Resen (Fig. 417) (1561—1638). Biskop over Sjællands Stift 1615—1638. — Portrættet (70,5 × 60 cm) er antagelig malet efter et Kobberstik (Westergaard. Nr. 9712) af A. Haelweg. Roskilde-Billedet, der bærer Paaskriften: »D: Joh: Paul: Resenius. Ep: 1615. Mort: 1638. Æt. 77.«, er ophængt 1753, hvis ikke der foreligger en Forveksling (junioris for senioris), da Billederne af Resen d. Æ. og Scavenius (S. 1738) maa skyldes samme Kopist. Haas's Stik gengiver Roskilde-Billedet.

10) Jesper Brochmand (Fig. 418) (1585—1652). Biskop over Sjællands Stift 1638—1652. — Portrættet (79 × 62,5 cm) er en Kopi efter Maleri, nu paa Frederiksborg-Museet (Nr. 2150), der dog viser ham i Biskops-Ornat. Det er dateret: »Anno 1648 23 Novem Æt. 63« (da Frederik 3. blev kronet). Billedet fandtes tidligere i Danske Selskabs Samlinger (Det Kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext I de Tre første Aar 1745. 1746. 1747. Kbh. 1748. S. 343. Nr. 13: D. Jesper Brokmand, Biskop i Siæland, i den Dragt han salvede K. Friderik III. 1648. 23. Nov. ætatis 63. Foræret af JustitzRaad Hielmstierne). Et andet Maleri fandtes i Hielmstiernes Samling (Kataloget 1786. S. 349. Nr. 12: $4^1/_4$ Tomme høit, og $3^1/_4$ bredt), men brændte paa Frederiksborg Slot 1859. Haas's Stik gengiver Roskilde-Billedet, der bærer Paaskriften: »Casp. Brochman. Ep. MDCXXXIX. (!) Mort. 1652. Æt. 66«, og blev ophængt 1753.

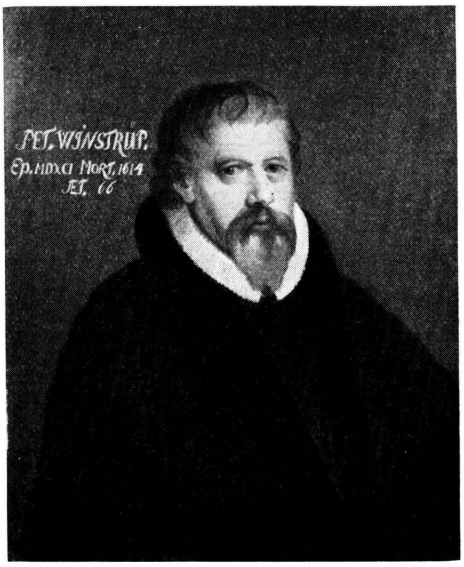
11) Hans Hansen Resen (Fig. 419) (1596—1653). Biskop over Sjællands Stift 1652—1653. — Portrættet (79 × 62,5 cm) manglede i Serien 1753, men fandtes her 1755 (S. 1734). Noget Forlæg kendes ikke. Roskilde-Billedet bærer Paaskriften: »Joh. Joh. Resenius. Nat. 1596. Episc. 1652. Mort. 1553. (!) Æt. 57.« og er nøje gengivet af Haas, dog med enkelte Tillæg.

12) Laurids Mortensen Scavenius (Fig. 420) (1589—1655). Biskop over Sjællands Stift 1653—1655. — Portrættet (71 × 60 cm) manglede 1753 og 1755 i Serien (S. 1735), men findes hos Haas 1761. Noget Forlæg i Maleri eller Stik kendes ikke. Roskilde-Billedet bærer Paaskriften: »Dr. Laur. Mart. Scavenius. Ep. 1653. Mort. 1655. Æt. 66.«. Haas's Stik følger det nøje.

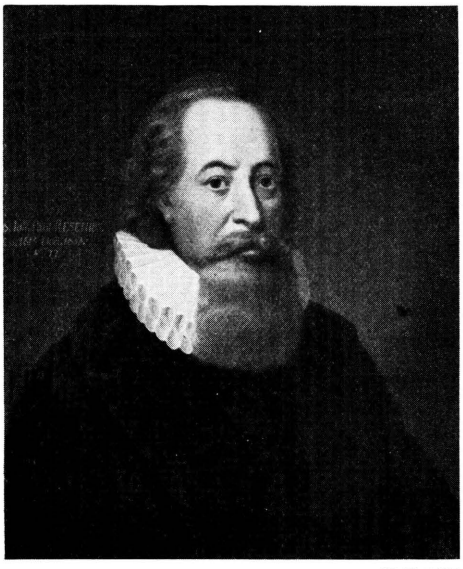
N. E. 1950

Fig. 415. »Poul Madsen« (S. 1737).

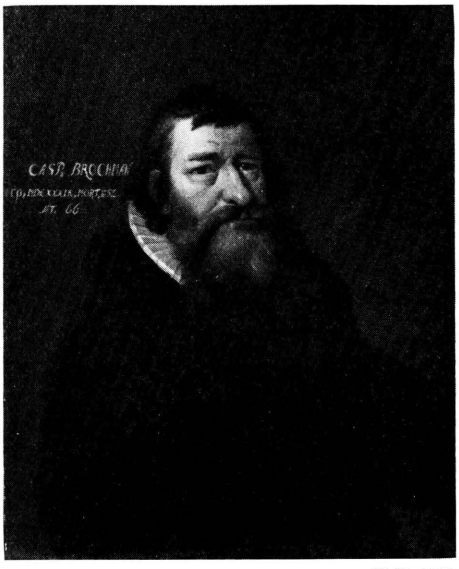
N. E. 1950

Fig. 416. Peder Jensen Vinstrup (S. 1738).

N. E. 1950

Fig. 417. Hans Poulsen Resen (S. 1738).

N. E. 1950

Fig. 418. Jesper Brochmand (S. 1738).

13) Hans Svane (Fig. 421) (1606—1668). Biskop over Sjællands Stift 1655—1668, fra 1660 med Titel af Ærkebiskop. — Portrættet (70,5 × 60,5 cm) er sikkert en direkte Kopi efter Abraham Wuchters Original-Maleri, nu paa Frederiksborg-Museet (Nr. 899). Det har vistnok tidligere tilhørt Klevenfeld (Museum Kleven-

feldianum. Kbh. 1787. S. 280. Nr. 341). Roskilde-Billedet, der blev ophængt 1753, bærer Paaskriften: »Joh. Svaning. Ep. MDCLV. Mort. 1668. Æt. 62.«. Haas's Stik (Westergaard. Nr. 11606) er spejlvendt og noget forskelligt fra Maleriet i Roskilde.

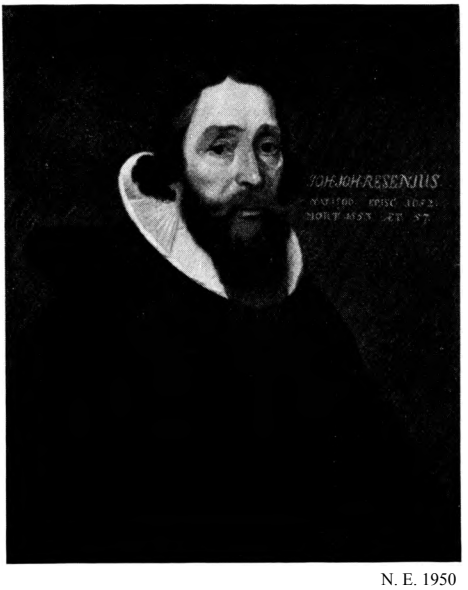
14) Hans Wandal (Fig. 422) (1624—1675). Biskop over Sjællands Stift 1668—1675. — Portrættet (71 × 60,5 cm) er antagelig malet efter et Kobberstik (Westergaard. Nr. 12623), hvorefter ogsaa Haas' Stik er gjort, men med enkelte Udeladelser. Roskilde-Billedet, der er ophængt 1753, bærer Paaskriften: »Joh. Wandal. Ep. MDLXVIII.(!) Mort. 1675. Æt. 51.«.

15) Hans Bagger (Fig. 423) (1646—1693). Biskop over Sjællands Stift 1675—1693. — Portrættet (71 × 60,5 cm) kan være malet efter et Kobberstik (Westergaard Nr. 471): »Saleman pinxit. I. Smith fecit Londini«, eller efter Salemans Maleri, der fandtes i Hielmstiernes Samling og brændte paa Frederiksborg Slot 1859. Det beskrives (Hielmstiernes Medaille- og Mynt- samt Skilderie- og Kobber-Samling. Kbh. 1786. S. 345. Nr. 2) som: »Biskop Hans Bagger, i Præste-Dragt med eget Haar og en Kalot ovenpaa. Stykket er malet paa Træ, 7 Tommer høit og $5^1/_2$ Tomme bredt«. Roskilde-Billedet, der blev ophængt 1753, bærer Paaskriften: »Joh. Bagger. Ep. MDCLXXV. Mor.. 1693. Æ. 47.«. Haas gengiver Smiths Stik, dog med Udeladelser.

16) Henrik Bornemann (Fig. 424) (1646—1710). Biskop over Aalborg Stift 1683—1693, over Sjællands Stift 1693—1710. — Portrættet (79 × 63 cm) er antagelig malet efter et Kobberstik (Westergaard. Nr. 1307): »Nic.Wichmann pinx. Joh. Friedlein sculp. Hafniæ 1699«, eller muligvis efter Wichmanns Maleri, som dog ikke kendes nu. Roskilde-Billedet, der blev ophængt 1753, bærer Paaskriften: »Henr. Bornemann. Ep. Aalb. MDCLXXII.(!) M. 1710. Æ. 65.«. Det er gengivet af Haas.

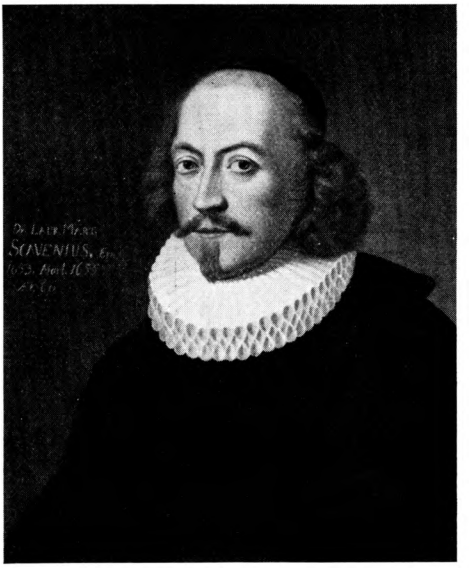
17) Christen Worm (Fig. 425) (1672—1737). Biskop over Sjællands Stift 1711—1737. — Portrættet (79 × 63,5 cm) er kopieret efter et Billede paa Ledreborg, som dog viser Worm i Bispe-Ornat, og antagelig er malet af Johan Hörner, maaske ved Reformations-Festen 1736 (Jørgen Paulsen i Kunstmuseets Aarsskrift. 1941. S. 37—38, Fig. 14). En anden Kopi, nu i Frederiksborg-Museet, skal have været signeret: G. von Lode (Jørgen Paulsen, S. 40, 30) og efter denne er et Billede paa Gaunø (Nr. 720) malet. Roskilde-Billedet, der bærer Paaskriften: »Chr. Worm, Ep. MDCCXI. Mort. 1738 (!) Æt. 67 (!), blev ophængt 1753. Det er gengivet af Haas, men med ændret Staffage.

18) Peder Hersleb (Fig. 426) (1689—1757). Biskop over Sjællands Stift 1737—1757, fra 1748 med Svigersønnen og Efterfølgeren Ludvig Harboe som adjunctus. — Portrættet (78 × 62,5 cm) har paa Blindrammens Bagside en moderne Paaskrift i Blyant: »A Brynnich pinxit 1754«, som sikkert gentager en ældre. Billedet afviger i Maal fra Hersleb-Serien og maa være ophængt efter 1757 og

N. E. 1950

Fig. 419. Hans Hansen Resen (S. 1738).

N. E. 1950

Fig. 420. Laurids Mortensen Scavenius (S. 1738).

N. E. 1950

Fig. 421. Hans Svane (S. 1739).

N. E. 1950

Fig. 422. Hans Wandal (S. 1740).

før 1761, da det gengives af Haas, dog med lidt anden Staffage. Et tilsvarende Portræt, sign.: »A Brynnich pinxit in Ao 1754«, findes paa Ledreborg (Jørgen Paulsen i Kunstmuseets Aarsskrift. 1941. S. 38).

19) Ludvig Harboe (1709—1783). Biskop over Trondhjems Stift 1743—1748,

adjungeret sin Svigerfader Peder Hersleb i Sjællands Stift 1748—1757, Biskop over Sjællands Stift 1757, fik 1782 sin Svigersøn og Efterfølger adjungeret. — Portrættet (78,5 x 62,5 cm) er ikke signeret, men sikkert malet af Brünniche. Maa være ophængt før 1761, da Haas har det, dog med afvigende Staffage.

20) Nicolai Edinger Balle (1744—1816). Biskop over Sjællands Stift 1782—1808. — Portrættet (77 x 63,5 cm) er signeret: »C. A. Lorentzen 1808«.

21) Frederik Münter (1761—1830). Biskop over Sjællands Stift 1808—1830. — Portrættet (70 x 57 cm) er signeret med et sammenskrevet »A M 1830« (sml. Nr. 22) og skal være en Kopi efter et Portræt, malet af Hans Hansen 1818 (R. Paulli, i Frederik Münter. Et Mindeskrift. I. 2. Kbh. 1949. D. 169). I Domkirkens Inventarium af 1. Jan. 1823 (LA.) opgives der at have været et Portræt af Münter, som maa have været et andet end dette.

22) Peter Erasmus Müller (1776—1834). Biskop over Sjællands Stift 1830—1834. — Portrættet (59 x 53 cm) er signeret: »A M 1836« og bærer paa Blindrammens Bagside en Blæk-Paaskrift: »Effigiem P. E. Müller pinxit & dedit filius A. Müller 1836«.

23) Jacob Peter Mynster (1775—1854). Biskop over Sjællands Stift 1834—1854). — Portrættet (73,5 x 62,5 cm), signeret »C(onstantin) H(ansen) 56«, er malet efter dennes Portræt af Mynster 1831, dog forøget nedefter med den Haand, der holder Psalmebogen. Gengivet i Lund: Danske malede Portrætter. IX, 66. (Emil Hannover: Maleren Constantin Hansen. Kbh. 1901. S. 295, Nr. 56; S. 325, Nr. 346).

24) Hans Lassen Martensen (1808—1884). Biskop over Sjællands Stift 1854—1884. — Portrættet (76 x 65 cm) signeret: »P. S. Krøyer Copi.«; gengivet i Lund: Danske malede Portrætter. IX, 67. Originalen er malet 1874 (H. Chr. Christensen: P. S. Krøyer. Kbh. 1923. Nr. 105; C. Reitzel: Charlottenborg-Udstillingerne 1807—1882. Kbh. 1883. S. 352).

25) Juul Bruun Fog (1819—1896). Biskop over Sjællands Stift 1884—1895. — Portrættet (75 x 63 cm) signeret: »F. Vermehren 1896« gengivet i Lund: Danske malede Portrætter. IX, 67.

26) Thomas Skat Rørdam (1832—1909). Biskop over Sjællands Stift 1895—1909. — Portrættet (75,5 x 63 cm) signeret: »L. T(uxen) 1912«.

27) Peder Madsen (1843—1911). Biskop over Sjællands Stift 1909—1911. — Portrættet (76,5 x 64 cm) signeret: »Knud Larsen«.

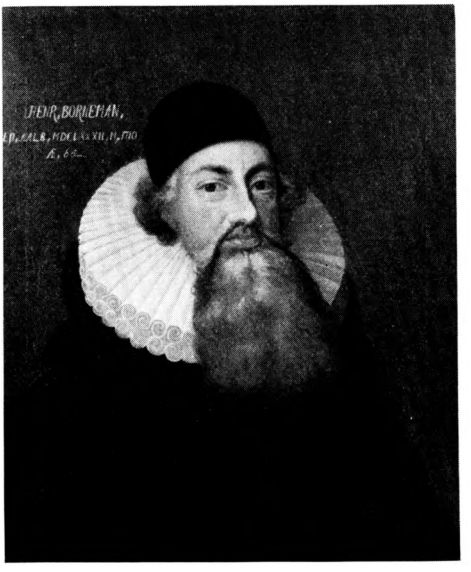
28) Harald Ostenfeld (1864—1934). Biskop over Sjællands Stift 1911—1922, over Københavns Stift 1922—1934. — Portrættet (76 x 67,5 cm), der er signeret: »Find 1930«, er bestilt og betalt af Roskilde Domkirke.

29) Henry Fonnesbech-Wulff (1871—1934). Biskop over Roskilde Stift 1922—1934. — Portrættet (75,5 x 67 cm), der er signeret: »Find 40«, er bestilt og betalt af Roskilde Domkirke.

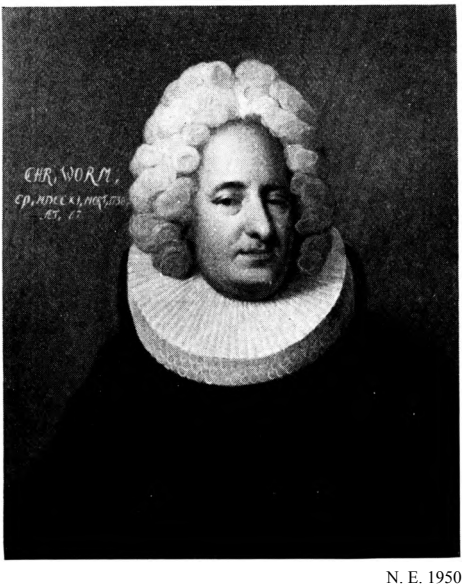
N. E. 1950

Fig. 423. Hans Bagger (S. 1740).

N. E. 1950

Fig. 424. Henrik Bornemann (S. 1740).

N. E. 1950

Fig. 425. Christen Worm (S. 1740).

N. E. 1950

Fig. 426. Peder Hersleb (S. 1740).

30) Morten Luther (Fig. 411) (1483—1546). — Portrættet (71x60 cm) er ophængt 1753 og bærer Paaskriften: »Mart: Luther nat: 1483 mort: 1546 Æt: 69«.

31) Johannes Bugenhagen (Fig. 412) (1485—1559). — Portrættet (71 x 60 cm)

er ophængt 1753 og bærer Paaskriften: »Joh: Bugenhagen. Nat: 1485. Mort. Witt: 1559. Æt. 74«.

32) Hans Tausen (1494—1561). Sognepræst til Roskilde Domkirke 1538—1542, Biskop over Ribe Stift 1542—1561. — Portrættet (71 x 57,5 cm) er 1812 kopieret af Hans Hansen efter 1579-Billedet (sml. herom Otto Andrup: Bispebillederne i Ribe Domkirke. Ribe Stift 948—1948. Kbh. 1948. S. 174—181).

33) Christian 3. (1534—1559). — Portrættet (71 x 57,5 cm) er vistnok malet efter Kobberstikket (Strunk. Nr. 116). Det fandtes i Kirken 1823 (Inventarium 1. Jan. 1823. LA.). — Hermed er Serien i Apsisomgangen behandlet. —

34) Kong Frederik 3. paa Ligsengen, sign. »Heinnrick Ditmars fecit 1670«. Kongen ligger med foldede Hænder paa Lejet, iført en pragtfuld, slaabrok-lignende Ligdragt af Sølv- og Guldmor, som naar langt neden for Fødderne. Ved Lejets Hoved- og Fodende staar fire prægtige Kandelabre med tændte Lys, og over Kongen svæver tre vingede Kvinder, den ene strør Roser over Lejet, den anden, der holder en Stav med et lysende Øje i den ene Haand, bøjer sig over Kongen for at krone ham, mens den tredie (hvis Træk har Lighed med Dronningens) holder et Klæde til at brede over Kongens Ansigt. Over Englene til venstre Kronen, Scepteret, Æblet og Sværdet. Øverst i Billedet Englebørn. Maleriet, der maaler 350 x 307 cm, hænger i en bred, forgyldt Ramme i S. Birgitte Kapel, hvortil det flyttedes 1845 fra Christian 4.'s Kapel. Restaureret 1831 af A. Müller. (Afb. i Lund: Danske malede Portrætter IX).

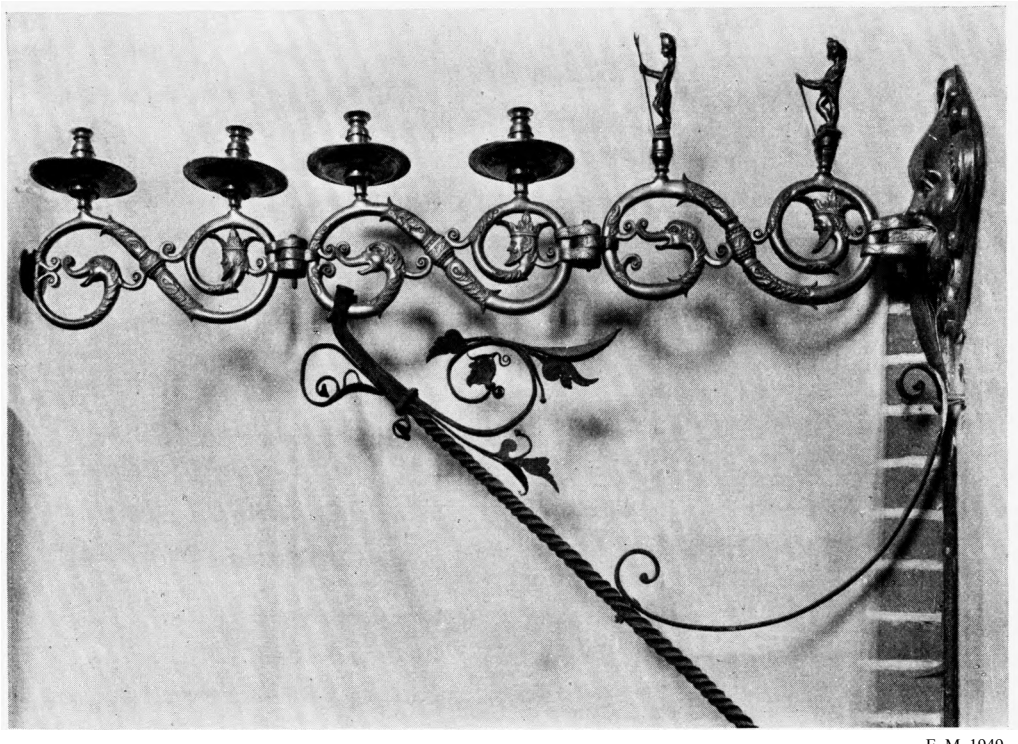
Sml. Steen Friis: Kong Christian IV's Gravkapel S. 11 og samme 1851—52, S. 183. Her karakteriserer Friis Billedet med følgende ikke helt urigtige Ord: »Hverken Ideen eller Udførelsen er heldig og fortjener ikke videre Opmærksomhed«. — Lund IX, 59. — 1674 fik Ditmer conterfeier 220 Rdl. for et stort Skilderi (Marquard: Kongelige Kammerregnskaber S. 114); men det er uvist, om denne Post sigter til dette Billede.

35) Stiftsskriver Steen Friis, Domkirkens Værge 1854—75, malet af Marstrand 1864, 67 x50 cm. I S. Birgitte Kapel (Steen Friis: Dagbog 1864 S. 31).

†*Maleri* af Erasmus Rotterdam; ifølge Thurah[1] var det malet med Oliefarve, omtrent 1 Alen i Kvadrat og ophængt i Vor Frue Kapel (sml. S. 1498). Ved Auktionen 1806 blev det solgt for 8 Skilling[2].

[1] Den danske Vitruvius I, 131. [2] AarbKbh. 1934. S. 343.

Belysning. Hvad Fraadstenskatedralen angaar, ved vi, at Svend Norman til dens Sir og Smykke ophængte en med Kunst og Flid smedet Lysekrone, der havde kostet stort Arbejde, og som var anskaffet for Kongens Penge (sml. S. 1271). Naar denne Krone som det eneste Inventarstykke omtales af Saxo, har det næppe været nogen ringe Ting, og vi maa da sikkert tænke os, at den har svaret til Dalby-Kronen (Skaane) og de to romanske Kroner i Hildesheim (begge fra 1000-Tallet), af hvilke den største maaler ca. 20 m i Omkreds. Begge

E. M. 1949

Fig. 427. Lysearm fra 1612, ved Prædikestolen (S. 1746).

Kroner er af Jern med drevet Kobberblik og Sølv og bestaar af en stor, i Stænger ophængt, bred Krans, der er rigt udsmykket med drevne Billeder, som forestiller det himmelske Jerusalem.

Af Teglstenskirkens ældre Belysning hører vi kun om den store †Lysestage, vel en stor *Kandelaber* af samme Slags, som endnu ses i Lund, Ribe og Aarhus Domkirkers Kor (sml. S. 1704). I Regnskabet for 1567 omtales saaledes kun Stagen og »bage lius« (dvs. smaa Lys), jfr. Kirkehist. Saml. 2. R. V., 408.

Bortset fra Lysearmen ved Prædikestolen er hele Kirkens Belysning af nyere Dato, fra Midten af forrige Aarhundrede og senere. Hovedbelysningen kommer fra 14 store Jernkandelabre, der opstilledes i Løbet af 1866 og 1867 og oprindelig indrettedes til Gas, hver med 12 smaa Lysearme, de fire i Kannikekoret, de øvrige i Arkaderne mellem Hoved- og Sideskibe; endvidere staar der paa Balustraden i Galleriarkaderne og paa Vestpulpituret store, femarmede Træ-lysestager fra 1867. Alle de mange Lysearme, hvis Stil efterligner Renaissancen eller Barokken, er ogsaa fra ny Tid, ligesom Jernlysekronen i S. Andreas' Kapel (der som Topfigur har S. Laurentius, fordi man dengang troede, at Kapellet var viet til denne Helgen; den er tegnet af Lønborg-Jensen efter Caspar Finckes Krone i Græsted).

Lysearm (Fig. 427) i Renaissance, fra 1612, ved Prædikestolen. Den udgaar fra en Vægplade støbt som en stor Maske med Akantuskanter, og bestaar af tre oo -svungne Led, der ender i et kronet Mandshoved og Fabeldyrhoved og alle drejer sig om Tappe. Det inderste Led bærer to Børnestatuetter med Sværd og Hellebard, de ydre hver to Lyseskaale med vaseformede Piber. Paa forreste Volutsving sidder et Skjold med indslaaede Versaler: »Anno CI□ I□ CXII Holgerus Gage Præpositus et tutor temp. f. f.« (»Aar 1612 lod H. G. denne Kirkes Provst og Kirkeværge gøre«). Armen understøttes af en nyere, snoet Smedejernsstang, der drejer sig om en i Arkadepillen fastgjort Stabel.

†*Lysearme.* Ved Auktionen 1806 solgtes en stor Messingarm, to mindre og en Plade (AarbKbh. 1934. S. 343).

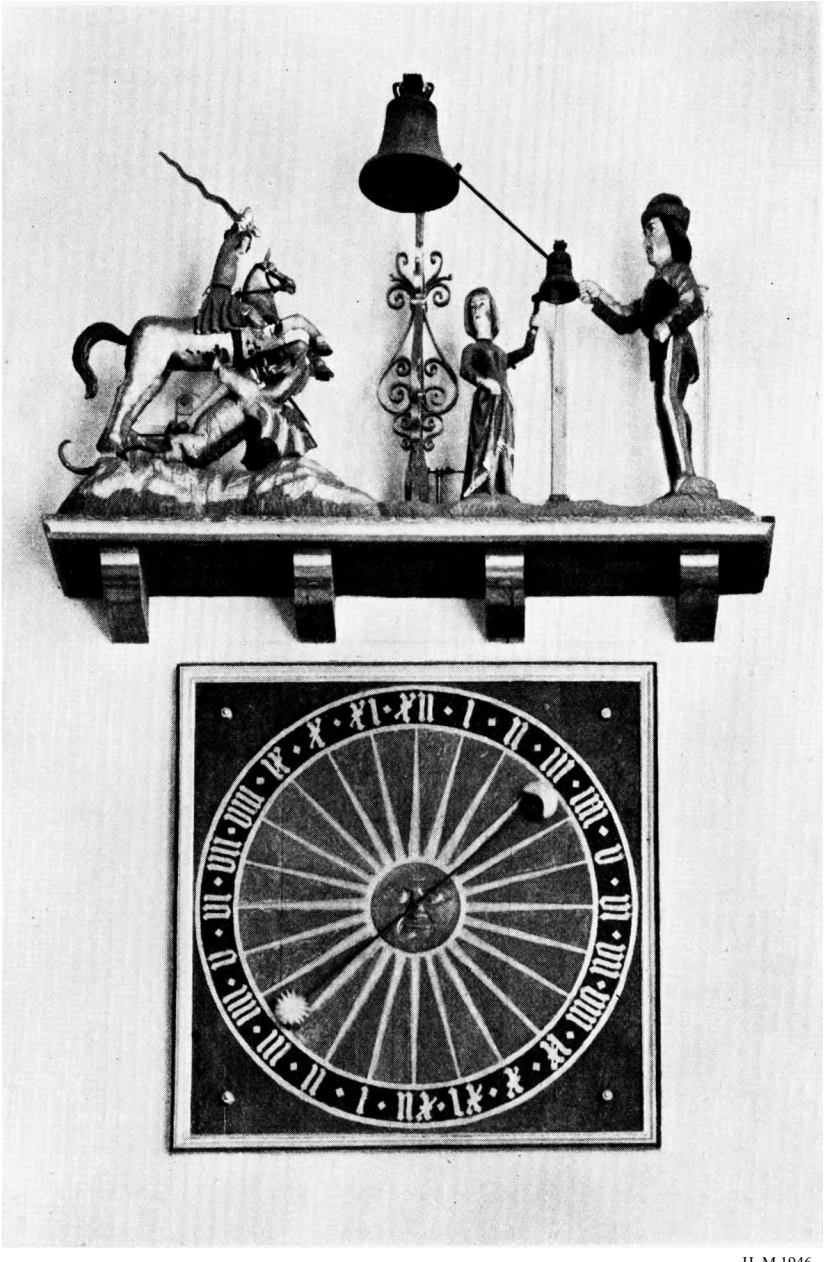
Bibliotek og Bøger (sml. ogsaa Alterbøger S. 1666).

Ved Testamente af 8. Juli 1434 skænkede Dekanen Laurentius Nicolai, død 17. Juli, Kapitlet for sin Aartid: Bibelen, Gregor 9.s Dekretaler, Bonifatius 8.s Dekretalsamling, kaldet Liber sextus, Clemens 5.s Dekretaler, Henrik Bohics Distinktioner over de fire Bøger om Dekretalerne (Bibliam, Decretales, Sextum Clementinas, et Distinctiones Henrici Boech super IIII libros decretalium)[1].

Domkapitlets Bibliotek havde sin Plads i S. Sigfrids Kapel[2]. Ogsaa Helligtrekongers Kapel har ejet en Bogsamling, idet Provsten i Roskilde Odde (Otte) Hansen 1490 testamentarisk skænkede Kapellet nogle Bøger[3].

[1] Otto S. 107 f. [2] Arhnung S. 289. [3] Werlauff: De hellige tre Kongers Kapel S. 6.

Kirsten Kimers og Per Dover (Fig. 428—429): Ur med mekaniske Figurer fra o. 1500, anbragt højt oppe paa Sydvæggen i Midtskibets vestligste Fag. Den store Urskive af Træ, vistnok fornyet i Renaissancen, har i Midten et Sol-Ansigt af Messing, omgivet af forgyldte Straaler paa blaa Bund, og derom en sort Ring med gyldne Minuskel-Tal, Dagens og Nattens tolv Timer. Viseren har et Sol-Billede i den ene Ende, et Maane-Billede i den anden og viser kun Timerne. Paa en Hylde ovenover staar Figurer af S. Jørgen til Hest, kæmpende med Dragen, samt Kirsten Kimers og Per Døver. S. Jørgen sidder paa sin stejlende Hest, iført halvlang Kjortel, med Sværdet i sin løftede højre Haand, medens den vingede Drage, gennemboret i Halsen af Spydet, vrider sig paa Jorden under Hesten. Kirsten Kimers er iført en lang Kjole, som hun løfter op til venstre Knæ, og holder i venstre Haand en lille Hammer, hvormed hun slaar paa en lille Klokke, der ved den sidste Ophængning er anbragt paa en Opstander, men tidligere hang paa Per Døvers højre Arm. Per Døver har Baret paa Hovedet og er iført kort Vams og snævre Benklæder; i højre Haand holder han en lang Hammer, hvormed han slaar paa en større Klokke, ophængt i en renaissancepræget Smedejerns-Stander. Ved hver fulde Time løfter S. Jørgens Hest sig og tramper paa Dragen, der udstøder et højt og gennemtrængende Vræl, medens

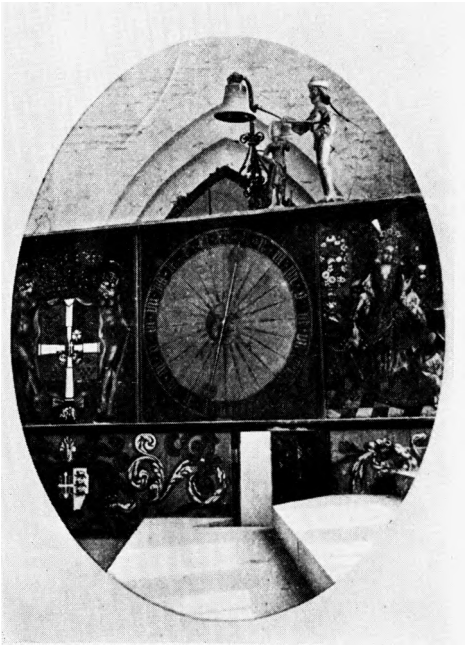

H. M.1946

Fig. 428. Sengotisk Ur med mekaniske Figurer (S. 1746).

Kirsten Kimers slaar Kvarterslagene og Per Døver Timeslagene. Hver Gang Per Døver slaar paa den store Klokke, ryster Kirsten Kimers paa Hovedet.

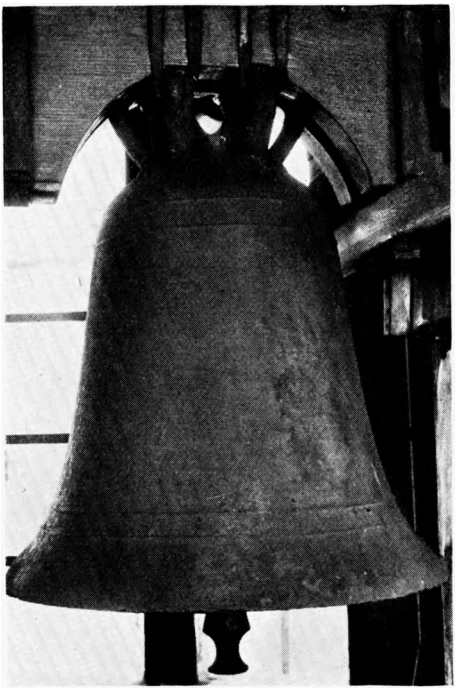
De første Gange, Slagværket nævnes, er i Rostg. S. 104 (o. 1660), hos Resen (S. 40) og i Mikkel Jernskægs Beskrivelse af 1685, men kun Per Døver og

ca. 1865
Fig. 429. Uret med Kirsten Kimers og Per Dover i den ældre Opstilling (S. 1748).

Kirsten Kimers omtales, ikke S. Jørgens-gruppen. De to Figurer siges at være anbragt oven over Fonten, dvs. paa Galleriet over de 10000 Ridderes Kapel ligt inden for Kirkens Vestindgang mod Syd hvor Fonten havde Plads til o. 1680, *åz* Hahn overtog Kapellet. Urskiven var som det fremgaar af Schröders Beskrivelse (1707) S. 49 sat op foran Kapellet formodentlig under Figurerne, omtrenl som i Dag. Beskrivelsen i Rostg. og Resen gaar ud paa, at Per Dover har er Klokke under sin venstre Arm, paa hvilken Kirsten slaar Kvarter, men over hendes Hoved hænger en anden lidt større Klokke, hvorpaa han slaar Fuldslag, Men naar han slaar, vender hun Hovedel til den ene Side, ligesom hun var ræd. at han skulde slaa hende i Hovedet. Hvornaar S. Jørgen-Gruppen, der ve] oprindelig har hørt til Slagværket, atter er sat op, kan ikke siges med Sikkerhed. Paa Thurahs Tid (1749) var Gruppen i alt Fald samlet over Urskiven, og Thurah fortæller, at »tilforn ved hvert Slag Peder Døve har slaaet paa Klokken, har Hesten loftet det ene Been op og giort et Traad paa Dragen, hvilket skal have givet en stor Lyd fra sig, men ved det at en Præst i fordum Tider skal have mærket, at den gemeene Mand, naar Klokken slog, gav mere Agt paa dette Abe-Spil end paa Prædiken, er det sidste efter Anmodning bleven forandret, saa at Hesten nu ey mere bevæger sig«[1]. Behrmann oplyser, at det var Provst Kruse, der 1718 havde faaet den Lænke, der satte S. Jørgen og Dragen i Bevægelse, sat ud af Funktion, og 1832 skriver han, at denne Gruppe »i de senere Aar« er borttaget[2], og 1860 stod den i Brevkammeret[3]. Paa et Fotografi fra o. 1865 (Fig. 429) ses Opstillingen paa Galleriets Sydside over Kongeporten, hvor Kirsten Kimers og Per Dover staar oven paa Urskiven, der til Siderne er indfattet af to Træ(?)-Rammer med Malerier af Rigsvaabenet og Forfængeligheden (en Kvinde med Spejl) og bag hende Døden med Timeglas; forneden til venstre ses, ligeledes malet, et lodret delt Skjold med Stiftsvaabenet og de tre Løver. Ved Omdannelsen af Kirkens Vestparti 1868 (S. 1430) blev Urskiven flyttet op paa søndre Taarns Nordvæg og Kirsten Kimers og Per Døver anbragt paa en Hylde ovenover. 1884 blev hele Gruppen istandsat med nyt Værk af Taarnurmager Bertram Larsen, som lavede en ny Anordning ved

dens Mekanik, saa at Dragen atter kunde give sin »store Lyd«, og i 1932 blev Værket igen istandsat. Fra dette, der staar i søndre Taarn ved Siden af det store Sejerværk (se ndf.), gaar en Akse ned til Figurerne, og Drageskriget fremkommer ved Hjælp af en Læderbælg, der er sat i Forbindelse med tre disharmoniske Orgelpiber. Domkirkearkitekt H.Lønborg-Jensen gav Tegningen til den nye Opstilling, medens Maler og Billedskærer Erik Pedersen, Birkede, malede Figurerne og udskar de nye Fodstykker. Det gamle Værk var signeret: Peter Mathesen Copenhagen 1741 (sml. Urværk ndf.) Malermester Ehlers malede 1828 Kirsten Kimers og Per Døver og opmalede det danske Vaaben og Forfængeligheds-Figuren i et Hjul[4].

V. A. 1949

Fig. 430. Romansk Klokke (Nr. 1) i Margrethespiret (S. 1749).

J. Kornerup: Kirsten Kimer og Per Døver, i Folkekalender f. Danmark. 1869. S. 44—46. — Samme: Roskilde Minder. 1907. S. 99—101. — Arthur Fang: Kirsten Kimers og Per Døver, i Jul i Roskilde. 1944. S. 9—11.

[1] Den danske Vitruvius II, 162. [2] Rehrmann 1815 S. 79 f., 1832 S. 63 f. [3] Steen Friis, i Kirkehist. Saml. 2. R. II, 112, sml. Steen Friis 1851—52 S. 67, 127. [4] Rosk. Domk. Rgsk. 1712—1883 (LA).

Urværk i søndre Taarn, ifølge en indslaaet Versalindskrift udført af »Peter Mathesen Copenhagen anno 1741« (sml. Urværket til Kirsten Kimers og Per Døver ovfr.), men ombygget af Bertram-Larsen 1931, en Ombygning, der indskrænker sig til Fornyelsen af nogle Tandhjul og Valser. Selve Jernstativet er helt bevaret, med brede Volutter paa de lodrette Flad jern.

Klokker. 1) (Fig. 430). 1100'rne, den saakaldte Margretheklokke, ogsaa kaldet »Jerngryden«, en lille, skriftløs Klokke med enkelt Stregprofil over Slagringen, 61 cm i Tværmaal; i Margrethespiret. Oprindelig har Klokken sikkert været anbragt i den †Klokkestabel, der omtales S. 1282 (sml. Fig. 13) og har i saa Tilfælde overlevet Branden 1282 (Uldall 9).

2) 1508, støbt af Hans Jensen. Toliniet, latinsk Indskrift i Minuskler med Hammerkors som Skilletegn: »Anno D(omi)ni mdviii (f)usa e(st) h(æc) ca(m)pana i(n) laude(m) D(e)i su(m)ma t(r)in(i)tas unus D(eu)s nos protegat et s(anc)t(u)s Lucius« (»i Herrens Aar 1508 er denne Klokke støbt til Guds Ære. Den højeste Treenighed, den eneste Gud og S. Lucius beskytte os«). Paa Lege-

met to Støbermærker, det ene for Hans Jensen, det andet med Anker og Initialerne I. L. Tvm. 115 cm (Uldall 239). I søndre Taarn.

3) (Fig. 431) 1511, støbt af Joh. Fastenowe. Største, bevarede middelalderlige Klokke i Danmark, kaldet Stormklokken. Paa Halsen toliniet Indskrift i leonisk Hexameter (forfattet af Lage Urne, der da var Kantor??) med smukke og klare Minuskler og Rosetbort mellem Linierne; »Laudo Deum verum plebem voco colligo clerum defunctos ploro sanctos colo festa decoro est mea cunttorum vox terror demoniorum. Johannes de Fastenoive me fecit anno Domini millesimo quingentesimo undesimo« (jeg priser den sande Gud, jeg kalder Folket, jeg samler Præsteskabet, jeg begræder de døde, jeg dyrker Plelgenerne, jeg pryder Festdagene, min Røst er en Skræk for alle onde Aander. Johannes af Fastenowe gjorde mig i Herrens Aar 1511«). Mellem Ordene Rosetter. Over Skriftbaandene Frise med store og smaa Lillier, forneden Bort af Korsblomster og om Slagringen og paa Kronen mange Stregprofiler. Paa Legemet Bisp Johannes Jepsen Ravensbergs Vaaben og paa de seks Hanke Tov- og Perlesnore samt smaa Kristushoveder. 1658 blev Klokken af Fjenden med Magt sønderslaaet og beskadiget, da han ikke kunde slæbe den med sig. 1670 befalede Kongen, at fly den Brøstfældighed, der i lang Tid har været »ved den store Klokke«, at den »for Farligheds Skyld ikke skal have kunnet bruges«[1]. Tvm. 161 cm, Højde 160 (Uldall 256). I nordre Taarn.

4) 1511, støbt af Joh. Fastenowe. Indskriften, der er med Minuskler, danner et leoninsk Hexameter: »Hec tuba cunctorum mollit sensus populorum. Johannes de Fastenoive me fecit millesimo quingentesimo undecimo« (»denne Basun mildner alle Folks Sind. Johannes af Fastenowe gjorde mig 1511«). Mellem Ordene Rosetter, over og under Indskriften Korsblomstfrise. Tvm. 126 cm (Uldall 256). I søndre Taarn.

5) Omstøbt 1594 af Borchart Quellichmeier. Treliniet Indskrift med Versaler mellem Rammelinier: »Anno Domini MDVIC sub electo rege Daniæ Christiano IV tutoribus templi hujus generoso viro Nicolao Caas regio cancellario et doctore Nicolao Hemingio in usum ecclesiæ Roschildensis sumptibus capituli hæc campana refundebatur a Burchardo ærifusore« (»i Herrens Aar 1594 under Christian 4., Danmarks udvalgte Konge, da velbyrdig Mand Niels Kaas, kongelig Kansler og Doktor Niels Hemmingsen var denne Kirkes Værger, omstøbtes denne Klokke af Borchart Gelgether til Brug for Roskilde Kirke paa Kapitlets Bekostning«). Paa Legemet tre Relieffer, der forestiller Pelikanen, som lader sine Unger drikke sit Blod. Tvm. 147 cm. I søndre Taarn.

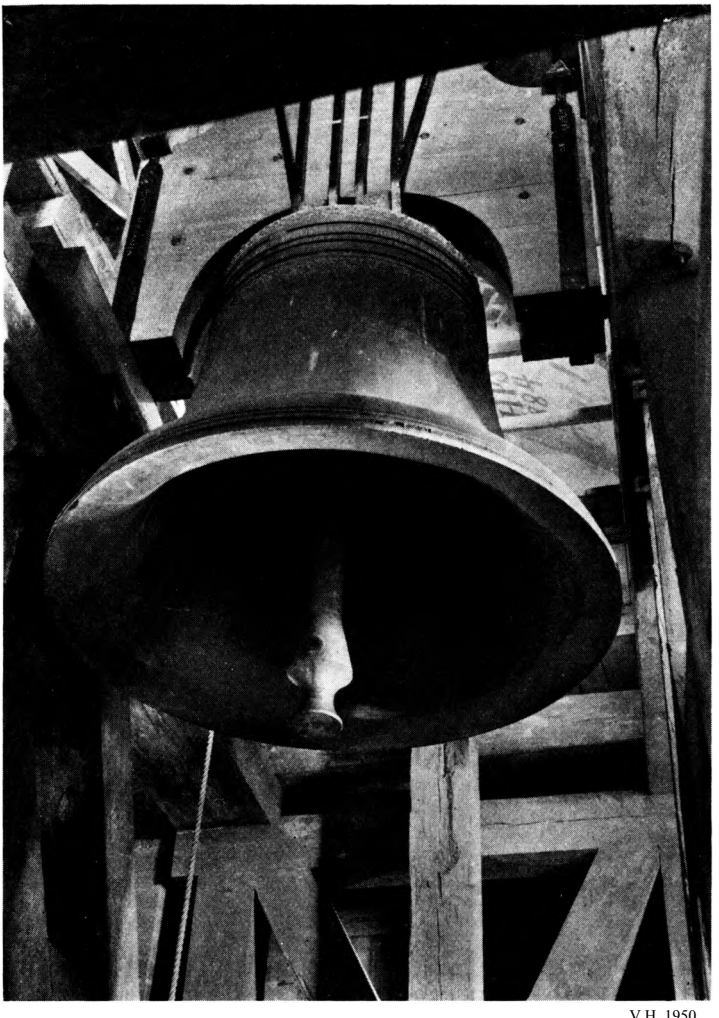
6) 1613. Indskrift med Versaler: »An(n)o 1613 dum trahor audite voco vos ad gaudia vitæ« (»lyt, naar jeg trækkes, jeg kalder Eder til Livets Glæder«). Derover Korsblomstfrise. Tvm. 68 cm. I Margrethespiret.

Indtil 1939 hang Klokkerne i de gamle Ophængningsbjælker, hvoraf to med

tilhørende Beslag er bevarede i Domkirkemuseet. 1844 gjordes en ny Klokkestol i nordre Taarn (Korrespondance).

†*Klokker.* 1443 brændte Domkirken med Klokker og Taarne[3] (sml. ovf. S. 1308).

[1] Sjællandske Tegneiser 1670. 29. Marts fol. 38. [2] Thurah: Den danske Vitruvius II. 1749. S. 163. [3] Otto S. 110.

V.H. 1950

Fig. 431. »Stormklokken« (S. 1750).
Danmarks storste middelalderlige Kirkeklokke.

KILDER OG HENVISNINGER

Se ogsaa Forkortelseslisten foran i dette Bind.

Litteratur- og Noteapparat er saa vidt muligt stykket ud under de enkelte Afsnit, saaledes at man f. Eks. under Helligtrekongers Kapel, Kalkmalerier, Altertavler etc. maa søge herhenhørende Litteratur og Noter. Dette gælder ogsaa Afsnittet om Træ- og Fraadstenskirkerne, hvor Litteraturen overvejende er af historisk Art; jfr. dog 1800'rnes store Diskussion om Domkirkens Alder og Stil ndf. Bortset fra større Oversigtsværker, Regnskabsuddrag og andre arkivalske Kilder, der vedrører alle Redaktionsafsnit, drejer den ndf. anførte Litteratur sig derfor i det væsentlige om Teglstenskirken.

Litteratur: Alfred Otto: Liber Daticus Roskildensis. 1933. — C. A. Christensen: Supplement til Liber Daticus Roskildenses, i Kirkehist. Saml. 6. R. VI, 359—82. — T. B. Bang: Roskilde Domkapitel i Middelalderen, i AarbKbh. 1915. S. 62—86. — J. O. Arhnung: Roskilde Domkapitels Historie. I. Tiden indtil 1416. 1937. — J. O. Arhnung: Hvornaar knyttedes St. Lucins til Roskilde Domkirke?, i Festskrift til Erik Arup den 22. November 1946. S. 44—66. — Steen Friis: Roskilde Domkirkes nordre Sides Regnskaber for Aaret 1567, i Ny Kirkehist. Saml. V. 1869—71. S. 401—09. — H. F. Rørdam: Roskilde i Reformationstiden, i Kirkehist. Saml. 4. R. III. 1893—95. S. 363—372. — H. F. Rørdam: Kirkeforhold i Roskilde 1752, i Kirkehist. Saml. 5. R. III. 1905—07. S. 218—29. — (H. F. Rørdam): Kongebrev om Opsættelsen af et Gravminde (over Hans Thved) i Roskilde Domkirke ($^{26}/_{10}$) 1581, i Ny Kirkehist. Saml. VI. 1872—73. S. 392.

Wolf: Encomion Regni Daniæ. 1654. S. 445—474. — Peder Hansen Resen: Atlas Danicus. Roskilde [o. 1670], i Oversættelse ved Johannes Knudsen. 1929. — Mikkel Hansen Jernskæg: Roskilde Domkirkes Beskrivelse, paa Vers. 1685, i Danske Samling 2 R. VI, 192—235. Ny Udg. i Nordiske Studier Nr. 1. 1937. ved Mogens Kabel og Helge Toldberg. — Janus Paludan: De Templo quod Roëskildiæ est, Sancti Lucii Schediasma hoc Historicum I^{mum} etc. 1720—22. — E. Pontoppidan: Theatrum Daniæ veteris et modernæ. 1730. S. 94—108. — L. de Thurah: Den Danske Vitruvius II. 1749. S. 116—163, Tab. 76—90. — H. Behrmann: Grundrids til en historisk-topographisk Beskrivelse af . . . Roskilde etc. 1. Udg. 1815, 2. meget udvidede Udg. 1832. — Domkirken i Roeskilde tegnet og stukket i Omrids for Kunstforeningen i Kjøbenhavn. H. 1- 2. 1833—35. 8 Tavler u. Tekst. — Steen Kriis: Roskilde Domkirke. Hefte 1—2. 1851—52 (jfr. ndfr. under utrykte Kilder). — L. J. Flamand: Beskrivelse over Danmark. 1855. S. 16—55. — Steen Friis: Beretning om de paabegyndte Restaurationsarbejder i Roskilde Domkirke, i Ny Kirkehist. Saml. II. 1860—62. S. 111—127. — N. Høyen: Nogle Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stiil, i Ny Kirkehist. Saml. II. 1860—62. S. 340—51 (jfr. 1864). — Steen Friis: Beretning om Restaurationsarbejderne 1860 i Roskilde Domkirke, i Ny Kirkehist. Saml. II. 1860—62. S. 577—600.

— Steen Friis: Beretning om Restaurationsarbejderne i Roskilde Domkirke 1861 og 62, i Ny Kirkehist. Saml. II. 1860—62. S. 766—784. — N. Høyen: Nogle Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stiil II, i Ny Kirkehist. Saml. III. 1864—66. S. 47—72 (jfr. 1860 og 1874). — Steen Friis: Beskrivelse af Roskilde Domkirke efter Restaurationen. 1868. — Steen Friis: Om Roskilde Domkirkes Stiil og Alder, i Ny Kirkehist. Saml. V. 1869—70. S. 582—590. — J. L. Ussing: Svar paa Hr. Justitsraad Steen Friis' Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Stiil og Alder, i Ny Kirkehist. Saml. V. 1869—71. S. 654—56. — Willi. Rothe: Om Roeskilde Domkirkes Alder og Stiil, i Theol. Tidsskr. 1871. S. 441—64. — J. Helms: N. L. Høyen for Dr. theol. Vilh. Rothes Domstol i Sagen angaaende Roskilde Domkirkes Alder og Stil. 1871. — J. B. Løffler: Bergen Klosterkirke paa Rygen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1873. S. 352. — Henry Petersen: En Relikvie af Roskilde Domkirkes Skydshelgen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874. S. 420. — N. Høyens Efterladte Skrifter II. 1874. S. 251—298. — Steen Friis: Afslut-

tende Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stil, i Kirkehist. Saml. 3. B. I. 1874—77. S. 358—369. — J. Kornerup: Roskilde Domkirke, i Danske Mindesmærker II. 1877. Med 24 lithograferede og chemityperede Tavler efter Tegninger af S. Abildgaard, Heinrich Hansen, J. Kornerup, J. B. Løffler, P. V. Nielsen og Magnus Petersen.

J. B. Løffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger. 1883. S. 262 ff. — Friderich Adler: Der Ursprung des Bachsteinsbaues in den baltischen Ländern, Separatabdruck aus der Festschrift der königlichen technischen Hochschule zu Berlin zur Feier der Einweihung ihres neuen Gebäudes. Berlin 1884. S. 187. — Henry Petersen: Levninger af Domkirkeskatten i Roskilde, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 114—128. — F. B. Friis: Om nogle Bestaureringsarbejder i Roskilde Domkirke og ved de kongelige Begravelser, jfr. Samme: Bidrag til dansk Kunsthistorie. 1890—1901. S. 314—26. — Julius Lange: Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stil, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890. S. 105—184. — J. B. Løffler: Et Par Ord i Anledning af Prof. Jul. Langes »Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stil«, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890. S. 365—75. — J. Kornerup: Nogle Bemærkninger vedrørende Roskilde Domkirkes Bygningshistorie, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891. S. 73—96. — J. Kornerup: Roskilde i gamle Dage. 1892. — Julius Lange: Oprindelsen til den nuværende Domkirke i Roskilde, i Kirkehist. Saml. 4. R. III. 1893—95. S. 347—62. — P. Købke: Roskilde Domkirke. Kortfattet Oversigt. 1895. Studenter Samfundets Musæums Skrifter. — Magnus Petersen: Kalkmalerier. 1895. S. 84, Tav. XXVI, XXVII, XXXI. — J. B. Løffler: En Kirkegaard fra den ældre Middelalder, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1897. S. 225—246. — Camille Enlart: De l'influence germanique dans les premiers monuments gotiques du Nord de la France, i Festskrift til Paul Fabre, Etudes d'histoire du moyen age. Paris 1902. — Camille Enlart: Nos cathêdrales disparues, Terouane, Arras, Roulogne, i Congrês des Sociêtës Savantes. Arras 1905. S. 298 ff. — J. Kornerup: Danske Domkirker IV. Roskilde. Dansk Turistforenings Aarsskrift. 1905. S. 1—24, jfr. J. Kornerup: Roskilde Minder. 1907. S. 41—64. — J. P. T.: Absalonsbuen ved Roskilde Domkirke, i Architekten. 1903—04. S. 462—65. — J. Kornerup: Hvorledes saae Roskilde Domkirkes Spir ud før 1635?, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1908. S. 29—36. — H. Storck: Roskilde Domkirke. Efter Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Opmaalt under Ledelse af H. Storck med forklarende Tekst af J. Kornerup. 1909. — H. B. Hiort-Lorenzen: Roskilde Domkirkes indre Mure, i Architekten. 1913. S. 330 f. — V. Lorenzen: Roskilde Domkirkes Korparti og Kathedralen i Arras, i Festskrift til J. Steenstrup. 1915. — V. Lorenzen: Roskilde Domkirke. Dens Ydre i 16. Aarhundrede, i Architekten XXL 1918—19. S. 370—72, udvidet Form i AarbKbh. 1918. S. 37—41. — Roskilde Domkirke. Forandringer og Begivenheder under Etatsraad Hjort-Lorenzens Virksomhed som Værge for Roskilde Domkirke. 1920. — Vilh. Lorenzen: Roskilde Domkirke. 1924. — Francis Beckett: Danmarks Kunst I. 1924, II. 1926, se Registrene. — C. M. Smidt: Absalon og Roskilde Domkirke, i AarbKbh. 1928. S. 376—89. — Martin Borch: Om Roskilde Domkirkes Alder. Arkitekten. 1929. S. 85—89. — Leonie Beygers: Die Marienkirche in Bergen auf Bügen und ihre Beziehungen zur dänischen Backsteinarchitektur. Pommernforschung 4. R. 1934. S. 93 ff. — Dansk Kunsthistorisk Bibliografi, ved Merete Bodelsen og Aage Marcus. 1935. Se især S. 142—44. — Vilhelm Wanscher: Christian 4.s Bygninger. 1937. — Poul Nørlund og Egmont Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier. 1944. Kat. Nr. 7 S. 243 samt S. 3. — V. Lorenzen: De gamle danske Domkirker. 1948. S. 141—175. — C. M. Smidt: Roskilde Domkirkes middelalderlige Bygningshistorie. 1949. Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-historisk Bække, III. — Ada Bruhn: Sværd og Kaarder i Roskilde Domkirke, i Vaabenhistoriske Aarbøger. 1949. S. 5—38. — Elna Møller: Om danske Lektorier, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1950. S. 129—138.

Regnskaber (jfr. ogsaa ovfr.) ***og andre Arkivalia*** (ang. Inventarbeskrivelserne fra 1600'rne o. flgd., se Forkortelseslisten foran i dette Bind). 1519, 1520: Bgsk. for Rosk. Domk. og

Kapitel 1458, (1504—12), 1519, 1520. Registratur 108 A. (RA). — Udateret, begyndende med Aaret 1530 (Roskilde Stiftsbibl.). — Rgsk. og Rgsk.-bilag 1567—1762 div. Aar, indeholdende 1567,1591,1599,1609—13,1618,1621,1623—25,1631,1648,1651—52, 1732—33, 1735, 1737—39, 1756, 1759—60, 1761—62. Rosk. Domk. Arkiv, D (LA). — 1608—09, 1616—17, 1617—18: 6 Aars Kirkergsk. 1620, Roskildegaards Len. DK Rentekammer Afd. Nr. 6 (RA). — 1634—1700 div. Aar. Stiftsøvrighedsarkivet (LA). — Regninger over Haandværksarbejde ved Rosk. Domk. m. v. 1663—66. Arna-Magn. Saml. Diplomsamlingen. A. Diplomata Danica (Univ. bibl.). — Danica Altaria Roskildensia. Fase. 50. 1663—69. Arna-Magn. Saml. (Univ.bibl.). — 1712—15, 26—44, 44—61, 62—76, 79, 1804—28, 30—59, 62—68, 71—83. Stiftsøvrighedsarkivet. 47 Pk. (LA). — Regnskabsbog 1793—1807. 1 Bd. Kirkeinspektionsarkivet (LA). — Protokoller over Reparationer ved Domkirken 1823—54. 2 Bd. Rosk. Domk. Arkiv, G. (LA). — 1831—54 (div. Aar) Haandværkerregninger vedk. de kgl. Kapeller, Domprovsteboligen og Graabrødre Kirkegaard. 1 Pk. Rosk. Domk.s Arkiv, C (LA). —

Extrakt (verificeret af M. Munthe 1739) af den efter kongelig Befaling Aar 1684 begyndte, men 1686 sluttede Commision, angaaende Begravelsessteder i Roskilde Domkirke, i Reglementer, Fortegnelser, Korrespondance m. m. vedrørende Domkirkens Stolestader og Begravelser ca. 1685—1846. Rosk. Domk.s Arkiv C. (LA). — Fortegnelse over Roskilde Domkirkes Begravelser 1685, i Reglementer, Fortegnelser, Korrespondance m. m. vedr. Domkirkens Stolestader og Begravelser ca. 1685—1846. Rosk. Domk.s Arkiv C. (LA). — Reglementer, Fortegnelser, Korrespondancesager m. m. vedr. Domkirkens Stolestader og Begravelser ca. 1685—1846. Roskilde Domkirkes og Sjællands Stiftsskrivers Arkiv, C (LA). — Korrespondancesager 1709,1731—32,1734—55. Rosk. Domk.s og Sjællands Stiftsskrivers Arkiv (LA). — Dokumenter angaaende Opførelsen af Frederik 5.s Gravkapel ved Rosk. Domk. 1766—1788. Rentekammeret, Bygningsadministrationen. V. A. II, S. 227 (RA). — 1845—52, Christian 4.s Kapel og Eddelien vedrørende. 1 Pk. Roskilde Domkirkes Arkiv, G (LA). — Steen Friis: Roskilde Domkirke. Hefte 1—2. 1851—52, eget Eksemplar med gennemstukne Blade og talrige Rettelser og Tilføjelser (i Roskilde Stiftsbibliotek). — Steen Friis: Dagbog over Bygningsforetagender for Domkirkens Regning 1. 1855—62. og 2. 1863—75. (i Domkirkeværgens Kontor, fyldigt Excerpt i NM). — 1857. Om Dekorationsarbejder i Christian 4.s Kapel. 1 Bd. Roskilde Domkirkes Arkiv, G (LA). — Steen Friis: Beretning om Restaurationsarbejder ved Roskilde Domkirke No. 1. 1856—57. og 2. 1867—75. (To Papbind i Roskilde Stiftsbibliotek). — Dekorationer m. m. i Roskilde Domkirke 1859 ff. se Forkortelseslisten foran i dette Bind. 1866. — Beretninger om Kongegravene. 1 Bd. Rosk. Domk.s Arkiv. G. (LA).

Syn over Roskilde Domkirkes Brøstfældighed i Hensyn til Vinduerne 1710 (Roskilde Stiftsbibl.). — Synsprotokol 1812—1819. Rosk. Amtsprovsti. Sjæll. Stifts Provstearkiver (LA). — Synsprotokoller 1820—1853 og 1839—1886. Sømme og Volborg Herreders Provsti. Sjæll. Stifts Provstearkiver (LA). — Synsprotokol 1862 ff. Et Eks. hos Kirkeværgen, eet i det særlige Kirkesyns Arkiv (NM). -— Inventarium 1749, ved Rgsk. for dette Aar (Rgsk. 1712—1883) (LA). — Inventarium 1779 (i fase. 1772—76, 1779; Rgsk. 1712—1883). Stiftsøvrighedsarkivet. (LA). — Inventarium 1825, ved Rgsk. for dette Aar (Rgsk. 1712—1883) (LA). — Inventarium 1855. 1823—55 Domkirkens Inventarium og Beskrivelse over Kapellerne. 1 Bd. Roskilde Domkirkes Arkiv, G (LA). — Auktionsforretning 1806. (1730—1836, div. Aar). Inventarielister, Overleveringsforretninger og Auktioner. 1 Pk. Rosk. Domk.s Arkiv, C (LA).

Indberetninger m. m. i Nationalmuseet. Bortset fra de ældre ndf. anførte Indberetninger foreligger der kun faa i Museets Arkiv, idet de enkelte Medarbejdere hovedsagelig har redigeret deres Afsnit i Kirken. Forundersøgelser af alt Inventar, Epitafier og til Dels Gravsten er foretaget af C. A. Jensen i 1940'rne og har dannet Grundlaget for de paagældende Redaktionsafsnit; paa samme Maade er Beskrivelsen af alle Gravsten, For-

undersøgelserne af alle Krypter, Kister og Kisteplader foretaget af E. Moltke sammen med Kirsten Weber-Andersen og (for Krypten under Frederik 5.s Kapel) med Gertrud Købke Knudsen.

F. Meldahl: Brev af 27. April 1857 til Worsaae ang. Teglstenskirkens Opførelse. — Burman-Becker: Undersøgelse af to Vaabener med Løvefigurer. Nov. 1862. — J. Kornerup: Brev af 29. Aug. 1877 og 28. Aug. 1891 ang. Undersøgelser paa Domkirkegaarden af Grave og Fundamenter. — Aa. Langeland-Mathiesen: Brev af 22. Sept. 1891 til Storck vedr. Udgravningen (Storcks Saml. 1922: 608). — J. B. Løffler: Undersøgelser af Grave paa Domkirkegaarden i Roskilde. 1891. — do. 1892. — Undersøgelser af Grave fra den ældre Middelalder i Roskilde Domkirke. Okt. 1892. — P. Hauberg: Undersøgelse af en Grav fra Middelalderen (nordl. Koromgang). Dat. 6. Sept. 1892 (J. nr. 261/98). — C. Hermansen: Beskrivelse af de rensede og konserverede Vaaben. 1899 (J. nr. 47/99). — Ivar Hertzsprung: Fortegnelse over Genstandene i Domkirkens Museum 1900. (sml. ndf. under 1949). — Aage Langeland-Mathiesen: Nordre Ringmurs Udgravning. 1900 (J. nr. 175/00). — M. Mackeprang: Stiftsbiblioteket i Roskilde, Spor af Bygningens ældre Dele. 1906 (J. nr. 385/06). — M. Mackeprang: Otto Krabbes og Birgitte Skeels Anevaaben. 1910 (J. nr. 43/10). — M. Mackeprang: Foreløbig Fortegnelse over de i Kælderen under Frederik 5.s Kapel staaende Kister. 1910 (J. nr. 43/10).

__ Axel Garboe og V. Hintze: (Universitetets Mineralogiske og Geologiske Museum): Undersøgelse af Kalkstensplade for Pillegrav. 16. og 27. Okt. 1911 (J. nr. 46/11). — Herluf Winge: Undersøgelser af Knogler udtagne af Grave i Pillerne. 1911 (J. nr. 46/11).

— M. Mackeprang: Undersøgelse af Kisterne under Højkoret, Christian 5.s Børn. 1911 (J. nr. 327/11). — Hugo Matthiessen: Trollernes og Kragernes Gravkælder, Kister og Kisteplader. 1912 (J. nr. 282/12). — Poul Nørlund: Undersøgelse af middelalderlig Grav i nordvestre Hjørne, ved det nye Kongekapel. 1917 (J. nr. 437/17). — Hugo Matthiessen: Undersøgelse af middelalderlig Grav i Korets nordre Sidegang 1918 (J. nr. 242/18).

— Aa. Langeland-Mathiesen: Indb. og Plan vedr. nordre Korsfløj (Storcks Samling. 1922: 608). — E. Moltke: Om Oprydning i Krypten under Trolles Kapel. 1946 (J. nr. 159/46). — E. Moltke og Vibeke Arnholdt: Beskrivelse af Sager i Domkirkens Museum. 1949. — Langeland-Mathiesens Maaleblade 1891—92, ialt 75 Blade.

Noteboger (alle i NM. undtagen Langeland-Mathiesens, der er bortkommet, men en Afskrift findes hos J. O. Arhnung, Roskilde): N. Høyen: 1829. I, 35—38, 41—45. IV, 1 a—10a. 1830. VII, 4—8. 1833(7). XIV, 8. — J. J. A. Worsaae: 1848. IX, 4—5. 1851. III, 86. — J. Kornerup: I. 1872. 21—22. II. 1893—94. 73, 85—87. III. 1865—82. 3, 73, 77, 147 ff. V. 1878—80. 70, 81. VI. 1890—94. 5, 30, 84, 87—91. X. 1866—69. 15, 54—55. XII. 1858. 39—44. XIV. 1906—11. 19, 77. XVI. 1861—74. 2, 5, 14—15, 25—26, 31, 48, 52, 58, 60, 62. XVII. 1889—92. 58—60, 112, 114—115. — Henry Petersen: 1885. V, 59. — Aa. Langeland-Mathiesen: Notebog fra Udgravningerne i Roskilde Domkirke 1890—91. I Afskrift ved J. O. Arhnung. C. M. Smidt: Notebøger, endnu ikke nummererede.